

MINISTERUL CULTURII
MUZEUL SPIRITUALITĂȚII ROMÂNEȘTI
SFÂNTU GHEORGHE

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE
A TRANSILVANIEI CLUJ-NAPOCA
SECȚIA DE ISTORIE A CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

ANGVSTIA I (1996)

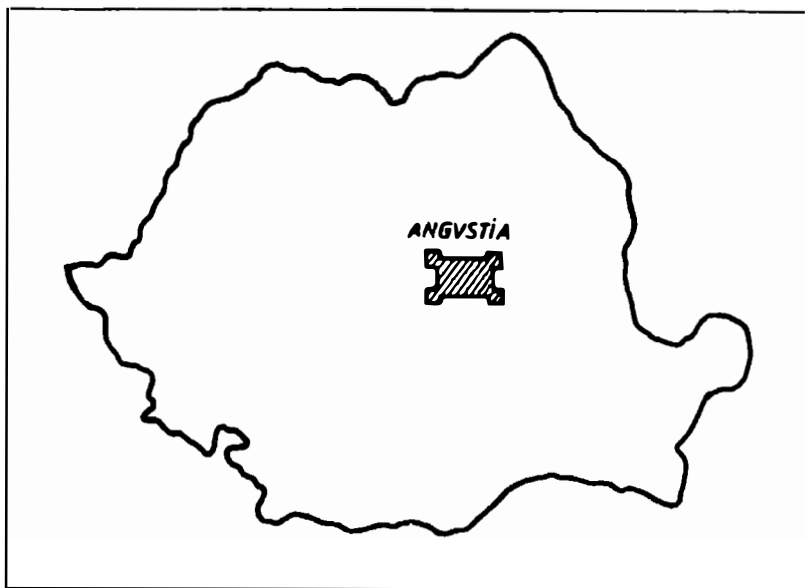
Editura CARPATICA

**MINISTERUL CULTURII
MUZEUL SPIRITUALITĂȚII ROMÂNEȘTI, SFÂNTU-GHEORGHE
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI CLUJ-NAPOCA
SECȚIA DE ISTORIE A CARPAȚILOR RĂSĂRITENI**

ANGVSTIA

I

ARHEOLOGIE-ISTORIE-ETNOGRAFIE

**SFÂNTU GHEORGHE - CLUJ - NAPOCA
1996
Editura CARPATICA**

**Volum realizat sub îngrijirea P.S. IOAN SELEJAN, Episcopul Harghitei
și Covasnei și prof. univ. IUSTINIAN PETRESCU**

COLEGIU DE REDACȚIE:

REDACTORI RESPONSABILI

**GHEORGHE LAZAROVICI
IOAN LĂCĂTUȘU**

SECRETARIAT DE REDACȚIE

**VIORICA CRIȘAN
OVIDIU MUNTEAN
VASILE LECHINȚAN
VALERIU CAVRUC**

ISBN 973-97664-0-4

Orice corespondență se va adresa:

CENTRUL CULTURAL ROMÂN

Strada Școlii, nr. 2

SFÂNTU-GHEORGHE

ROMÂNIA

Tel. 067/31.41.39

Toute correspondance sera

envoyée a l'adresse:

CENTRUL CULTURAL ROMÂN

Strada Școlii, nr. 2

SFÂNTU-GHEORGHE

ROUMANIE

Tel. 067/31.41.39

ANGUSTIA

1 - 1996

**ARHEOLOGIE
ISTORIE
ETNOGRAFIE**

**SFÂNTU-GHEORGHE - CLUJ-NAPOCA
EDITURA CARPATICA
1996**

C U P R I N S

IOAN LĂCĂTUȘU, GHEORGHE LAZAROVICI, Cuvânt la început de drum.....	3
ION ILIESCU, Mesaj adresat participanților la manifestările consacrate studierii și cinstirii activităților făuritorilor istoriei, culturii, civilizației și religiei românilor din sud-estul Transilvaniei - Sf. Gheorghe, -23 septembrie 1995-.....	9
+IOAN EPISCOPUL COVASNEI ȘI HARGHITEI, Pe urmele strămoșilor.....	17
ILIE FONTA, O prioritate - cercetarea istorică în sud-estul Transilvaniei.....	19
DUMITRU PROTASE, Mitropolitul Andrei Șaguna (1809-1873).....	23
STUDII ȘI COMUNICĂRI	25
GHEORGHE LAZAROVICI, Din istoria străveche a Carpaților Orientali.....	27
ZOIA MAXIM, Prototracii în Carpații Răsăriteni.....	51
VALERIU CAVRUC, Câteva considerații privind originea culturii Noua.....	67
VIORICA CRIȘAN, Aspecte ale civilizației tracice și dacice din Carpații Răsăriteni....	79
DUMITRU PROTASE, Angvstia (Brețcu).....	85
ZOLTAN SZEKELY, Sud-estul Transilvaniei sub stăpânirea romană.....	89
VASILE LECHINȚAN, Românii din scaunele secuiești la 1614.....	93
MARIANA MUCEA, Biserica românească din Scheii Brașovului în secolul al XVII-lea, lăcaș al activității de copiere, traducere și tipărire.....	127
ELENA MIHU, Cartea veche românească în scaunul Mureșului.....	133
IOANA CRISTACHE-PANAIT, Prezența cărții vechi românești în sud-estul Transilvaniei.....	141
AUREL MARC, Registrele parohiale - sursă documentară deosebit de valoroasă pentru trecutul românesc al Harghitei. Conscriptia de la 1748.....	149
IOAN RANCA, Reverberațiile răzcoalei lui Horea la românii din scaunele secuiești.....	159
ANA GRAMA, Documente arhivistice sibiene (1850-1870). Donatii din "Țară" și conflicte cu autoritățile locale în județul Covasna (1851-1859).....	165
CONSTANTIN ITTU, Stema Mitropolitului Andrei Baron de Șaguna - element de inspirație pentru heraldica sibiană actuală.....	187
IOACHIM LAZĂR, Din corespondența lui Aron Densusianu cu Ioan Micu Moldovan privind înființarea ziarului "Orientul latin" de la Brașov.....	191
LIVIU BOAR, Contribuții la viața confesională a românilor în fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea.....	197
VALERIA SOROSTINEAN, Satul românesc și biserica ortodoxă la sfârșit de secol XIX, cu referire la protopopiatele Trei-Scaune, Brașov și Mureș-Oșorhei.....	201
OVIDIU MUNTEAN, Despre situația învățământului românesc în comitatul Trei-Scaune la sfârșitul secolului al XIX-lea.....	205
CONSTANTIN BRĂTESCU, Activitatea episcopului dr. Miron Cristea între 1910-1918 pentru apărarea ființei naționale și făurirea României Mari.....	209

IOANA BURLACU, CRISTINA DINU, Valoarea documentar-istorică a fondului arhivistic "Miron Cristea".....	213
NICOLAE BUCUR, O personalitate harghiteană în lupta pentru unire - Octavian C. Tăslăuanu.....	217
CONSTANTIN I. STAN, Octavian C. Tăslăuanu și Corpul Voluntarilor Români din Rusia.....	223
VIRGILIU THEODORESCU, ELISABETA THEODORESCU, Documente inedite despre suferințele românilor în anii Diktatului de la Viena.....	231
DAN BAICU, Județul Trei-Scaune în contextul reinstaurării administrației românești în Ardealul de Nord. Mărturii documentare.....	241
ALEXANDRU MORARU, Biserică și națiune în pastoralele mitropolitului Nicolae Colan.....	247
VALER POP, Defileul Mureșului - străveche vatră etnoculturală românească.....	253
NICOLAE ȘOANCĂ, Aspecte privind păstoritul transhumant practicat în zona Brețcu-Voinești-Covasna.....	259
DUMITRU FURTUNĂ, Covasna-Voinești, leagăn de românită în arcul intracarpatic.....	265
ALEXANDRU GAIȚĂ, Din vechile legături culturale ale Buzăului cu Transilvania.....	269
TRAIAN ROTARIU, MARIA SEMENIUC, MEZEI ELEMER, Evoluția structurii etnice și confesionale a populației județului Covasna, între 1850 și 1992.....	273
VASILE T. CIUBĂNCAN, Modificările produse în structura demografică a județelor Ciuc, Odorhei și Trei Scaune în perioada anilor 1930-1948.....	291
NOTE ȘI DISCUȚII.....	313
ILIE ȘANDRU, Biserica Mănăstirii Doamnei din Toplița.....	315
EMIL POP, Parohia Ortodoxă Română - Miercurea Ciuc II. Fragment de monografie.....	317
IOAN BERCU, Brețcu - vatră de istorie și credință strămoșească.....	321
DOINA DAVID, Carpații de curbură - funcție economică și ax etnoistoric și etnocultural.....	325
NICOLAE MOLDOVAN, Stațiunea Vâlcele și personalitățile românești de seamă care au poposit aici în secolul XIX-XX.....	329
LUMINIȚA GRAURE - CORNEA, Un scriitor covăsnean mai puțin cunoscut Romulus Cioflec (1882-1955).....	333
MARIA CIOBANU BĂCANU, Factori de conservare a identității etnice românești în județele Covasna și Harghita.....	337
CONSTANTIN GANE, Date privind maghiarizarea românilor din localitățile harghitene.....	343
GHEORGHE RĂȚULEA, Muzeul Spiritualității Românești din Sfântu Gheorghe - Sensuri și semnificații -	347
IOAN LĂCĂTUȘU, Muzeul Spiritualității Românești "Mitropolit Nicolae Colan" din Sfântu Gheorghe. Cronica activității pe anii 1993-1995.....	351
IOAN LĂCĂTUȘU, Momente din istoria muzeului din Sfântu Gheorghe	361
IUSTINIAN PETRESCU, Angustia - Între deziderate și realități (Postfață).....	365
RECENZII - BOOK REVIEWS.....	367

CUVÂNT LA ÎNCEPUT DE DRUM

Ioan Lăcătușu, Gheorghe Lazarovici

Cercetarea interdisciplinară a istoriei românilor din sud-estul Transilvaniei și Carpații Răsăriteni este o prioritate a științelor sociale românești. Paginile din istoria Carpaților Răsăriteni sunt o parte a istoriei Transilvaniei, și așa deficitară mai ales la nivelul marilor sinteze.

Studiile din volumul de față, cumulând diferite discipline ale istoriei și științelor sociale, vin să completeze istoria unei părți din pământul țării. De la savanți la tineri colegi, de la episcop la preot, în paginile anuarului își fac loc, an de an, lucrări de sinteză sau studii de caz.

Adunarea acestor pagini din istoria Carpaților Răsăriteni într-un volum este urmarea unei chemări, a unui strigăt către Țară, lansată de un grup de inimoși din Liga Cultural-Creștină Andrei Șaguna, printr-un memoriu asupra stării populației românești din județele Harghita și Covasna.

Este un mare păcat că prea repede a fost uitat un protocol încheiat, cu prilejul de mai sus, prin care urmau să se întindă brațe din partea Țării către românii din Curbura Carpaților. A rămas doar în stadiul de proiect înființarea, în cadrul Academiei Române, a unor colective de cercetare interdisciplinară a problemelor socio-etno-culturale din sud-estul Transilvaniei și din Carpații Răsăriteni, ca unitate etno-culturală pe ambele părți ale Carpaților Orientali.

Au răspuns la această chemare, în primul rînd, oameni de suflet, precum și unele instituții naționale. Mai hotărât și energic a acționat Biserica Română iar rezultatele acesteia s-au concretizat prin înființarea Episcopiei Harghitei și Covasnei, a Muzeului Spiritualității Românești și a Centrului Cultural Român.

Instituțiile culturale de stat județene - muzee, biblioteci, centre ale creației populare ș. a. - nu au manifestat interesul cuvenit față de cunoașterea și evidențierea, la nivel core-spunzător, și a aspectelor definitorii ale culturii și spiritualității românești din județele Harghita și Covasna.

Multe instituții centrale din subordinea Ministerului Culturii au colaborat la activitatea unor asociații culturale și instituții județene pentru reînvierea activității culturale, dezvoltarea cercetării științifice și valorificarea patrimoniului din zonă.

Multe din comunicările de față sunt rezultatul unor manifestări din județele Harghita și Covasna, organizate de către Liga Cultural-Creștină "Andrei Șaguna", Filialele Arhivelor statului Covasna și Harghita, Centrul de cultură Arcuș, Fundația Cultural-Creștină "Miron Cristea", fundațiile culturale "Mihai Viteazu", "Vatra Românească". "Eremia Grigorescu", Muzeul Spiritualității Românești de la Catedrala Ortodoxă Sf. Gheorghe, unele licee, școli generale și unități militare din cele două județe cu sprijinul Prefecturilor din cele două județe și mai ales a Episcopiei Ortodoxe de Harghita și Covasna.

Sigur, tratarea specială a acestui spațiu este impusă de realități - obiective - aparte, dar, spre regretul nostru țin de o problematică subiectivă păgubitoare pentru o existență și dezvoltare spirituală normală, compatibilă cu acest sfârșit și început, de veac și de mileniu. Evenimente, aparent minore, ne obligă la demersuri care îngreunează o tratare globală, coerentă, firească a fenomenelor și care sunt dăunătoare chiar prin risipirea informațiilor inalienabile CUNOAȘTERII.

Prin hotărâri unilaterale, fostele muzee județene din Harghita și Covasna s-au trans-

format în muzee naționale secuiești. Aceasta nu a fost doar o schimbare de titulatură, pentru că au fost desființate expozițiile de bază de preistorie și arheologie, fiind înlocuite cu palide expuneri de materiale diverse. Cercetarea arheologică a scăzut iar specialiștii arheologi au fost îndepărtați din cele două județe, mai ales în județul Covasna. Spre exemplu un mare arheolog al acelor zone Zoltan Szekely senior și colaboratorii săi au fost nevoiți să-și sisteze o serie de cercetări importante pentru cultura și civilizația antică și preistorică. Singurul arheolog rămas - drd. Bartok Kotond - nu poate face față necesităților, mai ales că acesta este specialist în epoca preistorică.

Probleme importante ale civilizației prototracice, tracice, daco-romane, problema continuității, a primelor formațiuni statale românești și relația lor cu ultimii migratori (slavii, ungurii și secuii) nu au mai constituit problema colectivelor din zonă.

În această situație Institutul Român de Tracologie a recuperat pentru cercetarea civilizației prototracice pe Zolt Szekely junior. Cercetarea civilizației dacice a fost reluată prin săpăturile organizate de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei la Merești și în zonă și prin reluarea cercetărilor de epocă romană.

În același timp au fost efectuate cercetări de suprafață și prospectări fiind studiată posibilitatea deschiderii unor mari săpături de preistorie. Patrimoniul deosebit al civilizațiilor preistorice, reprezentat de civilizațiile Starčevo-Criș, Ariușd Wiettenberg și Noua, mai puțin cercetate dar deosebit de bogate, și interesul manifestat pentru aceste cercetări și zone de către o serie de colegi din străinătate, în special academicienii Bogdan Brukner de la Novi Sad și Nikola Tasić de la Belgrad, ne-au determinat să programăm o serie de manifestări internaționale sau cu participare internațională în cadrul manifestărilor Pagini din Istoria Carpaților Răsăriteni, inițiate de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. În acest an se desfășoară un simpozion cu participare internațională. S-a inițiat cercetarea zonei prin antrenarea unor tabere de studenți arheologi din Republica Moldova și cercuri de "Prietenii Muzeului".

Pentru intensificarea cercetărilor arheologice, realizarea unei baze arheologice, cunoașterea și valorificarea patrimoniului cultural-național a fost deschisă o secție a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei la Sfântu Gheorghe. Doi specialiști - dr. Valeriu și Galina Kavruk - angajați la această secție, au fost nucleul unui centru arheologic. Unele deziderate au început a fi realizate. În momentul de față se actualizează Repertoriul arheologic al județului Covasna și este în desfășurare organizarea unui simpozion cu participare internațională, legat de o temă zonală: Sud-estul Transilvaniei în contextul proceselor etno-culturale din perioada mijlocie și târzie a epocii bronzului.

Studiul etnoarheologic al mărturiilor de civilizație milenară în zonă este, de asemenea, un proiect al echipelor de cercetare grupate în jurul Seminarului de etnoarheologie de la Cluj-Napoca. O primă prospectare a avut loc în cadrul unui proiect româno-englez, urmărindu-se posibilitățile alegerii a două, trei teme de etnoarheologie: 1) a zonelor înalte legată de păstorit; 2) a ocupațiilor legate de vânătoare, folosirea muntelui și a resurselor sale în epocile preistorice; 3) paleometalurgia legată de exploatarea cuprului și a fierului de-a lungul vremurilor dar în special din epoca cuprului, cuprului arsenic și dacică.

Săpăturile unor cunoscuți arheologi Fr. Laszlo, Z. Szekely, I. Nestor, E. Zaharia, K. Horedt, S. Ferenczi, ș. a. au lăsat un bogat material arheologic documentar provenit din stațiunile de la Leț, Sf. Gheorghe, Turia, Cernat, Ciuc Sângiorz și altele. Acesta nu este valorificat conform cerințelor actuale. De cunoașterea și valorificarea sa depinde explicarea unor cerințe fundamentale privind originea și evoluția epocii neolitice timpurii din sud-estul Transilvaniei, legăturile acestora cu Moldova centrală și de sud. Aceleași probleme ridică

extraordinarele descoperiri de la Ariușd, săpate frumos dar valorificate cu metodele vremii, depășite de cerințele actuale.

A început cercetarea civilizațiilor dacice cu extraordinara ei bogăție în ceramică, podoabe, monede, tezaure de argint, unelte de fier, elemente de arhitectură civilă și militară. În aceste locuri ar putea fi localizat unul din triburile din vremea regelui dac Oroles, care se lupta cu bastarnii, foarte probabil pentru a stăvili pătrunderea lor, prin pasurile Carpaților Răsăriteni, spre Transilvania.

Una din cele mai mari realizări ale acestor ani este constituirea Centrului Eclicziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan" din Sfântu Gheorghe, instituție cultural-științifică subordonată Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei. Obiectul centrului amintit îl constituie studiul culturii și civilizației românești, în toate formele sale de manifestare, din preistorie până în contemporaneitate. În cadrul aceluiași centru funcționează o sală polivalentă și Secția de Istorie a Carpaților Răsăriteni, secție a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. O primă donație pentru acest centru este făcută de învățătorul Hagiu din Zăbala, care a donat o bogată colecție cu descoperiri din epoca târzie a cuprului și perioada timpurie a epocii bronzului.

De cea mai marc actualitate este actualizarea evidenței patrimoniului cultural-național-românesc ce a constituit mai mult o preocupare a Muzeului Spiritualității Românești și a unor inimoși de la asociațiile și fundațiile culturale. Nu au intrat în listele de patrimoniu o serie de biserici românești, cu o vechime de 2-3 secole și o serie de ruine de biserici, mărturie a vechimii și răspândirii românilor în zonă. Unele sunt mărturii ale unor etape brutale ale procesului de maghiarizare, din secolul trecut sau din vremea Diktatului de la Viena, iar altele sunt monumente ale neamului românesc (școli, cimitire vechi, cruci și pietre de mormânt), monumente romane, dacice. Acestea trebuiesc studiate, înregistrate, declarate și ocrotite de legile țării, ca monumente sau rezervații de istorie, arhitectură, arheologie ș. a.

Din inițiativa Muzeului "Astra" din Sibiu, cu participarea studenților de la facultățile de istorie, teologie, filologie, s-a început elaborarea instrumentelor de lucru preliminare de tipul cataloagelor, indicilor, repertoarelor de documentare, a inventarului bibliografic, urmând ca apoi să se treacă la cercetarea propriu-zisă a fenomenelor de civilizație românească, din sud estul Transilvaniei. Cercetarea trebuie extinsă la întreaga zonă a Carpaților Răsăriteni pentru a desprinde specificul românesc în diferite zone.

Catedra de sociologie din cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca a inițiat o amplă cercetare care se va realiza în cadrul unor tabere. Tema acestor cercetări este Dimensiuni ale interculturalității în județul Covasna. Proiectul are o durată de 3 ani și urmează a se finaliza, printre altele, prin construirea în zonă a unui centru de analiză a relațiilor interculturale.

Institutul de Sociologie al Academiei Române a realizat în anii 1994 și 1995 un important studiu prin metode calitative a fenomenului etnic românesc în județele Covasna și Harghita. Rezultatele acestea urmează să fie finalizate și publicate. Ca cercetarea să fie completă ea trebuie extinsă spre nord, sud și pe ambii versanți ai Carpaților, în zona muntoasă, pentru precizarea legăturilor cu fenomenul etnic german și a proporției românești din zona muntoasă.

În cursul anului 1995 s-a elaborat Studiu de fundamentarea în vederea intervențiilor și gestiunii zonelor protejate - studiu de caz întocmit de Institutul "Prodomus" București, la comanda Ministerului Lucrărilor Publice și Amenajării Teritoriului și a Ministerului Culturii.

Aceste studii de caz trebuiesc extinse și la alte categorii de zone care necesită ame-

najări și protecție. În acest sens este de amintit o urgență petrecută la Covasna unde o cetate dacică, bine păstrată, a avut de suferit ca urmare a unor urgii ale naturii care au distrus pădurile din zonă, iar copacii smulși cu rădăcini au dizlocat straturile cu urme arheologice. Această lucrare poate fi un model de amenajare a teritoriului prin realizarea unor căi de acces, a unor puncte turistice combinate cu puncte muzeistice. Degajarea zonei de urmărirea furtunii trebuie făcută sub supravegherea arheologilor și ecologilor, iar replantările trebuiesc avizate în funcție, de obiectivele arheologice, cele de turism arheologic și ecologic.

Studiul istoriei românilor din "secuime" și a strămoșilor acestora, inițiat de N. Iorga și continuat de Gh. Popa-Liseanu, Sabin Opreanu, Ștefan Manciulea, Ioan Ciolan, Ion I. Rusu este continuat de cercetătorii (arheologi, istorici, arhiviști, muzeografi) P. Roman, Gh. Lazarovici, Szekely Zoltan, Viorica Crișan, Valeriu Kavruk, Ioana Cristache Panait, Ion Ranca, Vasile Lechințan, Mircea Sfârlea, Ioan Lăcătușu, Liviu Boar, Ana Grama, Mihai Racovițan, Aurel Marc, Dan Baicu, Ilie Sandru ș. a.

Din realizările pe plan editorial, ale anului 1995, referitoare la problema istoriei românilor din secuime, menționăm lucrările: *Românii din scaunele secuiești pe baza antroponimelor din conscripții, vol. I, Scaunul Mureș*, de Ioan Ranca, *Arhitectura de lemn din Transilvania*, de Ioana Cristache-Panait, *Identitate și cultură la românii din secuime*, de I. Lăcătușu, apărută cu sprijinul asociației culturale "Dacia-România" din Cluj-Napoca și *Românii din Sfânta Episcopie a Covasnei și Harghitei*, de M. Sfârlea, tipărită prin străduința și cu binecuvântarea P.S. Ioan Selejan, episcopul Covasnei și Harghitei, cu sprijinul Departamentului Informațiilor Publice a Guvernului României.

Tot în 1995, Facultatea de Teologie din Cluj-Napoca a editat volumele *Omagiul Mitropolitului Nicolae Colan și Nicolae Colan - Pastorale*. Sub egida Fundației Cultural Creștine "Miron-Cristea" a văzut lumina tiparului broșura *Elie Miron Cristea - un devotat slujitor al bisericii creștine un militant pentru unitatea și propășirea neamului*. Cu sprijinul financiar al Inspectoratului pentru Cultură al Județului Covasna a fost tipărit volumul *Poezii populare* culese de Dimitrie Cioflec (După manuscrisul din 1852 existent la Academia Română). La editura Petru Maior din Tg. Mureș a apărut volumul *Sub cumpăna veacului* de Ilie Sandru, iar la editura R.A.I. București, lucrarea *Mărturii tragice - Harghita, Covasna, Tg. Mureș* de P. Dragoș.

Notabil este și faptul că Liga Cultural-Creștină "Andrei Șaguna" editează lunar, în cuprinsul cotidianului "Cuvântul Nou", foaia de cuget și simțire românească "Oituzul" ce cuprinde, printre altele, rubrica permanentă Personalități românești din ținuturile Covasnei și Harghitei. De asemenea, articole importante referitoare la românii din secuime au apărut în publicațiile: "Românul", "Timpul - 7 zile", "Telegraful Român", "Revista Muzeelor", "Revista Arhivelor", "Revista Teologică", "Sociologia românească", "Capital", "Curierul românesc" ș. a.

Sunt pregătite pentru tipar volumele intitulate : *Repertoriul Arheologic al județului Covasna*, redactat de Institutul de Arheologie și Istoria Artei, volum editat sub îngrijirea lui Valeriu Kavruk, în Biblioteca Musei Napocensis; *Transilvania - ultima prigoană maghiară*, reeditarea valoroasei lucrări a lui Ion Ciolan, *Românii din scaunele secuiești pe baza antroponimelor din conscripții, 1614-1820 vol. II și III* de Ioan Ranca; *Românii din secuime*, de Ștefan Manciulea, ediție îngrijită de Mihai Racovițan, *Biserici din secolul al XVIII-lea din județele Covasna și Harghita*, de Mircea Sfârlea, *Românii din scaunele secuiești Trei Scaune și Odorhei în secolul al XVIII-lea și Conscripția națională a românilor din scaunul Odorhei la 1761*, de Vasile Lechințan, *Personalități din Secuime* de Ioan Lăcătușu, *Pe urmele lui Octavian Tăslăuanu*, de Ilie Sandru, *Inventare cu bunuri comunitare ale românilor din satele*

spațiului intracarpatic, de Ana Grama, *Contribuții la istoria românilor din Ciuc*, de Aurel Marc.

La început de drum anuarul Muzeului Spiritualității Românești și al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei - secția Carpaților Răsăriteni își propune să editeze cele mai importante studii și comunicări prezentate în cadrul sesiunii "Românii din sud-estul Transilvaniei - istorie, cultură și civilizație" sau la alte manifestări din anul precedent. Această manifestare a avut loc la Sf. Gheorghe în zilele de 22-23 septembrie 1995, dedicată aniversării unui an de ființare a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei. An de an se organizează la Sf. Gheorghe mai multe manifestări științifice, iar lucrările prezentate vor fi publicate în viitoarele numere ale anuarului.

Revista aceasta o dorim ca o colaborare în cadrul Centrului Ecclziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan" și a secției Carpaților Răsăriteni. În paginile acestei reviste își găsesc locul studii și articole ce valorifică patrimoniul deosebit de bogat care a dat civilizației universale strălucite culturi neolitice.

Colaborarea cu sistemele informaționale din cadrul muzeelor, bibliotecilor și arhivelor statului va spori eficiența strădaniilor începute și va permite o abordare interdisciplinară și pluridisciplinară a problematicii culturii și spiritualității românești din curbură intracarpatică, în istorie și contemporaneitate. Repertoriul arheologic al județului Covasna va fi un prim document consultabil prin computer. Acesta va constitui pentru dascăl un manual de istorie locală, pentru elev materialul documentar destinat cunoașterii civilizațiilor preistorice și antice, pentru profesor sursă de inspirație, iar pentru preot pilda muncii și credinței înaintașilor.

Este în curs de elaborare o bibliografie românească referitoare la sud-estul Transilvaniei. Până în prezent au fost identificate studii și lucrări de mare diversitate tematică și o cuprinzătoare informație documentară, multe din ele puțin cunoscute.

Am dori ca acest crainic, cu nume roman Angvstia, să fie purtătorul mesajelor oamenilor de știință, cultură și artă către populația acestor zone. Anuarul va îmbrățișa toate epocile, disciplinele istorice și științele înrudite, în special etnografie, etnologie, demografie și sociologie. Aceasta vine să îplinească vrerea de a-i da istoriei locale posibilitatea afirmării. Nu trebuie uitată munca nepărtinitoare și atitudinea înaintașilor din aceste zone. În ultima vreme documente însemnate din aceste zone din istoria românilor și a pământului românesc au luat drumul depozitelor, deși înaintașii ne-au dat numeroase exemple pozitive de conlucrare și cercetare nepărtinitoare, cu adevărat nepărtinitoare. Strategia culturală a țării în aceste locuri a fost subordonată politicii majorității maghiare din zonă.

Secuții, al căror nume și zonă adesea o pomenim, au fost maghiarizați. Procese similare se exercită asupra populației românești, minoritară în zonă. Se cuvine ca acestor procese să li se acorde toată atenția. Adevărul istoric trebuie cercetat și dezvăluit. Fie ca aceste pagini să cuprindă tot adevărul - nu doar adevărul cum adesea este folosit în politică.

MESAJ

adresat participanților la manifestările consacrate studierii și cinstirii activităților
făuritorilor istoriei, culturii, civilizației și religiei românilor din sud-estul Transilvaniei
- Sfântu Gheorghe, 23 septembrie 1995 -

Ion Iliescu

Adresez sincere felicitări Ministerului Culturii, Prefecturii județului Covasna, Episcopiei Ortodoxe a Harghitei și Covasnei, Ligii cultural-creștine "Andrei Șaguna", Inspectoratului pentru Cultură al județului Covasna și Muzeului Spiritualității Românești Sfântu Gheorghe pentru organizarea acestor manifestări; transmit, de asemenea, felicitări profesorilor, cercetătorilor, slujitorilor arhivelor de stat centrale și județene, oamenilor de cultură care au înțeles necesitatea și importanța studierii istoriei, a culturii, civilizației și religiei românilor din această parte de țară, precum și datoria noastră de a cinsti înaintașii, pe toți cei care au lucrat sau lucrează pentru apărarea unității naționale, a credinței în valorile statului național unitar român.

Consider că aceste manifestări constituie un important eveniment de simțire și conștiință românească și au un impact deosebit nu doar în actualitatea imediată, ci și în perspectivă, asupra lumii de mâine pe care o dorim mai așezată și mai generoasă, sub semnul încrederii, al înțelegerii și prosperității.

Dacă instituțiile de învățământ, de cultură, de cercetare, disciplinele socio-umane au avut și au un rol important în lupta pentru afirmarea și păstrarea ființei istorice a poporului român, manifestările de felul celor pe care le onorați azi au meritul de a propaga idei și adevăruri care să confere identității noastre spirituale o certă apartenență la spațiul european, precum și un mod propriu de a comunica, de a participa la schimbul universal de valori.

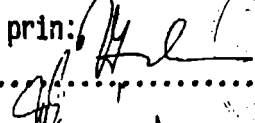

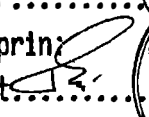

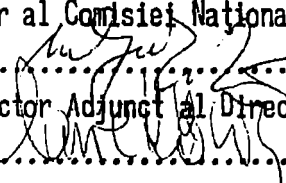
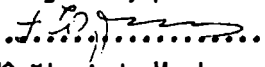

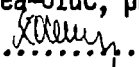
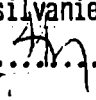

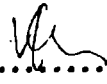
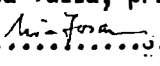
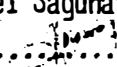

Înțelegerea și conviețuirea oamenilor au sporit totdeauna zestrea civilizației și au constituit un bun suport pentru umanitate. Am avut deschizători de drumuri, întemeietori în acest sens iar moștenirea lor este o pilduitoare lecție pentru urmași. Andrei Șaguna este unul dintre aceștia. Inițiativa de a-i consacra o statuie în municipiul Sfântu Gheorghe este salutară. Andrei Șaguna ocupă un loc de frunte în pleiada de ierarhi ortodocși, iubitori de țară, ctitori de limbă, de cultură și de civilizație românească; el a avut un rol deosebit de important în reorganizarea Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, fiind unul dintre marii bărbați ai veacului său, un tribun al luptei pentru emancipare a românilor din această străveche provincie românească.

Totodată, mă alătur celor care sărbătoresc împlinirea unui an de la înființarea Episcopiei Ortodoxe a Harghitei și Covasnei, care a dovedit că poate împlini trebuințele bisericesti și religioase ale păstoriților săi.

Îmi exprim speranța că aceste manifestări vor constitui un imbold pentru instituțiile de stat și cele ale societății civile să acorde mai multă atenție problemelor și nevoilor românilor, ale tuturor cetățenilor de aici, că vor contribui la întărirea unor raporturi de înțelegere, colaborare și respect între români și populația majoritară din județele Harghita și Covasna și la realizarea mult doritei reconcilierii istorice dintre România și Ungaria.

Urez succes manifestărilor consacrate studierii și cinstirii activității făuritorilor istoriei, culturii, civilizației și religiei românilor din sud-estul Transilvaniei și transmit calde urări de bine tuturor participanților.

Comitetul de inițiativă este reprezentat de:

- a) Prefectura Județului Harghita, prin:
- Ioan Doru Voşloban - Prefect.....
 - Mihai Sarca - Dir. Gen.....
 - Nicolae Niga - Dir.Gen. G.F.P.....
- b) Prefectura Județului Covasna, prin:
- Adrian Vlad Cășunean, Prefect.....
- c) Ministerul Culturii, prin:
- Mihail Ion Gorgoi - Director al Direcției Muzeelor și Colecțiilor; Secretar al Comisiei Naționale al Muzeelor și Colecțiilor;.....
 - Carol König - Director Adjunct al Direcției Muzeelor și Colecțiilor.....
- d) Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, prin:
- P.S. Ioan Selejan - Episcop.....
- e) Comandamentul Marii Unități de Vânători de Munte, prin:
- Col. Crăciun Leucea - Comandantul Garnizoanei Miercurea-Ciuc și al Marii Unități.....
- f) - Comanda Unității de Jandarmi Miercurea-Ciuc, prin:
- Lt. col. Ioan Roman - Comandant.....
- g) - Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, prin:
- Gheorghe Lazarovici - Dir. Gen.....
 - Viorica Crișan - Muzeograf.....
 - Livia Călian - Muzeograf.....
 - Valeriu Kavruk - Cercetător la Secția din Secuime.....
- h) - Muzeul Național al Unirii Alba-Iulia, prin:
- Nicolae Josan - Dir. Gen.....
- i) - Liga Cultural Creștină "Andrei Saguna" Sfântu-Gheorghe, prin:
- Ioan Solomon - Președinte.....
 - Petre Străchinaru - Sef Com. Culturală.....

- j) Fundația Cultural-Creștină "Miron Cristea" M. Ciuc, prin:
 Emil Cadar - Vicepreședinte.....
 Maria Cotfas - Profesor.....
- k) Muzeul Spiritualității Românești de la Catedrala Ortodoxă din Sf. Gheorghe, prin:
 Ioan Lăcătușu - Muzeograf.....
- l) Muzeul Județean Brașov, prin:
 Florea Costea - Arheolog.....
- m) Redacția ziarului "Adevărul Harghitei", prin:
 Mihai Groza - Redactor șef.....

Miercurea-Ciuc,
 27 Mai 1995

APEL

DOMNULUI ION ILIESCU, PREȘEDINTELE ROMÂNIEI

DOMNULUI OLIVIU GHERMAN, PREȘEDINTELE SENATULUI

DOMNULUI ADRIAN NĂSTASE, PREȘEDINTELE CAMEREI DEPUTAȚILOR

DOMNULUI NICOLAE VĂCĂROIU, PRIM MINISTRU AL GUVERNULUI

DOMNULUI VIOREL MĂRGINEAN, MINISTRUL CULTURII

Participanții la Sesiunea națională de comunicări științifice "Românii din sud-estul Transilvaniei - istorie, cultură, civilizație", organizată la Sfântu Gheorghe în zilele de 22-23 septembrie 1995, vă adresează rugămintea de a lua în discuție și analiza Nota de fundamenat, pornită din inițiativa prefecturilor din județele Harghita și Covasna, a Episcopului Covasnei și Harghitei, a unui număr de specialiști (arheologi, istorici, etnologi, sociologi, geografi ș.a.) precum și personalități din viața culturală și politică din zonă, pentru realizarea MUZEULUI CARPAȚILOR ORIENTALI, cu centre de reședință în județele Covasna și Harghita, pentru realizarea strategiei culturale românești în zonă, pentru salvarea, ocrotirea, evidența și valorificarea patrimoniuului cultural național.

Semnează participanții:

Adrian Cășunean - Vlad - Prefectul Județului Covasna
 Ioan Bocu - Vasile - Prefectul Jud. Harghita
 P.S. Ioan Seligre - Episcop al Harghitei și Covasnei
 Ioan Locatieru - Președintele Societății Românești
 Ioan Solomon - Președinte Liga Culturală "Ion Bocu"
 The Forte - Secretar al Societății Culturale
 St. Lupasorici - Șef. Sec. Ist. și Arh. Transilvaniei
 V. Crăciun - arhivist
 Z. Crăciun - arhivist
 Ștefan Bocu - Arhivele Statului Covasna
 Ioan Răncea - Șef. Sec. Ist. și Arh. Transilvaniei

APEL PENTRU MUZEUL CARPATILOR ORIENTALI

Semnează participanții:

univ.-dr. A. Protase

Varile Lechințan - Arhivele Statului Cluj;

cc. SĂUCE GAVRI - Reșină

R. SUMITRU GHERMAN - Reșină

- fost Antopop de Lierarea Cinc-Hr.

prof. Oprea Ioan, clădirea - Cinc

IOȘIF MORAR - Prefectura Județului Mureș

Varile Cinc-Hr. - Reșină

Valeriu Kauruk - Muzeul Național al Transilvaniei;

cerșetă lor principal, arheolog

Prof. univ. Traian Rotariu, Universitatea "Babeș-Bolyai"

Cluj - Napoca

ing. Ioan Traian Rotariu

Cluj - Napoca

Muntean Ovidiu, Muzeul de istorie a Transilvaniei

Stela Borda - Fundația culturală "Mihai Viteazul"

Sofronie Mihail, Muzeul Brukenthal, Sibiu

Cluj - Napoca

Cluj - Napoca

Cluj - Napoca

Cluj - Napoca

Cluj - Napoca

Cluj - Napoca

APEL PENTRU MUZEUL CARPATILOR ORIENTALI

Semnează participanții:

Constantin Boratescu - Soluțiile Statului și - Cămin - Șereni.

Egeno. Mihai
 Mihai Suciu - muzicant ginean
 - publicist, tarziu

Vasico Muresan - of Patrinoiu Mures

Popescu Emilia profesor. Biologie

Stamm 0221 - Insp. Sc. - Insp. Sc. Coratua

Ioachim Goga - membru al Ligii de Apărare a României

John L. Lusk, Jr. ^{Thomas Lusk}

William S. Scaum Institutul de Sociologie Acad. Rom

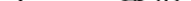
Holdover Nicola museum person. *Amos*

Bucur d. Gaur bogdan petru

Bureau J. Nicolas professeur M. Cline

This Sunday - prof. Vic. dt. C. Tikhonov "Tikhonov"

Protoparce murio prof. Lita Boyanliu Cr. 1943
Murio Larocci - prof. Lita Boyanliu Cr. 1943

Maria Lajrovici - prof., ingeniérka soľnej župy & chým.

Dr Pacuraru Angela Felicia medic director Centrului de Trai

R. Tacuraru, Angora Felles medie directo Central de Trac
fessie sanguina flautu Glycolex

Aspidobolus fischeri, Cuvier

Comisia de Supraveghire pentru
Căminul de bătrâni din București

PE URMELE STRĂMOȘILOR

+ Ioan

Episcopul Covasnei și Harghitei

Fiecărui popor, Dumnezeu i-a rânduit un spațiu pe această minunată "planeta albastră". Nouă românilor ne-a fost hărăzită această sfântă țară, care se așterne ca o trenă de mireasă, căzând de pe umerii înalți ai Carpaților până la Nistru, Tisa și Marea cea mare. Aceste coordonate au rămas sfinte pentru înaintașii noștri, vor rămâne și pentru noi cei ce astăzi ne bucurăm de lumina aceluiași Sfânt soare, de aceeași lumină a învierii și renașterii neamului românesc.

Înălțimile Carpaților și turnurilor bisericii noastre cu Sfânta cruce pe culme au constituit în decursul zbuciumatei istorii a neamului nostru "Brațele nervoase, arma de tărie" a acestui popor al cărui urmași noi sîntem.

Situată pe linia de separație a civilizațiilor din est și vest, am rămas aici înfrățindu-ne cu codrul. Strămoșii noștri ne-au ctitorit cetăți de apărare împotriva năvăliților - cetatea lor de refugiu a fost ctitorită de Însuși Bunul Dumnezeu, aceasta a fost codrul. Numai așa ne explicăm rezistența noastră aici în decursul zbuciumatei istorii.

Marea cetate a codrului era vie și orice ram s-ar fi rupt el lăstărea din nou, zidurile ei erau vii, ele apărau viața dată de Dătătorul vieții.

Patriarhul Macarie și diaconul Paul de Alep, străbătînd țara străjuită de Carpați, îl întreba pe unul din Brîncoveni: Cum ați rezistat aici fără cetăți?

Răspunsul a fost simplu - cetatea noastră a fost codrul și tocmai pentru că nu am avut cetăți aceasta a făcut ca "nepoștii" să nu rămână la noi.

Dar românul n-a rămas doar cetățean al codrului, ci s-a deschis spre universalitate punînd în valoare zestrea spirituală a strămoșilor noștri daci și romani - mărturie fiind pînă astăzi ruinele cetăților dacice și castrelor romane.

Pe acest fond de cultură dacică și romană s-a plămădit acest popor, dobîndindu-și cele două coordonate existențiale de român și de creștin în același timp și așezîndu-se în zori de mileniul înfrînt al erei noastre creștine.

Acești urmași ai Daciei și Romei au fost binecuvîntați de Dumnezeu prin Sfîntul Apostol Andrei. Momentul a fost și rămîne de o importanță deosebită pentru poporul român și pentru Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Sîntem probabil singurul popor din lume care s-a născut creștin primind botezul de la unul din cei 12 Apostoli ai Mîntuitorului nostru Iisus Hristos.

Creștinarea noastră nu s-a făcut cu sabia sau din poruncă ci a fost un proces lent care s-a desfășurat în câmpul unei morale elevate a strămoșilor noștri daci.

În cetățile dacice și castrele romane presărate în tot spațiul "Daciei Felix", avem astăzi urme ale continuității noastre aici ca popor creștin. Amintesc aici doar vestigiile și descoperirile arheologice creștine din primele trei secole, provenind din castrele romane de la Olteni, Comolău, Sântionlunca și Brețcu, obiectele cu simboluri creștine de la Tg. Secuiesc și Poian (sec. V și VI).

Viața creștină în această zonă a fost neînteruptă în decursul istoriei noastre milenare, deși au trecut peste noi în nenumărate rînduri copleșite de valurile năvăliților.

Am rămas aici statornici lipiți de munții noștri, înfrățindu-ne cu codrul.

Existența la această dată a unui număr important de obiecte de cult și cărți demonstrează că aici au existat puternice comunități creștine ortodoxe românești.

Amintim doar câteva din cele care au ajuns până la noi - Fragmentul din Psaltirea tipărită la Mineșovo - Serbia 1544, o copie în manuscris a Cazaniei lui Varlam din secolul XVII provenită de la Imper și numeroase tipărituri din secolul XVIII și XIX. Toate acestea demonstrează legăturile permanente ce au existat între românii ortodocși din această zonă cu celelalte centre ortodoxe din țară și străinătate.

Au fost vremuri de înflorire culturală, spirituală și materială a românilor pe aceste meleaguri, însă au fost și vremuri triste când, în mod dramatic, în ultimele două secole au dispărut peste 100 de biserici românești împreună cu comunitățile lor.

Astăzi mai stau mărturie doar vechile cimitire, ruinele bisericilor, toponimia zonei cât și persistența unui număr mare de datini strămoșești.

Înființarea unei episcopii ortodoxe reprezintă adierea vântului de primăvară care aduce speranța unei renașteri spirituale ortodoxe românești pe aceste meleaguri.

O PRIORITATE - CERCETAREA ISTORICĂ ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Ilie Fonta

Simpozionul: "Românii din sud estul Transilvaniei - istorie cultură, civilizație" este un eveniment de suflet și conștiință românească și merită toată lauda și respectul nostru atât organizatorii, cât și profesorii, cercetătorii, slujitorii arhivelor de stat centrale și județene, oamenii de cultură, clericii care au pregătit comunicări, care au înțeles necesitatea studierii acestor probleme care fac parte din cele mai însemnate teme de cercetare ale științelor socio-umane din România. Importanța studierii acestor probleme a sporit după decembrie 1989, deoarece s-a văzut că în această zonă, la fel ca de atâtea ori în istorie, este foarte greu pentru români să-și păstreze și să-și dezvolte identitatea etnică, culturală și religioasă. Aceste cercetări constituie pentru științele socio-umane și pentru cultura romană un test foarte important, deoarece, de-a lungul secolelor, românii din această zonă au fost supuși unui proces sistematic de deznaționalizare, de maghiarizare, cu orice preț și în orice condiții.

Se cuvine să cinstim memoria înaintașilor noștri din această zonă, să-i facem cunoscuți generațiilor actuale și viitoare și mai ales să prezentăm condițiile vitrege, deosebit de grele în care au luptat pentru păstrarea ființei și identității etnice, pentru afirmarea și dezvoltarea culturii și spiritualității românești.

Este o datorie de onoare să aducem omagiul nostru țăranilor, meșteșugarilor, muncitorilor, intelectualilor, oamenilor politici, clericilor, altor categorii socio-profesionale deoarece viața lor a fost nu numai o luptă pentru existență, ci și una pentru a-și păstra calitatea de români, pentru a trăi și simți românește.

În această zonă, Biserica Românească și-a îndeplinit misiunea în cele mai grele condiții. Atât în trecut cât și astăzi lideri și cercuri politice religioase maghiare au exercitat cele mai diferite presiuni, până la agresiunea fizică, crimă și distrugerea bisericilor (vezi în această privință anii 1940-1944, dar și alte perioade istorice), pentru a determina preoții și episcopii români să-și părăsească turma, să lipsească românii de aici de una dintre cele mai importante și eficiente instituții în lucrarea de apărare și cultivare a identității lor culturale etnice și religioase.

Comunicările științifice au evidențiat existența unor documente istorice scrise sau de altă natură de mare valoare care oferă ample informații referitoare la: continuitatea românilor, viața lor culturală și civilizația în această zonă și, totodată, la extraordinarele presiuni de deznaționalizare și maghiarizare la care au fost supuși. Totodată, au demonstrat că istoria, cultura și civilizația românilor din această zonă au fost foarte puțin studiate, că în perioada comunismului chiar au fost neglijate aceste cercetări.

Consider că instituțiile politice, administrative, juridice, științifice, culturale, de învățământ și religioase ar trebui să acorde importanță studierii acestor probleme. Ar fi necesar ca pe lista temelor de cercetare științifică finanțate de stat să figureze și teme privind istoria românilor din această zonă, dar și viața lor culturală și religioasă actuală. Aceste instituții ar trebui să organizeze simpozioane științifice naționale cu participare internațională, să inițieze proiecte de cercetare științifică inter și multidisciplinară. De asemenea, aceleași instituții ar trebui să acorde o importanță mai mare premiselor necesare pentru ca românii de pe aceste meleaguri să poată să trăiască și să muncească, să se bucure de viață culturală și

religioasă la fel ca românii din celelalte zone ale țării.

Organismele de stat centrale, partidele politice parlamentare, mass-media națională ar trebui să acorde atenție și importanță mai mare cunoașterii și rezolvării problemelor și nevoilor românilor din județele Harghita și Covasna. Statul ar trebui să acorde un sprijin mai mare pentru restaurarea și conservarea monumentelor istorice laice și religioase românești, pentru construirea și repararea bisericilor ortodoxe. Instituțiile statului, dar și cele ale societății civile au răspunderea istorică de a face mai mult pentru a-i ajuta pe românii din sud-estul Transilvaniei să rămână și să fie români, să se bucure de tot ceea ce oferă societatea românească membrilor săi, indiferent de apartenența lor etnică, politică sau religioasă.

Un alt eveniment pe care îl sărbătorim în aceste zile este împlinirea unui an de la crearea Episcopiei Ortodoxe Române a Harghitei și Covasnei. Este meritul Bisericii Ortodoxe Române că a avut această inițiativă, dar cred că dacă s-ar fi încercat s-ar fi reușit mai demult crearea acestei episcopii. Eparhia Covasnei și Harghitei îndeplinește în mai multe condiții nevoile religioase și spirituale ale românilor decât au făcut-o eparhiile Sibiului și Alba Iuliei, sub a căror jurisdicție canonică se găseau cele două județe. Meritul P. S. Episcop Ioan Selejan și al clericilor și laicilor pe care îi păstorește este că se preocupă și de satisfacerea necesităților culturale, științifice și de învățămînt ale românilor din cele două județe și nu numai de nevoile lor religioase. Episcopul și preoții cercetează cu mai multă atenție bisericile, le repară pe cele vechi sau chiar construiesc altele noi. Se exercită adevărate presiuni asupra Direcției Monumentelor Istorice și asupra Secretariatului de Stat pentru Culte pentru a găsi fondurile necesare restaurării și conservării monumentelor istorice bisericești. Mulți credincioși și preoți români au declarat că episcopia asigură românilor din cele două județe un sentiment de mai multă securitate personală și comunitară și apără împotriva celor care încearcă să-i supună la cele mai rafinate și perfecționate presiuni pentru a părăsi cele două județe. Cu alte cuvinte, într-un an de zile, pentru mulți români, Episcopia Ortodoxă a Harghitei și Covasnei a ajuns să reprezinte pentru aceștia ceea ce a reprezentat Biserica Ortodoxă Română pentru românii din Transilvania până în 1918.

Unele voci afirmă că în cele două județe legea administrației publice locale este folosită ca o lege antiromânească. Așa, spre exemplu, protopopiatul ortodox din Miercurea Ciuc a cerut de la primărie autorizație pentru a-și construi un sediu pe propriul teren. Primăria a refuzat acordarea acestei autorizații, protopopiatul s-a adresat justiției și a obținut o hotărîre judecătorească favorabilă. Totuși, primăria refuză, în continuare, acordarea acestui act. Noi nu cunoaștem să fie asemenea acte discriminatorii împotriva bisericilor maghiare din localitățile cu populație majoritar românească. Cei care refuză acordarea acestei autorizații, direct sau prin intermediul unor cercuri politice, se plâng peste tot că minoritatea maghiară din România este discriminată. Noi nu credem că în Franța, Italia, Spania sau într-o țară democratică unei unități bisericești naționale i se refuză o banală autorizație de construcție pe baza legii autonomiei administrației locale. Biserica Ortodoxă Română, Secretariatul de Stat pentru Culte și Ministerul Afacerilor Externe ar trebui să mediatizeze acest caz și să-l aducă la cunoștință Consiliului Europei și a tuturor forurilor internaționale preocupate de respectarea drepturilor omului.

Desigur, istoria românilor din cele două județe trebuie studiată și cunoscută, este necesară o preocupare mai mare pentru dezvoltarea vieții lor culturale și religioase, dar aceste activități nu ne pot împiedeca să construim o societate în care minoritatea maghiară, celelalte minorități etnice, să se bucure de aceleași drepturi și libertăți ca toți cetățenii țării. Dorința României și a vecinilor săi de a se integra în structurile europene ne oferă șansa stabilirii unor noi principii în relațiile dintre minoritățile etnice și statul român, de a face o

lucrare comună, români și maghiari, pentru reconcilierea istorică între statul român și statul ungar. Cred că demersul nu va fi greu deoarece cei mai mulți cetățeni ai patriei noastre și ai Ungariei sunt sau pot fi în relații de colaborare și prietenie, ceea ce înseamnă că premisa esențială a acestei reconcilierii istorice este deja creată.

MITROPOLITUL ANDREI ȘAGUNA (1809-1873)

Dumitru Protase

Personalitatea proeminentă a mitropolitului Andrei Șaguna reprezintă o perioadă însemnată din viața religioasă și politică a românilor ortodocși din Ardeal și Ungaria, în secolul trecut. Ea este bine cunoscută și se bucură de apreciere cuvenită în istoria noastră națională.

Permiteți-mi ca, în puține cuvinte, cu această ocazie, să evoc unele momente și aspecte mai semnificative din activitatea laborioasă și lupta sa neobosită pentru drepturile social-politice și religioase ale românilor din defunctul Imperiu cezaro-crăiesc. Pentru neam și lege a luptat cu toată ființa sa, cu toată tenacitatea caracteristică românilor din Balcani, de unde el își trăgea originea.

Andrei Șaguna, ca mare prelat și om politic, se situează printre conducătorii de frunte în lupta de eliberare națională a românilor din Transilvania. În revoluția de la 1848-1849, înainte și după aceea, el a fost consecvent prohabzburgic, considerând cu luciditate că pentru românii din fosta Monarhie, opțiunea, ca și acțiunea, prohabzburgică este preferabilă celei proungare, din toate punctele de vedere. Din partea curții de la Viena se puteau obține atunci unele avantaje pentru români. Pentru partea ungară, însă, pierderea credinței strămoșești și asimilarea etnică a românilor ardeleni constituiau coordonate importante ale politicii guvernanților de la Budapesta. De altfel, acesta era convingerea și a celorlalți revoluționari, scriitori, istorici și filologi români: Avram Iancu, Bărbuțiu, Barițiu, Cipariu, Papiu-Ilarian și alții. Idealul suprem al românilor, dincoace și dincolo de Carpați, era despărțirea Transilvaniei de Ungaria și formarea din cele trei țări române a unui stat național independent. Realizarea acestui ideal, însă, a fost posibilă abia la 1918, dar nu cu sprijinul habzburgilor - cum credeau unii la 1848- ci împotriva Budapestei, prin mari sacrificii și jertfe de sânge, aduse pe altarul înfăptuirii României Mari.

După înăbușirea revoluției de la 1848, mitropolitul Șaguna a rămas mai departe luptătorul pentru ortodoxia neamului său, "omul habzburgilor" și un înfocat adversar al opresiunii ungare.

În domeniul cultural-religios, el a avut o contribuție remarcabilă la crearea Astrei, la înființarea și susținerea de școli și publicații românești în Ardeal, precum și la emanciparea în 1864, a bisericii ortodoxe a românilor din Transilvania și Banat de sub autoritatea bisericii sârbești. Mari sunt meritele sale pe tărâmul religios, politic și cultural, în întreaga sa activitate desfășurată pentru propășirea românilor din fosta Monarhie. Nu putem insista aici în etalarea lor.

Demn de subliniat este un fapt care, pentru românii trăitori pe aceste meleaguri, se impune a fi un exemplu de urmat. În lupta sa pentru binele neamului său, Șaguna a pus mai presus de confesiunea religioasă, ortodoxă și greco-catolică, etnia română, apartenența națională, așa cum, în momentele istorice-cheie, în vremuri de grea încercare, au făcut de asemenea toți marii conducători, prelați, civili și militari, oameni de știință și cultură patrioți, din secolul al XVIII-lea încოace, până în zilele noastre.

Pentru activitatea sa culturală (și nu numai) Andrei Șaguna, în 1871, cu doi ani

înainte de a-și da obștescul sfârșit, a fost ales, membru de onoare al Academiei Române, dovadă a înaltei sale prețuiri.

Importanța istorică a lui Șaguna a fost apreciată de însuși împăratul de la Viena, care numea dispariția mitropolitului și omului politic român o "mare pierdere".

Sașii din Transilvania, prin condeii episcopului G.D. Teutsch, vedeau în Șaguna o mare personalitate, conducătorul spiritual al poporului său timp de o generație întreagă, bărbatul de încredere al senatului imperial de la Viena, unde a fost ales membru pe viață.

Chiar și ministrul ungar Eötvös Lorand, la centenarul nașterii marelui valah, în 1909, a spus despre Șaguna că "are atâta înțelepciune cât o jumătate de țară".

Deoarece s-a întâmplat ca moartea lui Șaguna să survină în 1873, an în care au murit și Napoleon al III-lea și principele Al. Ioan Cuza, mitropolitul a fost pus alături de cei doi oameni mari. Iată ce scria atunci ziarul "Aurora Craiovei": "Anul 1873 fu anul lacrimilor. Napoleon, Cuza și Andrei Șaguna ... trecură la eternitate: trei uriași luptători pentru români și românism. La trecerea lor din această lume lacrimile au curs și curg de la Tisa până la Marea Neagră".

La vârsta de 57 de ani, Șaguna și-a văzut realizat idealul tinereților sale: emanciparea bisericii române de sub ierarhia sârbească, după aproape două decenii de luptă și frământări neîntrerupte. Dar nu numai atât. Prin iscusita și necurmata sa activitate, a reușit să-i câștige bisericii emancipate autonomia și să-i dea o durabilă organizare națională, ceea ce i-a adus lui Șaguna o aureolă comparată și comparabilă cu a voievozilor "dătători de legi și datini" ai poporului român.

Așa a fost mitropolitul Andrei Șaguna - cum scrie N. Iorga - "baron din grația împăratului și mila lui Dumnezeu, unul din înarii binefăcători ai națiunii sale. Puține nume sunt așa de populare în Ardealul românesc ca al lui Șaguna ... El a fost de pe scaunul său de arhiereu, ca de pe un tron de rege, un cârmuitor de oameni și un îndreptător al vremurilor ..."

Învățătură bisericească și profană, cultură vastă, spirit de jertfă, fapte și îndrumări culturale de epocală importanță, idei înaintate și viabile, cum la puțini din contemporanii săi le întâlnim, toate acestea într-o armonioasă îmbinare definesc personalitatea lui Șaguna*.

* Evocare prezentată la inaugurarea statuii lui Andrei Șaguna, în Sf. Gheorghe, la 23 septembrie 1995.

STUDII ȘI COMUNICĂRI

DIN ISTORIA STRĂVECHE A CARPAȚILOR ORIENTALI

Gheorghe Lazarovici

Carpații reprezintă coloana vertebrală a țării. Aceștia fac legătura între Transilvania și Moldova, între Transilvania, Muntenia și Oltenia. De-a lungul vremurilor aceștia au servit ca punți de legătură între românii din ținuturi. Munții au servit românului pavază și refugiu contra năvălitorilor. Tot munții însă i-au oprit pe năvălitori.

Munții României dar în special Carpații Orientali, au fost locuiți și au asigurat hrană și adăpost încă din vremurile străvechi, din paleolitic. Primii locuitori au fost vânători specializați în vânărea ursului de peșteră iar civilizația este numită cea a paleoliticului cuartitic.

Mediul geografic în paleolitic. Paleoliticul este cuprins în perioada geologică numită *pleistocen* mai precis în pleistocenul superior. Epipaleoliticul, epoca următoare paleoliticului, este în *holocen*, perioadă geologică în care ne aflăm și astăzi.

În zona Carpaților Orientali au fost efectuate diagrame polnice privind evoluția vegetației și deci implicit a climatului în acele vremuri. Din analizele de la Dîrțu-Ceahlău, Bistricioara, Cremenea de la Sita Buzăului (CÎRCIUMARU 1980, fig. 51-52, 54-55) și din altele (CÎRCIUMARU 1980, fig. 13-17, 23-25, 30-36) rezultă situația climatului în zona de care ne ocupăm. În general este vorba de o perioadă de încălzire (Ohaba B) după care începe o perioadă de răcire (stadiu glacial și un tardiglacial), datată pe la 25.000 î Ch.

În Carpații Orientali și mai ales în județele Harghita și Covasna urme paleolitice și epipaleolitice sunt la Cheia-Rîșnov, Sita Buzăului, Întorsura Buzăului, Leț, Bardașu, Scaune-Bicaz, Dîrțu-Ceahlău, Bistricioara (23500+4450; -2850 BC) și Râșnov - Gaura Cheii (27.750+1700; BC).

MUSTERIANUL. În Peștera Cheia de la Rîșnov, la baza stratului de cultură, în depuneri de la sfârșitul perioadei glaciare, a fost descoperit un nivel de locuire, cu unelte de cuarțit. Aceste unelte sunt caracteristice civilizației din vremea vânătorilor specializați în vânărea ursului de peșteră, cultură caracteristică descoperirilor din Carpații Meridionali.

Peste acest strat sunt urmele unor descoperiri aurignaciene identificate încă din anul 1910, pus în legătură cu aurignacianul de la Willendorf din Austria.

Depresiunea Întorsura Buzăului. În stațiunea de la Sita Buzăului - *Cremenea* (Mulul Dimu Buzea), jud. Covasna, depunerile arheologice aparțin unui orizont aurignacian mijlociu (PĂUNESCU 1970). După un strat de steril urmează depuneri gravetiene (CÎRCIUMARU 1975; CÎRCIUMARU 1980, p. 182) și o depunere mai groasă din tardenoisian (CÎRCIUMARU 1980, fig. 60).

La altitudinea de 720 m, unde se află stațiunea, analizele polenice arătau prezența stejărișului amestecat cu ulm (*Ulmus*), fiind un peisaj similar golurilor de munte, cu pîlcuri răzlețe de pădure. Există un puternic covor ierbos din Compositare (46%) și gramineae (26,4%). Aceste sedimente încep cu perioada de încălzire climatică de la sfârșitul interstadiului glacial Ohaba, nivel în care s-au descoperit piese arheologice aparținând aurignacianului mijlociu (CÎRCIUMARU 1980, p. 175).

Materialele litice cele mai vechi constau din lame retușate, burine, gratoare burine, gratoarele lame și așchii ș. a. (PĂUNESCU 1970). Aceste piese se foloseau ca arme de vânătoare, răzuitoare, cuțite, burghie și altele.

AURIGNACIACUL. În Bazinul Ceahlăului, la Dîrțu, într-un strat cu o vegetație identificabilă după urmele de polen ce indică un stadiu glacial cu o trecere spre interstadiul

Ohaba A, a fost descoperit un nivel aurignacian mijlociu (CÎRCIUMARU 1980, p. 156, fig. 52). Acesta este mai timpuriu decât în alte părți ale țării, în el sesizându-se elemente de tradiție musteriană (PLOPȘOR & 1966; CÎRCIUMARU 1980, p. 168).

Asemenea urme materiale sunt de căutat și în peșterile de la Merești.

EPIPALEOLITICUL sau mezoliticul este o perioadă intermediară între paleoliticul final și neoliticul timpuriu. Specialiștii din România preferă termenul de epipaleolitic. Evoluția acestuia începe din mileniul XI până în mileniul VII î. Ch. Această vreme este reprezentată de evoluția a două cercuri de civilizație. Una reprezintă continuarea unei evoluții începute în așezările gravettiene târzii din Moldova. Alta aparține civilizației Swideriene, descoperite în stațiunile înalte, la peste 1000 m, de la Scaune și Bardosu, din comuna Ceahlău.

GRAVETIANUL. Urme ale acestei civilizații sunt în zona Carpaților Orientali la Bistricioara, datele de cronologie absolută (C14) sunt între 20.000 și 15.000 î. Ch. (DUMITRESCU - VULPE 1988, 14). Unelele specifice sunt vîrfurile *La Gravette*, lamele *à bord abattu*, gratoare pe lamă, pe cap de lamă, burine diedre pe lamă și altele. Aceasta a avut o perioadă îndelungată de evoluție cunoscând un epigravetian și un tardigravetian. În sud-estul Transilvaniei sunt descoperiri din aceste ultime etape.

Descoperiri au fost făcute la: Dîrțu-Ceahlău, un nivel de locuire gravetian mijlociu și superior (CÎRCIUMARU 1980, p. 156, fig. 52), aparținînd unui orizont cu vegetație de tip Ohaba A (parțial), dar mai ales Ohaba B (pentru gravetianul superior) (CÎRCIUMARU 1980, p. 156, fig. 52). Această civilizație este răspândită pe spații vaste (KOZŁOWSKI 1978, 95).

SWIDERIANUL. Acesta este o cultură mezolitică sau epipaleolitică răspândită în Polonia și Ucraina (PLOPȘOR 1958, 23-26). Dinspre nord vin unele comunități de vânători în urmărirea vînatului purtând caracteristicile civilizației swideriene. Aceștia, din punct de vedere climateric, aparțin perioadei de la sfîrșitul fazei Erbiceni V, evoluînd în cursul Atlanticului, persistînd în Suboreal. Descoperiri ale acestei civilizații au fost făcute în Munții Ceahlăului la Scaune și Bardosu (DUMITRESCU-VULPE 1988, 15).

Unele din descoperirile de la Ceahlău sunt la altitudinea de 1300 m (4248, 508; 1171, 19). Comunitățile acestea sunt specializate în vînațoare. Unealta specifică este vîrfurile de săgeată cu peduncul, la care se adaugă alte piese specifice epipaleoliticului: burine, gratoare, vîrfuri de tip Psedmost ș.a. (PLOPȘOR 1958 pl. VII).

TARDENOISIANUL. Este o civilizație mezolitică sau epipaleolitică larg răspândită în zonele învecinate României (cultura Murzac Koba): Slovacia, Ungaria, Jugoslavia, Polonia, Moldova, (BANESZ 42, 202-203; BRUKNER 1966; 1978, 76; SREJOVIČ 1973 252; MAKAY 1970, 48-49; KALICZ 1965, 33; NANDRIȘ 1972, 61; COMȘA 54, 32; DOLUNKHANOV 1973, 30) dar și spre sud (MILOVIC 247, 82; PLOPȘOR 1959, 223). Originea acestuia în România este rezultatul a două grupe ce pătrund pe teritoriul țării. Aceasta este etapa în care se face trecerea de la Boreal la Atlantic, datată între 6.225 - 5.500 î. Ch.

O asemenea grupă cunoaștem în zonă, în depresiunea de la Întorsura Buzăului, unde s-au descoperit urmele izolate ale unor vânători mezolitici, o civilizație tardenoisiană, de origine nord-pontică care au o evoluție îndelungată (CÎRCIUMARU 1980, fig. 60; DUMITRESCU-VULPE 1988, 13).

Caracteristic acestei civilizații este industria litică formată din trapeze, lame și semi-lune. Aceștia păstrează economia de vînațoare, pescuit și cules. Multe civilizații neolitice au în industria lor elemente tardenoisiene (PĂUNESCU 1965, 331).

NEOLITICUL TIMPURIU

Neoliticul timpuriu nu evoluează, cum ar fi de așteptat, din comunitățile epipaleolitice sau mezolitice ci este rezultatul unui proces de migrație și difuziune mai larg, ce cunoaște mai multe etape. Procesul acesta este definit ca proces de neolitizare și el durează cca 1 mileniu. Descoperirile de pe teritoriul țării de la Gura Baciului, Ocna Sibiului și Cîrcea (VLASSA 1976; LAZAROVICI - MAXIM 1995; PAUL 1989) sunt dintre cele mai importante și au permis definirea clară a acestui proces precum și rolul pe care l-au jucat regiunile noastre în culturile și civilizațiile din Balcani și din regiunile est central-europene.

Acest proces se apreciază că începe în jurul anilor 5.500 î. Ch., dar datele de carbon recalibrate împing acest proces mai de timpuriu, cu aproape un mileniu. Datele de C_{14} nu sunt numeroase și nu sunt nici indiscutabile.

În sud-estul Transilvaniei acest proces începe mai târziu. Aceasta nu pentru că aceste zone nu ar fi fost potrivite vieții neolitice cât mai ales faptului că populațiile care au dat naștere procesului de neolitizare nu au fost prea numeroase iar distanța între stațiuni era mare (cca 150-200 km), deci și procesele de difuziune fiind limitate. Pe de altă parte socotim că în aceste zone trebuie să fi fost o populație tradenoisiană destul de numeroasă.

Procesul de neolitizare se petrece în valuri succesive:

-primul ar fi la orizontul gura Baciului I - Cîrcea I - Ocna Sibiului I;

-următorul ar fi la nivel Cîrcea II - Gura Baciului II cuprinzând un puternic proces de difuziune și procese de retardare. Asemenea descoperiri trebuie să fie mai numeroase, ele apar în Banat la Cuina Turcului I, Fratelia și Foeni, iar în Jugoslavia acestea sunt cuprinse sub termenul de Monocrom (opiniile noastre: LAZAROVICI 1983; 1984; 1985, 1994);

-cel de-al treilea val ar avea două etape. Prima etapă este marcată de descoperirile de la Leț I. El ar cuprinde un orizont cu ceramică pictată bicrom sau policrom, fiind răspândit pe spații largi (POPUSOI 1971). Acesta duce la neolitizarea sud-estului Transilvaniei și a zonelor imediat învecinate din Moldova, fiind același proces, el apărând la Trestiana I, Voetin, Lunca-Poiana Slatinii și altele (URSULESCU 1984). Acesta ar cunoaște și un puternic proces de difuziune în Moldova. A doua etapă ar fi caracterizată prin descoperirile de la Leț II, care duc la încheierea procesului de neolitizare din Transilvania, Moldova și Crișana (LAZAROVICI 1984; 1987; 1993).

-Paralel cu cea de-a doua etapă, în regiunea dunăreană, în special în sudul Banatului, este un alt proces de migrație urmat de alte procese de difuziune, cunoscute sub numele de cultura Vinča, faza A, care factori împing procesul de neolitizare până în regiuni din Europa, est-centrală și centrală. Pe teritoriul țării, în estul și nordul Jugoslaviei este asociat cu fenomenul Policromiei (LAZAROVICI 1987).

Din aceste motive, descoperirile arheologice din sud - estul Transilvaniei sunt deosebit de importante pentru înțelegerea marilor procese și fenomene de neolitizare din România și Europa est-centrală. Acestea explică și procesele de neolitizare din Carpații de est și zonele învecinate din Moldova și Republica Moldova.

La Leț sunt trei orizonturi de locuire marcate cu Leț I-III. Acestea au fost bine publicate și au jucat rol deosebit în precizarea evoluției neoliticului timpuriu din România, la periodizarea culturii Starčevo-Criș, mai ales pentru definirea fazelor III și IV (LAZAROVICI 1979).

Descoperiri similare celor de la Leț au fost făcute în stațiunile neolitice de la Sfântu Gheorghe - Bedeháza, Turia, Cernat și altele. Aceste cercetări au fost făcute prin concursul sau direct de către prof. Zoltan Szekely, un cunoscut și apreciat arheolog secui. Primele son-

daje sunt făcute de Ion Nestor și Kurt Horedt (MACREA 1959; VLASSA 1966; LAZAROVICI 1979). Un studiu, scris în urmă cu câțiva ani împreună cu Z. Szekely, trimis la Brașov, a rămas la tipar sine die. Nu reluăm datele acelea dar comentăm cu cunoștințele de azi rezultatele descoperirilor făcute de prof. Szekely și cele din zonă.

Unele observații despre materialele de la Leț. Cele mai interesante obiecte sunt, după părerea noastră, micile altărașe de cult. Este vorba de mici altărașe ce serveau ca lămpi pentru arderea unor grăsimi. Acestea au și rol practic acela de iluminat dar și cultic, cu scopul de a arde ca jertfă pentru divinitate. Mai toți arheologii le socot altărașe de cult.

Forma pieselor de la Leț diferă de cele din alte zone din Banat, Transilvania și Moldova din vremea orizonturilor cu ceramică pictată bicrom și policrom. Acestea au corpul o cupă sprijinită pe trei picioare. Pe picioarele altărașelor din nivelele Leț I și II sunt redați în relief doi ochi (ZAHARIA 1962; 1964 13, 17, fig. 5, 7.19), fie niște apăsări triunghiulare ce mărginesc piciorul (ZAHARIA 1964, 28, 7.18). Asemenea situații, elemente sau obiecte apar în Transilvania la Gura Baciului (LAZAROVICI - MAXIM 1995, 24.1), în Moldova la Trestiana (POPUȘOI 1971, 27, 4.6), în Banat la Beșenova Veche (azi Dudeștii Vechi: LAZAROVICI 1979, X.B4-6) sau Buziaș-Silagiu (LAZAROVICI-SFETCU 1990), în Banatul de Vest la Cristurul Sîrb, în Jugoslavia la Donja Branjevina (niv. I a: KARMANSKI 97, p. 43) și Tečić (G 92, VIII.5) și în Ungaria la Kotocpart-Vata, Tiszaug ș. a. (KUTZIAN 1944, p. 6, 36, pl. 6.2, 3, 6; 34.14; 35.6, 10; 35.1-2,4; 36.2,5)

Asemenea obiecte și elemente de cult apar, după cum se vede de mai sus, pe spații mari, dovadă a legăturilor, contactelor și credințelor comune. În același timp ele reflectă marea unitate culturală a neoliticului timpuriu, dar și procesele de migrație și difuziune ce vehiculează asemenea elemente.

Materialele de la Imeni. Din săpăturile lui Z. Szekely provine o ceramică amestecată cu degresant de nisip, nisip și măr, nisip și pleavă. Arderea este slabă, peretele vasului, uneori nu este străbătut de foc în întregime (fig. 4.1-2,7).

Formele de vase sunt: vase mari de provizi ((fig. 4.2, 4, 6, 8), vase globulare, cupe sau vase cu picior, cupe cu picior lobat (fig. 4.10).

Decorul constă din barbotină organizată formând motive vălurite (fig. 4.5 - 6, 8), incizii fine dispuse în căprior (fig. 4.7), incizii late în parchet (fig. 4.6). Acest din urmă motiv apare redat și prin pictură (Leț: ZAHARIA 1964, 12.10, 13; VLASSA 1966, 5.15-17), în stațiuni contemporane din Jugoslavia (Gornja Tuzla C43, IV.2, 9; Zelenikovo GALAOVIC, 1962; 1967) dar și în stațiuni din Moldova, din faza a IV-a a culturii Starčevo-Criș (Valea Lupului, Perieni, Iacobenii, Grumăzești ș.a. (Ursulescu 1984; Marinescu 1993).

După factură, tehnică, decor, forme și analogii stațiunea poate fi încadrată în faza Starčevo-Criș IV A. Unele elemente pot fi și de fază III B dar acestea sunt puține. Stațiunea este probabil rezultatul unui proces de difuziune din faza Leț II.

Descoperirile de la Sf. Gheorghe - Bedeháza (fig. 1)

Materialele de la Cernat (fig. 2). Ceramica este lucrată mai ales cu nisip (fig. 2.1-2, 5-6, 22), nisip și pleavă (fig. 2.3,7, 10), nisip, pleavă și măr (fig. 2.4, 8, 12), având uneori un slip brun (fig. 2.9).

Formele sunt specifice momentului de după apariția chalcoliticului balcano-anatolian marcat de influența Policromiei sau Vinča A. Pentru aceste etape semnificative sunt formele bitronconice (fig. 2.1, 5-6, 9). Influența orizonturilor cu policromie este la fel determinată de formele bitronconice, sus menționate, cât și de unele forme specifice, cum este oala cu buza cilindrică (fig. 2.2) sau vasele cu picior lobat (fig. 2.12).

Prezența masivă a nisipului în pastă, decorul plastic, combinat cu barbotină organi-

zată, barbotină în valuri, formele de vase și tehnologia, ne determină a plasa stațiunea în etapa IVA/IVB a culturii Starčevo-Criș, conținând toate caracteristicile stabilite de noi pentru stațiunile din Banat, Transilvania, Moldova, Crișana pentru zonele nordice ale Câmpiei Române (LAZAROVICI 1977; 1979; 1984; 1985, 1993).

În această vreme are loc formarea unei categorii de pastă care evoluează spre ceea ce în zonele de vest ale țării formează grupele liniar-ceramide. Este vorba de fragmentul de vas de provizii (fig. 2.4), lucrat din pastă de aspect moale, determinată de prezența mărului, al resturilor organice din măr, al plevei precum și arderea mai slabă. Piesa a fost descoperită în *mormântul T* din SI.

Descoperirile de la Turia. (fig. 3). Între anii 1982-1984, Z. Szekely a săpat la Turia, în punctul Alpar, unde a descoperit mai multe materiale. Motivele decorative sunt cele caracteristice etapelor evolute ale culturii Starčevo-Criș (fig. 3.1-6). Ceramica este bine arsă, netezită bine sau lustruită. Formele de vase sunt cele fine cu muchia ascuțită (fig. 3.7-11).

Dintre acestea mai interesant este un vâscior din pastă gălbuie amestecat cu nisip și pleavă, bine ars, de o factură și forme caracteristice pentru etapa Starčevo-Criș IIIB-IVA cu decor din apăsări dreptunghiulare. Mai sesizăm prezența unor caneluri pe umăr (fig. 3.7, 10), element caracteristic pentru trecerea de la etapa SC IIIB spre SC IVA. Asemenea stațiune se dezvoltă din cele de tip Leț II, fiind însă o stațiune în evoluție, nu în retardare.

Încadrarea și sincronizările etapei Starčevo-Criș IVA din aceste zone, cu Vinča A2 și cu unele orizonturi ale Policromiei (a doua etapă după noi: prima etapă ar fi cele de tip Leț I, a doua etapă ar urma celelalte descoperiri: Leț II, Trestiana II, Valea Lupului ș. a.), precum și cu începutul procesului de formare al culturii Dudești se bazează, printre altele, pe următoarele situații, materiale și fapte:

- de prezența unor materiale de import Vinča A2 în mai multe complexe, în stațiunea de la Moldova Veche, din sudul Banatului, de pe Dunăre, într-o stațiune Starčevo-Criș, de fază IV A (fig. 5.1-2, 4; 6.10);

- de existența unor butoni, caracteristici orizontului cu policromie din ambele faze, care după pastă aparțin unor etape evolute (fig. 6.2-3);

- de prezența unor forme de vase, la Moldova Veche (fig. 5), cu analogii directe în descoperirile din sud-estul Transilvaniei, cu toată distanța mare, ceea ce arată o evoluție similară, pe spații largi;

- de prezența unor elemente de stil Dudești, în formare, realizate pe pastă specifică fazei SC IVA, arată că la baza culturii Dudești stau două componente: policromia și Vinča A. Dintre acestea amintim benzile hașurate (6.13-140), buzele late (fig. 6.8, 9, 12), suprafața netezită cu băț rupt, asociată cu impresiuni cu unghia (fig. 6.15, 18).

Aceste fenomene se petrec la nivel Vinča A2 - SC IVA. Lipsa lor în sud-estul Transilvaniei, precum și de ambele părți ale Carpaților Răsăriteni arată lipsa influențelor directe ale culturii Vinča asupra fenomenelor din sud-estul Transilvaniei și din Moldova. Prezența vinčiană se manifestă indirect, prin intermediul etapei SC IIIB, a policromiei evolute. Aceste fenomene, din sud-estul Transilvaniei și cele contemporane și învecinate din Moldova, au o evoluție proprie. Faptul că mulți dintre colegi vorbesc de cultura Vinča, de prezența sau influențele ei trebuie să privească pentru zonele sus menționate ca fiind indirecte.

Aceste probleme sunt deosebit de importante pentru înțelegerea evoluției neoliticului timpuriu, a marilor procese de migrație și difuziune și a fenomenelor care se petrec la sfârșitul neoliticului timpuriu și la nașterea neoliticului mijlociu.

NEOLITICUL MIJLOCIU

Nașterea neoliticului mijlociu în zona Carpaților Orientali este puțin cunoscută din lipsa unor cercetări recente în aceste zone asupra acestor probleme. Așa cum se prezintă lucrurile astăzi, acest proces ar fi ca rezultat al unei migrații din zonele nordice și nord-estice, determinată de ceramica lineară cu note muzicale.

Cele mai importante și mai extinse cercetări din Moldova sunt cele de la Târpești. Glăvănești Vechi, Traian, Topile și Mihoveni. În Transilvania asemenea descoperiri apar mai ales în zonele de sud est (la Rupea, Bancu, Hârman) dar și spre zonele centrale la Cipău, Morești, Turdaș (TEODORESCU 1963, 225, fig. 1; COMȘA 1987, 222; VLASSA 1959; DUMITRESCU 1983 p. 112-113; MARINESCU 1993). Ritul funerar al acestei vremi este înhumația în poziție chircită, cum este semnalat la Cipău (VLASSA 1961 COMȘA 1987, 233).

Pentru această perioadă, în fața cercetătorilor stau multe probleme de rezolvat pe care dorim să le menționăm, dată fiind importanța problemei și a zonei pe care o analizăm:

1. Se presupunea că civilizația liniară cu note muzicale pătrunde pe teritoriul Transilvaniei din Moldova, dată fiind răspândirea ei în sud-estul Transilvaniei. Prezența unor descoperiri cu ceramică liniară cu note muzicale, din aceeași vreme și în centrul Transilvaniei, lasă deschisă posibilitatea apartenenței zonelor centrale, estice și nordice ale Transilvaniei la acest proces.

2. Până în prezent nu cunoaștem exact evoluția primei etape a neoliticului mijlociu din bazinul central și superior al Mureșului și nici al Someșului Mare. Altfel zis, nu știm situația neoliticului mijlociu în Carpații Orientali și zona din vestul lor. Situația nu este cu mult mai bună nici în estul Carpaților, lipsind și acolo date din vremea primei etape a neoliticului mijlociu.

3. În zona cercetată la Tg. Mureș sunt două genuri de comunități: unele liniare cu note muzicale la Cipău și Morești; altele cu ceramică pictată, la Zau de Câmpie, ambele fiind contemporane dar aparținând altui cerc cultural. Cercetările viitoare au menirea de a da răspuns unor asemenea probleme și întrebări, a naturii, și cronologiei legăturilor etno-culturale.

Lipsa unor cercetări și săpături în zonele de est ale Transilvaniei lasă loc unor discuții sterile asupra problemelor de bază.

NEOLITICUL TÂRZIU

Acesta este mai bine cunoscut prin cercetările referitoare la cultura Precucuteni, civilizație care ocupă întreaga etapă a neoliticului târziu, fiind contemporană cu alte civilizații din vestul Transilvaniei, unde apar sub forma unor importuri în grupele Turdaș (DUMITRESCU, H. 1966, p. 432), Tăulaș (DUMITRESCU, H. 1984, p. 13), Iclod (la Iclod: LAZAROVICI-MAXIM 1987, fig. 10.17-20; IX.1-5; și Țaga materiale inedite în săpăturile lui M. Wiettmberger-M. Meșter și Gh. Lazarovici în 1995) și în stațiuni Petrești timpurii (PAUL 1992, 125-127), Cîlnic, Lumea Nouă, Bernadea, Noșlac ș. a.: MARINESCU-BÎLCU 1974, p. 133-134).

Poziția stratigrafică și sincronismele cu alte civilizații sunt asigurate prin importurile Precucuteni în mediul Iclod, Petrești (sus pomenite) și Vinč C, care observații sunt confirmate prin săpăturile de la Mintia unde descoperiri Precucutenii I din nivel II sunt în strat cu materiale Tisa I și suprapun descoperiri Vinča C (DRAȘOVEANU - LUCA 1990, p. 13, fig. 3.4).

Cultura Boian

Materiale ale culturii Boian apar în sud-estul Transilvaniei. Unele din acestea au fost atribuite culturii Precucuteni I, altele, cum sunt cele de la Feldioara, aparțin fazei Giulești aparând și elemente ale fazei Vidra ale culturii Boian (COMȘA 1965; 1987, p. 42). Anterioritatea acestor descoperiri în sud-estul Transilvaniei, față de cele Precucuteni I, este asigurată de existența a două nivele la Feldioara, unde în nivelul inferior sunt descoperiri Boian-Giulești, în cel superior Precucuteni I cu elemente Boian-Vidra (MARINESCU-BÎLCU 1974, 132; COMȘA 1987, 42). Materiale Giulești sunt amintite și la Ariușd, în nivel V, în nivel Cucuteni A (SZEKELY 1965, 271);

Cele de mai sus arată că în sud-estul Transilvaniei au loc mișcări etno-culturale la nivelul fazelor Boian-Giulești și Precucuteni I și apoi Cucuteni A. Ecoul lor se simte și în sud-vestul Transilvaniei prin importurile Precucuteni din mediu Tăulaș II, în fazele Petrești AB.

Aceste mișcări etno-culturale nu sunt singulare. În sud-vestul Transilvaniei, în Bazinul Mureșului, la nivel Boian Giulești - Tăulaș II, au loc asemenea mișcări etno-culturale: primele sunt la nivel Vinča B2/C, unde apar elemente de legătură cu Turdaș II (la Vrșac - *At*; Sălbăgel-*Seliște*). Acestea sunt anterioare sau contemporane cu cele mai vechi elemente Vinča C (LAZAROVICI 1987; 1991, 67-70, 74-80; 1994, 61 și urm.; DRAȘOVEAN 1991, 59-66, 71-73; 1994). Altele sunt cele de tip Vinča C (LAZAROVICI 1987; 1994; DRAȘOVEAN 1994) și descoperirile de tip Petrești din Banat (LAZAROVICI 1987; 1994) grup Foeni, definit de Fl. Drașovean (DRAȘOVEAN 1994).

Acestea demonstrează, pe de o parte, apartenența fenomenelor etno-culturale din sud-estul Transilvaniei la grupele etno-culturale din Cîmpia Română, fie este vorba de un impuls mai larg care a dat naștere unor noi grupe etno-culturale. Răspuns mai clar acestor probleme se va putea da în urma unor viitoare săpături în sud-estul Transilvaniei.

Cultura Precucuteni

Descoperiri aparținând culturii Precucuteni au fost făcute în numeroase stațiuni, unele sondate de Zoltan Szekely cum este cea de la Ereteghin (SZEKELY 1967). Din cercetările recente sunt de amintit și descoperirile de la Turia, pe terenul Bisericii reformate, unde au apărut materiale din faza timpurie a culturii Precucuteni (comunicare a lui Z. Szekely la Pitești, 1988).

Asemenea descoperiri mai sunt la Sf. Gheorghe, Feldioara, aparținând fazei Precucuteni I. Materiale Precucuteni II și III în Transilvania mai apar la Alba Iulia, Bancu, Brăduț, Cașolt, Călnic, Daia Română, Ghirbom, Hălchiu, Pianu de Jos, Poiana în Pisc, Mihalț, Ocna Sibiului, Petrești, Răhău, Tărtăria și Turdaș (MACREA 1959, p. 427, fig. 23; MARINESCU-BÎLCU 1974, 17, 131-133; PAUL 1981, 224).

Caracteristică fazei timpurii este ceramica cu decor excizat, asociată cu linii incizate, benzi incizate înguste, incizii cu puncte, pliseuri și caneluri (MARINESCU-BÎLCU 1974, p. 134).

În săpăturile din 1962 de la Ereteghin a fost descoperită o locuință pe mijlocul peretelui vestic având o vatră patrulateră cu dimensiunile de 1 x 0,75 m, o groapă și un cup-tor de pâine (SEKELY 1967, 76). Locuința avea podeaua și vatra suspendată.

Ceramica uzuală din acea stațiune era amestecată cu cioburi pisate. Dintre forme

amintim vasul borcan iar ca decor este barbotina organizată. Ceramica semifină și fină are: amestec nisipos, cioburi pisate sau resturi organice; formele de vase profilate, pahare, capace; decorul din ornamente excizate, incizii, apăsări și motiv în tablă de șah.

Descoperirile de la Eresteghin și Turia sunt deosebit de importante deoarece ele diferă, prin unele caracteristici, de etapă Precucuteni I din Moldova. Materialele din Transilvania de sud-est sunt de factură mai bună. Impresia pe care ne-o lasă aceste descoperiri (în special cele văzute la Turia) este geneza lor din descoperiri de tip Giulești sau elemente înrudite, problemă insuficient lămurită și analizată în literatura de specialitate.

Din aceste motive opinia noastră este că geneza culturii Precucuteni se petrece undeva în sud-estul Transilvaniei. Prezența numeroaselor descoperiri, materiale izolate și importuri Precucuteni I sau de tip Precucuteni I (genul celor din Moldova) în Transilvania trebuie revăzută în lumina noilor materiale și prezența lor în noile condiții stratigrafice și a interpretării istorice.

Socotim necesar să precizăm că descoperirile Precucuteni din bazinul Someșului Mic și al afluenților lui (Iclod și Țaga) apar în mediu Iclod evoluat (etapa II/III) sau în stațiuni unde se petrece o sinteză Iclod-Petrești (de la Țaga și Baci - *str. Nouă*). Din păcate zona Someșului Mare, de unde ar fi posibil să obținem observații noi, este lipsită de săpături sistematice, de aceea nu se cunoaște evoluția neoliticului mijlociu și târziu de aici. Mai trebuie precizat că sinteza Iclod - Petrești se petrece în Bazinul Someșului Mic, la nivel Iclod II/III, iar la Baci - strada Nouă aceasta se petrece după faza Petrești AB (KALMAR-MAXIM 1991, 137).

Sinteza are loc, deci, cândva în cursul fazei Petrești B sau după această fază, problemă ce mai trebuie precizată stratigrafic, materialele și situațiile descoperite până acum nefiind suficient de clare.

Importanța cercetărilor din sud-estul Transilvaniei, în aceste situații are o pondere mai mare.

ENEOLITICUL

Epoca eneolitică este marcată de o dezvoltare deosebită a metalurgiei aramei. Transilvania și Banatul sunt deosebit de bogate în surse și descoperiri de obiecte de cupru. În această epocă se constată existența unor numeroase influențe sudice. Acestea contribuie la geneza și difuziunea metalurgiei aramei. Condițiile și bogățiile naturale în surse de cupru nativ, din zona Carpaților Orientali preferat în metalurgia aramei, au favorizat dezvoltarea extraordinară a prelucrării aramei.

Analizele recente asupra unor obiecte (BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992) și mostre de cupru nativ, din diferite zăcăminte din Transilvania și Europa (POPA - LAZAROVICI - OLARIU 1995), au arătat, neîndoindu-se, apartenența locală, transilvăneană a majorității topoarelor și obiectelor masive de aramă. Două dintre surse se detașau: cele din Apuseni (Băiuț și Criscior) și cea din Carpați Răsăriteni, din zona minelor Bălan.

Cultura Petrești

Această civilizație apare în sud-estul Transilvaniei sub forma unor materiale în descoperiri din aria altor civilizații. Din păcate, materialele nu provin din săpături sistematice sau cu observații stratigrafice mai clare și publicate.

În județele Harghita, Covasna și Brașov, descoperiri Petrești apar la Ciceu, Merești

- Peștera Calului (inf. V. Șoiom/Crișan), la Sînzieni (SZEKELY 189, 261), Cața, lângă Rupea (VLASSA 1961; 1963; 1967; 1976, 26) ș. a.

Această cultură este foarte dinamică, ea jucând un rol deosebit la geneza și difuziunea metalurgiei aramei în Transilvania.

Cea mai importantă problemă pentru arheologi, pentru cronologia neoliticului târziu și eneoliticului, este precizarea sincronismelor Petrești - Precucuteni - Cucuteni. În linii mari acestea au fost schițate. Petrești A este contemporan cu sfârșitul fazei Precucuteni I, anterior culturii Cucuteni (PAUL 1981, 231). Mai sus, din precizările noastre se putea observa prezența unor descoperiri Precucuteni în mediu Petrești. Prezența unor materiale Precucuteni I apar și în mediu Iclod-Petrești, sau sinteză Iclod-Petrești, petrecută în etape post Petrești AB.

Pentru cultura Petrești au fost precizate unele legături etno-culturale cu civilizațiile din Cîmpia Română, respectiv cu cultura Gumelnița, faza A2 (ROMAN 1973; PAUL 1981, 224-225., fig. 18).

Cultura Tiszapolgár

Această civilizație este larg răspândită în diferite zone ale Transilvaniei. Săpături în zonele de est ale Transilvaniei sunt mai puține. Descoperiri arheologice au fost efectuate în următoarele puncte:

-**Cristurul Secuiesc**, pe un platou, la capătul de sud al orașului, ce duce la Băile Fântâna Sărată, în urma unor sondaje din 1965 au fost descoperite două bordeie cu materiale din faza evoluată a culturii Tiszapolgár (SZAKELY 1983).

Cultura Ariușd

Așezările culturii Ariușd sunt situate pe promontorii (Ariușd, Cernat, Doboșeni) sau pe platouri mai ridicate (Leț, Moacșa, Olteni, Sînzieni). Cele mai multe care au fost cercetate aveau șanț de apărare (SZEKELY 1981, 42).

Descoperiri ale acestei culturi sunt în numeroase stațiuni unele aparțin unor faze, altele mai multor etape de evoluție:

Cucuteni AB:

-**Cristurul Secuiesc**, într-un bordei cu materiale Tiszapolgár târziu sau Bodrogkeresztur timpuriu a fost descoperit un fragment ceramic pictat de fază Ariușd-Cucuteni AB sau B (SZEKELY 1983, 33). În alt bordei s-au găsit, pe lângă materiale ceramice, și 3 obiecte de cupru: un ac, un nasture și probabil o bucată de cupru nativ (SZEKELY 1983, 41, III, 11-13).

-**Moacșa**, așezare cu două nivele cel superior aparținând acestei faze (SZEKELY 1965, 272);

-**Lisnău** de aici provine un fragment de vas binoclu, descoperit în anul 1934, datat în faza AB (SZEKELY 1965, 272);

-*Cucuteni B;*

-**Cernatul de Sus - Dâmbul biserteli**, materiale pictate cu brun pe fond alb (SZEKELY 1965, 272);

-**Doboșeni**, într-o groapă a fost descoperit un fragment de vas pictat cu negru pe fond alb (SZEKELY 1965, 272);

-**Leț**, materiale de fază B cu elemente Cucuteni C (SZEKELY 1965, 272);

-*Reci*, într-o locuință rectangulară au fost descoperite două vase pictate și un topor de aramă, socotite Cucuteni A2 (SZEKELY 1965, 272, pl. CXX.1);

-*Malnaș Băi*, din descoperirile vechi sunt materiale de fază B (SZEKELY 1965, 272);

EPOCA CUPRULUI

Descoperiri de obiecte de aramă. În zonă au fost amintite diferite obiecte (unelte, podoabe și arme). Unele se află în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Acestea au fost analizate privind compoziția în elemente rare și calsificate. Conținutul lor de metale este deosebit de interesant.

Dintre obiectele mai importante amintim un pumnal, un inel de sârmă și o sulă de cupru de la Ariușd, o brătară de la Cața, și un topor-târnăcop cu două brațe în cruce. Un fragment de ac (probabil o sulă), un nasture și un fragment de bară au fost descoperite la Cristurul Secuiesc, împreună cu materiale aparținând fazei evolute a culturii Tiszapolgár.

Prelucrarea aramei în așezări pare a fi documentată prin descoperirea unei bare de cupru la Cristurul Secuiesc. Unele analize pe o asemenea piesă ar putea permite verificarea provenienței metalului, Cristurul Secuiesc nefiind departe de exploatarea de cupru de la minele Bălan.

Securi de aramă, de tip Baniabic, au fost descoperite la Toplița, (jud. Harghita) (VULPE 1970, pl. 3.33, HA, cat. 33; MMIT 186), la Sfântu Gheorghe - *Örkö* (SZEKELY 1957, p. 157, fig. 9.1; VULPE 1970, pl. 42, HA, cat. 52), unde a fost descoperită o secure de aramă, în nivel Glina - Schneckenberg, după materialele ceramice descoperite se pare că este vorba de un nivel târziu, de fază B sau C. În aceeași stațiune a mai fost decoperit un mic ac de cupru, iar în așezare mai este pomenit un topor-daltă cu marginile ridicate.

Securi de tip Dumbrăvioara, dintr-o perioadă mai evoluată, au fost descoperite la Ojdula, Sf. Gheorghe în jud. Covasna, Jimbor în jud. Brașov. Aceste obiecte au fost folosite ca arme. Piesa de la Sf. Gheorghe a fost descoperită în complexele Glina-Schenckemberg (VULPE 1970, p. 32).

Securi de tip Pădureni au fost descoperite la Hărman, Hălcu în județul Brașov, Semeria, Poian, Pădureni (fost Beșeneu depozit din 10 securi), Bicfalău, Covasna (depozit compus din două bucăți), Malnaș, Măgheruș, Sânzieni, Vârghiș, jud. Covasna (VULPE 1970, pl. 42, p. 44-46). După aria de răspândire acest tip de unelte sunt o creație a comunităților din aceste zone.

Securi de tip Monteoru, varianta întâi apar la Zagon iar varianta a doua la Pădureni, jud. Covasna. (VULPE 1970, pl. 42, p. 46-47).

Alt tip de securi sunt cele de tip Balșa descoperite la Arcuș (depozit din 2 piese, a doua de tip Pătulele), în jud. Covasna și o piesă la Hărman (depozit), jud. Brașov. aceste piese sunt frecvent întâlnite în aria culturii Wietenberg (VULPE 1970, pl. 42, p. 52), făcând parte din seria topoarelor de luptă cu disc.

Sursele de cupru. O problemă deosebită a cunoașterii metalurgiei preistorice a fost stabilirea posibilelor surse de materie primă, în special cuprul. Au fost efectuate analize, prin activare cu neutroni (BEȘLIU - LAZAROVICI - OLARIU 1992), asupra unor piese de cupru, provenite din săpăturile de al Ariușd, afalte în Muzeul din Cluj, precum și asupra unor piese de cupru nativ, din colecția muzeului geologic. Clasificate împreună, după toate cele 14 elemente (mai jos sunt prezentate 12, la care se adaugă tantal staniu cu 0; unitatea de măsură este în PPM), s-a stabilit că cele 72 de probe au fost grupate în 5 clase finale. Piese din secuime

se grupează în trei din clase: 2.1 pumnalul de la Ariușd; 1.1 acul de la Ariușd (L40), cu o piesă rafinată și turnată în furnal, provenită din mina de la Bălan (L45); clasa 1.2 două probe din mina de la Bălan 1.2.

Local.	Au	As	Sb	Se	Hg	Cr	Ag	Ni	Sn	Fe	Zn	Co	Pr.
2.1													
Ariușd	0.9	15300	12	12.4	44	0	6230	91,99	0	850	68	0	L41
1.1													
Ariușd	00	2,58		17,9	8,5	0	4,82	173	8,03	690	39	2,7	L40
Băl fur	3,5	170	63	0	40	0	170	0	0	0	0	0	L47
1.2													
Bălan	0,8	55	10	0	808	0	0	0	0	0	0	0	L45
Bălan	0.5	20	5,9	0	1000	0	20	0	0	0	0	0	L46

Aceste clasificări ar indica drept sursă, pentru acul de la Ariușd, mina Bălan iar pentru pumnal, prin conținutul său ridicat de arsen, presupune o tehnologie deosebită, piesa intrând în categoria cuprului arsenic. Aceste clase sunt mai largi, cuprinzând toate cele 72 de piese și surse analizate.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

BĂNESZ 42 - L. Bánes, Das Paleolithikum und das Mesolithikum in der Karpaten, în Actes CISPP, VIII, Belgrad, 1973, p. 199-203.

BEȘLIU - LAZAROVICI _ OLARIU 1992 - C. Beșliu, Gh. Lazarovici, A. Olariu, O piesă de cupru din Sălaj și probleme privind analizele de cupru preistoric aflate în Muzeul din Cluj, în ActaMP, XVI. BRUKNER 1966 - B. Brukner, Die tardenoisienischen Funde von Peres bei Haidukovo aus Bačka und das Problem der Beziehungen zwischen dem Mesolithikum und präkeramischen in Donau Gebiete, în ArchJug, VII, p. 1-12.

BRUKNER 1978 - Ein Beitrag zum Studium über die neolithisierung Südwestpannoniens, în Godišnjak, XVI, 14, p. 75-82.

CÎRCIUMARU - PĂUNESCU 1975 - M. Cîrciumaru, Al. Păunescu, Cronostratigrafia și paleoliticul tardenoazia-nului din depresiunea Întorsura Buzăului, în SCIVA, 26, 3, p. 315-341.

CÎRCIUMARU 1980 - M. Cîrciumaru, Mediul geografic în paleoliticul superior și culturile paleolitice din România, București.

COMȘA 1954 Considerații cu privire la evoluția culturii Boian, în SCIV, 3-4, p. 361-392.

COMȘA 1965 - E. Comșa, Cultura Boian în Transilvania, în SCIV, 16, 4, p. 629-645.

COMȘA 1987 - E. Comșa, Neoliticul pe teritoriul României, București.

ČOVIČ 1961 - B. Čovič, Rezultati sondiranja na preiatorijskom naselju u Gornjoj Tuzli, în GZM, XV-XVI, p. 79-130.

DOLUNKHANOV 1973 - P.M. Dolunkhanov, La chronologie absolue du néolithique de L'Eurasie d'après les données de la méthode au radiocarbon et de la Paleogeographie, în Actes CISPP, VIII, p. 29-33.

DRAȘOVEANU - LUCA 1990 Fl. Drașoveanu, S. Luca, Considerații preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din așezarea de la Mintia, în SCIVA, 41, 1, p. 71-76.

DRAȘOVEAN 1991 - Fl. Drașovean, Voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, 1991, p. 59-66, 71-73.

DRAȘOVEAN 1994 - The Petrești Culture in Banat, în Analele Banatului, s. n. III, Timișoara, p. 139-170.

DUMITRESCU, H. 1966 Hortensia Dumitrescu, Cîteva probleme legate de cultura Petrești, în SCIV, 17, 3, p. 422-442.

DUMITRESCU, H. - LAZAROVICI, G. 1984 - 1986, Cercetările arheologice de la Taulaș-Deva, (partea I), în ActaMN, XXI, p. 3-44.

DUMITRESCU, H. - LAZAROVICI, G. 1984-1986, Cercetările arheologice de la Taulaș-Deva,

(partea II), în ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 3-40.

DUMITRESCU 1983 - VI. Dumitrescu, Epoque néolithique et enéolithique, în Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie, București, p. 22-25.

DUMITRESCU - VULPE 1988 - VI. Dumitrescu, Al. Vulpe, Dacia înainte de Dromihete, București.

GALOVIČ 1962 - R. Galovič, Neolitsko naselje u Tečiću kod Reakva, în ZNMB, III, 31-46.

GALOVIČ 1967 - L'agglomération néolithique de Zelenikovo pres de Skoplie, în ZNMB, V, p. 149-152.

KALICZ, N. 1965 - Siedlungsgeschichtliche Probleme der Körös und des Theis Kultur, în Acta Arch Sz, VIII, p. 37-39.

KALMAR, Z. 1983 Z. KALMAR, Descoperiri neolitice la Țaga, în ActaMN, 20, 1983, 359-369.

KOSLOWSKY & 1978 - J. K. Kozlowsky, S. K. Kozlowsky, Le substrat mesolithique dans la partie nord de l'Europe Centrale et le processus de la neolithisation, în Godišniak, XVI, 14, p. 93-104.

KUTZIAN, I. 1944 - I. Kutzian, A körös Kultura, Budapest.

LAZAROVICI 1977 - Gh. Lazarovici, Gornea - preistorie, Reșița.

LAZAROVICI 1979 - Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, în BMN.

LAZAROVICI 1984 - Neoliticul timpuriu în România, în ActMP, 8, p. 49-104.

LAZAROVICI 1985 - Complexul neolitic de la Parța, în Banatica, 8, p. 7-71.

LAZAROVICI, G. 1985a - Sincronisme etno-culturale în neoliticul din Sălaj și din vestul României, în ActaMP, 9, p. 69-73.

LAZAROVICI 1987 - Neoliticul în nord-vestul României, Sălajul, Clujul, Bihorul, Sătmarul, în ActaMP, 11, 1987, p. 33-53.

LAZAROVICI, G. 1987 - Șocul Vinča C în Transilvania, în Acta Musei Porolissensis, 11, p. 37-38.

LAZAROVICI, G. 1991 Voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, p. 17-22, 27-29, 31, 32-40, 46, 49-58, 74, 77-81, 86, 95-120, 128-131, 135-136.

LAZAROVICI 1993 - Așezarea neolitică de la Zăuan II. Migrație și difuziune. Chalcoliticul balcano-anatolian. Propuneri pentru un sistem de analiză procesuală, în ActaMP, XVII, p. 11-47.

LAZAROVICI 1993a - Les Carpatés Orientales et la Transilvanie, în Atlas du néolithique européen, Liege, p. 243-284.

LAZAROVICI 1994 - Der Vinča C -schock im Banat, în Relations Thraco - Illiro - Helleniques, București, p. 62-100.

LAZAROVICI - MAXIM & 1995 - Gh. Lazarovici, - Z. Maxim, Gura Baciului, BMN, 10.

LAZAROVICI, G. KALMAR, Z. - Șantierul arheologic Iclod. Campania 1985 în Apulum, 24, 1987, p. 9-112.

LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1986-1987 - Tipuri de locuințe din așezarea neolitică de la Parța, Sargetia.

LAZAROVICI - SFETCU 1990 - Gh. Lazarovici, O. Sfetcu, Așezarea de la Buziaș-Silagiu, în Banatica, X, p. 45-57.

MCREA & 1951 - M. Macrea, G. Ferenczi, K. Horedt, I.I. Russu, Z. Szekely, I. Winkler, Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe - Brețcu, în SCIV, II, 1, p. 299-301.

MCREA 1959 - M. Macrea, Șantierul arheologic Cașolt-Boița, în Materiale, VI, 1959, p. 416, 421-429.

MAKKAY 1970 - J. Makkay, A kökor és a Rézkor Fejér megyeben, FMT, 1, Székesfehérvár, p. 9-52.

MARINESCU-BÎLCU 1974 - Silvia Marinescu-Bîlcu, Cultura precucuteni pe teritoriul României, în Biblioteca de arheologie, XXII, București.

MARINESCU 1993 - Les Carpatés Orientales et la Moldavie în Atlas du néolithique européen, Liege, p. 191-242.

MILOJČIČ 1970 - VI. Miložič, Die Kulturbeziehungen zwischen Griechenland und Dalmatien während der jüngeren Steinzeit, în Adriatica, Zagreb, 1970, p. 81-86.

NANDRIȘ 1972 - J. Nandriș, Relations between the Mesolithic the first Temperate Neolithic: The Nature of the Problem, în AFB = Alba regia, XII, (1972), Székesfehérvár, p. 61-69.

PAUL 1981 - I. Paul, Die Gegenwärtige Forschungsstand zur Petrești Kultur, în PZ, 56, 2, p. 197-234.

PAUL 1992 - Cultura Petrești, București.

PĂUNESCU 1970 - Al. Păunescu, Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, București.

- PĂUNESCU 1964 - A propos de néolithiques ancien de Drăghiceanu et de quelques survivances traditionnelles, în Dacia, NS, VIII, 1964, p. 297-305.
- PLOPȘOR & 1966 - C. S. Nicolaescu - Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, Le paléolithique de Ceahlău, Dacia, n. s.
- PLOPȘOR 1959 - Discuții pe marginea paleoliticului de sfârșit și începutul neoliticului nostru, în SCIV, X, 2, p. 223.
- **POP - LAZAROVICI - OLARIU 1995 - Dana Pop, Gh. Lazarovici, Agatha Olariu, Conclusions to the Geochemical Analyses of some Copper Sources and Objects, în ActaMN, 34, 1995.
- POPUȘOI 1971 - Eugenia Popușoi, Câteva date privind săpăturile arheologice din așezarea neolitică de tip Criș de la Stroe Beloesu - Bârlad, în sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie, București 1964, p. 30-41.
- ROMAN 1973 P. Roman, Substratul cultural al bronzului tracic în Acta Harghittensia, I, 1980, p. 13-21.
- SREJOVIĆ 1973 - D. Srejović, Die Anfänge des Neolithikums in Bereich des Mittleren Donauraumes, în Actes CISPP, VIII 93, 252.
- SZEKELY 1957 - Z. Székely Cercetări și săpăturile de salvare executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe în anul 1955, în Materiale, III, p. 149-158.
- SZEKELY 1965 - Contribution à l'étude du développement du néolithique dans la Transylvanie sud-orientale, în Atti, Roma, II, p. 270-275.
- SZEKELY 1967 Contribuții la studiul culturii Precucuteni în Valea Oltului, în CSC, I, p. 75-84.
- SZEKELY 1981v - Sistemul de fortificare de la așezarea neolitică de la "Tysk" și la cetatea feudală "Scokas" în satul Ariușd (jud. Covasna), în Aluta, 1981, p. 39-53.
- SZEKELY 1983 - Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari, în Aluta, p. 1976-1977, p. 11-18.
- SZEKELY 1987 - La Position d'Ariușd dans le cadre de la civilisation Cucuteni, în La civilisation Cucuteni en context Européen, Iași, p. 259-261.
- TEODORESCU 1963 - V. Teodorescu, Cultura Criș în Centrul Munteniei, în SCIV, XIV, 2.
- URSULESCU 1984 - Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei, Suceava.
- VLASSA 1959 - Cultura ceramicii liniare în Transilvania, în SCIV, X, 2, p.
- VLASSA 1961 - O problemă a legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice, în SCIV, XII, 1, p. 17-24.
- VLASSA, N. 1963 - Chronology of the Neolithic in Transylvania. In the Light of the Tartaria Settlement's Stratigraphy, în DaciaNS, VII, p. 485-494.
- VLASSA 1966 - Cultura Criș în Transilvania, în ActaMN, III, p. 9-47.
- VLASSA, N. 1967, Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei, în ActaMN, IV, p. 403-423.
- VLASSA, N., 1970 - Contribuții la problema racordării cronologiei relative a neoliticului Transilvaniei la cronologia absolută a Orientului Apropiat, în ActaMN, VII, 1970, p. 3-39.
- VLASSA, N. 1976 - Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- VULPE 1970 - Al. Vulpe, Die Äxte und Beile in Rumänien, München, I.
- ZAHARIA 1962 - E. Zaharia, Considerations sur la civilisations Criș a la lumière des nouvelles de Let, în Dacia, n.s., VI, București.
- ZAHARIA 1964 - Considerații despre cultura Criș pe baza sondajelor de la Let, în SCIV, XV, 1, 1964, p. 19-44.

FROM THE ANCIENT PALEOLITHIC HISTORY OF THE EASTERN CARPATHIANS (Summary)

The paper analyses the prehistoric ages from the Eastern Carpathians area. *The paleolithic age* is represented by the traces of specialized communities in cave bear hunting, belonging to the *quartz paleolithic age* during superior pleistocene age, a period of cold climate, with discoveries at Dârţu-Ceahlău. Musterien discoveries are at Cheia Cave from Râşnov. After a period of warming (Ohaba B) there begins a period of cooling (the glacial phase and a tardi-glacial).

Musterien discoveries are to be found in Cheia Cave from Râşnov. On top of this layer there are the traces of *aurignacien* discoveries, identified since 1910, connected with the *aurignacien* from Willendorf (Austria).

In Ceahlău Basic, there are also to be found *aurignacien* discoveries at Dârţu pointing out elements of musterian tradition the caves from Mereşti.

The epipaleolithic age, following the paleolithic age, in holocene, a geological age in which we are today in the Eastern Carpathian Area at Dârţu-Ceahlău, Bistricioara, Cremenea from Sita Buzăului is a period of warming (Ohaba B), dated back to 25.000. Discoveries are to be found at Cheia Râşnov, Sita Buzăului, Leţ, Bardaşu, Scaune-Bicaz, Dârţu-Ceahlău, Bistricioara (23.500 ± 4450; -2850 BC) and Rîşnov-Gaura Cheii (27.750±1700; BC).

Traces of the gravettien civilization are signalled in the Eastern Carpathian Area at Bistricioara (dated 30.000 and 15.000 B.C.) with specific tools, the points *La Gravette* the razors (bord abattu), graters on razors, on points of razor burines, diedral on razors etc.

Swiderian, an epipaleolithic culture, apread in Poland and Ukraine has also traces in Ceahlău at Scaune and Bardosu at 1300 m high..

Tardenoisiane is a mesosoical civilization or epipaleolithic one, largely spread in Slovacia, Hungary, Jugoslavia, Poland, Moldavia. Its origin in Romania is the result of two groups which penetrate. Characteristic of this industry is the lithic industry made up of trapezes, razors and crescents.

The Neolithic Age. The early Neolithic Age

Is the result of a migration process and larger diffusion which gave birth to *Starcevo-Criş culture*. This process is defined as a neolithization process and it has lasted for about a millenium.

The first step of the South-Eastern Transylvania comes up later, once the Chalcolithic from Balkans and Anatolia is set. It is marked by the discoveries made at Leţ I. This level contains a horizon with ceramics painted bichromely or polychromely.

Similar discoveries to those from Leţ have been made by Professor Zoltan Szekely, at Sf. Gheorghe - Bedehaza, Turia, Cernat etc. In the materials from Cernat, the ceramics is made especially with sand, sand and chaffs, chaffs and ooze. At Turia, the decrating motifs are those characteristic of the advanced step of Starcevo-Criş culture. We also notice the presence of some canels on the shoulder (fig. 3.7, 10), a characteristic element for passing from phase SC IIIB to phase SC IV A.

The Linear ceramics with musical notes Middle Neolithic

In Transylvania such discoveries appear in the Southern area (at Rupea), Bancu, Hărman), central at Cipău, Moreşti, Turdaş. The burial ritual of this period inhumation in a crouched position - Cipău.

Up to present we don't know the evolution of the first phase of middle neolithic from the central and superior pitof Mureş, Someşul Mare Rivers, neither-do we know anything about the middle neolithic in the Eastern Carpathians.

The Late Neolithic Age. It is known by the discoveries referring to Boian and Precucuteni cul-

ture, civilizations which occupies the entire phase of the late neolithic age being contemporary with civilizations from Western Transylvania.

Boian Materials appear in the South West of Transylvania, at Feldioara, they two levels, which belong Giulești and vidra phases. Giulești materials are reminded at Ariușd, too, level V in cucuteni A. Precucuteni materials appear as imports in group from Turdaș, Tăulaș, Iclod and in early Petrești stations.

Precucuteni Culture. The early discoveries appear at Ereteghin, Turia, Sf. Gheorghe, Feldioara belonging to phase Precucuteni I. From Precucuteni II and III there appear at Bancu, Brădul etc. Characteristic of the early phase is the ceramics with excised decor, associated with incision lines, narrow incision strips dotted incisions, foldings and canels (Marinescu Bălcu 1974, p. 134). The discoveries from Ereteghin and Turia are extremely important because they differ from phase Precucuteni I from Moldavia. The materials from South-Eastern Transylvania are of better kind. Our opinion is that the genesis of Precucuteni culture goes back somewhere in South-Eastern Transylvania.

Eneolithic age. Petrești Culture appears in the South-Eastern Transylvania as materials in discoveries in the area of the civilizations at Ciceu, Merești - Peștera Calului, Sânzieni, Cața, Rupea.

It is a very dynamic culture, playing an important role at the origin and spreading of the metallurgy of copper in Transylvania.

Tiszapolgar Culture. Is largely spread at Cristurul Secuiesc, where two pit house with materials of the advanced Tiszapolgar phase have been discovered.

Ariușd-Cucuteni Culture. The settlements of Ariușd culture lie on promotories (Ariușd, Cernatu de Sus, Doboșani) or on higher plateaus (Leț, Moacșa, Olteni, Sânzieni). Its division across periods is the one used for Cucuteni culture. Cucuteni A2 are discoveries at Reci. Discoveries of Cucuteni AB or B kind appear at Cristuru Secuiesc, in a pit house with late Tiszapolgar materials: a bottom and perhaps a piece of native copper. From phase AB we have discoveries at Moacșa, Lisnău. From phase B they are at Cernatul de Sus, Doboșani (with Cucuteni C elements) Malnaș Băi.

The eneolithic age is marked by a special development of the metallurgy of copper. Transylvania and Banat areas are extremely rich in sources and discoveries of copper objects, especially native copper from the Eastern Carpathian area and Apuseni Mountains, preferred in the metallurgy of copper. The recent test on some objects and deposits from Transylvania and Europe showed undoubtedly the local belonging, transylvanian one of the majority of massive copper axes. Two of the sources detached themselves definitely that from Apuseni, Băița and Criscior and that from the Eastern carpathians, Bălan area.

The analysis of some copper objects from the National History Museum of Transylvania, by its composition of rare elements: a dagger, a ring and a copper owe. From Ariușd, a bracelet from Cața, and an axe-hatched with its arms in cross shape allow the establishing of direct correlations with some sources from Eastern Carpathians.

Copper axes of Baniabic kind have been discovered at Toplița, at Sfântu Gheorghe - Orko, a copper axe in Glina level-Sneckenberg, of phase B or C, Dumbrăvicioara type axes are to be found at Ojdula, Sf. Gheorghe, Jimbor. Pădureni type axes were discovered at Hărman, Hălciu Simeria, Poian, Pădureni (The former Beșeneu a deposit of 10 axes), Bicfalău, Covasna (deposit made up of two pieces), Malnaș Măgheruș, Sânzieni, Vârghiș, a creation of the communities of the area. Monteoru type axes, first variety appear at Zagon and the second variety at Pădureni. Balșa type axes discovered at Arcuș (deposit of two pieces, the second of Pătulele type), Hărman (deposit), pieces frequently met in the area of Wiettenberg culture.

Sources of copper. The tests made by activating with neutrons on such objects, as those from Ariușd and on some sources of native copper have been grouped in 5 final classes: 2.1. the dagger from Ariușd; 1.1. the needle from Ariușd (L40), with a refined piece and cast in furnace, coming from Bălan mine (L45), class 1.2. two samples from Bălan mine. These classifications would point to the source for the needle from Ariușd, Bălan mine. For the dagger, by its heightened composition in arsenic it supposes a special technology, therefore the piece belongs to the technology of arsenic copper.

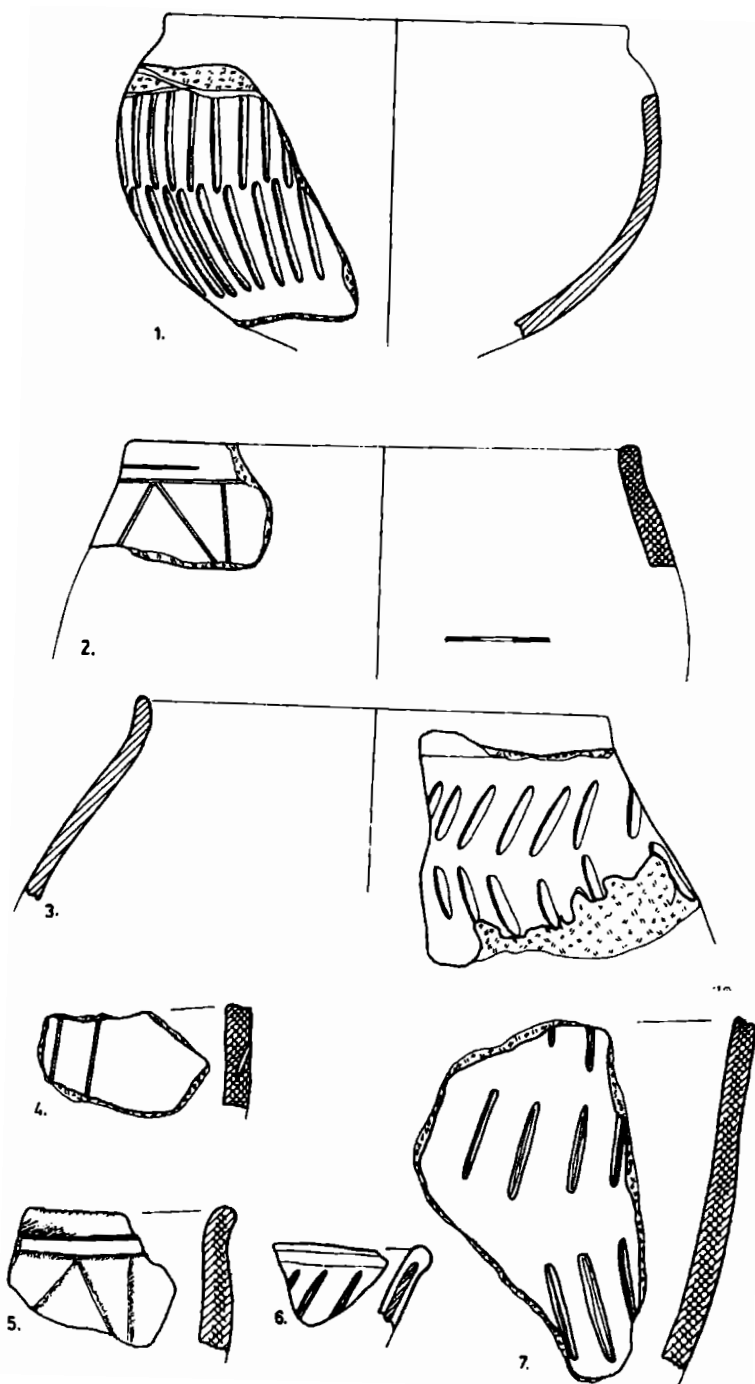

Fig. 1. Gura Baciului, *cultura Starčevo-Criș, faza II-a*; 1, 3 ceramică canelată; restul ornamente și incizii lustruite

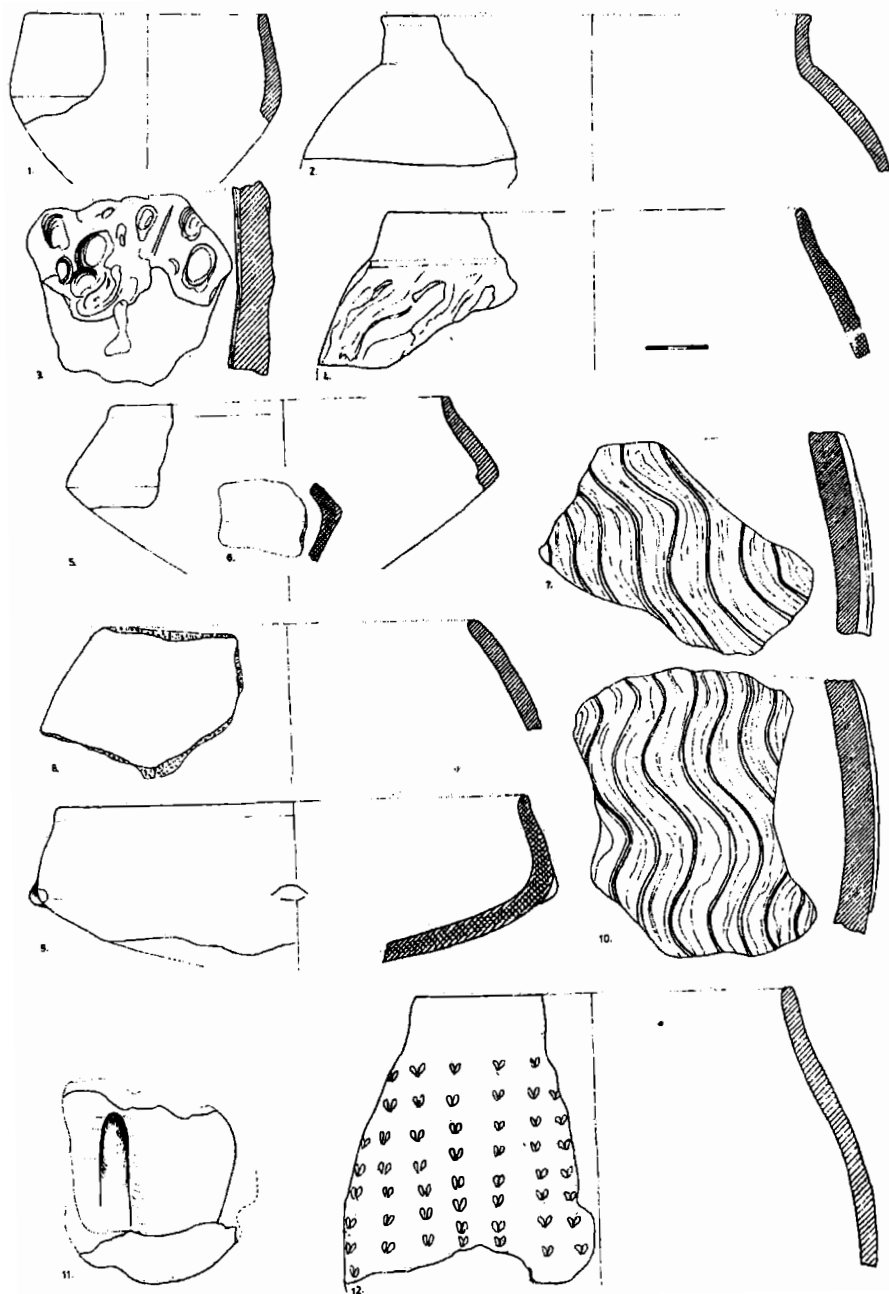

Fig. 2. Cernat, din săpăturile lui Zoltan Szekely, *cultura Starčevo-Criș, faza IVA-IVB*.

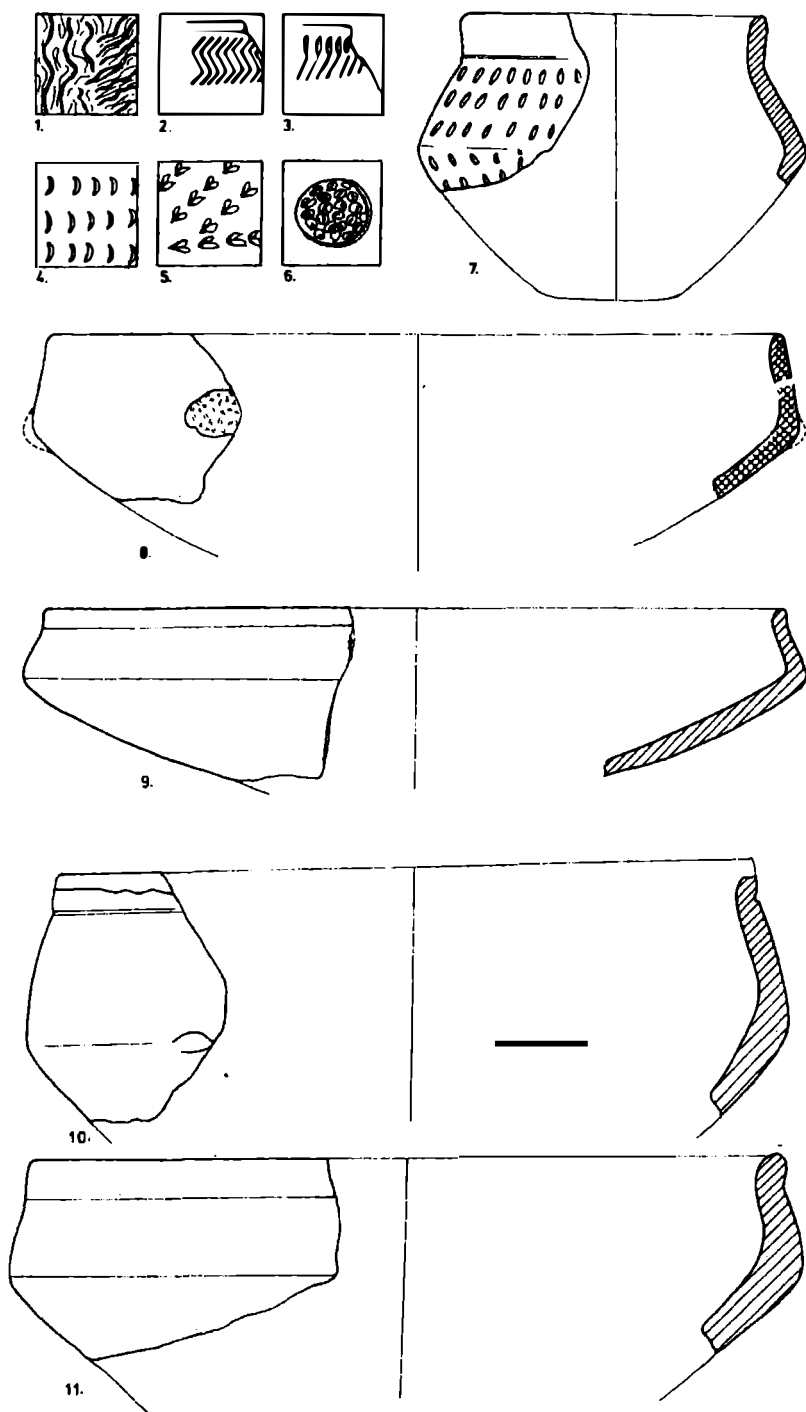

Fig. 3. Turia, din săpăturile lui Zoltan Szekely, *cultura Starčevo-Criș, faza III B - IVA*.

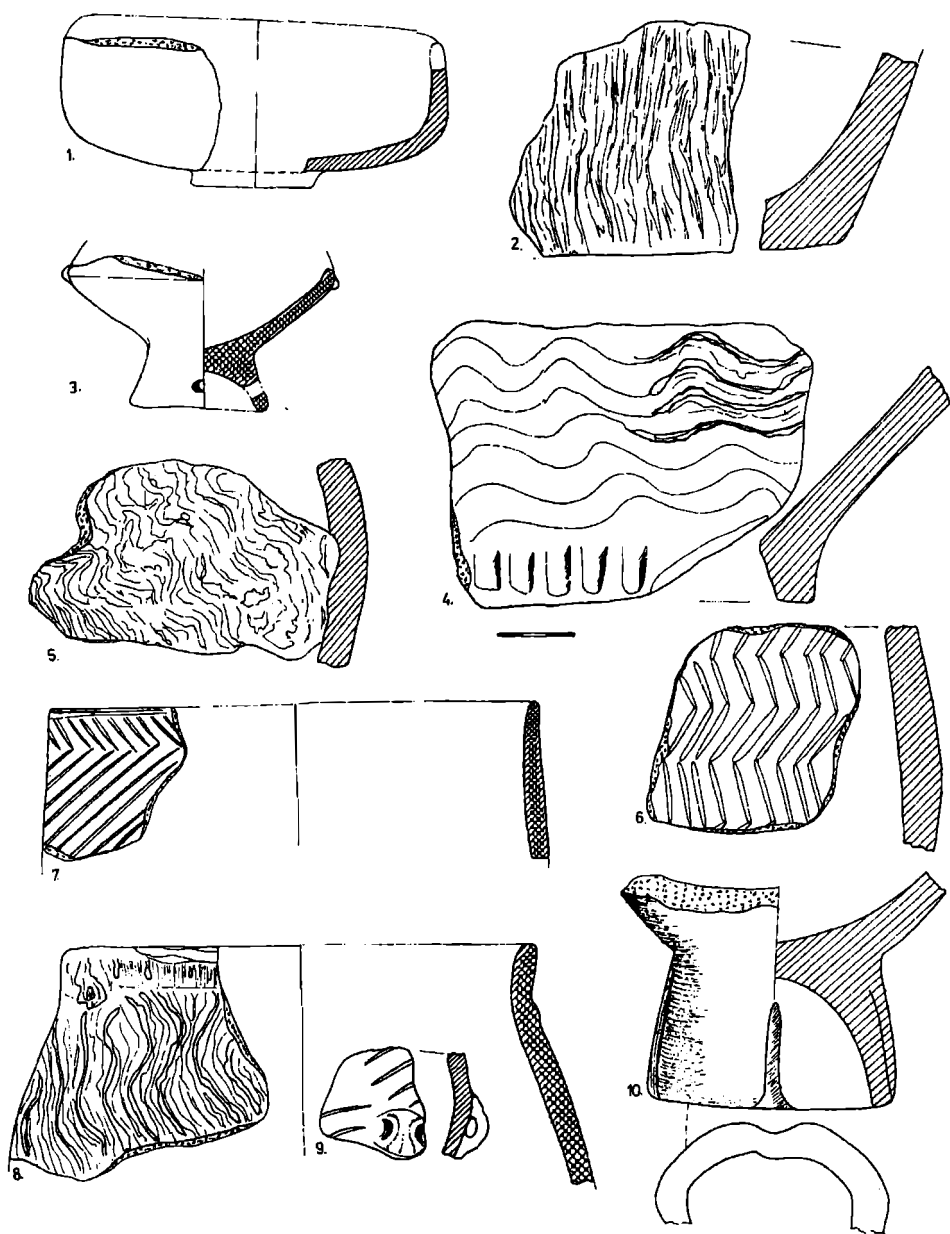

Fig. 4. Imeni, din săpăturile lui Zoltan Szekeley, *cultura Starčevo-Criș*, 1, 3, 8 faza IIIB; 2, 4-5, 8 faza IVA, restul faza IIIB-IVA.

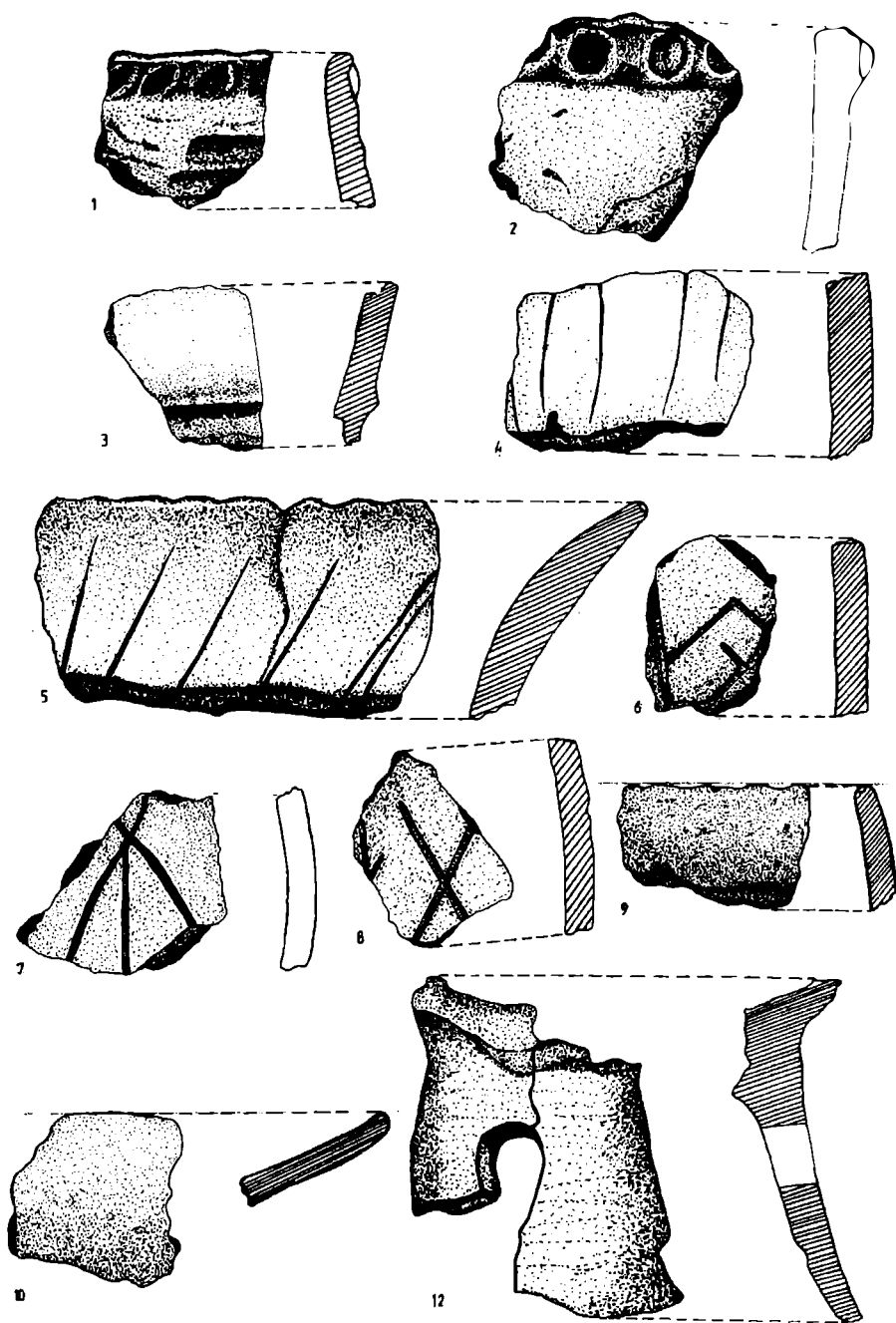

Fig. 5. Moldova Veche, săpături Gh. Lazarovici - Marian Gumă, materiale inedite, *cultura Starčevo-Criș, faza IVA*.

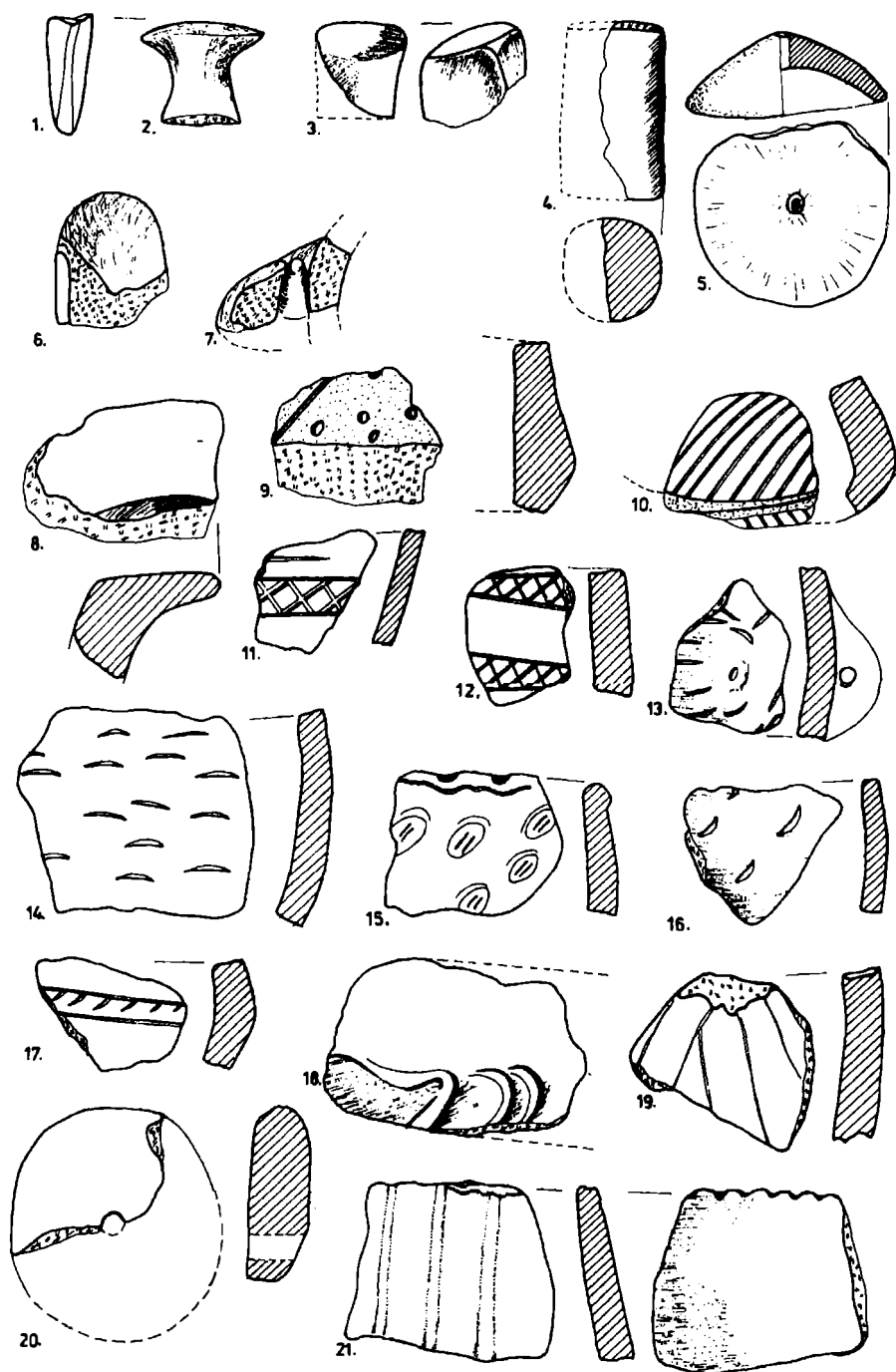

Fig. 6. Moldova Veche, săpături Gh. Lazarovici - Marian Gumă, materiale inedite, cultura Starčevo-Criș, faza IVA: 5, 10, 16 sinteză Starčevo-Vinča A = 'Starčevo IV'; 9 import Vinča A2; 11-12 elemente Dudești; 2-3 elemente karanoviene sau policrome.

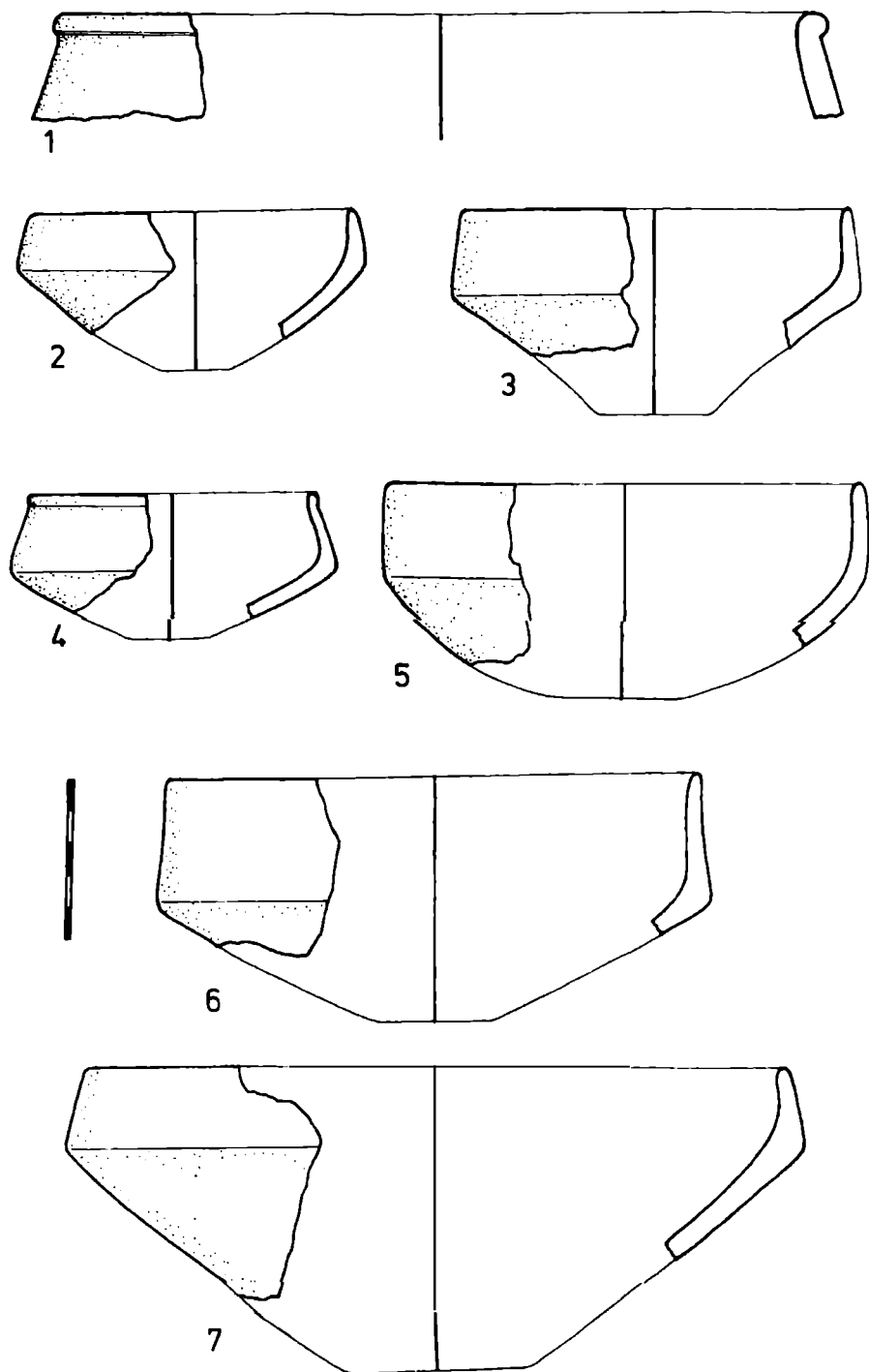

Fig. 7. Zăuan, cultura Starčevo - Criș, faza IIIB/IVA (după Gh. Lazarovici și Eva Lakó)

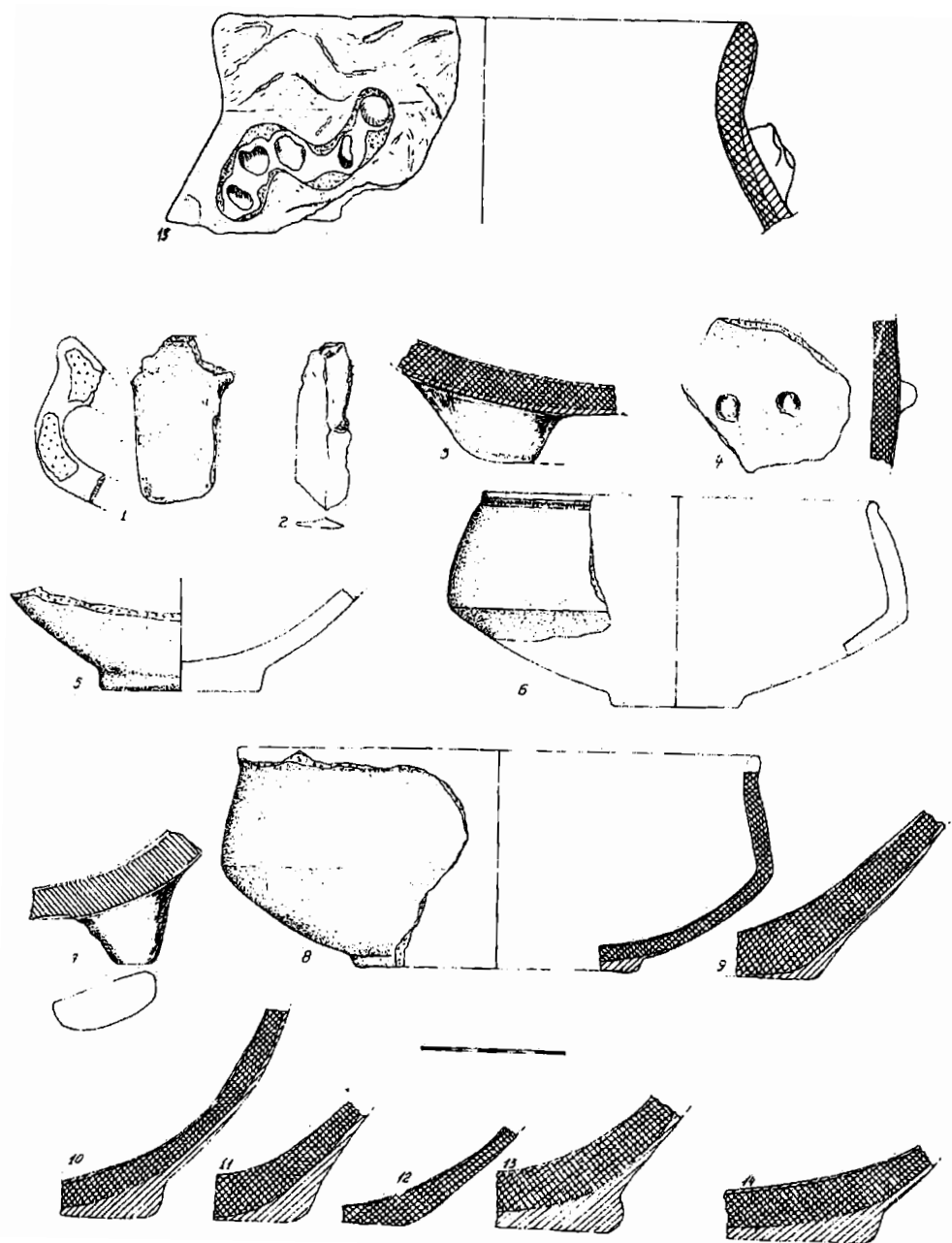

Fig. 8 Țaga, cultura Starčevo - Criș, faza III B/IV A, (după Zoia Maxim).

PROTOTRACII ÎN CARPAȚII RĂSĂRITENI

Zoia Maxim

Culoarul Oltului de la Izvor și până la unirea cu Râul Negru face legătura dintre Carpații sudici și nordul Transilvaniei. Din acest culoar se desprind drumuri spre est care traversează Munții Orientali de peste 1500 m altitudine, prin pasurile Oituz, Uz, Ghimeș, Ditrău și Bicaz, ajungându-se în Moldova; spre vest peste Munții Gurghiului și Baraolt, ajungându-se în centrul Transilvaniei. Acest culoar a fost străbătut în lung și în lat încă din cele mai vechi timpuri.

Zona a fost foarte importantă din punct de vedere economic, având un rol negustoresc (sugerat de existența așezărilor fortificate în punctele cheie de trecere, probabil cu puncte de "vamă") și productiv. Aici se întâlnesc Munții Vulcanici cu Munții de Încetire, care au scos la suprafață numeroase zăcăminte ce au fost exploatate și comercializate încă din vechime. Astfel, silixurile și alte specii de silicolite, necesare pentru confecționarea uneltelor și armelor, apar la Atia, Cîrța, Lueta, Orășeni, Zetea, Cristuru Secuiesc și Bălan. Apele minerale, ce izbucnesc în izvoare bogate, au fost cunoscute, după cum atestă prezența a numeroase așezări în apropierea lor la Miercurea Ciuc - Jigodin, Malnaș Băi, Ilarghita Băi, Sîncrăieni, etc.

Cele mai importante resurse sunt reprezentate de sare și cupru, care abundă în această regiune. Dacă în neolitic și eneolitic așezările și urmele lăsate de locuitori sunt puține, acestea cunosc o adevărată explozie demografică în epoca bronzului când sarea (necesară pentru creșterea animalelor) și cuprul erau foarte căutate, putându-se vorbi, fără să exagerăm, chiar de "*drumul cuprului și al sării*". Numeroasele obiecte din cupru (eneolitic), din bronz și tiparele (Lelicieni, Suta-Miercurea Ciuc și Ciucsîngeorgiu) demonstrează, fără tăgadă, exploatarea cuprului de la Bălan. Metalurgia bronzului va atinge apogeul la sfârșitul culturii Wietenberg și începutul Hallstatt-ului.

Cultura Coțofeni (în cronologie absolută se plasează în a doua jumătate a mileniului III î. Ch.) - legată de fenomenele complexe și îndelungate ale procesului de indo-europenizare - este cunoscută prin așezările timpurii de la Eliseni, Lelicieni, Miercurea Ciuc, Păuleni, Călugăreni și Merești. Numeroase materiale ceramice, în general nepublicate, provin din alte 34 de așezări aparținând acestei culturi, fără a se putea încă preciza faza de evoluție. (Materialele sunt în diferite muzee și necesită un studiu aparte).

Locuirile sunt pe înălțimi dominante, atât prin altitudine cât și prin poziția strategică a formei de relief (terasă, promontoriu, bot de deal), cum sunt cele de la Lelicieni, Odorhei, Mihăileni etc. Au fost locuite și peșterile uscate din Cheile Vîrghișului. Poziția strategică a locuirilor Coțofeni a determinat așezarea pe același loc și a comunităților din perioadele ulterioare care, în multe cazuri, au amenajat terenul. Din această cauză, straturile Coțofeni și chiar cele din epoca bronzului, au fost deranjate, neputându-se cerceta decât foarte rar, locuințele acestor epoci. Din puținele informații pe care le deținem, se cunosc două tipuri de locuințe: bordeie și locuințe de suprafață de formă rectangulară, foarte probabil, cu structură din lemn ca și sălașele care se văd și astăzi în zonă.

Cultura materială este ilustrată prin ceramică frumos ornamentată cu incizii, impresiuni și decoruri aplicate. Vasele au culori deschise (cafenii, cărămizii) sau brune și negre (Pl. I). Ceramica, brună sau neagră este deseori încrustată cu alb în motivele incizate, alcătuiind

cu fondul lustruit al vasului un ornament excepțional (Merești - *Peștera Calului*, pl. I/7). Au fost descoperite străchini, oale, cești, ulcioare și castroane de diferite tipuri. Utilajul litic constă, mai ales, din topoare confecționate din trahit și gabouri (roci locale) și unelte cioplite din silex local. Dintre podoabe trebuie să amintim mărgelile din lut. Un picior de idol antropomorf provine de la Sîncrăieni (amintim aici faptul că sunt cunoscuți puțini idoli în aria de răspândire a culturii Coțofeni).

Comunitățile Coțofeni au practicat două tipuri de ritualuri funerare, după cum sugerează descoperirile arheologice. Primul ritual se leagă de înhumarea chircită în morminte plane (Reci-trei morminte). Mormintele tumulare (aparțin celui de al doilea tip), unele cu manta de piatră, pot avea începutul la sfârșitul culturii Coțofeni și să continue în epoca bronzului - cum este cazul celor din Munții Apuseni. De o parte și de alta a culoarului Oltului se află tumuli la : Orășeni, Ocland, Lueta, Cușmad, Crăciunel, Păuleni, Merești (?), Turdeni, Șoimușu Mic, Peteni, Sf. Gheorghe etc.

În etapele finale ale culturii Coțofeni, apar elemente noi care vor da coloratură locală începutului epocii bronzului. Aceste schimbări se află sub semnul fenomenelor definite de P. Roman ca Foltești II-III, amfore sferice, Cernavodă II, Ezerovo și Ezero. Culoarul Olt-Mureș va cunoaște elementele *culturii Schneckenberg* (cu aspect Zăbala uneori) la Ocland, Sîncrăieni, Dealu, Sf. Gheorghe, Jigodin, Mugeni, Păuleni și Sîntimbru. Materialele cercetate provin, în general, din așezări cu mai multe niveluri ce aparțin epocii bronzului, mai ales culturii Wietenberg. Sunt cunoscute și câteva morminte din această perioadă la Turia, Araci, Sinzieni și Moacșa - Ereteghin.

Din același fenomen a rezultat un alt aspect cultural (grup sau cultură) denumit *Jigodin*, care după unii autori este o variantă locală a culturii Schneckenberg. Această cultură se caracterizează prin vase decorate, cu incizii, brâu crestă sau alveolat și rar barbotină.

Înainte de cultura Wietenberg se cunoaște un alt aspect local denumit de autorii descoperirilor, *cultura Ciomortan*. Această cultură este înrudită cu civilizațiile Schneckenberg, Monteoru și Costișa și are un rol important în dezvoltarea culturii Wietenberg pe aceste meleaguri. Aceste grupuri și aspecte culturale din perioada de sfârșit a culturii Coțofeni și de început a epocii bronzului, dau coloratură locală culturii Wietenberg care se va dezvolta aici din faza a II-a la Dealu, Miercurea Ciuc, Păuleni și Racu, păstrându-și aspectul local mai ales în olărit - pasta, forma și ornamentul vaselor diferă puțin de cele din alte zone ale Transilvaniei. Aspectul local se menține câteva etape (Merești, Porumbenii Mici). În linii mari se menține evoluția generală a epocii bronzului din Transilvania, cu toate că sunt deosebiri date, credem noi, de fondul anterior (cultura Ariușd) și de contactele prilejuite de acest culoar comercial, astfel încât, aici, se produc cele mai relevante interferențe culturale dintre regiuni și culturi (Transilvania, Moldova și Muntenia).

Cînd se produc marile omogenizări etno-culturale petrecute în timpul marilor civilizații Coțofeni, Wietenberg și Noua, culoarul Mureș-Olt-Râul Negru este intens folosit și populat, fiind ca o coloană vertebrală a "sintezelor culturale". Rolul important al zonei este dat de aspectul economic și strategic.

Zăcămintele se sare, bogate și aflate la suprafață în stare solidă și lichidă, au fost exploatate din antichitate, sarea a constituit o marfă schimbată pe cereale (precizăm că în Moldova sarea a fost comercializată încă din neoliticul timpuriu). Prototracii din regiunea Carpaților Răsăriteni au transportat sarea spre Bistrița, Făgăraș și Brașov, poate mai departe. Urmele arheologice indică folosirea pasului Uz și a zăcămintelor de la Iacobeni.

Depozitele de bronzuri și așezările descoperite ne semnalează utilizarea unui drum ce leagă zona Făgăraș - Baraolt de depresiunea Ciuc prin pasul Vlăhița și Sicaș (Homorodu

Mare și Mic). Pe acest traseu putem aminti resursele și poate exploatarea sării la Lueta (Fîntîni și puțuri) și Sînpaul.

Trecerea din Bazinul hidrografic al Tîrnavei Mici se face ușor prin Corund (unde s-a descoperit la începutul secolului, un frumos depozit de bronzuri - pl. IV - datat în Bronz D - Hallstatt A) și se ajunge la Praid, unde sunt urme de exploatare a sării din epoca romană, posibil și în preistorie.

Alături de importanța zăcămintelor de sare stă și exploatarea cuprului din zona Bălan. Analizele fizico-chimice, efectuate pe obiecte și resurse (zăcămint), au relevat folosirea cuprului de la Bălan. Piese obținute prin batere sau prin turnare (atelieri la Lelicieni, Ciucsîngeorgiu, Miercurea Ciuc) au luat deseori drumul exportului ("drumul cuprului") spre Moldova, Muntenia și chiar spre centrul Transilvaniei.

Cercetările de până acum au identificat existența a cca 45 de locuri Coțofeni și cca 113 din epoca Bronzului, menținându-se cam 32 de așezări pe fiecare etapă cronologică. Acestea, împreună cu urmele paleolitice și neolitice, constituie tabloul general al evoluției istorice a populației autohtone, marcate de relațiile ei cu comunitățile învecinate.

Deși zona pusă în discuție este, în general, muntoasă, nefiind propice, decât pe văi, cultivării cerealelor, a fost populată, neîntrerupt în toate timpurile, locuitorii ocupându-se de creșterea animalelor, vânătoarea, culesul fructelor de pădure, exploatarea și comercializarea lemnului, a sării, a cuprului, a rocilor (andezit, calcar, silicolite, șisturi etc.) și, poate, a apelor minerale cu efecte curative. Aceste produse puteau fi ușor schimbate pe cereale etc.

Comunitățile din această regiune au știut în toate timpurile să folosească în mod practic mediul înconjurător, integrându-se perfect în ecosistem, ceea ce a permis surprinderea arheologică a continuității neîntrerupte pe aceste meleaguri, începând din paleolitic.

LISTA LOCALITĂȚILOR CU DESCOPERIRI DIN PERIOADA TRACILOR TIMPURI

1. Aita de Mijloc, com. Aita Mare, j. CV (Coțofeni + Bronz).
2. Albiș, com. Cernat, j. CV.
3. Alungeni, com. Turia, j. CV.
4. Aluniș, com. Mugeni, j. HR.
5. Angheluș, com. Ghidfalău, j. CV (Coțofeni).
6. Aninoasa, com. Reci, j. CV (Coțofeni).
7. Araci, com. Vîlcele, j. CV (Coțofeni+Bronz).
8. Arcuș, com. Valea Crișului, j. CV.
9. Ariușd, com. Vîlcele, j. CV.
10. Armășeni, com. Ciucsîngeorgiu, j. HR (Coțofeni+Bronz).
11. Atia, com. Corund, j. HR.
12. Atid, com. j. HR (Coțofeni).
13. Avrămești, com. j. HR.
14. Bancu, com. Ciucsîngeorgiu, j. HR (Coțofeni).
15. Baraolt, oraș, j. CV.
16. Bălăn, oraș, j. HR.
17. Belin, com., j. CV.
18. Betești, com. Mugeni, j. HR.
19. Biborțeni, or. Baraolt, j. CV.
20. Bixad, com. Malnaș, j. CV (Coțofeni+Bronz).
21. Bodoc, com., j. CV (Coțofeni).
22. Boroșneu Mare, com., j. CV.
23. Boroșneu Mic, com. Boroșneu Mare, j. CV (Coțofeni+Bronz).
24. Brădești, or. Odorheiu Secuiesc, j. HR.
25. Brăduț, com., j. CV (vezi Tălișoara), tumuli.
26. Brețcu, com., j. CV (Coțofeni+Bronz).
27. Catalina, com., j. CV.
28. Cașinu Mic, com. Sînzieni, j. CV.
29. Cașinu Nou, com. Plăieșeni de Jos, j. HR (Coțofeni+Bronz).
30. Cădaciu, Atid, com. Corund, j. HR.
31. Călugăreni, com. Mărtiniș, j. HR (Coțofeni).
32. Căpeni, or. Baraolt, j. CV.
33. Căpîlnița, com., j. HR (Coțofeni).
34. Călnic, com. Valea Crișului, j. CV.
35. Cehetel, com. Simonești, j. HR.
36. Cernat, com., j. CV (Coțofeni).
37. Cetățuia, com., Sinsimion, j. HR.
38. Chedia Mică, com., Simonești, j. HR.
39. Chichiș, com., j. CV.
40. Chileni, com. Suseni, j. HR (tumuli).
41. Chileni, or. Sf. Gheorghe, j. CV (tumuli).
42. Chinușu, com. Mărtiniș, j. HR (Coțofeni).
43. Cireșeni, com. Feliceni, or. Odorheiu Secuiesc, j. HR.
44. Ciubotenii, or. Miercurea Ciuc, j. HR.
45. Ciucani, com. Sînmartin, j. HR.

46. Ciucsîngeorgiu, com., j. HR (Coțofeni+Bronz).
47. Cîrța, com., j. HR.
48. Comolău, com., Reci, j. CV (Coțofeni).
49. Corund, com., j. HR.
50. Coșeni, or. Sf. Gheorghe, j. CV.
51. Covasna, oraș, j. CV.
52. Cozmeni, com. Sînmartin, j. HR.
53. Crăciunel, com. Ocland, j. HR (Bronz+tumuli).
54. Cristuru Secuiesc, oraș, j. HR.
55. Cușmed, com. Atid, j. HR (tumuli).
56. Dalnic, com. Moacșa. CV (Coțofeni).
57. Dealu, com., j. HR.
58. Dejuțiu, com. Mugeni, j. HR.
59. Delnița, com. Păuleni, or. Miercurea Ciuc, j. HR
60. Ditrău, com., j. HR (tumuli ?).
61. Dobolii de Jos, com. Ilieni, j. CV.
62. Doboșeni, com. Brăduț, j. CV.
63. Eliseni, com. Secuieni, j. HR (Coțofeni + Bronz).
64. Ereteghin, com. Moacșa, j. CV (tumuli).
65. Filia, com. Brăduț, j. CV (Coțofeni).
66. Filiaș, or. Cristuru Secuiesc, j. HR.
67. Fotoș, com. Ghidfalău, j. CV (Coțofeni).
68. Ghelința, com., j. CV.
69. Gheorgheni, oraș, j. HR.
70. Ghidfalău, com., j. CV.
71. Ghipeș, com. Mărtiniș, j. HR.
72. Harale, com. Ghelința, j. CV (Coțofeni).
73. Harghita Băi, or. Miercurea Ciuc, j. HR.
74. Hăghig, com., j. CV.
75. Hătuica, com. Catalina, j. CV.
76. Herculian, com. Bățeni, j. CV (Coțofeni).
77. Imeni, com. Catalina, j. CV.
78. Ineu, com. Cîrța, j. HR.
79. Inlăceni, com. Atid, j. HR.
80. Iacobenii, com., j. HR.
81. Întorsura Buzăului, oraș, j. CV.
82. Jigodin, or. Miercurea Ciuc, j. HR.
83. Joseni, com., j. HR.
84. Lăzarea, com., j. HR (tumuli).
85. Lelicieni, com. Sîncrăieni, j. HR (Coțofeni+Bronz).
86. Leț, com. Boroșneu Mare, j. CV.
87. Lisnău, com., j. CV (Coțofeni+Bronz).
88. Lueta, com., j. HR (tumuli).
89. Lunca de Jos, com., j. HR.
90. Lunga, or. Tîrgu Secuiesc, j. CV.
91. Lupeni, com., j. HR (?).
92. Lutița, com. Mugeni, j. HR.

93. Lutoasa, com. Lemnia, j. CV.
94. Malnaș Băi, com. Malnaș, j. CV (Coțofeni+Bronz).
95. Mădăraș, com. Dănești, j. HR.
96. Măgheruș, com. Ozun, j. CV.
97. Mărcușa, com., Cernat, j. CV.
98. Mărtănuș, com. Brețcu, j. CV.
99. Mărtineni, com. catalin, j. CV.
100. Mărtiniș, com., j. HR (Coțofeni).
101. Merești, com., j. HR (Coțofeni+Bronz+tumuli).
103. Micfalău, com. Malnaș, j. CV (Coțofeni).
104. Miercurea Ciuc, oraș, j. HR (Coțofeni+Bronz).
105. Mihăileni, com., j. HR.
106. Moacșa, com., j. CV.
107. Mugeni, com., j. HR (Coțofeni+Bronz).
108. Mujna, com. Dîrjiu, j. HR.
109. Nicoleni, com. Simonești, j. HR.
110. Ocland, com., j. HR (tumuli+Bronz).
111. Odorheiu Secuiesc, oraș, j. HR (Coțofeni+Bronz).
112. Oituz, com. Brețcu, j. CV.
113. Ojdula, com., j. CV.
114. Orășeni, com. Mărtiniș, j. HR (tumuli).
115. Ozun, com., j. CV (Coțofeni).
116. Pădureni (Beșeneu), com. Moacșa, j. CV (Coțofeni+Bronz+tumuli).
117. Păuleni, or. Miercurea Ciuc, j. HR (Coțofeni+Bronz+tumuli).
118. Peteni, com. Zăbala, j. CV.
119. Petreni, com. Mărtiniș, j. HR (tumuli).
120. Petriceni, com. Sînzieni, j. CV (Coțofeni+Bronz).
121. Plăieșii de Jos, com., j. HR.
122. Poian, com., j. CV.
123. Porumbenii Mici, com. Mugeni, j. HR (Bronz+tumuli).
124. Praid, com., j. HR (Coțofeni + Bronz).
125. Racoșu de Sus, or. Baraolt, j. CV (Coțofeni).
126. Racu, com. Siculeni, j. HR.
127. Reci, com., j. CV (Coțofeni).
128. Rugănești, com. Simonești, j. HR.
129. Saciova, com. Reci, j. CV (Coțofeni + Bronz).
130. Satu Mare, com. Brădești, or. Odorheiu Secuiesc, j. HR.
131. Sfîntu Gheorghe, oraș, j. CV (Coțofeni + Bronz).
132. Sîncrăieni, com., j. HR.
133. Sînmartin, com., j. HR (Coțofeni).
134. Sînpaul, com. Mărtiniș, j. HR.
135. Sînsimion, com., j. HR.
136. Sîntimbru, com. Sîncrăieni, j. HR.
137. Sîntionlunca, com. Ozun, j. CV.
138. Sînzieni, com., j. CV (Coțofeni + Bronz).
139. Surcea, com. Brateș, j. CV.
140. Șicasău, com. Zetea, j. HR.

141. Șiclod, com. Atid, j. HR (Coțofeni).
142. Șimonești, com., j. HR.
143. Șoimeni, or. Miercurea Ciuc, j. HR.
144. Șoimușu Mic, com. Săcel, j. HR (tumuli ?).
145. Șumuleu, or. Miercurea Ciuc, j. HR.
146. Tamașfalău, com. Zăbala, j. CV.
147. Tălișoara, com. Brăduț, j. Cv (tumuli).
148. Teleac, com. Feliceni, or. Odorheiu Secuiesc, j. CV (Coțofeni)
149. Telechia, com. Brateș, j. CV (Coțofeni).
150. Tîrgu Secuiesc, oraș, j. CV.
151. Tomești, com. Cîrța, j. HR.
152. Toplița, oraș, HR.
153. Turdeni, com. Șimonești, j. HR (tumuli).
154. Turia, com., j. CV.
155. Tușnad, oraș, j. HR.
156. Țufalău, com. Boroșneu Mare, j. CV.
157. Ulcani, com. Dealu, j. HR.
158. Ulieș, com., j. HR (Coțofeni ?).
159. Valea Crișului, com., j. CV (Coțofeni).
160. Valea Rotundă, com. Dealu, j. HR.
161. Văcărești, com. Mihăileni, j. HR (Coțofeni + Bronz).
162. Văleni, com. Feliceni, or. Odorheiu Secuiesc, j. HR.
163. Vîlcele, com., j. CV (Coțofeni).
164. Vîrghiș, com., j. CV (Coțofeni).
165. Zagon, com., j. CV.
166. Zăbala, com., j. CV.
167. Zetea, com., j. HR (Coțofeni).
168. Zoltan, com. Ghidfalău, j. CV (Coțofeni + Bronz).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Andrițoiu, Ioan - *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Biblioteca *Thracologica*, II, București, 1992.
- Barabási, László - *Din istoria metalurgiei pe teritoriul județului Harghita*, în "Symposia Thracologica", 5, 1987, p. 14-15.
- Beșliu, Cătălin - Lazarovici, Gheorghe - Olariu, Agatha - *O piesă de cupru din Sălaj și câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în Muzeul din Cluj*, în *Acta MP*, XVI, 1992, p. 97-128.
- Bichir, Gheorghe - *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit in süd-östlichen Transilvanien und in der Moldau (im Lichte der Grabungen von Cuciulata - um Mindrișca)* în *Dacia*, NS, 6, 1962, p. 87-114.
- Bichir, Gheorghe - *Comori ale epocii bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, MNIR, București, 1995.
- Comșa, Eugen - *Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei*, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 3-15.
- Comșa, Eugen - *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, I-II, Biblioteca Muzeologică, 2-3, 1976, 1977, București.
- Daicoviciu, Constantin - *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, 7-8, 1937-1940, p. 299-336.
- Dudas, György - *Történeti és Régészeti Ertesítő*, Timișoara, 6, 1890, p. 19; 11, 1895, p. 130.
- Ferenczi, Alexandru - *Raport asupra unei excursii arheologice în jud. Trei Scaune*, în *Anuarul Comisiei Monumentelor*, 1926-1928, p. 242-246.
- Ferenczi, Alexandru - *Cetăți antice în județul Ciuc*, în *Anuarul Comisiei Monumentelor*, Cluj, 1938, p. 234-352.
- Ferenczi, Bela - *Monografia județului Ciuc din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Miercurea Ciuc, 1935.
- Ferenczi, Geza - *Cercetări de topografie arheologică în Bazinul Superior al Tîrnavei Mari între anii 1957-1970*, în *ActaMN*, 15, 1978, p. 85-99.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Săpăturile de salvare din 1957-1958 de la Sînpaul*, în *Materiale*, 7, 1959, p. 401-405.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Săpăturile de salvare de la Doboșani*, în *ActMN*, 1, 1964, p. 39-66.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Cetatea dacică de la Odorhei*, în *Crisia*, 1, 1972, p. 60-61, Oradea.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Săpături arheologice la Mugeni*, *Studiu preliminar* în *ActaMN*, 12, 1975, p. 45-67; 13, 1975, p. 239.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Observații de topografie arheologică în partea superioară a Depresiunii Homoroadelor (HR) între 1957-1978*, în *ActaMN*, 16, 1978, p. 411-430.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Săpături noi în cetatea dacică de pământ de la Porumbenii Mari (HR)*, în *ActMN*, 18, 1981, p. 387.
- Ferenczi, Geza și Istvan - *Săpături arheologice în burgul roman de la Ocland*, în *ActaMN*, 19, 1982, p. 279-287.
- Horedt, Kurt - *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, 6, 1960, p. 107-138.
- Horedt, Kurt - *Die Kupferzeit in Transilvania*, în *Apulum*, VII/1, 1968, Alba Iulia.
- Jakab, E. - Szádeczky, L. - *Udvarhelymegye története a legrégibb időkől 1848-1849 ig*, Budapest, 1901.
- Jakab, E. - Szádeczky, L. - *Jelenítés a Székely Nemzeti Múzeum állapotáról*, Sf. Gheorghe, 1909-1910.
- Maxim, Zoia - *Clasificarea metrică a topoarelor de cupru din Sălaj și problematica lor în regiunea carpato-dunăreană*, în *Acta MP*, XVI, 1992, p. 79-96.
- Maxim, Zoia - Crișan, Viorica - *Materiale arheologice din județul Harghita în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei* în *ActaMN*, 32, 1995.
- Morintz, Sebastian - *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, București, 1978.
- Orbán, Balázs - *A Székelyföld leirása (I-VI)*, Buda, 1869-1871.
- Pârvan, Vasile - *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Petrescu-Dîmbovița, Mircea - *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.

- Popescu, Dorin - *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944.
- Popescu, Dorin - *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale* 2, 1956, p. 41-250.
- Protase, Dumitru - *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966.
- Prox, Alfred - *Die Schneckenberg Kultur*, Brașov, 1941.
- Roman, Petre - Pál, János - Horváth, Csaba - *Cultura Jigodin. O cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 559-574.
- Roman, Petre - *Cultura Coșofeni*, București, 1976.
- Roman, Petre - *Constituirea culturilor bronzului tracic timpuriu în Symposia Thracologica*, 5, 1987, p. 125-126.
- Roska, Márton - *Az aeneolithikum Erdélyben*, în *Közlemények*, Cluj, 1941.
- Roska, Márton - *Erdély régészeti repertoriuma*, Cluj, 1942.
- Rusu, Mircea - *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în *Sargeția*, 4, 1966, p. 17-40, DEva.
- Soroceanu, Tudor - *Descoperirile din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)*, în *ActaMN*, 10, 1973, p. 493-501.
- Székely, Zoltan - *Jegyzetek Dácia történetéhez*, Sf. Gheorghe, 1946.
- Székely, Zoltan - *Zetevára*, Sf. Gheorghe, 1949.
- Székely, Zoltan - *Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, p. 843-864.
- Székely, Zoltan - *Almanah (1873-1954)*, Muzeul Regional Sf. Gheorghe, 1955, Tîrgu Mureș.
- Székely, Zoltan - *Săpăturile executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe*, în *Materiale*, 7, 1961, p. 179-190.
- Székely, Zoltan - *Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania*, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 327-332.
- Székely, Zoltan - *Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 19, 3, 1968.
- Székely, Zoltan - *Cultura Ciomortan*, în *Aluta*, 1, 1970, p. 70-89.
- Székely, Zoltan - *Contribuție la cunoașterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 21, 2, 1970, p. 202-203.
- Székely, Zoltan - *Repertoriul de obiecte de bronz de la Miercurea-Ciuc în SCIV*, 21, 3, 1970, p. 473-480.
- Székely, Zoltan - *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 22, 3, 1971, p. 387.
- Székely, Zoltan - *Contribuții privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 8-10, 1976-1977, p. 25.
- Székely, Zoltan - *Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 28, 1, 1977, p. 125-128.
- Székely, Zoltan - *Cetăți din epoca bronzului în județul Covasna*, în *Aluta*, 12-13, 1980-1981, p. 21-30.
- Székely, Zoltan - *Contribuții privind dezvoltarea culturii Wietenberg în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 17-18, 1985-1986, p. 153-188.
- Székely, Zsolt Kékedy - *Date noi privind ritul de înmormântare a culturii Schneckenberg în județul Covasna*, în *Aluta*, 10-11, 1978-1979, p. 39-46.
- Székely, Zsolt Kékedy - *Contribuții la dezvoltarea culturii Schneckenberg în județul Covasna*, în *Aluta*, 14-15, 1982-1983, p. 61-68.
- Székely, Zsolt Kékedy - *Contribuții la răspândirea cărucioarelor de lut în epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 17-18, 1985-1986, p. 189-196.
- Székely, Zsolt Kékedy - *Epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Symposia Thracologica*, 5, 1987, p. 139-140.
- Vlassa, Nicolae - *Asupra unor probleme ale neoliticului final și începutul epocii bronzului în Transilvania*, în *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1975, p. 409-419.
- Vulpe, Alexandru - *Äxte und Beile in Rumänien, Prähistorische Bronzefunde*, IX, 2, 1970, München.
- Vulpe, Alexandru - *Începuturile metalurgiei aramei în spațiul carpato-dunărean*, în *SCIV*, 24, 2, 1974.
- Vulpe, Alexandru - *Problemele actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în epoca bronzului în România*, în *Revista de Istorie*, 27, 2, 1974.
- Zaharia, Eugenia - *Probleme ale epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *Aluta*, 1, 1970, p. 63-69.

Zaharia, Eugenia - *Cultura Monteoru. Caracterul descoperirilor în raport cu aria de răspândire*, în *Symposia Thracologica*, 5, 1987, p. 157-158.

THE PROTOTRACIANS IN THE EASTERN CARPATHIANS (Summary)

The Olt passage from its spring up to its union with Negru River connects the Southern Carpathians with Northern Transylvania. Out of this passage many paths come up; to the East, those which cross The Oriental Carpathians of 4500 m high, through Oituz, Uz, Ghimeș, Ditrău and Bicaz passages; getting to Moldavia to the west, over Gurghiu and Baraolt Mountains, getting into the centre of Transylvania. This passage has been walked up and down since the ancient times.

The area was very important from an economic point of view, having a basic commercial role (suggested by the existence of the fortresses lying in the key passage points, probably the so called "custom" points) and from a productive point of view. Here the Volcanos meet the Waving Mountains, which have brought to light many deposits exploited and commercialized since ancient times. Thus, the silexes and other varieties of silicolites, necessary for the making of the tools and weapons appear at Atia, Cîrța, Lueta, Orășeni, Zetea, Cristuru Secuiesc and Bălan.

The mineral waters which spring richly have been known, as the existence of many settlements near Miercurea Ciuc, such as - Jigodin, Malnaș Băi, Harghita Băi, Sincrăieni etc. do attest.

The most important resources are represented by the salt and copper, which abound in the area. If, in the neolithic and eneolithic age, the settlements and the traces left by the inhabitants are very few, they meet a true demographic explosion in the age of bronze, when the salt (necessary for the animal breeding) and the copper were very looked for, as we may speak, without any exaggeration, about "the road of the copper and salt". Many objects of copper (eneolithic), of bronze and the printings (Lelicieni, Suta-Miercurea Ciuc and Ciucsîngeorgiu) demonstrate, without delay, the exploitation of the copper from Bălan. The metallurgy of the bronze will get to its climax at the end of Wietsberg culture and the beginning of Hallstatt culture.

Coțofeni culture in absolute chronology dated in the second half of the III - rd millenium, B.C.) connected to the complex and prolonged phenomena of the process of indo-europenization - is known by the early settlements from Eliseni, Lelicieni, Miercurea Ciuc, Păuleni, Călugăreni and Merești.

The settlements are placed on the dominant heights, both by altitudes and by the strategic position of the relief pathern (terrace, promotory, top of the hill).

The material culture is illustrated by a beautiful ceramics decorated with incisions, impressions and applied drawings. The bowls have light colours (brownish, red brick coloured or brown and black drawing). The black or brown ceramics is often encrusted with white in its cut motifs, making together with the glazed bottom of the bowl an exceptional ornament (Merești - Peștera Calului, drawing board I(7). Tureens, pots, cups, jugs and bows of different types have been discovered. The lithic equipment is especially made up of hatchets of traphitis, local rocks and the tools are curved out of local silex. Among the ornaments, we have to remind the clay beads. An anthropomorphic idol leg comes from Sâncrăieni (we remind that few idols are known in the whole area of spreading of Coțofeni culture).

Coțofeni communities have practised two types of burial rituals, as the archeological discoveries suggested. The first ritual is connected with the inhumation of the plane graves (Reci - three graves). The tumular graves (belong to the second type), some of them having a stone casing, may begin at the end of Coțofeni culture and continue in the age of bronze, such is the case of those from Apuseni Mountains.

Along Olt alley there are tumuli at Orășeni, Ocand, Lueta, Cușmed, Crăciunel, Păuleni, Merești, Turdeni, Șiomușu Mic, Petreni, Sf. Gheorghe etc.

In the final stages of Coțofeni structure there come up new elements, which will bring a local colouring to the beginning of the bronze age. These changes are found under the sign of the phenome-

na defined by P. Roman as Foltești II-III, spheric amphoras, Cernavodă II, Ezerovo and Ezero. The Olt - Mureș alley will become familiar with the elements of Schneckenberg culture (with Zabala aspect sometimes) at Ocland., Sincrăieni, Dealu, Sf. Gheorghe, Jigodin, Mugeni, Păuleni and Sintimbru. There are also graves known from this period at Turia, Araci, Sînzieni and Moacșa-Erestegin.

Another cultural aspect resulted from the same phenomenon, called Jigodin. This culture is characterized by undecorated bowls; there are few bowls, having a carved strip or an alveolar one and very seldom barbotin.

Before Witenberg culture, another local aspect is known, called by the authors who discovered it, Ciomartan culture. It is related with Schneckenberg, Monteoru and Costișa cultures and it has an important role in the development of Witenberg culture in these areas.

In broad lines, the general evolution of the age of bronze from Transylvania is maintained, yet there are differences given by the preceding found (Ariuşd culture) and by the connection occurred by this commercial alley therefore, the most revealing cultural interferences appear, between cultures and regions (Transylvania, Wallachia and Moldavia).

The salt deposits have been exploited since ancient times, thus salt has been changed for cereals (we mention that in Moldavia the salt has been commercialized since the early neolithic).

The bronze deposits and the settlements discovered tell us about the use of a road through Făgăraș - Baraolt - Depresiunea Ciuc, through Vlăhița and Sicaș alley (Homorodu Mare and Mic) - on this road we might remind the resources and the salt exploitation at Lueta (wells and shafts) and Sînpaul.

Beside the importance of the salt deposits, the exploitation of the copper from Bălan area is a reality. The objects obtained through the beating or casting (the workshop at Lelicieni, Ciucsîngeorgiu, Miercurea Ciuc) have often been exported (the road of the copper) to Moldavia, Wallachia and even to the center of Transylvania.

The researches made up to now have identified the existence of almost 45 settlements of Coțofeni type and about 113 ones from the Bronze, maintaining about 32 settlements on each chronologic phase.

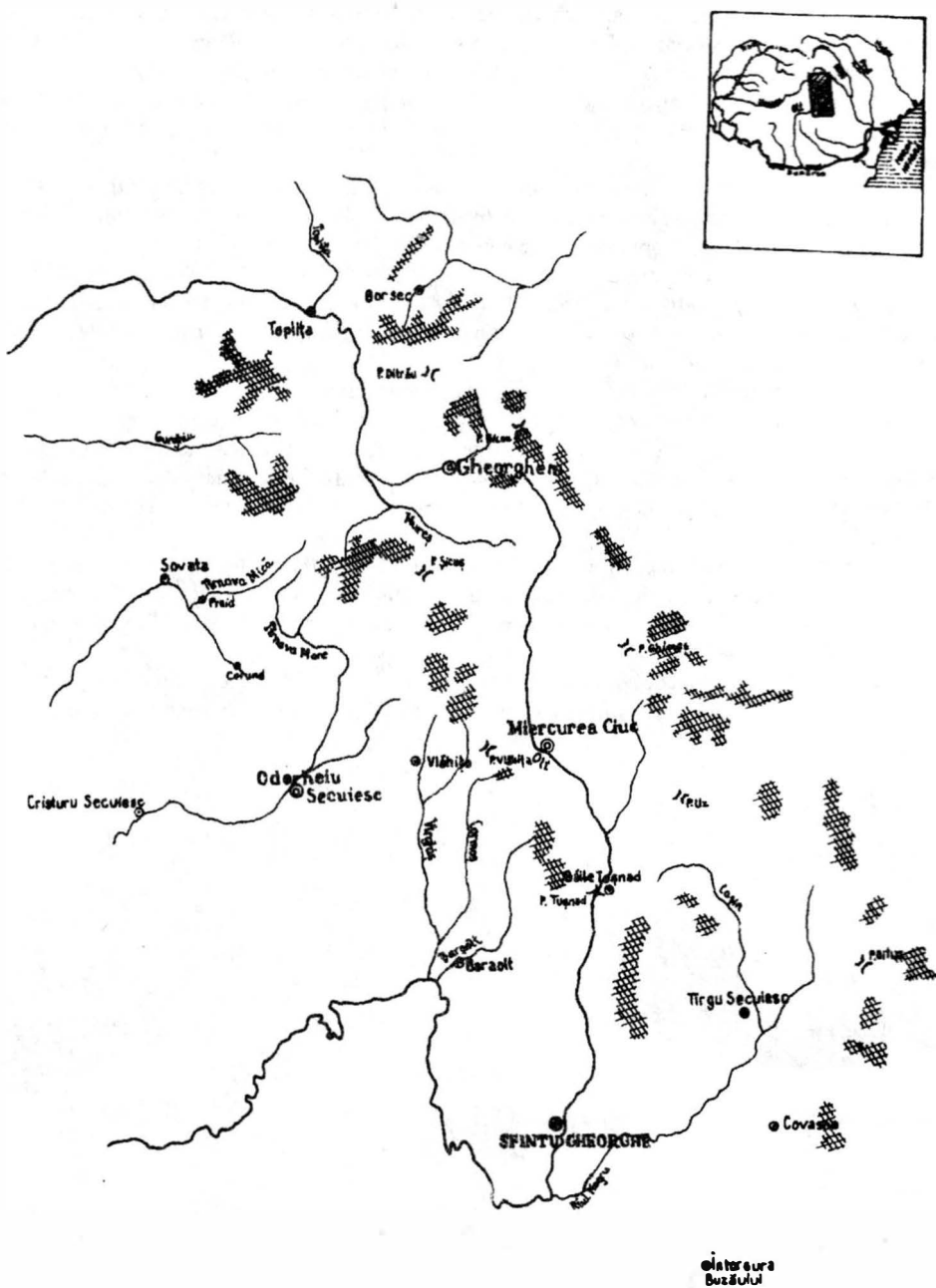
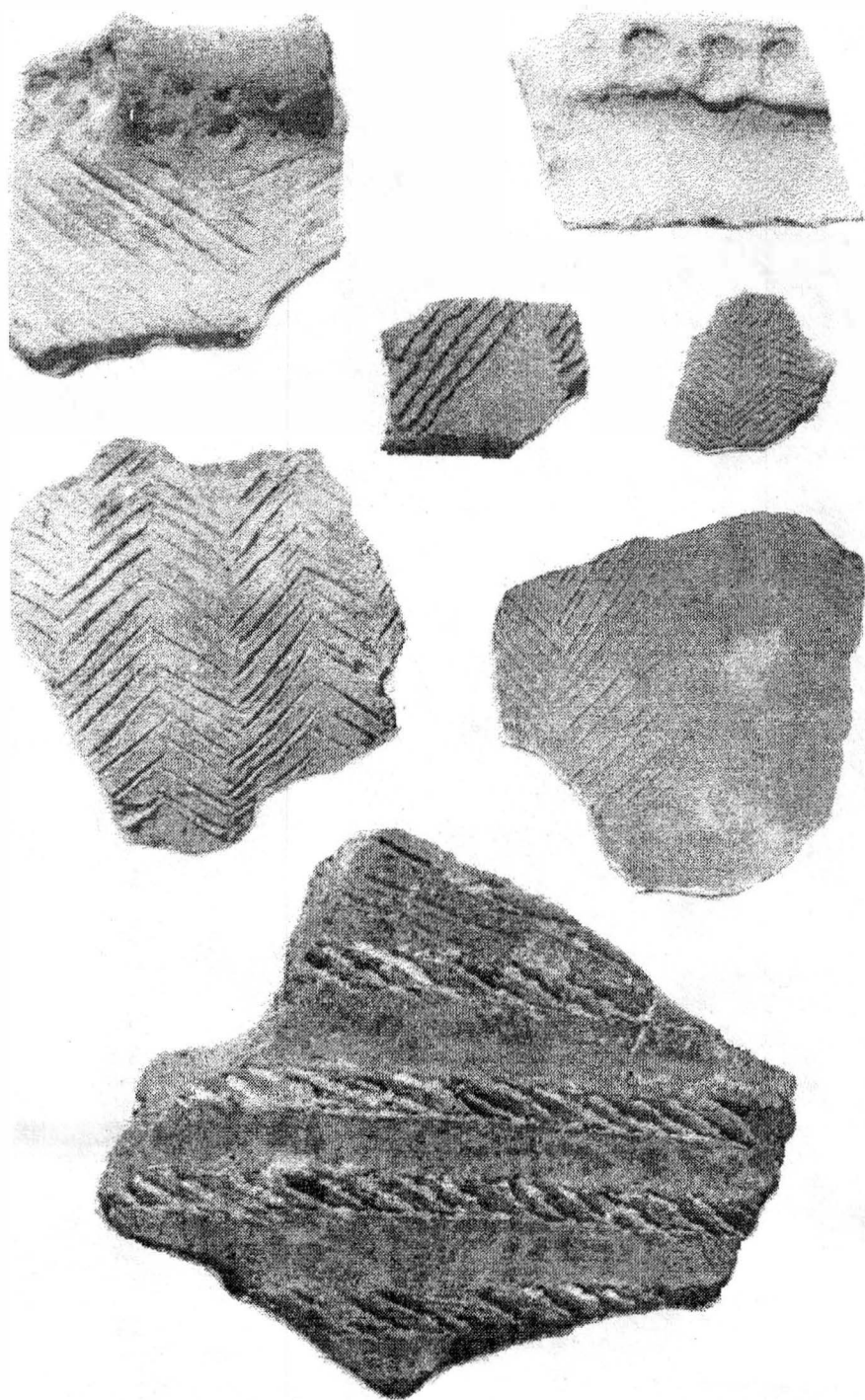
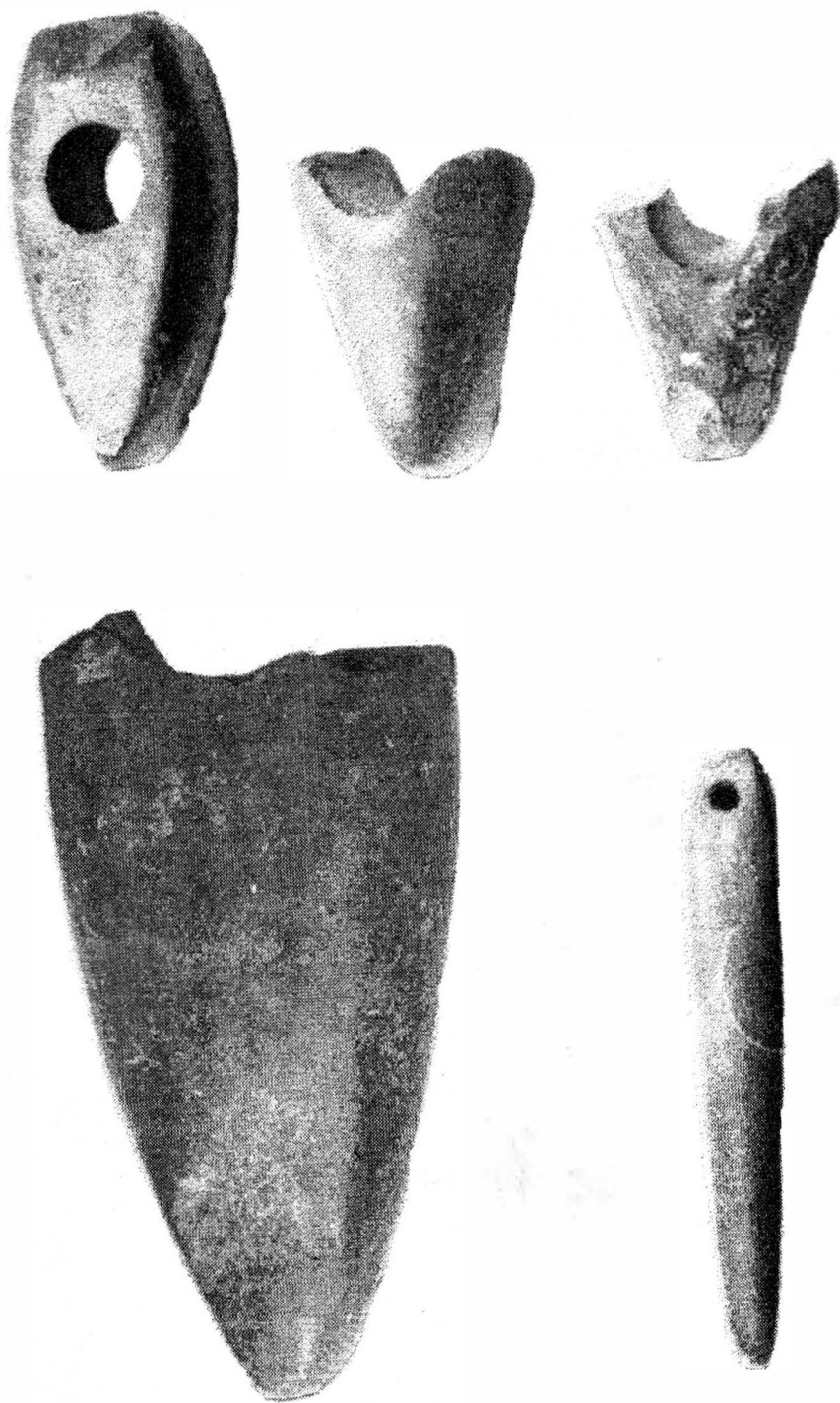

Fig. 1 Prototracii din estul Transilvaniei

Pl. 1. Cultura Coțofeni

Pl. 2. Unelte din piatră

Pl. 3. Epoca bronzului

Pl. 4. Depozitul de bronzuri de la Corund (jud. Harghita)

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ORIGINEA CULTURII NOUA

Valeriu Cavruc

În contextul transformărilor profunde de ordin economic, demografic cultural și spiritual ce au marcat trecerea de la bronzul mijlociu la bronzul târziu, pe teritoriul ce cuprinde aproape toată Transilvania, Moldova, jumătatea de nord a Basarabiei și Ucraina Subcarpatică, s-a constituit cultura Noua. În bronzul mijlociu acest teritoriu făcea parte din ariile mai multor formațiuni arheologice: Wietenberg (Transilvania), Ciomortan (Sud - Estul Transilvaniei), Costișa (Nord-Vestul Moldovei), Monteoru (jumătatea de sud a Moldovei și nord-estul Munteniei), Komarow (Ucraina Subcarpatică și nordul Basarabiei), cultura ceramică cu mai multe brăuri (CCMB) (Basarabia, cu pătrunderi în Moldova, nord-estul Munteniei și Dobrogea). În cazul grupului Ciomortan precizăm că deocamdată nu excludem posibilitatea ca acesta să reprezinte un amalgam local între culturile Wietenberg și Costișa, iar în ceea ce privește cultura Costișa, menționăm că aceasta nu atinge în timp începutul culturii Noua și, respectiv, nu se știe ce cultură a precedat în mod nemijlocit începutul culturii Noua în nordul Moldovei. Este posibil ca în perioada respectivă această zonă să fi fost stăpânită de COMB, ea fiind "ascunsă" în tumultul extrem de puțin cercetată.

Deși în cadrul culturii Noua se observă diferența regională (mai ales în faza sa timpurie), față de diversitatea culturală a arealului sau în bronzul mijlociu, ea se prezintă ca o formațiune relativ omogenă.

În faza sa timpurie cultura Noua oferă o serie de elemente ce atestă aportul culturilor Carpato-dunărene (Monteoru, Costișa, Komarow, Tei, Wietenberg) la formarea sa ¹. Totodată, privită în ansamblu, cultura Noua diferă în mod substanțial de toate culturile epocii bronzului mijlociu din aria sa de răspândire și din zonele limitrofe. Menționăm, în primul rând, creșterea impresionantă a numărului de așezări, larga răspândire a cenușarelor și abundența oaselor de animale în așezări. În ceea ce privește creșterea animalelor menționăm și faptul că, o dată cu apariția culturii Noua, se schimbă raportul numeric între speciile de animale, apar specii noi (printre care remarcăm cămila²), se modifică rasele de animale³.

În ce privește ceramica, se observă că în general ea se caracterizează prin răspândirea largă a vaselor grosiere, adeseori ornamentate cu brăuri în relief, prin monotonia generală a ornamentării în raport cu epoca precedentă ș. a. În domeniul metalurgiei, o dată cu apariția culturii Noua, s-au înregistrat progrese tehnologice remarcabile: răspândirea în masă a bronzurilor cu cositor, folosirea pe scară largă a tiparelor bi și polivalve ș.a. Ca urmare, a crescut gradul de standardizare a tipurilor de obiecte de bronz, au apărut tipuri noi de obiecte (celturi, seceri, vârfuri de lance ș.a.). Menționăm totodată și numărul impresionant de mare a depozitelor de bronzuri⁴. Apar noi tipuri de obiecte din os: omoplați crestați, diverse tipuri de vârfuri de săgeți, "seceri-tupic" ș.a.⁵, necunoscute până atunci în Bazinul Carpato-Dunărean. Printre elementele noi menționăm și plastica votivă de lut ars: figurine antropo și zoomorfe, diverse globulețe, "ouțe", "pâinișoare" ș.a.

În ceea ce privește ritul și ritualurile funerare menționăm câteva elemente ce disting cultura Noua de culturile bronzului mijlociu carpato-dunărene: extrem de rar se practică incinerarea; deși predomină necropolele plane, apar și mormintele tumulare (Cașolț⁶ în Transilvania, Burlănești⁷, Chirileni⁸, Pererâta⁹, Dumeni¹⁰ ș.a. în Basarabia); apar morminte

în ciste de piatră (Burlănești¹¹, Morești¹²); în aria răsăriteană (Badragii Vechi¹³) o bună parte din morminte sunt presărate cu ocră. Inventarul funerar, raportat la cultura Monteoru, este mai sărac, iar ritualul funerar mai uniform.

Această trecere în revistă, deloc exhaustivă, a elementelor noi, prin care cultura Noua se distinge de culturile epocii bronzului mijlociu din bazinul Carpato-Dunărean, atestă clar faptul că, în mare măsură, ea reprezintă o formațiune străină de tradițiile locale. În același timp, tocmai prin trăsăturile care o disting de culturile autohtone din bronzul mijlociu, cultura Noua se alătură culturilor Sabatinovka și Coslogeni, fapt demult remarcat de specialiști¹⁴. Similitudinea între aceste culturi este atât de mare încât în literatura de specialitate a fost introdus termenul de "complex cultural Sabatinovka-Coslogeni-Noua"¹⁵, iar recent, în aria culturii Noua, a fost inclus și teritoriul de la est de Nistru¹⁶, zonă socotită până acum ca aparținând culturii Sabatinovka.

Plecând de la aceste contatări, o bună parte din specialiști susțin că Noua s-a format în mare măsură datorită influențelor răsăritene, iar recent ea a fost prezentată ca aparținând unei "populații estice înrudite cu cele din nordul Caucazului și stepele nord-Pontice"¹⁷. În ceea ce privește, însă, zona concretă și mediul etno-cultural din care ar fi venit aceste influențe precum și formele de desfășurare și caracterul acestui fenomen, părerile sunt împărțite. La început s-a susținut că aceste influențe au venit din partea culturii Srubnaia din zona Volga-Don¹⁸, iar apoi s-a afirmat că ele au venit din partea culturii Sabatinovka din stepele nord-pontice¹⁹. Unii cercetători consideră că aceste influențe au avut forma impulsurilor culturale²⁰, în timp ce alții susțin că au avut loc deplasări în masă de populații de dincolo de Nipru²¹.

Recent, autorul acestor rânduri, a atras atenția specialiștilor asupra faptului că punerea procesului de formare a culturii Noua pe seama influențelor din partea culturii Srubnaia nu concordă cu imaginea actuală a contextului etno-cultural est-european și nu este susținută cronologic²². Premiza de fond a ipotezei în cauză precum cultura Sabatinovka ar fi derivat din cultura Srubnaia este demult respinsă de specialiștii în epoca bronzului din sudul Europei de Est²³, iar în ce privește eventuala extindere a culturii Sabatinovka în spațiul Carpato-Dunărean s-a arătat că, cel puțin în stadiul actual al cercetării, nu există dovezi precum această cultură s-ar fi format înaintea culturii Noua²⁴. După părerea noastră de atunci, cultura Sabatinovka a derivat din CCMB, aceasta din urmă contribuind alături de culturile Carpato-Dunărene și la formarea culturii Noua. Mai mult, am susținut că CCMB a contribuit la constituirea culturii Noua nu numai direct dar și prin exercitarea influenței anterioare asupra culturii Monteoru. Am considerat totodată că un rol important în acest proces l-au jucat schimbările climaterice în sudul Europei de Est în acea perioadă²⁵, fapt care a favorizat sedentarizarea populațiilor nord-pontice, iar progresele remarcabile în metalurgia bronzului au contribuit la intensificarea raporturilor între Bazinul Carpato-Dunărean și spațiul Nord-Pontic.

În prezent credem că, deși cultura Sabatinovka oferă o serie de elemente ce pot fi interpretate ca fiind moștenite de la CCMB - ne referim în primul rând la ritul și ritualurile funerare și, eventual, la câteva forme ceramice -, privită în ansamblu, ea totuși, aidoma culturii Noua în raport cu culturile Carpato-Dunărene, reprezintă un fenomen în mare măsură străin tradițiilor nord-pontice. Cultura Sabatinovka se distinge de CCMB prin caracterul său vădit sedentar. De remarcat că, la ora actuală, sunt cunoscute sute de așezări Sabatinovka²⁶, în contrast cu numărul extrem de redus al așezărilor CCMB. Definitorii pentru aceasta sunt: practicarea în masă a agriculturii, răspândirea largă a cenușarelor - atragem atenția că acestea

sunt concentrate mai mult în partea vestică a arealului său²⁷; numărul mare de depozite de bronzuri și ateliere metalurgice; o serie întreagă de noi categorii și tipuri de obiecte de bronz, majoritatea cu cositor (celturi, seceri, pumnale ș.a.); de os (omoplați crestați, “seceri-tupic”; vârfuri și suporturi de săgeată, psalii ș.a.); de lut (figurine zoomorfe), un șir întreg de forme și tipuri ceramice (vas-sac, vas-borcan cu brâu în relief sub buză, ceașcă cu torți supraînălțate, uneori cu creastă sau buton etc.)²⁸.

Din câte se poate constata, elementele noi ce apar la începutul bronzului târziu sunt comune pentru ambele culturi (Noua și Sabatinovka), ceea ce ne face să ne gândim la un factor comun care stă la baza uniformizării culturale a spațiului cuprins între Marea Azov și Carpații Apuseni.

O parte din elementele noi ce caracterizează ambele culturi nu au analogii în bronzul mijlociu, nici în aria culturilor amintite, nici în afara ei. Din această categorie fac parte cenușarele, omoplații crestați și plastica votivă. În ce privește cenușarele, fără ca să acordăm deocamdată prea mare importanță acestor observații, menționăm că ele sunt atestate în așezarea Pufești atribuită culturii Monteoru, faza II a sau II b²⁹. Pe de altă parte, cenușarele au fost descoperite și în câteva așezări ale culturii Srubnaia, în aria sa vestică de răspândire, pe Severskii Doneț, Rubțî, Usovo Ozero ș.a.³⁰. Menționăm totodată și faptul că în aceste așezări au fost atestate mai multe elemente de factură Sabatinovka, ceea ce face ca prezența cenușarelor în cultura Srubnaia să fie percepută ca unul din efectele influențelor vestice asupra acestei culturi.

Figurinele zoo și antropomorfe, precum și numeroasele “pânișoare”, “ouțe”, globulețe, talosuri de lut ars răspândite în culturile Sabatinovka și Noua nu au analogii în culturile est-europene din bronzul mijlociu.

Prezența figurinelor zoomorfe, a “ouțelor” și “pânișoarelor” de lut, perfect asemănătoare celor de la Ghindești³¹ (Noua) și Novokievk³² (Sabatinovka) la periferia vestică a culturii Srubnaia³³ se datorează influențelor din partea culturii Sabatinovka.

Altă categorie de obiecte o reprezintă elementele de origine răsăriteană. Din această categorie fac parte: “seceri-tupic” și vârfuri de săgeată de os care, din câte se poate constata în stadiul actual de cunoaștere, pentru prima dată apar în bronzul mijlociu în teritoriul cuprins între Uralii de sud și Don, respectiv în culturile Sintasta³⁴, Abașevo³⁵ și Srubnaia de pe Volga³⁶. În aceeași ordine de idei menționăm și o serie de obiecte de bronz: celturi, vârfuri de lance, pumnale ș.a., ale căror prototipuri apar întâi în Siberia, iar apoi în zona dintre Ural și Volga³⁷. Printre asemenea obiecte menționăm și cârligele de bronz de pescuit, exemplarul de la Ghidfalău³⁸ (cultura Noua, sud-estul Transilvaniei) neavând analogii mai apropiate decât în cultura Sintasta³⁹ (bronz mijlociu, Uralii de sud).

Totodată, există o categorie de elemente și particularități ce atestă aportul culturilor carpato-dunărene la formarea complexului cultural Sabatinovka - Coslogeni - Noua. Ne referim în primul rând la ceramică. Este unanim recunoscut că ceștile și cămile cu torți supraînălțate, uneori cu creastă sau buton, sunt de tradiție balcano-carpatică. În ceea ce privește, însă, ceramica grosieră, “vas-sac”, vas-borcan și oală, ornamentate cu brâul în relief, s-a scris că aceasta este de origine răsăriteană⁴⁰. Nu putem fi de acord cu acest punct de vedere deoarece în spațiul Carpato-Dunărean ornamentarea ceramicii grosiere cu brâu are tradiție profundă, fapt evocat de A. C. Florescu și E. E. Cernîh⁴¹. În cazul ceramicii culturii Noua, moștenirile carpato-dunărene sunt și mai pronunțate, mai ales în ce privește ornamentarea ei. Diverse tehnici și compoziții ornamentale scot în evidență, așa cum au constatat

mai mulți cercetători, aportul culturilor Monteoru, Costișa, Komarow, Tei, Wietenberg.

Elemente ce atestă aportul tradițiilor olărești carpato-nistrene la formarea complexului ceramic al culturii Noua au fost pe larg comentate în literatura de specialitate⁴². La acestea se adaugă încă câteva observații legate de descoperirile de pe malul stâng al Prutului mijlociu. Din necropola Costești - Stânca Bălții provin câteva vase de tip Komarow, un vas de tip Monteoru-Balintești-Gârbovăț și un vas de tradiție răsăriteană, probabil CCMB, toate descoperite împreună cu vasele de tip Noua⁴³. Remarcăm și faptul, că o bună parte din vase sunt lucrate dintr-o pastă conținând ca degresant o cantitate apreciabilă de silex pisat, particularitate specifică culturii Komarow.

În aceeași ordine de idei menționăm și faptul că, dintr-un mormânt de la Dumeni (raionul Râșcani), au fost găsite împreună o cană cu toartă supraînălțată, cu creastă, de tip Noua și o ceașcă, ce, după părerea autoarei săpăturilor, cu care suntem de acord, îmbină elementele Noua și Komarow: ea are două torți, ce depășesc ușor nivelul gurii vasului, însoțite de butoni cilindrici, iar pe corp este ornamentată cu triunghiuri hașurate, ornament executat prin imprimarea sforii răsucite, la vârful fiecărui triunghi aflându-se cruciulițe incizate⁴⁴.

Cercetările din ultimii ani au furnizat, pe de o parte, date noi privind aportul culturilor CCMB, Monteoru și Komarow la formarea culturii Noua iar, pe de altă parte, au adus o serie de elemente noi care ne obligă să ne modificăm punctul de vedere în ce privește rolul și caracterul influențelor răsăritene în procesul de constituire a complexului cultural Sabatinovka-Coslogeni-Noua.

Astfel, cercetările în cele patru necropole din nord-vestul Basarabiei, Pererâta⁴⁵, Burlănești⁴⁶, Dumeni⁴⁷ și Chirileni⁴⁸ au scos în evidență faptul că purtătorii culturii Noua, cel puțin în această parte a arealului său, alături de necropolele plane, datorită, probabil, obiceiului predecesorilor săi nemijlociți pe acest teritoriu, CCMB, își înmormântau defuncții și în tumuli mai vechi, folosind în același timp și zonele adiacente tumulilor pentru partea plană a necropolei. La Burlănești, partea vestică a necropolei plane aparținând culturii Noua, a suprapus porțiunea de est a tumulului lamnaia. Menționăm faptul că, o parte din mormintele acestei necropole, atât cele din mantaua tumulului cât și cele din afara ei, sunt în cutii de lespezi de piatră, construcție funerară întâlnită și la CCMB⁴⁹. Interes deosebit prezintă mormântul nr. 22, descoperit în imediata apropiere a tumulului. Având în vedere faptul că tumulul a fost aplatizat, distanța inițială dintre tumul și mormântul nr. 22 a fost mai mare, ceea ce ne permite să-l considerăm ca un mormânt extratumular, implicit el făcea parte din necropola culturii Noua. Acest mormânt avea construcția funerară deosebită - platforma din piatră în centru, deasupra doi defuncți, înconjurată de un ring de piatră. Ceramica din acest mormânt aparține CCMB. Menționăm că în cadrul CCMB astfel de tip de construcție funerară este, practic necunoscut, excepție, așa cum menționează O. Levițki și T. Demcenko, reprezentând mormântul CCMB din Ostapie (Ucraina Subcarpatică)⁵⁰. În același timp, construcții asemănătoare sunt atestate în cultura Monteoru⁵¹. Faptul că acest mormânt face parte din necropola culturii Noua este semnificativ din cel puțin trei puncte de vedere. În primul rând se confirmă că faza finală a CCMB atinge în timp începutul culturii Noua, în al doilea rând se atestă prezența elementului CCMB în cultura Noua, implicit ideea aportului acestei culturi la constituirea culturii Noua are un argument în plus; iar, în al treilea rând, tipul construcției funerare ne duce la ideea că elementul CCMB intrat în componența culturii Noua avea deja amprenta influenței din partea culturii Monteoru.

Am susținut acum câțiva ani că începutul culturii Noua poate fi datat cu secolul XV î.e.n. Cercetările din ultimii ani confirmă această presupunere. Ne referim în primul rând la

analiza datelor C14 efectuată de A. Laszlo⁵² și la noile descoperiri de obiecte de os cu ornamentul "micenian", în contextele sigure Noua (Pererâta⁵³, Crasnalenca⁵⁴), care se adaugă la descoperirile mai vechi (Târgu Secuiesc⁵⁵, Andrieșeni⁵⁶, Barboasa⁵⁷, Floreni⁵⁸ ș.a.). Menționăm că obiecte din această categorie sunt cunoscute și în cadrul culturii Sabatinovka (Kirovskoie⁵⁹ și Voloșskoie⁶⁰). Deși, în general, ornamentul "micenian" persistă și după epoca bronzului, pe obiecte de os (se pare că majoritatea din ele reprezintă piese de harnașament), aproape de fiecare dată când acestea provin din contextele databile, ele se încadrează exclusiv în bronzul mijlociu, atât la est cât și la vest de arealul Sabatinovka-Noua. În cazul în care coborârea cronologiei culturilor Noua și Sabatinovka va fi confirmată, punerea procesului de constituire a complexului Sabatinovka-Coslogeni-Noua pe seama influențelor din partea culturii Srubnaia nu va putea fi acceptată.

În ceea ce privește aportul culturilor epocii bronzului mijlociu din spațiul Carpato-Dunăreano-Nistrean, în stadiul actual de cercetare, credem că în pragul bronzului târziu au existat câteva focare genetice locale din care a izvorât cultura Noua. Pe prim plan se situează sudul și sud-vestul Moldovei, unde, în repetate rânduri, a fost confirmat statutul intermediar (în sensul Monteoru-Noua) a grupului Balintești-Gârbovăț. Un rol important a avut zona Prutului mijlociu, unde a fost surprins un aspect mixt Komarow-Costișa-CCMB, uneori cu elemente de tradiție Monteoru. Specificul acestuia din urmă constă în ponderea sporită a elementelor de factură răsăriteană și Komarow. Un rol cu totul deosebit l-a jucat sud-estul Transilvaniei. Aici, încă din bronzul mijlociu, în mediul culturii Wietenberg apar, monumente izolate aparținând formațiunilor arheologice extracarpatiche: Ciomortan⁶¹, morfologic este apropiat culturii Costișa: Monteoru, atât în context Ciomortan⁶², cât și sub forma monumentelor izolate⁶³, Tei⁶⁴. În pragul bronzului târziu, în Țara Bârsei și în dreptul pasurilor Carpaților Răsăriteni⁶⁵, apar monumentele de tip Noua I, care se caracterizează prin amprente de tradiție Tei, Costișa, Wietenberg, Monteoru, ușor sesizabile. Din câte se poate constata, impulsurile inițiale ce au stat la baza culturii Noua în sud-estul Transilvaniei, veneau din două direcții: din sud-vestul Moldovei și din nordul Munteniei. Ele, în scurt timp, sunt adoptate și adaptate, astfel încât sud-estul Transilvaniei a preluat "ștafeta" extinderii culturii Noua spre vest.

În ceea ce privește factorul răsăritean al procesului de uniformizare culturală din epoca bronzului târziu, în spațiul Nord-Pontic și Carpato-Dunărean, interes cu totul excepțional reprezintă cercetările din ultimii ani din sudul Rusiei, Kazahstanului de nord și Ucraina. Acestea contribuie la o mai bună înțelegere a contextului est-european în care s-a declanșat procesul de uniformizare culturală, în tot sudul Europei de est și pun într-o lumină mai nuanțată natura și caracterul influențelor răsăritene asupra bazinului Carpato-Dunărean.

În stadiul actual al cercetărilor se poate afirma că în bronzul mijlociu, Siberia de vest și sudul Europei de est (până la Prut, uneori cu pătrunderi până la Carpații Răsăriteni, în Muntenia și Dobrogea) au fost înglobate într-un sistem de formațiuni culturale, eminate păstorești, războinice și, implicit, mobile strâns legate între ele: complexul cultural Andronovo (Siberia de vest), complexul cultural Abașevo (silvo-stepa între Ural și Don), complexul cultural Srubnaia (zona de silvo-stepă și stepă între Ural și Nipru), CCMB (o formațiune eterogenă, periferică), răspândită între Volga și Prut cu pătrunderi în Moldova, Dobrogea și Muntenia.

Un rol cu totul excepțional în procesul de uniformizare din zona sus menționată, în bronzul mijlociu, l-au jucat câteva impulsuri culturale puternice, întâi din zona Munților Altai iar apoi din zona Uralilor de sud.

La începutul bronzului mijlociu (conform datelor C14 necalibrate) în sec. XVIII-XVII î.e.n.⁶⁶, în Munții Altai, bogați în zăcămintele de minereu de cupru și cositor, s-a declanșat fenomenul Seima-Turbino caracterizat prin însușirea pe scară largă a noii tehnologii a metalurgiei bronzului (practicarea în masă a aliajului Cu+Sn, turnarea în tipare bi- și polivalve, apariția celului, vârfului de lance turnat ș.a.) și răspândirea acestei tehnologii pe spații enorme ale Eurasiei. Cei care au știut să identifice și să valorifice zăcămintele de cositor, metalurgi de excepție și eminamente războinici, extrem de dinamici, în scurt timp s-au extins spre vest, unde au ocupat zona zăcămintelor de cupru din Munții Urali. Obiectele de cupru, bronz, argint și aur de tip Seima - Turbino, deși puține la număr (aproximativ 500 piese), sunt răspândite în diverse medii culturale de la Mongolia până la Finlanda și Basarabia (tezaurul de la Borodino), teritoriu ce cuprinde aproximativ 3 milioane km² !⁶⁷.

În strânsă legătură cu fenomenul Seima-Turbino, în apropiere de zăcămintele de cositor, în stepele Kazahstanului, în zona Uralilor de sud cu bogatele sale zăcămintele de cupru și argint, în zona de confluență a trei complexe culturale: Andronovo, Abașevo și Srubnaia, apare cultura Sintașta⁶⁸. Aceasta, datorită, probabil, faptului că reprezenta una dintre cele mai importante verigi de legătură din sistemul căilor de răspândire a cositorului, avea un nivel de dezvoltare avansat și caracter vădit războinic. Purtătorii ei au fost printre primii care au introdus pe scară largă în tactica de război carul de luptă. Relevante în acest sens sunt mormintele cu carele de luptă și caii cu psalii de os, plate și cu spini de la Sintașta⁶⁹. Purtătorii acestei culturi, prin diverse căi, au exercitat în mod direct o puternică influență asupra culturii Abașevo, iar prin intermediul acesteia din urmă, sau poate, și în mod direct, prin incursiunile lor în sudul Europei de est (tezaurul de la Borodino ?) asupra CCMB și complexul Srubnaia, au declanșat un proces de răspândire pe spații mari a carului de luptă⁷⁰. Cartografia psaliilor de tipul amintit (un atribut sigur al carelor de luptă) arată că ele sunt răspândite între zona Uralilor de sud și cursul mijlociu al Dunării și în sudul Greciei continentale⁷¹. Ne întrebăm dacă invazia hicsosilor în Palestina și apoi în Egipt, pe care ei l-au stăpânit între anii 1649 și 1541 î.e.n.⁷², nu cumva se află în legătură cu acest proces.

Este demn de remarcat că în aceeași perioadă, pe același teritoriu, sunt răspândite și numeroase obiecte de os, mai rar din aur, probabil piese de harnașament cu ornamentul "micenian". Însă, în timp ce, pe măsura îndepărtării de Urali, densitatea psaliilor scade, numărul pieselor cu ornamentul "micenian" este în creștere. Zona lor de maximă concentrare este atestată la Dunărea mijlocie și în spațiul Carpato-Dunărean⁷³. Faptul că acest motiv ornamental adesea este prezent pe vase ceramice și alte categorii de obiecte a culturilor din această zonă⁷⁴, este un argument în plus în favoarea concluziei, că, așa cum a menționat N. Tasič⁷⁵, acest ornament este de origine carpato-dunăreană. În timp ce în sudul Europei de est până la Urali el pătrunde în urma relațiilor dintre culturile răsăritene și cele din Bazinul Carpatic, în sudul Greciei, ținând cont de lipsa obiectelor cu ornamentul "micenian" între Dunăre și Sudul peninsulei Balcanice, el apare, probabil, datorită impulsurilor sau poate chiar incursiunilor dinspre răsărit. Sincronismul dintre psaliile plate cu spini și ornamentele "miceniene" este atestat printr-o serie întreagă de argumente. Menționăm că, uneori, psaliile de tipul în discuție sunt împodobite cu ornamentele "miceniene"⁷⁶ iar tezaurul de la Borodino, alături de vârfului de lance de tip Seima - Turbino, care în Europa de est adesea sunt găsite în aceleași contexte în care s-au găsit psaliile, mai conține și acul de aur cu placă rombică cu o variantă a ornamentului "micenian" care, la rândul-i, repetă ornamentul de pe ceramica din necropola Cârna⁷⁷.

Pe măsură extinderii spre vest a fenomenului declanșat de cultura Sintașta în spațiul

Nord-Pontic, accesul răsăritenilor la cositor, datorită îndepărtării de zăcămintele din Altai și Kazahstan, a fost extrem de redus. Nu întâmplător, în timp ce în sudul Siberiei și în Kazahstanul central, în bronzul mijlociu, marea majoritate a obiectelor de bronz conțin cositor, în cantități optime, în zona Uralilor - numai un sfert sau o treime din obiecte conțin acest metal, numărul obiectelor de bronz cu cositor în zona Volga-Nipru este infim, iar în cultura Abașevo lipsesc cu desăvârșire⁷⁸. În condițiile accesului extrem de redus la cositor și de sărăcie a zăcămintelor de cupru, purtătorii culturilor epocii bronzului mijlociu din sudul Europei de est își îndreptau privirile spre vest, în Bazinul Carpatic, cu numeroasele lui zăcăminte de cupru în care, prin intermediul culturii Otomani, în mod regulat patrundea, din vest, cositorul (vezi analiza chimică a obiectelor de bronz din depozitele Apa, Ighiel, Oradea, Pecica, Predeal, Sânnicolau Român I, Șimleul Silvaniei I, Turda, Valea Chioarului, Vârșand, Borlești, Sinaia, Maglavit, Larga, Păuliș)⁷⁹.

Este posibil, că aspirațiile războinicilor din stepele est-europene mergeau și mai departe, spre unul dintre cele mai importante noduri ale rețelei de schimb transeuropene - "drumul chihlimbarului" - de la Spissky Stvrtek⁸⁰. Însă această zonă și accesul în ea din est au fost în bronzul mijlociu monopolizate și controlate de purtătorii culturii Otomani, recunoscuți și ei prin caracterul lor războinic și nivelul avansat de dezvoltare. Zonele aurifere, cuprifere și salifere din Transilvania erau stăpânite de purtătorii culturilor Wietenberg și Suciul de Sus. Aceste circumstanțe făceau accesul răsăritenilor în Europa Centrală cel puțin dificil.

Prezența unui număr redus de psalii de car în spațiul Carpato-Dunărean în bronzul mijlociu atestă, probabil, încercările de pătrundere în zonă a unor grupuri de războinici din stepele Europei de est. Dovada în plus - cataramele de os răspândite în tot sudul Europei de est în bronzul mijlociu, descoperite în așezările culturii Monteoru⁸¹, toporul de tip Borodino și un grup de morminte periferice deosebite în necropola Monteoru I a, de la Poiana⁸², mormintele tumulare din Moldova, Bărgan și Dobrogea⁸³, depozitul Odăile Podari⁸⁴ ș.a.

Adoptarea și adaptarea ornamentului "micenian" de către populațiile răsăritene și răspândirea acestei mode până la Urali a fost una din consecințele acestor relații. Scopul, în sine al acestor relații - asigurarea accesului la rețeaua transeuropeană de circulație a cositorului și a altor bunuri - a fost atins de abia în bronzul târziu, odată cu apariția culturii Noua în Transilvania. Drept dovadă, faptul că tocmai în această epocă, bronzurile cu cositor s-au răspândit în masă în spațiul Nord-Pontic⁸⁵.

Incursiunea noastră de mai sus în unele aspecte privind relațiile dintre culturile est-europene, sud-est-europene și cele din Bazinul Carpato-Dunărean sugerează următoarele: întrepătrunderea elementelor de cultură est, sud-est și central-europene din epoca bronzului mijlociu au constituit una din premisele uniformizării culturale din epoca bronzului târziu din sudul Europei de est și Bazinul Carpato-Dunărean. Constituirea complexului cultural Sabatinovka - Coslogeni - Noua face parte din acest proces.

Se pare că unul din motivele de fond al acestor relații a fost năzuința populațiilor est-europene de a-și asigura accesul permanent la cositor, componentul necesar pentru obținerea bronzurilor de calitate, deziderat de importanță majoră în contextul realităților din epoca respectivă. Scopul a fost atins în epoca bronzului mijlociu, cultura Noua jucând în acest proces rolul unei verigi principale de legătură dintre Europa Centrală și de Est.

Elementele de origine răsăriteană în cadrul complexului cultural Sabatinovka - Coslogeni - Noua au venit din două medii culturale înrudite: din partea culturii Sintașta și din partea culturii Srubnaia de pe Don, toate, probabil, prin intermediul CCMB.

În Bazinul Carpato-Dunărean aceste elemente au suprapus culturile Monteoru, Costișa-Komarow, Tei și Wietenberg, marcate deja de influențele răsăritene, mai ales în estul României.

Problema componentelor genetice locale ale culturii Coslogeni, atât timp cât epoca bronzului mijlociu din sud-estul României și nord-estul Bulgariei este necunoscută, rămâne deschisă.

Este posibil ca forța dominantă al acestui conglomerat cultural (Sabatinovka - Coslogeni - Noua) să fi constituit vârfurile sociale de origine răsăriteană, eventual, reprezentanții formațiunilor derivate din culturile Sintașta și Srubnaia.

Aspectele etnice ale problemei se prezintă deocamdată în felul următor: culturile răsăritene (Andronovo, Sintașta, Srubnaia și CCMB), din câte se poate constata în stadiul actual al cercetărilor, aparțineau populațiilor înrudite indo-iranene. Culturile bronzului mijlociu carpato-dunărene erau, probabil, prototracice. Din procesul de convergență etno-culturală a rezultat cristalizarea etnosului cimerian. Având în vedere faptul că la baza acestui etnos au fost indo-iranienii și prototracii, punctul de vedere, conform căruia cimerienii au fost traco-iranieni⁸⁷, pare a fi plauzibil.

NOTE

1. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua. Arh.Mold* II-III, 1964, p. 164-170, fig. 15, 16, 17; Idem: *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole. Călărași*, 1991, p. 182, Fig. 10/2, 3, 6, 8, 11; p. 187, fig. 15/2, 3, 4, 5; p. 189, fig. 17/10, 14; p. 190, fig. 18/2, 3; p. 191, fig. 19/9, 10; p. 195, fig. 23/2-7; p. 201, fig. 29/3, 4, 6-8, 11; p. 203, fig. 31/23, 24, 26-28; p. 204, fig. 32/34; p. 207, fig. 35/1; p. 208, fig. 36/1-3; p. 212, fig. 40/1, 3, 5; p. 214, fig. 9, 10, 14, 16; p. 217, fig. 45/1-5; p. 222, fig. 50/4; p. 223, fig. 223, fig. 51/2; p. 224, fig. 52/10-13; p. 225, fig. 53/17; p. 228, fig. 56/8-10, 14-16; p. 229, fig. 57/9, 17; p. 232, fig. 60/1, 5; p. 223, fig. 61/12, 13, 16; p. 236, fig. 64/1-4; 6-11; p. 237/12, 13, 15, 17-23; p. 238, fig. 66/28, 32, 27; p. 239, fig. 67; p. 240, fig. 68/1; p. 241, fig. 69/49, 57; p. 245, fig. 73/1-5, 8, 9; p. 249, fig. 77/2, 3; p. 250, fig. 78/1 (?); M. Florescu, A. C. Florescu. *Unele observații cu privire la geneza culturii Noua în zonele de curbură ale Carpaților răsăriteni, Arh.Mold*, XIII, 1990, p. 51-52, 58, 60, 63-66, p. 99, fig. 17/2-5, 8; p. 91, fig. 18/3, 8-11; p. 91, fig. 19; p. 95/8-11.
2. O. G. Levitskii, F. N. Sava. *Nouvelles recherches des établissements de la culture Noua dans la zone comprise entre Prout et le Nistru. Culture et Civilization av Bas Danube*, X, Călărași, 1993, p. 130, Tab. 1.
3. S. Haimovici, *Caracteristicile Socio-economice ale purtătorilor culturii Noua, reieșite din studiul materialului arheologic. Symposia Thracologica*, Satu Mare - Carei, 1990, p. 127.
4. M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977; V. A. Dergacev, *Bronzovîe predmeti XIII-VIII vv. do n.e. iz Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia*, Chișinău, 1975.
5. A. C. Florescu, *Repertoriul ...*, p. 287-291, fig. 115-119; p. 313, fig. 140-144.
6. M. Macrea, *Șantierul arheologic Cașoli-Arpașul de Sus. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anului 1955. Materiale*, 1957, T. 4, p. 119-134.
7. O. Levițkii, T. Demcenko, *Necropola tumulară - plană a culturii Noua de la Burlănești raionul Edineț Republica Moldova*. Manuscris.. Mulțumim autorilor pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție toate informațiile necesare.
8. E. Klociko, E. Sava, *Mormintele tumulare și plane din epoca bronzului târziu de la Chirileni*. Manuscris. Mulțumim autorilor pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție toate informațiile necesare.
9. Săpăturile au fost efectuate de E. Iarovoi și A. Cirkov în anii 1987-1988. Mulțumim autorilor pentru amabilitatea de a ne arăta toate materialele din această necropolă.

10. T. M. Demcenko, *Issledovanie Kurgunov v. Riškanskom raione*, AIM, 1983, Chișinău, 1988, p. 60-74.
11. Vezi nota 7.
12. K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, SCIV, 1955, T. 6, nr. 3-4.
13. G. I. Smirnova, *Novii pamiatnik Kul'turi Noaus. Starâe Bedraji na Prute*, ASGE, 1969, nr. 11, p. 48-71.
14. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea ...*; Idem, *Sur les problemes du bronze tardif Carpato-Danubien et nord-ouest Pontique*, Dacia, N. S., 1967, T. 10, p. 59-94; S. Morintz și N. Anghelescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIVA, 1970, T. 21, nr. 3, p. 373-417; S. Morintz, *Câteva considerații cu privire la complexul cultural Sabatinovka - Coslogeni - Noua, Peuce*, 1977, T. 6, p. 23-29.
15. S. Morintz și N. Anghelescu, *op. cit.*
16. *Comori ale epocii bronzului din România*, București, 1995, p. 206, vezi harta culturii Noua executată de N. Boroîfka.
17. M. Bădău Wittenberger, *Considerații despre cultura Noua în Transilvania*, ActaMN, 1994, 31, p. 153.
18. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea ...*, p. 202.
19. SCIVA, 1985, T. 36, 1-2, p. 14.
20. V. A. Dergacev, *Moldavia i sosednie territorii v epohu bronzî*, Chișinău, 1986.
21. S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. T. 1: Epoca bronzului în spațiul Carpato-Balcanic*, București, 1978, p. 151.
22. V. Cavruc, *Noi contribuții la problema genezei și atribuții etnice a culturii Noua. Symposia Thracologica*, Satu Mare - Carei, 1990, p. 125; Idem: *With reference to formation of Noua culture. Culture et Civilization av Bas Danube*, X, Călărași, 1993, p. 83-100.
23. I. N. Șarafutdinova, *K voprosu o sabatinovska kul'ture*, SA, 1968, p. 16-38; I. T. Cernăkov, *Severo-Zapadnoie Pricernomorie vo vtoroi polovine II tîs. do N.e*, Kiev, 1985, p. 10-16; S. S. Berezanskaia, V. V. Otroșcenko, N. N. Cerednicenko, I. N. Șarafutdinova, *Kul'turi epohi bronzî na territorii Ukrainî*, Kiev, 1986.
24. V. Cavruc, *With reference ...*, p. 90-91.
25. G. A. Pașkevici, *Paleoetnobotaniceskie nahodki na territorii Ukrainî* (Neolit-bronza), Kiev, 1991; K. V. Kremnečikii, *Paleoekologia drevneișih zemledeličev i skodovodov Russkoi ravninî*, Moscova, 1991.
26. I. T. Cernăkov, *Severo-Zapadnoie Precernomorie ...*, p. 8; S. S. Berezanskaia ș. a. *Kul'turi ...*, p. 88.
27. I. N. Șarafutdinova, *Sabatinovkaia Kul'tura. Berezanskaia ș.a. Kul'turi epohi bronzî na territorii Ukrainî*, Kiev, 1985, p. 92.
28. Idem p. 95, fig. 26; p. 96, fig. 27; p. 101, fig. 29; p. 104-105, fig. 30; p. 107, fig. 32; p. 109, fig. 33.
29. M. Florescu, M. Nicu, Gh. Rădulescu, *MemAntiq*, III, 1971, p. 157-181; S. Morintz, *Contribuții arheologice ...*, p. 106, 112.
30. S. S. Berezanskaia, *Poselenie srubnai Kul'turi na r. Oskol*, KSIA AN USSR, 1959, vîp, 8, p. 85-90; Idem: *Usovo Ozero*, Kiev, 1990, p. 36, 57.
31. A. I. Meliukova, *Kul'turi predskifskogo perioda v Lesostepnoi Moldavii*, MIA, 1961, nr. 96.
32. Novokievka, așezarea culturii Sabatinovka în nordul Mării Azov, cercetată de Ya. Gherșkovici. Mulțumim autorului pentru amabilitatea de a ne facilita studierea colecțiilor.
33. S. S. Berezanskaia, *Usovo Ozero*, p. 86, Fig. 23.
34. V. F. Gening, G. B. Zdanovici, V. V. Gening, Sintașta. Celiabinsk, 1992, p. 107, fig. 39, p. 164, fig. 79/13; p. 108, fig. 40/10.
35. Arheologia SSSR. Epoca bronzî lesnoi polosî SSSR, Moscova, 1987, p. 222, fig. 60, p. 225, fig. 63/1.
36. N. Kacalova, *Periodizația srubnîi pamiatnikov Nijnego Povoljia. Srubnaia Kul'turnoistoriceskaia obșcnosti*, Kuibișev, 1985, p. 146-182.
37. E. E. Cernîh, S. V. Kuz'minîh. *Drevneaia metallurgia Severnoi Evrazii*, Moscova, 1989.
38. Z. Szekely, *Contribuții privind epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei. Aluta*, 1976-1977, VIII-IX, p. 36, fig. 4/8.
39. V. F. Gening ș. a. *Sintașta*, p. 304, foto 30, p. 225, fig. 122/4.
40. V. A. Dergacev, *Moldavia ...*, p. 170-171.
41. A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea ...*, p. 184; E. N. Cernîh, *Problema obșcnosti kul'tur valikovoi keramiki v Stepiah Evrazii. Bronzovii vek stepnoi polosî Uralo-Irtișsskovo mejdurecia*,

Celiabinsk, 1983, p. 81-99.

42. Vezi nota 1.

43. I. G. Hîncu, V. S. Titov, *Îz istorii sela Costești po dannim raskopok 1973 g. AIM.* 1973, Chișinău, 1974, p. 157, fig. 1, p. 160, fig. 2.

44. T. M. Demcenko, op. cit., p. 61, fig. 3/5-6.

45. Vezi nota 9.

46. Vezi nota 7.

47. T. M. Demcenko, op. cit.

48. Vezi nota 8.

49. E. N. Savva, *Kul'tura mnogovalikovoi keramiki Dnestrovko- Prutskogo mejdurecia.* Chișinău, 1992, p. 85; S. S. Berezanskaia ș. a. Kul'turî ..., p. 32, fig. 11/3.

50. Arheologia Pricarpatia, Volîni i Zakarpat'ia. Eneolit, bronză i rannee jelezo. Kiev, 1990, p. 77. Apud O. Levițki și T. Demcenko.

51. A. Oancea, *Considerations sur l'etape finale de la culture de Monteoru.* Dacia, N.S., 1981, XXV.

52. A. Laszlo, *Dates radiocarbone et chronologie de la Civilisation Noua-Sabatinovka-Coslogeni. Culture et Civilisation au Bas Danube*, X, Călărași, 1993, p. 24-43.

53. Vezi nota 9.

54. Crasnaleuca, jud. Botoșani, cenușarul nr. 1. Cercetări L. Dascălu în 1993. Raport prezentat în cadrul celei de a XXVIII-a Sesiuni naționale de rapoarte, Satu Mare, 1994.

55. Z. Szekely, *Butonul de os de la Târgu Secuiesc* (jud. Covasna), SCIV, 1978, T. 29, nr. 2, p. 289-290.

56. A. C. Florescu, *Repertoriul* ..., p. 325, fig. 151/1.

57. *Ibidem*, p. 323, fig. 151/4.

58. *Ibidem*, p. 323, fig. 151/3.

59. S. S. Berezanskaia, I. N. Șarafutdinova, *Sabatinovskaia cul'tura Arheologia Ukrainskoi SSR*, T. 1, Kiev, p. 523, fig. 142/28.

60. S. S. Berezanskaia ș. a. Kul'turî ..., p. 101, fig. 29/5.

61. Z. Szekely, *Cultura Ciomortan. Aluta* 2, 1970, p. 71-76.

62. *Ibidem*.

63. E. Zaharia, *Descoperiri ale culturii Monteoru în sud-estul Transilvaniei. Thraco-Dacica*, 11, 1990, p. 33-37.

64. S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria* ..., p. 47; V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966, p. 17.

65. A. C. Florescu, *Repertoriul* ..., p. 113, p. 187, fig. 15/2-5; p. 119, fig. 17/10, 14; p. 97-98, p. 190-191, fig. 18, 19, ș. a.

66. E. N. Cernih, S. V. Kuz'minîh, *Drevneaia metallurgia Severnoi Evrazii.* Moscova, 1989, p. 261.

67. *Ibidem*, p. 5.

68. V. F. Gening, ș. a. Sintașta.

69. *Ibidem*, p. 133, fig. 57/8, 10-12; Planșe foto: 22, 23, 26; p. 202, fig. 106; p. 204, fig. 107; p. 205, fig. 108; p. 210, fig. 111; p. 211, fig. 112; p. 213, fig. 114/5, 6; p. 215, fig. 116; p. 231, fig. 126/1, 2; p. 268, fig. 148/10, 11.

70. Comunicările prezentate de V. V. Otroșenko și V. S. Bocikarev în cadrul Colocviului "Problemele epocii bronzului târziu în sudul Europei de est", Lugansk Perevalisk Donejk, 1993. Vezi: V. Cavruc în *Thraco-Dacica*, 1996.

71. E. E. Kuz'mina, *Eșce raz i diskovidnîh psaliah evraziiskih stepi. KSIA*, 1980, vîp. 161, p. 8-21; Idem: *Otkuda prišli indoarii.* Moscova, 1994, p. 392, Harta VI; A. D. Preahin - V. I. Besedin, *Șcitkovidnie (diskovidnie) psalii so vstaunimi șipami s territorii Vostocinoi Evropi.* Sbornik pračî filozofické fakulty Brněnské univerzity, E 37, 1992, p. 52, fig. 1; A. Oancea, *Branches de mors au corps en forme de disque. Thraco-Dacica*, 1976, p. 59-75.

72. M. Bietak, *Problems of Middle Bronze Age Cronology: New Evidence from Egypt.* AJA, vol. 88, No. 4, p. 473.

73. I. Bouzek, *The Aegean, Anatolia and Europe: cultural interrelation in the second millenium BC.* Praha, 1985, p. 67, Map. 30.

74. N. Boroffka, *Die Wietenberg-Kultur.* Bonn, 1994, Teil 2, Taf. 57/5, 7; Tat. 67/12; Tat. 69/3; Tat.

- 137/6; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 169, Pl. XVIII: 10, 13, 14; p. 171, Pl. XIX: 9-12; p. 176, Pl. XXVI: 5; p. 178, Pl. XXVII: 2, 3; p. 183, Pl. XXXII: 14; p. 20, Pl. L: 8; p. 202, pl. LII: 7; p. 206, Pl. LVII; A. Vulpe und V. Mihăilescu-Bârliba, *Der Goldschatz von Rădeni*, jud. Neamț, in der Westmoldau, Rumanien. P.Z. 60. Band, 1985, Neft, I. S. 60, Abb. 8: 1, 2.
75. N. Tasič, *The problem of "Mycenaean influences" in the Middle Bronze Age cultures in the South-Eastern Part of the Carpathian Basin*. Balcanica, Beograd, 1974, T. 4, p. 19-37.
76. Arheologia SSSR. Epoha bronzî lesnoi polosî SSSR. Moscova, 1987, p. 222, fig. 60 g; A. Oancea, V. Drâmbocanu, *Contacte între cultura Monteoru și grupuri de populații Nord-Pontice în lumina descoperirilor din jud. Buzău*. Mousaios, Buzău, 1978, p. 7, fig. 3/4.
77. V. S. Bocikarev, *Problema Borodinskogo Klada. Problemă arheologiei*. Leningrad, 1968.
78. E. N. Cernîh, S. V. Kuz'minîh, *op. cit.*, p. 173-174.
79. M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozite de bronzuri din România*, București, 1977, p. 39-50.
80. J. Vladar, *Umenie Dávnovekoho Spisä*. Bratislava, Pallas, 1978, p. 31-38.
81. E. Savva, *Kul'tura mnogovalikovoi keramiki Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia Chişinău*, 1992, p. 162, fig. 63/1, 3, 7, 11, 15-17.
82. E. Dunăreanu-Vulpe, *Le necropole de l'âge du bronze de Poiana. Dacia*, 1935-1936, T. 5-6, p. 151-167.
83. E. Savva, *Kul'tura mnogovalikovoi ...*, p. 187-189; N. Ursulescu, D. Popovici, *Contribuții la cunoașterea ritului funerar din bronzul mijlociu în nordul Moldovei*, SCIVA, 38, 1, 1987, p. 72-76.
84. S. Morintz, *Contribuții la istoria ...*, p. 94, fig. 53.
85. M. F. Obîdenov, G. T. Obîdenova, *Severo-Vostocinaia periferia Srubnoi kulturno-istoriceskoi obşenosti. Samara*. 1992, p. 130, fig. 42/9 (Necropola Petreaievo, malul stâng al râului Belaia).
86. E. N. Cernîh, *Drevniia metalloobrabotka na Yugo-Zapade SSSR*, Moscova, 1976.
87. M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*. Oxford 1922, p. 39 cf.; C. P. Lehman - Haupt, *Kimmeriern RE*, 1922, col.397, 421 sg.

FEW CONSIDERATIONS CONCERNING THE ORIGIN OF NOUA CULTURE (Summary)

The constituting of Noua culture is regarded in the context of fundamental changes which marked the transition from the Middle Bronze Age to The Late Bronze Age, in Central, South-Eastern and Eastern Europe, too.

At the genesis of Noua culture, there have contributed, on the one hand, the cultures of the Middle Bronze Age from the Carpatho-Danubian Basin, on the other hand, the cultural impulses coming from the South of the Eastern Europe.

As far as the autochthon fund is concerned the author considers that Noua culture has sprung out of three genetic centers, more or less related. The first one lay in the Middle Prut area, where at the basis of Noua culture there used to be CCMB cultures, Komarow and the influences coming from Monteoru culture.

The second genetic culture of Noua culture was to be found in the South and South West of Moldavia. Here, against the background of Monteoru culture, under the influence of the cultural trends, coming from Costișa culture, from the South-Western Transylvania (Wietenberg) and from the Northern-Pontic area, an intermediate group took shape (Monteoru-Noua), Balintesti, Gîrbova.

A secondary genetic centre was shaped in the South-Eastern Transylvania. In this area, during The Middle Bronze Age in the background of Wietenberg culture, there penetrated groups of Monteoru, Tei and Costișa populations. The monuments of phase I of Noua culture in the South-Eastern Transylvania appear in two zones: in the neighbourhood of the passings from the Eastern Carpathians, where they are characterized by Wietenberg, Monteoru and Komarow elements, and Țara Bârsei, where along of Wietenberg and Costișa elements, there appear elements of Tei tradition. The author supposes, that in the South-Eastern Transylvania, Noua I penetrates from the South-Eastern Moldavia and from

the Northern of Wallachia. In a short time, the initial impulses were adapted and adopted, so that the South Eastern Transylvania undertook the role of expanding the Noua culture in the West.

As far as the East-European factor is concerned, the author considers that at its basis a few successive impulses must be considered. The first was achieved by Serma-Turbino phenomenon, which sprang from Altai Mountain, in the XVIII th - XVII th B.C. (according to the uncalibrated C_{14} dates).

Further, closely connected with the phenomenon mentioned, in the south of Ural Mountains, Sintaşta culture took shape. Its Bearers, because of their key position in the network of spreading of the tin and thanks to the monopoly on the deposits of copper and silver from Ural Mountains area, reached a more advanced level of development as compared to the rest of the cultures from Northern Euroasia. Eminent warrior, they introduced in the battle chariots and dominated a large area of South of Eastern Europe. They unleashed the spreading of the chariots up to Middle Danube and in the south of Greece. One of the most serious reasons of the tendency of expansion in the Carpatho-Danubian Basin of the Eastern populations was their aspiration to provide the access to the transeuropean roads from Central Europe meant for the tin and other goods circulation (such as copper, salt, gold etc.). This aim was reached only in the Late Bronze Age, once Noua Culture appeared in Transylvania.

ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI TRACICE ȘI DACICE DIN CARPAȚII RĂSĂRITENI

Viorica Crișan

Ținuturile din estul Transilvaniei, cu munții, depresiunile și dealurile lor subcarpatice, adăpostesc milenii de istorie, fiind printre cele mai populate și mai bine reprezentate pe harta arheologică a țării. Deși elementele climaterice nu au fost extrem de favorabile, oamenii au găsit totuși aici condiții și resurse care i-au statornicit și le-au dat sens vieții. Ele s-au concretizat în bogății ale subsolului și solului (dacite, gresii, argile, sare, mincreuri de cupru și fier, păduri întinse și bogate în vânat, pășuni necesare creșterii animalelor, terenuri pe care se putea practica agricultura, ape, căi de acces și comunicație etc.) și nu în ultimul rând un loc de refugiu și adăpost din calea dușmanilor. Aici se pot constata adevărate contacte și interferențe culturale intra și extra carpatice, munții fiind ca o punte de legătură între comunitățile situate de o parte și de alta a lor. Prin urmare întreaga civilizație preistorică și veche se va afla sub semnul poziției geografice și a posibilităților economice ale zonei.

Prima vârstă a fierului este epoca în care asistăm la realizarea unor largi sinteze culturale din care se vor cristaliza elementele de bază ale civilizației dacice. Acum vor exista, spre deosebire de epocile anterioare, doar două mari complexe culturale și anume unul nordic ce are specifică ceramica ornamentată cu caneluri și altul sudic cu ceramica ornamentată prin imprimare.

Estul Transilvaniei se înscrie în aria nordică și este bogat în descoperiri de acest tip. Numeroase sunt așezările deschise, civile (Păuleni, Racu, Mihăileni, Sântimbru, Sâncrăieni, Cozmeni, Ciucani, Cârța, Cetățuia, Casinul Nou, Bancu, Delnița, Baraolt, Brateș, Cernat, Hăghig, Malnaș Băi, Reci, Târgu-Secuiesc, Sânpaul, Porumbenii Mari etc.) dar și cele fortificate, uneori de mari dimensiuni, situate pe înălțimi și având rol militar și strategic, oferind protecție și loc de refugiu populației din așezările deschise din apropiere. Așa sunt fortificațiile de la Satu Mare, Tușnad Băi, Bodoc, Boroșneu Mic, Cernat etc. Cercetările arheologice efectuate la Porumbenii Mari, Satu Mare, Tușnad Băi, Sâncrăieni, Cernat, Reci etc. au scos la lumină numeroase complexe (locuințe, ateliere, gropi de provizii și rituale etc.) și un bogat material constând din vase de ceramică, unelte agricole și meșteșugărești, piese de podobă și de vestimentație, arme etc. Ocupațiile de bază ale populației erau cele tradiționale - cultivarea pământului și păstoritul, dar și cele care țineau de exploatarea sării, cuprului și fierului. În acest sens, descoperirea unui atelier de fierărie, în așezarea fortificată de la Cernat - "Vârful Ascuțit" este extrem de importantă. Ea ne marchează începutul unui meșteșug - metalurgia fierului - ce va cunoaște o dezvoltare deosebită în epoca dacică și va impulsiona întreaga viață economică și socială a zonei pe parcursul a mai multor secole.

Demne de remarcat sunt și descoperirile ce ne vorbesc de exploatarea cuprului și în special de metalurgia bronzului. Piese de bronz apărute izolat sau în depozite sunt foarte numeroase. Ele își au începuturile în epoca anterioară, dar apogeul și perfecționarea o ating în epoca fierului timpuriu. Amintim astfel depozitele de bronzuri de la Bancu, Delnița, Sâncrăieni, Belin, Turia, Târgu-Secuiesc, Zagon etc. Prin caracteristicile inventarului lor aceste depozite sunt un exemplu de interferență culturală, ele prezentând legături atât cu depozitele din centrul Transilvaniei cât și cu cele de la est și sud de Carpați.

Spre sfârșitul primei vârste a fierului se cristalizează elementele de bază ale *civilizației geto-dacice*. În spațiul locuit de aceștia se constată unele decalaje cronologice datorate dezvoltării mai mult sau mai puțin rapide a unor triburi locale, dar cu siguranță "constituirea definitivă a etnosului geto-dacic a avut loc cu câțva timp înaintea primei menționări documentare a geților (expediția lui Darius, 514 î. Hr. apud Herodot, IV, 93)". Așezări dacice timpurii există și în estul Transilvaniei, dar de o reală dezvoltare economică, social-politică și demografică se poate vorbi din secolul II î. Hr., când începe de fapt epoca de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacice în general.

Cercetările efectuate în această zonă au dus la descoperirea a peste 300 de puncte cu materiale de factură dacică din care peste 150 sunt așezări deschise și circa 30 cetăți și așezări fortificate.

Așezările deschise sunt răspândite, la fel ca cele anterioare și ulterioare, pe văile Târnavelor, Homoroadelor, Mureșului, Oltului, Pârâului Negru, Vârghișului, în depresiunile intramontane și pe dealurile subcarpatice (Fig. 1). În apropierea lor, dar cu precădere în punctele startegice și cu protecție naturală, au fost ridicate cetăți de apărare și supraveghere a tuturor căilor de acces, de comunicație și comerț în și dinspre Transilvania spre Moldova și Muntenia. Și acum trebuiau apărate zăcămintele de sare, fier și cupru extrem de importante pentru economia dacică în general și pentru prosperitatea locală în special. Privind harta cu amplasarea fortificațiilor se poate constata că în zona zăcămintelor de sare de la Sovata-Praid-Sânpaul se află cetăți la Câmpul Cetății, Ghindari, Soimușul Mare, Săcel, Porumbenii Mari, Odorheiu Secuiesc și Zetea. Exploatarea de cupru de la Bălan și de fier de la Mădăraș erau supravegheate de cetățile de la Sândominic, Racul I, II), Ciceu, Mihăileni, Jigodin (I, II, III), Lelicieni și în continuare de cele de la Bixad, Olteni și Valea Crișului. În preajma minereurilor de fier de la Lueta-Vârghiș se aflau fortificațiile de la Merești și Biborțeni. Pe căile de comunicație și comerț cu Moldova se aflau cetățile de la Mihăileni, Casinul Mic, Sânzăieni, Cernat și Covasna. Acest micro sistem de fortificații și cetăți dovedește și o bună organizare politică, strategică și militară a zonei, precum și o dezvoltare economică deosebită, deoarece construirea, întreținerea și apărarea unui număr atât de mare de fortificații impunea un efort economic și demografic consistent.

Cercetările arheologice efectuate în așezări și cetăți au scos la lumină un mare număr de complexe de locuire (locuințe de suprafață și bordeie, ateliere de fierărie și orfevrerie, cupatoare pentru redus minereul de fier, cupatoare de ceramică și de pâine, gropi rituale și de provizii etc.) cu un bogat inventar constând din ceramică lucrată cu mâna și roata, unelte agricole de fier (seceri, coase, sape, fiare de plug etc.) rășnițe de piatră, obiecte folosite la tors și țesut, unelte pentru modelarea și ornamentarea ceramicii, arme și piese de haranașament, obiecte de podoabă și lux (fibule, cercei, panadantive, mărgelile oglinzi etc.), unele de proveniență greacă sau romană, piese vestimentare, monede etc. Toate aceste descoperiri ne dau o imagine completă și complexă asupra dezvoltării economice, sociale și politice a comunităților dacice din zonă. Ele ne vorbesc de ocupațiile localnicilor, de nivelul de trai al unora, de stratificarea socială și de relațiile comerciale stabilite cu așezările intra și extra carpatice (cu cele din Moldova în mod special) dar și cu ținuturile mai îndepărtate greco-romane.

Fără a putea aborda într-un asemenea cadru întreaga problematică, extrem de vastă, a civilizației dacice din estul Transilvaniei, dorim să ne oprim pe scurt la descoperirile de excepție: tezaurele de podoabe și monede. Acestea nu fac notă aparte ci vin să completeze imaginea asupra importanței economice și politice a zonei și să confirme totodată ideea existenței unor aristocrați înstăriți și puternici, conducători locali sau de ținuturi. Amintim astfel tezaurele de argint de la Sâncrăieni, Surcea, Ghelința, Cehetel și Peteni. Ele sunt constituite,

cu excepția celor de la Sâncrăieni și Surcea, doar din podoabe (uneori și monede): fibule cu nodozități, cu scut rombic, linguriță sau cu corpul puternic profilat, apoi brățări simple sau spirale, colane, lanțuri, inele etc. Faptul că tezaurul de la Surcea conținea pe lângă piesele de argint și șapte nicovale și un lingou dovedește că în această zonă exista un atelier de orfvererie în care erau lucrate vasele și piesele de lux, fie la comandă, fie pentru comercializare.

Despre componența, originalitatea și importanța acestor tezaure s-a scris foarte mult. Ele sunt extrem de valoroase și uneori chiar unicate în arta dacică și antică, un exemplu grăitor fiind tezaurul dacic de argint de la Sâncrăieni. Civilizația dacică din estul Transilvaniei este renumită nu atât prin piesele unicate cât prin numărul mare de tezaure descoperite aici. Din cele peste 120 existente până acum în arealul dacic, 9 provin de aici, deci circa 7% din total. La acestea se adugă monedele izolate sau în tezaure. S-au descoperit atât monede și tezaure monetare geto-dacice de tipul Adâncata, Vârteju - București (Reci), Cladova - Sschiz și Aninoasa - Dobrești (Baraolt) cât și emisiuni ale cetăților grecești, drahme și tetradrahme Macedonia Prima (Bixad, Jigodin) Thasos (Arcuș, Cernatu, Dalnic, Ghelița, Lueta, Mărtiniș, Sânmartin, Sâncrăieni etc., reprezentând peste 500 de piese izolate și 7 tezaure) Dyrrhachium și Apollonia (Arcuș, Cernatu, Cozmeni etc.). În ceea ce privește moneda romană republicană și imperială folosită până la cucerire, aceasta cunoaște o largă răspândire. În zona județelor Harghita și Covasna s-au descoperit peste 600 de piese izolate și 12 tezaure ce conțin un număr important de monede (ex. Alungeni, Arcuș, Bancu, Corund, Covasna, Cristuru-Secuiesc, Fotoș, Ilieni, Mărtiniș, Merești, Peteni, Valea Crișului etc.).

Din scurta trecere în revistă a descoperirilor primei și celei de-a doua vârste a fierului se poate face o imagine de ansamblu asupra comunităților de aici. Acestea au avut fără îndoială o economie prosperă pentru timpul lor și cu siguranță un rol important în lumea tracică și dacică în general.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986.
2. Z. Szekely, *Așezări din prima vârstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sfântu-Gheorghe, 1966.
3. S. Morintz, *Probleme ale Hallstattului timpuriu în sud-estul Transilvaniei*, Aluta, I, 1970, p. 93.
4. M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977.
5. V. Crișan, *Obiecte de cupru și bronz aflate în colecțiile muzeelor din județul Harghita*, ActMN, Cluj-Napoca, 1994, p. 239.
6. Idem, *Despre situația demografică în estul Transilvaniei în secolele II î. Hr. - I p. Hr.*, ActMN, Cluj-Napoca, 1994, p. 79.
7. Idem, *Așezările dacice din estul Transilvaniei în contextul relațiilor comerciale și a circulației monetare*, ActaMN, Cluj-Napoca, 1995.
8. I. Glodariu, E. Iaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.
9. I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983.
10. Z. Szekely, *Ceramica dacică de la Filași, Cumidava*, VIII, 1974-1975.
11. Idem, *Contribuții la studiul prelucrării fierului la daci din sud-estul Transilvaniei*, Aluta, 1981, p. 31.
12. Idem, *Așezările și cetățile dacice din sud-estul Transilvaniei*, Cumidava, III, Brașov, 1969, p. 99.
13. Idem, *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, SCIV, XVI, 1, 1965, p. 51.
14. Idem, *Cetatea dacică de la Covasna*, SCIV, XXIII, 2, 1972, p. 201.
15. Idem, *Un tezaur de monede republicane romane*, SCN, IV, 1968, p. 363.
16. I. Ferenczi, *Cetatea dacică de la Odorheiu-Secuiesc*, Crisia, I, 1972, p. 60.

17. I. Ferenczi, *Săpături noi în cetatea dacică de pământ de la Porumbenii Mari*, jud. Harghita, ActaMN, XVIII, 1981, p. 387.
18. Idem, *Considerații de ordin arheologico-istoric privind importanța Depresiunii Ciucului în epoca romană și post-romană*, Acta Harghittensia, Miercurea Ciuc, 1980.
19. Z. Szekely, *Cetatea dacică din Valea Cașinului (județul Covasna), Cumidava*, X, 1979-1980, p. 23.
20. Idem, *Date referitoare la cucerirea sud-estului Transilvaniei de către romani și persistența elementului dacic*, Cumidava, IV, 1970, p. 49.
21. Idem, *Contribuție la studiul prelucrării fierului la dacii din sud-estul Transilvaniei*, Aluta, 1981, p. 31.
22. Idem, *Vase grecești și imitații de la Cernat și Poian, (jud. Covasna) SCIV*, 24, 3, 1973, p. 527-531.
23. Idem, *Monede dacice în colecția „zeului din Sfântu Gheorghe, SCN*, VI, 1975, p. 175.
24. Corneliu Beldiman, *Monede antice din județul Harghita*, BSNR, LXXX-LXXXV, 1986-1991, p. 267.
26. Idem, *Plăcuțe de cuirasă (lorica squamata) din Dacia preromană*, Carpica, XX, 1989, p. 125.
27. Idem, *Semne de tip tamga din Dacia preromană*, Thraco-Dacica, XI, 1-2, 1990, p. 139.
28. Idem, *Contacte Daco-Sarmate reflectate într-un complex arheologic de la Sânsimion*, jud. Harghita, Istros, VI, 1992, 259.
29. G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Cetatea dacică de pământ de la Porumbenii Mari*, In *Memeoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 137.

ASPECTS OF THE TRACIAN AND DACIAN CIVILIZATION OF THE EASTERN CARPATHIANS (Summary)

The area of the Eastern Transylvania, with its mountains, depressions and subcarpathian hills house milleniums of the history, being among the most populated and best represented on the archeological map of the country. In this area, one may notice true cultural interferences and contacts, intra and extracarpathian one, as the mountains are a bridge between the communities situated on their sides.

1. The first age of iron:

The Eastern Transylvania is registered in the northern area and is rich in such discoveries. There are numerous open, civil settlements (Păuleni, Mihăileni, Sântimbru, Sâncrăieni, Cozmeni, Ciucani, Cârja, Cetățuia, Casinul Nou, Bancu, Delnița, Baraolt, Brațeș, Cernat, Hăghig, Malnaș Băi, Reci, Târgu-Secuiesc, Sânpaul, Porumbenii Mari etc.) as well as the fortified ones from Satu Mare, Tușnad Băi, Bodoc, Boroșneu Mic, Cernat etc.). The archeological discoveries made at Porumbenii Mari, Satu Mare, Tușnad Băi, Sâncrăieni, Cernat, Reci etc. brought to light many complexes (dwellings, workshops, provision dens and ritual ones) and a rich material consisting of ceramic bowls, agricultural tools, jewelry and restments, wapons etc. The discovery of a blacksmith's workshop, in the fortified settlement from Cernat - "Vârful Ascuțit" is extremely important. It marks the beginning of a craft-metallurgy of iron, which will meet a special development in the Dacian epoch.

It is worth mentioning the discoveries which speak to us the metallurgy of the bronze. The pieces of bronze appeared isolately or in deposits are numerous. We thus remind the deposits of bronze from Bancu, Delnița, Sâncrăieni, Belin, Turia, Tîrgu-Secuiesc, Zagon etc.

2. Geto-Dacian Civilization

The researches made in this area lead to the discovery of about 320 spots, with materials of Dacian type out of which more than 150 are open settlements and about 30 walled cities and fortified settlements.

One may notice that in the area of salt deposits from Sovata-Praid-Sânpaul, there are fortresses at Câmpul Cetății, Ghindari, Soimușul Mare, Săcel, Porumbenii Mari, Odorheiu Secuiesc and Zetea. The copper exploitations from Bălan and the iron deposits from Mădăraș - are supervised by the fortresses from Sândominic, Racul I, II), Ciceu, Mihăileni, Jigodin (I, II, III), Lelicieni and further on by those from Bixad, Olteni and Valea Crișului. Near the iron are from Lueta-Vârghiș there were the fortresses from Mihăileni, Casinul Mic, Merești, Biborțeni, Covasna. On the communication and com-

mercial roads with Moldova, there were fortresses from Mihăileni, Casinul Mic, Sânzăieni, Cernat and Covasna. These fortifications, mocrsystem and fortresses proves a good political, strategic and military organization in the area, as well as a special economic development.

The archeological rescarche brought to light a large number of dwelling complexes with a rich inventory, consisting of ceramics, hand made and whole made iron agricultural tools, object used for spinning and weaving, tools for modelling and ornamenting ceramics, weapons and harness pieces, jewelry and luxury pieces, some of Greek, others of Roman origin , vestements, coins etc.

We also remind the silvery treasury from Sâncrăieni, Surcea, Ghelnița, Cehățel and Peteni. The treasury from Surcea contain beside the silver objects, the seven anvils and ingot, proving that in this area there used to be a workshop of orfevre, where the bowls and luxury tureens were made.

We also add an impressive number of coins treasury, containing Geto-Dacian imitations, issued by Greek cities, or Roman coins, republican or imperial coins. All this testifies the richness of the Dacian settlements from the Eastern Transylvania , as well as their special contribution to the greatness of Dacian civilization, as a whole.

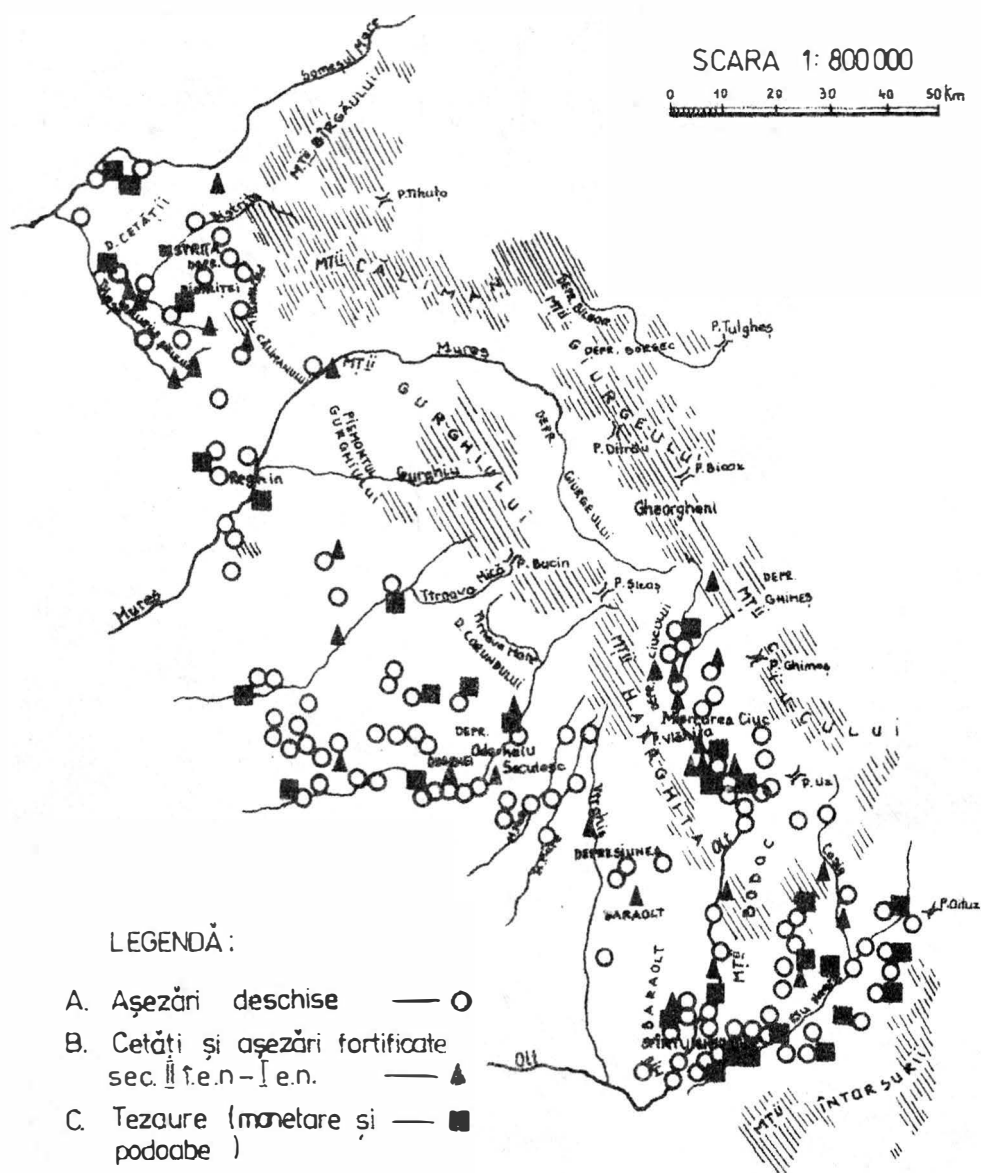

Fig. 1. Descoperiri dacice din estul Transilvaniei

ANGVSTIA (Brețcu)

Dumitru Protase

Numele de *Angustia* (“Αγουστιά”) este atestat numai în *Geographia* învățatului grec din Alexandria, Claudiu Ptolomeu (100-170 p. Chr.), care îl menționează în legătură cu luptele din munți în timpul războaielor dintre Traian și Decebal. Acest toponim, care are înțelesul de “loc strâmt”, “spațiu îngust”, “trecătoare”, “pas”, “defileu”, nu se regăsește în nici un alt izvor istoric și de aceea se crede că autorul l-a preluat probabil din *Comentariile* lui Traian sau *Geticele* lui Criton, lucrări azi pierdute.

Localizarea denumirii în teritoriul dacic de la nordul Dunării, într-o regiune muntoasă, cu toate că a fost mult înlesnită și de sensul însuși al noțiunii, totuși s-a făcut nu fără unele dificultăți. Primul care a spus, la 1874, că *Angustia* trebuie localizată în mod sigur la Brețcu a fost cercetătorul sas Carl Gooss. Fără să aducă vreo argumentare, el a afirmat simplu: “*Angustia* fast mit Sicherheit nach Bereczk”. Ulterior, majoritatea istoricilor (unii - R. Vulpe, de pildă - fără a cunoaște părerea lui C. Gooss) au ajuns la aceeași concluzie corectă. Ei au identificat “Αγουστιά” de la Ptolomeu cu pasul carpatin de lângă Brețcu, de unde și-a luat apoi numele latin de *Angustia* castrul roman și așezarea sa civilă, care s-au înființat și dezvoltat, în sec. II-III, la poalele versantului transilvan al muntelui, în apropierea trecătorii Oituz. Astfel, în vremea romană, toponimul *Angustia* desemna în primul rând lagărul militar roman cu așezarea sa civilă (*vicus*), dar și trecătoarea (“îngustă”) peste munți.

Castrul roman de la *Angustia* (Brețcu), menționat încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea de Marsigli, s-a bucurat de numeroase - dar sumare și uneori eronate - consemnări și referințe în literatura arheologico-istorică și geografică germană și austro-ungară din veacul XIX, iar în prima jumătate a secolului XX specialiștii au manifestat un interes din ce în ce mai mare față de acest însemnat obiectiv militar roman. Dar, cu toate acestea, primele săpături și cercetări arheologice sistematice s-au efectuat aici abia după primul război mondial, prin anii 1925-1926, de prof. Em. Panaitescu de la Universitatea din Cluj și apoi, în 1950, de un grup de cercetători condus de prof. M. Macrea de la aceeași universitate clujeană. De menționat că o culegere a tuturor datelor despre castru și garnizoana sa, însoțite de comentarii pertinente, a publicat, în 1944, cercetătorul budapestan Paulovics Istvan, într-o lucrare monografică mai mare, referitoare la frontiera răsăriteană a Daciei romane.

Pe baza informației existente, mult îmbogățită de cercetările arheologice amintite, se cunosc acum o serie de date importante despre tabăra militară romană de la *Angustia* (Brețcu), despre rostul și rolul ei în istoria Daciei romane. Astfel, se cunoaște starea de conservare a ruinelor, orientarea și dimensiunile castrului (178 x 141 m = 2,5 ha), elementele sale defensive (o fază de pământ și alta de piatră), relațiile cu dacii liberi din Moldova, poziția și însemnătatea sa strategică din cadrul limesului roman etc. De asemenea, s-a putut stabili cu ajutorul ștampilelor tegulare că aici au staționat *Cohors I Hispanorum veterana equitata* și *Cohors I Bracaraugustanorum*, trupe de hispani, care au format succesiv garnizoana castrului, de la construirea sa (pe loc nou) în timpul lui Traian (îndată după 106) și până la retragerea armatei romane din această regiune. Complet necercetată a rămas așezarea civilă, iar castrul în totalitatea lui își așteaptă cercetarea în continuare, mai extinsă și stăruitoare.

Dintre materialele de mai mare interes științific descoperite în castru de-a lungul timpului amintim: ceramică romană provincială diversă asociată cu olărie dacică modelată cu mână; ștampile pe țigle și cărămizi cu sigla celor două trupe de infanterie amintite; un tezaur monetar cu piese (denari) emise de la Nero până la Commodus; o diplomă militară din anul 92, eliberată unui marinăr din flota dunăreană (*classis Flavia Moesica*); fibule, monede răzlețe, vârfuri de sulită și de lance, diferite alte obiecte mărunte, obișnuite într-un castru auxiliar de infanterie.

Din punct de vedere administrativ și militar, *Angustia* a făcut parte, sub domnia lui Traian, din Moesia Inferior, iar cele două cohorte erau încadrate în armata acestei provincii. Dar, începând cu Hadrian, teritoriul și trupele de aici, împreună cu întreg sud-estul Transilvaniei și unitățile auxiliare cantonate în această zonă, au fost atașate la Dacia Inferior, împreună cu vestul Munteniei și Oltenia (fără partea ei apuseană). Nu se cunoaște nici un document din care să rezulte că *Angustia* ar fi aparținut vreodată Daciei Superior sau Daciei Apulensis. În schimb, toată documentația existentă arată că ea fusese permanent legată politico-administrativ și militar nu de ținuturile intracarpatiche, ci de cele extracarpatiche. De altfel, se știe că drumul comercial (și nu numai) care pleca de la Barboși (lângă Galați), traversând sudul Moldovei și urcând pe valea Trotușului și Oituzului, făcea legătura cu Dacia transilvană prin trecătoarea *Angustia*, ceea ce sporea considerabil rolul așezării civile și al taberei militare romane.

Importanța strategică și comercială a localității era, așadar, strâns legată de trecătoarea carpatină, peste care se făcea legătura cea mai directă între Dacia romană și regiunea gurilor Dunării ori mai departe, spre litoralul Pontului Euxin. Nu este deloc exclus, ci cât se poate de verosimil, ca drumul pe care, în sec. I-III, se desfășurau relațiile de tot felul între sarmații roxolani din regiunile nord-pontice și frații lor iazigi, așezați în câmpia dintre Tisa și Dunăre, să fi trecut chiar prin acest loc.

Castrul și așezarea civilă de la Brețcu au reprezentat cel mai răsăritean pilon al imperiului roman în această regiune. Împreună cu castelele din Valea Râului Negru (Boroșneu Mare, Comălău) și a Oltului superior (Olteni, Hoghiz, Cincșor, Feldioara, Boița), la care se adugă *Cumidava* (Râșnov) din șesul Bârsei, ea a constituit un focar de civilizație și de propagare a romanității în lumea dacică din sud-estul Transilvaniei.

În perioada postromană și a primelor migrații, nu mai avem date documentare despre *Angustia* propriu-zisă, ci numai despre zona sud-est transilvană în ansamblul ei, unde sunt documentate arheologic numeroase comunități de populație autohtonă daco-romană. Acestea au venit în contact, au conlocuit și conviețuit cu dacii liberi-carpi și cu goții, care, în a doua jumătate a secolului III (carpii) și ne la mijlocul veacului următor (goții), au pătruns și s-au așezat în partea de răsărit a fostei Dacii romane, intracarpatiche. Pasul Oituz, însă, a rămas în continuare punctul cel mai important din Carpații Orientali, pe unde se întrețineau statornic legăturile economice și etno-culturale între Moldova și Ardeal.

BIBLIOGRAFIE

1. Ch. Muller, *Claudii Ptoloma'i Geographia*, tab. XXXVI, Paris, 1901, tab. IX.
2. L.F. De Marsigli, *Description du Danube*, tom. II, Haga, 1744.
3. C. Gooss, în *Programm d.evangelischen Gynnasium in Schässburg*, 1873/74, p. 50.
4. Idem, *Archiv des Vereins f. siebenbürgische Landeskunde*, n.F., XIII, p. 213 și 238.
5. Em. Panaitescu, *Les limes dacique: nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, București, 1929, p. 76-77

6. C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien, 1937, p. 146.
7. R. Vulpe, *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 551-559.
8. I. Paulovics, *Dacia keleti hotárvonala ...*, Cluj, 1944, p. 73-81.
9. M. Macrea și colab., în *SCIV*, II/1, 1951, p. 287-296.
10. *Tabula Imperii Romani*, L35, București, 1969, p. 23 și harta.

ANGVSTIA
BREȚCU, COVASNA COUNTY
(Summary)

In order to inform readers, the author traces the history of this Roman civil and military settlement, whose Latin name, Angustia will be our periodical's name, starting with this inaugural volume.

This toponymy is mentioned only in C1. Ptolemeu's *Geographia*, where he makes references to the present Oituz passing from the Oriental Carpathians and the Roman camp, together with its civil settlement (*vicus*), which had been set up after the conquering of Dacia by emperor Traian (a. 106).

The Roman camp is quite well known in the specialized literature. It is part of Dacia's limes and sheltered two troops of the Roman infantry: *Cohors I Hispanorum* and *Cohors I Bracaraugustanorum*. Lying at the feet of the Transylvanian side of the mountains, the Roman camp had the mission to block the possible attacks of the free Dacians from Moldavia.

After the withdrawal of the Roman army and administration from Dacia, during Aurelian Emperor (270-275), we have no documentary information about Angustia locality, *in itself*. In the area, in the South East of Transylvania there are archeological documents about Daco-Roman autochthonous settlements. Beside the natives, the free Dacians, called *carpes*, settled (in the second half of the III-rd century) and the Goths (about the middle of the IV-th century), arrived from the extracarpethian areas.

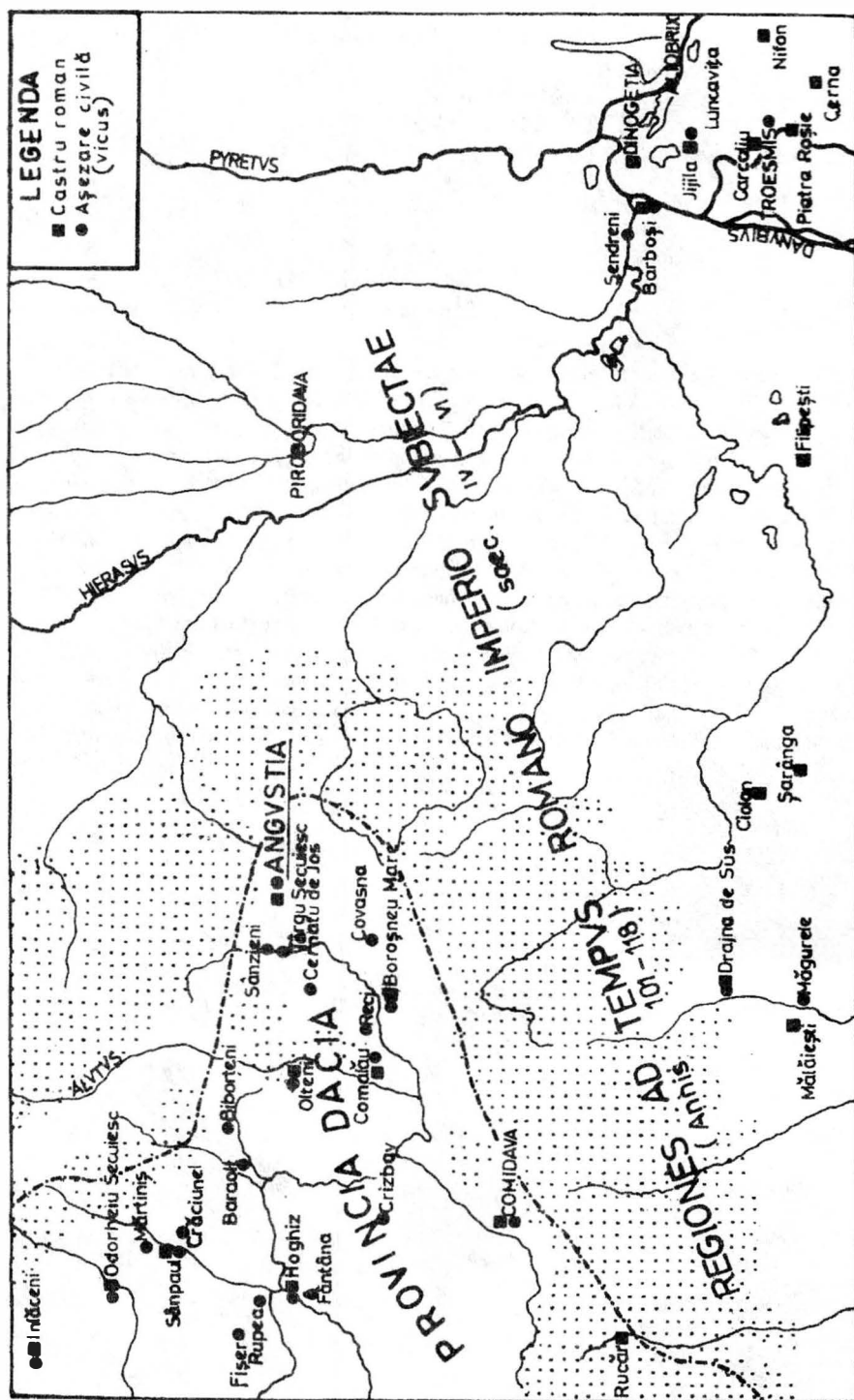

Fig. 1. Angvstia

SUD-ESTUL TRANSILVANIEI SUB STĂPÂNIREA ROMANĂ

Zoltan Székely

Sud-estul Transilvaniei, implicit teritoriul județului Covasna, situat în valea cursului mijlociu al Oltului și a Pârâului Negru, cuprins de curbura Carpaților Orientali, înainte de cucerirea romană a fost locuit de daci, după cum atestă acest fapt numeroasele așezări și cetăți (ex. Covasna¹, Casin² etc.) ce au fost descoperite în această regiune.

Datele privind viața economică și socială a acestei populații în secolele III -I a. Ch. și secolul I p. Ch. au fost furnizate de diversele materiale arheologice (ceramică, unelte, arme, piese de podoabă și lux etc.) precum și de descoperirile monetare compuse din monede originale și imitații locale geto-dacice. În secolele III-II a. Ch. au circulat monedele grecești, tetradrahme thasiene, emisiunile Macedoniei Prima, drahmele cetăților Dyrrachium și Apollonia. Dintre tezaurele monetare de acest tip sunt cunoscute cele descoperite la Hilib³ și Arcuș⁴ salvate în întregime. Acestea precum și tezaurul de monede de la Gropești⁵ din Moldova arată că prin pasul Oituz trecea un important drum comercial spre Moldova⁶. În afară de acest fapt, aceste tezaure și alte descoperiri arată pătrunderea timpurie a romanității în acest colț al Daciei atât sub raport economic cât și cultural. În tezaurul de la Hilib se aflau atât drahme Dyrrhachium și tetradrahme thasiene cât și un denar republican roman (L. Titurius) emis între anii 89-87 a. Ch. Tezaurul de monede de la Arcuș a avut următoarea componență: 208 drahme Dyrrachium, 3 tetradrahme thasiene și 50 denari republicani romani (cei mai vechi fiind emiși între anii 150-125 a. Ch. (M. Fannius și L. Trebonius, iar cel mai nou în anul 55 a. Ch. - L. Furrius Brocchus).

Circulația emisiunilor monetare ale cetăților ilirice încetează la mijlocul primului deceniu al secolului I a. Ch., iar a celor thasiene în deceniul următor. Locul lor a fost ocupat de denarii romani republicani care se datează în secolul I a. Ch. și în primele decenii ale secolului I p. Ch. Dintre tezaurele monetare romane descoperite în această regiune, două (cele de la Fotoș⁷ și Sfântu Gheorghe⁸) au fost recuperate în întregime. Ambele tezaure conțin monede din secolele II-I a. Ch. La Fotoș șirul denarilor merge până în timpul domniei lui Tiberiu (14-37 p. Ch.). Aceste tezaure monetare precum și celelalte descoperiri izolate arată un contact permanent între daci și romani înainte de cucerire.

Cucerirea sud-estului Transilvaniei, în privința datei și apartenenței ei la Dacia Superior sau la Dacia Inferior, a fost o problemă mult discutată de cercetătorii străini și români. Cercetătorul ungar A. Buday a emis teoria că Dacia a fost cucerită în etape. Într-o primă etapă a căzut sub stăpânirea romană⁹ sud-estul Transilvaniei, construindu-se în această zonă un limes pentru apărarea graniței de est a Transilvaniei. Contribuții importante la clarificarea datei cuceririi și construirii unui "limes" răsăritean în sud-estul Transilvaniei au adus, pe lângă cercetătorii clujeni E. Panaitescu¹⁰, C. Daicoviciu¹¹, M. Macrea¹² și specialiștii Muzeului din Sfântu Gheorghe. În următoarele rezumăm pe scurt rezultatele obținute de această instituție în urma săpăturilor executate în castele militare romane din regiune în ultimele decenii ale secolului nostru.

Au fost executate săpături în următoarele caste romane: Comolău¹³, Olteni¹⁴ și Boroșneul Mare¹⁵. Cercetările au furnizat date arheologice importante, pe baza lor fiind făcute unele constatări de ordin cronologic și istoric referitoare la cucerirea și părăsirea regiunii respective de către romani.

La Olteni data construirii castrului, în afara turnurilor de la porți cu fronton ieșit în afară, este determinată și de o monedă de bronz a împăratului Traian, găsită într-o baracă militară. Moneda păstra luciul tiparului, deci nu a fost folosită. Această monedă, care nu a fost în circulație, dovedește că respectivul castru a fost construit în timpul lui Traian. Construirea castrului de la Boroșneul Mare, tot în timpul lui Traian, este dovedită de o piatră cu inscripție, găsită fragmentar în colțul zidului sud-estic al castrului. Piatra cu inscripție (baza unui monument al împăratului Aelius Hadrianus, 117-138 p. Ch., numit Traianus Hadrianus) probabil că a fost făcută prin anul 118 p. Ch. cu ocazia "venirii lui Hadrianus în Dacia".

Monumentul a fost ridicat de Egnatius (praenomenul și cognomenul sunt necunoscute), comandantul trupei de călăreți, Ala I Lat (obicorum), care a construit castrul. Această unitate de călăreți, formată din latobici, o populație celtică din colțul sud-vestic al Pannoniei Superior, este necunoscută în Dacia și este importantă pentru istoria militară a Daciei. Pe baza cărămizilor șampilate găsite, succesiunea cronologică a celorlalte unități militare care au staționat în castrul de la Boroșneul Mare este următoarea: cohors III Gallorum, venită înainte sau după războiul marcoman, cohors I Bracaraugustanorum, unitate militară care de la începutul stăpânirii romane este atestată la Brețcu și ala I Palmyrenorum, recrutată din palmyreni. Această ultimă unitate militară a rămas la Boroșneul Mare până la părăsirea provinciei de către armată și administrația romană.

La Olteni castrul a fost construit de unitatea C /ohors/ IIII BE/ssorum/ sau BET/avorum/ conform ștampilei cărămizilor din care a fost făcut un mormânt descoperit în afara zidului castrului¹⁶.

După cunoștințele noastre actuale această unitate a rămas la Olteni până la abandonarea castrului.

La Comolău castrul mic care a supravegheat drumul militar spre Brețcu, a fost construit de o unitate care a avut și cavalerie, cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata, ce a rămas până la părăsirea castrului.

Aceeași unitate militară este atestată și la castrul de la Brețcu, împreună cu o altă trupă de pedestrași, cohors I Bracaraugustanorum, care a fost constructoarea castrului. Cărămizile șampilate ale acestor unități găsite împreună în castrul de la Brețcu și în interiorul unui turn de pază din Pasul Oituzului (la confluența pâraielor Oituz și Tulgheș) dovedesc faptul că unitatea cohors I Hispanorum a luat parte la construirea castrului și a liniei de apărare (limes) în această parte a Daciei.

Datele de mai sus confirmă faptul că sud-estul Transilvaniei a fost cucerit de romani în timpul lui Traian, între anii 106 și 118, regiunea aparținând din punct de vedere administrativ de Moesia Inferior. În acest timp au fost construite castele din piatră și linia de apărare formată din lagăre și din turnuri de pază. După anul 118 sud-estul Transilvaniei a făcut parte, împreună cu Oltenia de la est de Jiu, din provincia Dacia Inferior, fiind în același timp un cap de pod spre Moldova, în care se aflau pe atunci dacii liberi (carpii).

Părăsirea acestei regiuni de către armata și administrația romană a avut loc la mijlocul secolului al III-lea p. Ch., după cum arată ultimele monede găsite în castele din zonă. Evenimentul s-a produs sub domnia împăratului Gallienus (254-268), iar ultimele monede aparțin lui Philippus I (pater Arabs, 244-269). Castele au fost incendiate în urma atacurilor carpilor, aliați cu goții stabiliți în acest timp în Moldova (Izvoare). După retragerea armatei și autorităților civile romane, în sud-estul Transilvaniei, ca de altfel și în restul Daciei intracarpatică, au intrat și s-au așezat comunități de daci liberi (carpi) și mai târziu de goți. După unele opinii, goții au pătruns în Transilvania cel mai devreme după 332, când au fost învinși la sud de Carpați de Constantin cel Mare; potrivit acestor opinii fenomenul ar fi avut

loc după 376, goții fiind dislocați de huni din ținuturile extracarpătice. În sud-estul Transilvaniei, ca și în restul Daciei, noii veniți (carpi, goți) s-au așezat alături de autohtonii daco-romani, care constituiau majoritatea populației. Așezările din Valea Oltului (Sfântu Gheorghe) și din Valea Râului Negru (Reci și Cernat), tezaurul monetar de la Cernat (secolul IV), ca și alte descoperiri, dovedesc aceste realități istorice. În depozitul monetar de la Cernat cea mai veche monedă aparține lui Gallius (ANT 2,87 g; 16,8 mm, HCC, IV, p. 43 nr. 54 sau 55, Roma, anii 258; RIC, V, I, p. 144, nr. 160-A, F sau K - Roma nedată). Există un hiatus de aproximativ 100 de ani până la următoarele monede care sunt din vremea împăratului Constantinus II (323-361; RIC, VII, p. 529, nr. 223, anii 336-7; AE 1,06 g, 152 mm, Tip VICTORIAE DD AVGG Q NN anii 347-8, S(?) și a lui Constantin Gallus (351-354, AE 2,05 g; 18,6 mm). Monedele din locuințele așezărilor de la Sfântu Gheorghe și Recii precum și monedele descoperite izolat aparțin, și ele, împăratului Constantinus II. Aceste descoperiri monetare dovedesc că circulația monedelor romane încetează în această regiune după pătrunderea carpilor și goților. Descoperirea unor vase gotice în castrul de la Comolău¹⁷ argumentează ipoteza că goții s-au stabilit și în castrul roman părăsite.

În concluzie, se poate constata că sud-estul Transilvaniei a fost cucerit de romani în cursul celui de-al doilea război dacic al lui Traian, tot în acest timp căzând și cetățile dacice de la Casin și de la Covasna (în aceasta din urmă a fost găsită o monedă de bronz a lui Hadrian¹⁸).

Dacă în trecut s-a susținut de către unii istorici că sud-estul Transilvaniei a aparținut Daciei Superioare¹⁹, astăzi se cunoaște faptul că - susnumita regiune a aparținut în fapt Daciei Inferioare. Încă savantul german Rittling, considera, pe baza faptului că din castrul acestei regiuni lipsesc cărămizile ștampilate ale legiunii a XIII-a Gemina, că sud-estul Transilvaniei făcea parte din provincia Dacia Inferioară²⁰. Teoria a fost acceptată de istoriografia română contemporană²¹. Cohors I Hispanorum și cohors I Bracaraugustanorum sunt venite din Moesia Inferioară și după cucerire au avut garnizoana la Comolău, Brețcu și Boroșneul Mare; în afară de acestea au staționat și alte unități venite din alte regiuni - astfel a fost ala I Palmyrenorum din Pannonia Superioară - și altele încă neatestatate în Dacia. Credem că această problemă poate fi în continuare deschisă discuțiilor.

NOTE

1. Z. Szekely, în SCIV 2, 1972, p. 201-214.

2. Idem, *Cetatea dacică din valea Casinului*, Muzeul județean Brașov, 1979-80, p. 23-34.

3. Idem, *Tezaurul Monetar de la Hilib, jud. Covasna*, CN III, București, 1980, p. 2-10.

4. Nu este publicat.

5. B. Mitrea, *Monedele orașelor Dyrrhachium și Apollonia în Moldova*, SCN, 11, 1958, p. 27-94.

6. Ibidem, p. 89.

7. B. Mitrea și Z. Szekely, *Tezaurul monetar de la Fotoș*, în *Materiale* 11, 1956, p. 645-683.

8. Z. Szekely, *Un tezaur de monede republicane romane găsit la Sfântu Gheorghe (jud. Covasna)*, SCN, IV, 1968, p. 263-272.

9. A. Buday, în *Dolgozatok-Travaux* III (1912), p. 89, VII (1916), p. 9, *Dolgozatok* 3 (1927), p. 127-128.

10. Em. Panaitescu, *Les limes dacique, nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, *Bulletin de la Section Historiques*, t. XV, 1929, p. 76-77.

11. C. Daicoviciu, *Siebenbürgen in Altertum*, 1943, p. 83-84, 88; în SCIV, I, 1950, p. 115-122.

12. M. Macrea, în SCIV, I, 11, 1951, p. 285-296.

13. Z. Székely, *A komolloi erődített római tábor*, ETI-SZNM, Kolossvár, 1943, 1-35, Pl. I-XIV.
14. Idem, *Castrul roman de la Olteni, Aluta*, 1980, p. 55-75; Idem, *ArhMold*, XVI, 1993, 279-282.
15. Idem, *Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei*, SCIVA, 26, nr. 3, București, 1975, p. 343-351.
16. Idem, *Descoperiri epigrafice și arheologice pe granița de est a Daciei Romane*, *ArhMold*, V, 1967, p. 138-141.
17. Idem, *A komolloi ...* Pl. XII, 1; XIII, 14-16.
18. Idem, *Cetatea dacică de la Covasna ...* p. 212; *Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei ...*, p. 346.
19. D. Tudor, *Granița de nord-est a Daciei Inferioare*, Extras din Revista Istorică Română, v. XIV, Fasc. 11, București, 1944, p. 159-164.
20. Ritterling, s.v. legio (XIII Gemina), în *RE*, XII, col. 1719 sq. și note.
21. *Istoria României*, I, 1960, p. 355.

LE SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE SOUS LA DOMINATION ROMAINE (Resume)

L'auteur présente les nouvelles fouilles et nouveaux résultats obtenus au cours de la deuxième moitié de notre siècle par le Musée de Sf. Gheorghe concernant l'histoire de tout Covasna pendant la domination des romains. On a constaté, que tous les camps romains, qui se trouvent dans cette région étaient construits à l'époque de l'empereur Trajan après la conquête de la Dacie. On a mis au jour les camps à Comolău a Olteni et à Boroșneul Mare. Dans le camp de Boroșneul Mare on a trouvé une inscription, dédicace en l'honneur de l'empereur Hadrien avec le nom du corps de troupe, Ala Latobicorum, qui a fait graver l'inscription, jusqu'à présente unité inconnue en /dans l'histoire militaire de la/ Dacie. On a mis au jour dans le cel d'Oituz une tour (burgus) construite par les corps de troupe coh. I. Hispanorum et coh. I Bracarugustanorum. Le camp d'Olteni, selon les briques à l'inscription avec les lettres CIIII BE trouvées dans une tombe découverte à l'extérieur de camp, était construit par la cohors IIII Betavorum.

La mission des camps était de défendre les cols de Tușnad, d'Oituz et de Buzău et les fermer aux invasions.

Ce l'œuvre de défense était abandonnée pendant le temps de l'empereur Gallienus vers le milieu du IIIe siècle et à l'époque s'établissent dans cette région le goelux.

ROMÂNII DIN SCAUNELE SECUIEȘTI LA 1614

Vasile Lechințan

O abordare importantă a valorosului document care este conscripția sau lustra de la 1614¹ a locuitorilor (capi de familie) din scaunele secuiești (excepție scaunul Arieș), ordonată de principele Gabriel Bethlen, o întâlnim la Imreh Istvan-Pataki József în lucrarea *Structura satului secuiesc, sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XVII*, cuprinsă în volumul *Răscoala secuilor din 1595-1596* (București 1978)². Autorii fac o analiză a componenței pe stări a conducerilor satești din aceste scaune, a numărului și mărimii așezărilor din punct de vedere demografic, a societății rurale, a structurii sociale a acestora (câți nobili, oameni liberi - primpili, drabanți, libertini -, iobagi, jeleri etc., cu exemple concrete pe categorii sociale), nelipsind din lucrare și interesante tabele, grafice, încheindu-se cu un tablou al tuturor localităților acestor scaune, cu "repartizare socială" pe fiecare scaun și așezare în parte.

Din păcate lipsește din acest studiu valoros o analiză a structurii etnice a locuitorilor, mai bine zis a capilor de familie înregistrați de conscripția de la 1614, doar într-un mod cu totul aluziv se face o singură observație și anume: "Surprinzător de mare este numărul denumirilor de localități și ale numelor de familie care indică originea săsească (a capilor de familie noi veniți - notă V. L.): exemplificând, de pildă, numai cu Atidul, găsim printre iobagii extranei pe Jakab Szász și Mátyás Szász. Între timp sunt tot mai numeroși secuii după al căror nume recenzorii trebuie să menționeze <pribegit>³". Într-adevăr, numărul sașilor stabiliți în secuime este surprinzător de mare. Autorii nu fac însă nici o referire la prezența, numărul și răspândirea românilor în scaunele secuiești conforma datelor oferite de documentul analizat. Mai mult chiar, se sugerează o anumită schimbare a componenței etnice prin stabilirea sașilor în scaunele săsești concomitent cu emigrarea secuilor. Considerăm însă oportună și corectă relația dintre antroponimul *Szász* și originea săsească a locuitorului respectiv și, adăugăm noi, antroponimul nu arată numai originea ci însăși etnia săsească, numeroase fiind cazurile în care se explică alăturat de antroponimul *Szasz* că respectivul cap de familie este sas de neam - *szász fi*. (De exemplu: *Zaz Marton szasz fi*, în Cătălina, scaunul Chezdi; *Zaz Mihaly ... zaz fy*, în Ruseni, scaunul Chezdi; *Zaz Balint ... szasz fi*, în scaunul Casin).

În cazul românilor, proporția antroponimelor *Olah* (=Românul) este cu mult mai mare decât a celor care indică etnia săsească. Astfel, conform acestei conscripții, în scaunul Casin sunt 15 capi de familie cu numele de *Olah*, în scaunul Chezdi - 33, Ciucul de Jos - 26, Ciucul de Sus - 62, Giurgeu - 15, Mureș - 160, Odorhei - 121, Orbai - 23, Sepsi - 23, în total 478. Etnia românească este confirmată fie de explicația - în unele cazuri - că respectivul cap de familie cu numele *Olah* este român de neam (*olah fi*), fie de prenumele specific românesc: Dan, Radul, Bucur, Crăciun, Coman, Triful, Oprea, Stan, Stanciul, Toma (scris astfel și nu *Thamas*), Comșa etc. (mai frecvent: Radul și Bucur), fie de menționarea locului de origine al acestuia: din Țara Făgărașului, din Muntenia, din Moldova, din sate românești ale unor comitate sau scaune săsești.

Sașii stabiliți în scaunele secuiești, având antroponimul *Szász*, conform conscripției de la 1614 dețin următoarea pondere: în scaunul Casin 5 capi de familie, în scaunul Chezdi - 26, Ciucul de Jos - 21, Ciucul de Sus - 38, Giurgeu - 10, Mureș - 85, Odorhei - 160, Orbai - 19, Sepsi - 35, în total 399. Firește că, la fel ca și în cazul românilor, după cum vom vedea,

nu doar cei care purtau antroponimul *Szász* erau sași, ci și unii care dețineau alte antroponime (în special nume de meșteșugari: *Varga*, *Szőcs* etc.) și se menționează că este sas de neam (*szasz fi*) (de exemplu: *Iakob Varga szusz fi*, din Dănești, scaunul Ciucul de Sus etc.), sau provine dintr-o localitate sau zonă săsească. Sașii erau originari din ținuturile Sebeșului, Sibiului, Bistriței; din scaunele Rupea, Sighișoara; din Hărman (*Hermani fi*), Prejmer (*Prasmeri fi*), Felmer (*Felmeri fy*), Feldioara (*Feolduarj fy*), Agnita (*Szent Ago<ta>*), Ormeniș (*Eormenyessi*) - localități din actualul județ Brașov; din Nocrich (*Ui egihazi fi*), Mălâncrav (*Almakereki fy*), Mediaș (*Megyessi*), Buzd (*Buzdi*), Copșa Mică (*Kapusy*), Ațel (*Ecelj*), Valchid (*Valthidi*), Șura Mare (*Nagy Chiwry*), Valea Viilor (*Baromlaky*), Saroșu pe Târnave (*Sarosy*), Ludoș (*Ludasy*), Biertan (*Berethalmy*), Netuș (*Nethussy*), Șmig (*Somogjomj*) - localități din actualul județ Sibiu; din Archiud (*Erkedj*), Tonciu (*Tanchy*), Chintelnic (*Kentelki*), Sângeorgiu Nou (*Zent Gyorgj Bezterczy*), Herina (*Harinnaj*), Jeica (*Seljki fi*) - localități din actualul județ Bistrița-Năsăud; ori din Logig (*Ludweghi*), Dedrad (*Dedradi*), Senereuș (*Zena Veresi*), Daia (*Dallyay*; *Szasz Dalliaj*), Nadeș (*Nadesi*), Seleuș (*Zeólössj*), Adămuș (*Adamosi*), Apold (*Apoldy*), Vișoara (*Handorfy*), Domald (*Domaldj*), Hetiur (*Hetúry*), Țigmandru (*Csikmantorj*) - localități din actualul județ Mureș, foste în scaunele săsești vecine cu scaunul Mureș: Bistrița, Sighișoara etc. Unii sași erau iobagi din vechime (*regi*) în localitatea respectivă și nu recent stabiliți.

Românii sunt și ei din vechime (*reghi*; *antiqui*) în localitatea respectivă sau recent stabiliți, fie din comitate, fie din secuime, adică din alt scaun secuiesc, aceștia emigrați mai ales din Trei Scaune, dar și din Muntenia și Moldova, așa cum numeroși unguri - s-au stabilit în scaunele secuiești veniți din Ungaria. De exemplu, antroponimul *Magyarorszagi* (= din Ungaria) îl întâlnim în: Armășeni - scaunul Ciuc; Ungheni - scaunul Mureș, 2 capi de familie; Nicolești - scaunul Mureș, 2 capi de familie (*Kochis Gyorgj Magjar Orszaghi* și *Magiarorszaghi Andras de eadem* - adică de/din Ungaria); Mădăraș - scaunul Mureș; Culpui - scaunul Mureș, 3 capi de familie (*Bako Lukachj Magjarorszaghj, Toth Marton Magyarorszaghi* și *Magiarorszaghi Andras*); Șincai - scaunul Mureș; Ernei - scaunul Mureș, 2 capi de familie (*Zabo Balint Magiarorszaghi* și *Magiarorszaghi Janos*); Săcăreni - scaunul Mureș, 6 capi de familie (*Magyarorszagi Peter, Thot Miklos Magiarorszagi, Zalaj Matjas* și *Laszlo Magiarorszagiak, Andras Thomas Magiarorszaghi; Nagi Marton Magiarorszagi* și *Kis Marton Magiarorszagi*); Iceland - scaunul Mureș; Grăușoru - scaunul Mureș; Hodoșa - scaunul Mureș, 2 capi de familie; Mitrești - scaunul Mureș; Ihod - scaunul Mureș; Lăurenii - scaunul Mureș; Troița - scaunul Mureș, 2 capi de familie; Cioc - scaunul Mureș; Sângeorgiu de Pădure - scaunul Mureș, 2 capi de familie; Sânvășii - scaunul Mureș; Comești - scaunul Mureș; Găești - scaunul Mureș; Măgherani - scaunul Mureș; Tamașfalău - scaunul Orbai (*Zeczeódi Gergelj Magiarorszagi fi*); Atid - scaunul Odorhei; Păltiniș - scaunul Odorhei (*Magiar Orszagi Gergelj*), Șoimușu Mic - scaunul Odorhei, 2 capi de familie; Șimonești - scaunul Odorhei; Sâmbăteni - scaunul Odorhei (*Magiar Orszagy Simon Andras*); Țăietura - scaunul Odorhei; Firtușu - scaunul Odorhei (*Mihali Varga Magjar Orzagi*); Vețca - scaunul Odorhei. În afară de cei cu antroponimul *Magiarorszagi* (= din Ungaria) mai sunt alți capi de familie care au originea tot din Ungaria, după cum trădează numele lor de familie: *Zalay*, *Czongradj*, *Zegedy*, *Gyulai*, *Gyarmati*, *Gelej*, *Ungvari*, *Somody*, *Budai*, *Pesti*, *Czyengeri*, *Tholdy*, *Egri*, *Tolhaj*, *Alfeoldi* etc.

Români originari din Muntenia sunt în conscripția de la 1614 în număr de 42 (inclusiv un număr neprecizat în Iacobenii, scaunul Casin), iar din Moldova 14. Mulți sunt originari din Țara Făgărașului (56, din care 42 în scaunul Mureș), Țara Bârsei, Câmpia Ardealului, Trei Scaune, comitatul Târnava (numai din Șoimuș au emigrat în scaunul Mureș opt capi de

familie, din Laslău Mare doi, din Lepindea doi, din Vaidacuta trei, din Cecălaca doi etc.), scaunul Sibiu (Rucăr, Alămor).

Dintre românii locuitori din vechime (*reghi, antiqui*) în scaunele secuiești, în anul 1614 - la data conscripției -, unii erau de condiție liberă (pimpili, drabanți, libertini), iar unii iobagi. Surprinde și rămâne deocamdată un mister dispariția aproape completă a românilor din unele localități atestate românești în Evul Mediu timpuriu, cum era de exemplu Brețcu (sat românesc - *villa valachalis*), scaunul Chezdi, sat condus de cneaz român la 1426⁴ sau din Vlăhița și Căpâlnița, numite *Szentegihazolahfalu* și *Kapolnasolahfalu*. Majoritatea românilor nu demult stabiliți în scaunele secuiești la 1614 erau însă jeleri și iobagi, slujitori cu contract, ori meșteșugari (jeleri): *păpucari* (*Varga*) - în Ojdula, scaunul Chezdi, originar din Moldova; în Poian, scaunul Chezdi, originar din Moldova; în Cașinu Nou, scaunul Casin; în Plăieșii de Sus, scaunul Casin, originar din Muntenia; *blănari* (*Szeocz*) - în Grușor, scaunul Mureș, originar din Laslău Mare; în Remetea, scaunul Giurgeu; în Ciucani, scaunul Ciucul de Jos; *ciz-mari* (*Czizmasia*) - în Gălești, scaunul Mureș; în Covasna, scaunul Orbai, doi capi de familie, originari din Moldova; *cădari sau butnari* (*Kadar*) - în Zetea, scaunul Odorhei, originar din Moldova; în Ojdula, scaunul Chezdi, originar din Moldova; în Hilib, scaunul Orbai, originar din Muntenia; *măcelari* (*Mezaros*) în Ciucsângeorgiu, scaunul Ciucul de Jos; *legători de spete de țesut* (*Borda Keoteö*) - în Tiptelnic, scaunul Mureș, originar din Moldova; *bucătari* (*Zakachi*) - în Ghinești, scaunul Mureș; *șelari* (*Nyerges*) în Siculeni, scaunul Ciucul de Sus; *morari* (*Molnar*) - în Văcărești, scaunul Ciucul de Jos; *lăutari* (*egi Hegedws olah*) - în Iacobenii, scaunul Casin etc.

Evident că tabloul de capile de familie români din conscripția de la 1614 nu cuprinde doar pe cei cu antroponimul *Olah*, ci și pe cei cu antroponime specific românești, fie că se menționează etnia (ca în cazurile: *Kachulat Dan olah fi* din Leț, scaunul Chezdi; *Naguli Istvan Olah fy* din Belin, scaunul Șepși; *Dan Pokular Olah*, din Cristești, scaunul Mureș etc.; *Muntan Gergelj; olah fy*, din Ojdula, scaunul Chezdi) fie că nu se menționează, sau numele este transcris în forma maghiarizată dar include originea etnică românească (*Fogarassi; Fogarasfeoldi; Moldvaj; Hauaseli, Boer* etc.). Și, firește, lista românilor din scaunele secuiești la 1614 nu poate fi completă și definitivă, deoarece multe nume, aparent ale secuilor - după cum sunt transcrise în forma maghiarizată - ascund etnia românească a locuitorului respectiv. Astfel ne puteam ști - dacă nu se menționa alăturat etnia (*olah; olah fi* - român de neam) - că sunt români următorii capi de familie la 1614: *Chiato Janos* din Alungeni, scaunul Chezdi; *Nagy Farkas* din Comolău, scaunul Șepși; *Bod Thomas* din Sântionlunca, scaunul Șepși; *Nagy Janos* din Budiu Mic, scaunul Mureș; *Csepleo Janos* din Ghelnița, scaunul Orbai; *Mezaros Istvan* din Ciucsângeorgiu, scaunul Ciucul de Jos; *Haydu Istvan, Janos Varga, Zaz Bartalis și Balas Janos* - toți patru din Cașinu Nou, scaunul Casin etc.

În afară de românii nominalizați în conscripție mai sunt și alții nenominalizați, căroră conscriptorii nu le cunoșteau numele (patru în Grușor, scaunul Mureș; unul în Herghelia, scaunul Mureș; cinci în Sângeorgiu de Mureș etc.) și chiar și numărul lor (de exemplu în Hodoș, scaunul Mureș).

Conscripția de la 1614 mai înregistrează în scaunele secuiești, pe lângă majoritatea secuiască, pe lângă români și sași, și alți capi de familie de altă etnie, bineînțeles în proporție redusă: slovaci (*Totth Jakab - Tott fy*, în Hătuica, scaunul Chezdi; *Toth Mihaly Tutorszaghi*, în Valea, scaunul Mureș; *Toth Miklos Tutorszaghi* și *Toth Ferencz Tutorszaghi*, în târgul Miercurea Nirajului; *Banyasz Andras tot fi*, în Dănești, scaunul Ciucul de Jos); germani (*Miklos Varga nemeth fy* și *Banyaz Mihaly nemet fi*, în Dănești, scaunul Ciucul de Jos), sârbi (*Racz Janos - Racz fj*, în Leț, scaunul Chezdi); turci (*Theoreok Janos - Theoreok fy*, în

Tinoasa, scaunul Chezdi); țigani (*Chigan Pal - Chigan ff*, în Ghidfalău, scaunul Șepși) etc.

Document deosebit de important pentru istoria românilor și a altor neamuri din aceste unități administrativ-teritoriale istorice, care erau scaunele secuiești, conscripția de la 1614 se constituie într-o piesă valoroasă pentru studiul istoriei locale, pentru cercetarea trecutului românesc transilvănean din primele decenii ale secolului al XVI-lea.

Publicăm mai jos numele românilor din scaunele secuiești culese din conscripția saulustra de la 1614.

SCAUNUL CAȘIN

1.

CAȘINU NOU (*Kazon Ny Faluh*)

Olah Andras,

Olah Janos,

Voyka - român (new olah),

Haydu Istvan olah,

Janos Varga olah,

Istvan olah,

Zaz Bartalis - român bătrân (ven olah),

Balas Janos olah și

Istvan olah - jeleri,

Farkas olah și

Andras olah - nu reiese de unde sunt de origine, slujitori cu contract,

Olah Istvan - slujitor cu contract.

2.

IACOBENI (*Jakab Falva*)

Olah Opra Havasely - din Muntenia, jeler.

Români din Muntenia (Havaselyj olahok), la casa lui Kayczya Demeterne - jeler.

Români (Olahok), jeleri, la casa lui Benedek Leorincz.

Un lăutar român (Egy Hegedus olah) - jeler.

Buxa Istvan Zunyogh zegy - (din Dumbrăvița, Țara Făgărașului) jeler.

Olah Havasely Istvan - din Muntenia și

Ola Istvan Fogarasfeöldj - din Țara Făgărașului, jeleri.

3.

PLĂIEȘII DE SUS (*Felseo Faluh*)

Olah Istvan,

Olah Miklos,

Un păpuțar român din Muntenia (Egy olah varga Havasely) și

Brasso Vydely Bokor Agoston - din ținutul Brașovului, jeleri.

Istvan Fogarasi fi olah - român originar din Făgăraș, slujitor străin.

SCAUNUL CHEZDI (*Kisdj*)

1.

ALBIȘ (*Albis*)

Olah Sztoian hauaselui fi - din Muntenia și

Olah Peter - străin (idegen fi), jeleri.

2.

ALUNGENI (*Futasffalwa*)

Ficzor Miklos hauselui fi - din Muntenia,
Chiato Janos olah fi - român și
Szep Jstuan hauselui fi - din Muntenia, jeleri.

3.

BELANI (*Bellafalwa*)

Olah Janos - jeler, străin.

4.

BREȚCU, oraș (*Bereczk Varosa*)

Olah Janos - orășean (*varosi rend*).

5.

CATALINA (*Zentkatolna*)

Olah Demeter hauaselui fi - din Muntenia, jeler.
Boer Ferencz - iobag.
Boer Georgj - jeler.
Boer Mihalj - iobag.

6.

CERNATU DE JOS (*Also Chyernaton*)

Olah Jstuan - iobag, străin.
Bone Gaspar,
Purkerezzi Marton și
Raduli Janos - jeleri.

7.

DALNIC (*Dalnak*)

Olah Dragicz - jeler.

8.

ESTELNIC (*Eztelnek*)

Goczman Jstuan - jeler.

9.

HĂTUICA (*Hatolyka*)

Olah Jstuan - jeler, străin.

10.

ICAFALĂU (*Ikafalwa*)

Olah Jstuan - jeler.
Olah Miklos hauaselui fi - din Muntenia, slujitor.

11.

LEMNIA (*Lemheny*)

Luka Miklos - libertin.
Kachiulat Dan olah fi - iobag, nu slujește numănuui (*senkinek nem zolgal*).
Zakarias Janos și
Zakarias Thomas - iobagi,
Olah Ztanczul - jeler, străin.

12.

LEȚ (*Lezffalwa*)

Anda Georgy - libertin, fugit/migrat din cauza răscăleii.
Raduly Janos - jeler.

13.

LUNCA (*Niuýtod*)*Olah Marton; hauaselui fi* - din Muntenia, iobag.

14.

LUTOASA (*Chiomorton*)*Olah Sztoika și**Radul i Andras hauaselui fi* - din Muntenia, jeleri.

15.

MĂRCUȘA (*Markosfalwa*)*Opra Kotorá; olah fi* - român, jeler.*Bebeke Raduly.*

16.

MĂRTĂNUȘ (*Marthonas*)*Paska Peter* - iobag,*Olah Tiúadar; Molduaj fi și**Olah Mate Molduaj fi* - jeleri.

17.

MĂRTINEȘTI (*Martonfalwa*)*Olah Opra hauaselui fi* - din Muntenia, slujitor.

18.

MERENI (*Almas*)*Huria Gaspar* - libertin.*Olah Fodor* - iobag, străin.*Boti Radulj și**Domota Janosne* - jeleri.

19.

MOACȘA (*Maxa*)*Goczman Balas*, fiul lui *Jmreh* - drabant.*Hera Benedek* - iobag din vechime (*regi*).*Olah Opra hauaselui fi* - din Muntenia, jeler.

20.

OJDULA (*Osdola*)*Muntan Gergelj; Olah fi* - român și*Olah Demeter* - iobagi.*Hozzu Janos și**Talas Mate Molduaj fi* - jeleri.

21.

POIAN (*Polyan*)*Varonczia Miklos* - libertin.*Mixan Gergeli* - fost drabant, iobag.*Mircze Janos* - iobag din vechime (*regi*).*Mixan Jstuan și**Olah Barbuli hauaselui fi* - din Muntenia, jeleri.*Veres Barbuli hauaselui fi* - din Muntenia, jeler la *Voronczia Miklos*.

22.

SĂSĂUȘI (*Zazfalu*)*Biroga Leorincz* - libertin, fugit/migrat din cauza sărăciei.

Olah Mate Fogarosi fi - jeler.

23.

SÂNZÂIENI (*Szentlelek*)

Romanj Jstuan.

Voloncz Laszlo,

Voloncz Istvan,

Voloncz Mate,

Voloncz Istuan senex și

Voloncz Georgi maior - primpili.

Roman Mihaly,

Roman Jstwan,

Voloncz Gergelj,

Voloncz Georgi,

Voloncz Lazlo și

Voloncz Balint - drabanți.

Voloncz Jllies,

Roman Balas,

Roman Bartalis,

Roman Georgi,

Roman Georgy și

Roman Leorincz - libertini.

Farkas Janos Molduaj ff - din Moldova, iobag.

24.

TÂRGU SECUIESC (oraș) (*Kezdy Vasarhely*)

Molduay Szanislo - orășean (Varosi rend).

Olah Mate și

Tanazi Olah - jeleri.

25.

TINOASA (*Sarfalwa*)

Kondrat Jstuan - primpil.

Olah Demeter și

Olah Janos - străin, jeleri.

26.

TURIA (DE JOS) (*Also Thoria*)

Olah Andras,

Olah Mania,

Olah Janos,

Olah Jstuan și

Baratulj Balint; olah hauaselui fi - jeleri,

Draga Lazar - iobag.

Olah Peter - jeler.

Cziobott Jstuan - iobag.

27.

TURIA (DE SUS) (*Felseo Thoria*)

Alda Jstuan și

Voloncz Georgj - libertini.

Olah Miklos - iobag.

Olah Janos - jeler.

28.

VALEA SCURTĂ (*Kurtapatak*)

Olah Marton - libertin, străin.

SCAUNUL CIUCUL DE JOS

1.

ARMĂȘENI (*Menasagh*)

Olah Janos - jeler.

Thomas Ola și

Ola Janos - slujitori străini (servi extranei)

2.

BANCU (*Bank Falva*)

Olah Janos - iobag din vechime (Antiqui).

Olah Janos și

Olah Mathe - jeleri.

3.

CETĂȚUIA (*Czyatho szegh*)

Olah Jstvan - jeler.

4.

CIUCANI (*Czyeke Falva*)

Szeocz Opra - jeler.

5.

CIUCSÂNGEORGIIU (*Szent Georgh*)

Olah Ferencz - libertin.

Olah Janos,

Mezaros Jstvan olah,

Olah Janos,

Thyvadar Olah și

Olah Mihaly - jeleri.

6.

COZMENI (*Kozmas*)

Czyobot Peter și

Borbat Janos - primpili.

Czyobod Janos și

Czyobod Balas - drabanți.

Olah Mate - jeler.

7.

JIGODIN (*Seögeod*)

Raduly Jstvan - jeler.

Olah Peter,

Opra și

Olah - slujitori străini.

8.

LĂZĂREȘTI (*Lazar Falwa*)*Volah Bal/as/ și**Vola Gergely* - iobagi din vechime.

9.

LELICENI (*Szent Lelek*)*Un român (egi ola)* - slujitor străin.

10.

MESENTEA (*Mindzenth*)*Olah Mihaly* - jeler.

11.

SÂNCRĂIENI (*Zent Kyraly*)*Olah Janos,**Olah Miklos,**Olah Janos și**Raduly Lazlo* - jeleri.

12.

SÂNSIMION (*Szent Symon*)*Raduly* - slujitor străin.

13.

SÂNTIMBRU (*Szent Jmreh*)*Olah Serban și**Olah Georgi* - jeleri,*Ola Jstvan* - slujitor străin.

14.

TUȘNAD SAT (*Tvsnad*)*Vernyka Janos* - iobag din vechime.*Olah Jstvan* - jeler.

SCAUNUL CIUCUL DE SUS

1.

BÂRZAVA (*Borosua*)*Bogdan Mihaly* - iobag.*Olah Miklos* - jeler.

2.

CÂRȚA (*Karcz Falva*)*Olah Janos* - jeler.

3.

CICEU (*Czyczyo*)*Olah Janos* - iobag din vechime.*Olah Jstvan,**Olah Demeter,**Ola Thamas,**Olah Myklos**Olah Kadar*

Olah Tha/mas/ și
Olah Balint - jeleri.
Peter - slujitor la Olah Janos.
Olah - slujitor străin.

4.

DĂNEȘTI (*Damfalva*)

Olah Peter,
Olah Mih/aly/ și
Olah Peter - jeleri.
Jstvan olah - slujitor străin.

5.

DELNIȚA (*Delna*)

Sztoyka Jstvan - iobag.
Olah Jstvan,
Korcza olah,
Olah Andras și
 români (nenominalizați, *olahok*) - jeleri.

6.

FRUMOASA (*Szep Viz*)

Olah Peter,
Olah Georgj,
Stojka Falabu (= Picior de lemn),
Kerezte olah și
Orban olah - jeleri.
Opra și
Kerezte - slujitori străini (servi extranei).

7.

INEU (*Jeneo Falva*)

Olah Peter și
Olah Janos - jeleri.
Volah și
Volah - slujitori străini.

8.

MĂDĂRAȘ (*Madaras*)

Olah Janos - libertin.
Dobra And/ras/.
Dobra Pal,
Dobra Peter și
Dobra Thomas - iobagi din vechime.
Molduaj Ferencz,
Opra Fer/entz/,
Ola Jstuan,
Hoszu Opra,
Bokor,
Olah And/ras/,
Bogdan,
Ola Balas și Miklos,

Ola Janos,
Veres Raduly și Mihaly,
Vunkyas ola (=românul Unchiaș) și
Olah - jeleri.

9.

MIHĂILENI (*Szent Myhaly*)

Olah Gabor și
Olah Mihaly - jeleri.

10.

NICOLEȘTI (*Szent Miklos*)

Olah Janos - libertin.
Olah Barab/as/,
Olah Raduly,
Olah Jstvan,
Olah Peter și
Olah Marton - jeleri.
Raduly - slujitor străin.

11.

RACU (*Rakos*)

Anda Antal - libertin.
Bonta Jstvan - iobag.
Olah Jstvan,
Olah Kel/emen/.
Olah Janos și
Raduly - jeleri.

12.

SÂNDOMINIC (*Szent Domokos*)

Bogdan Pal și
Bogdan Fer/encz/ - libertini.
Olah Janos - jeler.

13.

SICULENI (*Madefalva*)

Anda Gergely - libertin,
Olah Jstvan,
Olah Jstv/an/.
Olah Andras,
Olah Janos,
Olah Nyerges (șelar român) și
Olah Kelemen - jeleri.

14.

ȘOIMENI (*Czyomortan*)

Olah Janos,
Olah Peter și
Olah And/ras/ - jeleri,
Miklos olah și
Miklos olah - slujitori străini.

15.

ȘUMULEU (*Vardofalva*)

Olah Istvan și
Molduaj Andras - jeleri.
Olah Istvan - slujitor străin.

16.

TOMEȘTI (*Szent Thomas*)

Guzuran Andras,
Guzuran Fer/encz/,
Gurzo Istvan și
Gurzo Janos - primpili.
Guzuran Istvan,
Guzuran Imreh,
Guzuran Georgj și
Krista Istvan - drabanți.
Olah Bal/as/ - jeler,

17.

TOPLIȚA - CIUC (*Taplocza*)

Anda Thomas - primpil.
Anda Moklos și
Molduaj Peter - jeler,

18.

VĂCĂREȘTI (*Vaczyczy*)

Olah Thomas,
Olah Istvan,
Olah Molnar (=morar român) și
Olah Janos - jeler.
Olah Istvan - slujitor străin.

SCAUNUL GIURGEU

1.

CIUMANI (*Czyomo Falva*)

Raduly Janos - primpil, jurat al satului (ajutor de jude).
Olah Peter - jeler.

2.

DITRĂU (*Gytro*)

Olah Lukaczi - drabant.
Olah Janos - iobag.

3.

GHEORGHENI (*Szent Miklos*)

Buxa Istvan,
Olah Illyes și
Olah Mate - jeleri,

4.

JOSENI (*Alfaluh*)*Olah Peter* - libertin.*Olah Miklos* - jeler

5.

LĂZAREA (*Száár Hegh*)*Dragycz Janos* - drabant.*Dragycs Mihály* - libertin.*Olah Miklos* - legat iobag pentru desfrâu.*Olah Mihaly* - iobag.*Stoyka Janos* - legat iobag pentru furt.*Marion Olah* - slujitor străin (*servi extranei*).

6.

REMETEA (*Remeteh*)Un blănar român (*egy olah Szeöczj*) - slujitor străin.

7.

SUSENI (*Vy Faluh*)*Raduly Janos* - libertin.*Majlad Istvan* - slujitor străin.

8.

VALEA STRÂMBĂ (*Tekereo Patak*)*Olah Salamon*,*Ola Andras*,*Olah Miklos* și*Olah Janos* - jeleri.*Mate olah* - slujitor străin.

SCAUNUL MUREȘ

1.

ABUD (*Abod*)*Olah Lazar fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, iobag comitatens.

2.

ACĂȚARI (*Akosffalua*)*Olah Sandor* - iobag strămoșesc (*Avitici*).*Olah Andras* și*Olah Mate* - păstorul satului, jeleri comitatensi.

3.

BAND (*Band*)*Ponta Balint Galfaluj* - (din Gănești, comitatul Târnava, azi jud. Mureș), iobag străin (*Extranei*).

4.

BEDENI (*Bede*)*Olah Kelemen* și*Olah Illies* - jeleri comitatensi.

5.

BERENI (*Bere*)*Olah Janos* - jeler comitatens.

6.

BERGHIA (*Bergenye*)*Gogan Gergelj* - libertin.

7.

BOZED (*Bozed*)*Turkoly Peter* - libertin.

8.

BUDIU MIC (*Bodon*)*Nagy Janos olah* - român, iobag străin.

9.

CĂLIMĂNEȘTI (*Kelementelke*)*Olah Kelemen* - iobag străin.

10.

CĂLUGĂRENI

Olah Miklos Fogarosf. - din Țara Făgărașului și
Roman Gjorgj - jeleri comitatensi.

11.

CĂLUȘERI (*Kaal*)*Olah Janos fogarosf.* - din Țara Făgărașului,*Olah Janos,**Olah Demeter,**Laszlo Olah,**Olah Janos Czikindaly* - din Țichindeal (scaunul săsesc Nochrich, azi jud. Sibiu),*Olah Miklos fogarasfeoldj* - din Țara Făgărașului și*Olah Janos* - tot de acolo (*ugian oda valo*), jeleri comitatensi.

12.

CÂMPENIȚA (*Fele*)*Dusa Peter* - libertin.*Olah Karachon fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, și înafară de acesta mai este unul (*Ezen kwul megh egy*) (la același stăpân de moșie),*Olah Istvan și**Olah Istvan fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.

13.

CÂNDU (*Kendeo*)*Olah Raduly* - jeler comitatens.

14.

CEUAȘU DE CÂMPIE (*Chyauas*)*Olah Bukur Fogarosf.* - din Țara Făgărașului,*Olah Raduly Fogarosf.* - din Țara Făgărașului,*Olah Kuman* - tot de acolo (*ugjanodav<alo>*),*Olah Kerestelj fogarosfeoldj* - din Țara Făgărașului,*Olah Janos Balaj* - din Băla (comitatul Turda, azi jud. Mureș) și*Olah Istvan fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.

15.

CHIBED (*Kybed*)*Olah Miklos,**Olah Laszlo Fogarasfeoldiek* - ambii din Țara Făgărașului și*Hoszu Mathe Fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi

16.

CINTA (*Fintahaza*)*Olah Janos Moldovai* - din Moldova, jeler comitatens.

17.

CIOC (*Chiokffalua*)*Njegre Mihalj* - iobag confiscat (*confiscati*).*Boer Ambrus Vyfalvi* - jeler secuiesc (*Siculicalis*).*Olah Miklos,**Olah Janos,**Olah Radulj* și*Niegre Peter* - jeleri comitatensi.

18.

CORUNCA (*Koronka*)*Olah Janos Soljmossj* - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), iobag străin.*Olah Gergelj Soljmoși* - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș) și*Fogarasfeoldi Miklos* - jeleri comitatensi.

19.

CRISTEȘTI (*Kerezstur*)*Dan Pokular olah* - păcurar român și*Chergeodi Giorgi Olah* - din Cerghid (comitatul Târnava, azi jud. Mireș), jeleri comitatensi.

20.

CUIEȘD (*Keovesd*)*Olah Kelemen Hauasely* - din Muntenia,*Olah Mathe Mezósegi* - din Câmpia Ardealului și*Olah Peter* - jeleri comitatensi.

21.

CULPIU (*Keolpeny*)*Olah Gjeorgj* - libertin, în slujbă (la un stăpân de moșie) (*szolgaban*).*Olah Balint Hauaselj* - din Muntenia,*Olah Peter* și*Olah Gjorgj Kozmaj* - din Cozma (comitatul Cluj, azi jud. Mureș) - jeleri comitatensi.

22.

DĂMIENI (*Demienhaza*)*Olah Istvan* - jeler comitatens.

23.

DROJDII (*Sepród*)*Olah Miklos fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, jeler comitatens.

24.

EREMITUL (*Remete*)*Olah Istvan Haromszekj* - din Trei Scaune și*Major Laszlo Oroszy* - din Urisiu (comitatul Turda, azi jud. Mureș), jeleri secuiești).

25.

ERNEI (*Ernie*)*Olah Ferencz Fogarassj* - din Făgăraș.*Kis Istvan fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului,*Raduly Fogarasfeoldj* - din Țara Făgărașului,*Olah Istvan Buny* - din Boiu (comitatul Târnava, azi jud. Mureș),*Olah Mihaly Arankuty* - din Aruncuta (comitatul Cluj, azi jud. Cluj), jeleri comitatensi.

26.

FÂNTÂNELE (*Gialakuta*)*Dan Olah,**Olah Peter* și*Olah Mathe* - jeleri comitatensi.

27.

FOI (*Folyffalua*)*Olah Peter* și*Olah Janos Ebedfalvi* - jeleri comitatensi.

28.

GĂLĂȚENI (*Zent Gericze*)*Olah Istvan,**Olah Janos Z. Laszloj* - din Laslău Mare (comitatul Târnava, azi jud. Mureș) și*Olah Janos fogaras feoldj* - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.

29.

GĂLEȘTI (*Galffalua*)*Fogarassi Istvan,**Boer Istvan Hauaselj* - din Muntenia,*Thamasi Olah Jakab,**Chysmagia Kozma,**Olah Miklos* și*Olah Karachjon Soljmosj* - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), jeleri comitatensi.

30.

GHEORGHE DOJA (*Lukaffalua*)*Olah Janos Mezószezhj* - din Câmpia Ardealului și*Soljmossi Karachjon Kükólló Varmegjebelj* - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud.Mureș), locuiește în casa satului (*falu h<azaban>*), jeleri comitatensi.

31.

GHINDARI (*Makffalua*)*Olah Demeter Haromszeki* - din Trei Scaune și*Bitan Jakab Haromszeki* - din Trei Scaune, jeleri secuiești.*Olah Mathe* și*Olah Miklos* - jeleri comitatensi.

32.

GHINEȘTI (*Geges*)*Zakachj Istvan Olah* - român, iobag străin.*Olah Raduly* - jeler comitatens.

33.

GRĂUȘORU (*Buzahaza*)*Olah Istvan,**Olah Janos și**Hauaseli Olah Miklos - Munteanu /din Muntenia, jeleri comitatensi.*

34.

GRUIȘOR (*Kis Georgeny*)*Zeochj Janos Zent Laszloj - din Laslău Mare (comitatul Târnava, azi jud. Mureș),**Boncza Gjorgy,**Nagj Olah Janos,**Olah Mihalj și**încă patru români cărora nu li se cunoaște numele (Negi Olah nem constal nevek) - jeleri comitatensi.*

35.

HÂRȚU (*Hatzo*)*Olah Peter - jeler comitatens.*

36.

HERGHELIA (*Menes*)*Cziko Janos Fogarasfeoldi - din Țara Făgărașului,**Olah Miklos și**Vonchja Janos - iobagi străini.**Olah Balas,**Olah Bukur fogarasfeoldiek - ambii din Țara Făgărașului,**Olah Mihalj și**alt român căruia nu i se cunoaște numele (Mas olahia nem constal az neue) - jeleri comitatensi.*

37.

HODOȘA (*Hodos*)*Sunt români - jeleri comitatensi - cărora nu li se cunoaște numele (Ezen kuul olahok vadnak nem constal neuek).*

38.

ICLAND (*Ikland*)*Olah Simon Maraj,**Olah Ferencz Karansebesj - din Caransebeș.**Olah Andras Fogarasfeoldi - din Țara Făgărașului și**Olah Janos Fogarasfeoldi - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.**Olah Demeter Haromszeki - din Trei Scaune, jeler secuiesc.*

39.

IHOD (*Ehed*)*Banchiula Peter Haromszeki - jeler secuiesc.*

40.

ILIENI (*Jllenczffalua*)*Olah Istvan Fogarassy - din Făgăraș, jeler comitatens, locuiește în casa satului (az falu hazaban).*

41.

ISLA (*Iszlo*)*Olah Thamas și**Olah Farkas Fogarasfeoldi - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.*

42.

LĂURENI (*Zent Leorincz*)*Olah Miklos* - păstorul cirezii și*Olah Janos* - originar dinspre Aiud (*Enied fele valo*), jeleri comitatensi.

43.

LEORDENI (*Leorinczffalua*)*Olah Mathe Hideghfalvi* - iobag comitatens,*Paducz Istvan* - libertin.*Paducz Giorgi* - intrat în iobăgie (*Subjugat*), s-a dat iobag lui Ozdi Giorgi.*Paducz Mihaly* - din cauza sărăciei s-a dat de bunăvoie iobag lui Ozdi Giorgi.

44.

LIVEZENI (*Jed*)*Olah Mathe Feketei* și*Olah Kurta Thamas* - iobagi străini.

45.

MAIA (*Maja*)*Olah J<...>* - jeler.

46.

MAIAD (*Monjat*)*Olah Thamas Soljmosj* - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș) și*Olah Miklos Chjergedj* - din Cerghid (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), jeleri comitatensi.

47.

MĂGHERANI (*Magioros*)*Olah Mihaly* - jeler străin.

48.

MĂDĂRAȘ (*Mezeo Madaras*)*Turcza Ambrus* - iobag strămoșesc (*Auitici*).

49.

MĂRCULENI (*Markos*)*Olah Istvan Rukorj* - din Rucăr (scaunul Sibiu, azi jud. Brașov), jeler comitatens.

50.

MIERCUREA NIRAJULUI, târg (*Oppidum Zereda*)*Olah Raduli* și*Santa Janos Olah* - locuitori ai târgului.

51.

MOREȘTI (*Malomfalua*)*Olah Junos Czürwley* - din Ciurila (comitatul Turda, azi jud. Cluj), iobag al lui Ziluasi Jmreh, stăpân de moșie din Ciurila, iobag comitatens.*Sorban Peter Nagj Orbo videly* - din ținutul Gârbovei de Jos, jeler comitatens.

52.

MURGEȘTI (*Zent Benedek*)*Hattszaghi Miklos* - (Hațeganu) iobag străin.*Olah Laszlo* - jeler comitatens, păstorul cirezii.

53.

NICOLEȘTI (*Zent Miklos*)*Cziekelaki Mihaly de eadem* - din Cecălaca (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), jeler comitatens.

54.

PĂCURENI (*Kereztur*)*Olah Laszlo* - iobag străin.*Olah Tivadar Haromszekj* - din Trei Scaune, jeler secuiesc.

55.

PĂNET (*Panyth*)*Olah Miklos,**Nagi Olah Istvan Alamori* - din Alămor (azi jud. Sibiu),*Kis Olah Istvan Alamori* - din Alămor (azi jud. Sibiu), iobagi străini.*Hoszu Thamas Gjergiai feoldbe* - din Țara Giurgeului,*Olah Laszlo Vaida Kutj* - din Vaidacuta (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), păstorii cirezii, locuiește în casa satului (*falu h.*),*Vaidakuti Sandor* - tot de acolo (din Vaidacuta),*Kapitan Gjorgj Valaszuti* - din Răscruci (azi jud. Cluj) și*Hauaselj Demeter Muntan* - Munteanu, jeleri comitatensi.

56.

PORUMBENI (*Galambod*)*Olah Andras Zeben tartomany* - din părțile Sibiului, jeler comitatens.

57.

RIGMANI (*Rigmany*)*Olah Istvan,**Olah Janos,**Czypan Balas* (Vasile Cepan) și*Czypan Thamas* - iobagi strămoșești (*Avitici*).

58.

SĂBED (*Zabed*)*Turkolj Mathe* - libertin.*Olah Janos Meszessj* - din părțile Meseșului,*Vicei Peter de eadem* - din același loc (părțile Meseșului) și*Major Janos* - jeleri comitatensi.

59.

SĂCĂRENI (*Zekes*)*Boer Mihaly* și*Boer Balint az fia* - fiul lui Boer Balint, primpili.

60.

SĂRĂȚENI (*So Varaggia*)*Olah Gergelj* - jeler comitatens.*Olah Janos* - iobag intrat cu voia lui în iobăgie (*subjugati*).

61.

SÂNCRAIU DE MUREȘ (*Zent Kiraly*)*Nagi Lazar Fogarasfeoldi* - din Țara Făgărașului, iobag străin.

62.

SÂNGEORGIU DE MUREȘ (*Marus Zent Giorgy*)*Cinci români se află, dar numele și originea nu li se cunosc (Eott Olah vagjon de nomina et Patria non constat).*

63.

SÂNGEORGII DE PĂDURE (*Erdeo Zent Giorgy*)

Olah Des,
Olah Kerestelj,
Major Miklos Soljmosi - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș),
Kosta Istvan,
Kosta Andras și
Duma Peter - jeleri comitatensi.

64.

SÂNIȘOR (*Kebele*)

Olah Miklos - intrat în iobăgie (*subjugati*), păstorul porcilor.

65.

SÂNSIMION (*Zent Simon*)

Olah Balint Sardi - jeler comitatens.

66.

SÂNTANA DE MUREȘ (*Zent Anna*)

Karachion Miklos Chjekelakj - din Cecălaca (comitatul Târnava, azi jud. Mureș),
Olah Gabor,
Olah Balint Reudj - din Rediu (comitatul Cluj, azi jud. Cluj),
OlahThamas Reudj - idem,
Olah Simon Reudj - idem,
Kochis Peter Olah Chjezurj (?)
Olah Kozma și
Olah Farkas Kanjadj - din Ulieșu (scaunul Odorhei, azi jud. Harghita), iobagi străini.

67.

SÂNTANDREI (*Andrasffalua*)

Mailat Pal - intrat în iobăgie (*subjugat*).
Mailat Janos Olah - român,
Olah Istvan Fogarasfeoldi - din Țara Făgărașului și
Olah Janos - jeleri comitatensi.

68.

SÂNTIOANA DE MUREȘ (*Zent Juan*)

Olah Gabor Sajo videky - din ținutul Ș. eului, păstorul satului, iobag străin.
Olah Demeter - jeler comitatens.

69.

SÂNVĂSII (*Zent Laszlo*)

Bokor Janos Fogarasi - din Făgăraș, iobag străin.

70.

SIMBRIAȘI (*Jobbagytelke*)

Olah Kelemen Zederjessj - din Mura (comitatul Turda, azi jud. Mureș), jeler comitatens.

71.

SOVATA (*Zouata*)

Olah Janos fejeregjhazi - din Albeștii Bistriței (azi jud. Bistrița - Năsăud), jeler comitatens.

72.

STEJERIȘ (*Chyereffalua*)

Olah Peter,
Zacharias Janos Hadreuj - din Hădăreni (comitatul Turda, azi jud. Cluj) și

Olah Triful Vaidakuty - din Vaidacuta (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), jeleri comitatensi.

73.

ȘINCAI (*Samsond*)

Berchie Janos olah - român, iobag străin.

Moldvaj Thamas (Moldovan) - jeler comitatensi.

74.

ȘTEFĂNEȘTI (*Zent Istvan*)

Torfalvi Olah Janos - jeler comitatensi.

75.

TÂMPA (*Tompa*)

Olah Thomas și

Olah Janos Tuuessi - din Teiuș, jeleri comitatensi.

76.

TORBA (*Törboszlo*)

Olah Miklos Haromszeki - din Trei Scaune, jeler secuiesc.

Olah Mathe și

Olah Miklos Fogarasf. - din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.

77.

TROIȚA (*Zentrontas*)

Olah Miklos fogarasföldj - iobag străin.

Olah Lukachi Haromszeky - jeler secuiesc.

Olah Istvan - slujitor, păstorul porcilor.

Olah Janos Osdolai - din Ojdula, jud. Covasna, jeler comitatensi.

78.

ȚIPELNIC (*Zaltelek*)

Kurta Olah Peter Barczaj - din Țara Bârsei,

Olah Janos - tot de acolo (*ugjan oda valo*) (din Țara Bârsei),

Sorban Janos - tot de acolo (*oda valo*) (din Țara Bârsei),

Nagy Olah Istvan - și acesta de acolo (*ezis*) (din Țara Bârsei),

Borda Keoto Andras Moldvaj - din Moldova,

Olah Lukachj Barczassaghi - din Țara Bârsei, iobagi străini.

78.

VADU (*Vadad*)

Olah Mihaly Leppendi - din Lepindea (comitatul Târnava, azi jud. Mureș).

Olah Benedek Leppendi - din Lepindea (comitatul Târnava, azi jud. Mureș).

Olah Janos Haromsseki - din Trei Scaune, jeler secuiesc.

80.

VALEA (*Jobbagyffalua*)

Olah Leorincz fiatfalyi - din Filiaș (azi jud. Harghita),

Olah Istvan și

Olah Janos - iobagi străini.

81.

VĂDAȘ (*Vadasd*)

Olah Istvan - iobag strămoșesc (*Auitici*).

82.

VĂLENII (*Vaia*)

Fogarasi Thamas - (Făgărașan) iobag străin,

Fogarassi Miklos - (Făgărașan),
Olah Radulj Bardosi - din Bărdești, scaunul Mureș (azi jud. Mureș),
Olah Zemeria,
Olah Laszlo Soljmossy - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș),
Olah Tanko și
Olah Miklos Soljmosi - din Șoimuș (comitatul Târnava, azi jud. Mureș), jeleri comitatensi.

83.

VĂRGATA (*Chykffalua*)

Hauasely Istvan - (Munteanu) iobag străin.
Olah Istvan,
Kurta Olah Peter,
Olah Jstuan,
Mairat Jstuan Fogarosfeoldiek - toți din Țara Făgărașului, jeleri comitatensi.

84.

VIFOROASA (*Hauad teo*)

Trufan Jstuan - primpil.
Trufan Giórgi - iobag confiscat (*confiscati*) (de la alt stăpân de moșie).
Olah Jstuan,
Olah Janos Fogarosfeoldiek - ambii din Țara Făgărașului și
Olah Lazar - și el, tot de acolo (*azis oda valo*) (din Țara Făgărașului), jeleri comitatensi.

SCAUNUL ORBAI

1.

COVASNA (*Kouazna*)

Bogdan Antal - primpil.
Hozzu Andras - iobag,
Vazili Demeter - iobag străin (*idegen fi*).
Czizmasia Janos; Hauaselui fi - din Muntenia și
Czizmasia Jstuan; hauaselui fi - din Muntenia, jeleri.
Bokor Mihaly Fogarasi fi - din Făgăraș, slujitor.

2.

CURCIU (*Keöreös*)

Budol Thomas - iobag strămoșesc.

3.

GHELINȚA (*Gelencze*)

Biroga Jstvan - primpil.
Poztika Pal,
Olah Lukacz,
Olah Mate,
Olah Andras,
Olah Tiudar; hauaselui fi - din Muntenia,
Nicola Georgi,
Olah Andras și
Olah Geórgy - iobagi strămoșești.
Csepleo Janos; olah fi - român de neam,

Olah Kraczun și
Sztoian Janos - jeleri.
Biroga Jstvan - libertin.
Kopacz Gergeli - iobag strămoșesc.

4.

HARALE (*Haraly*)

Olah Mate; Fogarasi fi - din Făgăraș,
Olah Sztan; Hauaselui fi - din Muntenia și
Olah Radulj - străin (*idegen fi*), jeleri.

5.

HILIB (*Hilib*)

Olah Radulj; Fogarasi - din Făgăraș, străin (*idegen fi*),
Olah Janos fogarasi fi - din Făgăraș și
Kadar Demeter olah fi hauaselui fi - român de neam, din Muntenia, jeleri.
Olah Mate hauaselui fi - din Muntenia, slujitor.

6.

IMENI (*Jmeczfalwa*)

Luka Daniel - drabant.
Olah Balas - drabant.
Olah Ztan; Fogarasfeoldi fi - din Țara Făgărașului, jeler.

7.

PACHIA (*Pake*)

Olah Sztancziul hauaselui fi - din Muntenia, slujitor.

8.

PAVA (*Paua*)

Olah Thoma hauaselui fi - din Muntenia,
Sikeosd Balas hauaselui fi - (*Sikeosd* = Surdu ?) din Muntenia și
Olah Balint - jeleri.

9.

PĂPĂUȚI (*Papolcz*)

Prodan Georgi - iobag de demult (*regi*).
Olah Balas și
Barzan Bartaliasne - iobagi strămoșești.
Nagy Bokor; Fogarasi fi - din Făgăraș,
Mania Andras; hetfalusi fi - din Săcele (azi jud. Brașov) și
Anda Balas - jeleri.

10.

SÂNDOMINIC (*Damokosffalwa*)

Mircze Andras - iobag.

11.

SURCEA (*Zeórcze*)

Luka Jstuan - iobag de demult (*regi*).

12.

TAMAȘFALĂU (*Thamasffalwa*)

Olah Thomas hauaselui fi - din Muntenia și
Sztoika Mate hauaseluj fi - din Muntenia, iobagi,
Olah Mihalj - iobag strămoșesc.

Chionka Vernika - jeler.

Olah Mate Fogarasi fi - din Făgăraș, slujitor, păstor.

13.

TELECHIA (*Thelek*)

Olah Geórgy - iobag din vechime.

Bacz Mihály Fogarasi fi - din Făgăraș, jeler.

14.

ȚUFALĂU (*Țzofalwa*)

Raduli Mihali - jeler.

15.

ZAGON (*Zagon*)

Albu Peter și

Albu Benedek - primpili.

Albu Janos - drabant.

Albu Kreztes,

Opra Tamasne și

Albu Demeter - libertini.

16.

ZĂBALA (*Zabola*)

Maior Lukaczne - jeleră.

SCAUNUȚ, ODORHEI

1.

ALDEA (*Abosfalua*)

Petenie Georgy,

Petenie Balasne, orfanii ei și

Petenie Pal - primpili.

2.

ALEXANDRIȚA (*Sandorfalua*)

Toma Janos - libertin.

3.

ALUNIȘ (*Mogiorss*)

Olah Janos - s-a dat de bună voie iobag.

4.

ANDREENI (*Andrasfalua*)

Olah Lukach și

Olah Boldisar - jeleri.

5.

ATIA (*Atyha*)

Olah Demeter - jeler.

6.

ATID (*Eted*)

Jstuan Olah - jeler.

7.

AVRĂMEȘTI (*Zent abram*)*Olah Antal* - iobag.*Olah Balas* și*Olah Balint* - jeleri.

8.

BĂDENI (*Bagy*)*Olah Janoane* - jeleră.

9.

BĂȚANII MICI (*Kys Baczon*)*Olah Raduly* - jeler.*Olah Marton* - instabil (*vagans*).

10.

BECLEAN (*Betklenfalua*)*Petre Miklosne* - libertin.

11.

BENȚID (*Benced*)*Olah Peter* și*Olah Miklos* - iobagi strămoșești.

12.

BETEȘTI (*Betfalua*)*Olah Jstuan* și*Olah Janos* - iobagi strămoșești (*aitici*).*Olah Janos* - jeler străin.

13.

BEZID (*Beözeöd*)*Olah Demeter* și*Moyre Peter* - iobagi strămoșești (*aitici*).*Olah Janos*,*Olah Peter* și*Olah Dan fogarasfeöldiek* - toți trei din Țara Făgărașului, străini.

14.

BEZIDU NOU (*Beöszeöd Vfyfalú*)*Maior Janos* - iobag.*More Janos* - jeler.*Olah Radulj* și*Myrchie Mihaly* - jeleri străini.

15.

BIBORȚENI (*Bibarczfalua*)*Szarman Demeter*,*Gripchie Janos* și *Karachion*,*Mika Margit* - iobagi.

16:

BISERICANI (*Z. lelek*)*Olah Janos* - libertin.

17.

BODOGAIA (*Also bodogh Aszonfalua*)*Roska Kelemen,**Roska Peter,**Radulj Istvan,**Dan Jstuan* - s-a dat iobag pe bani (*penzen veot*), locuiește pe loc nobiliar și*Olah Miklos* - iobagi.*Muzska Raduly,**Olah Dan* și*Opris Miklos* - iobagi din vechime (*Antiquiores*).

18.

CĂDACIU (*Kadach*)*Olah Janos* - jeler străin.

19.

CĂDIȘENI (*Kaydichffalua*)*Olah Jllies* - jeler străin.

20.

CĂLUGĂRENI (*Remete*)*Olah Peter* - iobag strămoșesc.*Kurtan Peter* - instabil.

21.

CIREȘENI (*Swkeö*)*Olah Peter* - străin, jeler.

22.

CIUCANI (*Chiekefalua*)*Olah Mate* - iobag strămoșesc.*Olah Andras Reteru* - din Retiș (azi jud. Sibiu), jeler.

23.

COBĂTEȘTI (*Kobadfalua*)*Feieruiszj Mihaly* - fost drabant (*Feierviszj* = din Râu Alb, Hațeg).

24.

COMĂNEȘTI (*Homorod Kemeni falva*)*Olah Jstuan* - păstorul satului, jeler.*Olah Kompsa* - jeler.

25.

IONEȘTI (*Janosfalua*)*Berze Gergely* - primpil.*Olah Mathe* - jeler.

26.

JACU (*Sakod*)*Olah Barrabas* - iobag.*Olah Farkas* și*Olah Tamás hatczokj* - din Hațeg, străini, jeleri.

27.

Kerezturfalua (localitate azi dispărută)*Pytar Simon* - iobag.

28.

LOCODENI (*Lokod*)*Olah Lukach* - libertin.*Gabris Andras* și *Jstok* (Ștefan) - drabant.*Olah Gergely* - fost libertin, zălogit iobag.

29.

LUETA (*Leöüete*)*Olah Mate* și*Olah Janos* - drabanți.*Olah Mate* - jeler.

30.

LUPENI (*Farkaslaka*)*Sipos Antal Moldúay* - din Moldova, străin, jeler.

31.

LUTIȚA (*Agiagfalua*)*Bakonia Janos* - drabant,*Kelemen Olah Feieregihazj* - din Albești (azi jud. Mureș), jeler, străin.

32.

MĂRTINIȘ (*Zentmarton*)*Berze Miklos* - libertin.*Olah Kelemen* - jeler.*Pandika Anna* și*Olah Kelemen* - iobagi.

33.

MEDIȘORU MARE (*Medeser*)*Olah Lazlo* - iobag.*Gayna Antal feieregihazj* - din Albești (azi jud. Mureș),*Muszka Peter* și*Olah Miklos* - jeleri.*Gaina Antalne* - iobag.

34.

MEREȘTI (*Almas*)*Busa Janos* - iobag strămoșesc.*Olah Jstuan* - iobag confiscat (*confiscati*).*Olah Istúan* - iobag.*Komsa Jstuan*,*Komsa Ferencz*,*Olah Sandor*,*Olah Daniel* - iobagi veniți (*Advenae*).*Olah Janos* - păstorul lui Antonie Peter,*Olah Miklos* și*Olah Kompza* - jeleri.

35.

MIHĂILENI (*Zentmihály* și *Demeterfalua*)*Olah Justan* și*Olah Bulas* - iobagi strămoșești.

36.

MORĂRENI (*Malomfalua*)

Olah Mihaly hauasaly (din Muntenia),
Fekete Olahne,
Olah Peter și
Molduay Olah Miklos (din Moldova) - jeleri veniți (*Advena*).

37.

MUGENI (*Beögeöz*)

Petre Mihaly și
Petre Janos - libertin.
Raduly Jstuan - jeler.

38.

MUJNA (*Musna*)

Kynda Lukach -libertin, slujește.
Bolia Janos și
Gabria Balint - iobagi, intrați în iobăgie pentru răscumpărarea capului.
Bolia Andras - iobag zălogit.
Dobra Jstuan - iobag strămoșesc.
Georgy Olah - iobag, are un jeler pe nume *Szaz Georgy*.
Gaboria Balas - fost libertin, intrat în iobăgie din cauza limbii (*nyelve mia*)(?).
Maylat Peter - intrat în iobăgie pentru a se întreține.
Olah Georgy - jeler, locuiește în locul secuilor liberi.
Olah Anna - săracă locuiește în locul secuilor liberi.

39.

OCNA DE SUS (*Sofalua*)

Olah Miklos - iobag confiscat (*confiscati*)
Olah Mate și
Olah Demeter - iobagi veniți (*Advenae*).
Jstuan Olah - jeler.
Olah Pal - iobag.
Negre Georgy,
Albert Olah,
Demeter Olah,
Popa Mathe - jeleri.

40.

ODORHEI, oraș (*Uduarhely varos*)

Moldway Peter (Moldovan),
Olah Janos și
Olah Georgy - orășeni plătitori de dare (*Ado fizetok*).

41.

ORĂȘENI (*Varosfalua*)

Doka Balint - iobag strămoșesc.

42.

PĂLTINIȘ (*Kechiet*)

Olah Mihuly - iobag strămoșesc.
Olah Miklos Mohay - din Grânari (azi jud. Brașov) și
Olah Buda - jeleri veniți.

Olah Anna - jeleră.

43.

PĂULENI (*Palfalua*)

Olah Albert - fost libertin, iobag.

44.

PETRENI (*Zent peter*)

Herabe Jstuan - fost drabant, ajuns în iobăgie din cauza răscumpărării din robie.

45.

POLONIȚA (*Lengiefalua*)

Olah Miklos - iobag.

Olah Kereztes - iobag venit (*advenae*)

46.

PORUMBENII MARI (*Nagy Galambfalua*)

Olah Andras - iobag zălogit.

Olah Peter - intrat în iobăgie pentru furt (*lopasert*).

Torda Jstuan - intrat în iobăgie pentru desfrâu.

Olah Peter,

Olah Miklos și

Olah Jstuan - jeleri.

47.

PORUMBENII MICI (*Kys Galambfalua*)

Olah Mate - iobag.

Olah Janos și

Olah Antal - jeleri veniți (*Advenae*).

48.

PRAID (*Paraid*)

Olah Kelemen - venit (*Advenae*).

Muska Peter și

Olah Peter - jeleri.

49.

ROUA (*Rawa*)

Olah Gabor și

Olah Janos - jeleri veniți (*Advenae*)

50.

RUGĂNEȘTI (*Rugonfalua*)

Myrchie Mihalj - primpil.

Olah Mate - iobag.

Olah Albert - sărac.

51.

SATU MARE (*Marefalua*)

Olah Janos - libertin, dar slujește (la un stăpân de moșie).

Olah Demeter - slujitor străin, venit (*Advena*).

Hauasafeöldi Olah Jstuan (din Muntenia),

Olah Bokor și

Moldovai Janos - jeleri.

52.

SATU MIC (*Kysfalud*)*Anda Janos Chikbol* - din Ciuc, jeler.

53.

ȘICLOD (*Syklod*)*Olah Balint* și*Olah Peter* - iobagi.*Tusa Miklos* - jeler.

54.

SIMONEȘTI (*Simienfalua*)*Olah Peter*,*Olah Antal*,*Olah Janos*,*Olah Mate* -jeleri.*Olah Janos*,*Olah Peter* și*Olah Simon Bleniesy* (din Beiuș) - veniți (*Advenae*).

55.

TĂIETURA (*Vagas*)*Olah Janos Sziniogszegy* - (din Dumbrăvița, Țara Făgărașului, azi jud. Brașov), venit (*Advenae*), locuiește în locul secuilor liberi.

56.

TĂLIȘOARA (*Olaztelek*)*Borbat Thamas*,*Borbat Janos* și*Borbat Peter* - primpili.

57.

TĂMAȘU (*Zent Tamas*)*Olah Mate* - venit (*Advenae*).

58.

TĂRCEȘTI (*Tarchiafalua*)*Boer Jstuan* și*Boer Antal Santa* (Șchiopul) - primpil.*Olah Radulj* și*Raduly Janos* - jeleri veniți (*Advenae*).

59.

TÂRNOVIȚA (*Kwkeölleö Kemenifalua*)*Maior Georgy* - libertin.

60.

TELEAC (*Telekfalua*)*Olah Demeter* - sărac, fără avere.

61.

TIMAFALVA (*Tymafaluc*, sat contopit azi în Cristuru Secuiesc)*Santa Olah Jstuan* - jeler.*Olah Lukacsne* - fără avere, săracă.

62.

TURDENI (*Tordatfalua*)*Olah Miklos* - libertin.*Olah Peter* - intrat în iobăgie pentru furt (*lopasert*).

63.

ULIEȘ (*Kanyad*)*Olah Ferencz* - iobag strămoșesc (*Eös*).*Olah Peter* - fost libertin, intrat în iobăgie de bună voie (*ex bene placito*).

64.

VASILENI (*Zent Lazlo*)*Olah Ferencz* - iobag strămoșesc (*Eös*).

65.

VĂLENI (*Patakfalua*)*Raduly Ferencz* - iobag strămoșesc (*Eös*).*Olah Ferencz* - iobag zălogit, din loc al libertinilor (*ex loco lib.*).

66.

VÂRGHIS (*Vargias*)*Nika Janos* și*Filipis Jakab* - iobagi strămoșești (*Eös*).*Filipas Mate* - fost libertin, intrat în iobăgie din cauza sărăciei.*Majlat Balas* și*Olah Istuan* - jeleri săraci.*Olah Barrabas* - iobag sărac.

67.

VEȚCA (*Veczke*)*Fichior Miklos* - iobag din vechime (*antiqui*).

68.

VIDACUT (*Hideg Kut*)*Fogarasy Peter* - iobag strămoșesc (*antici*).

69.

ZETEA (*Zetelaka*)*Olah Mate* - libertin.*Frus Istuan Solnay* (din Jelna, azi jud. Bistrița-Năsăud) și*Kadar Tamas Molduaj* (din Moldova) - veniți (*Advenae*).

SCAUNUL ȘEPȘI

1.

AITA MARE (*Nagy Ayta*)*Olah Janos*,*Rad Janos*,*Olah Balint* și*Olah Pall* - primpili.

2.

AITA MEDIE (*Keözep Aytha*)*Mark Demeter* - drabant din vechime (*reghi*).

Mark Istuan - drabant.

Olah Balint; hauauselféoldj fy (din Muntenia) - drabant, locuiește pe pământul drabanților.

Moire Miklos - iobag.

3.

AITA SEACĂ (*Szaraz Aytha*)

Olah Gaspar idegen fi hauaselui - străin din Muntenia, iobag.

Moldua Janos Molduay fy - din Moldova, jeler.

Olah Bancziula olah - român, iobag.

4.

ANGHELUȘ (*Angialos*)

Olah Pal - străin (*idegen fi*) și

Olah Farkas - iobagi.

5.

ANINOASA (*Egerpatak*)

Mark Miklos - nobil.

Mark Mathe,

Mark Janos și

Mark Istuan - primpil.

Mark Mihalj - drabant.

6.

BARAOLT (*Baroltth*)

Furka Istuan - drabant,

Furka Marton - libertin.

7.

BELIN (*Beoleön*)

Kwrbl Mihaly,

Luka Janos și

Luka Mathe - drabanți.

Olah Miklos - venit (*Jeoueuey*).

Olah Lukacz - venit,

Naguli Istuan olah fy - român, venit.

8.

BICFALĂU (*Bikfalwa*)

Harczia Janos - jeler, străin (*idegen fy*).

9.

BODOC (*Bodok*)

Czipan Jakab - libertin.

Czipan Laslo și

Czipan Balint - iobagi.

10.

BODOȘ (*Bodos*)

Farkas Miklos Molduay fy; olah - din Moldova, român, jeler.

11.

BOROȘNEU MARE (*Nagy Borosnio*)

Gomolia Pal - primpil.

Gomolia Georgi,

Gomolia Miklos și

Gomolia Janos - drabanți din vechime.

Olah Janos - libertin, copil, a zălogit pământul la altcineva.

Olah Andras hauasfalui fy - din Muntenia, jeler.

12.

BOROȘNEU MIC (*Kws Borosnio*)

Gore Marton - iobag

Olah Sztanczul - jeler.

Olah Kozta - iobag.

13.

CÂLNIC (*Kalnok*)

Olah Sztoika hauaselui fi - din Muntenia și

Olah Lukacz - străin, iobagi.

14.

COMOLĂU (*Komollo*)

Nagy Farkas olah fy - român, iobag.

15.

DOBOLII DE SUS (*Felseo Doboly*)

Sztanczul Polgarer - jeler acum, dar e iobag strămoșesc (*eos*).

Olah Juan; Rosniay fi - jeler, străin, din Râșnov.

Buna Andras; purkerezzy fy - jeler din Purcăreți (azi jud. Alba).

16.

ETFALĂU (*Ethfalwa*)

Kuman Opra - iobag.

17.

GHIDFALĂU (*Gidofalwa*)

Olah Jstuan și

Olah Lazlo - jeleri.

18.

ILIENI, oraș (*Illiefalua Varosa*)

Vonczi Boldisar și

Vonczi Peter - primpili.

19.

LISNĂU (*Liznyo*)

Olah Balas; olah fy - iobag strămoșesc (*eós*), român.

Olah Kozta - iobag.

20.

OZUN (*Vzon*)

Szekel Janos hauaselui fi - din Muntenia, iobag.

21.

PĂDURENII (*Beseénio*)

Olah Raduli hauaselui fi - din Muntenia și

Olah Jstuan - jeleri.

22.

SÂNTIONLUNCA (*Szentiuian*)

Bod Thomas olah fi - român, iobag.

23.

SFÂNTU GHEORGHE, oraș (Szentgyorgy)

Vonczy Balas,
 Vonczy Janos,
 Vonczy Gergely,
 Fogarasi Miklos,
 Mark Lazar și
 Mark Istwan - orășeni (varosi rend).
 Olah Balas,
 Olah Bartalis,
 Olah Gergely și
 Racz Mihali olah fy - român de neam, iobagi.
 Olah Romani - jeler.

24.

SFÂNTU GHEORGHE (Szemerya)

Olah Istwan Fogarasi fi - din Făgăraș, jeler.

25.

VALEA CRIȘULUI (Keoreos patak)

Olah Matene și
 Kostian Janos - iobagi.

NOTE

1. Arhivele Naționale - Filiala județeană Cluj, Scaunul Odorhei, Lada secuiască, dosar 56, f. 199-204 (scaunul Casin), f. 134-174 (scaunul Chezdi), f. 204-218 (scaunul Ciucul de Jos), f. 218 verso - 232 (scaunul Ciucul de Sus), f. 232- 237 (scaunul Giurgeu), f. 4-38 (scaunul Mureș), f. 30-88 și 240-256 (scaunul Odorhei), f. 175-198 (scaunul Orbai) și f. 89-133 (scaunul Șepși).

2. Pp. 237-316.

3. Idem, p. 286.

4. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1986, p. 572.

THE ROMANIAN FROM THE SZECKLER COUNTIES IN 1614

(Summary)

The valuable document which is the census since 1614 of the inhabitants (heads of family) in the Szeckler Counties: Casin, Chezdi, Ciucul de Jos, Ciucul de Sus, Giurgeu, Mureș, Odorhei, Orbai and Seps, exploited particularly like a source of the social and demographic structures, presents us important data about the number and spreading of the Romanians and other nationalities in these counties.

With regard to the Romanians, many heads of family are mentioned with the name of *Olah* (= the Romanian), in all 478. The Romanian nationality of the head of the family is confirmed by his kind (*Olah fi*), by his Christian name specifically Romanian or by his native place.

It is still a mystery about entire disappearance of the Romanians in a some localities will known in the Middle Age like Romanians: Brețcu, Vlăhița and Căpâlnița.

It is a surprise the spreading of the Transylvanian Saxons in the Szeckler Counties. 333 heads of family are mentioned with the name of *Szasz* (= Saxon).

There are Romanians of different social conditions: free men, townsmen or serves. The serves are mentioned like old servants or like immigrants from Trei Scaune or Făgăraș counties or from Moldavia and Vallachia.

Some of the Romanian immigrants had been handicraftsmen: furriers, shoemakers, coopers, butchers, men cook, saddle makers, millers etc.

In this respect, the census since 1614 is an important document for the study of the local history and for the knowledge about Romanians and other inhabitants in the Middle Age in the South-East of Transylvania to the beginning of the 17th century.

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN SCHEII BRAȘOVULUI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA, LĂCAȘ AL ACTIVITĂȚII DE COPIERE, TRADUCERE ȘI TIPĂRIRE

Mariana Mucea

..

Istoria secolului al XVII - lea pentru străvechea biserică voievodală din Scheii Brașovului¹, una din instituțiile obștești din viața românească, este istoria statorniciei în fața curentelor reformate (luteranism, calvinism) și a revirimentului catolic, este istoria legăturilor și acțiunilor cu mitropoliții ortodocși ai Transilvaniei de până la Atanasie, dar și cu domnitorii și mitropoliții spațiului extracarpatic, este în egală măsură istoria lăcașului de cultură românească medievală.

Românii brașoveni din Scheii Brașovului au avut intuiția jocului politic al Curții din Viena (subordonarea religioasă devenea egală cu subordonarea politică) și nu s-au mai putut încrede în asigurările pe care aceasta le făcea privitor la păstrarea vechii confesiuni nealterate. Prigoniți în urma presiunilor "uniației" (unirea cu biserica Romei), mulți preoți și-au găsit refugiul în "Țară", dincolo de munți), dar neclintiți în gândul lor de păstrători ai ortodocsiei, au avut tăria să se opună unirii și interzicerii de pomenire în propria lor biserică a domnitorilor și mitropoliților din Principate, răspunzând cu semeție: "iară pe Vlădica din Țara Românească îl pomenim și-l vom pomeni, că de acolo am luat darul preoției și blagosloveniei"².

Brașovenii au preferat subordonarea față de Episcopia Râmnicului (după intrarea Transilvaniei sub dominația habsburgilor), pentru că îi menținea în sfera ortodoxiei.

Biserica din Scheii Brașovului a dat românilor, pe lângă credința ortodoxă, școala românească cu dascăli și cărți și cadrul necesar unei intense activități de copiere, traducere și tipărire, acte reale de cultură, extinse și îmbogățite în secolul al XVII-lea.

Activitatea de traducere și transcriere din Brașovul secolului al XVII - lea este integrată de P. P. Panaitescu curentului general românesc, inițiat de „păturile orășenești rămase ortodoxe”, puternice în centrele deschise schimbului din jumătatea de sud a Transilvaniei; faptul că ridicarea luteranismului și calvinismului este confirmat de existența școlii de traduceri și transcrieri din Scheii Brașovului, precursorii lui Coresi putând fi trecuți între ctitorii limbii literare³ astfel că traducerea cărților bisericești în limba română s-a datorat prioritar nevoilor societății românești⁴.

Considerăm că istoriografia a accentuat, câteodată excesiv, rolul determinant al Reformei în adoptarea limbii române ca limbă de cult, a învățământului și cărților, traducerea sau scrierea cărților în limba română aparține primei jumătăți de secol XVI, deci Reforma nu a făcut decât să sporească interesul pentru proliferarea scrisului românesc⁵.

Reacția cea mai puternică produsă la Brașov împotriva propagandei reformate a fost traducerea "Cazaniei ortodoxe" de preoții Iane și Mihai, după ce aceasta fusese tipărită de Coresi.

Preocuparea preoților bisericii Sf. Nicolae din Scheii Brașovului ca, prin pregătirea din cadrul școlii (întemeiată, refăcută, organizată și influențată de biserică) să se formeze preoți, dieci, dascăli, *interpreți* și *caligrafi*, este o realitate a secolului al XVII-lea.

Acest fapt ne îndreptățește să admitem existența unei "școli organizate de copişti", "precum și una de traducători"⁶ pentru textele bisericești și să găsim neargumentată afirmația

lui G. Strempelel că "în cele două sau trei mănăstiri din Transilvania (biserica Sf. Nicolae - a avut statut de mănăstire - pe baza hrisovului din 5 aprilie 1656 - a voievodului Moldovei, Gheorghe Ștefan, că este numită "sfânta mănăstire-biserică"⁷), nu s-au format niciodată școli de copişti"⁸.

Săvârșită de preoți, munca de copişti și interpreți era determinată, fie de necesitatea de carte pentru uzul bisericii și al școlii, fie din aplecare spre activitatea de cultură, stărnită de noua deschidere umanistă cu paletă largă tematică, fie ca ispășire a pedepsei. În secolul al XVII-lea majoritatea dascălilor de la școala din Schei au aparținut școlii de copişti și traducători și anterior sau ulterior bisericii, în calitate de preoți.

Sub raportul conținutului manuscriselor copiate sau traduse, păstrează în acest secol XVII, ca și în cel precedent, caracterul religios: texte biblice, manuscrise cu texte folosite la oficierea serviciului religios sau texte de lectură religioasă. Un asemenea conținut are "Penticostarul" cronicarului Vasile, rămas în manuscris la 1613, precum și traducerea dascălului din Scheii Brașovului - Alexandru (polonul): "Penticostariul" - tradus în 1694 și "Psaltirea slavo-română cu tâlc" din 1697.

În anul hirotonisirii - Florea Băran scrie în limba română "Credeii"⁹, iar Vasile Hoban I, care se dovedește a fi interpret prin valoroase traduceri în școala de copişti din Schei, traduce în limba română "Vechiul Testament" (atribuit lui de vechile Catastife ale Bisericii), o "Epistolie", "Psalmi de sară" și "Învățători pentru sfântu post care iartă fereleul sufletesc a tot provoslavnicul creștin".

Având exemplul slav, Radu Tempea II traduce "Evanghelii cu tâlc", servind aceluiaș conținut religios al manuscriselor.

Nu lipsesc în secolul al XVII-lea scrierile laice, cel mai vechi text semnat "Escopia" îl găsim la fel ca și "Alexandria" tot în Transilvania, iar dascălul Costea din Scheii Brașovului, copiind un "Miscelaneu" de literatură populară între anii 1693-1703, rezervă filele 122-145 vieții și faptelor lui Escop¹⁰. Cel mai vechi text tradus al "colecției de povești hazlii și de snoave", romanul oriental "Sindipa" și care a circulat în număr mare, a fost lăsat de același Costea dascălul, care l-a copiat în 1701.

Cărți de înțelepciune și cu caracter moral, având destinație didactică, a tradus și amintitul dascăl Alexandru (polonul), "Amartolon Sotiria" ("Mântuirea păcătoșilor"), după cartea venețiană aparținând lui Landos, scrisă în limba greacă.

Reproducând în mare parte fragmente din literatura de înțelepciune, "Codicele Miscelaneu" este tradus și copiat de Vasile II la 1680, iar cel mai vechi manual de filozofie descoperit în Schei și copiat sub forma unui "Miscelaneu", în limba greacă și slavă, aparține copistului Barbu Hoban (manuscrisul cuprinzând fragmente de literatură de înțelepciune, identificat în arhiva istorică a Muzeului din Scheii Brașovului, are aspectul unui ceaslov, îmbogățit prin așezare în text, și conținut cu cărți de înțelepciune bisericesti închinat lui Ioan Gură de Aur, Efreim Sirul, învățăturile Sfântului Chiril).

Scrise în exclusivitate pe hârtie sub forma codicelor (cărților) și prin copiere după model, nu după dictare (dovadă este faptul că nu sunt mai multe manuscrise cu același conținut), manuscrisele din Scheii Brașovului includ însemnări marginale. Acestea fac referiri la: paternitatea manuscrisului, data de început sau finală pentru copiere (la "Codicele Miscelaneu" s-a practicat grafia latină cu latinizarea numelui "Ladislau Pastoris, scripsi hos literas" - Vasile Hoban II; "Această carte - "Patericul" - am scris-o lu robul Domnului Dumnezeu Alexandru, în anul Domnului 1699, luna februarie 12 scris-am cu Barbu d/iac/ - "Miscelaneul"), scuze și explicații legate de greșelile de manuscris și blestemul pentru înstrăinarea lui (prezent în secolul XVII, - începând cu secolul următor dispăre).

Convinși de necesitatea păstrării cu autenticitate a mărturiilor istorice, copisti și dascăli din Scheii Brașovului au consemnat însemnări maghiare, mărturii de preț ale unor momente de interes istoric și prin aceasta au realizat ceea ce N. Iorga numea "istoria locală scrisă de cei mici"¹¹.

Am recurs la gruparea însemnărilor astfel:

a) însemnări cu caracter politic ce reflectă:

a.1) acțiuni militare: cea slavonă pe un "Minei" din secolul al XVI-lea aparținând colaboratorului coresian, popa Iane: "să se știe de când a fost bătălie la Feldioara și au pierit Mihai și mulți ostași dintre sași și dintre români în anul 7121 (=1613) luna octombrie 7 zile. Scris Dumitru"¹². Însemnare chirilică pe "Parimii românești" a cărturarului Vasile Hoban II, privind lupta dintre austrieci și muntenii lui Brâncoveanu de la Zărnești, sfârșită cu victoria domnitorului muntean: "la apusul soarelui război iute au fost cât nu se spune și au spart pe nemți, turci, curuții, muntenii, tătarii și au pierit și aga Bălăceanu și generalistul Ardealului Teleki Mihai și pre Heizer l-au prins rob, luna august 1 zile, 1690"¹³.

a.2) perioade ale domniilor sau sfârșitul lor: însemnarea chirilică făcută de un elev al școlii din Schei pe "Cartea de lumină", tipărită în anul 1699 la Snagov și dăruită Bisericii de Constantin Brâncoveanu - "venit-au mazălirea lui în săptămâna cea mare ... a doua zi la 9 ceasuri ..."¹⁴.

a.3) conflicte interne: însemnarea unui copist local în grafie chirilică, pe o carte de înțelepciune numită "Lesvicinic" - „când au tăiat slujitorii din Țara Românească boierii și au venit în Brașov în ziua de Ispas, deci au mers în țară să bată slujitorii ... și au scris în luna iunie 10 anul 7163 (=1655) și am scris acest cuvânt în Cetatea Brașovului"¹⁵.

b) însemnare cu caracter cultural, care reproduce un argument al legăturilor tipografice dintre Muntenia și Transilvania în perioada editării "Noului Testament" de la Bălgrad din 1648. Însemnarea chirilică este înscrisă pe cel mai vechi "Parmier" românesc scris în Schei aparținând lui Vasile cronicarul: "să fie știut când am fost cu Ștefan Tipograful în satul numit Sinca și am stat acolo o noapte și până la amiezi în casa prezbiteriului Radu, venind din Țara Ungrovlahiei (Țara Românească n.n.) și mergând la Bălgrad"¹⁶.

c) însemnări ce înscriu evenimente din viața urbei brașovene, ca și cea aparținând lui Vasile Hoban; scrisă pe un "Apostol cu cuvântări" cu grafie chirilică privind distrugerea turnului alb de lângă bastionul fierarilor: "să se știe că s-au surpat turnul din cetate, sâmbătă spre duminică noaptea, la unsprezece ceasuri ..."¹⁷.

d) însemnări cu caracter filozofic-moral, ca și cea chirilică de pe "Tipic" slavon din secolul XVI: "David zice că zilele omului sunt ca floarea erbii, așa și zilele noastre sânt trecătoare ca umbra ... Scris-am eu arhidiaconul mitropoliei Bălgradului, Avram, de la nașterea lui Hristos 1692, luna oct. 16"¹⁸.

Sunt cazuri în care copistul abuzează de aceste însemnări și le reduce la formula stereotipă "și am scris eu ... dascăl", cu repetarea acesteia. Spre exemplificare: "Scris-am eu Stadicul, fiul popei Stadicului ot Brașov, și am scris eu Staicu 7198, de la Hristos 1689" și pe același "Tipic" slavon revine cu aceeași afirmație¹⁹.

În ce privește grafia manuscriselor, foarte frecvent în secolul al XVII-lea se întâlnește tendința copistului de a imita grafia textului tipărit, pe care l-a folosit ca model, atât la forma literelor cât și la aranjarea textului în pagină.

Cum se poate observa din exemplele menționate, datarea manuscriselor, a copierii, traducerii sau însemnărilor maghiare, s-a făcut de cele mai multe ori după cronologia bizantină a facerii lumii. De obicei anul de la facerea lumii este urmat de anul erei noastre, și apoi luna și ziua.

O concluzie se impune cu referire la numărul relativ mic de copii și manuscrise copiate (45 nume pentru cei dintâi și 66 pentru a doua mențiune - date oferite de G. Stempel), care își poate găsi explicația în cea mai aspră și distrugătoare catastrofă - incendiul din 21 aprilie 1689, prilej cu care singura cruțată a fost biserica Sf. Nicolae.

O raportare a tipăriturilor din secolul al XVII-lea la secolul al XVI-lea precum și la manuscrisele secolului al XVII - lea, ne conduce spre următoarele afirmații:

1. Informația oferită de cartea tipărită a secolului în discuție este mai bogată decât cea a secolului XVI. Prefețele sau postfețele tipăriturilor din secolul XVII sunt adevărate lecții privitoare la unitatea de neam, pledând pentru cultivarea limbii române (a II-a jumătate a secolului al XVII-lea, are loc oficializarea limbii române în biserică).

2. Activitatea de tipărire a cărților în acest secol evidențiază aceeași evoluție sinuoasă, oscilantă, ce a caracterizat spațiul transilvănean și în cadrul lui cel brașovean. Mai puțin intensă activitatea de tipărire de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea reflectă legătura între politic și cultural, prin sprijinul principilor transilvăneni (Gabriel Bethlen și Gheorghe Rakoczy I), a tipăriturilor în limba română.

În a II-a jumătate a secolului, când activitatea culturală este frânată de propaganda catolică pentru unirea unei părți a românilor la biserica Romei, tipărirea cărților devine intensă - în mare parte sub influențe venite de peste munți.

3. Prin analizarea tipăriturilor românești existente la Brașov și aflate în catalogul²⁰ secolelor XVI-XVIII, putem afirma că din totalul celor 114 tipărituri, majoritatea - 67, sunt în limba latină (am inclus și textele bilingve: latin-german și latin-maghiar), 26 sunt în limba română, 17 în limba germană și 4 în limba maghiară. Cărțile provin din tipografiile de la Brașov, Sibiu, Alba-Iulia, Buzău, București, Târgoviște (începând cu 1644), Govora (centru nou de tipărire).

În secolul al XVII-lea, simultan cu creațiile originale în domeniul cărții bisericești, își face apariția și cartea cu conținut laic. Mentalitatea secolului al XVII-lea se concretizează în delimitarea comunității etnice și de neam românesc, de celelalte comunități (catolică, luterană și calvină) și apartenența la o comunitate umană răsăriteană, în care slavii și grecii dețineau un rol preponderent (cărțile religioase tipărite în acest secol, sunt traduse după cărți în limba greacă și slavonă).

Tipăriturile au conținut laic, sunt în limba latină și au o diversitate tematică: - cu caracter didactic pentru studiul gramaticii limbii latine, cu conținut filozofic²¹ (antinomiile categoriilor filozofice, dispute filozofice), preceptele logicii prin cărțile lui Comenius, "Lucrări fundamentale despre lume, despre viața de toate zilele"²², despre retorică, fabulele lui Esop publicate în limba greacă și latină, poezii referitoare la înțelepciune²³, tipărituri închinare personalităților bisericești²⁴, principilor sprijinitori ai dezvoltării învățământului prin înființarea de școli, personalităților antichității²⁵ (sub influența umanismului și admirația acestuia pentru antichitatea greacă și romană, - discursurile lui Cicero și traduceri ale lui Ovidiu); prezentarea unor evenimente din istoria Transilvaniei și a legislației juridice de secol XVII.

4. Apropierea între manuscrise și tipărituri se face prin însemnările ivite sau întâmplătoare, ale unor evenimente și fapte. Astfel, pe "Mineiul" pe luna februarie, însemnarea de la 1699²⁶ se atestă dania făcută bisericii Sf. Nicolae a celor "12 Mineie", "ce îmblă pre 12 luni în sfânta biserică, care pomania mare cu aciasta să o primească dumnezeu întru împărăția cerului ...". Aceeași însemnare conferă date de istorie locală, prin mențiunea preoților de la biserica Sf. Nicolae din timpul daniei: "întâi protopop Vasăi snă protopop Vasăi Hoban și al doilea popa Vasăi Grid, al trei/lea/ popa Cârstea, snă protopop Stoicul al patrulea popa Floria

snă Todoran Băra(n) ...". Însemnarea cu caractere chirilice de pe "Triodul" de la 1700, înscrisă dăruirea tipăriturii Scheilor de către domnitorul muntean: "Acest triod dăruitu-l-au la sfânta biserică de la Brașov din Schei Măria sa, io Constantin B/asarab/ B/râncovenul/ să fie pomană neclătită în veci".

5. Mai multe elemente (caracterul religios al cărților, cărți tipărite în limba germană; cărți păstrate în biblioteca bisericii Sf. Nicolae, cărți tipărite în spațiul extracarpatic și aflate la Brașov, ne determină să afirmăm că în secolul al XVII-lea implicarea oficialității săsești, a românilor, prin biserică, și a autorității politice din Țara Românească, rămâne triada cu rol decisiv în tipărirea și procurarea cărților.

Rolul bisericii, devine demn de luat în considerare, mai ales de românii din Schei, care nu și-au putut crea și desfășura istoria lor culturală în afara acestui lăcaș.

Este sensibil faptul că în secolul al XVII-lea cărțile și tipărițile sunt antrenate în aceeași luptă împotriva tendințelor protestante și catolice dar și în promovarea ideilor de unitate de limbă și neam a românilor preliminarând mentalitatea "civilizației luminilor".

Cultura românească a veacului XVII din urbea brașoveană se constituie ca element, în timp și spațiu, pentru îndelungatul proces al unirii tuturor românilor, a cărei tainică și permanentă pregătire s-a făcut nu doar prin "vitejia brațului ci și prin tăria condeiului și lumina cuvântului"²⁷.

NOTE

1. C. Mușlea, "Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului", vol. I (1292-1742) Brașov, 1943, p. 7; Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite, "Omagiul lui Constantin Kirițescu", București, 1937, p. 6.
2. Sterie Stinghe, *Istoria Bisericii Scheilor Brașovului (manuscript de la Radu Tâmpă)*, Brașov, 1899, p. 88.
3. N.N. Preoții de la Biserica Sfântul Nicolae din Brașov ca precursori ai lui Coresi și ctitor ai limbii noastre literare în "Athenaeum". nr. 1, 1939, p. 33.
4. P.P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București. 1965, p. 131-133.
5. *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 101-102; P. Binder, A. Huttman, *Românii din Brașov în epoca Reformei*, în "Studii și materiale de istorie medie", XIII, 1969, p. 79.
6. N.N. Stăte, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*, în *Omagiul lui Constantin Kirițescu*, București, 1937, p. 24.
7. St. Stinghe, *op. cit.*, p. 177.
8. G. Strempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p. 30.
9. I. Prișcu, *Din două manuscrise*, în "Țara Bârsei" II, 1930, p. 143.
10. Arhiva Muzeului din Scheii Brașovului, ms. 1436.
11. V. Oltean, *Cugetări de demult*, în "Astra", nr. 1, 1981, p. 15.
12. *Ibidem*.
13. C. Mușlea, *op. cit.*, p. 271.
14. Arhiva Muzeului din Schei, fond carte veche, p. 330.
15. V. Oltean, *op. cit.*, p. 15.
16. *Ibidem*
17. *Ibidem*
18. *Ibidem*.
19. C. Mușlea, *op. cit.*, p. 269.
20. *Tipăriți românești (1539-1750)*, Catalog, Brașov, 1980, p. 37-113.
21. Idem, *op. cit.*, p. 59, nr. 89; p. 48, nr. 70; p. 57-58, nr. 81 și 84.
22. Idem, *op. cit.*, p. 72, nr. 106.
23. Idem, *op. cit.*, p. 64, nr. 95

24. Idem, *op. cit.*, p. 49, nr. 71.
25. Idem, *op. cit.*, p. 50, nr. 73, p. 75, nr. 111.
26. Idem, *op. cit.*, p. 105.
27. O. Schiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 60.

THE ROMANIAN CHURCH SCHEII BRAȘOVULUI IN THE XVIIth CENTURY, A PLACE OF THE ACTIVITIES OF COPYING, TRANSLATION AND PRINTING (Summary)

The history of the voivodal Church from Scheii Brașovului represents in itself the steadfastness of the ancestors faith before the religious trends of the XVIIth centuries, mainly the reformed ones, but also of the Catholic reviving which followed.

Besides the maintaining of the Orthodox faith, the Church from Scheii Brașovului supported the Romanian school, as well as the school of copying, translating and printing religious and lay books. The Romanian literary language was cultivated and permanent relationship with the Romanian principalities were cultivated and the ideas and the philosophical trends of the age became well known.

An important cultural and religious Romanian centre, the Church from Scheii Brașovului was also a focus of promoting the idea of unity of all the Romanians.

CARTEA VECHĂ ROMÂNEASCĂ ÎN SCAUNUL MUREȘULUI

Elena Mihu

Cartea veche românească a contribuit la păstrarea ființei naționale, a credinței și limbii românești, într-o perioadă de intensă maghiarizare pregătită printr-un plan diabolic de de-naționalizare. Din însemnările pe care le conțin filele îngălbenite de vreme se poate înțelege cum treptat, prin presiuni de tot felul, românii au fost ruși de la biserica mamă, trecuți de la legea strămoșească la o lege străină. Cel mai greu a fost suportată perioada de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea (dar și anii 1948-1968).

“Dintre regiunile copleșite de săcui dismembrarea bisericii românești a luat proporții mai violente, mai întâi în scaunul Mureșului” - spunea N. Sulică în 1937¹.

În violenta luptă confesională din secolele XVII-XVIII a biruit cartea românească.

Cercetând 50 localități din Scaunul Mureșului, așezate pe Valea Nirajului (denumită *“Valea plângerii românești”*), pe Tâmbava Mică, Valea Mureșului, pe Câmpie, au fost scoase la lumină 304 cărți tipărite între anii 1643-1830, repartizate astfel: Bandu de Câmpie 8, Bârdești 9, Berghia 8, Bezidu Nou 1, Bolintineni 1, Bozed 7, Ceaușu de Câmpie 2, Chinari 3, Corunca 5, Crăciunești 9, Cuiejd 6, Culpui 5, Curteni 1, Ernei 1, Glodeni 12, Hărtău 9, Iclandu Mare 13, Iclânzel 2, Ivănești 6, Lăurenii 1, Mădăraș 9, Miercurea Nirajului 2, Morești 2, Moșuni 5, Mureșeni 10, Murgești 8, Pănet 1, Petea 3, Poietuța 7, Porumbeni 8, Roteni 3, Oroiu 15, Sâncrai și Cornățel 19, Sângeru de Pădure 6, Sângeorgiu de Mureș 7, Sângeorgiu de Pădure 8, Sântana de Mureș 8, Sânișor 5, Sântandrei 4, Sântioana 3, Sovata 5, Șardu Nirajului 11, Troița 2, Târgu-Mureș 13, Țiptelnici 5, Ungheni 5, Vaidacuta 8 și Voiniceni 6.

Cărțile sus amintite (sunt în bisericile localităților mai sus menționate sau au ajuns în alte depozite de carte din țară) în majoritate au conținut religios și reflectă, prin distribuția în timp, opțiunea credinței ortodoxe, căreia parțial îi ia locul de la jumătatea secolului al XVIII-lea biserica greco-catolică, dar în activitatea de cult a continuat folosirea tuturor cărților, așa cum atestă însemnările până la Marea Unire din 1918.

Din secolul al XVII-lea au ajuns în localitățile Scaunului Mureș un număr de 28 exemplare de carte; din prima jumătate a secolului al XVIII-lea 42; din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea 157 și din 1800-1830, 77 exemplare.

Câteva concluzii se impun de la sine. În secolul al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea cărțile proveneau de la Iași, București, Râmnic, Buzău, Târgoviște, Sibiu, Alba Iulia, dar începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea predomină cartea Blajului, ce stă și în bisericile ortodoxe alături de cele venite din “țară”.

Sunt de remarcat: *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643), în 11 exemplare: la Voiniceni, Oroiu (2 ex.)², Sâncrai, Pănet, Culpui, Iclandu Mare, Hărtău, Sângeorgiu de Mureș (2 ex.), Sântana de Mureș³, *Noul Testament* (Alba Iulia, 1648) la Poienița și Oroiu⁴, *Evangelia* (București, 1682) la Târgu-Mureș⁵, *Evangelia* (Snagov, 1697) la Bezidu Nou, *Antologhionul* (Râmnic, 1705) la Valea și Sângeorgiu de Pădure⁶ și *Ceaslovul* (Blaj, 1751 și 1753) la Porumbeni, Sânișor (exemplar complet) și Crăciunești⁷.

Nu putem trece peste manuscrisele unor *copiști* harnici și cu dragoste de carte cum sunt: *Matei Voileanu*, așezat pe la jumătatea secolului al XVIII-lea pe Valea Târnavii Mici,

la Șoimuș, format la școala de pictură din Țara Românească, de la care ajunge la Ernei, *Miscelaneu de literatură monahală*⁸, Diacul Toader din Odrihei, “*varmegia Chichilor*” (Comitatul Târnava), ce scria în 1708 un *Liturghier slavo-român*⁹ pentru popa Ioan din Lăurenii și Teodor Popovici, dascălul din Șardu Nirajului, căruia i se atribuie *Alexandria, Floarea darurilor*¹⁰, *Pilde filosofiei*¹¹ și un *manuscris folcloric*¹² din care s-au păstrat două poezii: “*A nevastii pomenindu-și fetia*” și “*Multe rele am avut*”.

Însemnările scot în evidență circulația cărții “călătorind dintr-o parte în alta a Carpaților”. *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643), ce a poposit pentru un timp la Icland Mare la începutul secolului al XVIII-lea, a fost în Dobrogea în mâna lui Ioan Delcheu “de la Marea Neagră”, de unde ajunge pe Câmpie, la Budiu (Papiu Ilarian), Bogata, Sopor de Câmpie și Milaș¹³. Exemplarul de la Voiniceni era cumpărat de la Cârlig din Moldova de popa Toader din Sânjorzi (azi Sfântu Gheorghe) “*în bani flori/ni/ 14 și bani 8, dezlegată și dentâi lipsă foile. În zilele /lui/ Apaf/i/ Mihaio craiu/ Ardealului, mitropolit arhe/teul/ kir Varlaam de Daia*”. Însemnarea este făcută de Ion Matei logofăt, când era “*crugul soarelui 27, crugul lunii 13, în v/lea/ 7195, de la nașterea lui H/ristos/ 1687. Prin mila lui Dumnezeu Io Voevod Domnul Țării Românești, fiu al marelui și prea bunului Io Voevod din Țara Vropii (?)*”. *Noul Testament* (Alba Iulia, 1648), de la Poienița a avut o intensă circulație în Transilvania. În 1713 îl cumpăra popa Gheorghe din Cacova (SB) pentru 22 florini, de unde trece pe meleaguri clujene, în mâna diacului din Someșu Rece și apoi a popii Oros din Poșta Dobăcii. În 1819 îl moștenește de la tatăl său, Teodor Borza, dascălul “școlii triviale din Maierii Mediașului” (azi Târnava, SB). La Bezidu Nou ajunge *Evangelhia* (Snagov, 1697), ce a fost “*dată de pomeană de robul lui Dumnezeu, Ianake vornicul cu jupâneasa sa Stanca*” din Țara Românească și pe care o vindea în 1754 feciorul popii Damian, popii Mihai din Ivănești.

Cărțile se cumpărau de cele mai multe ori cu eforturi mari, cu bani adunați de la întregul sat, ca în cazul *Octoihului* (Blaj, 1770)¹⁴, care “*au fost a lui Simion Colonzan, după moartea lui l-au cumpărat veșeni*”, prin contribuția mai multor locuitori s-a cumpărat *Strastnicul* (Blaj, 1753)¹⁵, “*cu sâlă n-au fost săteni/i/ din Be/r/ghia, din scaonul Mora/s/ Secului (Scaunul Mureșului). Nimeni să nu-l clă/r/tească din satu și de la biserică, că-i dată de pome/a/nă în parte neonită. Nemișcată din sat și de la biserică neonită, nice de cei ce au cumpărat încă să nu-i poată ce să caute ce o dat să-i dee înapoi: Gole Gligor un mărieș, Tunai Gavril 1 mărieș, Raica Pinte 1 mărieș, de la Godan Mihai 15 potori și un creștariu, One Boariu 5 potori și un creștariu...*”. Se cumpărau și pe bucate, fiindu-le țăranilor mai la îndemână: *Triodul* (Blaj, 1771)¹⁶, “*au cumpărat satul drept cu 10 merță de bucate și au stăruit de le-au strâns Ioan Fătu, cu Gorea Toader*”, pe bani și animale *Evangelhia* (București, 1742)¹⁷ o cumpăra popa Ioan din Teleac în chiar anul tipăririi de la Bucă diacul din Rășinari (SB): “*i-am dat un cat înșălat și bani, trei mărieș/i/ și un potor*”; iar *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643)¹⁸, în 1696, Paraschiva, fata popii Radu din Oroiu, o vindea popii Șandru din Merișor pentru “*17 florinți și 20 coți de pânză supbțire și 4 punți de ceară. Acestea le-au dat tot în prețul cărții să n-aibă drept încolo nimeni a o căuta*”.

Cărțile se moșteneau de multe ori din tată în fiu. *Chiriadodromionul* (Alba Iulia, 1699)¹⁹ “*datu-s-au cu soarte /lui/ Teuiaș Vasilica din împărțirea rămășițelor parentești, 5-a februarie /1/789, în Band*”. În 1727 popa Pătru Todoran din Hodac lasă scris pe *Antologhionul* (Râmnic, 1705)²⁰, pe când era preot la Sângeorgiu de Pădure, un testament de o rară sensibilitate “*Iară după ce s-au dat acest meneiu la mâna mea, carele l-am luat din mâna lui popa Simion din Huduc (azi Maiorești), carele au fost preut în Sânjorzi în urma pope/i/ Comșe și n-au vrut să mi-l dee până n-am adus bizonșafii (martorii n.n.). Și eu încă*

într-acest chip las și eu ficiorului meu, lu/v/ popa David, și jinere/lu/ meu, lu/v/ popa Ion, să nu să sfădească pentru pomana aceasta a lui popa Comșa. Că într-un an să fie la unul, într-alt an să fie la altul. Și la care va fi meneiu acesta într-acesta an să-m/v/ deae 4 mi/e/r/pe de grâu, și la moartea mea să mă grijească că pre un părinte dulce. Și să să apuce cu chizășie bună cum că după moartea mea să facă sărindar, adecă leturghie în 40 de zile. Iaste din cheltuiala lui și dimpreună cu pomana mea și popa Costea să fie pomenit pururea precum iaste scris la besericile carele /e/-am făcut cu mâna mea. De carele va /să/ facă așa precum iaste scris mai sus, aceluia să fie cartea aceasta. Iară de nu vor vrea să facă așa aceasta, las cu limbă de moarte la care biserică să va îngropa trupul meu acolo să rămâie și meniul meu, ca să avem pomeană văcinică dinpreună cu popa Comșa și cu tot neamul nostru în veci amin. Scris-am eu nedestoinicul popa Pătru To/d/oran Gurghiamul, anul Domnului 1727, noe/mbrie/ 13“.

Cărțile se dădeau la biserică pentru pomenirea veșnică a donatorului și a urmașilor săi. Pe *Liturghia* (Blaj, 1776) de la Sânișor se nota: “Anul 1829, mai 30, am dăruit ace/a/sta sfântă liturghie pe sama bisericii neunite din Veța ca să mă pomenească la sfânta leturghie, însă la biserică să rămâie, să nu să smintească di acolo nice-s ca cum. Însă numele meu este acesta: Fogoroși Petru din Vașarhei (Târgu-Mureș), muerea Maria, copiii Niculae, Manolea, Gheorghea ... însă mă rog părinte ca să nu mă uiți a mă pomeni vo dată. Dară de la beserică să nu să răslățească afară”. *Psaltirea* (București, 1764) se dădea bisericii din Egerseg (azi Cornățel-Sâncrai) “Până va trăi cartea aceasta și vâ/n/zătoare nice cum să nu fie, ce de pomenire precum am zis mai sus. Și să să pomenescă aceste nume: Savul, Ioana, Petru, Vasilie, Nastasia, Giorgie, Todora și tot neamul lor. Anul 1752“.

Pomenirea donatorului se făcea și în versuri cum găsim pe *Strastnicul* (Blaj, 1773) de la Târgu-Mureș “Că tot creștinul să se ție// De a sa dreaptă pomenire// Că-i cinstit // Aceasta s-au dăruit // Ai cărui nume-l vei afla// Dacă-l vei mai înturna // ... Moldovan din Berghia// Ca nime să nu-i strămute// Cu ace/a/sta să să ajute// Cantorii să cânte // Poporeni/i/ să asculte // Cu/m/ H/ristos/ au pătimit // Până ce ne-au izbăvit //”.

Episcopii Blajului alimentau cu cărți bisericile din Scaunul Mureșului. În 1754 se cumpăra *Strastnicul* (Blaj, 1753) pentru Sântandrei, “fiind episcop Petru Pavel Aron în Blaj” și de „s-ar întâmpla care cumva să să risipească care cu altă primejdie, această carte să meargă cu celelalte obiecte ale bisericii tot la un loc cu păharul”. *Apostolul* (Blaj, 1767) “s-au dat de pomeană popii Mihail Săvăstrean la Cracionfalău (azi Crăciunești) di/n/ porunca eselenția sa Grigorie Maier, pentru un testament ce au rămas la Blaj și o evanghelie”. Între anii 1771-1772 se dădeau “din crăiasca milă prin c/institut/ P/etru/ Iacov Aaron”, vicarul episcopiei, cărți la Săbed, Chinari, Culpui, Sântandrei - în 1771 și Bărdești, Bozed, Corunca, Poienița, Corund - în 1772.

Pentru că erau un bun de cel mai mare preț, cărțile poartă pe ele blesteme din cele mai cutremurătoare, pentru a nu fi luate din sat. Pe *Triodul* (Blaj, 1771) de la Iclandu Mare se consemnează: “Și să naibă nime nici o treabă la dânsul, nici sătenii, nic: preoții, nici din afară de beserică, să să leje cineva de dânsul că nu cumva să cază unii ca acei în blestem ca Nabucodonosor, împăratul, pentru odoarele bisericii, de au păscut iarbă ca dobitoacele”. Pe *Antologhionul* (Râmnic, 1705) de la Valea, diacul Toader scria în 1709: “Și cine ar îndrăzni a o vinde sau l-ar fura, să fie blăstămat de noi și de D/w/mnezeu și de Maica Precesta și de 318 sf/in/și ce-au fost la Nichia, ce tot de pom/e/ană să fie“.

Însemnările fac referire și la calamitățile naturale. Foametea din 1816, ca urmare a războaielor napoloniene nesfârșite, care s-au asociat și cu seceta din Ardeal a anilor 1815-1817, o descrie popa Oros pe coperta *Noului Testament* (Alba Iulia, 1648) de la

Poienița: “1816, în luna lui aprilie opt, grîn: 8 zlofi, de cucuruz 5 și 6, și 2 cupa de vin, 3 zlofi sfertul de slănină. Și a/u/ mâncat oamenii pită de coce din ghindă. Și întru acest an au pus /ai/ noștri pace cu toți craii/ cei protivnici”.

Nu lipsesc nici consemnările ce fac referire la evenimentele istorice ale neamului. Teodor Tolan, preotul satului Murgești, ne lasă o cronică a anilor 1848-1849 pe *Liturgia* (Sibiu, 1809), la sfârșitul căreia adaugă 5 file “pentru însemnarea multor lucruri de bună treabă”, pentru a lăsa posterității “samă”, de întâmplările la care a fost martor. Își începe relatarea cu data de 18 iunie, când s-a citit actul de deființare a iobăgiei: “... în curtea mării sale g/rofului/ Toldologhi Mihai, în auzul a tot norodul, români și unguri, adecă 18/6 iunie 1848”. Continuă cu venirea secuilor și incendierea satelor din toamna lui 1848: “20/8 octomvrie /1/848 vineri și sâmbătă au început a veni săcuimea, cătaneie din Ciuc, Jurgeu (Giurgeu) și Haromsechi (Trei Scaune) și duminică seara au aprins satul Nirășteu (Ungheni) și au ars tot”. Descrie apoi prigoana la care erau supuși preoții români (“Sâmbătă noaptea, adecă 20/8 octomvrie/ au venit la mine pe la miezul nopți/i/ 4 ônketeș (voluntari) cu puștile și au cerut mâncare și vin și le-am dat, și într-aceea au venit săteni/i/ unguri și rumâni și m-au apărât”), recrutarea cu forța a tinerilor din sat și înrolarea în armata maghiară în iarna anului 1849: “În anul 1849, ianuarie 18/6, ungurii au luat pe ficiorii cei de român și cei de ungur și i-a/u/ dus în cetatea în Vașarhei. Și-au luat din ei pe nume: Tolan Toader 1, Pop Nicolae 2, Bucur Firca 3, Matei Firca 4, Crăciun: Ilea 5, Matei Ioan 6, iară de ungur Ferenți Ianoș 7, Silagi Micloș 8, More loji 9, a lui More Elia - Pișta 10, Inșea Șoanu 11, Vai Ianoș 12, Socaci Andriș 13, Fanoca loji 14, Bucșa Ianoș 15”. Cronica mai consemnează dezertarea lui Pop Nicolae în 23 ianuarie și despăgubirea dată de români și se încheie cu data de 22 martie 1849: “Joi, adecă martie 22/11, 1849 au dus clopotele ceale rumânești din clopotniță ca să facă ungurii tunuri din iale, pe sama Țării Ardealului. De la biserica Sânbenedic (Murgești) și a Acașfalăului (Acățari), doa/uă/ de la matre și doa/uă/ de la filia românească”.

Pe baza însemnărilor putem reconstitui nu numai drumul cărții ci și activitatea slujitorilor bisericilor românești. Preoții au menținut făclia românismului pe aceste meleaguri. Au înființat școli, au fost primii dăcăli, au trecut de la slujba din biserică la cea de învățământ și de aici la lupta națională, în focul luptelor anilor 1848-1849, s-au pe “Câmpul lui Horea” la Alba Iulia.

Pe o singură carte, *Antologhiomul* (Râmnic, 1705) de la Valea găsim menționați următorii preoți de pe Valea Nirajului: pe popa Ioan din Lăurenii, cel ce vindea cartea la 1709, “derept 21 zlofi”, lui popa Simion “ot lobagifalău” (Valea) și pentru care diacul Toader copia chiar în casa lui *Liturgierul slavo-român*, în 1708. Pe protopopul Mihail din Crăciunești, care nota în 1723 următoarele: “Nefiind întâi zapisul anume la biserica Ibatfalăului, iată că noi fiind vămtaș și ghirău peste carte într-un an deplin, au dat mulți o/a/meni suflete ... și la leje au miruit ... iar pentru o mai mare dreptate ne-am pus pecetea”. Pe popa Marcu Vlașcovici, vestitul zugrav din Țara Românească, cel așezat pe Valea Nirajului pe la 1750, îl găsim pictând și în 1786²¹. El făcea însemnarea din 1772 privind legarea cărții: “Scris-am, popa Marcu, zugravul ot Andrașfalău (Sântandrei). Și s-au legat în zilele împăratului Iosif al II-lea, fiind episcop în partea neuniților Sofronie Carloviț, protopop Nicolae ot Malomfalău (Morești)”. Pe protopopul Nicolae de la Morești îl găsim în funcție în 1772, când se judecau pentru carte cele două familii, Chinceș și Baci, “de-au scos-o cu leje”. Lui i se intențază proces în 1775, sub acuzația de convertire la ortodoxie a unor sate de pe Valea Nirajului și aducerea de preoți hirotoniți în Valahia. Îl găsim chiar închis, până în anul 1780, când episcopul Blajului, Grigore Maior, face demersuri pentru eliberarea lui²². Seria preoților Văii Nirajului poate continua cu : Simion Colozan, preotul din Moșuni, cel ce a fost hirotonit “de

măria sa Vasilie, episcopul neonit în Sibiu²³. În 1803 participă la cumpărarea *Psaltirei* (Râmnic, 1764) pentru Șardu Nirajului, contribuie la plata icoanei „*Deisis*”²⁴. Ioan Ludușan din Roteni, preot cu familie numeroasă, cum notează pe *Catavasierul* (Blaj, 1777), schimba în 1820 cărți cu dascălul Simion Popovici din Oaia (azi Văleni): „*Am schimbat cu părintele de la Hărășcrac (Roteni), strastnicul ... și mi-au dat o /p/saltirea și creștineasca și un zlot bani ... schimbui/ 5 zloți*”²⁵. Din 1829 îl găsim la Roteni pe popa Dimitrie, care aducea pentru biserică *Liturghia* (Târgoviște, 1713) din satul Budiu (azi Papiu Ilarian) în 1831 și pe filele *Chiriacodromionului* (Alba Iulia, 1699)²⁶ înșira motivele pentru care a renunțat la preoție în 1839, pentru a deveni dascăl la Ormeniș. Pe Teodor Tolan din Murgești, care cumpăra în 1807 un *Catavasier* (Blaj, 1803) și *Liturghia* (Sibiu, 1807 - cu cronica anilor 1848-1849), iar în 1809 *Propovedaniile* lui Petru Maior, atunci ieșite de sub tiparul de la Buda. Notează pe *Liturghie* cutremurele de pământ din 14 octombrie 1802, 14 noiembrie 1829, 5 octombrie 1834 și 11 ianuarie 1838, și sunt înșirați numele patriarhilor, mitropoliților, episcopilor „*de legea grecească pravoslvnici*”, și alături de aceștia „*vldicul Făgărașului în Ardeal, ezcelenția sa prea luminatul și prea sfințitul Ioan Bob de leje grecească catolică*”.

Dintre preoții și protopopii Târgu-Mureșului, care au cumpărat sau mijlocit cumpărarea de cărți merită amintit protopopul Gheorghe (tatăl lui Petru Maior), care a slujit în biserica ridicată în 1750²⁷, unde și-au găsit locul atât uniții cât și neuniții, până prin 1760, pe când „*predica pe Mureș în sus*” Sofronie din Cioara și popa Tunsu în târgul Sânpetrului de Câmpie (MȘ). Nu știm exact când mijlocea cumpărarea *Cazaniei lui Varlaam* pentru popa Onu din Solovăstru²⁸, pe care nota: „*... popii Onu din Solovăstru, lui cu pace să o stăpânească în veaci amin. Protăpop Georgie din M/ureș/ Vașarhej*”, dar în 1761 făcea însemnarea pe *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652)²⁹, pe care o cumpăra popa Petru din Sălcud: „*... și înaintea me/a/ așa s-au legat, întărindu-să prin iscălitura me/a/ protopopul Giorghie din Mureș Vașarhely (Târgu-Mureș)*”. Presupunem că *Evangelia* (Blaj, 1766)³⁰ era proprietatea sa și pe care o vindea în 1787 preoteasa „*popii Giorghie*” bisericii din Bărdești. Pe când era protopop Ioan Bob, biserica arde în 1780, „*cu toate odoarele și cărțile sfinte, rămânând numai masa de aramă a clopotelor topite*”³¹. Pentru paraclisul ridicat pentru uniți, Ioan Bob cumpără în anii 1781-1782 cărți provenite din tipografia Blajului: *Octoiul* (1770), *Triodul* (1771), *Penticostarul* (1768) și *Strastnicul* (1773). Pe ultimul nota: „*Acest strastnic iaste a bisericii Murăș Vașarheului cei rumânești, dăruit de măria sa vldica Ioan Bob în anul 1792*”. Pentru biserica de piatră ridicată cu cheltuiala sa în 1794, pe când era episcop al Blajului, dăruiește (presupunem) *Biblia* (Blaj, 1795) în traducerea lui Samuil Micu. Dintre preoții uniți ai Târgu-Mureșului îl mai amintim pe protopopul Vasile, care vindea în 1763 un *Triod* (București, 1747)³² lui Dobre Petre din Oroiu, și pe Teodor Orhat, protopopul „*M. Vașarheului și Georgeiului*” care dăruia satului Șerbeni un *Molitvenic* (Blaj, 1757)³³, donația episcopului Grigorie Maior, în 1774.

Din 1919 îl găsim protopop al Târgu-Mureșului pe Elie Câmpeanu, ce avea în bibliotecă sa un exemplar din *Cazania lui Varlaam*, pe care fiul său, Liviu, notează: „*Această carte de învățătură, zisă cazania lui Varlaam, pe care o am de la tatăl meu protopopul canonic Ilie Câmpeanu ... să o păstreze cum a păstrat-o și familia bunicii mele după mamă, al cărui întemeietor, emigrant pe la 1700 de la Mănăstirea Neamțului, la Voșlobeni, jud. Ciuc, a dat lungul șir al preoților Ciobotariu, paznici neînfrițați timp de 215 ani ai românismului, la izvoarele Mureșului, Oltului, Trotușului*”³⁴. Cât a funcționat ca protopop al Ciucului a descoperit splendidul exemplar din *Evangeliarul* lui Macarie (Târgoviște, 1512) și *Liturghierul* lui Coresi (Brașov, 1570)³⁵, primind în dar un manuscris din secolul al

XVIII-lea³⁶ de la preotul Giorgie Gergely din Frumoasa și avea în proprietatea sa un exemplar din *Cazania* (Iași, 1643)³⁷, ce a aparținut pe la 1758 satului Mărtineni (HR), "*În anii Domnului 1758 utovrie în 26, au cumpărat eu, popa Toader din Matifalău (Mărtineni) această căzanie de la preoteasa popii Vasile din Bogata, dre/p't 12 florin/p/ A/n/n/o 1758*".

Ortodocșii din Târgu-Mureș, după anul 1760, bat drumul la biserica neunită din Egerseg (Cornățel), până în 1793, când se ridică și pentru neuniți un lăcaș de închinăciune, biserica de lemn de astăzi. Primul preot al bisericii este protopopul Ioan Popovici din Cornățel și diac era fiul său Ioan. Din 1796 îl găsim ca preot pe cel ce n-a ținut cont de frig, de oboeală, alergând de la Sibiu la Cluj pentru a obține autorizație de construire a bisericii³⁸, pe Nicolae Panovici, care este primul învățător al școlii ortodoxe înființate în 1794. Vicarul Consistoriului din Sibiu, Ioan Popovici, făcând aprobarea de numire ca preot în 1796³⁹, cerându-le credincioșilor din Târgu-Mureș "*să cuprindeți cu dragoste ca pe păstorul sufletelor, dându-i toată credincioasa cinste și ascultare întru cele duhovnicești, precum și cele credincioase de hrana sa, după îngăduința prea înaltelor locuri*", poruncindu-i și preotului Nicolae, atunci numit: "*să poarte viața sa cu cinste, după legea lui D/umnezeu și după pravila bisericii. Să fie blând, să fie de treabă, să facă pururea slujba lui D/umnezeu. Să fie ca lumina în sfeșnic, să nu fie bețiv, să nu fie gulăcivitor, să nu facă nici un exces sau scandal. Să păzească preaințele porunci împărătești, gubernalicești și a ci/nstitei/ Varmeghii/comitat/, precum și a domnilor locului*". În 1801 îl găsim pe Nicolae Panovici cumpărând o *Liturghie* (București, 1741) pentru biserica din Cornățel⁴⁰ și în 1803 dona o *Psaltire* (Râmnic, 1764) pentru biserica din Șardu Nirajului. Având un salariu modest, ca preot și neprimindu-l nici pe acela regulat el părăsește Târgu-Mureșul în 1804, mutându-se la Alba Iulia, iar din 1810 îl găsim ca protopop în Brașov⁴¹. Presupunem că a murit în anul 1830, pentru că în acest an i se vând cărțile la Episcopia din Sibiu, din care un *Octoih* (București, 1764)⁴² îl cumpăra Teodor Branea pentru biserica din Aluniș: "*Iară să știe că am luat acest octoih de la Scaunul Episcopiei din Sibiu în anul 1830, din cărțile fostului protopop Nicolae Panovici. Dusul afară a acestui păstor și cărțile sale s-au lăsat la Consistori spre vindere cu preț de bici socotit, din care cărți lăuate la vindere, am luat și eu acest octoih, fiindu-mi lipsă de el, cu bani buni 2 zloti*". Locul său la biserică și școală îl ocupă Vasile Pantea, preotul și protopopul din Sângeorgiu de Pădure. În 1789 îl găsim învățător în Pănet⁴³, în 1809 cumpără pentru el un *Triod* (Blaj, 1771)⁴⁴. Pe când a fost numit protopop al bisericii neunite din Târgu-Mureș, în 1814, cumpără o *Liturghie* (Sibiu, 1809)⁴⁵, pe care menționa: "*Scriindu eu în anul 1814, aprilie 26, care o și iscălesc cu iscălitura mea, Vasile Pantea, paroh M/ureș/ Vașarhei și protopop al Mură/ș/ Secului, înființată aici, fiind în funcție*". Tot în acest an semna actul de donație a *Evangeliei* (București, 1682)⁴⁶, dăruită de jupânul Ilie Bucur din Târgu-Mureș bisericii din Beica de Sus, și picta, prin strădania lui, biserica de lemn, zugravii de la Feisa, fapt ce-i aduce consemnarea în pisanie. În 1816 primea "zalog" pentru 10 florini renani *Teologia moralicească* a lui Samuil Micu (Bleș, 1796)⁴⁷. În 1820, 14 decembrie, directorul școlilor neunite, Moise Fulea, la semnalarea lui Vasile Pantea, intervine la forurile din scaunul Mureșului pentru înființarea de școli românești⁴⁸. În 1825, 21 aprilie, protopopul ortodox al Mureșului ne lasă, la sfârșitul Protocolului de venituri și cheltuieli a bisericii Cornățelului, "*Inventarium cărților bisericii de la Egerseg*", din care aflăm că biserica avea la acea dată 12 cărți, 10 erau "de țară" (adică din București) și 2 din Blaj. Mai târziu nu mai avem date legate de Vasile Pantea.

Din 1836, "cu mână puternică și cu bărbăție rară"⁴⁹, conduce destinele protopopiatului Mureș, Partenie Trombitaș. În 1835 cumpăra *Octoihul* (Buda, 1826)⁵⁰ pe care

nota: "Aciastă folositoare carte iaste însușită, a mea, prin mine cumpărată, legată și până acum grijită, adecă 5 iunii 1835. Trombitas Partenius, capel/an/ al Murăș/ului". În 1840 el primea în dar *Psaltirea* (București, 1764)⁵¹, care "au fost a lui Georgie Dafin (din Orăștie) și fiindu și nănaș de cununie, după moarte mi-au dăruit mie, rămasa văduvă Cadar Barbara. Pe pomenire M/ureș/ Vașarhely, 27 feb/ruarie/ 1840 Partenie Trombitas, protopop". După 1848 el încearcă să-și refacă biblioteca, scoasă la licitație împreună cu celelalte bunuri, cumpărând cărțile editate de Andrei Șaguna la Sibiu, și anume *Chiriadodromionul* (1855)⁵² și *Mineele* (1856)⁵³. Pe ultimele notează: "Mineiul lunii (...) împreună cu celelalte 11 iaste ale mele, Partenie Trombitas". La cererea Arhiepiscopiei ortodoxe de la Sibiu nr. 889 din 1872, întocmește o statistică a cărților din protopopiatul Târgu-Mureș, din cele 19 localități, cu un total de 341 cărți (fiind incluse și cele tipărite la Sibiu după 1830)⁵⁴. În anul morții, 1889, "Telegraful Român" scria: "viermele timpului a mai ros rădăcina unui stejar puternic, un stâlp a căzut de la edificiul administrațiunii noastre și altul ca el nu mai avem"⁵⁵.

Slujind credința și destinul comunităților românești, vechile cărți din scaunul Mureșului au o fascinantă biografie.

NOTE

- 1 Nicolae Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile secuizate, în "Reînvierea" (Târgu Mureș) I, nr. 1, 1937, p. 11-20.*
2. Într-o colecție particulară din Târgu-Mureș.
3. Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1987, p. 221.
4. În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
5. Donată în 1814 bisericii ortodoxe din Beica de Sus.
6. În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
7. Aurel Filimon, *Contribuții la bibliografia românească veche*, în "Dacoromania", V, 1929, p. 1929, p. 601-619.
8. Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1987, vol. 3, p. 55.
9. Idem, vol. 3, p. 319.
10. Gabriel Strempel, *Copiști*, p. 181-190.
11. Ioana Cristache Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iulia, mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p. 250.
12. Sacrificat pentru legătura *Triodului* (București, 1726) de la Sardu Nirajului.
13. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 310.
14. Parohia ortodoxă Veța.
15. Parohia ortodoxă Berghia.
16. Parohia ortodoxă Glodeni.
17. Parohia ortodoxă Sâncrai.
18. Într-o colecție particulară din Târgu-Mureș.
19. Parohia ortodoxă Band.
20. În colecțiile Muzeului Județean Mureș.
21. Pe spatele icoanei "Isus Pantocrator" de la Lăpușna.
22. Ioana Cristache Panit, *op. cit.*, p. 279.
23. Pe *Strastnicul* (Blaj, 1753) de la Moșuni.
24. Parohia ortodoxă Sântandrei.
25. Pe *Strastnicul* (Blaj, 1773) de la Troița.
26. Doina Braicu și Victor Bunea. *Cartea veche românească din sec. XVI-XVII-lea în Colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, 1980, p. 138.
27. Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*, Târgu-Mureș, 1932, p. 215.

28. Parohia ortodoxă Solovăstru.
29. *Târgoviște, cetatea culturii românești*, Târgoviște, 1975, p.4.
30. Parohia ortodoxă I Târgu-Mureș.
31. Traian Popa, *op. cit.*, p.237.
32. Parohia ortodoxă Oroiu.
33. Parohia ortodoxă Șerbeni.
34. Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 320.
35. Nicolae Sulică, *op. cit.*, p. 11-29.
36. Gabriel Stempel, *op. cit.*, vol. I, p. 309.
37. În colecțiile Bibliotecii Județene Mureș.
38. Traian Popa, *op. cit.*, p. 240.
39. Document păstrat în colecțiile Muzeului Județean Mureș.
40. Parohia ortodoxă Păcureni.
41. Traian Popa, *op. cit.*, p. 243.
42. Parohia ortodoxă Aluniș.
43. Aurel Holircă, *Școala din regiunea Mureșului Superior în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul celui de la XIX-lea*, în "Marisia", XIX, 1979, p. 223.
44. Parohia ortodoxă Sângeorgiu de Pădure.
45. Idem.
46. Parohia ortodoxă Chiheru de Jos.
47. *Cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*, București, 1972, p. 111.
48. Aurel Holircă, *op. cit.*, p. 226.
49. *Profiluri mureșene*, Târgu-Mureș, 1971, vol. 1, p. 98.
50. Parohia ortodoxă Sâncrai.
51. În colecțiile Bibliotecii Academiei Române, BRV 45.
52. Parohia ortodoxă Sâncrai.
53. Parohia ortodoxă Veța.
54. Nicolae Sulică, *op. cit.*, 1938, nr. 2, p. 11-29.
55. *Profiluri Mureșene*, vol. 1, p. 101.

The old Romanian book in the Mureș county (Summary)

In a period of intense magyarization of Romanians in the Mureș county, the old Romanian book had contributed to the keeping of the national being, of faith and the traditional language.

In the period of strongly insistences of transformation of Romanians confession and their passing to the "recept" religions in the 17th-19th centuries, had triumphed the Romanian book.

Inspecting 50 localities in the Mureș county were identified 304 Romanian books printed between years 1643-1830, from the valuable work "The Romanian book of learning", printed at Iași in 1643 until "Octoiul" from Buda in 1826. The books proceed from the great printing centres: Iași, București, Râmnic, Buzău, Târgoviște, Sibiu, Alba Iulia in main from Blaj.

Touching are the notes, real documents of epoch, some of them bringing data that supplementing the fascinating biography of these old Romanian books.

PREZENȚA CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI Semnificații istorice

Ioana Cristache-Panait

În zonele care au stat în atenția temei propuse a pulsat, îndelungată vreme, viața stăbunilor, strădaniilor păstrării ființei de neam, simțăminte de care s-au impregnat cărțile, tipărite și manuscrise, ce au răzbit până astăzi. Puținul păstrat, din tezaurul risipit sporește, prin valențele istorice, regretul de a nu fi consemnat la vreme cărțile din Transilvania și însemnările de pe ele: "mai ales din asemenea părți", după îndemnul lui Nicolae Iorga. Era în gândul savantului acea carte cuprinzătoare: "căci istoria românilor din Ardeal trebuie scrisă sat de sat"¹. Dar tăvălugul istoriei a fost necruțător. Alte biserici părăsite, pustiite, devastate, dărâmate. Câte valori nimicite, câte cărți mistuite.

Nu intenționăm a repertoria cărțile ce au supraviețuit, nici măcar statistic, acțiune atât de importantă, ci doar a reliefa, prin unele dintre ele, aspecte cu profunde semnificații pentru cauza însăși a circulației cărții vechi românești în sud-estul transilvan.

Menționarea unor cărți vechi în inventare parohiale, de la finele secolului trecut, precum exemplarul din *Evangelia* lui Șerban Cantacuzino (1682) al lăcașului bătrân de la Tofălau (comuna Sângeorgiu de Mureș)², sugerează existența de altădată a celor acum dispărute.

Pentru natura informațiilor marginale apelăm tot la o tipăritură cantacuzinească, *Apostol*, 1683, pentru a-i marca semnificativa peregrinare. Astfel de la București ajunge în Moldova, de unde în 1704 este dăruită de Finea Logofătul lui Lepădat din Voșlobeni (Harghita): "ca să-i fie învățătură". Aceeași frăție românească o atestă și exemplarul din *Cazaniile* lui Ilie Miniș (București, 1742). Deținut înainte de 1767 de un român transilvănean ajuns în Moldova, este cumpărat în august acel an de Gheorghe diac de divan, de la care trece la Jupân Cosma Dimitrie din Brașov³. Acesta, în 1784 septembrie 30, o dăruiește locașului ortodox din Porumbeni Mari (Harghita), astăzi inestimabil monument istoric fără enoriași⁴. În memoria acestora, a inimosului preot implicat în ridicarea sa, în locul celei din lemn, mai menționăm una din cărțile deținute și anume *Triod*, București, 1768, cumpărat de popa Ionaș: "ajutat de unii săteni, în 1776"⁵.

Semnarea unor cărți rare, prin exemplare ce au circulat în sud-estul Transilvaniei, constituie dovada amplexării pe care a avut-o fenomenul însuși. Din așezarea deja amintită, Voșlobeni, a intrat în fondul de cărți rare al Bibliotecii Academiei Române, tipăritura din 1577, *Psaltirea slavo-română*⁶. Într-un miscelaneu ce a circulat în zona Odorheiului, a fost aflat un exemplar dintr-o carte bucureșteană necunoscută: *Slujba din Duminica Rusaliilor*, a cărei tipărire s-a săvârșit la 8 aprilie 1680⁷. În scopul argumentării aceluiași aspect vom menționa Catavasierul tipărit la București în 1724, care a fost trecut în *Bibliografia românească veche* în urma comunicării lui Ilarion Pușcariu, fapt căruia N. Iorga îi releva semnificația. Cercetările din ultima vreme au confirmat tipăritura respectivă prin trei exemplare descoperite în Transilvania, dintre care unul a fost al bisericii din Valea Mare⁸ (Covasna), aflat în Biblioteca Mitrop. Sibiu, alături de altele provenite de acolo⁹. Edificator, în aceeași cauză, emoționant prin însemnări, este și un *Ceaslov*, București 7217 (1709), unicul exemplar cunoscut din această tipăritură brâncoveană. În ceea ce privește cel de al doilea aspect

zguduitor prin dramatismul său, prin puterea de a evoca lupta românilor transilvăneni pentru apărarea credinței, de fapt a ființei lor de neam, lăsăm să curgă însemnarea de pe fila de gardă a prețioasei cărți: “Scriș-am eu, popa Toma din Zagon, fiind în temnița Turii¹⁰, împreună cu popa Dumitru din Arcuș, fiind cu fiarele pe picioare pentru credința noastră”¹¹.

Prezența în sud-estul Transilvaniei, ca și în rest, a unor cărți cu largă circulație este dovada unității vieții spirituale românești, a comunității privind limba și conștiința sa, a nădejilor puse în păstrarea lor. Ne vom opri, în susținerea cauzei, la *Cazania* lui Varlaam (Iași, 1643), atât de sugestiv denumită: *Cartea românească de învățătură*. Se păstrează, din aceasta, două din exemplarele cu circulație în așezări din județul Covasna¹², ajunse în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului¹³. Unul din acestea a fost deținut de Oprea din Făgăraș, fiul preotului Lupu din Recea. Îl procurase, desigur, din Moldova, unde, după propria mărturisire, a stat opt ani, vândut, cu patru ughi, ajunge la popa Bârsan din Mărcuș, ce așterne pe una din file (211V) următoarea însemnare, din care răzbat trăirile sale și ale vremii sale în acea parte de țară: “Să se știe, eu, popa Bârsan din Marcoș, cum am tot ținut eu pre ozoneani¹⁴ și prea simteoneani¹⁵, și prea comoloneani¹⁶. Simbria fostumi-au o ferdelă de grâu și 15 bani. Iară care popi fi-va, de-i va lăsa în voia lor plătesc anevoie. Și să mă pomeniți și pe mine frați dragi preoți și slugile lui Dumnezeu în HS. Amin. Pis meseța aprilie 23, 7171” (1663). Fig. 1. După mai mult de un secol și jumătate, cartea ajunge la Păpăuți, fapt consemnat, astfel: “Această Cazanie este cumpărată cu 11 florinți de obștea neunită ot Păpăuți de la parohul Neculae Popovici, prin osărdia și îndemnul dascălului. Păpăuți, 28 feb. 1832 Ioan Popovici, dascăl și paroh”. Păpăuți a fost ultima parohie în care și-a îndeplinit rosturile (Fig. 2).

Cel de al doilea exemplar a fost preluat, încă din 1886, de Biblioteca Seminarului Andreean din Sibiu, de la Arpătac (azi Vâlcele)¹⁷. Cea mai veche însemnare rămasă pe filele acestuia este făcută de *Ioan ot Zălan*¹⁸, în 1762. Ulterior, *Cazania* aparținând lui popa Iosif, o dăruie bisericii Sf. Dumitru din Arpătac. În stăpânirea acesteia se afla sigur în 1766. O scrisoare și un pomelnic (de pe versul forzatului) pare a fi zăpăditul de dăruire. Pentru frumusețea limbii dar și a numelor moșilor-strămoșilor, îl redăm în întregime: “Sănătate Dumitale, viață îndelungată, pace și spăsenie de la Dumnezeu și de la noi, sfinte părinte popa Stoe din Arpătac. Roman, Bucura i Stan, Ion, Ruja și Stan și Dimitrie, Gheorghe, Ana i Gheorghe, Maria i Bucur, Anatol, Ion, Ion, Ana i Năstasie, Anca, Petrea, Neacșa, Oprea, Opreana, Ion, Ilina, David, Ion, Ilina, David, Ioana Dragomir, Toder, Parascheva, Toder, Dumitru, Bucura, Ion, Bucur, Toder, Todora, Maria, Neculae, Ioana, Atasia, Vasile, Gheorghe, Maria, Radu, Lazăr, Dochia, Dobra, Maria, Ion”.

Ca și în restul Transilvaniei, *Cazania* lui Varlaam va fi fost și în această parte de țară în număr mare, dar nu îndestulător cerințelor, copii manuscrise executându-se după ea. Stă dovadă copia¹⁹, iscusit caligrafiată în pragul secolului al XVIII-lea, păstrată în biserica din satul Doboi²⁰ (Harghita), odinioară atât de credincios obârșiei românești.

Cerința de carte în sud-estul Transilvaniei, ca și larga sa circulație, este reflectată și de numărul important de cărți rămase din aceeași strună de cântări. Menționăm, spre exemplificare, monumentele de la Glodeni²¹ (Mureș), Ciucsângeorgiu, Porumbenii Mari, Săcel, Voșlobeni (Harghita)²², Ojdula²³, Zăbala²⁴ (Covasna), majoritatea fiind luminate de teacurile tipografice de la sudul munților.

Revenim la Ciucsângeorgiu, pentru a releva din viața cărților, dorința de a fi avute în proprietatea familiară “ca o moșie”, aspect larg regăsit în Transilvania. În 1778, octombrie, ziua 20, popa Bucur de la Ciucsângeorgiu așterne, pe filele unei tipărituri blăjene, scrisoarea sau zăpăditul cu cărțile pe care le lăsa copiilor săi, Ion și Gheorghe, înșirându-le: “Evanghelie,

Stratie tiparnică, Ceaslov, Catavasier, Psaltire, Molitvenice 2, Liturghie, Octoih scris cu mâna, Octoih tiparnic, Prăznicar scris cu mâna, Stratie scrisă cu mâna, Calendar, Păstoriceasca datorie, Floarea adevărului, Păucenie de Bălgrad²⁵.

Alături de cartea tipărită, cea manuscrisă a constituit și în sud-estul Transilvaniei o preocupare. Nu lipsesc dovezile²⁶. La Sândominic (Harghita) a revenit, de la ctitoria străbună, în aceea de lemn, de la 1787, un manuscris slav cu 9 file, în limba română, conținând un octoih pe care, în vâleatul 7200 (1692) l-a făcut danie: "Jupânul Solomon pop ...". Din amintita moștenire de carte a lui popa Bucur din Ciucsângeorgiu făceau parte și trei manuscrise. Unul dintre acestea: "Prăznicar" (predici la dumineci și zile de sărbătoare), a supraviețuit. Dibaciul realizator a fost, conform autografului, popa Mihail, cea mai veche însemnare fiind de la vâleatul 7214 (1707), febr.5.

De la același mănăstir al condeului s-a păstrat o altă carte la Doboi, pe o anume filă (305), vestindu-se "sfârșitul scrisului sfintei Evanghelii, septembrie 2, pia az erei Mihail". O altă însemnare atestă că *Evanghelia* a fost a popii *Gheorghe ot Ghelița* (atestat de conscripția lui Clain), și a dat-o popii Avram Corbanul "să se hrănească cu dânsa până la o vreme și ne-au lăsat o psaltire, ... ca zălog pentru dânsa". Ulterior prețiosul manuscris ajunge pe Valea Cașinului, conform însemnării: "această sfântă carte este a sfintei biserici ot Cason, eu preot iscăbindu-mă Oancea ot Păl²⁷(?), leat 1761, meseța dechemvrie, 14 zile". Subliniem că statistica generalului Bucov, din acel an, nu înscrie la Cason lăcaș de cult, nota de mai sus certificându-i existența. Acesta a fost ridicat, cu siguranță, în deceniul dinainte, consfințind reușita sâtenilor în acțiunea lor, atestată prin plângerea din 1750, cu prilejul conscripției din acel an²⁸.

Mulțimea cărților și în această parte a Transilvaniei, a stimulat meșteșugul legării lor. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea este dovedit, practicând această îndeletnicire, preotul din Șoimușu Mare (Harghita) prin propria mărturisire de pe un *Apostol* blăjean: "eu, popa Vasiliu de la Șoimușul, eu am deresu această carte 1795", însemnarea fiind deosebit de prețioasă pentru viața românească din acest sat săcuizat²⁹. Pe un *Molitvelnic* (București, 1729), al lăcașului din Bord, se consemnează că a fost îmbrăcat, în 1824, de "Ilie legătoriul de cărți din Sinchirai" (Sâncraiu de Mureș)³⁰.

Aspectelor deja semnalate, desprinse din știrile marginale, adăugăm altele, susținându-le documentar. În satul Vața, de pe Valea Nirajului, Bucov nu înscrie lăcaș de cult. Îi dovedește existența exemplarul de Triod (București, 1726), care i-a aparținut cu însemnări din 1733 și ulterioare³¹.

O așezare, Baloș Petriu, nesemnaltă în numita conscripție și neidentificată³² în meritoriul Dicționar al lui Coriolan Suci, se afirmă prin *Evanghelia* (București, 1750), cumpărată și dăruită bisericii de acolo. Pentru starea de primejdie și nesiguranță a satelor și a lăcașurilor de cult, redăm clauza ctitorului Holhosi Simion din Tășnad: "Însă de se va întâmpla să se pustiască biserica de răzmeriță sau de ceva, să o poată lua din neamul meu și să o dea la o altă biserică, fără bani, 1780, mai, în 15"³³. O *Evanghelie* (Râmnic, 1746), "... a cumpărat jupânul Tudor Stama din Brașov, de pomană la biserica dumnealui, de la Dobolii de Jos", însemnarea evocând o ctitorie dispărută³⁴. Conscripția din 1761 omite străvechea așezare de la Vlăhița, o carte adăugându-se dovezilor privind existența românilor. Pe un *Molitvelnic* (Blaj, 1787), dascălul din Olafal (Vlăhița) a consemnat, în limba română, faptul că a fost al său "... și l-au răscumpărat de la noi Gheorghe Monor din Săcel ...", însemnarea atestând funcționarea școlii românești de la finele secolului al XVIII-lea³⁵.

Viața satului din jurul unei cărți, succesiunea lăcașurilor, memoria sâtenilor ca și alte

informații, transmit, de pe Valea Nirajului, de la Iobăgeni (azi Valea), suita însemnărilor de pe un *Antologhion* (Râmnic, 1705), cărora le urmărim firul³⁶. În 1709, cartea a fost cumpărată, cu martori, de la popa Ion din Sânlorinț (azi Lăurenii) și dăruită străbunului lăcaș din Iobăgeni, de Zahariu Baciul dascălul. Ulterior, înstreinându-se, a fost aflată și rectitorită de Chinceș Toader: “pentru neamul lui și a tot neamul”, fapt pentru care: “au dat mulți oameni suflete” (mărturie), după zapisul, întregului sobor, scris, în 1721, de protopopul Mihai de la Nirajteu (azi Ungheni). În 1754, lăcașul primitor, risipindu-se a fost înlocuit prin valorosul monument istoric, ce a preluat și prestigioasa carte. Grijă față de ea determină actul dregerii ei, din 1772, de către Ioana Morărița, din neamul ctitorului dinainte, cu soțul ei Chiril Morariul, în zilele episcopului neunit Sofronie Carlovăț și a protopopului Niculae de la Malomfalău. Menționarea ierarhilor neuniți confirmă faptul că lăcașul satului Iobăgeni era ortodox, demascând astfel arbitrarea atribuire, de către Bucov, pe seama uniților. În ceea ce privește numărul înregistrat, de 17 familii, acesta este dezmințit prin cel de 73, din vremea lui Clain, căci sub orice fel de opresiune, populația românească nu putea să scadă, în trei decenii, la un sfert. Însemnarea, din 1772, a fost scrisă de popa Marcu zugravul ot Andrașfalău (azi Sântandrei-Miercurea Nirajului), dezvoltându-se astfel numele satului unde a sălășuit harnicul artist, venit din Vlașca, prezent prin opera sa, pe Valea Nirajului, începând cu anul 1751. Menționăm cartea de la Iobăgeni pentru a aminti și importanța pe care o au pentru studiul onomastic, pomelnicele ctitorești.

Prin mijlocirea cărților, ne-au transmis românii din Săcel, martori ai procesului de-naționalizării, îndârjirea în fața acestuia. *Evangelia* (Snagov, 1697) a fost cumpărată, pe seama bisericii, “cât atunci va trăi neamul nostru românesc, neunit din Săcel ...”. Tot până va trăi neamul românesc la numitul sat Săcel, se întărește locașului și un *Antologhion* (București, 1777)³⁷.

Cartea în limba română reprezintă, fără îndoială, una din ariile unitare de istorie și cultură de pe întreg pământul patriei. Obștea românească a așezărilor din acea parte de țară, unde, după formularea lui Simion Mehedinți: “soarta elementului românesc a fost mai gravă decât ori și unde”³⁸, este o incontestabilă realitate istorică, pe care o evocă și cartea veche, alături de alte categorii de izvoare.

NOTE

1. Ion I. Russu, *Românii și secuii*, București, 1990, p. 138, n. 92-93.
2. I. Ranca, *Circulația cărții vechi românești din Țara Românească și Moldova pe Valea Mureșului în secolele XVII-XIX*, în *Studii și Mat. III-IV*, Târgu-Mureș, 1972, p. 4.
3. N. Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate*, în “*Reînvierea*”, II, 1938, p. 21-29.
4. Iona Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iulia. Mărturii de continuitate și creație românească*, Alba Iulia, 1987, p. 319.
5. În colecția Mănăstirii Toplița, alături de alte cărți de la Porumbenii Mari, amintind exemplarul din *Penticostar*, Râmnic, 1743.
6. L. Moldovan, *Despre proveniența în Biblioteca Academiei RSR a Psaltirii slavo-române de la 1577*, în *Studii și Cercetări de documente și bibliografie*, IV, 1966, p. 515-517.
7. N. Sulică, *op. cit.*, p. 20; C. Serban, *O carte necunoscută: Motivele la Pogorârea Duhului Sfânt*, București, 1680, în *Revista Teologică*, Sibiu, 1941, p. 305-312.
8. Comuna Barcani, orașul Întorsătura Buzăului.
9. Ioana Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești tipărite la Vâlcea și în alte tipografii din părțile noastre în Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *Mitropolia Olteniei*, XXXIX, 10-12, 1977, p. 734.

10. Turia, județul Covasna.
11. Viorica Secăreanu, *O carte românească veche necunoscută*, Ceaslov, București, 1709, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, R. Vâlcea, 1980, p. 111-113; Ioana Cristache-Panait, *Carte, artă și istorie în Transilvania secolului al XVIII-lea. Un capitol al difuzării culturii brâncovenești*, în *SCIVA*, tom. 36, 1989, p. 52.
12. D. Braicu, Pr. V. Bunea. *Cartea veche românească din secolele XV-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiu*, 1980, p. 59-61; Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 349-350.
13. Inv. IV-137 și respectiv IV-6 (cercetate și de noi, la 26. sept. 1986).
14. Sătenii din Ozun (sat, comună, județul Covasna).
15. Sântion Luncă (sat comuna Ozun).
16. Comolău (sat desființat, înglobat la Reci).
17. Comuna Vâlcele.
18. Comuna Bodoc.
19. Cartea manuscris se află în col. Mănăstirii Toplița.
20. Comuna Plăieșii de Jos.
21. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iulia*, Alba Iulia, 1987, p. 219.
22. Ibidem p. 306-308, 319-321, 323, 340.
23. Cărțile cercetate în biserica de lemn, prin anii 70: *Octolh*, București, 1720; *Cazanii*, București, 1742; *Octoih*, Râmnic, 1742; *Liturghii*, Râmnic, 1787; *Evanghelia*, Râmnic, 1794.
24. În biserica de lemn Sf. Arhangheli: *Psaltire*, București, 1756; de la Râmnic: *Liturghii*, 1759; *Octoih*, 1763; *Liturghii*, 1787; *Apostol*, 1794. Se alătură acestora două tipărituri de Râmnic, aflate în Biblioteca Arhiepiscopală Sibiu și anume: *Octoih*, 1763, *Evanghelia*, 1794.
25. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 306; Ion I. Russu, *op. cit.*, p. 201.
26. Ion I. Russu, *op. cit.*, p. 198.
27. Posibil Palfalva, azi Păuleni Ciuc, cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 32.
28. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 322-323.
29. Ion I. Russu, *op. cit.*, p. 202.
30. Ibidem.
31. Ioana Cristache-Panait. *op. cit.*, p. 250.
32. Este posibil să se identifice cu satul Petreni pe Homorod, cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 38 (acum sat la comuna Merești).
33. Ioana Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești tipărite la Vâlcea și-n alte tipografii din părțile noastre în Transilvania secolul al XVIII-lea*, p. 746.
34. Ion I. Russu, *op. cit.*, p. 203.
35. Ibidem, p. 205.
36. Ioana Cristache-Panait, *Biserici de lemn monumente istorice din Episcopia Alba Iulia. Mărturii de continuitate și creație românească*, p. 298; Ion I. Russu, *op. cit.*, p. 203-204.
37. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 205.
38. Simion Mehedinți, *Cadrul antropogeografic în Transilvania, Banat, Crișana. Maramureș*, 1918-1919, Cluj, 1929, p. 589.

THE PRESENCE OF THE OLD ROMANIAN BOOK IN THE SOUTH-EASTERN TRANSYLVANIA HISTORICAL SIGNIFICANCES (Summary)

The indivisible part of the ancient hearth, the South Eastern of Transylvania has followed across the centuries until the late Middle Ages an evolution, resembling to that of the entire Romanian province, lying North of the Carpathians. Under this similitude, it first of the all registered the community of language, a natural result of the community of people. The proofs here of the circulation of the same book printed in Romanian, above all on South of the mountains, represents the supreme evidence. The Romanian books, which became less and less, once the churches have been destroyed during the vandalism created by The Dictate of Vienna (1940), give consistence to the above mentioned process. This study emphasizes powerful aspects for the frequency in the past of the ancient books, found in the south East of Transylvania.

We remind of this the following:

-The presence in the inventories at the end of the XIXth century books, which no longer exist.

-Books circulating in all three Romanian principalities, a loyal mirror of their brotherhood;

-Titles of printed works in the ancient Romanian Bibliography, confirmed in such titles as:

"The Slavonic Romanian Psalter", 1577; *"The Liturgy from the Sunday of the Pentecost"*, Bucharest, 1680 - *Breviary*, Bucharest, 1709, *Catavasier*, Bucharest, 1724 - the Spreading of The Homillany Book written by Varlaam, Iași, 1643;

-The books belonging to the collective property, as well as the private property, left as a heritage;

-The activity of copying the printed books, exemplified by the attestations left from Mihail, the priest, coming from the XVIIIth century.

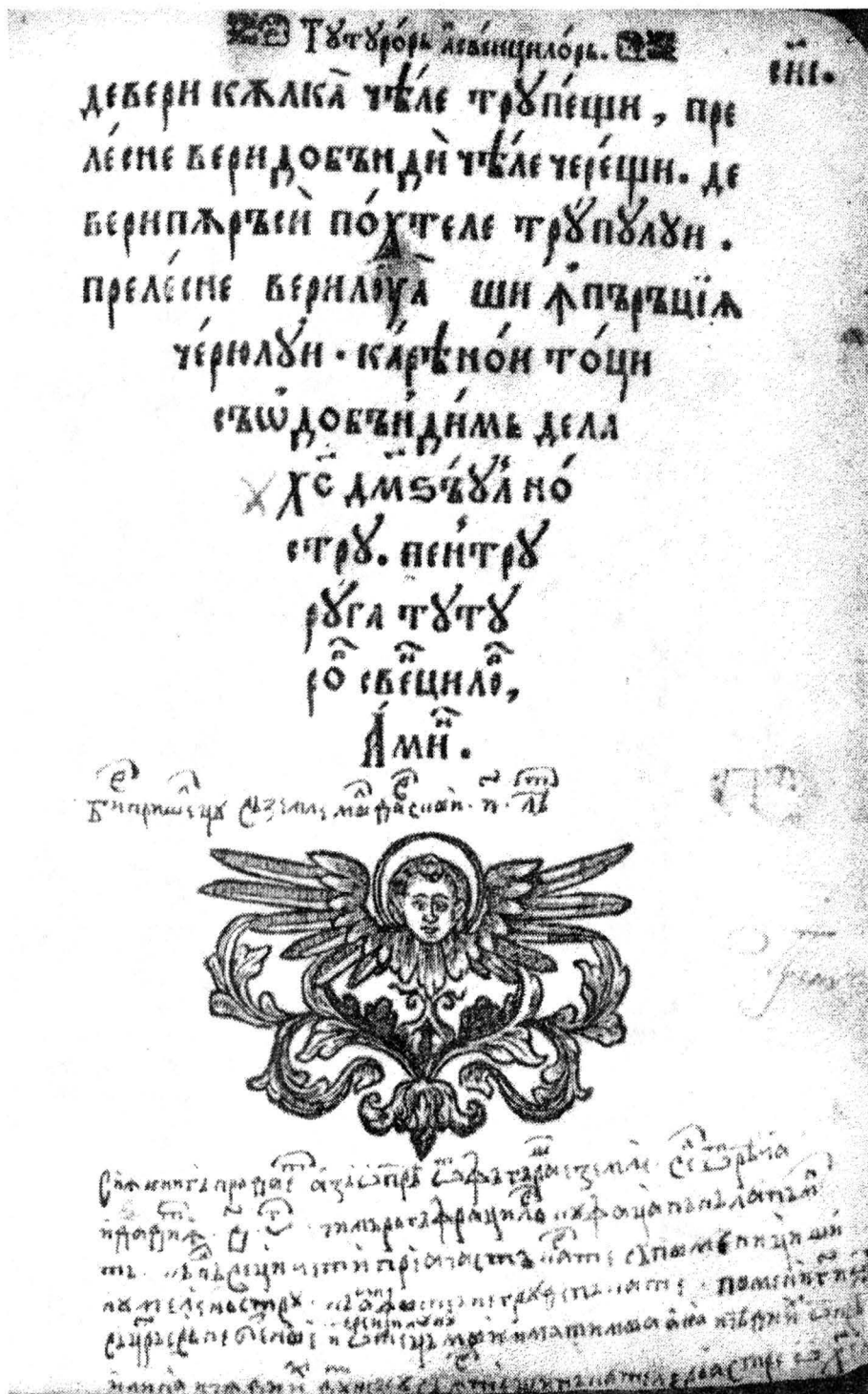

Fig. 1. Însemnare pe Cazania lui Varlaam - Marcoș

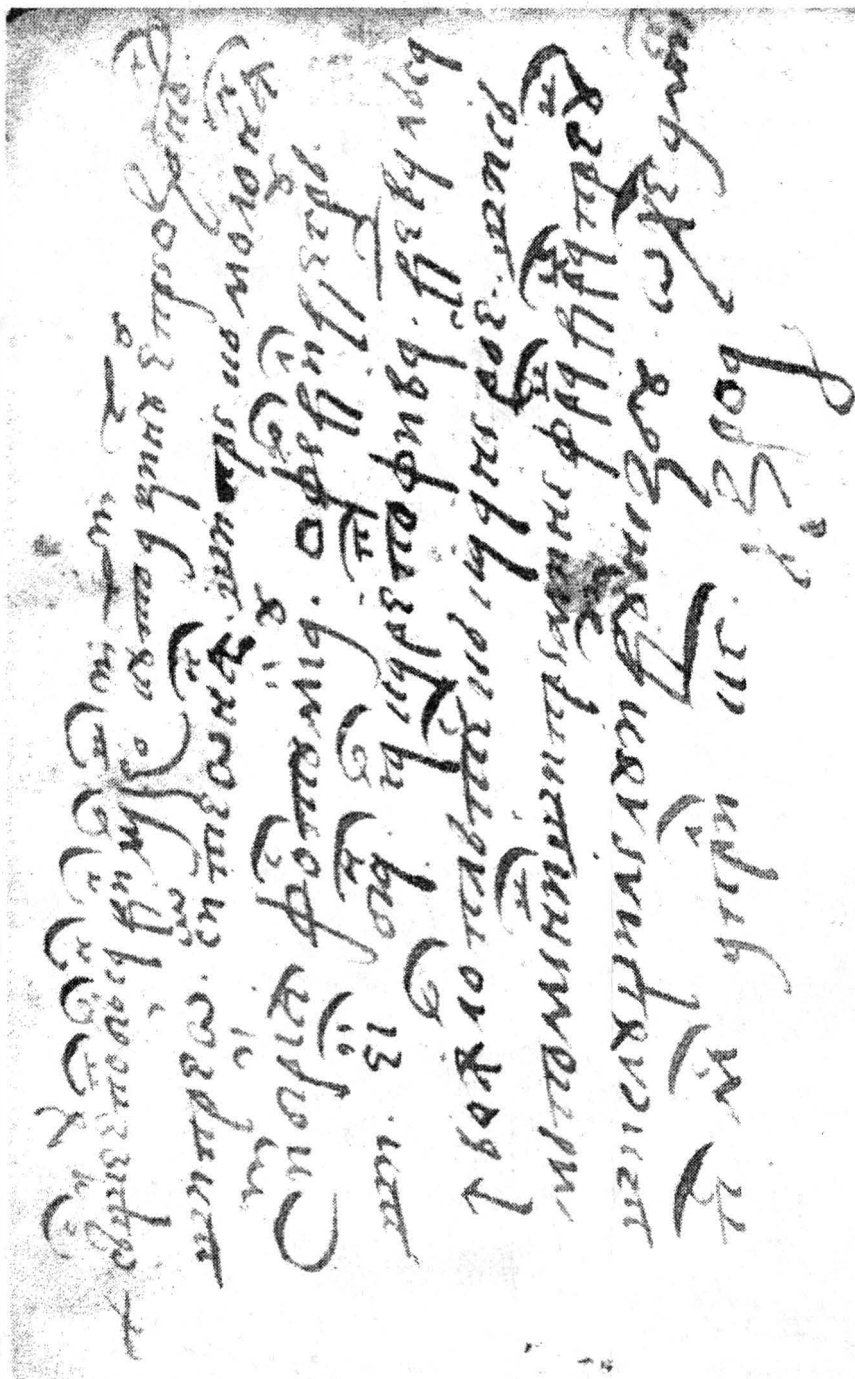

Fig. 2. Însemnare pe Cazania lui Varlaam - Păpăuți

REGISTRELE PAROHIALE - SURSĂ DOCUMENTARĂ DEOSEBIT DE VALOROASĂ PENTRU TRECUTUL ROMÂNESC AL HARGHITEI. CONSCRIȚIA DE LA 1748

Aurel Marc

1. *Românii din Frumoasa - Ciuc*

Prima atestare documentară a localității Frumoasa datează din 1567 când apare în documente sub numele de *Zepwjz* (Coriolan Suciu).

O localitate interesantă din punct de vedere etnic, aici viețuind împreună mulți ani - conform documentelor - români, maghiari, armeni. Procesul de maghiarizare al armenilor și românilor a durat și s-a făcut și prin trecerea forțată la religia romano-catolică a armenilor și la cea greco-catolică a ortodocșilor români. Acest proces se accentuează foarte puternic după 1867, în perioada dualistă, când guvernul ungar intervine brutal pentru desființarea totală a tuturor naționalităților nemaghiare. Convertirea românilor se făcea greu, după cum reiese dintr-un act imperial din 18 iunie 1747 în care se arată "că popii schismatici (ortodocși) din principatul nostru al Transilvaniei s-ar fi înmulțit peste măsură în acești ani", sau din memoriile lui Rettégi: "Nu voi uita nici aceia câtă muncă și oboseală a depus ani de zile clerul catolic, împreună cu Înalta Curte, ca Valachii, care sunt considerați schismatici, să se unească cu Sfânta Biserică Catolică ...". Protopopiatul greco-catolic din Gheorghieni, din care făcea parte și parohia Frumoasa Ciuc, a fost înființat în anul 1750 (este vorba de parohiile din Barasău, Bicaz, Bilbor, Cașin, Ciuc Sângeorgiu, Corbu, Dămuc, Făgețel, Frumoasa Ciuc, Ghimeș-Făget, Ineu-Ciuc, Joseni-Ciuc, Lăzarea, Nicoleşti-Ciuc, Sărmaș, Sărmaș-Centru, Sândominic, Subcetate, Toplița, Valea Jidanului, Tulgheș, Voșlobeni), el jucând - ca urmare a mișcării culturale și naționale extraordinare care a fost Școala Ardeleană - un rol important în menținerea ființei naționale românești din secuime și prin înființarea de școli confesionale în limba română.

Politica de convertire la catolicism, mai ales a greco-catolicilor români din secuime a dus la deznaționalizarea populației nemaghiare. Conform conșcripției parohiilor greco-catolice, de la 1 octombrie 1750, în Frumoasa Ciuc exista o biserică, un cantor, o casă parohială și un număr de 143 credincioși. Despre armeni știm (raport din 1904, al preotului G. Georgely) că de la 1790 aveau școală, dar limba și-au pierdut-o mai ales după 1829 când, conform Registrului parohial nr. 246, fila 18, aflat la Arhivele Naționale din Miercurea-Ciuc - registru care începe cu 1760, aflăm că în urma vizitei canonice din 23 iunie 1829 a episcopului romano-catolic Nicolae, limba armeană a fost înlocuită cu latina. În 1890, în Frumoasa Ciuc trăiau 2577 locuitori români și maghiari (conform *Pallas Nagy Lexikon*, din 1893, care nu-i mai pomeneste pe armeni, aceștia fiind deja maghiarizați). La recensământul din 1910 viețuiau 3065 locuitori, din care 92 români plus 640 greco-catolici (total 732 români). La recensământul din 1930 se declară 987 români: 58 ortodocși și 929 greco-catolici (987 persoane), dar numai 779 vorbitori de limbă română.

Importante documente care atestă viețuirea românilor în această localitate, azi deznaționalizată total, se află la Direcția Arhivelor Naționale din Miercurea-Ciuc Harghita. Aici se păstrează registrele parohiale de stare civilă, astfel:

a) 5 registre ale armenilor, care încep să consemneze nașcuții și morții din 1760, iar căsătorii din 1756. Registrele sunt scrise în limba armeană până la 1829, după care însemnările sunt în limba latină, ultima însemnare fiind din anul 1950.

b) 3 registre greco-catolice, cu 340 de file, începând din anul 1841, cu ultima însemnare din anul 1931 (căsătorii); cuprinde nașcuți, căsătorii și morți din Frumoasa Ciuc și satele Ciceu, Delnița, Făgețel, Toplița Ciuc, Mihăileni, Coșnea, Șoimeni, Șumuleu, Livezi, Păuleni Ciuc, Racu, Nădejdea; preoții principali ai acestei perioade au fost Gedeon Barbulovici: 1841 (?) până la 21 ianuarie 1861 și Ioan Dobreanu, între anii 1866-1877.

Consemnăm din aceste registre numele de familie mai des întâlnite, românești încă, sau deja maghiarizate: Bârsan, Baczoni, Bucur, Bota (Both), Barbu, Boer, Antal, Cadar, Corbu, Chinda, Mico, Cristofor, Filip (cu variantele Silip, Cilip), Dandu, Gheorghită, Grancea, Gabor, Lungu, Almași, Mihai, Molnar, Palușan, Popovici, Iliăș, Roman, Sava (cu varianta maghiarizată Savuly), Ola, Santa, Sabo, Socaci, Stoica, Szakali, Tătar, Vrâncean, Voșloban, Vasâi (cu varianta Vaszi).

Iată și prenumele mai des date copiilor de români în Frumoasa Ciuc în intervalul 1841-1871: Ioan, Anghelian, Barbara (în loc de românescul Varvara), Petru, Alexandra, Maria, Ana, Dumitru, Nestor, Ștefan, George, Simion, Paraschiva (Parascița), Bucur, Nastasia, Lidia, Măriuța, Catrina, Anica, Marița, Felix, Neculai, Ilie, Bucura.

Perechi de greco-catolici căsătoriți (câteva): Bârsan George cu Ana Filip (1871), Voșloban Simeon cu Bârsan Elena (1842), Ion Radu(ly) cu Paraschiva Bârsan, Gabriel Szöts (Suciu, fost Cojocar - nume maghiarizat) cu Ana Vaszi (maghiarizarea de la Văsii), Ștefan Farcaș (traducerea în maghiară a numelui Lup) cu Agneta Polușan, Zaharia Bârsan cu Margareta Bucur, George Santa (din Păuleni Ciuc) cu Maria Guțu(j) (1856) (din Delnița, părinții Ștefan Santa și Ana Curta). Și câteva perechi mixte: Alexandru Banku(j), romano-catolic, cu Sofia Grancea, greco-catolică din Ciceu; Ferencz Antal, romano-catolic cu Barbara Santa, greco-catolică din Madefalău; Csomortani Șandor, romano-catolic cu Santa Terezi greco-catolică din Păuleni Ciuc.

Însemnările despre morți atestă prezența românilor în localitate în secolul anterior: George Filip din Livezi. n. 1771; Ioan din Coșnea, mort la 75 ani (se naște la 1766); Alexandru Șandor, n. 1763; Niculai din Racu, de 89 de ani, n. la 1747.

Toate aceste date ne dovedesc existența unei puternice comunități în zonă, comuna având cele trei etnii multă vreme aproximativ în proporții egale.

Pe primele file ale acestor registre găsim însemnări în limba română ale unor parohi, care ne dau amănunte importante despre viața comunității. Astfel, preotul Ioan Dobreanu scrie despre zidirea noii biserici (un text aproape identic este scris în limba maghiară de către preotul greco-catolic Șandor Istvan din Sândominic).

“Lăudat fie numele Domnului Isus Cristos ! Poporeni parohiei greco-catolice au ridicat biserica românească din Frumoasa /Ciuc Sepviz/, care poporeni locuiesc în filialele din Livezi /Lovez/, Coșnea, Tătarbuck, Păuleni, Șoimeni /Ciomartan/, Ciceu, Madefalău, Racu, Mihăileni și Nădejdea - în timpul Maiestății Sale Împăratul Iosif I, a patriarhului Papa Piu al IX-lea, a arhiepiscopului de Alba Iulia, Excelența sa Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa, a preonoratului domn protopop Aron Boeriu.

Din cea mai mare diligență a onoratului preot local Ioan Dobrean, dimpreună cu a cântărețului /diacului/ Ioan Țifrea și a curatorului primar Bârsan Bucur din Filia Livezi, precum și a curatorilor secundari Dumitru Palușan, Ștefan Santha, Neculai Santha, Mihai Santha și a casierului George Santha.

Piatra fundamentală /s-a pus/ sărbătorește - făcându-se și cuvenita Feștanie - sub

partea cu unghiul de răsărit și media turnului sigilându-se în cutie /s-a pus/ copia acestei însemnări dimpreună cu și puținii bani de argint.

Biserica s-a zidit de către meșterul din Ciuc Menyasag /Armășeni/, anume Gyorfy Michael, în 1869 fu pornită în luna iunie 22.

Ioanu Dobrea
Parohul local în Ciuc Szepviz /Frumoasa/“

(În textul maghiar apar următoarele nume de curatori: Santha Ștefan, Bucur Bucur, Santha Mihai, Santha George, Bucur Dumitru. Se amintește și de prezența preotului local armean, Pop Tivadar, și a preotului greco-catolic din Sândominic, Sandor Istvan.

Pe următoarea pagină, o altă însemnare (a treia), scrisă de altă mână, într-o frumoasă limbă românească:

„Iubitule cititoriu !

Biserica dincolo scrisă, a rămas neterminată, needificată până la anul Domnului 1879, adică: în anul 1878 în 21 aprilie a venit preotul George Gergely, născut în Sant Erzebet /Eliseni, jud. Harghita/, și fost preot /greco-catolic/ în Bodogaia Superioară, comitatul Odorhei, după ce de aici din Szepviz, s-a strămutat Ioan Dobrea, preot la Corbu în anul 1877 luna aprilie.

După ce a sosit George Gergely s-a apucat cu toată puterea cuvântului a anima pe credincioși, a strâns aproape 100 florini, a făcut repartițiunea pre popor, și cu mare grijă și trudă a terminat această biserică în anul 1879, în 28 septembrie.

Nu mai puțin s-a apucat la cimitir și din repartiție pre popor a terminat și aceasta cu 600 florini în anul 1881, la 18 septembrie. După aceasta a cumpărat fondul intern parohial de la Eros Elek din Miercurea Ciuc, din repartiții pre popor cu 600 florini a făcut fântână, în anul 1894, a făcut casă nouă parohială din repartițiunea pre popor, cu suma de 1450 florini valută austriacă, ba a mai făcut un grânar de piatră, un grajd, a acoperit șura cu scânduri și casa centrală asemenea și a făcut și un grădăniș la cantor /cântăreț, diac/.

Lângă aceasta a mărit /averea parohială/ până la anul 1900, 1 noiembrie, cu bani și moșie: adică moșie - pământ în preț de 444 florini valută austriacă și bani 464 florini, 50 crăițari valută austriacă, adică 929 coroane.

Aceste toate nu pentru laudă am însemnat aici, fără pentru aceea că, cei ce vor fi după mine preoți în această parohie de disper/sată/, să le iei curaj și îndrăzneală a se lupta mai încolo, pentru binele și înfrumusețarea bisericii și parohiei.

Am scris în anul 1900, în 11 decembrie, la 200 de ani de la Sfânta Unire /Unirea cu Biserica Romei/, iar a preoției mele de 30 ani, dintre care 22 de preoție în Cik Szepviz.

George Gergely
paroh greco-catolic“

Pagina următoare are alte două scrisuri aparte. Nu cunoaștem deocamdată cine sunt cei care fac însemnările și nici în ce an. Ele sunt importante prin datele pe care ni le comunică despre oameni și locuri.

„ În anul 1923, parohul George Gergely a repausat în Domnul după o pastorație a parohiei Frumoasa de 45 de ani. În anul 1924 parohia a fost păstorită de Victor Traian Pop 3 ani, în timpul acela zidindu-se casa cantorală, din nou, cu suma 65000 lei, din 1927 octombrie până în 1929 octombrie 20, fiind administrată interimat de către preotul V. Georgely protopop

și pr. Izidor Vlad /același vestit preot descris de Mihail Sadoveanu/ din Miercurea Ciuc, din 20 octombrie 1929 pr. Avisalon Costea; în anul 1930 s-a renovat pe dinafară biserica și acoperișul, ciutura /fântâna/ precum și șura s-au edificat din nou toate, în sumă de 135000 lei din banii proveniți din vinderea pădurii cu care a fost împrăștiată parohia /Urmează însemnări scrise de altă mână/.

În 1931 s-a mărit casa parohială, cu o nouă odaie, servind de birou parohial.

În 1932, 1 septembrie, s-a pus piatra de temelie a bisericii din Făgețel și a cărei edificare a durat până în 1934, 22 iunie.

În 1931 s-a cumpărat un clopot la biserica din Livezi, în greutate de 300 kg, din dorința lui Ioan Bucur, de 50000 lei.

În anul 1933 /poate anul 1938/ decembrie, s-au cumpărat 2 clopote în greutate:

a) 327 kg și b) 198 kg, pentru biserica din Frumoasa. Tot s-au închis cu gard nou curtea parohială și cantorală.

În anul 1935 s-au făcut iconostase noi la bisericile din Frumoasa, Livezi și Făgețel, până atunci nefiind la nici o biserică din parohie și filii iconostase și care au fost executate de către Septimiu Marian, profesor la Blaj, pentru Frumoasa și Făgețel, iar Ioan Gergely din Subcetate /nepotul parohului George Gergely/ pe cel al bisericii din Livezi.

Tot în vara anului 1935 s-au zugrăvit bisericile din Frumoasa, Livezi și Făgețel pentru suma de 18500 lei - prin zugravul Ștefan Șandor din Gheorgheni.

În același an s-a mărit casa parohială cu o încă o cameră, prin transformare, astfel că locuința parohială are în prezent 4 camere și o bucătărie. Aici se opresc însemnările atât de importante pentru așezările românești din jurul Ciucului, din registrul de stare civilă a localității Szepeviz.

Astăzi în Frumoasa Ciuc nu mai sunt români; greco-catolicii au trecut la ritul latin, iar limba română nu se mai folosește.

2. Românii din Vlăhița

Registrele parohiale de stare civilă se constituie în mărturii dintre cele mai relevante privind procesul de maghiarizare (proces de asimilare logic și legic parțial) forțat în secolul al XIX-lea.

Să luăm câteva exemple din registrele parohiale catolice ale localității Vlăhița din secolul trecut: în 1858, la vârsta de 75 de ani, moare Alexandru Oláh - *valachus pastor ovium*, de religie greco-catolic; în anul 1860 moare Ioan (*Joannes*), fiul lui Ion Gabor, păstor valah; în 1863 Anton, fiul lui Ion Bredan, greco-catolic, "metalurgist" român (*valachi metallurgi*); în 1864, aceluiaș Ion Bredan îi moare fiica Iuliana, dar de data aceasta nu mai apare însemnată religia greco-catolică a părinților și nici nu mai scrie "metalurgist român", ci simplu "metalurgist"; Carolus, fiul lui Iosif Negrea (scris: *Jozsefus Nyegre*), tot "metalurgist"; în 1867 Melchior, fiul lui Ion Valahu (scris în paranteză *Olah*), pastoris, romano-catolic, dar nu este înmormântat de preotul catolic Ignat Balint ci de cel greco-catolic, George Tanko, parohul care este înscris peste tot când este vorba de vreun român (*olah*); în 1857, Ion Gabor - *valachus pastor ovium* (oier român)-se căsătorește cu Terezia Demeter - *sicula agricola* (din familie de țărani secu), el având 24 de ani, ea 30. Părinții îi sunt Ștefan Gabor și Anna Gabor - *valachii pastores ovium greco-catolici*; prima căsătorie, înscrisă în registru din 1858, se înscrie între Ștefan Valahul (*Stephanus Olahu*) - *valachis pastor* (păstor, cioban român) și Elisabeta Ambrus (văduva) - *sicula agricola* (țărană de neam secuiesc). El se trage din părinții Ștefan și Maria Olah, de religie greco-catolică; Cristofor Lorincz, muncitor car-

bonifer german, se căsătorește în 1858 cu Barbara Dregus (Drăguș - nume românesc) - *valacha* (româncă), de religie greco-catolică, părinții ei fiind Ion Drăguș și Ana Simon - *valachi agricola* (tărani români) greco-catolici.

După 1870 notațiile din registre se schimbă: nu mai întâlnim acea pedanterie tipică, multe rubrici rămân necompletate. Astfel de nume întâlnite anterior la naștere și botez la greco-catolici nu sunt însoțite de menționarea religiei noii origini în cazul descendenților (ex. Terezia Vaszi, căsătorită greco-catolică, dar când va naște un copil nu i se va mai trece religia și originea). Nume românești, ca Negrea, Bretan, Cezar (și nu scris Császár) sunt trecute fără a i se indica religia, știut fiind că cei de religie greco-catolică erau români; nu mai este trecută nici profesiunea. (Toată lumea știe ce înseamnă în limba română colesii. Întâlnim și un astfel de nume în registru la naștere, iar la însemnarea de moarte apare cu un alt nume unguresc: *Karancszi*). În acest timp începe politica de maghiarizare forțată a românilor, promovată de stat. Astăzi localitatea se mândrește cu faptul că este în totalitate secuizată.

Într-o însemnare făcută în anul 1936 de învățătorul Eugen Colceriu despre obiceiurile din Vlăhița, scris după aprofundate cercetări, se spune că: "În teatrul popular *Vifleim* întâlnești fraze românești de felul celor ce urmează ... *láltam azért jo zsukát, szüflé jo fortáim ... zi, zi iute mări porinte, sekukute, se macsiuke, zsoke bine moi bohráne*.

Apoi: *Scuale sus păcularium ... crinz mări fortatim, rokute mosulem kedves păcularium, face nálunk kántán ... scuale Tudori ... scuale Simione*.

Când primul dintre actori merge la unchiș să-l scoale din somn pentru a-i vesti nașterea lui Isus, îi spune: *Scuale mări unchiș, kialte răcorește*. Unchișul îi răspunde: *Ce scuale, ha nu scuale, du-te și kiamu alta*. Dar unchișul, adică ciobanul se răzgândește și totuși se scoală zicând: *Așa ie sus mări hahan scuale, ha nu scuale, arde guha, nu arde guba, arde cojoc, nu arde cojoc. Haida-ți gligori, ajutorat fortat, pune mări macsukat, Bogdan, Bogdan horozdan s.a.m.d.*

Se întâlnesc în aceste dialoguri nume curat românești, ca: Nicolae, Gligor, Bogdan, Ioan, exprimate în românește, ceea ce denotă că ungurii veniți mai târziu în Vlăhița au adoptat-o limbei lor, fără a-i putea reforma citațiile caracteristice și originale.

Obiceiuri românești, multiple sărbători care se țin în regiunile românești, nu s-au stins nici la Vlăhița. Tinerii dansează și un dans numit *feleolăhul* (jumătate românește). Învățătorul Eugen Colceriu notează numele a 121 de oameni care făceau parte din vechi familii de români, la acea dată ei se țineau români și aveau religia greco-catolică, cum ar fi: „Moldovan Mihai, Negrea Vicențiu, Mihuța Ștefan, Labeș Nicolae, Filip Irime, Cazan Ioan, Cazan Ștefan, Nistor Aron, Olah Ludovic, Marton Emeric, Gabor (Gavrilă) Andreiu, Vitus Benjamin, Grancea Nicolae, Boldijar Iuliu etc.”.

Istoricul maghiar Kozma Ferenc nota în anul 1878: "Numărul cel mai mare al românilor indigeni s-a maghiarizat complet și încă într-o măsură mult mai categorică decât s-au romanizat secuii din județul Hunedoara. Lor, în afară de religiune, nimic nu le mai reamintește de neamul lor, deoarece pe lângă limbă, mare parte din ei și-au adaptat porturi și îmbrăcăminte după aceea a secuilor ! Au format căsătorii mixte și își iau în nume de rău faptul de a nu-i considera ca secuii buni și adevărați. În județul Odorhei, această situație pre-tutindenea este fără excepție, așa că cine cutreieră comunele Săcuieni, Cristur, Filiași, Rugănești, Petești, Porumbenii Mici și Mari, Satu Mic, Bezid, Mugeni, Lutița, Odorhei și în cele mai multe comune ale celor două Homoroade și se introduce printre populație, examinează limba, modul de trai, portul și sentimentele acesteia, nu va găsi altceva decât secuii curați. Aceste comune, și încă foarte multe din acest județ, la *Lenk* (un istoric maghiar N. N.) sunt arătate ca fiind cu populație mixtă secu-români. Astfel stau lucrurile în nenumărate

comune din județele Trei Scaune, Ciuc, Mureș, unde devine ridicol dacă mai caută populație românească în comune ca Vârghiș, Racoșu de Sus, Belin, Ivănești, Dobeni, Sfântu Gheorghe și în altele. Situația este similară și în alte localități, unde transformarea este în curs și în zilele de azi, ex. în Zagon, într-o parte din comună, care se întinde pe ambele maluri ale văii ce aduce înspre pădure, sunt numai români, dar vorbesc ungurește, încheie căsătorii mixte și sunt în comună și numeroși români complet maghiarizați. *Așa că din numărul de 47.776 români din Secuime*, calculați de Keleti în baza unor situații reale, azi abia se mai poate găsi o treime“.

La Arhivele Naționale din Târgu Mureș, în fondul “Protopopiatul greco-catolic Gheorghieni“, se află un document foarte interesant din anul 1748. Este vorba de conscripția “românilor care locuiesc și trăiesc pretutindeni prin satele și mai ales în munții și pădurile din scaunul secuiesc Gheorghieni, întocmită și trimisă în anul 1748, 28 ianuarie, din ordinul înaltului Guberniu Regesc“.

Această conscripție, necunoscută până de curând, se referă la localitățile Gheorghieni (Szent Miklos), Lăzarea, Ditrău, Remetea, Joseni, Ciurmani, Suseni, Valea Strâmbă, Subcetate, Voșlobeni și evidențiază, cu numele, fiecare familie, vârsta, dându-ne valoroase date despre comunele Subcetate și Voșlobeni. Documentul este semnat de Andrei Lászlóffy, nobil din Joseni, asesor jurat al Scaunului secuiesc Gheorgheni și Ioan Bereczk, prim-pil, asesor al Scaunului secuiesc Gheorgheni.

Pentru valoarea documentară dar și pentru a ne da seama de amploarea maghiarizării vom reda mai jos numele acestor familii.

3. Românii din bazinul Giurgeu, conform conscripției de la 1748

a) Din Gheorghieni

1. Radu(ly) Thodor, soția Ilona, copiii Peter, Demeter și Nastasia.
2. Vulpas János, soția Sanda, copiii Nicolai, Gergely și Gafița (scris Gafficza).
3. Molnár János, soția Ilona, copiii Mattyás, János, Ilona.
4. Zanoaga Thodor, soția Dikicza, copiii Simon, Thamas și Anna, care are un băiat, Ursu(ly).
5. Tătar Vaszily (Văsii), soția Anna, copiii János, Gabor, György, Nasztaszia, Szafta.
6. Voman Precup, soția Gafftona, copiii Strati, Gyeörgy, Vaszilly.
7. Katrina Gergelly, soția Thodora, copiii Istvan, Gyeörgy, Stephany, Gabor.
8. Posztuly Lupu, soția Ilona, copiii Andras, Vaszily, Thodor, Jakab.
9. Erszeny János cu soția Parasca și copilul Peter.
10. Kobozan János, soția Anita, copiii Luppui, Urszuly, Gabor, Ilona, Safta, Ipftimia.
11. Petras Mihailj, soția Borbala, copiii János, Vaszily, Ilona, Cristina, Margith, Paraskiva, Sofronia.
12. Marian Muntyan, soția Porkira, copiii Ilona și Ioana.
13. Orosz János, soția Anuța, copiii Paraskiva, Ilona.
14. Erszeny Simon, soția Ilona, copiii Gabor János, Vaszilj, Thamas, Thodor, Thoma, Ilona, Margith, Ana.
15. Erszeny Tamas, soția Katalin, copiii Demeter, János, Josztandi, Gabor, Ilona.
16. Orosz Miklos, soția Sara, copiii Mihai, Miklos, János, Margith.
17. Szepes János, soția Flora, copiii Ilona și Ioana, care au la rândul lor pe Janos, Gyeörgy, Mihaly.
18. Posztuly János, soția Ana, copiii Vaszilj, Andras, Demeter, Borbala, Dokicza, Paraszka.
19. Erszeny Joseff, soția Ilona, fiica Anna.
20. Czepes Miklos, soția Sofronia, copiii Thodor, János, Vaszilj, Ilona și Nastasia.
21. Czepes Vaszilj, soția Safta, copiii Simo, János, Ilyes, Ilona, Anna, Margith.
22. Meresan Gabor, soția Safta, copiii Peter, Juonicza, Dikicza.
23. Plakany Simo, soția Todosia, copiii Todor și Maria.
24. Sombori Istvan, soția Margith, copiii Gyeörgy, János, Maria.
25. Racz Vaszili, soția Gafița, copiii Demater și János.
26. Kaluser Vaszilj, soția Margith, fiica Margith.
27. Maksim Juon, soția Gafița, copiii Juon și Todosia.
28. Goncza János, soția Margith și fiul Urszuly.
- 29.

Kicsiny Mihai, soția Margith. 30. Agsinte Juon, soția Anuța, fiul Juon. 31. Stepfany Olah, soția Margith. 32. Moldovan Gligor, soția Nastasia, fiul Illyes. 33. Fejsus János, soția Margith, copiii Kirilla, Thodor, Vaszilj, Gergely, Margith, Katalin. 34. Pop János, soția Katalin, copiii Thodor, Katalin. 35. Moldovan Vaszily, soția Paraskiva, copiii Juon, Andras, Dokicza. 36. Moldovan Andras, soția Teodora. 37. Radulj Andras, soția Parasckiva, copiii Juoana, Marjusza. 38. Borde Mihalj, soția Ana, fiul Vasilj. 39. Văduva Kobozan Andrasné, copiii Gyeörgy și Peter. 40. Văduva Herle Vasiljné, copiii Gergellj, Paraskiva, Mariucza. 41. Văduva Stephany Olahné și copilul Jeremia.

În total 38 familii cu 123 de copii, 3 văduve cu 6 copii, la care se adugă 13 servitori români, deci 215 români.

Consider necesară "traducerea" unor nume: Radu, devine *Raduly*, Ion/*Janos*, Ursu/*Urszuly*, Lupu/*Luppui*, Rusu/*Orosz*, Vasile ori Vasii devine *Vaszilj*, Gheorghe/*Gyeörgy* etc. Nu au putut fi schimbate diminutivele feminine, ceea ce dovedește tăria de caracter a femeilor (dar și conservatorismul lor): Anuța, Dochîța, Măriuța, Ionița, Anita, Sanda.

Alte nume maghiarizate: Moraru apare în text *Molnar*, Matei/*Mattyas*, Ileana/*Ilona*, Arsen/*Erszeny*, Gavrilă/*Gabor*, Andrei/*Andras*, Mihai/*Mihaly*, Iliăș/*Illes*, Petre/*Peter*, Ștefan/*Stephany* etc.

Această comunitate românească, în mod firesc ar fi trebuit să se dezvolte demografic, dar ajunge în anul 1910 la 155 de suflete (438 de greco-catolici), ceea ce demonstrează elocvent politica de deznaționalizare dusă sistematic de statul ungar.

b) Lăzarea

1. Balas Thodor, soția Safta, copiii Karacson (Crăciun), Gergely, Gabor (Gabriel), Janos, Juoana, Anna, Margith. 2. Stroja Vasile, soția Cristina, copiii Mihai și Ioana. 3. Cziffra (Țifrea din Mândru), Gabor, soția Margith, copiii Janos (Ion), Istvan (Ștefan), Gergely (Grigore). 4. Gergellj Istvan, soția Iudith, copiii János, Thamas, Margit, Kathalin (Cătălina). 5. Kancsal Ștefan, soția Margith, copiii Demeter (Dumitru), Gyeörgy (Gheorghe), Ana, Cristina. 6. Cziffra (Țifrea) Mihai, soția Nastasia. 7. Repa Mikloș, soția Margith, copiii Janos, Gabor, Ștefan, Ilona, Ana, Nastasia. 8. Suket (Surdu) Illyes (Ilie, Iliăș), soția Ioana, copiii Petru, Ștefan, Janos, Parasca, Ioana. 9. Balas Gabor, soția Paraskiva, copiii Janos, Illyes, Thodor, Doroteia. 10. Kancsal (Șasiu) Vasile, soția Paraskiva, copiii Thodor, Peter, Ioana, Cathalina. 11. Dușa Kerestes (Cristian), soția Cristina, copiii Paszkuly (Pascu), Simon, Thodor, Lazar, Peter, Markuly (Marcu), Janos, Borbala (Varvara), Agszinia (Axinia). 12. Manka (Cârjă) Simion, soția Margith, copiii Vasily, Stephany, Szanda, Paraszka, Margith. 13. Miklos (Nicolae), Luppui (Lupu), soția Margith, copiii Andras, Miklos, Cristina, Paraszka. 14. Gergelly Janos, soția Ilona, copiii Illyes, Ioana. 15. Andras Janos, soția Mariana, copiii Gergely, Thodor, Ilona. 16. Stephany (Ștefan) Simo, soția Margith. 17. Pinty (Pițigoi) Fazakas (Olaru), soția Thodora, copiii Janos, Karacson (Crăciun), Ioana. 18. Thodor Molanr, soția Ioana, fiica Ioana. 19. Vancsa (Vancea) Andrei-văduv- și copiii Katalin și Ilona.

În total 19 familii, 70 de copii și un servitor, deci 109 suflete. După 162 de ani, la 1910, mai erau 155 de români și 288 de greco-catolici.

c) Ditrău

În 1748, erau în Ditrău 55 de familii de români: Darlamany, Gafftona, Puskas, Molnar, Mocskok, Deak, Thoma, Preda, Kurta (Scurtu), Moldovan, Precup, Catrina, Marculy, Nikita, Luka, Szöcs, Profor, Csubuc, Flokosz, Platon, Cotta, Palagia, Mihai. Erau în 1748 în Ditrău 206 de români trecuți în conscripție. La 1910 sunt localizați 362 de români și 554 de

greco-catolici. În Remetea erau la 1748 11 familii, cu 36 de copii, 2 servitori și o văduvă, în total 61, iar în 1910 doar 2.

d) *Joseni*

În anul domnului 1748 erau în Joseni următoarele familii de români: văduva Fejer (Albu), Bükfejes, Timar (Tăbăcaru), Petki, Szakadath, Bokor, Varga, Hoszszu(Lungu), Raduly, Kosztandi (Constantin), Foksa, Suket (Surdu), Peter, Barbencze, Berszan (Bârsan), Arva (Orfan), Olytyn (Oltean), Vajdos. În total 191 de români.

e) *Ciumani*

În Ciumani erau la 1748 următoarele familii de români: Kindea, Kopacs, Marian, Timar, Kozma, Szengeny (Săracu), Polturak, Szel (Vântu), Szöcs, în total 52 de mambri.

f) *Suseni*

În Suseni erau la 1748 14 familii de români: Erszeny, Szöcs, Moldovan, Katona (Cătană), Timar, Hoszszu, Bogoran, Sara, Tekeres, Dajka (Dădacă), György, în total 73 de persoane.

g) *Valea Strîmbă*

În Valea Strîmbă sunt conscrise la 1748 următoarele familii românești: Thodor, Rusz, Hoszszu, Kinde, Strati, Furnjas, Radulj, Vaszilj, în total 42 de suflete.

Atât registrele de stare civilă parohiale, cât și valoroasa conscripție de la 1748, se constituie în surse documentare primare de excepțională importanță pentru istoria românească a acestor zone de civilizație din inima României.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Harghita, Fond 47 Colecția Registrele Parohiale de stare civilă, Cultul armean romano-catolic, R.245,246,247.
2. Ibidem, Fond 47 Cultul greco-catolic, Registrele nr. 251,252,253,254.
3. Coriolan, Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, 1967.
4. Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Gheorgheni.
5. Pallas Nagy Lexikon, Budapesta, 1893, vol. IV.
6. Silviu, Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe române a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj, 1990.
7. Jekelfalussy Josef, *Helysegnevtara az orszagos M.K.Sztatistikai hivatal*, Budapest, 1892.
8. Dumitru Stăniloae, *Unitismul din Transilvania*, București, 1973.
9. Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar*, Sibiu, 1986.
10. Magyar Sztatistikai Közlemenyek, *A magyar S.k. Orszagainak 1910 evi NEPSZAMLALASA*, Budapest, 1912.
11. Sabin Opreanu, *Terra Siculorum. Contribuții privitoare la românii din ținutul secuilor*, Cluj, 1925.

THE PARISH REGISTERS - A DOCUMENTARY SOURCE OF VALUE FOR THE
ROMANIAN PAST IN HARGHITA. THE CONSCRIPTION FROM 1748
(Summary)

Both the concepts of the XVIIIth centuries and the parish registers XIXth represent for the history of the Romanians who lived in Harghita a source of great documentary value.

It is full of meaning the case of the localities, such as: Frumoasa-Ciuc (which has parish registers starting with 1760 for the Armenians and since 1841, for the Greco-Catholic Romanians, then Vlahița With registers dating since 1858) out of which of the Romanian-Catholic Parish, with lots of Romanian names).

The Romanian Conscription from Giurgeu Basin of 1748 is considered extremely valuable.

All these documents are primary sources, exceptionally important for the Romanian history of these areas of civilization, lying in the heart of Romania.

REVERBERAȚIILE RĂSCOALEI LUI HOREA LA ROMÂNII DIN SCAUNELE SECUIEȘTI

Ioan Ranca

Prezentată magistral într-o devenită celebră azi, monografie datorată lui Nicolae Densușianu, la un secol de la izbucnirea ei, *Revoluțiunea lui Horea*¹, cum și-a intitulat-o marele nostru istoric, această operă este prima, din lungul șir ce i-a urmat, care aruncă o lumină favorabilă asupra atitudinii românilor din scaunele secuiești față de marile răsturnări la care ținea Horea, răsturnări pe care, acești români, izolați de epicentrul răscoalei și împuținați de vicisitudinile secolelor, le doreau, desigur și pentru ei.

Timp de un secol, de atunci și până în 1984, când se împlineau două secole de la marele eveniment, răcoala lui Horea a fost studiată sub toate aspectele, cu toate extensiunile ei spre Țara Bârsei, Banat, Crișana și Maramureș, reverberații care au impus în memoriile nobilimii adresate autorităților constatarea că "*În Ardeal, câte sate atâția Horea sunt*".

Apoi, începând cu anii '60, îndemnat și îndrumat de profesorii noștri David Prodan² și Ștefan Pascu³, ambii autori remarcabili de docte studii privind răcoala, autorul acestor rânduri, la îndemnul savantului clasicist clujean I.I. Russu, *exeget al istoriei românilor din acest spațiu*, a cutreierat satele din cuprinsul scaunelor secuiești, adunând urme ale priorității și permanenței românilor aici în estul Transilvaniei, rolul lor și atitudinea avută în timpul răscoalei lui Horea, cercetare susținută ulterior ca teză de doctorat la Universitatea din Cluj-Napoca⁴.

* * *

Reverberațiile răscoalei lui Horea se răsfrâng relativ târziu în estul Transilvaniei, tocmai când în epicentrul ei, Munții Apuseni, ea fusese deja sugrumată de efectele nocive ale armistițiilor cu armata.

Comunicarea noastră va urmări în cele ce urmează îndeosebi starea de spirit a populației românești cât și, acolo unde ea a fost documentată, adeziunea secuilor de rând la ideea de răcoală care plutea în aer peste tot.

Conștiința de prioritatea și permanența lor pe aici, cum se va vedea că s-au exprimat adesea, românii din scaunele secuiești constituiau în secolul al XVIII-lea o forță de care autoritățile, de voie, de nevoie, mai luau încă seama. Organizați bisericește în parohii și protopopiate, fie ele ortodoxe; fie unite, ei constituiau aici, în timpul răscoalei, o mare și întinsă obște al cărui liant, preotul sătesc și dascălul modest de țară, le mai ținea trează conștiința națională, cultivând cu sfințenie și făcând apostolat din menținerea limbii române și a credinței românești, ambele componente primordiale ale spiritualității românești.

În opoziție cu această realitate, la auzul zvonurilor despre răcoala românilor din Munții Apuseni, nobilimea secuiască organizată în cete insurecționale, distribuite în spațiul rural, începe cercetări în comunitățile românești, căutând eventuali corifei și "amăgitori". Aceste cercetări săcâitoare au fost declanșate de tenta națională în care era descrisă răcoala din Munții Apuseni. Astfel la 14 noiembrie 1784, într-o scrisoare din Aiud trimisă târgumureșenilor se sublinia scopul național, eliberarea națională adică, a românilor răsculați. Nemegyei János, pretor în Aiud referindu-se la căpeteniile spirituale ale răsculaților scrie:

“Acești preoți de la sate răspândeau în același timp ideile eliberării /lor/ naționale. Ei vorbeau țăranilor despre originea lor română, de faptul că sunt băștinașii țării, că au fost asupriți și supuși cu forța, dar că a sosit timpul să arunce jugul”⁵.

După armistițiul din fața Devei, când programul răscoalei fusese deja definit, o scrisoare, din 16 noiembrie, a comitatului Târnava, unit cu scaunul Mureș, adresată comitatului Odorhei precizează că: *“...Știrea este clară că au conjurat în așa fel împotriva ungarilor ca pe toți să-i extirpe și să-i pustiască dacă este posibil, căpeteniile lor făcându-i să creadă că Transilvania fiind a lor din vechime, să o ia în stăpânire”*.

Atitudinea țăranimii iobăgești în raport cu îndeplinirea obligațiilor față de nobilii proprietari, rezultă dintr-un incident din satul Bancu din scaunul Ciuc-Giurgeu și Cașin căruia i se plânge Kovács Tamás, anume că: *“... în ciuda faptului că au fost înzestrați cu sesii largi cu fânețe și pășuni, puțina cânepă trimisă / soțiilor lor/ pentru tors au refuzat-o ... cu duritate și obrăznicie, iar odată cu sosirea mea aici în Bancu, iobagul Daro Jozsef venind de la biserică a strigat cu voce tare în auzul mai multora ... cerând de la Dumnezeu să aducă pe tâlharii de valahi la ei, că și el se va așeza în mijlocul lor, apoi va ști el pe cine și ce să atace”*. Fiind situate în apropierea târgului Miercure-Ciuc, satele Bancu și Misentea cădeau în cercul de atribuții al colonelului auditor (anchetator) Horvát, care arestează pe Daro Jozsef de loc din Ciucsângeorgiu și pe Ambrus Péter din Lunca Ghimeșului, iar după audiere, constatând că faptele incriminate nu sunt de competența statutului militar (comisiile judiciare mixte) îi transferă comitatului arătând că *“... ambii arestați sunt suspecti de provocare la răzvrătire”* (*“... tumultuationis suscitandae valde”*)⁶.

Concomitent, Regimentul al II-lea secuiesc pedestru din Sfântu-Gheorghe este informat printr-un raport că *“... drept urmare a unor relații private de ultimă oră s-a aflat că la Cașin ar fi putut fi reținuți doi oameni înarmați și de aici, repede, înainte de a fi putut fi reținuți, și-au pierdut urma. Între timp - arată în continuare raportul- pe teritoriul Ghimeșului unii valahi ar fi organizat o conjurație și de acolo s-ar fi răzvrătit din cauză că au înțeles că preotul românesc din Ciucsângeorgiu ar fi fost arestat”*⁷. Conscrierea din 1760-1762 înregistrează că la Ciucsângeorgiu 110 români, având preoți și biserică, localitatea conturându-se ca o puternică comunitate românească unde-și puteau avea reședința corifeii mișcărilor din zonă din timpul răscoalei. Raportul respectiv ne edifică în acest sens: *“... la preotul din Ciucsângeorgiu - se spune acolo - s-ar fi găsit niște scripte și că în scriptele acestea ar fi fost însemnat tabelul asociațiilor de răscoală atât din Ciuc cât și din Trei Scaune”*. În ce măsură Daro Jozsef și Ambrus Péter pot fi identificați cu cei doi oameni înarmați, în stadiul actual al cercetărilor nu putem încă ști. Cert este că au activat ca agitatori, fiind până la urmă prinși, anchetați judiciar și condamnați. De asemenea, din același motiv, nu putem cunoaște identitatea etnică a celor doi, care, pentru numele ce-l purtau, nu pot fi a priori declarați secui.

Mai redăm apoi sumar câteva cazuri cuprinse în Protocolul de cercetare al Scaunului general, deschis la 12 noiembrie 1784. Rezultă că la Nicolești, atunci sat situat la sud de Odorhei și nu departe de acesta s-a identificat un focar de răscoală care ne-a parvenit prin actele anchetei judiciare. Auditorul scaunului judiciar a anchetat pe preotul reformat Biró András din Vasileni, care a declarat că sosind la el Molnár János și venind vorba despre răscoală a zis: *“... vă cred părinte, că și judele nostru Bukur și cumnatul său Komșa cu fratele său Keresztes Ștefan și cu judele de acum sunt pregătiți, procurându-și arme s-au pronunțat ca să vină numai /răsculații-compl. ns.I.R./ și că ei s-ar amesteca printre ei”*.

Însuși Molnár János devenit astfel acuzat, declara deschis *“... că venind vorba la locuința părintelui reformat din Vasileni despre larma de acum, i-am spus părintelui că și Bukur, când împlăteam în șură a spus că și el s-ar putea răzbuina pe inamic /?/ dacă așa ar sta lucrurile”*.

Martorul Komşa Juon relatează că „... *venind duminică la Odorhei împreună cu cumnatul său Bukur au adăstat la biserică, la protopopul lor. Acolo au prânzit și fiind de față morarul Miklos din Mugeni l-au întrebat că ce știri mai sunt pe la călugării baziliți de din vale/Blaj ?/. La care a răspuns: Nici una, doar că acolo jos pe Mureș se agită românii*”⁸.

Un caz mai temerar l-a constituit atitudinea fățiș favorabilă răscoalei, afișată de morarul Sztojka Mihály din Sâncrai, din apropierea Odorheiului, acesta fiind de fapt obiectul anchetei penale din 7 decembrie 1784. Rezultă că Hadnagy Janos din Cădaciu știa că „... *morarul din Sâncrai, care ține moara domnului Sebestyen, ajungându-mă din urmă pe mine și pe tătașă pe râul lui Vaj, a zis : Sunt multe vești rele. De i-ar aduce Dumnezeu /pe răscu-lați/ în aceste păduri din împrejurimi /că/ mulți traistă-goală așteaptă aceasta*”. Ceea ce a fost însă surprinzător în afirmația morarului Sztojka din Sâncrai și constituie un eveniment mai rar pentru acel timp, dar în măsură a înclina talgerul balanței persistenței și a priorității românilor în secuime, un argument peremptoriu și decisiv, a fost partea finală a afirmației lui că „*Ungurul să plece în Scitia că acesta este pământul românului*”. A doua zi, la 8 august 1784, a fost condamnat la aplicarea a 45 de vergi pentru că tocmai în față pretorului comitatului din Odorhei a afirmat că: „*N-ar prea crede că românii să aibă intenții rele, /că/ numai pe aici se agită nemeșii*”⁹.

În aceleași zile a fost reținut pentru cercetări și preotul neunit din Paloș, Popa Dumitru, pentru că avea un pașaport eliberat de alt comitat. Ce anume îl va fi determinat pe Popa Dumitru să-și colinde parohia răsfirată prin satele secuiești chiar în timpul evenimentelor din Munții Apuseni, nu putem ști. Rezultă însă din anchetă că-și întindea autoritatea, păstorind pe românii ortodocși din Satul Nou, Ocland, Crăciunel, Merești, Ionești și altele și că-i vizita destul de des.

În cealaltă extremitate, a nou constituitului comitat Odorhei, populată cu așezări preponderent românești din fostul scaun filial Giurgeu, anchetele întreprinse au evidențiat o vie luare de atitudine favorabilă răscoalei. Strângându-se armele deținute de populație din satele Ditrău, Lăzarea, Joseni, Subcetate, Sărmaș și Bilbor, s-au adunat 93 de flinte, 18 pistoale și o carabină, bună parte din ele provenind din Moldova și Țara Românească. Un oarecare Cioca Gheorghe propagator al unui ipotetic, deocamdată, ajutor din Moldova, iobag al familiei Turi, a fost arestat la 31 decembrie 1784 pe baza statutului militar. Arestarea lui, precedată de o îndelungă cercetare judiciară, chiar dacă nu ne oferă certitudinea că s-ar fi aflat în legătură cu Horea, aflat desigur prea departe, ne facilitează introspectarea atmosferei specifice de răscoală aici.

Nici comitatul Trei Scaune unit cu Districtul Bârsei și cu Alba de Sus n-a fost ferit de o insurecție a nobilimii, cu urmările ei. În comitat își aveau domeniile familiile nobile Apor, Daniel, Henter, Szentkereszti (baroni), Beldi, Kalnoki, Lázár, Mikes și Nemeș (conți) și o nobilime funcționarească proprietară, Gyulai, Thuri, Horváth, Daczo, Szekely, Szörtsei, iar sub aspect etnic situația de aici era mai favorabilă răscoalei fie și numai datorită numărului sporit de sate cu majorități românești sau mai bine populate cu români, cât și datorită apropierii de zone preponderent românești, ca Făgărașul, Sibiul sau Brașovul. Aici iobăgia era mult mai consolidată în comparație cu celelalte scaune secuiești.

Un raport al comitetului suprem descrie situația la 30 noiembrie 1784. „*Nu se discută aliceva decât cum toată fărănimea murmură că în primăvară va fi ceva cumplit. Magnat,*

nobil, țăran, toți se mișcă, se pregătesc. Dumnezeu știe ce va fi“. Fiindcă și un raport din 9 decembrie a lui Potsa Jozsef, funcționar de plasă din Leghia, informează pe Gheorghe Căcuci, Șorban Nicolae și Ștefan, iobagii lui Benko János și Apor István, ar fi afirmat împreună că : *“Dacă ar aduce Dumnezeu pe hoții de trădători și ei s-ar așeza între ei și ar prăda pe nobili”*. Un alt raport, din 20 decembrie, scrie *“Nu se poate ascunde că și țăranii, o mulțime, spun mereu: De ar veni numai românii răsculați că și ei s-ar așeza între ei spre a prăda pe nobili”*¹⁰.

Nesupunerea țăranimii iobăgești este aproape generală fiindcă: *“... mai mulți din domnii de pământ s-au plâns de îndărătnicia supușilor la prestarea robotelor”* (Vezi supra).

Nu putem încheia șirul faptelor de răscoală din acest spațiu fără a relata, sumar doar, el făcând obiectul unui studiu aparte, cazul emisarului lui Horea în secuime, Kádár sau Cadar Jozsef sau Iosif zis Gabor. De orice etnie ar fi fost, fapta lui de a fi ajuns la Horea, care l-a trimis apoi să facă răscoală în secuime, este poate unică. Procesul lui, plin de amănunte nesemnificative, în fond, arată că răscoala și-a aruncat până departe de teatrul operațiunilor ei, săgețile. Și aici, în Trei Scaune, strângându-se armele de la români s-au adunat de ordinul sutelor. Administratorul de curte, Szacsvai János, a adunat arme de tip românesc (fabricate sau aduse din țările române) oricum, erau numite *“oláhos karabély”*, de la Luka Dumitru din Dobârlău, de la văcarul Man din Vama Buzăului, de la Fazakas Radu din Lisnău, de la Oltean Juon din Bikfalău, apoi o flintă de tip Mangalter (?) de la Opra Miklos din Dobolii, Șorban Maxim din Ozun și de la Zorea Juon, Espora Jovan, Esztoica, fiul lui Kondra, Karbunar Péter și Ferța Jovan tot de acolo.

Aici, mai mult ca oriunde, o amplă mobilizare în tabere a nobilimii a opăcit încâtva mișcărilor populare, dar ele vor fi reluate mai aprig în revoluția de la 1848-1849, continuarea celei conduse de Horea.

* * *

O sumară concluzie a stărilor din sud-estul Transilvaniei în timpul răscoalei lui Horea relevă faptul că în cele două comitate, Odorhei și Trei Scaune, în ciuda distanței lor deloc neglijabile și a poziției geografice oarecum lăturalnice, și țăranimea aservită a acestor zone era în așteptarea sosirii răsculaților spre a li se alătura. Este tocmai intuiția marelui vizionar Nicolae Densușianu, din urmă cu mai bine de un veac, așa cum arătam: *“În Ardeal, câte sate, atâția Horea sunt”*.

NOTE

1. Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784-1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*. București, 1884, p.6.
2. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Vol.I-II, București, 1979.
3. Ștefan Pascu, *Revoluția populară sub conducerea lui Horea*, București, 1984.
4. Ioan Ranca, *Răscoala lui Horea în centrul și răsăritul Transilvaniei*. Teză de doctorat la Universitatea din Cluj-Napoca. Conducător științific Acad. Prof. univ. dr. doc. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1986.
5. Ioan Ranca, *Contribuții la studierea formării conștiinței naționale a românilor din Transilvania*, / în/ *Apulum*, XIV, Alba Iulia, 1974, p.167.
6. *Arh. Naționale Harghita*, Fond Scaunul Ciuc (nenum.) Doc. din Bancu din 11 III și 7 VI 1785.
7. *Arh. Naționale Covasna*, Fond Scaunul Trei Scaune, an 1785 Fasc. III 4/1.
8. *Arh. Naționale Harghita*, (loc. cit.) Protocolul Judiciar 1784 fila 8.
9. Ioan Ranca, *Răscoala lui Horea în comitatele Odorhei unit cu scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin și Trei Scaune unit cu Districtul Bârsei și cu părți din Alba Superioară*. / în/ *Apulum*, 1985 XXII p.169.
10. *Idem*, op. cit. p. 178.

REVERBERATION OF HOREA'S REBELLION AT THE ROMANIANS FROM SCAUNELE SECUIEȘTI

(Summary)

Reverberations of Horea's rebellion reflect themselves quite late in the Eastern part of Transylvania.

Our paper will follow the state of mind of the Romanian population, as well as the common Szeckler's adhesion at the idea of rebellion.

The Romanian from Scaunele Secuiești constituted in the XVIIIth century a force, towards which, the authorities, willy-nilly took notice. From a church life point of view, they were organized in parishes and archpriest's districts, either Orthodox or united, they were here at the of the rebellion a large and wide community.

Hearing about the Romanian's rebellion from Apuseni Mountains, the Szeckle nobility, organized in insurrectional groups, starts to search among the Romanian communities, looking for the so called corypheus and "deceivers".

It is worth telling about the case of Horea's messenger in the Szeckler's territory, Kadar or Cadar Jozsef, or Iosif, also mentioned as Gabor.

Whatever the ethny, his having arrived to Horea and then, his being sent to start a rebellion in the Szeckler's territory is unique. His trial, full of nonrelevant details, shows that Horea's rebellion threw his arrows much farther than the operation stage.

During Horea's rebellion, in the two counties, Odorhei and Trei Scaune, despite the distance which mustn't be neglected and of the rather by-way peasants' position, the oppressed peasants of this area were waiting for the rebels in order to join them.

DOCUMENTE ARHIVISTICE SIBIENE (1850-1870). DONAȚII DIN "ȚARĂ" ȘI CONFLICTE CU AUTORITĂȚILE LOCALE ÎN JUDEȚUL COVASNA (1851-1859)

Ana Grama

Dacă pentru a vorbi despre românii din spațiul curburii intracarpatică și despre relațiile lor cu ȚARA, istoricii aveau, până de curând, obligația profesională de a invoca documente care să demonstreze astfel de fapte și să "demonstreze" neadevăruri, vremea acestui deziderat / imperativ a trecut. Deși publicarea sistematică a unui corpus de documente referitoare la acest spațiu se lasă încă așteptată, cunoașterea acestei problematice este un bun câștigat. Subiectul în sine rămâne însă, în continuare, o promisiune pentru achiziții suplimentare deosebit de interesante în câmpul cunoașterii. O precondiție, în acest sens, este că, ne mai fiind preocupați de "demonstrația" de principiu, beneficiem de libertatea de a releva și alte fețe ale unei existențe remarcabile prin complexitatea ei. Ieșind din perimetrul Marii Istoriei, naționale, al temelor fundamentale și al evenimentelor de răscruce, ne putem opri asupra vieții oamenilor din această zonă. Ne referim la acea experiență care, deși nu s-a putut sustrage dominației politicului, socialului și spiritualului, și nu s-a cantont în cotidian, s-a derulat în limitele măruntelor victorii și al deselor eșecuri, al unei firești neîncredere, al neîntreruptelor speranțe și, în totul, al normalității, al omenescului pus în fața unor situații de excepție, dar nu magistrale.

Noi ne-am oprit acum asupra unor documente din Arhiva Mitropoliei Ardealului¹, care privesc doar câteva secvențe dintr-o strădanie, colectivă și individuală, cu valoare de model, aceea a decorării bisericii din Vâlcele, atunci ELŌPATAC, "în depărtare de o oră spre nord, unde se află vestitele ape minerale și scălzi"².

Anumite fapte ce se referă la acest subiect sunt deja cunoscute³, noi ne propunem, riscând o derogare de la prezentarea clasică a subiectului, publicarea unor documente care nu pot fi valorificate prin extragerea "subiectului principal", a "faptului semnificativ", a "informației inedite". Căci ... ce este "principal" și pentru cine, în ce context și în ce viziune? Și apoi, oare, modul de înlănțuire a ideilor, construcția unei demonstrații, limbajul, relevarea unui temperament, modificarea "vederilor" unei persoane în raport de un fapt, franchețea și disimularea unor relații, farmecul autenticității, și ... inefabilul unor texte, nu sunt și ele "surse" și motivație în cercetarea istoriei? Ne gândim, sigur, la o istorie a (aproape) anonimilor protopopi, preoți, negustori, pictori obscuri, obște "de domni" și "mulțime de popor". Adică, a celor ce nu au intrat în ISTORIE în afara statisticilor, și de care etnologia nu se ocupă, ei nefiind "popor" sau "tip etnic". Chiar dacă unele din gesturile oamenilor vizați sunt caracterizate pentru împrejurările date, ori semnificația acestor gesturi este restrânsă, ei rămân interesați ca "grupuri mici"⁴, lideri modești sau chiar ca indivizi:

- un protopop zelos, exemplar într-o activitate remarcabilă, nu foarte curajos, dar insistent, bine orientat și concesiv, care crede în valorile ierarhiei și are o mare responsabilitate față de cuvântul dat;

- un pictor, despre care nu credem că avea calitățile unui mare artist, dar dovedea toate defectele unui artist-boem, un altul serios, dar neacceptat de superiori din motive extraartistice;

- "cucoane", pur și simplu, sau "sărdărese" și "comiși" scriitori, editori, militari, prelați⁵, vilegiaturiști generoși. Aceștia, fiecare în parte și toți împreună, s-au implicat într-o pagină de istorie cultural-națională, fie și locală, vie, acționând și reacționând, creînd, trăind.

Succintele noastre observații se vor opri întâi asupra preotului IOAN MOGA, paroh la Vâlcele, protopop și asesor consistorial. Pa parcursul lecturii unor documente ce-i reflectau activitatea, prima tentație a fost aceea de a-l așeza pe o treaptă mult superioară colegilor săi din "secuime", pentru meritele deosebite manifestate în diverse împrejurări, așa cum adevărate personalități se dovediseră Ioan Popazu din Brașov, Partenie Trombitaș din Târgu Mureș, Sabin Piso din Săcărâmb și Alexie Verze din Săcele. Rememorând activitatea palidă a protopopului din Mărtănuș, care i-a urmat incomparabilului Petru Pop din Brețcu și luând ca bază documentară raportul lui Ioan Petric⁶ la preluarea în propria păstorie a Protopopiatului Trei Scaune, Ioan Moga pare a fi fost o personalitate adevărată. Și satele românești nu au putut, nu au știut să reziste asalturilor antiromânești de tot felul, uneori brutale, alteori camuflate (cum ar fi al ... descurajării românilor celor mai destoinici de a lucra aici), adeseori eficiente. O privire globală asupra informațiilor furnizate de documentele pe care le-am avut la îndemână ne-a obligat însă să observăm, fără a știrbi din meritele lui Ioan Moga (dimpotrivă) că el și-a desfășurat activitatea în condiții speciale. Românii din alte sate din secuime aveau din partea fraților din răsăritul Carpaților un sprijin sincer, dar el se concretiza, mai ales în ... loc de refugiu în momente de extremă gravitate pentru ardeleni⁷. Ioan Moga a simțit întotdeauna lângă el pe românii din ȚARĂ, care, la rândul lor, s-au constituit în adevărate modele pentru "benefactorii" din Brașov, Sibiu etc. Astfel, simțindu-i mereu alături de el și de intențiile sale - și încă într-un mod foarte concret - el s-a putut mobiliza pentru înfăptuirea a ceea ce alții doreau și ... subvenționau. Pe acest substrat și-a dezvoltat el calitățile naturale, și și-a cultivat bunele intenții și educația moral-patriotică. Cât de grele erau totuși condițiile în care își desfășura el activitatea, ne-o dovedește scăderea, cu timpul, a debordantului său entuziasm din deceniul 6 al secolului al XIX-lea. Vom vedea că, după 6 ani de eșecuri în a recupera banii de la pictorul Sălăgeanu, uzură păgubitoare pentru capacitatea de rezistență în fața adversităților străine, vor apărea dezacorduri, nemărturisite, chiar cu "Măritul Patron" Andrei Șaguna. Episcopul nu accepta colaborarea, la pictarea tâmplei bisericicii din Vâlcele, nici a lui Ioniță din Brașov, nici a lui Ioan Constande⁸ din Sibiu, ca înlocuitori ai lui Isidor Sălăgeanu, așa cum ar fi dorit, în ultimă instanță, Ioan Moga.

Avem motive serioase (însemnări autografe despre pictarea bisericii din Sebeș) să credem că Andrei Șaguna, prin acest refuz, veghea doar la "calitatea" lucrărilor, deși nu am reușit să aflăm cine-i garantase Episcopului însușirile artistice ale lui Isidor Sălăgeanu. Dar Ioan Moga nu-și putea permite, în acele condiții, supralicitarea unor garanții artistice (la care veghea totuși, vezi doc. 11) și, în același timp, încadrarea în termenele impuse de donatori. Scrisorile protopopului către episcop vor fi din ce în ce mai ... oficiale și mai scurte.

Am greși, de asemenea, dacă nu am sublinia că însușirile fundamentale ale personalității lui Ioan Moga lipseau multor diriguitori ai comunităților românești sătești la acea dată: subliniem, mai ales, perseverența în a finaliza proiecte, care, într-adevăr, ca orice nouătate, a produs derută, căutări sau adevărate șocuri. Căci "proiectele" românilor deveniseră realizabile și se generalizaseră abia după revoluția pașoptistă, în noile condiții politice și materiale în care se dezvolta totuși, societatea românească. Este bine de știut că în întreaga Transilvanie, după ce devenise evident că prin forța armelor nimic nu se mai putea cuceri în acel moment, românii și-au modificat maniera de lupta pentru binele nației; au cultivat cu convingere, fie și pe o arie restrânsă, aspirația spre învățătură, spre cultură, spre progres. Ca o premisă a unor realizări în aceste domenii, ei au făcut donații, substanțiale sau mai mo-

deste, pentru edificarea instituțiilor de care aveau nevoie, de biserici și școli⁹.

În aceste împrejurări, și în cadrul acestui adevărat program, patronat de Andrei Șaguna, se desfășoară și episodul de care ne vom ocupa mai jos.

Ne propunem să publicăm câteva documente din arhiva invocată mai sus; ele însele vor vorbi despre realitățile celui moment, noi intervenind cu un scurt comentariu care ni se pare indispensabil înțelegerii "firului evenimentelor" pe care-l urmărim.

Pregătirea lui Ioan Moga, a populației locale și a vileginturiștilor de la Băile Vâlcele pentru mica, dar adevărată "bătălie" pe care o vom releva mai jos, a început, și a fost alimentată, de ... obstacolele de tot felul pe care autoritățile civile le puneau în calea românilor, când aceștia se "încăpățâneau" să mai creadă - provocând destinul neprielnic - în promisiunile Constituției din 4 martie 1850. Vom exemplifica printr-un dosar din anul 1851 (Doc. 1,2,3) care se referă la constituirea școlii din Arpătac și un document din anul 1857 care se referă la dreptul românilor, "cu contractu-n mână", de a avea o ... progadie (Doc.4).

Nu este o întâmplare dacă unul din primele documente invocate în intervenția noastră este asociat Prințului Miloș Obrenovici, mare ctitor la Vâlcele, încă din deceniul 5 al secolului al XIX-lea. După revoluția din 1848-1849, Miloș Obrenovici rămâne alături de vâlceni și se va angaja, în continuare, în rezolvarea unor încurcături bănești care nu erau nu tocmai rare în primii ani de după revoluție (Doc.5,6).

Dar cel mai impresionant fapt este că lui i se vor alătura, la mijlocul deceniului al 6-lea, și alți "creștini evlavioși", care vor dona bani pentru relizarea noii tâmpale a bisericii din Vâlcele. În acel moment, tâmpala bisericii era "numai proforma și aceia (...) cu totul slabă". Pentru realizarea ei se încheie în anul 1856 un contract cu "scobitoru în lemn" Androne Andronic din Brașov¹⁰ (Doc. 7, 8). În luna martie a anului 1857, Ioan Moga este în măsură să trimită o copie a listei în care erau consemnați cei 127 donatori pentru realizarea numitei tâmpale (Doc. 9).

Documentele ulterioare, nu puține la număr și fiecare deosebit de interesante în felul lor, sunt produse de starea conflictuală pe care o provoacă Isidor Sălăgeanu, arvunit pentru pictarea tâmpalei, pentru că el nu-și respecta niciodată promisiunile, nici la Vâlcele și nici la Dobra (Doc. 10). La insistențele lui Ioan Moga, Andrei Șaguna recurge la sprijinul Consulatului austriac de la București pentru a-l căuta "în Țară" pe pictorul-fugar. Dar nici în anul 1859 (Doc. 11) și nici mai târziu, culpabilul-artist nu-și va achita obligațiile (Doc. 12). În același an "K. K. Agenzie und General Consulat für die Walachei" îl descoperă în Muntenia, fapt care nu risipește, și se va vedea că pe bună dreptate, îndoilele Consistoriului sibian¹¹.

Iar în zonă - și în acest domeniu necazurile se țineau lanț - Ioan Moga este implicat foarte activ în rezolvarea "cazului" bisericii, și mai ales al turnului ei, din satul Aita Mare, caz care, și el nu se putea rezolva fără sprijinul celor "din Țară" (Doc. 13, 14).

În anul 1860, aceeași instituție consulară, și la repetatele insistențe ale aceluiași Andrei Șaguna (provocat de Ioan Moga), cu o măsură extremă, îl obligă pe Isidor Sălăgeanu - atunci "fotograf" la Craiova (dar "nelegal", pentru că nu se regăsește în evidența artiștilor și meseriașilor din acel oraș) - să subscrie un Protocol-angajament, care ... nici el nu va fi respectat¹².

În anul 1863, controversa mai dăinuie încă. Ioan Moga, deși dă vădite semne de oboseală, va continua în încercarea de a recupera banii dați în avans cu atâția ani în urmă lui Sălăgeanu, măcar pentru acoperirea altor necesități ale numitei biserici (Doc. 15).

O bine justificată mirare, credem, ne produce faptul că pentru acea lucrare compromisă - pictarea tâmpalei bisericii din Vâlcele - nu a fost măcar contactat pictorul "bucureștean" Constantin Lecca. Și aceasta cu atât mai mult cu cât protopopul Ioan Tipeiu, în cadrul trata-

tivelor pe care le ducea cu numitul artist pentru pictarea "podîşorului" bisericii mogaiane din Sebeş, unul din răspunsurile pe care le primeşte de la renumitul C. Lecca vine tocmai din Vâlcele, unde era la băi¹³. Dar el cerea pentru lucrarea de la Sebeş 2000 fl. v. a. şi încă şi schimbarea banilor de hârtie în bani de argint sau aur, ceea ce vâlcelenii, sigur, nu-şi puteau permite.

De-a lungul anilor, sumara literatură care se referă la acest sat, ocupându-se mai ales de staţiunea balneară, a reţinut că la Vâlcele există o biserică al cărei ctitor este "Miloş Teodorovici"¹⁴ Obrenovici din Serbia, în care se păstrează portretul prinţului în ulei"¹⁵.

Noi ne-am propus să destinăm "neuitării" şi alte detalii care au meritul de a arăta o parte din truda, bucuria, decepţiile şi nădejtile pe care OAMENII locului şi ai epocii le-au trăit odată cu naşterea şi creşterea acestei lucrări închinată lui Dumnezeu şi neamului¹⁶.

NOTE

1. Toate documentele invocate aici, dacă nu poartă o altă menţiune, provin din acest fond.
- 1.1. Sunt grafiate cu alfabet de tranziţie, dar şi cu alfabet latin şi ortografie mai mult (Doc. 3), sau mai puţin (Doc. 16) maghiarizată.
- 1.2. Ioan Moga este autorul lor, sau doar "copiat", el păstrând în arhiva protopopiatului toate originalele (vezi contractul cu Andrei Andronic sau scrisoare lui Irimie Neagovici din Aita Mare).
2. *Enciclopedia română* (...) de C. Diaconovich. I. - Sibiu, 1898, p. 270.
3. Mircea Păcurariu - *Istoria bisericii româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş până în anul 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 369.
4. *Dicţionar de sociologie*, Bucureşti, 1993, p. 273.
5. Ioan Moga adaugă unei corespondenţe oficiale un bileţel în care scrie: "Arhiepiscopul unitu Suluţu din Blaju s-au lăsat de Băile noastre, nu să mai aşteaptă aicea, cvartirul dânsului s-au ocupatu de alţii, însă Murăşanu din Braşov are a plăti câte zile au stat sălaşul golu" Doc. 553/1857.
6. Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului Sibiu: "Protocolul poruncilor" din Boroşnucul Mic. Ms. 89.
7. Ioan Lăcătuşu - *Identitate şi cultură la românii din secuime*, Cluj-Napoca, 1995, passim.
8. Ioan Constande, cândva desenator al litografiilor lui Asachi, Horea, Cloşca şi Crişan, avea "handicapul" că provenea dintr-o şcoală prea ... "academică" şi nici simpatizanţii săi nu garantau că "lucrul dânsului (ar fi corespunzător n.n.), aicea să cere meşteşugul vizantic!" Poate din cauza acestei "marginalizări", Ioan Constande trece de la ortodoxie la uniaţie. Vezi şi Gheorghe Cosma, *Pictura istorică românească*, Bucureşti, 1986, p. 41.
9. Fond "Inventare". 1855-1872.
10. Vezi şi Candid C. Muşlea, *Biserica Sfântului Nicolae din Scheii Braşovului*, vol. II, Braşov, 1945, p. 287. Aici este reproduşă şi o ramă sculptată de dascălul braşovean care, în anul 1882, devine membru al Casinei Române.
11. "Agenţia c. r. din Bucureşti răspunde la Nr. Conz. 1042/858 că au aflat pre Pictorul Sălăgeanu şi că acesta a zisu că se va îndrepta el de-a dreptul către Ecseleţia sa cu rugămintă în privinţa pretensiei comunelor noastre Elopatak şi Dobra.

Rtio 4/6 - 859

Să se scrie că Scaunul episcopesc rămâne pre lângă recvişia ca şi aşea să se îndatorească Sălăgeanu ear a mulţumi obştele numite, sau a veni în persoană spre a se împăciui cu acelea". Doc. 488, 1859.

12. Acest Protocol, şi altele similare, vor fi publicate într-o comunicare care priveşte pictarea bisericii din Dobra.

13. Doc. 718, 1860. Face obiectul unei alte intervenţii.

14. Biserica din Vâlcele, iată, nu întâmplător, are hramul Teodor Stratilat.

15. O. D. Apostol, *Contribuţiuni statistice demografice şi note istorico-medicale pentru o monografie a comunei Vâlcele, jud. Trei Scaune*. Extras, Cluj: Tip, Cartea Românească, 1928, p. 8.

16. Pentru alte "încurajări" şi "ode" de la săceleni, paloşeni şi preoţii din protopopiatul Nocrich, vezi *Saeculum*. Sibiu, I (III), 1995, nr. 1-2 (10), p. 72-73.

ANEXE

1.

1851 iunie 30. Parohul Gheorghe Cioflec din Vâlcele (Arpătac), Ioan Axente Gociman și Gheorghe Olariu, jurat bisericesc, cer Conzistoriului sibian să intervină pentru a li se reda dreptul de a-și ridica școală în sat, conform necesităților obștii, aprobărilor anterioare și ideii de egalitate între conlocuitori, drept pe care îl sabotează Beldi Grigore și căpitanul cer-cual din Sfântu Gheorghe, Istvan Kovats.

PREA LUMINT ȘI SFÂNT CONZISTORIUM !

Prea bine va fi cunoscut luminatului și Onoratului Conzistorium lipsa de școale în satele noastre până acum, cum că în parohiile noastre nici școală, nici loc de casă de școală și pântru locuința dascălului și cantorului nu avem. Drept aceia încă în anul trecut, în privința aceasta Domnul protopopul locului Ioan Moga, cu rugare au cerut de la onoratul Cs. C., Sub Comisariat de subcerc, ca să binevoiască a rândui un astfăli de loc. După care cerere Prea Onoratul Cs. C., Sub Comisariat de subcerc au binevoit a porunci deregătoarele sătești ca să caute și să ne măsure loc. După care poruncă deregătoarele satului nostru au căutat și aflând ne-au numit un loc ne ocupat, nefolosit de nimenea, care au fost tot baltă unde să aduna apa din ploi, în sat, alături cu drum despre uliță. Iară despre ceia parte înapoi cu o pustă de 11 șighiuțe* de câte 5 coți fiește care șighiuță la 11 gazde, care pustă asămănea ține apă și prea rar poate prăși câte puține verze. Așa dregătoarele satului au socotit că lângă balto numită să mai adauge câte puțin și din căpătâiele acelor șighiuțe care răspund la zisa baltă, fără de nice o pagubă simțită și că tocma dacă n-ar voi stăpâni<i> acelor șighiuțe a lăsa în dar după prequire, să li să plătească.

Aceasta s-au făcut prin deregătoarele sătești cunoscute sus numitului Cs. C., Sub Comisariat, care au cunoscut de bine propunerea lor, după cum ne-au și provocat sub dto. 16 novemb. anul trecut 850. Nr. 4281 și 4315, ca spre clădirea încăperilor trebuincioase de școală, de materie să ne grijim de cu iarnă, că în primăvară să ne putem apuca de clădit; care ordinăciuni le adăogăm aicea în copie sub A. B.

Noi, în urma acestora am cumpărat lemnele de brad încă din iarnă și cu mare oste-neală și cheltuială aducându-le de departe le-am pus pre locul numit, dară n-am făcut nice o clădire că Domnul Beldi Gegely, din ne iubirea ce o are spre noi, au arătat înaintea Domnului Cs. C. Căpitan Kovats al acestui cerc din S. Sz Gyorgy, cum că noi cu puterea, fără știrea nimănu am fi ocupat locul numit, după care Domnul Cs. C. Căpitan Kovacs ne-au și oprit ca nice pe balta mai sus numită, carea oameni<i> noștri au umplut-o cu pământ și carea din veci nice o dată până astăzi n-au fost cuprinsă de nimenea, nici îngrădită, nici folosită să nu facem zisăle încăperi, ci să căutăm afară din sat. Noi altul nici în sat, nice afară din sat loc făr<a> stăpân nu aflăm, si nice nu ne dă nimenea, și lemnele noastre scumpe putrezesc pă locul numit aduse și puse.

Cu obidă ne rugăm de prea Luminatul Conzistorium ca să binevoiți a lua în seamă și cheltuiala noastră și ca să avem și noi șco<a> lă ca fiii și fi<i> cele noastre să nu rămâie în linia dobitoacelor celor necuvântătoare (subliniat de Andrei Șaguna, ca și mai jos), cererea noastră a o mijloci unde să va cuveni spre a câștiga slobozenie a ne face școala pre locul

* Fâșie îngustă. La Ștefan Pașca, *Glosar dialectic*, București, 1928, p.53. apar *seghie*.

numit ori a ne rândui o comisie ne interesată /s. n./ care să vadă cu ochii oare fi-va undeva alt loc fără de scăderea cuiva ca acesta ? Și că dacă uni<i> din gazdele cu șighiuțele lor cele de câte 5 coți de late, întârâtați de neubitori de fericirea noastră, (s. n.) nu vor lăsa spre mai bună înlesnire câte puțin fără nice o pagubă a lor din căpătăiele șighiuților lor, să binevoiască a prețui partea aceloră și apoi din venitul satului să li să plătească la aceia care n-ar voi (că sânt din gazdele șighiutelor și români și aceia voesc) ca să putem clădi: că almintrilea pentru ca să nu putrezească lemnele de tot să fim și cu aceia de tot de pagubă vom fi siliți a le vinde - și vom rămâne noi iară, numai cum am fost, cu toată Egalitatea /s. n./ - când locuitori/lor/ dimpreună cu noi unguri, reformați mai puțin număroși (subl. A. Ș.), pe lângă curțile și încăperile cele cu îndemână, pentru Popă, Diac și Școală, mai nainte li s-au rupt dintr-al satului fonduri întinse de arat și de coasă și încă și pădure pă sama Bisericii; - Apoi noi cei mai numeroși, în loc de-a avea și noi, nu avem (: afară de locul unde șade preotul curtea numai ca la o văduvă săracă (?):) (subl. A. Ș.), nice loc unde să ne ținem pre dascăl ori cantor, necum de școală. Așteptând de la Prealuminatul și Sfânt Conzistoriu Ep<i>scopesc o grabnică îndreptare în privința mai sus scrisă ca să nu ne păgubim și de lemnele zise.

Am rămas ai Prea Luminatului și Onoratulu<i> Conzistorium umilite slugi și fii sufletești

+ Ioan Axente Gocimanu în Arpătac

+ Gheorghe Oleriu Jurat Bisăricesc

sub numel<e> a întregii obști

În Arpătac, 30 iunie 1851

După pofta obști<i> s-au scris prin mine Gheorghe Cioflec mp.

parohul locului

Arh. Mitr. Ard. Doc., 326, 1851.

2.

1850 noiembrie 16. Georg H. Ghidiu, adjunct la K. K. Komissariat de sub cerc la Aita Mare, scrie parohilor ortodocși din Ariușd (sat aparținător azi la Vâlcele) și Vâlcele că și-a însușit aprobarea dregătorilor satești din numitele comune pentru locul de școală românească, recomandând și urgentarea lucrărilor de construcție a unei școli "cu două case".

Kopia N=4281/4315

K. K. Komissariat de

Sub tserk la Nagy Aita /Aita Mare/

KATRA PAROCHUL NE UNIT DIN ARIUȘD ȘI ARPATAC.

N. Aita în 16 Noiembrie 850

După înștiințarea aista făcută dela Deregetor din Ariusdi și Arpatac, la Porunka de aitsa data pentru kasze dee lok Scoala la locuitori Romani de akolo: fu atsezta loc aretat și meszurat, pentru atszazta. Se fatse de Stire ka sze tsertsetezi pe lakuitori din Ariusd Sze Sze Sfatujaszka in tse kip Sza Sze zideaska atszazta Scoala. Si Szasza adune materiile tzele trebuintsoasze pentru atszazta, kit la primavara viitoare Sze Sze poate zidi. Scoala Sze fie en doa partzi, adeka doaa kasze pentru Skoala.

Georg H. Ghidiu m. p.

adjunt

Arh. Mitr. Ard. Doc. 326, 1851.

3.

1851 iulie 9. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele scrie episcopului Andrei Șaguna o scrisoare însoțitoare a "întâmpinării" locuitorilor din Vâlcele în privința obstacolelor pe care le pun proprietarul Beldi Gherghy și vicecomisarul din Sfântul Gheorghe, Istvan Kovacs, ridicării școlii românești din acel sat.

N=24.851

INNALT PREA LUMINATE SI PREA OSFINTITE DOAMNE DOAMNE EPISCOAPE
AL MIEU MILOSTIVU PATROON !!

După cum te vei milostivi înalt Măria ta a cunoaște din aicea adăogatele acuză, că obștea noastră greco-răsăriteană din satul Arpătac, căpătând un locu de școală prin Onoratul Comisariatu de subcerc, și tot deodată aceia diregătorie au și poruncitu a să găti cu materia că să o poată zidi, cum au fost astă primăvară, însă obștea mai mult după sfaturile noastre au și adunatu materie, și au voit a o și ridica în vremea sus numită, dară iată că au pășitu la mijloc în contra acestui sfântu scopu cu toată puterea fără de a <a>vea cevași dreptu D. Beldi Gergei fostul mai nainte proprietariu a numitului satu, însă numai curat din pizmă ce totdeauna au avut-o asupra-ne și o are până astăzi aceia, ca noi romanii să nu putem înainta cu tinerimea noastră întru învățătură /s. n./, sau înțelesu în privința aceasta cu (...) Comisar al locului D. Kovacs Istvan din Sepsi Szent György, care asemenea ne poștește binele /s. n./, ca să ne oprească de la zidirea școalei și ne-au opritu cu graba în fața locului Arpătac fiind, ca nici decum să nu zidească obștea școlară pre locul acela, și altul nu ne-au dat, măcar datoria i-ar fi fost, ba și legile încă îl îndatorează /s. n./, așa stăm pe locu opriți, nu putem zidi nimica, materia începe a să strica/și/ a să risipi de unii și de alții.

Cu plecăciune viu din parte-m<i> a ruga grația înaltu Mării tale a te îndura a mijloci la înaltele locuri slobozenia pentru zidirea școalei aceliași, că almintrilea lemnele de bradu să vor putrăzii nezmintitu și bieata noastră obște ar pășii mare pagubă.

Cu acestea am rămas sărutând binecuvântătoarele mâinii Arhieresti, și totdeauna cel mai subordonatu,

Al Înaltu Prea Osfințitu Mării tale

Umilitu servu
Ioan Moga m. p.
Protopopul Hidvegului.

Eliopatac, 9 iulie 1851.

Arh. Mitr. Ard. Doc. 326, 1851

4.

1857 iunie 19. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele scrie episcopului Andrei Șaguna despre faptul că dregătoria cercuală din Sfântu Gheorghe a luat de la românii din Chiliești cheia progăzii, la care au acces printr-un contract, interzicându-le să mai calce în acel spațiu, pe care l-au lăsat în exclusivitate reformaților unguri.

Ad Nr. 61. 857

ECSELENTIA TA PREA SFINȚITE DOAMNE EPISCOAPE
AL MIEU MILOSTIV PATRONU!!

În legătură cu relația acestui Scaonu Protopopescu din 9 iunie a.c. nr. 61 vin cu plecăciune a face cunoscutu Ecseleției tale, precum ci. r. pretură de cercu din Sentgeorgiu, precum și mai târziu au fost partizana reformaților așa și acum, căci au ieșitu mai alaltăieri un ampoiatsu de acolo în fața locului la Killyeni și au luat cu puterea de la creștini<i> noștri cheia Progadii și au dat-o judeului satului spre păstrare, zicându-le creștinilor noștri că ei nu mai au treabă acolo, iară reformaților li s-au datu voie ca peste progadia pomenită să umble la Biserică. Însă nici o judecată nu s-au ținutu în privința aceasta ci numai sâlnicie s-au făcutu. Așa dară creștini<i> noștri cu contractul în mână să văd fără de cale neîndreptățiți /s.n./din partea Ci. R. Preture de Cercul din Sepsi Sentgeorgiu, care nu privește la înțelesul contractului ce să află în mâna creștinilor noștri, ci numai la plăcerea și interesul reformaților.

Dreptu aceia cu plecăciune rogu grația Ecseleției tale că părintește să te înduri a arăta această silă la cuviincioasele locuri, că altmîntrilea creștini <i> noștri din Killyeni cu contractu legiuitu în mână vor perde dreptil lor negreșitu.

Care fără întârziere făcându cunoscutu, am rămas /.../

Ioann Moga /.../

Eleopatac, 19 iulie 1857

Pe versoul scrisorii, rezoluția autografă Andrei Șaguna din 27 iunie 1857: "Să se facă arătare la guvern cu aceia că deși cauza se ține de judecătorie, totuși, de vreme ce s-au pertractat pe calea politică, așa și Sc. Episcopesc pe calea politică se roagă ca să se nimicească hotărârea acea; și progadia, de împreună cu cheia, să se reîntoarcă obștei noastre".

Arh. Mit. Ard. Doc. 553, 1857.

5.

1852 iulie 24. Protopopul Ioan Moga ăin Vâlcele trimite episcopului Andrei Șaguna o scrisoare însoțitoare copiei celei expediate de Miloș Obrenovici din București (vezi Doc. 6), privind zidirea școlii și caselor din Vâlcele. În încheiere își manifestă o caldă recunoștință pentru demersurile episcopului în interesul clerului ortodox.

Excelenția ta
 Prea luminate și Prea Sfințite Doamne
 Episcoape al meu Milostivu Patron !!!

Cu cea mai adâncă plecăciune viu a face cunoscut Excelenții voastre că în privința scoaterii banilor de la D. Hagi Gidiu /sic/ pentru școala și casa Parohială de la Eleopatac, s-au milostivitu înălțatul Prințipe Miloșu a face o dispoziție după cum se poate cunoște din aicea cu plecăciune alăturata copie pre carea astăzi la mai jos înșămната zii am primit-o.

Care făcând-o cunoscutu am rămas sarutându binecuvântătoarele mâini Arhierești.

Mai încolo din inima curată poftescu de la Milostivu Dumnezeu ca înaintarea Excelenții voastre la rangul de Exelenție și altele, la mulți fericiți ani să-l purtați sănătoși, blagoslovând atot puternicul Dzeu Înaintarea Excelenții voastre, carea aduce fericirea neamului nostru încă și încă și mai nainte. (16)

Al Excelenții Voastre
 umilitu servu
 Ioann Moga
 protopopul Hidvegului

Eleopatac, 24 iulie 1852.

Arh. Mitr. Ard. Doc. 867, 1852.

6.

1852 mai 31. Prințul Miloș Obrenovici scrie din București protopopului Ioan Moga din Vâlcele că a numit pe Teohar Zanli (sic) din Brașov ca responsabil cu recuperarea banilor de la vechiul "mandatat", "pentru zidirea școlii și caselor după planul și contracturile încheiate în anul 1850"

SFINȚIA VOASTRĂ !

Cu mare mâhnire am înțelesu din cinstita Dumneavoastră scrisoare din 17 mai a. c. că domnul Hagi Ghidru /sic/ nu au făcu nici o urmare datoriiloru impusă lui, din care pricină au și rămas lucru cum l-am lăsat. De aceia astăzi vă înștiințezu că am orânduit pe dumnealui domnul Teohari Zanli din Brașov, vechilu, în locul meu, cu îndeplină putere, după cum se vede din /.../ ce se află în mâinile sale, ca să mijlocească din toate puterile atâta prin calea legi<i>, ori cum va găsi-o mai bine, a scoate banii aceștia de la numitul netrebnicu și a urma apoi în lucrare și zidirea școlii și casăloru după planul și contracturile încheiate în anul 1850, unde rog și pe Sf. Voastră a vă uni cu pomenitul domn Zanli, și prin celea mai aspre măsuri judecătorești a străznicii pă acest H. Ghidru a înapoia banii fiind și păcat a sfeterisi bani hotărți pentru obștescul folos și pentru săraci /s. n./. Nădăjduiesc că prin unitele a două aspră

sălință veți dobândi scopul expus, și veți bucura cu o înștiințare bucurătoare pă al sfinții voastre.

București, mai 31. 852.

binevoitoriu

prințul Miloș Obrenovici.

Arh. Mitr. Ard. Doc. 867.852

7.

1850 iulie 17. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele trimite contractul cu meșterul Androne Andronic din Brașov care urma să "sculpteze" tâmpla bisericii din sat, fiind plătit din donațiile vilegiaturiștilor de la băile din localitate.

Arh. Mitr. Ard. 687, 1856

8.

1856 iulie 10. Androne Andronic, dascăl și sculptor din Brașov, și G. G. Ioan, "chezaș răspunzător", iscălește un angajament-contract pentru realizarea tâmplei bisericii din Vâlcele conform planurilor aprobate de donatori.

CONTRACTU

Prin care se face cunoscutu că supt iscălitul mai în jos cu dumnealoru făcătorii de bine, cari numai din râvnă sufletească au doritu să să facă Tâmpla Sf. Bisericii ortodocsă din satul Eleopatac, asemănată cu modelul sau planul ce s-au încheiatu osăbitu, și care s-au iscălitu de către unii din dumnealoru. Însă această Tâmplă am să o facu numai din lemn curatu și sănătos cu patru lcoane Împărătești în tocu loru, iară celealalte potrivit și asemenatu cu modelul. - Pentru care învoindu-ne despre prețul sau hotărât a mi se plăti sfanțih una mie cinci sute Nr=1500, care bani s-au și răspuns în primirea chizașului meu răspunzătoriu, care mai în jos să și iscălește. Iară mie acum înainte mi s-au dat sfanțih cinci sute Nr=500. - Dreptu aceia mă îndatorezu a lucra și a desăvârși această Tâmplă fără de cel mai mic cusuru pe care să o și așezu în biserecă la locul ei, până la martie 25 anul viitoriu.

Și spre credință am iscălitu însumi,

Eleopatac, 10 iulie 1856.

Andronicu Androne m.p.
dascăl și scobitoriu.
G. G. Ioan m.p.
chizașiu răspunzătoriu.

9.

1857 martie 4. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele trimite episcopului Andrei Șaguna o copie a listei cu donatori din Moldova, Muntenia, Transilvania și din afara țărilor române de la care s-au adunat „1507.3/4 sfanțih,, pentru realizarea tâmplei de la biserica din satul său. În scrisoarea însoțitoare roagă episcopul să vină la Vâlcele să sfințească tâmpla înainte de Sf. Paști.

N=25 1857

ECSELENȚIE !

Cu plecăciune se așterne aicea adăugatu copia colectei ca s-au fostu făcutu aicea la Eleopatac în vara trecută a anului 856 pentru Tâmpla la această Sfântă Biserică. Ar fi fost bine ca mai nainte să o fi așternută spre Grațioza Revizie Arhierească, însă numai astăzi la 4 martie 1857 am pututu să ne socotim cu domnul neguțătoriu Gheorghe Ioan de la Brașovu, carele este casieru banilor Tâmplei, însărcinatu de domnul Godinu și alți boeri, din care te vei îndura Ecselenția ta lămuritu a cunoaște că câtă sumă s-au strâns și ce mai trece peste suma și prețul Tâmplii de 1500 sfanțih în sus, adecă trecu numai 7 sfanțih și și aceia să află la D. Gheorghie Ioan, fiindcă doi negustori de la Brașovu au iscălitu în colectă amândoi 12 sfanțih și nu mi-au dat mie aicea la Eleopatac, că n-or avut la dânsi<i> bani, ci i-au dat dumnealui chizașului Gheorghe Ioan în Brașovu.

Pentru cele patru S<finte> Icoane Împărătești, numai la vara viitoare vrând milostivul Dzău să va putea aduna cevași mila. Mai încolo, fiindcă pre Blagoveștenii este terminul să să așeze Tâmpla în S<fânta> Biserecă, cu plecată mătanie mă rog Ecselenții tale ca părintește să te înduri a ne împărtăși Binecuvântarea Arhierească spre a putea săvârși la aceia Tâmplă nouă când să v-a așeza sfințirea apei cei mici, ca să nu fimu lipsiți pre Sfintele Paști și alte Luminate Sărbători de Dumnezeiască slujbă, pre care o așteaptă creștinii noștri cu cea mai mare evlavie și smerenie.

Pre lângă care am rămas /.../

Ioan Moga m.p.
protopop și assesoriu consist<orial>.

Eleopatac, 4 martie 1857.

Colecția

Pentru benefacțiunile de la creștini(i) noștri adunate în vara anului 856, pre sama ridicării unei temple noaă la Sf(ân)ta Biserecă a Eleopatacului /: prin părintele protopop Ioann Moga strînsă:/

Numele benefactorilor	sfanțih	Numele benefactorilor	sfanțih
D. Manciu Nicolae	14	D. Mihalache Nica	28
" Sărdariu Greceanu	14	" Ghiță Dobranu	14
" Zaharie Carcalechi	14	" Mihail Panu	45
" Antonu Popescu Godin	48	" Nicolae Iurcu	6
" Ioan Petrescu	14	" Sora Costandinu	4
" Ioan Boambănu	14	" Andreiu Panovici	28
" Mihai Poposoli	6	" Hagi Vasile Frigător	15
" Cost:H.G.Vulpescu	6	" Ioan Nică	4
" Toma Niculai Pecea	14	" Vasile Costandin	6
" Toader Comanovici	14	" Cocoana N.N.	2
" Vasilie Vasiliu	14	" Teodor Vasilie	9
" Ioan Frate Spuzanu	14	" Costandin Manolescu	6
" Doftor Bacanu	6	" Ioan Ioanidi	5
C./ucoana/		" Costandin	14
" Marița Dobriceanca	14	" Nicolae Nicolau	3
" Catrina Ecsarhu	28	" Răducan Simonidi	20
" Maria Eronim	14	" Ioan Manolescu	7
" Irina Aron	14	" Ilie Moisă Costandin	6
" Efrosina Stam	48	" Petcu Nicolau	14
D. Popa Apostol Pan	15	" Paharnic Dimitrie/	28
" Gheorghe Porumbariu	28	" Baron/.../	28
" Ioan Porumbariu	28	" P. V./.../	14
" Iordache Davidu	15	" Mihail Mimi	14
" Gheorghe G. Ioan	18	" Costache Bratu	15
" Ioan Hagi Ilie	9	" Gheorghe Stoica	3
" Hagi Teodor Gheorghiade	1	" Ilie Engheli	6
" Costandin Căscariu	10	" Mihail Sustadia	10
" Costache Panajotu	6	" Ioan Porumbariu Compa	84
" Tiță Sătișteanu	12	D. Serd/ar/ Costache Costandin	7
" Vasilie Dumitru	6	" Dimitrie Iancovici	6
" Bratu Costandin	3	" Nicolae Nedelcovici	6
" Costache Cacogiu	9	" Manole Burbea	3
" Atanasie Ioan	6	" Gheorghe Marcovici	12
" Niculae Orghidan	3	" Palcovnicu Stoica	6
" Banoi Bogdanu	3	" Gheorghe D. Zaharie	9
" Dincă Iacobovici	3	" Eftim N. D. Petezan	14
" Nicolae Mihail	6	Suma	501
" Anica Dîlțanu	14		
D. Manole Zlatcu	6		
Suma	524		

Numele benefactorilor	sfanțih	Numele benefactorilor	sfanțih
D. Nicolae Antonescu	14	D. Urs Ghilă	3
" Raducan Codin Craiov.	9	" Gheorghe Costandin	6
" Vasilie Hristu	14	" Rudolf Orghidan	6
" Nicolae Teclu	6	" Dimitrie Dămian	3
folosul la 18#		" Ioan Bozocca	6
schimbînd 1:2		" Costandin I. Pascu	6
D. Andrei Danilofu	10	" Anton Mărgăritu	3
" /?/Cemetescu	8	" Lazar Gherasim	9
" Iancu Cătănescu	'	" Anastasă Petru	9
" Costache Carabelea	7	" alt strein N.N.	9
" Elena H. Prohniadu	3	C/ucoana/ Maria H.	
" Nicolae Danilopolu	30	" Iordan 5#	70
" Anastasă Cozma	9	D. Ioan Ghenoiiu	3
" Gheorghe Ioanidi	6	" Ioan Popovici	9
" Ioan Florian	3	" Alexandru H. Pavel	6
" Stan Blebea	6	suma	148
" Ioan Leca	15		
" Iosif Zaharie	6		
" Gheorghe Orghidan	9		
" Iancu Scarlatu	3		
" Matache Ioan	3		
" Ianche Polozu	28	524	
" Ioan G, Ioan	14	501	
" Hagi Sotiru Petrovici	6	334 -3/4	
" Hristea Orghidan	6	148	
Cocoana I. Efimia	3	Total 1507	3/4, adecă sfanțih 1507 3/4
" Marghiola Tărtăș	3		
" Tănase Aliatu	14	Această sumă s-au adunatu prin mine	
" Costache Poenariu	14		
" Anastase I. Sofroni	6		
" Dimitrie Boambăsu	9		
" Elena Zoița	3		
" Nicolae Voinescu	10		
Coco(a)na Chisopotra	3		
" Mătachie	10		
" Costache A. Popovici	3		
folosul la 5 sfanțih	-3/4		
D. Dimitrie Caracaș	6		
" Costi Beglazoglu	6		
" Vasile Parzofu	10		
" Gheorghe Ioan Zah. Iordache	6		
" Mirică Flușturan	3		
suma	334 3/4		

Arh. Mit. Ard. Doc. 292.1857.

10.

1858 august 27. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele îi urează bun venit lui Andrei Șaguna, întors dintr-o călătorie în care a militat pentru interesele clerului neunit și îl informează despre starea zugrăvirii tâmplei și comportamentul naserios al pictorului Isidor Sălăgeanu, aflat atunci la Râmnicu Vâlcea. Invocându-l pe prințul Miloș Obrenovici, sugerează înlocuirea lui Sălăgeanu cu zugravul Ioniță Pop din Brașov.

ECSELENȚIA !

Bucuria mea astăzi este mare căci avuiu norocire a înțalege numai astăzi că milostivul Dumnezeu s-au înduratu din călătoria cea lungă care ai întreprins-o Ecseleñtia ta în folosul sâri-manului nostru cleru, a te aduce iarăși în mijlocul nostru în întreaga și scumpa sănătate carea și în viitoriu să îi-o păstreze ceriul până la adânci bătrânețe, aceasta din inimă curată o poftescu.

Ecseleñtie ! Pictorul Isidoru Sălăgeanu, în anul trecutu, la 4/16 august, au luat asupra-și zugrăvitul tâmplei noastre de aicea, togmindu cu nește boieri, dintre care unul este și Domnul Godin, și s-au legatu că până la Sfântu Gheorghe 858 să dea lucrul gata. Însă astăzi nu numai nu l-au gătitu dară nici că s-au apucatu de elu nici până astăzi, din care pricină boeri<i> benefactori văzându că nu s-au ținutu de contractu s-au foarte supăratu pe dânsul și au voitu ca să scrie Ecseleñtii tale. Apoi eu le-am spus că Ecseleñtia ta nu te afli acasă, ci ești la Viena, și așa au rămas îndatorându-mă ca să arātu lucrul acesta Ecseleñtii tale după ce te vei întoarce acasă. Cu aceia umilită rugare ca părintește să te înduri a sili pe numitul pictoriu a veni aicea, a-și plini legătura, sau dacă nu se încumete a se apuca de lucrul asupra-și luat, să întoarcă arvuna 111 fl. cm., ca să punem alt pictoru, carele pre vara viitoare să dea lucrul gata. Ecseleñtie! Sălăgeanu în luna lui maiu 858 în 4 zile mi-au scris mie aicea de la Râmnicul Vâlcei o epistolă prin care să făgăduia că câtu mai în grabă va sosi aicea și să va apuca de lucru. Însă în zadar să vede a-i fi fostu făgăduiala. Apoi după ce am văzut că nu mai vine, i-am scris și eu de aicea oblu la Râmnicul Vâlcea și l-am poftitu ca numai de câtu să vie aicea căci Măria sa, înălțatu prinți Miloș, au vrutu să-i dea cevași de lucru, adecă patru icoane împărătești, de care i-am și scris în aceia epistolă ca să știe să grăbească cu venire încoace, însă dânsul vine până astăzi și nu mai nimerește. Înălțatul prințul Miloș au pus aicea un zugravu din Brașovu, aume Ioniță Pop, de poleește la tâmplă și acela toată vara au lucrat aicea și lucră până astăzi. Pe acela l-am adus eu până acolo încātu ar lua contractul lui Isidor, și pe plata aceia ar face el lucrul după cum se cere în contractu. Acum Sălăgeanu are arvună, aceia ar veni să ne-o dea înapoi dacă nu vrea să lucreze să o dăm acestuia care ar lucra. Nu știu cum o să găsim mai bine, însă de acesta de aicea sântu siguru că pre vara viitoare ar fi gata tâmpla cu totul, iară cu Sălăgeanu mă tem iarăși prea mult că om avea năcazu și să vor supăra și al doilea boieri<i> la vara viitoare și să vor desgusta cu tot de a mai da ceva ajutoriu. În anul acesta oru vrutu dâns<i> să mai facă cevași la biserecă și văzându aceasta, că adecă nu s-au dus în sfârșitu legătura cu zugrăvitu, s-au lăsatu zicând că n-or mai da bani să-i mănânce pictorul și așa oru rămas supărați și necăjiți pe Sălăgeanu.

Ecseleñtie! Milostivește-te a îndatora pre numitul Sălăgeanu ca să vie să să apuce de lucru, sau dacă nu poate să ne dea banii înapoi ca să punem pe alt zugravu să răspunză pe vara viitoare lucru tot. - Mai încoloo rog grația Ecseleñtei tale a te îndura la vremea sa a mă încunoștința despre răspunsul lui Isidorul Sălăgeanu ca să știm cum avem a urma mai departe în treaba aceasta.

Pre lângă acestea am rămas /.../

plecată slugă Ioan Moga /.../

Eleopatac, 27 august 1858.

Arh. Mit. Ard. Doc. 791. 1858.

11.

1859 februarie 19. Protopopul Ioan Moga cere învoire de la Andrei Șaguna să angajeze în locul lui Isidor Sălăgeanu, pentru pictarea tâmplei bisericii din sat, pe Ioniță Pop din Brașov sau pe Ioan Constande, ori să dea o altă soluție pentru rezolvarea acestei probleme până la revenirea vilegiaturiştilor donatori în stațiunea Vâlcele.

ECSELENȚIE !

În toamna trecută am fost arătat Ecselenții tale togneala noastră cu am avut cu pictorul Sălăgeanu spre a ne zugrăvi tâmpla bisericii de aici, la care cu plecăciune rog grația Ecselenții tale a te îndura părințește a ne împărtăși o grațioasă invitație ce avem să urmăim cu numitul în privința aceasta. Mai avem la dânsul vreo nădejde ca în primăvara viitoare să vină să se apuce de lucru, ori ba? Sau văzându și Ecselenția ta starea lucrului nostru nefavorabil, atuncea cu plecăciune ne rugăm a ne împărtăși Binecuvântarea Arhierească spre a putea preda lucrul Sălăgeanului zugravului din Brașov, Ioniță, carele ne poleește tâmpla, și apoi oare cum am putea scoate arvuna de la Sălăgeanu spre a o da apoi cestuilalt zugravu?

Ecselenție! În Sibiu se mai află un zugrafu, anume Ioann Costandă /: în strajamentu:/. Acela mi-au trimis vorbă aicea că dânsu încă ar lua lucrarea zugravitului tâmplici noastre, după cum sună contractul făcutu cu Sălăgeanu și arvuna ce este le Sălăgeanu 111 fl. cm. n-au mai cere-o, pe lângă ceialaltă plată ar face tot ce să cuprinde în contract. Însă noi de aicia nu știm lucrul dânsului, aicea să cere meșteșugul vizantic. Și așa, dacă n-om începe cu unul sau cu altul zugrăvitul, în primăvară o să rabdu de la boeri mai mare înfruntare și rușine, în primăvară viitoare, ca în cea trecută/: de la benefactori:/ sau, dacă este Sălăgeanu în Sibiu, mă rog să să trimită încoace, sau dacă nu, a ni să da binecuvântarea ca unul din aceștia mai sus numiți să ne putem în primăvară a ne apuca de zugrăvitu .

Care și nădăsuindu sântu /.../

Ioann Moga /.../

Eleopatac, 10 februarie 1859.

Arh. Mitr. Ard. Doc. 499. 1859. .

12.

1859 iulie 22. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele cere episcopului Andrei Șaguna să-l sprijine în lucrarea de pictare a tâmplei bisericii din sat prin Isidor Sălăgeanu, care, conform informațiilor doctorului Vasici, lucra în Țara Românească, ori să recupereze arvuna pentru a-l angaja în locul său pe Ioniță din Brașov.

ECSELENȚIE !

Fiind în zilele trecute aicea Măria sa D. Consiliariu Vasici, mi-au spus că pictorul Sălăgeanu s-au găsit unde șade la Țara Românească și că doară i s-au scris ca să vină la Sibiu. Așa fiind, cu plecăciune rog grația Ecselenții tale a te îndura a ne încunoștința că mai

aveom /sic/ vreo nădejdie ca să vină acela la Eleopatac să ne zugrăvească tâmpla, ori ba ? Și la întâmplare că n-aru veni, atunci pretindem de la dânsul arvuna primită la tocmeala sa ca așa apoi să putem a ne pune pe D. zugravu Ioniță din Brașov, carele și astăzi să află aicea de aurește la tâmplă.

Pre lângă aceste am rămas /.../

Ioann Moga /.../

Eleopatac, 22 iulie 1859.

Arh. Mitr. Ard. Doc. 726. 1859.

13.

12 octombrie 1859. Preotul Irimie Neagovici din Aita Mare, împreună cu șapte consăteni, roagă pe protopopul Ioan Moga din Vâlcele să obțină pentru ei aprobarea, de la episcopul Andrei Șaguna, pentru a merge din nou după ajutor în Țara Românească, deoarece turnul bisericii lor, ridicat cu sprijinul modest al donatorilor din Țara Bârsei, s-a surpat.

PREA ONORATE D.D. PĂRINTE PROTOPOAPE,

Noi, dedesuptu iscăliții, jurații Bisericii și locuitori din Nagy Aita, cu plecăciune venim prin acestu umilit înscris a ne ruga de prea onoratu Domnia ta precum urmează:

În anul trecutu 1858, prin Binecuvântarea înaltu și Ecselenții Sale bunului nostru arhiereu Andrei Baronu de Șaguna, ne-am fostu apucat să zidim o biserică de piatra înu locu cei de lemn, carea este de totu stricată, spre care Sf<ântu> sca<un> ne-au fostu cerut și slobozenie de la luminatul Sc<aun> Arhiepiscopesc spre a ne aduna milă din Țara Bârsei<i>, carea m<ărita> rânduială ni s-au fostu și datu cu Nr. Episcopesc 120.858.deto. 29 ianuarie 1858, spre a ne câștiga vreun creștin blagocestiv care să ajute la ridicarea Sf<intei> Bisericii. După cum m<ărita> rânduială am și urmatu prin Țara Bârsei<i>, însă așa persoane nu s-au aflatu, fără căpătând ceva milă, ne-am adunatu și noi toate puterile și ne-am apucat de zidirea susu numitei Biserici, care tocmai când era mai gata s-au surpatu turnu din temelie și este surpatu și până azi, care toate sântu cunoscute acestui onor<at> Protopopesc.

Acum dară ajutându-ne M<ăritul> Dumnezeu ca în primăvara viitoare a anului 1860 iarăș de nou să ne apucăm de lucru, și de vreme ce starea noastră este foarte gingașe, cunoaștem că nu vom putea a o săvârși fără ajutoriul altor creștini milostivi /s.n./, spre care scopu din genunchi rugăm îndurarea. Înaltu Ecselenții sale, prinu Prea Onoratu Domniia ta, ca să să îndure și să ne dea o binecuvântarea să mergem și la Țara Rumânească, dour de ne-am putea mângâia mai bine în privința aceasta /s.n./ și să nu ne rămână atâta strădanie în zadarnică. De almintrilea, poporul nostru de aici, după ce nu este numărösu, să hrănește numai din fărămituri, fiind alți Domnitori /s.n./ și așa aicea să vede lipsa de ajutoiri, rugându-ne cu plecăciune și al 2-lea de prea On<orat> Domniia ta, să binevoiești a mijloci cărtă Înaltu Ecselenția Sa spre a ne dobândi acestu scopu, nădăjduindu-ne că și până acum te-am avut bun patron așa și pe viitor vom fi mângâiați.

Suntem ai Pr<ea> On<oratului> Dom<niei>
Plecați și umiliți servi

Nagy Aita 12 oct. 1859.

Irimie Neagovici

paroh

+ Gheorghe Semeni Gocimanu

+ Simon Sebeni

+ Pozna Ianoși

+ Gociman Zahi

+ Sebeni Ianoș

+ Soci Ghiurca

+ Hărman Ghiurca

jurați

bisericești

În numele tuturor poporenilor Gr. Răsăriteni de aici.

Arh. Mitr. Ard. Doc. 968. 1859.

14.

1859 octombrie 25. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele scrie episcopului Andrei Șaguna, susținând, cu argumente economice și invocând sprijinul promis de Mitropolia din București, cererea obștii din Aita Mare de a li se aproba să umble după "milă în Țara Românească (...) pe seama bisericilor".

Nr. 123.859

ECSELENTIA TA PREA SFINTE DOAMNE EPISCOAPE AL MIEU
MILOSTIVU PATRON !

Cu plecăciune viu a așterne aicea adăogatu cererea poporenilor noștri din Naghi Aita, prin care să roagă prin acest scaonu Protopopescu de Ecselentia ta, ca părintește să te înduri a-i mângâia cu o milostiva recomandăție arhierescă către Sfânta Mitropolie din București, pentru ca să poată umbla la strâns de milă în Țara rumânească pe sama biserici(i) lor, cu atâta mai mult încă, fiind că dânsii sânt numai ca 20 de familii și sânguri nu sântu în stare a-și găti biserica, căria s-au tâmplatu nenorocire de i-au căzutu turnul când era mai gata, și acum i să cere o cheltuială mai mare și dânsi(i) nu potu plăti sânguri fără de ajutoriul altura, și că doi oameni dintr-înși(i) au și umblatu la sus-atinsa Mitropolie, cărora li s-au datu nădejde bună, numai ce au zis ca să ducă o recomandăție arhierescă de la Sfânta Episcopie din Sibiiu spre acel sfârșitu, apoi li să va face rânduială de a putea umbla la milă în Țara rumânească.

Iară la tâmplare, când nu s-aru putea în chipul acesta împlini cererea lor, atunci eu din parte-m(i) rog grația Ecselenții tale a te îndura a rândui pe la toate Bisericile noastre din Ardealu, ca într-o Duminică măcaru, să să adune milă cu un Discu pe seama săracilor și năcăjiților aceloră. Ca așa apoi să să poată apuca din nou la primăvara viitoare de zidirea bi-sericii mai departe, că altmîntrinea va rămâne multă vreme zidirea aceasta neisprăvită și apoi să va strica de ploi și așa tot mai mare va fi cheltuiala, care și nădăjduindu cu plecăciune am rămas /.../

Ioann Moga mp /.../

Eleopatac, 25 oct. 859.

Rezoluție autografă A. Șaguna:

Să i se rescrie că scaonul episcopesc au slobozitu în anulu trecutu unu țirculariu despre modalitatea carea are de a se păzi în privința adunărilor de milă pe seama Bisericeilor și școalelor lipsite în Dieceza noastră și în înțelesul Țirculariului acelaia să se urmeze și în privința adunării de milă pe seama Bisericii din N. Aita sau să *caute a-și afla vreunu titoru în părțile de la Brașovu, carele să le dea ajutoriu întru zidire a Bisericeii lor, căci scaunulu episcopescu nu se află în poziție, acuma, a le da recomandația cerută.* /s. n./

Arh. Mit. Ard. doc. 968, 1858.

15.

1863 iulie 27. Protopopul Ioan Moga din Vâlcele cere episcopului Andrei Șaguna să intervină din nou pentru recuperarea arvunei avansate pictorului Isidor Sălăgeanu, fotograf la Craiova, pentru zugrăvirea altarului bisericii din satul său, banii urmând a fi folosiți pentru "alte lipse"

N=49.863

INNALTU EXELENȚIE !

Eu, legheture cu grațioasa ordinetsune Arhierească din 11-lea martie 1859 n=218, en privința pictorului Selegeanu esită, viu cu plecetsune a adutse la Ennalta cunostintie Arhierească precum numitul pictoru Isidoru Selegeanu am aflatu de siguru că se afle astezi cu așezemantul că fotografu la Craiova, en Valachia mică, prin urmare densul s-au legatu contractu a ne zugravi altariul biseretsi, cu care privilegiu au primitu și arvuna de la bojeri 111 fl. cm. și densul dupe tse au primitu bani au luatuu lumea en capu ci nu s-au mai entorsu pe aitsa spre a-și emplinii datoria nitsi penă astezi. Asa cu plecetsune rog grația Înnalta Excellentii tale a te endura ca prin Innalta Stăpânire a se retrace la entoărtsearea arvunei enapoi, spre a se entrebuinta suma pomenită spre altu scopu la atsastă biserică, deoaretse are mai multe lipse.

Care si nedesduindu cu plecetsune /.../

Ioann Moga /.../

Elopatac, 27 iulie 1863.

Arh. Mit. Ard. doc. 698.1863.

Copia

COMUNITARY ROMANIAN EDIFICIES FROM COVASNA COUNTY
Donations from the Country and Conflicts with
the Local Authorities of the Years 1851-1859
(Archive Documents from Sibiu)
(Summary)

After having put out the fire of the revolution of 1848, the building up of the cultural-spiritual institutions of the Romanians, as well as of their churches and schools lined in a programme, which had to answer to the immediate and future interests of the nation. In the much oppressed zone of the intracarpathians, this programme had certain peculiarities and was well conceived and directed by Bishop Andrei Şaguna (for the Orthodox community). It has also involved a few local leaders, who marked the age and the area in which they acted by remarkable activities.

One of these characters is the archpriest Ioan Moga from Vâlcele, who was concerned with all peculiar matters of the zone subordinated to itself (Vâlcele, Ariuşd, Aita Mare, Chilieni etc.) but above all the building and decorating of the church from his village, a foundation built by prince Milos Obrenovici of the year 1843.

By means of the genuine documents from The Archives of the Metropolitan Church from Ardeal, we illustrate his endeavour to maintain relationships with Romanian donators from everywhere, with the summer residents at Vâlcele, from whom he has obtained important sums of money for the decoration of the church, the painting and the glazing of the catapetesma. On this occasion, it is also revealed the way of coming into touch, employment, contracting and payment of the artisans and masters, some of them famous, others not.

But what seems interesting from the documents published, a reason why we chose to reproduce them entirely-reveals new mentalities, a visible process of restructuring and generalization, when the Romanian invoke or ask imperatively for EQUALITY with the other nations from Ardeal, relying on the attributes of the MAJORITY in a group, manifesting explicitly THE ASPIRATION towards education, being conscious of THE VALUE OF THE WRITTEN DOCUMENTS and supporting THE INDEPENDENT POWER OF THE LAW.

7687

Reverendă Mama Gloriei Doamnei Luce
a n. m. Aldeilor Happon !!

Надеюсь, что вы будете довольны
- Искренне ваш друг
Василий Иванович

с.п. Александров

Shonatan 14. June
556

Ernesto R. R.

John Norton
Superintendent
Academy of Music

www.cimec.ro / www.mnrcr.ro

STEMA MITROPOLITULUI ANDREI BARON DE ȘAGUNA - ELEMENT DE INSPIRAȚIE PENTRU HERALDICA SIBIANĂ ACTUALĂ

Constantin Ittu

Pentru ca faptele demne de admirat și de urmat ale înaintașilor să nu fie uitate s-a recurs - conștient sau nu - la două categorii de simboluri: verbal și vizual; în prima categorie intră limbajul cu poezia („cea mai nevinovată dintre îndeletniciri„ - Hölderlin), cântul („acea specie comună“ - Socrate) și legenda („alocuțiuni frumoase și gânduri mărețe“ - Kirkegaard), iar în cea de a doua, heraldica. „Țesătura“ (cum ar spune Clement Alexandrinul)¹ de cuvinte și imagini reprezintă, istoric vorbind cea mai discretă manifestare de complementaritate dintre vizual și verbal.

Pentru preocupările noastre, strict heraldice, preocupări obiectivate în lucrarea de față, dihotomia dintre vizual și verbal trebuie privită sub dublul aspect al raporturilor individ - societate și, respectiv, societate - individ. Ne raliem opiniei bergsoniene, conform căreia atunci când societatea ocupă zona periferiei, individul se află în centru. De la centru spre periferie sunt dispuse, concentric, diverse grupuri sociale, din ce în ce mai vaste, cărora le aparține individul. De la periferie spre centru, pe măsură ce se restrânge cercul, obligațiile se adaugă una alteia și individul se află în cele din urmă pus în fața unui ansamblu de îndatoriri. Societatea este cea care schițează calea; individul nu face altceva decât să o urmeze². În orice clipă se impune însă o opțiune; individul alege în mod natural cea ce este conform regulii, chiar dacă el nu conștientizează acest fapt; acesta are loc pentru că nu depune nici un efort împlinindu-l. Astfel înțeleasă, datoria se împlinește de cele mai multe ori automat. Ideea conform căreia supunerea este o stare de tensiune, iar datoria însăși este percepută ca și ceva dur, apare în situațiile în care ascultarea implică un efort asupra sinelui³.

Problema cheie a psihologiei este aceea a tipului specific de relații dintre individ și societate. (Cazuri și cel al lui Cioran sunt de excepție și - în consecință - rare: „Singurătatea mă împlinește într-atât, că pînă și cel mai neînsemnat *rendez-vous* este pentru mine o crucificare“⁴). În relațiile dintre om și semenii săi se ajunge la niște fenomene psihologice fundamentale cum sunt cele de simbioză (dragoste, ură, bunătate⁵).

Nu este mai puțin adevărat că o bună parte din reacțiile individului țin de experiențele sale timpurii, din familie, care au o influență decisivă asupra formării structurii sale caracteriale. Erich Fromm suține - și pe bună dreptate - că părinții aplică modelele educaționale ale societății în care trăiesc, iar prin propriile personalități ei reprezintă caracterul social al societății sau al clasei lor. Părinții transmit copilului ceea ce Fromm numește „atmosfera psihologică“ sau „spiritul unei societăți“. Familia poate fi considerată drept agentul psihologic al societății⁶. Din acest motiv credem că psihologia individuală este psihologie socială sau - tot în termenii lui Fromm - „psihologia relațiilor interpersonale“⁷. Evităm abordarea „psihologistă“ nu pentru că este caracteristică lui Freud, ci pentru că psihologia acestuia este una a lipsei; prin aceasta se înțelege că, la nivelul primitiv al existenței umane, există nevoi imperative care trebuie satisfăcute⁸.

Experiențele timpurii, din familie, cumulate cu cele din viață se transmit, de obicei,

din generație în generație. Acest fenomen este doar unul din generatorii istorismului. De fapt, în filosofia științei, principiul istorismului - al cărui părinte pare să fi fost Heraclit, iar exponent de marcă s-a dovedit a fi, cu certitudine, Platon - reprezintă o importanță deosebită, aplicarea lui oferind posibilitatea înțelegerii veridice a evenimentelor sociale și a fenomenelor culturii spirituale. Din acest punct de vedere, instituțiile sociale sunt privite în context istoric - origine, dezvoltare, semnificație prezentă și viitoare. Atât instituțiile cât și tradițiile sunt explicate pornind de la relațiile dintre indivizi ce acționează în situații determinate și de consecințele nintenționate ale acțiunilor lor⁹.

Opusă istorismului este ingineria socială care nu ține seama de tendințele și antecedentele istorice. Din acest motiv trebuie create idei noi așa cum - afirmă Popper - se fac utilaje și case noi. Inginerul social concepe drept bază științifică a politicii sale ceva în genul unei tehnologii sociale pe care Platon o compara cu baza științifică a medicinei¹⁰.

O anumită plasticitate mintală precum și tradiția istorică sibiană ne determină să ne apropiem de istorism (fără să-l adoptăm fără discernământ) atunci când este vorba de heraldica sibiană actuală. De curând am conceput două proiecte pentru stema județului Sibiu; primul proiect, care nu face obiectul lucrării de față, are - ca și stema țării - un caracter iconic. Pentru realizarea celui de-al doilea proiect, cel care ne interesează în acest moment am recurs la conceptul de empatie (Einfühlung), de re-creație în mintea heraldistului a atmosferei mentale, a motivațiilor obiectului său de studiu¹¹. Am avut deci în vedere trihotomia spiritualitate săsească, spiritualitate românească, aspirații comune, în situația în care, de 800 de ani, n-am trăit înfrățiți ci separat, dar în pace, respectându-ne reciproc.

Am apelat, pentru concretizarea intențiilor noastre la semiotică, în situația în care chiar punctul de pornire al semioticii constă în distincția dintre semnificant, semnificat și semn. Semnificantul (un obiect, cuvânt ori tablou) este, în heraldică, o stemă. Semnificatul este conceptul arătat de semnificant, iar semnul este asocierea celor două¹². O stemă (semnificant) poate sugera - de exemplu - atașament pentru locurile natale (semnificat). Atât stema cât și atașamentul pot exista separat, fără a se înțelege prin aceasta că unul este opus, polar, celuilalt. În momentul în care cele două sunt asociate avem de a face cu un semn specific¹³.

Vorbind despre atașamentul pentru locurile natale menționăm, în context, că Sibiul a fost atestat documentar în 20 decembrie 1191, printr-un document al Papei Celestin al III-lea (1191-1193). În 1366 a primit statutul de oraș. În 1292 a fost fondat în Sibiu primul "spital" din țările române, care a servit exclusiv unor scopuri filantropice, dovadă transformarea acestuia în azil de bătrâni în zilele noastre. În 1300 este pomenită acea "bibliotecă a capelei", prima bibliotecă a orașului, de fapt. În Sibiu a rezidat Baronul von Brukental, guvernatorul Marelui Principat al Transilvaniei între 1777 și 1784, fondatorul muzeului care-i poartă numele. În 1861 a fost înființată ASTRA, iar în 1864 a fost (re)înființată Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei; rolul celui pe care istoria îl cunoaște drept Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna fiind imens pentru realizarea acestui deziderat; este și motivul pentru care în proiectul de stemă am introdus o mobilă heraldică din stema sa personală. Anul 1881 a fost marotorul apariției primei instituții de credit cu capital exclusiv românesc, Banca ALBINA. Sibiul a avut un merit deosebit în lupta națională din perioada Supplex-ului, a revoluției de la 1848, precum și în cea memorandistă. În 1918 și-a avut sediul aici Consiliul Dirigent, veritabil guvern provizoriu al Transilvaniei.

Fideli ideilor generoase ale generației Unirii cu Patria Mamă, concretizate succint de Iuliu Maniu - "Să nu devenim din asupriți asupritori" - am încercat transpunerea lor în cadru heraldic. Mai concret, scutul stemei are un câmp albastru, încărcat de vigilența de argint ciocată și armată cu roșu, finând în gheara dreaptă un glob de argint, așezată pe un trichetru de

aur cu vârful în jos cu extremitățile terminate în frunze de tei; câmpul albastru are mai multe conotații: în primul rând face referire la zona muntoasă a județului, ulterior Ducatul Amlașului, care, în jurul anului 1506, a devenit "Pertinentia" sau Scaunul Săliște și ai cărui locuitori au cunoscut Evul Mediu dar n-au cunoscut iobăgia; în al doilea rând, este o referire la culoarea tradițională a caselor românești și - în fine - în, al treilea rând, încearcă să demonstreze că Transilvania, în general, sud-estul acesteia în particular, au aparținut Europei Centrale, fie și numai prin precizarea unui aspect de coloristică heraldică; anume că "revoluția albastră" pornită din Europa Occidentală în perioada secolelor XII-XIII¹⁴ a ajuns și pe aceste meleaguri. Anterior secolelor amintite Europa considera albastrul, la fel ca și verdele, un negru de tip special. Antichitatea clasică a fost - de fapt - aceea care a transmis Europei Medievale opoziția bifocală alb/negru și, respectiv, alb/roșu. Reamintesc că pasărea (vi-gilența) este de argint (alb heraldic) și are ciocul și ghearele roșii. Genul acesta de construcții dihotomice a oferit posibilitatea exprimării unui mare număr de contraste, cu alte cuvinte nu numai luminos/obscur, saturat/insaturat dar și vid/plin, frig/cald, clar/spălăcit, curat/murdar.

Dacă verdele și albastrul intrau- în accepția medievală, în gama negrului, galbenul (aurul heraldic) era - mai mult ori mai puțin - asimilat cu albul (argintul heraldic), rar de tot cu roșul. În perioada secolelor XII-XIII, dar cu manifestări de debut încă de la mijlocul celui de-al XI-lea veac, trihotomia alb-roșu-negru a lăsat locul unui sistem cu o paletă mai bogată de culori, în care albastrul a devenit o *prezență* nobilă. Noi i-am dat, pe stema despre care vorbim, o *semnificație* nobilă, aceea a idealurilor naționale.

Acel azur care pentru omul carolingian nu a însemnat nimic, a devenit - peste trei secole în Franța și peste mai multe în zona latinității est-europene - o "valoare".

Prima mobilă care încarcă scutul, vigilența, face aluzie la rolul Mitropoliei Ortodoxe, cu sediul la Sibiu, la stimularea luptei pentru emancipare națională; este și motivul pentru care am selectat-o din stema Mitropolitului Ardealului. Cea de a doua mobilă, trichetru, este o piesă veche din zestrea heraldică medievală a Sibiului, fiind întâlnită pe un sigiliu al orașului din 1404.

Când am combinat cele trei elemente (culoarea câmpului, trichetru și vigilența) am fost fideli identificării unor câmpuri comune cu heraldica și ne-am oprit la psihologia relațiilor sociale unde semnul sugerează o relație de unu-la-unu, iar simbolul de unu-la-mai mulți/multe¹⁵. Din acest punct de vedere, în munca noastră am operat cu simboluri heraldice, unde genul proxim este „simbol” iar diferența specifică "heraldic". Am gândit stema ca un document social care să pună în evidență existența unei societăți sibiene asociative de tip central-european¹⁶.

Dar atât psihologia cât și antropologia au ca obiect descrierea diferitelor modalități prin care instituțiile sociale și tipurile de cultură modelează omul¹⁷. Lumea simbolică ne apare, în raport cu cea a semnelor, ca fiind mai "umană" și mai "vie", cel puțin privită prin prisma antropologiei filosofice. Relația parte-întreg asigură prezența - mediată, e adevărat - a întregului și implică aneantizarea lui din conținutul simbolului. Oricâte semnificații ar primi un simbol, există, totuși, multe pe care le exclude tocmai datorită prezenței originare din el. Ne grăbim să adăugăm - citându-l pe Jung - că simbolul este infinit mai articulat și mai nuanțat decât semnul¹⁸. Acesta din urmă, în schimb, este anodin și, din acest motiv, poate înlocui orice, fără discernământ. Nu trebuie uitat că asocierea unui simbol cu alte simboluri (adică exact ceea ce am făcut noi în stemă) este reglată de raporturile pe care fiecare dintre ele le întreține cu simbolul fundamental. În schimb, în cadrul sistemelor de semne, nu există nici o ierarhie, în sensul că toate semnele sunt, în egală măsură, lipsite de semnificație proprie¹⁹.

Posibilitatea lumii semnelor este dată numai la nivelul celei simbolice, deoarece mișcarea generată de ultima - de conservare a sensului, în ciuda fragmentării întregului - nu este modificată de prima ci numai (con)dusă la extrem²⁰.

Rămânem la convingerea că noi, atenți la polifonia realului, am conceput acest proiect de stemă de așa manieră încât să evităm atât relativizarea pitorească a științei heraldice cât și tratarea suprarealistă a artei acesteia.

NOTE

1. V.V. Bânciov, *Estetica romanității târzii sec. II-III*, București, 1984, p. 74-75.
2. H. Bergson, *Cele două surse ale moralei și religiei*, Iași, 1992, p. 34.
3. *Ibidem*, p. 34-35.
4. E. Cioran, *Mărturisiri și anateme*, București, 1994, p. 8.
5. E. Fromm, *Texte alese*, București, 1983, p. 281.
6. *Ibidem*, p. 318.
7. *Ibidem*, p. 320.
8. *Ibidem*, p. 324.
9. K. R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. I, București, 1993, p. 37.
10. *Ibidem*.
11. N. Abercrombie și alții, *The Penguin Dictionary for Sociology*, Londra, 1994, p. 373; E. Husserl, *Scrieri filozofice*, București, 1993, p. 17-50.
12. N. Abercrombie, *op. cit.*, p. 374; vezi și R. Barthes *Mythologies*, Londra, 1972 și T. Hanokes, *Structiuralism and Semiotics*, Londra, 1977.
13. *Dicționar de filozofie*, București, 1978, p. 626-628.
14. M. Pastoureaux, *Coeurs, images, symboles*, Paris, 1986, p.22.
15. *Psychology and the Symbol*, New York, 1965, p.15.
16. V. Neumann, *Ființarea Europei centrale prin dezbateri*, în „*Revista română de studii internaționale*“, XXVI, 1-2, 1993, p.113-118; V. Neumann, *Europa centală; semnificația istorică și politică a conceptului în „Revista română de studii internaționale*“, XXVII, 3-4, 1993, p.229-232.
17. E. Fromm, *op. cit.*, p. 18.
18. A. Pleșu, *Limba păsărilor*, București, 1994, p. 59.
19. P. Kun, *Antropologie filozofică*, Timișoara, 1993, p. 100.
20. *Ibidem*, p. 98.

THE ESCUTCHEON OF THE ARCHBISHOP ANDREI, A BARTON OF ȘAGUNA- ELEMENT OF INSPIRATION FOR THE PRESENT HERALDICS FROM SIBIU (Summary)

In order to achieve the escutcheon of Sibiu town, we had in mind the trichotomy: Szekler spirituality, Romanian spirituality and common aspirations.

We took into account the attachment for the native area, suggested in the escutcheon, by the role the Archbishop Andrei, a Baron of Șaguna had in the history of Sibiu, a reason why we have introduced a noble heraldics out of his own escutcheon. This noble feature - vigilance - makes allusion to the role the Orthodox Archbishop Institution from Sibiu had for stimulating the struggle for national emancipation.

We introduced the blue field from the escutcheon shield, which has several connotations: the mountain area, the traditional colour of the Romanian houses and the belonging of this area to Cental Europe.

DIN CORESPONDENȚA LUI ARON DENSUȘIANU CU IOAN MICU MOLDOVAN PRIVIND ÎNFIINȚAREA ZIARULUI "ORIENTUL LATIN" DE LA BRAȘOV

Ioachim Lazăr

Ziarul "Orientul latin" a apărut la Brașov, acolo, unde apăruse "Gazeta Transilvaniei", înființată și condusă până la 1850 de George Barițiu. Inițiativa înființării noului ziar a aparținut lui Aron Densușianu, avocat, stabilit la Făgăraș încă din toamna anului 1864¹. El era reprezentantul tinerilor politicieni radicali, hotărâți să nu facă nici o concesie și să afirme mereu, cât se poate de limpede, opoziția lor în fața unirii silnice a Transilvaniei cu Ungaria.

Perioada studenției lui Aron Densușianu (1860-1864), se desfășurase în epoca liberală, când Sibiu devenise centrul activităților politice românești. Aici luase ființă Astra, a cărei primă adunare de constituire s-a desfășurat la 23 octombrie/4 noiembrie 1861². La Sibiu își desfășoară lucrările, între 1863 și 1865, dieta Transilvaniei, care a votat două legi, care dacă ar fi fost aplicate, ar fi schimbat destinele românilor transilvăneni; una care prevedea egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei, iar cealaltă reglementa într-un mod echitabil utilizarea în administrație și justiție a celor trei limbi, româna, germana și maghiara.

În toamna anului 1864 Aron Densușianu se stabilește la Făgăraș, unde se căsătorește, în același an, cu Elena Circa, ce descindea dintr-o veche familie ardelenescă din părțile Brașovului, înrudită cu Ioan Lemeni și Ioan Cavaler de Pușcariu, oameni cu greutate în politica românească din Transilvania secolului trecut. Cei zece ani petrecuți la Făgăraș vor fi printre cei mai rodnici din activitatea sa. Tânăr încă și deci mobil prin excelență dar suficient de matur pentru a întreprinde acțiuni de răsunet și a le duce la capăt cu perseverență, pasionat pentru cauza națională și politică a românilor transilvăneni, Aron Densușianu pășea în viață animat de a contribui pe cele mai variate planuri și în cele mai felurite moduri la progresul conaționalilor săi. Înzestrat cu o putere de muncă uimitoare, dar și cu o stăruință remarcabilă și cu un orizont cultural larg, el se afirmă în aproape toate domeniile ce se ofereau la acea dată acțiunii unui intelectual luminat³.

Apără drepturile comunei Drăguș sau ale locuitorilor din Vad împotriva fiscului, ca și pretențiile îndreptățite ale sătenilor din Olt-Bogata împotriva abuzurilor lui Bethlen Ferenc sau ale celor din Șercaia contra "ecleziei evanghelice" din aceeași localitate⁴. Aron Densușianu se va număra printre fruntașii mișcării pasiviste, luând parte la conferințele de la Alba Iulia (1866) și Miercurea (1869) și susținând cu toate mijloacele și cu toată influența sa de avocat și de publicist campaniile de boicotare ale alegerilor din 1872 și 1875.

Ca membru al Consiliului municipal și ca avocat, Aron Densușianu se numără printre cei mai statornici susținători ai opoziției față de guvern, fiind în cele din urmă dat în judecată pentru "crima conturbării liniștei publice"⁵. Este citat în fața Tribunalului regesc din Târgu Mureș și ținut în arest preventiv între 21 octombrie și 20 noiembrie 1873, și eliberat doar în urma hotărârii Curiei regale din Pesta. Rezultatul obținut prin detenția sa a fost cu totul altul decât cel așteptat de autoritățile maghiare.

Aron Densușianu devenea un simbol al spiritualității și devotamentului rațional, un martir al cauzei românești, a cărui soartă este urmărită cu emoție de către toți conaționalii săi

din Transilvania și ocazional articole în presă și manifestări de solidaritate. Din Densuș, la 30 octombrie 1873, Sofia, mama Densușienilor, semna o plângere, contra autorităților care au arestat pe fiul său, pe Aron, avocat în Făgăraș și l-au încarcerat la Târgu Mureș⁶. Sofia, mama Densușienilor, făcea o întreagă genealogie a martirajului familiei scriind: "Repausatul meu Bizanțiu, paroh în Densuș, fu la 1848 despoiat de toată averea și legat la loittele carului și astfel transportat spre a fi împușcat de către patrioții maghiari însă providența divină și dreptele lui fapte l-au eliberat din mâinile sceleratiilor"⁷. Și mândră de faptele soțului și fiilor săi, ea încheia astfel: "Eu dară apelez la națiune, nu pentru a-l elibera, ci pentru a-l imita"⁸.

Cu toate solicitările continue și diverse ale meseriei de avocat, Aron Densușianu a luat parte la toate manifestările culturale ale Făgărașului.

Dar cea mai frumoasă activitate o va desfășura Aron Densușianu în presă. Încă în perioada studenției de la Sibiu, Aron Densușianu își face ucenicia în publicistică scriind diferite materiale în revista „Amicul școalei” și colaborând și la alte periodice cu un mai pronunțat profil literar⁹. În acest fel a cunoscut în amănunt munca redacțională și s-a inițiat în toate meandrele financiare, tipografice, de recrutare și stimulare a colaboratorilor, care făceau din editarea unei reviste o întreprindere dificilă și solicitând multe îndemânări¹⁰. A prins în același timp gust pentru ziaristică și i-a putut aprecia avantajele în lupta politică pe care o promova. Cunoaște presa chiar dinlăuntru, din preajma mediilor redacționale, și-i poate aprecia puterea de difuzare și posibilitățile de afirmare.

Aron Densușianu va lupta din răputeri pentru editarea unui ziar care să scruteze din chiar miezul evenimentelor și să reprezinte "pe loc", problemele și interesele românilor transilvăneni. Noul ziar trebuia să primenească și să dinamizeze metodele politice aplicate de bătrâna "Gazetă a Transilvaniei", și să depășească în mod categoric obediența din ce în ce mai oportunistă a "Telegrafului român"¹¹.

La 24 ianuarie 1874, Aron Densușianu, Ioan Lapedatu, Teofil Frâncu și Nicolae Densușianu se întâlnesc la Brașov, unde, în urma discuțiilor purtate, hotărăsc înființarea noului ziar, intitulat "Orientul latin"¹². La 23 februarie 1874, Aron Densușianu se găsea iar la Brașov de unde trimite o scrisoare lui Ioan Micu Moldovan, la Blaj, anunțându-l despre înființarea unui ziar cu numele "Orientul latin"¹³. "Puteri active s-au grupat până acum lângă ziarul și anume pe lângă mine și redactorul Teofil Frâncu, fratele meu Nicolae și d-l Ioan Lapedatu"¹⁴. Aron Densușianu solicita și colaborarea lui Ioan Micu Moldovan "între puterile așa zicând spirituale ale acestui diariu"¹⁵. Pentru răspândirea ziarului Aron Densușianu cere a i se trimite la Brașov, pe adresa lui Nicolae Densușianu "un șematism al provinciei Voastre metr(opolitane) pentru că avem neapărată lipsă de adresele preoției pentru împărțirea numărului de probă"¹⁶. Într-o altă scrisoare Aron Densușianu explică motivele care l-au determinat să treacă la înființarea acestui ziar. "Împrejurările în care se află românii, mai ales cei de dincoace, starea lor politică, și socială în aceste timpuri ale evoluției, de prefaceri, de criză chiar, reclamă atențiunea cea mai serioasă a tuturor românilor, în al căror sân arde focul sânt al Consenței naționale. Cu cât este mai serioasă și mai nefavorabilă situațiunea în care ne aflăm, cu atât mai imperios ni se impune datoria d-a veghea și d-a lucra"¹⁷. "Împinși afară pe terenul real politic, ne-a rămas să luptăm pe terenul spiritual, al ideilor ... Avem de exploatat dară acest teren, din toate puterile, cu atâta mai vârtos, căci vedem pre bine cum adversarii noștri se încearcă din răputeri a ne paraliza și ne supune și pe acest teren". "Din aceste motive ne-am decis cu începutul 1/13 aprilie a.c. a eda în Brașov un ziar politic, literariu, social și economic"¹⁹. Aron Densușianu îi cerea lui Ioan Micu

Moldovan de a „da curs acestei întreprinderi și a ve usa de influența ce o posedăți pentru a lăți acești ziar în publicul nostru”²⁰.

„Orientul latin” a apărut ca ziar bisăptămânal la Brașov. Noua publicație, în fruntea căreia se găseau tinerii Aron Densușianu, Teofil Frâncu și Ioan Lapedatu, reprezenta, având și concursul lui Nicolae Densușianu, o inițiativă a generației tinere, care dorea să impulsioneze lupta națională și în primul rând afirmarea solidarității între românii de pe ambele părți ale Carpaților. Inițiatorii „Orientului latin” considerau absolut necesară, deși aceasta a indispus unele cercuri brașovene. o reînviere a presei transilvănene și concomitent cu aceasta, o încadrare a aspirațiilor politice ale poporului român, pe baza originii sale latine, într-un sistem de solidaritate cu celelalte popoare latine și în primul rând cu Franța care se afla în plină refacere după înfrângerea din 1870. Față de dezvoltarea Occidentului latin - în 1871 Italia desăvârșindu-și unitatea națională- noii protagoniști ai presei transilvănene considerau imperios necesară și o afirmare a „Orientului latin”, care trebuia să se concretizeze în realizarea unității latine a răsăritului, cu alte cuvinte a unității tuturor românilor²¹.

Crezul unității naționale a fost programul „Orientului latin”, așa cum se afirmă în articolul- program din primul număr și cum va dovedi prin întreaga sa activitate. „Românii - se menționa în articolul program - deși politicește despărțiți, sunt prin aceeași origine, una și aceeași limbă, prin aceleași datini atât de uniți, atât de închegați laolaltă încât pot fi invidiați de cele mai mari și mai frumoase popoare”²². „Noi - se afirmă în continuare - trebuie să cultivăm, să înălțăm și să ținem sfântă această Unire”²³. Ca și „Albina” și „Federațiunea”, „Orientul latin” se voia și el un ziar al întregii națiuni române. În legătură cu românii din Transilvania, ziarul își propunea să „apere drepturile și interesele lor politice pe baza cunoscutului program de la Blaj - „față cu românii de dincolo de Carpați, călcând peste dăunosul provincialism și separatism de până acum, chestiunile, drepturile și interesele lor le vor considera și trata ca pe ale noastre”²⁴.

Și mai categoric se va afirma acest program prin articolele lui Aron Densușianu: „Consolidarea dinlăuntru a României”²⁵, „Drepturile suverane ale statului român”²⁶, „Românii și maghiarii”²⁷, „Guvernul de la Islaz”²⁸ sau cele ale lui Ioan Lapedatu: „Noi și părinții noștri”, „Calomniatorii națiunii române”, care au un larg ecou în opinia publică. Prin tenacitatea și curajul opiniei, dacă nu și prin detaliile programului politic concret „Orientul latin”, prevestește apariția „Tribunei” și proclamă ivirea pe scena politică transilvană a unei noi generații, mai nerăbdătoare și mai intransigentă, hotărâtă în expresie și gata oricând de polemică.

Prin publicarea faptelor din trecutul glorios, ziarul „Orientul latin” îndeplinea un rol educativ deoarece deștepta în inimile cititorilor acea scânteie divină pe care o numim patriotism, mințile se preocupă de viitorul patriei și al poporului, voința câștigă energie și cu un cuvânt viața națională începe a fi o realitate³⁰.

Spiritul unității naționale se manifesta și prin numeroasele reproduceri din poeziile lui Alecsandri, Bolintineanu și din alți scriitori transcarpațini, precum și a „Cântării României” a lui Alecu Russo, una din capodoperele literaturii române cele mai prețuite de transilvăneni. Pentru aceleași considerente politice se reproduce și studiul lui C.D.Aricescu dedicat lui Tudor Vladimirescu, sub titlul „Istoria revoluțiunii române de la 1821”³¹, publicat în 1874.

Primul redactor al „Orientului latin”, Aron Densușianu, ținea tot odată un strâns contact cu Mihail Kogălnicianu pe care îl vizitase la București, în anul 1874, și căruia îi trimitea o scrisoare, la 30 aprilie 1875, informându-l despre intenția sa de a scoate „Orientul latin” de trei ori pe săptămână și a edita totodată și „alte publicații”. Dorința lui Aron

Densușianu era de a înființa un "stabiliment tipografic românesc", ziarul tipărindu-se până atunci cu mari sacrificii materiale la tipografia "Romer-Kamner"³³. Pentru realizarea acestei dorințe Mihail Kogălniceanu era rugat "ca pe căile ce se va afla de cuviință", să acorde grupării un ajutor de 3500-4000 fl.³⁴. Cum suma cerută nu s-a putut procura, "Orientul latin", lipsit de orice sprijin financiar, cu excepția investițiilor, greu de suportat un timp mai îndelungat, ale editorului, luptând cu plaga abonamentelor insuficiente și multe neplătite, prost văzut de autorități, atacat chiar de către unele personalități politice românești, printre care George Barițiu, frații Pușcariu, etc. a fost silit să-și înceteze apariția la 30 septembrie 1875.

Încetarea apariției ziarului trebuie pusă în legătură și cu retragerea lui Ioan Lapedatu. El își anunța retragerea printr-o scrisoare publicată în "Orientul latin" nr. 19 din 1875. "Am onoarea- scria Ioan Lapedatu- a vă aduce la cunoștință că împrejurările mă nevoiesc a întrerupe colaborarea mea în partea literară și socială a "Orientului latin"³⁵. Pe de altă parte situațiunea mea familiară nu-mi permite pentru moment a-mi mai consacra modesta mea activitate terenului publicistic, iar pe de altă parte atacurile ziaristicii maghiare în contra gimnaziului român din Brașov ni-i impun o sacră datorie față de acest institut de cultură națională a nu mai servi nimănui de obiect de suspiciune și nedumerire"³⁶. "Sper ca peste curând, se va schimba și forța împrejurărilor actuale și apoi iarăși, voi reveni să-mi fac datoria la post, pe care trebuie să-l părăsesc astăzi"³⁷.

"Orientul Latin" își înceta apariția odată cu închiderea lui Aron Densușianu, pe o lună în temniță, pentru a se adevăra odată mai mult, dreptul libertății de conștiință în Ungaria. În același an Aron Densușianu se stabilește la Brașov.

În cele 17 luni de apariție "Orientul Latin" a susținut cu energie cauza pentru care a fost înființat, contribuția sa fiind dintre cele mai remarcabile ale timpului. Epoca "Orientului Latin" reprezintă adevăratul apogeu al carierei politice a lui Aron Densușianu, el devenind, în acești ani, unul dintre fruntașii politici ai românilor transilvăneni.

Fondatorii "Orientului Latin" porniseră la drum cu ferma convingere "că ziaristica a îndeplinit întotdeauna un rol activ, militant în dezvoltarea socială și culturală a țării, în formarea limbii române, fiind cel mai de frunte canal, prin care ideile învățăților se împart în toate păturile sociale. Fără ziare organismul social e lipsit de acele vine, care conduc spiritul vieții în toate părțile unui corp național"³⁸. Fondatorii și colaboratorii ziarului "Orientul latin" au înlocuit atitudinea perimată, de simplă protestare împotriva dominației străine, printr-o argumentare istorică a drepturilor românilor din Transilvania.

NOTE

1. Georgeta Antonescu, *Aron Densușianu*, Cluj, 1974, p. 18.
2. Pamfil Matei, *Astra, 1861-1950*, Cluj-Napoca, 1986, p. 15.
3. Georgeta Antonescu, *Op. cit.*, p. 19.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, p. 27.
6. Marin Bucur, *Ovid Densușianu*, f. a. p. 9.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.
9. Georgeta Antonescu, *Op. cit.*, p. 16.
10. *Ibidem*.
11. Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 330-331.
12. Ioachim Lazăr, *Aron Densușianu și Orientul Latin*, în "Noua Gazetă Transilvană", An 2, nr. 2, p. 45.

13. Arhivele Statului Cluj-Napoca, *fond. Ioan Micu Moldovan*, nr. 2700.
14. *Ibidem*
15. *Ibidem*
16. *Ibidem*.
17. *Ibidem*, nr. 2701.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*.
21. Vasile Netea, *Op. cit.*, p. 331.
22. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, 1918, vol. I, București, 1983, p. 183.
23. Vasile Netea, *Op. cit.*, p. 331.
24. *Ibidem*.
25. *Orientul Latin*, 1874, nr. 2.
26. *Orientul Latin*, 1874, nr. 66.
27. Georgeta Antonescu, *Op. cit.*, p. 259.
28. *Orientul Latin*, 1874, nr. 23.
29. *Orientul Latin*, 1874, nr. 21.
30. Silvia Goga, "Orientul Latin", *în lupta pentru dezvoltarea culturii naționale în Transilvania*, în *Studia*, seria filologie, fasc. 1, 1966, p. 23.
31. Vasile Netea, *Op. cit.*, p. 332.
32. *Ibidem*.
33. *Ibidem*.
34. *Ibidem*.
35. Silvia Goga, *Op. cit.*, p. 22.
36. *Ibidem*.
37. *Ibidem*.
38. Silvia Goga, *Op. cit.*, p. 22.

Le correspondance entre Aron Densușianu et Ioan Micu Moldovan en ce qui concerne la
fondation du journal "Orientul latin" de Brașov.
(Résumé)

Le journal „Orientul latin,, est apparu dans la première journée du mois mars en 1874 a Brașov, grâce aux efforts des quelques jeunes intellectuels roumains, sous la direction d'Aron Densușianu, près de qui ils étaient aussi Ioan Lepedatu, Teofil Frîncu et Nicolae Densușianu.

Les fondateurs et les collaborateurs de ce journal ont remplacé l'attitude d'un simple proteste contre la domination étrangère par une argumentation historique des droits des roumains en Transylvanie. Les fondateurs du journal désiraient un revirement de la presse transylvaine, une intégration des aspirations du peuple roumain conformément à son origine avec les autres peuples latine, et premièrement avec la France.

A l'égard du développement de l'Occident latin, les nouveaux initiateurs de la presse transylvaine considéraient très nécessaire aussi, que le journal „Orientul latin,, doit se faire remarquer par la réalisation de l'unité latine de l'Est de l'Europe, c'est à dire, de l'unité des tous les roumains.

Pour avoir beaucoup d'abonnés, Aron Densușianu a écrit à Blaj, à Ioan Micu Moldovan, pour l'aider de diffuser le journal dans toute la région de Blaj. Toutefois, le nombre des abonnés est réduit, et malgré tous les efforts financières d'Aron Densușianu, le journal a cessé son apparition a 30 septembre 1875.

CONTRIBUȚII LA VIAȚA CONFESIONALĂ A ROMÂNILOR ÎN FOSTELE SCAUNE SECUIEȘTI CIUC, GIURGEU ȘI CAȘIN ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Liviu Boar

Arhivele Statului din Târgu Mureș păstrează două fonduri bogate în informații, majoritatea inedite, referitoare la viața confesională a românilor din fostele scaune, Ciuc, Giurgeu și Cașin. Este vorba de fondul personal "Protopop Elic Câmpianu" și "Protopopiatul Greco-catolic Gheorgheni".

Protopopul Elie Câmpianu¹ și-a început activitatea în anul 1883 ca învățător și preot la Subcetate în fostul județ Ciuc, apoi în anul 1898 a fost numit inspector al școlilor naționale românești din zona Giurgeului și viceprotopop al districtului Giurgeului², fiind numit protopop la 14 octombrie 1908 de către mitropolitul Victor Mihaly³, funcție pe care o va îndeplini până în anul 1916⁴.

Pe lângă activitatea pastorală, protopopul Elie Câmpianu a avut și preocupări privind istoria românilor din fostele scaune secuiești Ciuc, Giurgeu și Cașin, întocmind, cu sprijinul preoților din protopopiatul Giurgeului, mai multe lucrări, rămase în manuscris, privind istoria românilor din această zonă cu o istorie atât de zbuciumată.

În continuare vom publica câteva fragmente dintr-un dosar aflat în cadrul fondului "Protopopiatul Greco-Catolic Gheorgheni"⁵.

"După o conviețuire de peste 50 de ani (de la 1883 încoace) în ținutul muntos al județului Ciuc și după o activitate publică în serviciul populațiunei românești din cele 4 județe Ciuc, Trei Scaune, Odorhei și Mureș⁶ care din timpuri imemoriabile și-au avut istoria particulară, în creierul Carpaților răsăriteni, mi-am ținut de datorie a comunica o parte din modestele-mi cunoștințe, respectiv rezultatul observărilor mele din viața trecută și prezentă a populației, atât siculică, cât mai vârtos a celei române a acestui ținut, acum al României întregite, care mai figurează încă sub numele de "Secuime". Vă rog deci cu toată dragostea patriotică, să dați atențiunea prețioasă acestei modeste excursiuni și cercetări istorice de pe acest ținut, cu atât mai vârtos, ca aceasta a fost până acum din punct de vedere românesc, mai puțin studiat, ba aproape cu totul trecut cu vedrea. Și aceasta atât din partea conducătorilor Români ai populației române din acest ținut, cât mai vârtos din partea celorlalți scriitori cronicari vechi atât din vechile Principate cât și cei ardeleni, începând de la Gheorghe Șincai în "*Cronica românilor*", Petru Maior în "*Istoria pentru începutul românilor în Dacia*" și din partea celor mai noi, precum: Xenopol, Hașdeu, Iorga, Hurmuzachi, Onciul, iar de la noi George Barițiu, Al. Papiu Ilarian, dr. Augustin Bunea, Ioan Rus și alți numeroși"⁷.

După ce schițează o istorie a secuilor, a așezării lor în curbura Carpaților și a conviețuirii acestora cu populația românească, protopopul Elie Câmpianu înserează în manuscrisul său răspunsurile primite de la unii preoți parohi din unele localități, la cererea sa, privind istoria românilor și a conviețuirii lor cu secuii.

Iată ce îi scriu la 5 martie 1904 Gheorghe Gherghely, preot din Frumoasa-Ciuc:

"Mult onorate Domnule Protopop,

Că în Ciuc cândva a fost generală limba românească se deduce de acolo și din acele, că multe numiri de localități, spre exemplu numele hoțarelor se numesc în limba română și de altfel și

până în ziua de azi Secuii din Ciuc întrebuințează unele cuvinte românești, spre exemplu în județul Mureș și Odorheiu, unde pentru pășunatul de vară se adună oile pentru muls și acolo se fac și case provizorii, ei o numesc "casa maiorească" (major ház), dar în Ciuc deja i se zice "esztena"; la șeful păstorilor - maiorul i se zice "bacs" (baci), la păstor "csoban", la coșarul (loc îngrădit) al oilor "isztrungd", iar pe cel ce mână oile în coșar îl numesc "monyitor" (mânător); ciubărul în care se strecoară laptele - "budako", iar cel în care se face cașul se numește "krenta". Iar dacă spre seară se mână oile la locul de păscut, zic că se duc "pornyalni" (la porneală). Iar dacă secuicul din Ciuc vrea să lege un animal, spre exemplu un cal sau un alt dobitoc, cu ștreang lung și-l sloboade să pască așa, "peanyit" (priponit) calul sau animalul (s-a pus pană) (...). În Szépviz (Frumoasa Ciuc - n.n. L. B.) nu a existat școală romano-catolică până în anul 1840, și până în anul 1855 copiii romano-catolici mergeau la școala romano-catolică în Ciuc sz. Miklos (Nicolești - Ciuc, localitate din apropierea localității Frumoasa Ciuc - n. n. L. B.), unde totodată era și oficiul parohial romano-catolic iar Szépvizul (Frumoasa) era filiala acestei parohii. În Szépviz (Frumoasa) a fost paroh greco-catolic Gedeon Barboloviciu, care încasa - locuință-i proprie a susținut școala și sub preoția sa copiii romano-catolici aici veneau la școală, dintre cari azi mai trăiește un martor, Antal Emeric, care a frecventat *școala română* (subl. n. - L. B.) greco-catolică, dar pe atunci deja vorbeau și învățau ungurește, numai rugăciunile le făceau în limba română. Azi Szépvizul (Frumoasa) are școală comunală de sine stătătoare, cu mulți învățători, în anul 1890 au edificat biserică romano-catolică, iar în anul 1901 s-a înființat parohie romano-catolică de sine stătătoare; armenii asemenea posedă parohie de sine stătătoare; încă din 1790 aveau școală, au și în prezent, *dar limba și-au pierdut-o și ei* (subl. ns. L. B.) și nu o mai utilizează decât în biserică și la serviciul înmormântării. În Szépviz (Frumoasa) e o locuință în apropierea bisericii greco-catolice, în prezent locuiește în ea Miklos Márton, această casă s-a edificat de către fostul protopop greco-catolic Mihail Vizoli, în 1793; în ce feluri a ajuns proprietatea lui Miklos Márton, nu se știe.

În Szépviz (Frumoasa), în afară de preot și cantor, abia mai sunt 3-4 familii de greco-catolici și aceștia sunt maghiarizați; în comunele din mediul Ciuc-ului încă sunt toți unguri, o parte au trecut prima oară la religia reformată sau aconfesională și apoi au trecut la religia romano-catolică. În comuna Lovesz (Livezi n. n. L. B.), Kosteleg (Coșnea, jud. Bacău, n.l.L.B.) și Tatárbukk (loc. dispărută la granița dintre județul Harghita și Bacău n.l. L.B.) sunt în total 120 familii cari au portul românesc și vorbesc limba română, se folosesc de vechile obiceiuri românești, spre exemplu la înmormântări fac "pomene" și altele. În Kosteleg (Coșnea), și Tatárbukk există biserică, iar în Lovesz (Livezi) este numai școală unde și azi se propune (predă n.n.) în limba română și este numai o clopotniță cu un clopot, ei frecventează biserica din Szépviz unde e și curatorul și centrul religios al poporenilor ...".

La 10 iulie 1903, Iuliu Baieș⁸, administratorul parohial greco-catolic din Joseni, participant, ca reprezentant al românilor din Giurgeu la Marea Adunare Națională de la 1 decembrie 1918, îi scria următoarele protopopului Elie Câmpianu: "Parohia greco-catolică Alfălău (Joseni, jud. Harghita n.n.L.B.) s-a format încă înainte de anul 1760, precum se poate vedea din o însemnare făcută de preotul romano-catolic din Alfălău (Joseni) și decopiată de către preotul Avram Vladu ... Cum că într-adevăr încă pe la anul 1760, românii au fost în număr mare, se poate vedea și din numirile românești ce există și astăzi aici, a munților, văilor, apelor și câmpurilor, așa de exemplu Munții Tatarca, Punga, Drăguș, Găinușa Mare și Mică, câmpuri: Tabla Roșie, râuri: Izvorul Alb, Bacta Mică și Mare, Mureș ... Numărul fumurilor a parohiei Alfălău (Joseni) împreună cu filiile aparținătoare, Csomofálva (Ciumani n.n. L.B.) (este de) 115, iară capetia sumă de 669 coroane (și) 80 fileri.

Averea bisericii greco-catolice din Alfălău (Joseni) în realități face suma de 20.235 coroane și 20 fileri, iară în bani face suma de 873 coroane și 40 fileri din care sumă, suma de 593 de coroane și 40 de fileri se aplică în scopuri curat bisericesti, iară suma de 280 coroane pentru beneficiul parohial.

Pe baza unui conspect din 30 noiembrie 1867 se constata că s-a aflat școală românească în parohia Alfălău (Joseni) care școală pe timpul acela era la culmea chemării sale, având docenți foarte buni, unde școlarii învățau trei limbi și anume limba română, maghiară și germană, care școală în urma frecărilor politice și populației sărăcite în cele materiale s-a sistat cu totul, de sine înțelegându-se școala, *partea cea mai mare din populațiune română și-a pierdut limba maternă, înlocuind-o cu cea maghiară* (subl. ns. L.B.). Portul prestat încă se susține cel românesc, cioareci, opinci, cămeșia albă lucrată cu flori la grumaz, cușma și celelalte ...⁹.

Un alt document edificator, pentru situația parohiei greco-catolice din Joseni este raportul preotului Georgiu Ciubotariu, adresat protopopului Giurgeului, Aron Boier, la 3 martie 1850, în care arăta că: "În parohia Alfaleului (Joseni) suflete se află 613. Simbrie capătu secară 68 de feldere, jară oves capăt 44 de feldere, jară bani de la csei mai săraci 35 de zloți, jară canonică porție vine pe totu anulu 2 cară de fână, afară de aceea mai jaste locu unde-i casa preoțescă și biserica, alta nimica și dintru aceasta toate împart cu cantoru mieu"¹⁰.

În cadrul fondului arhivistic sus-amintit există foarte multe documente pe baza cărora putem afla care a fost starea materială a parohiilor greco-catolice românești din secuime în secolul al XIX-lea. Este vorba de inventarele întocmite periodic de preoții parohi și înaintate Protopopiatului din Gheorgheni, de contractele de cumpărare a unor terenuri pentru construirea de biserici, de achiziționare de obiecte de cult, de susținere a unor școli confesionale românești. Toate acestea vor face obiectul unui alt studiu care să evidențieze și alte aspecte din viața confesională a românilor din această parte vitregită a țării, supuși neconținut procesului de maghiarizare și de asimilare.

NOTE

1. Date referitoare la viața și activitatea - a se vedea la Liviu, Moldovan - „Societatea de Istorie, arheologie și etnografie județul Mureș (1924-1940). Date biografice despre Elie Câmpianu, unul dintre întemeietorii ei "în *Marisia*" Studii și Materiale, vol. VI, 1976, Târgu Mureș, p. 498-504.
2. Arhivele Statului Târgu Mureș, fond personal Elie Câmpianu, dos. nr. 1, filele 10, 10v.
3. *Ibidem*. f. 13-14.
4. Despre activitatea ulterioară anului 1916 vezi Liviu Moldovan *op. cit.*
5. Dos. nr. 79, 63 file, dactilografiate. În continuare vom cita doar fila.
6. La 27 septembrie 1921 a fost numit protopop al Târgu Mureșului, funcție pe care o va deține până la săvârșirea sa din viață la 21 ianuarie 1937.
7. *Ibidem*. f. 16.
8. Vezi Liviu Boar - "Date referitoare la românii din Scaunele secuiești Ciuc, Giurgeu și Cașin în secolul al XIX-lea". în "*Marisia*" Studii și Materiale, vol. XXIII, XXIV, Târgu-Mureș, 1994, p. 391-408 + 8 planșe.
9. Fond cit., dos. 19, f. 45.
10. *Ibidem*. Dos. 18, f. 4. Documentul a fost publicat de Liviu Boar în studiul citat, p. 397.

CONTRIBUTION OF THE CONFESSIONAL LIFE OF THE ROMANIANS LIVING IN THE COUNTIES OF CIUC GIURGEU AND CASIN IN THE XIX CENTURY (Summary)

Based on documents, most of them unpublished, which can be found in the fund of the Greco-Catholic church Gheorghieni, in the State's Archives of the Târgu-Mureș, as well as in the personal document fund of the archpriest Elie Câmpianu, the author tackles aspects of the Romanian's life in the counties of Giurgeu, Casin and Ciuc in the 19th century.

For centuries, a great number of native Romanians have lived in this region. Besides them, the Szecklers have settled down.

The Hungarian authorities have waged a politics of denationalisation against the Romanians from these territories. Thus today, in the settlements where in the last century there was a population of Romanians with priests and churches of their own, there are only a few families that have Romanians - names but who have lost their language and customs.

The author publishes some novel documents referring to the spiritual life of the Romanians in the former Szeckler villages in the 19th century.

SATUL ROMÂNESC ȘI BISERICA ORTODOXĂ LA SFÂRȘIT DE SECOL XIX, CU REFERIRE LA PROTOPOPIATELE TREI-SCAUNE, BRAȘOV ȘI MUREȘ-OȘORHEI

Valeria Sorostinean

Întotdeauna va fi interesant și important să se scrie despre istoria unei biserici în momentele sale cruciale dar ea poate fi descoperită și dacă se urmărește existența cotidiană a unei parohii și deci a satului românesc.

Documentul care prilejuiește subiectul acestei comunicări este o circulară a mitropolitului Ioan Mețianu, adresată tuturor preoților din arhidieceză și datată 30 septembrie 1899, număr prezidial 7740¹.

Biserica Ortodoxă rămâne și la sfârșitul secolului XIX adânc ancorată în „Statutul Organic” elaborat de mitropolitul Andrei Șaguna și aprobat oficial în 1869 de împăratul Francisc Iosif.

Este clar de la început că parohia rămâne „o matrice” în care se manifestă în foarte multe feluri sentimentul religios al poporului român, adânc în spațiul rural.

În satul românesc, începând cu anul 1869, toți membrii majori ai parohiei fac parte din sinodul parohial iar acesta alegea: comitetul parohial, ca organ executiv, pe preotul parohiei și pe învățătorul școlii confesionale².

Satul românesc începe să fie supus în această perioadă unor presiuni externe deosebite; astfel, la politica față de naționalități a guvernului de la Budapesta se adaugă și un „liberalism” care încerca să se impună prin formele sale mai puțin luminoase și care aduc destul de brutal în lumea satului o laicizare care derutează. Cei care sunt cei mai uimiți de acest lucru par a fi învățătorii și apoi preoții.

Pe aceștia din urmă, mitropolitul Ioan Mețianu îi consulta în ceea ce privește următoarele probleme: cauzele indiferentismului religios la români, forțele care slăbesc starea materială a poporului și care ar fi soluțiile pentru îmbunătățirea situației materiale a preoților.

Mutațiile sociologice sunt prezente și în satul românesc, un proces inevitabil care însă nu a putut fi dirijat spre scopuri contrare spiritului său românesc.

Puterea cuvântului este de fapt singura pe care o are de la început preotul; acesta rămâne în lumea satului un conducător din toate punctele de vedere și ar fi aici interesantă o paralelă cu viziunea despre preot a Occidentului modern unde preoții sunt „cei care țin prin excelență mulțimea în mână”³.

Pentru acel timp de după Reformă, idealul căutat era cel a lui Jan Hus caracterizat prin „preoți demni și săraci”, ceea ce în cealaltă parte a Europei capătă înfățișarea unei realități cvasipermanente⁴.

În situația care ne interesează, aceea din sud-estul Transilvaniei, se poate observa aceeași stare de lucruri în protopopiatele Trei Scaune, Mureș-Oșorhei și Brașov.

Primul răspuns se referă la cauzele indiferentismului religios, pentru cei optsprezece participanți la conferința preoțească din 27 noiembrie 1899 din protopopiatul Trei Scaune; indiferentismul religios se lega de „intrarea în vigoare a legilor numite politico-bisericești, căci prin aceste legi, preotul ortodox și-a pierdut aproape cu totul vaza și autoritatea sa de mai înainte”⁵.

Mijloacele de combatere a legii căsătoriei, căci despre ea este vorba, ar fi următoarele: preoțimea să urmeze recomandările mitropolitului iar sentimentul religios să se cultive de la început în inimile copiilor români prin "ducerea lor la biserică duminică și de sărbători și a-i face să ia parte activă la serviciul divin, executarea de rugăciuni și cântări"⁶.

Spre deosebire de conferințele preoțești din Brașov și Mureș-Oșorhei, laconismul răspunsului dat de conferința din Trei-Scaune demonstrează cel puțin un lucru: inexistența unei situații confesional-etnice "tensionate".

În protopopiatul Brașov se acuza și lipsa de cultură a preoților. Legătura dintre preot, ca director al școlii confesionale, și învățător, începe să se modifice în urma unei legislații școlare vădit dornice să distrugă acest lacru, unii învățători se văd nevoiți să considere pe inspectorul regal de culte și instrucțiune publică mai important. Cauza ar fi "contactul cu învățătorii școlilor de stat și deosebitul respect și alipire față de inspectoratul regesc"⁷.

Au fost și cazuri, acestea singulare, în care învățătorul a încercat a-i convinge pe elevi că nu este nevoie a da preotului nimic pentru liturgii sau parastase pentru că „morții nu cer mâncare” la care se adaugă nerespectarea posturilor mari⁸.

În conferința sa, preotul Ioan Bârsan din Egerseg considera că și cosmopolismul își are urmările sale mai ales când „matriculantul” căsătoriei civile îl îndemna pe român fie să rămână numai cu căsătoria civilă sau chiar îl îndemna „a merge la alt preot, se înțelege maghiar, care eventual nu i-ar face atâtea spese”⁹.

El considera a fi o cauză și faptul că acolo unde în sate, cum ar fi : Egerseg, Rimetea și Podeni, sunt cinci confesiuni și patru naționalități, afară de evrei, indiferentismul religios poate să apară și prin faptul că „toți ceilalți puțin pond (greutate) pun pe religiiune ba chiar se dă îndemnul ca să nu țină românii atâtea sărbători și datini”¹⁰.

Protopopiatul Mureș -Oșorhei oferă un alt exemplu în acest sens, și anume că o parohie ortodoxă se întindea pe suprafața a patru comune iar locuitorii, fiind departe de biserică, participau puțini la slujba de duminică și de sărbători.

Concubinajele trebuiesc eliminate prin mijloace drastice, preconizându-se ca vinovații de acest lucru să fie opriți de la împărțirea cu SFINTELE TAINE și de la cercetarea bisericii¹¹.

Indiferent de greutatea întâlnite în acest context trebuie arătat că „poporul român a luptat mult pentru limba sa, datinile, obiceiurile sale tradiționale în care se oglindesc însușirile sufletești ale strămoșilor noștri”¹².

În ceea ce privește motivele decăderii materiale a poporului român, în protopopiatul Trei-Scaune sunt enumerate și următoarele cauze: beția, luxul, etc. Remediu nu poate fi decât unul: învățătura, prin trimiterea copiilor la școală.

Pentru preoții din protopopiatul Brașov stările materiale negative decurg și din „obiiceiul ruginit al oamenilor noștri de a-și câștiga pâinea cea de toate zilele în modul cum au pomenit de strămoșii lor fără a se interesa de industrie”¹³. (De fapt românii nu au avut acces la meserii).

Se arată, în continuare, că poporul român "afară de croitorie nu îmbrățișează nici o altă meserie"¹⁴.

Remediile ar fi: bibliotecile economice ale "Astrei", reuniuni agricole, reuniuni industriale și, mai ales, mici case de păstrare a economiilor. Se cereau inclusiv expoziții agricole și industriale.

În ceea ce privește protopopiatul Mureș-Oșorhei, se accentuează din nou rolul pe care îl are școala în a face "propagandă pentru meserii, industrie și comerț care sunt arterele

de viață și de îmbogățire ale unui popor, căci prin avere se poate câștiga cultura și libertatea“¹⁵.

La fel de importantă prin urmările sale este și ultima întrebare a acestei “anchete” originale și anume este vorba de modalitățile prin care s-ar putea îmbunătăți condiția socială a preoților.

În protopopiatul Trei Scaune se cerea în principal reducerea parohiilor. În Brașov și Mureș-Oșorhei s-a arătat însă că dotațiunea preotească fiind foarte mică, ea ajunge să fie considerată de către preoți “un venit lateral al ocupațiunilor lor multiple”¹⁶.

Se preconiza fixarea unei taxe pe familie de un florin și de văduvă de 50 creștari, care să fie adunată prin intermediul epitropiei. Ar fi nevoie apoi de fonduri preoțești separate de cele strict bisericesti, din care să se împărțască doar preotul.

În amănunt se discuta această problemă în protopopiatul Mureș-Oșorhei, unde modelul care trebuie urmat est cel oferit de sași, care oricând au dat o dare pentru școală și biserică sau 5 % din florinul de contribuțiune pentru cult¹⁷.

În expunerea sa, preotul Ștefan Rusu din Mosna pledează pentru formarea de fundații în bani dar și în bucate pentru ca în cinci sau chiar nouă ani să se poată asigura salariul preoților, așa cum cerea statul, să fie de 400 și respectiv de 800 de florini.

Biserica trebuia să lupte mai ales pentru mărirea porției canonice; era clar însă că poporul român nu era încă puternic din punct de vedere material și deci nu putea să imite exemplul evreilor care “își țin aproape fiecare câte un învățător acasă și-l plătesc cu 200 florini pe an”¹⁸.

A-i ajuta pe preoți printr-un fond special s-a impus ca obiectiv oficial mai ales după moartea mitropolitului Miron Romanul care a lăsat prin testament 24000 de florini pentru întemeierea lui.

Din puținele date oferite mai sus reiese că românii nu sunt în nici un caz indiferenți din punct de vedere religios, dar traversează un moment de nesiguranță generat de o “realitate” care tindea să devină tot mai puțin românească.

Concluzia noastră nu poate decât să scoată încă odată în evidență cât de importantă a fost Biserica Ortodoxă pentru români și, în acest caz, în special pentru cei din sud-estul Transilvaniei.

NOTE

1. *Telegraful Român*, nr. 106, 5 oct. 1899.

2. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, p. 61.

3. Jean Delumeau, *Frica în occident (secolul XIV-XVII)*. *O cetate asediată*, vol. I, București. 1986, p. 252.

4. *Ibidem*, p. 252.

5. Arhiva Arhiepiscopiei, Sibiu, 1899, III, nr. 5 I 4 a/1115, Protopopiatul Abrud.

6. *Ibidem*.

7. *Idem*, 1899, III, nr. 5 I 4 a/1203, Protopopiatul Brașov.

8. *Ibidem*.

9. *Idem*, 1899, III, nr. 5 I 4 a/3326, Protopopiatul Mureș-Oșorhei, „elaboratul”, preotului Ioan Bârsan din Egerseg.

10. *Ibidem*,

11. *Ibidem*.

12. *Ibidem*.

13. Idem, 1899, nr. 5 I 4 a/1203, Protopopiatul Braşov.
14. Idem, 1899, nr. 5 I 4 a/3326, Protopopiatul Mureş-Oşorhei, "elaboratul" preotului Ioan Bârsan din Egerseg.
15. Ibidem.
16. Idem, 1899, nr. 5 I 4 a/1203, Protopopiatul Braşov.
17. Idem, 1899, nr. 5 I 4 a/3326, Protopopiatul Mureş-Oşorhei, "elaboratul" preotului Ioan Bârsan din Egerseg.
18. Ibidem.

**THE ROMANIAN STATE AND THE ORTHODOX CHURCH AT THE END OF THE
XIXth CENTURY, REFERING TO TREI SCAUNE, BRAŞOV AND MUREŞ-OŞORHEI
ARCHPRIEST DISTRICTS
(Summary)**

The Orthodox parish was for Romanian village „a matrix,,, in which the religious feeling of the Romanian people manifests in several ways, deeply anchored in the rural area.

The priest's conference of the Archpriests Districts, Trei Scaune, Mureş and Braşov of 1899, held on the basis of the Archpriest Ioan Metianu's letter of September 30th 1899, reveal the social mutations of the Romanian village, at the time of the implications of the negative policy held by the authorities from Budapest. It is also disclosed that the Romanian people fought a lot for its language, customs, traditions and that the Orthodox Church played an important role for the Romanians, especially for those from the South-Eastern Transylvania.

DESPRE SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ROMÂNESC ÎN COMITATUL TREI-SCAUNE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX- LEA

Ovidiu Muntean

Politica de asimilare prin școală din perioada dualismului austro-ungar își are izvorul cu prioritate în teama nobilimii maghiare din Transilvania de a-și pierde pozițiile dominante deținute în societate. A doua jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează printr-o intensificare continuă a politicii de deznaționalizare a românilor din Transilvania. Aspectele acestei politici cuprind toate laturile principale ale vieții sociale. Toate pârgurile de care dispunea statul: administrație, biserică, justiție, școală, armată, activitate economică precum și o serie de măsuri abuzive sunt utilizate de către guvernele maghiare în sensul deznaționalizării cât mai grabnice a românilor și a tuturor celorlalte naționalități nemaghiare¹. După anul 1875, o dată cu ascensiunea la putere a moșierimii și burgheziei din jurul primului ministru Tisza Kalmán, maghiarizarea s-a afirmat fățiș ca doctrină politică de stat. În realizarea acestei utopii politice școlii i s-a rezervat un rol prioritar. Dintr-un factor de cultură și educație moral cetățenească, școala a fost transformată treptat în principal instrument politic de deznaționalizare.

În Transilvania cele mai mari proporții a luat maghiarizarea românilor din secuime unde problema națională și școlară merită a fi pe scurt examinată. Cea ce a făcut posibilă și relativ ușoară deznaționalizarea de mari proporții în această zonă a fost în primul rând faptul că aici elementul privilegiat și dominant secuiesc maghiarofon s-a impus și în mediul rural, devenind curând majoritar numeric față de populația românească ajunsă inferioară din punct de vedere politic și social-economic².

Repartiția elementului românesc, minoritar la sfârșitul secolului în comitatul Trei Scaune³, are unele trăsături specifice. În părțile estice ale comitatului, la zonele de contact cu România au existat comunități românești puternice într-o salbă de localități așezate în zonele de graniță și la poalele munților⁴. Elocventă este descrierea publicistului Silvestru Moldovan, care într-o monografie de la sfârșitul secolului, prezenta situația românilor de aici: "(...) Românii de prin satele așezate la poalele munților de la graniță, începând de la Poiana Sărată pâna la Budila, anume cei din comunele Poiana Sărată, Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Zăbala, Covasna, Zagon, Margoș, Teliu și Budila și-au păstrat limba, obiceiurile și portul românesc, fiind în contact cu România, parte ca oieri"⁵. Comunitățile de aici au făcut eforturi pentru susținerea învățământului românesc care era suspus "loviturilor zilnice" din partea autorităților⁶.

Autonomia confesională în domeniul școlar, în condițiile dualismului austro-ungar, a fost la sfârșitul secolului unica șansă pentru români să-și conserve și să-și dezvolte instituții școlare proprii. O permanentă ofensivă împotriva școlilor confesionale din zonele marginase comitatului Trei Scaune a fost întreținută de guvernanți, care urmăreau cu precădere desființarea școlilor confesionale românești și înlocuirea lor cu școli de stat în limba maghiară.

Un exemplu ilustrativ privind modul în care autoritățile comitatense urmăreau acest scop îl regăsim într-un memoriu trimis din Sfântul Gheorghe în anul 1886⁷. Aici, comitele suprem al comitatului Trei Scaune, Potsa Josef, se adresează primului ministru Tisza Kalmán prezentând situația care exista în comuna Poiana Sărată. Ca urmare a mutării oficiului vamal de la Oituz în această comună românească, localitatea a cunoscut un aflus de maghiari care aici "nu au găsit nici școală nici biserică". Această situație este considerată periculoasă pen-

tru "interesele populației maghiare din Poiana Sărată", deoarece "într-o comună cu populație preponderent românească copilul își pierde naționalitatea". Memoriul solicită ajutor imediat ministerului - "căci fiecare oră costă" - pentru înființarea unei școli de stat maghiare. Se mai sublinează că școala de stat ar face inutilă școala întreținută cu greu de români care se spune "nu dispune nici de cadre didactice corespunzătoare numărului de copii". Legiferată ca politică de stat, maghiarizarea prin școală a fost promovată deschis cu toate mijloacele de presiune ale forței publice. Învățământul românesc din această zonă se afla la discreția autorităților de stat ale căror scopuri vizau ca "în imediata apropiere a graniței maghiarimea să câștige teren". În situația în care nu se putea înființa școala de stat, se cereau fonduri pentru mutarea parohiei maghiare de la Oituz în comuna Poiana Sărată, arătându-se că aceasta "ar avea o influență bună asupra menținerii naționalității".

În celelalte zone ale comitatului situația școlară și bisericească a românilor era sintetizată de Silvestru Moldovan astfel: "Secuizați sunt românii aflați în comunele dinăuntru, din parte apuseană și de miazănoapte a Trei Scaunelor, care și-au pierdut aproape tot ce e românesc: obiceiurile românești, portul și odorul cel mai scump al unui popor limba; numai religiunea și-au păstrat-o și prin aceasta conștiința că sunt români (...). Preoții, în biserică, afară de slujba dumnezeiască, sunt siliți să se folosească de limba ungurească, ei predică în ungurește ca să poată fi înțeleși și în chiar în puținele școli confesionale ce le mai au se folosește mai mult limba ungurească"⁸. Presa românească a arătat procesul de distrugere a învățământului din centrul comitatului subliniind că aici în anul 1893 doar în localitatea Dobolii de Jos mai exista școală românească⁹. Și aici "s-a pus în lucrare înființarea unei școli de stat ca nu cumva școala și biserica românească să recucerească iarăși în privința limbii pe locuitorii români din Dobolii de Jos"¹⁰. Românilor din această localitate li s-a interzis și construirea unei noi biserici pe motiv că în imediata apropiere exista o biserică reformată ungurească iar "românii având clopote s-ar conturba serviciul divin în biserica reformată"¹¹.

În ultimul deceniu al secolului trecut procesul de deznaționalizare a românilor prin școală a urmat diferite căi și mijloace. În scopul maghiarizării copiilor ai căror părinți nu le puteau asigura întreținerea, ori nu le puteau de îngrijirea necesară (precum și orfanilor între 3-6 ani) se aduce legea XV din anul 1891, privind azilele de copii, așa numitele kişdedovuri. În aceste zile "ocupația copiilor -spunea legea- a căror limbă maternă nu este limba maghiară, trebuie să fie legată cu introducerea în cunoștința limbii maghiare ca limbă a statului"¹². Sub pavăza acestei legi, instituțiile maghiare își intensifică activitatea de deznaționalizare a copiilor români din comitat. Astfel, în același an, Institutul pedagogic de orfane "Sf. Elisabeta" din "Târgu Secuiesc" a prezentat societății culturale maghiare E.M.K.E. un raport în care se arăta situația existentă în zona estică a comitatului¹³. Această societate culturală avea o secție specială pentru secuime intitulată "Szekely Actió"¹⁴. Presa din Transilvania a considerat-o "instituție de maghiarizare" și va nota, referindu-se la activitatea ei astfel: "e de însemnat că această reuniune pură de maghiarizare își îndreaptă privirile și ghearele spre localitățile locuite de români și față de atentatele ei la limbă și naționalitate românii opun foarte puțină rezistență"¹⁵.

În memoriul instituției școlare mai sus amintite, după ce se constată creșterea numerică a populației românești din localitățile estice ale comitatului se arată că: "acest fenomen nu este îmbucurător în privința maghiarimii și astfel de lucruri nu numai că necesită toată atenția dar merită și conlucrarea, umăr la umăr, a statului și a societății pentru a se pune capăt acestui pericol". Activitatea institutului este prezentată ca fiind "o mărăață misiune națională" deoarece "în cei optsprezece ani de când funcționează a educat deja mai multe fete românce care ulterior au devenit niște destoinice femei secuice"¹⁶. Deoarece activitatea

institutului este centrată pe “primirea orfanilor de naționalitate română și maghiarizarea lor” se solicită în final societății E.M.K.E. o bursă de 3000 de forinți. Scopul acestei stipedii ar urma să fie “educarea și maghiarizarea orfanilor proveniți de la câte doi părinți români”.

Deznaționalizarea prin școală a românilor din zonele marginase ale comitatului a fost un proces continuu la sfârșitul secolului trecut iar metodele folosite vor duce la restrângerea treptată a învățământului românesc. În fața constăngerilor legislative impuse multe școli confesionale își vor înceta activitatea. În Treiscaune, față de anul școlar 1883/1884 când existau 34 de școli populare românești, numărul lor a scăzut la 18 în 1896, pentru ca în 1913 să mai supraviețuiască doar 9¹⁶. Avertizând asupra pericolului ce-l reprezintă această situație pentru păstrarea ființei naționale în zonă “Gazeta Transilvaniei” scria: “Viitorul tuturor școlilor românești din Treiscaune este periclitat în gradul suprem. Și dacă nu se vor lua din timp măsurile necesare atunci într-un deceniu se vor nimici școlile confesionale românești din Treiscaune. Ba comunele marginase vor ajunge chiar în urma comunelor românești din secuime, unde numele familiilor mai arată că au fost cândva românești”¹⁷. Metodele brutale folosite de autorități precum și lipsa școlilor vor fi cauza asimilării treptate a românului baștinaș ca urmare a pierderii graiului străbun.

NOTE

1. Vezi N. Cordoș, G. Neamțu, *Politica guvernelor maghiare de deznationalizare a românilor din Transilvania în perioada 1867-1918*, în „Apulum”, nr.27-30, 1990-1993, p. 457-492.
2. Ion I. Russu, *Românii și secuii*, 1990, p. 125.
3. Ion Russu Șirianul, *Românii din statul ungar*, 1904, passim.
4. *Românii din Treiscaune*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 9, 5 mai 1893, p.1.
5. Silvestru Moldovan, *Țara noastră. Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și valea Mureșului*, 1894, p. 262.
6. “În comunele așezate sub munți, peste tot sunt școli românești corespunzătoare legilor. Ba în comune cum sunt Covasna, Întorsătura Buzăului, Brețcu și Poiana Sărată avem școli cu câtă două sau trei puteri didactice foarte bune.”, *Gaz. Trans.*, nr.98, 5 mai 1893, p. 2.
7. Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, vol. I (1881-1891), manuscris, doc. nr. 110.
8. Silvestru Moldovan, *op. cit.*, p. 263.
9. „Sub presiunea vitregiilor timpului însă s-au pierdut școlile chiar în comune mari și puternice cum Arpătac, Vâlcele, Sângeorgiu, Ariușd, Ozun, Aita Mare, Budila, astfel încât școală românească în centrul comitatului Treiscaune numai la Dobolii inferior mai este care așezată în mijlocul comunelor pe unde s-au nimicit școlile este expusă persecuțiilor până la extrem și mare mirare dacă nu se va nimici și aceasta neavând material cu ce să-și asigure existența ei în contra loviturilor primite în fiecare zi.”, *Gaz. Trans.*, nr. 98, 5 mai 1893, p. 2.
10. Vezi *Oprirea zidirii unei biserici românești în comitatul Treiscaune*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 260, 24 nov. 1893.
11. *Gaz. Trans.*, nr. 264, 10 dec. 1893, p.1.
12. E.Bröte, *Un memoriu politic. Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, 1885, p. 221.
13. Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania*, vol. I (1881-1891), manuscris, doc. nr. 141.
14. Ion N. Țuțuianu, *Din mijloacele folosite de Ungaria pentru deznationalizare*, 1937, p. 36.
15. Vezi art. *E.M.K.E. în 1892*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 106, 15 mai 1893, p.1.
16. Ioan Lăcătușu, *Identitate și cultură la românii din secuime*, 1995, p. 136.
17. *Gaz. Trans.*, nr. 99, 6 mai 1893, p. 2.

ABOUT THE ROMANIAN EDUCATIONAL SYSTEM IN „TREI SCAUNE“ COUNTY
AT THE END OF THE XIXth CENTURY
(Summary)

The study presents a few aspects concerning the situation of the Romanian confessional schools of “Trei Scaune” County, where as a result of the school legislation they are threatened with their being replaced by the state schools in Hungarian. The school is transformed by the ruler in a key factor for the disnationalisation of the Romanian children, especially of the orphans and this process is presented by The Pedagogical Institute of Orphans from Târgu Secuiesc as “being a great national mission”. The lack of the Romanian schools in this area and the brutal methods used by the authorities have constituted the cause of the gradual “Magyarization” of the Romanians, as a result of the loss of the ancestors language.

ACTIVITATEA EPISCOPULUI DR. MIRON CRISTEA ÎNTRE 1910-1918 PENTRU APĂRAREA FIINȚEI NAȚIONALE ȘI FĂURIREA ROMÂNIEI MARI

Constantin Brătescu

Personalitate marcantă a vieții culturale în politică românești din prima jumătate a secolului nostru, dr. Elie Miron Cristea a fost episcop al Caransebeșului între 1910-1920. Urma în scaunul de vâldică după doi mari stâlpi ai bisericii strămoșești: Ioan Popasu (1865-1889) și Nicolae Popea (1889-1908). Și tocmai activitatea rodnică desfășurată de înaintașii săi în plan bisericesc și școlar l-au îndemnat să-și amplifice eforturile pentru apărarea și consolidarea școlilor confesionale, pentru intensificarea acțiunilor culturale în satele și orașele eparhiei în care păstora. A fost instalat ca episcop într-un moment greu pentru învățământul românesc din Transilvania și Banat care suporta efectul legilor apponyiene, cu întregul cortegiu de măsuri antiromânești. O asemenea politică îl determină la măsuri energice în plan școlar. Într-o circulară a sa din 10 mai 1910 se adresa astfel protopresbiterilor și preoților: *“Din partea-mi vă îndemn și vă sfătuiesc să grijiți de școala noastră confesională ca de lumina ochilor din cap și să faceți tot ce puteți pentru susținerea ei ...”*¹.

Lucrările sinoanelor eparhiale, au constituit prilej de analiză și prielnice momente pentru a stabili noi strategii pentru apărarea școlilor confesionale. În această luptă cu o politică diabolică de deznaționalizare a fost sprijinit de asesorul școlar Ștefan Jianu, unul dintre cei mai iubiți intelectuali caransebeșeni ai generației tinere din preajma lui 1918.

Mișcarea culturală a românilor din eparhia Caransebeșului va cunoaște un moment de revigorare în anii 1910-1914. S-au refăcut și au activat mai ales în lumea satului bănățean despărțămintele ASTREI, s-au intensificat legăturile între societățile culturale bănățene și cele mai valoroase societăți culturale din Regatul României. Miron Cristea a încurajat manifestările teatrale românești și a fost principalul organizator al adunării generale a Societății pentru Fond de Teatru Român la Caransebeș în noiembrie 1913. Ca un strateg luminat a adus la Caransebeș tot ceea ce avea mai bun cultura și simțirea românească de la vest de Carpați în acel moment, alăturându-i acestui eveniment cultural alte două la fel de importante: adunarea generală anuală a Reuniunii învățătorilor români de la școlile confesionale ortodoxe din dieceza Caransebeșului, cea mai veche și prestigioasă asociație învățătorească a românilor, creată în 1869, și spectacolele de teatru susținute de trupa lui Victor Antonescu din București cu piesele lui I.L.Caragiale: *“O noapte furtunoasă”* și *“Năpasta”*, pentru prima dată prezentate publicului bănățean.

Cu acel prilej episcopul Miron Cristea a subliniat că numai prin cultură poporul român se va putea ridica din *“starea umilitoare în care l-a confundat vitregia vremii și să facă din poporul român un instrument care să prefacă pustiul în câmpii roditoare, iar câmpiile în adevărate paradize pamântești”*².

Izbucnirea războiului din vara anului 1914, îl pune pe episcopul Miron Cristea într-una din cele mai delicate situații. Numeroși preoți și învățători de pe întinsul eparhiei sale sunt arestați și internați în lagărele din Ungaria, unii fiind acuzați de spionaj, alții pentru activitatea lor anterioară în plan național și cultural. Împreună cu consistoriul diecezan a făcut demersuri pentru eliberarea fie și a unora dintre aceștia, căci satele românești rămăseseră și

fără preoți și fără învățători. Permanent neîmpăcat cu legile școlare ale contelui Apponyi va face pe tot parcursul anului 1914 neîncetete demersuri pe lângă Curtea de la Viena pentru anularea unor prevederi ale acestor legi care amenințau existența învățământului românesc din provinciile asuprite. Se afla în grupul constituit din dr. Valeriu Braniște, Iuliu Hossu și Victor Mihaly, care au reușit să determine modificarea statutului școlilor confesionale și să le mențină sub scutul bisericii. În acest sens prezidiul Reuniunii învățătorilor caransebeșeni îi mulțumesc lui Miron Cristea la 5 noiembrie 1914³.

După intrarea României în război de partea Antantei, în zona de graniță cu România, deci și în cea mai mare parte a eparhiei Caransebeșului, s-au luat măsuri drastice împotriva instituțiilor românești. Guvernul maghiar a instituit o "zonă culturală" de protecție antiromânească. Episcopul Miron Cristea și-a văzut amenințate principalele instituții de învățământ: institutul pedagogic și școlile confesionale. La 3/16 august 1917 el se va adresa consistoriului mitropolitan, condus din păcate de Vasile Mangra, și va lua atitudine față de măsurile preconizate de același Albert Apponyi, care atacase vehement instituțiile pedagogice diecezane și le amenințase cu statificarea. Conte Apponyi urmărea în continuare diminuarea numărului de ore predate în limba română, mărind pe cel în limba maghiară, apoi intenționa ca la cele mai importante obiecte de învățământ guvernul să mărească profesorii. Miron Cristea avea și alte păreri pe care le-a expus în memoriul său: "... Nu-i nici o trebuință de restrângerea limbei de propunere românești. Din contra, toți au trebuință în măsură mai multă mai mare de instrucție în limba română, pe care n-au mai învățat-o și deci n-o posedă în gradul în care se cere pentru un învățător de la o școală confesională românească"⁴. Aluzia privitoare la necunoșterea limbii române se referă la elevii proveniți din fosta graniță militară bănățeană, unde după 1872 toate școlile naționale române au fost transformate în școli comunale și de stat, cu limba de predare maghiară.

În același memoriu Miron Cristea sublinia: "*Cultura națională este un drept, pe care mai ales astăzi îl recunoaște lumea pentru fiecare popor. Deci, când toată lumea tinde a asigura drepturile fiecărui popor la limba și cultura sa națională, ar fi un lucru nedemn pentru un popor de 4 milioane ca să admită astăzi restrângerea dreptului de cultivare în limba sa națională*"⁵.

În fața ofensivei crescânde a autorităților de stat maghiare de a impune controlul asupra învățământului confesional, Miron Cristea împreună cu episcopul Aradului, Ioan I. Papp vor protesta contra impunerii unor comisari școlari premanenți pe lângă instituțiile pedagogice diecezane. La Caransebeș fusese numit în această funcție Antal Kalkbrenner, directorul gimnaziului de stat din localitate, măsura fiind înțeleasă ca umilitoare, având și scopul de "*a vătăma autoritatea profesorilor, a directorului și deci este contrazicere cu cerințele educative și pedagogice*"⁶.

În vara anului 1918, la conducerea Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică din Budapesta este instalat ministrul Zichy, care a continuat politica antiromânească a antecesorului său. Guvernul era hotărât ca în "zona culturală" creată special, școlile confesionale, în totalitatea lor, să fie statificate și reorganizate. Pentru realizarea obiectivului s-a creat o comisie în frunte cu baronul Petrichevich-Horvath Emil, prefectul comitatului Târnava Mare, numit comisar guvernamental cu sediul la Sibiu⁷. Miron Cristea și consistorul diecezan de la Caransebeș a făcut însă cunoscut la 13 iunie 1918 că vor susține în continuare toate școlile și refuză orice fel de discuție cu autoritățile "*pentru cedarea vreunei școli*"⁸. La refuzul categoric al autorităților bisericești caransebeșene, sunt chemați la Budapesta toți arhierii ortodocși români, dar cei doi episcopi de Caransebeș și Arad au făcut cunoscut că problema

șco-lilor aparține Sinodului arhidiecezan și Congresului național bisericesc⁹.

Din cele relatate se poate constata că episcopul Miron Cristea, cel puțin în anii 1917-1918, dăduse dovadă de nesupunere față de autoritățile de stat. Este perioada în care începe să fie tot mai șicanat și urmărit de autorități. Pastorală sa de Crăciun din 1917 a dat naștere unei anchete din partea autorităților¹⁰. Atitudinea sa devine tot mai radicală în relațiile cu autoritățile de stat. Unul dintre admiratorii săi caransebeșeni a relatat că în cursul anului 1918, aflându-se în localul școlii confesionale din localitate, a declarat *„că pământul locuit de români e glie românească și că poporul așteaptă să i se acorde drepturi în proporție cu sacrificiile de sânge vărsat pe câmpul de luptă”*¹¹. Este anul în care după moartea lui Vasile Mangra, speranțele ortodocșilor români se îndreptau spre episcopul caransebeșan atât în plan bisericesc cât și politic. Omul politic român Caius Brediceanu, într-o scrisoare a sa din 15 octombrie 1918, îl îndemna astfel pe Miron Cristea: *„Arată că ești al nostru din generația tinerilor, de la care așteaptă neamul românesc fapte. Fapte mari, cari reclamă caracter și suflet mare.*

Alungă lichelele cari ți-au amărât viața vlădicească și n-ai nici o frică, cauza e a noastră, învinge cinstea și dreptatea (...)”¹².

Destrămarea monarhiei austro-ungare era aproape, iar Banatul a fost una dintre primele regiuni în care s-a simțit procesul de dezagregare¹³. Contribuise din plin la accelerarea lui și Biserica strămoșească, prin faptele și acțiunile lui Miron Cristea.

La Caransebeș ca și în alte părți ale Banatului și Transilvaniei s-au constituit consilii naționale române și gărzi naționale. În urma unei mari manifestații naționale desfășurată la 7 noiembrie 1918 se aduc omagii marelui episcop caransebeșan care a luat cuvântul și a făcut un aspru rechizitoriu al asupririi multiseculare a poporului român din această provincie, vorbind și despre jertfele sale incommensurabile pentru statul bicefal. Rechizitoriul său s-a extins și la anii de război arătând: *„Chiar și jertfele enorme ce le-a adus poporul român în cursul acestui război pentru <<tron și patrie>> ni le-au răsplătit cu temnițe, cu răpirea ilegală a școalelor primare din Ardeal, cu oprirea de a ne mai cumpăra un petec de pământ; iară tronul - ca suprem comandant al armatei - ni-a poruncit nu numai să luptăm împotriva vestitorilor libertății popoarelor, ci ne-au silit ca să comitem barbaria de a pușca și în frații noștri de sânge”*¹⁴. În același moment solemn Miron Cristea enunța principalul deziderat al românilor de dincoace de Carpați: *„Noi - românii - vrem să ne conducem înșine și să fim stăpâni pre noi și pe toate ale noastre, prin recunoașterea națiunii maghiare care trebuia să se conducă doar pe sine. (...) Națiunea română își va croi însăși soarta și viitorul său cu ajutorul fraților români de pretutindenea și cu ajutorul factorilor mondiali și internaționali cari ni sunt binevoitori (...).*

Porunca Consiliului central sau a Marelui sfat național român trebuie să fie sfântă tuturor; și atunci cu ajutorul lui Dumnezeu în curând vom ajunge acea mare zi cu soare, acea mare sărbătoare, în care cu toții vom înălța rugăciuni fierbinți de mulțumită către Cel de Sus, care ocârmuiește lumea și popoarele ei; apoi cu lacrimi de bucurie vom încinge hora mare - mare a unirii tuturor românilor din hotare în hotare ...”¹⁵.

Acțiunile lui Miron Cristea din perioada octombrie-noiembrie 1918 dovedesc ruperea oricărui fel de legături cu autoritățile statului maghiar. El este autorul vestitei circulare 6150 din 26 octombrie 1918 cu privire la recunoașterea Consiliului Național Român Central din Arad, modificând ecteniile și pomenirile care trebuiau spuse de preoți în biserici. Din textul acestora se recunoaște doar noua autoritate politică a românilor.

Circulara de mai sus a fost preluată și de consistoriul arădean și publicată în gazeta

*Românul cu un text însoțitor care are următorul cuprins: "Prea sfințitul părinte al Caransebeșului, dr. E. Miron Cristea a trimis clerului său următoarea circulară, în care zice: nește duhul zilelor mari de azi. Cetiți, frați români, cu sfințenie acest document istoric al bisericii noastre ortodoxe de aici, care ne-a păstrat neatins sufletul feciorelnic prin urgii de veacuri. Prea sfințite, ne închinăm"*¹⁶.

Alături de mulți alți reprezentanți ai bisericii române, Miron Cristea s-a aflat la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, iar în zilele următoare marelui eveniment s-a aflat deja la București pentru a prezenta regelui Ferdinand I și guvernului României istoricele hotărâri ale Adunării de la Alba Iulia.

Întreaga sa activitate, desfășurată la Caransebeș între anii 1910-1920, s-a circumscris la lupte duse de poporul român pentru desăvârșirea unității statale, în care Biserica și reprezentanții săi ocupă un loc primordial.

NOTE

1. Nicolae Cornean, *Lupta împotriva legii școlare a lui Albert Apponyi* în "Un luptător bănățean: Ștefan Jianu", Caransebeș, 1910, p. 20.
2. *Foia diecezană*, (Caransebeș), XXVIII, nr. 45, din 10/23 nov. 1913, p. 3.
3. Episcopia ort. rom. a Caransebeșului, *fond Caransebeș*, doc. 7282/1914.
4. I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 991-992.
5. *Ibidem*.
6. *Idem*, p. 995-996.
7. *Idem*, p. 998.
8. *Idem*, p. 999.
9. *Foia diecezană*, XXXIII, nr. 32 din 5/18 august 1918, p.2..
10. Antonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită*, p. 55.
11. Ioan David, *Amintiri fugare din toamna anului 1918*, în "Un luptător bănățean: Ștefan Jianu", Caransebeș, 1935, p. 38-39.
12. Antonie Plămădeală, *Op. cit.*, p. 39.
13. "Desăvârșirea unificării statului național român", București, 1968, p. 236-237.
14. "Lumina" (Caransebeș), an I, nr. 43, din 1/14 noiembrie 1918, p. 1.
15. *Ibidem*.
16. *Foia diecezană*, XXXIII. 42, din 28 octombrie / 10 nov. 1918, p. 2-3.

THE ACTIVITY OF BISHOP MIRON CRISTEA, AN MD, BETWEEN 1910-1918 FOR THE DEFENCE OF THE NATIONAL BEING AND THE MAKING OF GREAT ROMANIA (Summary)

Dr. Elie Miron Cristea was a Bishop of Caransebeș between 1910-1920. Like his forefathers, Bishops Ioan Popasu (1865-1889) and Nicolae Popea (1889-1908), Dr. Miron Cristea paid a special attention to the defence and the conserving of the Romanian educational confessional schools, at a time when the destructive effect of the school laws passed by count Apponyi was deeply felt.

He was the catalyser of the cultural movement from Caransebeș. During the first world war, Miron Cristea's activity went to several directions: the defence and liberation of the priests and of the teachers, secluded or sent to camps for their political national behaviour: the keeping of the autonomy of the two educational confessional institutes, the theological and the pedagogical ones from Caransebeș, the putting off of the school laws imposed by count Apponyi and above all, the channelling of all the energies of the Romanians from Banat, towards the achieving of the ideal of the state unity. The entire revolutionary movement from the South Banat, preceding the historical event of December 1st 1918, is connected with the name and the role played by the Orthodox Bishop Miron Cristea of Caransebeș.

VALOAREA DOCUMENTAR-ISTORICĂ A FONDULUI ARHIVISTIC “MIRON CRISTEA”

Ioana Burlacu, Cristina Dinu

Mărturiile privitoare la activitatea extrem de bogată a lui Miron Cristea, precum despre complicatul context socio-etno-politic al timpului său sunt de-a dreptul impresionant de numeroase - de la aparent insignifiante tăieturi din ziare și publicații întregi, însemnări creionate în fugă și note, la scrisori, fotografii, manuscrise, circulare, rapoarte, proiecte de legi și sfârșind cu Constituția din 1938 ...

S-a născut la data de 18 iulie 1868 în Toplița Română, într-o familie de țărani, primind numele de Elie. Cu cel de Miron a fost investit la 34 de ani, când s-a călugărit, în 1902. A urmat școala primară în Toplița, liceul săsesc din Bistrița, liceul românesc din Năsăud. Aici, în clasa a VIII-a, în anul școlar 1886-1887, a fost președinte al Societății de Lectură Virtus Romana Rediviva. Încă în această perioadă se ocupă cu studiul literaturii și publică încercări literare în revista Familia. În toamna lui 1887, se înscrie la Seminarul Teologic al Mitropoliei din Sibiu, unde, în ultimul an de studii, ajunge președinte al Societății Culturale Andrei Șaguna. Cariera publică și-o începe ca învățător la Orăștie, în anul 1891. Este trimis apoi în anul următor, de mitropolitul Sibiului, Miron Românul, să studieze literele și filozofia la Universitatea din Budapesta. În acest interval, ia parte activă la toate manifestațiile studențești, colaborând, totodată, la publicațiile Tribuna, Dreptatea, Telegraful, Gazeta Transilvaniei. O atitudine națională deosebit de dărză a avut în ceea ce privește procesul Memorandumului, în 1894. La 18 mai 1895, la Universitatea din capitala ungară, este declarat doctor în filozofie și filologie modernă.

Fără a greși, bineînțeles, de la un moment dat, avem de-a face cu un cadru indiscutabil mult mai larg, am putea spune că Miron Cristea este comparabil cu cel care se odihnește în veac la Rășinariii Sibiului, mitropolitul Transilvaniei, Andrei Șaguna.

Până în 1918, anul Marii Uniri de la Alba Iulia, Miron Cristea intră în centrul atenției ca luptător neostenit și temerar pentru drepturile românilor de pe pământul transilvan, pentru propășirea lor culturală și spirituală. Ascensiunea sa în ierarhia bisericească și în viața politică a țării atinge vârful piramidei. Episcop de Caransebeș... Mitropolit Primat... Patriarh, primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române... membru în Consiliul de Regență (ales în 1927)... în 1938, prim ministru...

Se ridică dintre pământeni, să intre în eternitate, în ziua de 6 martie 1939, la Cannes¹...

Miron Cristea a scris “Istoricul Catedralei Greco-Ortodoxe Române din Sibiu”, “Iconografia și întocmirile din Biserica Răsăriteană”. O carte - colecție de proverbe etc.

Fondul “Miron Cristea”, teaurizat în Arhivele Naționale din București, este măsurat la aproape 2 metri liniari, însumând 50 de unități arhivistice - în limbile română, franceză, engleză, germană, polonă, rusă, cehă, sârbă, greacă. În acest fond se află și teza de doctorat a lui Miron Cristea, intitulată “Viața și opera lui Mihai Eminescu”, o lucrare pertinentă pentru timpul în care a fost elaborată. În treacăt, merită reținut faptul că oamenii care au stat cândva în fruntea țării s-au aplecat cu acribie și devotament asupra cărții de aur a clasicilor noștri. Fondul Miron Cristea include, de asemenea, interesante documente statistice având ca obiect etniile din Transilvania, o însemnare autografă cu membrii ai Partidului

Național Român, circulare către preoți și învățători în legătură cu ordinul ministrului maghiar al Cultelor și Instrucțiunii cu privire la limba de predare în școlile nemaghiare, episcopul de Caransebeș, exprimându-și cu acest prilej convingerea că românii transilvăneni nu și-au pierdut credința din strămoși. Merită să fie, totodată, menționată circulara din 1914, potrivit căreia băieții ce au absolvit 6 clase primare, cu examen, au drept de vot la alegerea deputaților în dietă. Atrage luarea aminte și circulara ce anunță înstituirea unei "dări culturale" din partea tuturor intelectualilor români din Transilvania.

Momentul Marii Uniri de la 1 decembrie 1918 este prins în numeroase fotografii cu Adunarea Națională de la Alba Iulia și cu delegația care i-a predat regelui Ferdinand I al României Hotărârea acelei istorice Adunări...

O serie mare de documente se referă la: structura organizatorică a Bisericii Ortodoxe Române, donării de carte, înființarea Muzeului Mitropoliei, lucrările Sfântului Sinod, relațiile patriarhului Miron Cristea cu înalți prelați ortodocși străini și altor religii, congrese bisericesti, Concordatul cu Vaticanul... Apoi, pastorale, cuvântări, conferințe, multă corespondență, îndemnuri către lucrătorii de pe ogoare, articole apărute în presă, însemnări, acte emise după Unirea din 1918 în legătură cu predarea religiei în școli, Imnul Patriarhal și Imnul la încoronarea regelui Ferdinand și a reginei Maria. Alte documente privesc fondarea Academiei de Muzică Religioasă, reforma învățământului teologic, programa învățământului teologic...

Este dificil a cuprinde un asemenea fond într-o înșiruire de genul celei pe care am parcurs-o. Greutatea nu o dau atât titlurile, ci substanța documentelor. Ar fi destul să reținem sensul sentinței: "Non scholae sed vitae discimus". Adică, nu se învață pentru școală, ci pentru viață, nu de dragul notei pe care o dă dascălul, ci pentru folosința cunoștințelor dobândite, întru binele personal și al obștei, al neamului². Iată, prin urmare, de ce suntem obligați, pur și simplu, a recurge și la conținutul crud neiertător - pentru a reflecta și mai bine concepția cărturarului scânteietor, omului politic remarcabil, care a fost patriarhul Miron Cristea.

Așa, de pildă, Miron Cristea, ca și marile mitropoliți Andrei Șaguna, este profund îngrijorat de situația românilor din ținuturile considerate secuiești, români care, de secole, trăiesc marea dramă, tragedia deznaționalizării silite, a trecerii lor cu forța la confesiunea catolică. Numeroase documente păstrate în arhiva primului patriarh al Bisericii Ortodoxe Române conțin informații tulburătoare despre acest proces intensificat în ultimele 2 secole. Aflăm astfel că pe frontispiciul primăriei din comuna Vlăhița (numită sub regimul de dinainte de anul 1918 Olahfalu) există o inscripție în maghiară, în care se amintește că această comună a fost întemeiată în anul 1200, iar ultimul ei judecător regesc a fost românul Gheorghe Ștefan³. O altă informație relevă că în toate satele românești secuizate, de la 1700 încoace, au rămas bisericile românilor, în mare parte ruinate și fără de creștințioși, unele, catolicizate. Bisericile românilor din comunele Târgu Secuiesc, Turia, Micfalău, Lueta, Dealu, Filea și altele au suferit o tragică profanare, deoarece picturile lor vechi au fost acoperite cu straturi de var, iar în locul lor, a sfântelor icoane românești, s-au așezat scene din vremea invaziei maghiare⁴.

Într-o cuvântare rostită în anul 1937, la aniversarea profesorului A. C. Cuza, I.P.S. Patriarh Miron Cristea arată, cu amărăciune, că în cele trei județe locuite de secui în Transilvania, mult peste jumătate din toți locuitorii acestor județe sunt români maghiarizați - mai cu seamă în timpul din urmă. Unii nu mai au nici o conștiință etnică, iar la alții abia de mai licărește o firavă urmă a apartenenței lor la așa numita "religie românească"⁵. Pentru a preîntâmpina și contracara acest proces, Miron Cristea probează găsirea unor soluții concrete, pe care le va etala într-un memoriu înaintat la 9 mai 1934 președintelui guvernului român⁶.

Pledând, autorul pornește de la ideea că în întreaga "Regiune Secuiască" nu-i bine a se face politică de partid, ci că trebuie desfășurată o politică națională, bine precizată, pe care să o aprobe toate partidele românești și s-o execute până când românii pierduți vor reveni la matca lor. În memoriu se propune un program de acțiune bine precizat, care să aibă în vedere situația religioasă, culturală, socială, economică și politică din zonă. Pentru aceasta Miron Cristea solicită ca la alcătuirea programului să participe delegați din cele 3 județe, iar la înfăptuirea lui să se angajeze toate instituțiile țării. În acest scop se vor trimite preoți misionari și învățători bine pregătiți și cu tragere de inimă pentru munca ce-i așteaptă și, de asemenea, vor fi numiți numai funcționari și magistrați bine probați și cu o moralitate impecabilă. Se va intensifica acțiunea de clădire și înființare de grădinițe de copii, școli primare, școli de economie casnică, școli de agricultură, de meserii, cu forțe didactice conștiente de demnitatea și menirea lor. Trupe de artiști și coruri bune vor cerceta toate centrele mai mari secuizate, dând reprezentații artistice corespunzătoare, pentru redeșteptarea și întărirea conștiinței românești. Mai presus de toate, se sublinează în memoriu, trebuie folosit cel mai puternic mijloc de recâștigare a poporului maghiarizat: Biserica Ortodoxă. Va trebui să fie ridicate biserici ortodoxe, unde se vor putea aduna mulți români pierduți, dar reînviați în toată puterea statului, a bisericii și a organelor lor, căci a lăsa în voia soartei această importantă chestiune de cel mai mare interes național ar fi o gravă greșală.

Vasta cultură teologică, filozofică, literară, istorică, economică, grefată pe o mare inteligență și un talent deosebit, nu-l putea ține de o parte de viața culturală a patriei. Teatrul, de pildă, nelăsându-l indiferent, conferința rostită la Blaj în 1911 (sărbătorile Astrei), cu privire la "rolul teatrului" fiind, în acest sens, plină de învățăminte ce nu-și vor pierde actualitatea.

"Între așezămintele de cultură ale unui popor, teatrul național trebuie să ocupe un loc de frunte, care, dacă teatrul e bine condus, poate să decidă o școală din cele mai importante pentru creșterea și entuziasmarea maselor mari ale poporului, o școală care ne mobilizează ca oameni, o școală care evocă și reprezintă faptele glorioase ale strămoșilor, înălțându-ne virtuțile cetățenești cu toate semnificațiunile iubirii de patrie și de neam, o școală care mai presus de toate, contribuie la formarea caracterelor, fără de care nici un popor nu mai poate ajunge la creanga verde"⁷.

În aceeași ordine de idei, dar în alt plan al strădaniilor sale de educator al poporului, readucem în memorie cuvintele rostite de Miron Cristea în anul 1921, la centenarul marelui bărbat Ion Brătianu.

"Mormintele oamenilor mari trebuie să fie o școală creatoare de energii pentru generațiile tinere ale neamului nostru. La aceste morminte îngenunchierea înseamnă înălțare, rugăciunea creștinească, înseamnă reculegere și înseninare, iar adevărata recunoștință este ca o mireasmă care răcorește sufletele și îndrumă spre ideal și muncă"⁸.

Chiar și din aceste grăbite spicuiți se poate lesne înțelege că Miron Cristea a fost un mare luptător pentru adevăr și dreptate, un strălucit pedagog al națiunii române. El a încercat, și în bună măsură a izbutit, să intervină și în politică, drept depozitar al unei conștiințe morale pilduitoare și purtând nestinsă în inimă și gând flacăra iubirii de patrie.

Încheiem cu un sugestiv și la zi răspuns dat de Miron Cristea politicianilor care aduceau oricărui guvern nenumărate imputări și critici, adeseori nefondate:

"Nu încape îndoială că cei care conduc țări și popoare, în cursul grelei munci ce o dezvoltă, pot să facă și greșeli, chiar în împrejurări deplin normale, căci numai acela nu greșește în viața lui, care nu face nimic, dară a scoate vecinic la iveală numai greșelile și încă a le mări în fața marelui public este, nu o greșală, ci un mare păcat național și social. Unde asemenea bârâfitori și răi patrioți au găsit urechi deschise, s-au produs, pe lângă celelalte

necazuri, și mai mari valuri de nemulțumiri care au sporit și mai mult situația destul de dificilă, ba în unele țări poporul, fără prevedere de viitor, s-a dat la neorânduiești care au dus țara dimpreună cu el însuși la marginea prăpastiei“⁹.

NOTE

1. Arhivele Naționale București, Fond “Miron Cristea”, dosar 40, f. 109 și următoarele.
2. *Ibidem*, dosar 8, f. 114.
3. *Ibidem*, dosar 38, extras din ziarul “Glas Românesc în regiunea secuizată”.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*, dosar 40, f. 194.
6. *Ibidem*, dosar 38, f. 82-83.
7. *Ibidem*, dosar 40, f. 200.
8. *Ibidem*, f. 196.
9. *Ibidem*, dosar 10, f. 28.

THE HISTORIC DOCUMENTARY VALUE OF “MIRON CRISTEA” ARCHIVES FUND (Summary)

“Miron Cristea” Archives Fund found in The National Archives from Bucharest, meaning 50 archives units - in Romanian, French, English, German, Polish, Russian, Czechoslovakian, Serb, Greek - contain testimony concerning the very rich and ample activity of Miron Cristea (1863-1931) and about the complicated socio-ethno-political context of his time.

There are very numerous documents concerning Miron Cristea's activity as a continuous and audacious fighter for the Romanian's rights on the Transylvanian land, for their cultural and spiritual progress, as priest and Bishop of Caransebeș, Archbishop, First Patriarch of the Orthodox Church of Romania - a member in the Regency Council and a prime minister in 1939.

The study of the documents point out to the fact that Miron Cristea was a great fighter for truth and justice, having an exemplary moral consciousness and an admirable love for his country.

O PERSONALITATE HARGHITEANĂ ÎN LUPTA PENTRU UNIRE - OCTAVIAN C. TASLAUAN

Nicolae Bucur

Momentul apariției Principatelor Unite este punctul care determină ireversibil statornicirea unui curent activ în favoarea Unirii - celei - Mari, de ambele părți ale Carpaților. În 1863, Alexandru Ioan Cuza lansează chiar un manifest "către frații de dincolo de munți", chemându-i la luptă comună pentru înfăptuirea visului secular al românilor de pretutindeni - realizarea unui stat național unitar. Evenimentele petrecute între 1863 și 1867 în Transilvania crează nădejdi puternice în rândul românilor de aici, în sensul câștigării definitive a drepturilor legitime de egalitate cu "cele trei națiuni" privilegiate și a începerii procesului de apropiere cu românii din principate. În 1864 însă Dieta de la Sibiu este înlocuită cu una clujeană, în care românii sunt în minoritate absolută, apoi se votează uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Începe un temeinic proces de deznaționalizare a românilor. Apare o lege electorală care prevede un cens enorm, ceea ce a făcut ca numai câteva infime procente dintre români să aibă drept la vot - adică, în ultimă instanță, de reprezentare în Parlamentul din Budapesta. A apărut o lege a învățământului, care încătușa practic școlile românească, reducând-o la câteva școli confesionale, absolut insuficiente pentru tineretul român, lipsind astfel întreaga naționalitate de posibilitatea de a se instrui și ridica prin cultură la nivelul de civilizație al epocii. Intelectualii români formați la școli maghiare sunt numiți în alte părți ale monarhiei, în Transilvania fiind numiți funcționari aduși din alte provincii ale Ungariei. Instituțiile de credit românești nu primesc dreptul de a investi în industrie ci numai în agricultură, sector fără beneficii sensibile într-o epocă de relativ avânt industrial. Proletarizarea urbană în continuă creștere numerică duce automat la deznaționalizare.

În aceste condiții istorice se naștea la Bilbor, sat din județul Harghita, la 1 februarie 1876, Octavian Tăslăuan. Din "Spovedaniile" sale aflăm că "Familia noastră e de origine din Moldova, de unde a trecut în Ardeal pe vremea fanarioților". Strămoșii, doi frați, preotul Toma și un țăran, din ținutul Tazlăului, precum va consemna, "au luat toiagul pribegiei, alungați de cine știe ce urgie și au trecut munții oprindu-se în Toplița de pe Valea Mureșului"². Aici localnicii i-au numit Tăzlăoani sau Tezlovani, deoarece proveneau de pe valea Tazlăului, întâmplându-se fenomenul, atât de bine cunoscut în lingvistică: numele de persoană (ca și numele de locuri) "pot fi date sau schimbate prin voința unui grup de oameni sau chiar a unui singur individ"³. Se cuvine aici precizarea că atât localitatea *Tazlău*, care este azi în județul Neamț, precum și apa Tazlău ce izvorește din munții Tarcăului se ortografiau înainte cu *s*, deci *Taslău*, așa cum reiese de altfel din vechile hărți topografice. "De aceea iscălim *Tăslăuanu*" - va preciza Octavian Tăslăuanu.

Tatăl, preotul Ioan Tăslăuanu, l-a îndemnat pe fiul său să caute în căminul bunicilor din schitul de pe Tazlău mărturii cu privire la arborele genealogic al familiei. Tăslăuanu va nota mai târziu: "Deși soarta m-a aruncat pe văile râurilor Tazlău, n-am ajuns să-mplinesc dorința tatii. Știu încă pe Tazlău e o veche biserică înălțată de Ștefan cel Mare pe la sfârșitul domniei sale"⁴. Referirile sale sunt desigur cele legate de mănăstirea construită aici în 1496-1497, de domnul moldovean; azi ea este monument istoric; ușa bisericii, datând din 1596, constituie o capodoperă de sculptură decorativă.

Ca și poetul Octavian Goga, O. Tăslăuanu, fiul al Bilborului, avea să vină pe lume tot pe "coloana vertebrală" a neamului. Satul său natal, aninat de crestele Carpaților, era unul din acele locuri care oferea imaginea deznădăjduită a trupului neamului despicat în două de stâlpii de frontieră ai anacronicului imperiu austro-ungar. În alcătuirea sa fizică și sufletească se vor îngemăna strămoșii: cei de pe Valea Tazlăului Moldovei și cei de pe Valea Topliței transilvănene. "Linia vieții sale, ca și a lui Goga, a fost trasată astfel de un sever determinism geografic, care nu-i putea indica altă misiune decât cea a înlăturării stâlpilor străini - lupta pentru desăvârșirea unității naționale"⁵. Determinismului geografic i s-au adăugat apoi percepțiile educației primite în familie și îndeosebi din partea tatălui, părintele Ioan. Acesta citea și comenta toate publicațiile care apăreau în Transilvania (Familia, Federațiunea, Observatoriul etc.), în acest fel, Octavian cunoscând de mic toate frământările românimii împilate. Copilul a fost crescut în cântecele vitejești din războiul neatârării, cântate de tatăl său, cu aceiași virtuozitate, ca și cântările altarului, care îi vorbea mereu de dorul și de posibilitatea unirii tuturor românilor⁶.

Urmează școala în satul natal apoi, la Gheorgheni, Brașov și în "Mica Romă" a ardelenilor, Blajul. Înefericitele dispoziții ale administrației maghiare, procesul memorandiștilor, educația în spirit profund românesc primite la Brașov și mai ales la Blaj, induc marcante sentimente naționale întregii sale generații. Clasa din care face parte își alege ca deviză pentru tabloul de sfârșit de liceu expresia "Venin vom lua, în foc ne vom scălda, pentru idealul nostru național", ceea ce face ca toți să fie eliminați fără exam.n de bacalaureat. Abia în 1895 i se permite să-l susțină la Năsăud. După episoade administrative la cancelaria notarială din Bicz și institutele de învățământ "Fratesc" și "Arnold" din Craiova, își satisface serviciul militar ca infanterist la Pola și Triest. În 1897, ca mai toți tinerii de va-loare din Transilvania, trece munții spre a veni la București. Aici se înscrie la Facultatea de Litere și Istorie și beneficiază de îndrumarea unor profesori de mare prestigiu intelectual în viața întregii țări: Titu Maiorescu, Dimitrie Onciul, Ovid Densusianu, Pompiliu Eliade, Grigore Tocilescu, C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți și, mai ales, Nicolae Iorga, care provăduia studențimii "un naționalism de muncă încordată". Ia contact direct cu tot ce are mai reprezentativ mișcarea ardelenilor de la București: Ioan Slavici, Ilarie Chendi, Ioan Bianu și mulți alții. Participa la treburile redacționale la revista presămănătoristă "Floare Albastră". Urmărește cu toată atenția mișcarea presămănătoristă inițiată de Spiru Haret, această frământare idealistă a intelectualității românești care spera în ridicarea țărânimii pe plan economic, social și moral, precum și viața organizațiilor politice și filantropice care încercau să atragă atenția străinătății asupra soartei românilor din Transilvania și Bucovina - în principal - și să-i ajute, pe toate căile, pe aceștia să-și conserve identitatea națională: "Societatea Carpații", "Transilvania" și în special "Liga Culturală" capătă astfel o cultură națională solidă, o viziune corectă asupra situației politice și culturale a vremii, stabilește contacte personale cu mari scriitori și publiciști români și se inițiază în domeniul mijloacelor tehnice prin care intelectualitatea română luptă pentru realizarea unirii. În 1902 i se propune și acceptă postul de secretar al Consulatului român din Budapesta. Sosirea sa în capitala Ungariei coincide cu o masivă înviorare a acțiunilor politice și culturale ale românilor. Partidul Național Român iese din "pasivism"; studențimea română din Budapesta editează o revistă intitulată Luceafărul; se înmulțesc "reuniunile" muzicale, literare, teatrale în diferite centre ale Transilvaniei. Întâlnirea cu revista "Luceafărul" este pentru Tăslăuanu cel mai nimerit prilej de a-și demonstra calitățile literare. Din "foaia unor studenți timizi" ei scoate în numai trei ani "revista cea mai citită și mai prezentabilă din România" - și o păcă cu o caracterizează Sextil Pușcariu în volumul "Călăre pe două veacuri".

Tăslăuanu nu merge câtuși de puțin la întâmplare. În primul rând începe să solicite colaborarea unor scriitori renumiți din România în paralel cu creșterea unei "generații a Luceafărului" despre care vorbesc din ce în ce mai des exegeții unor scriitori ca Ion Agârbiceanu, Elena Farago, Octavian Goga etc., identifică regionalismele fără circulație ale colaboratorilor săi transilvăneni, obligându-i apoi să folosească ortografia Academiei Române. Tăslăuanu încearcă și reușește să dea imaginea unității culturale a românilor de la acel moment, să intereseze puternic intelectualitatea și, mai târziu, țărănimea "de pe ambii versanți ai Carpaților", să impună imaginea unei viitoare Români de unită sufletește. Pentru cunoașterea literaturii de dincolo de munți în Transilvania, el publică texte inedite ale lui Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Duiliu Zamfirescu, George Coșbuc, I. Al. Basarabescu, Emil Gârleanu, C. Sandu-Aldea, Cincinat Pavelescu, Gh. Bogdan-Duică și acționează pentru răspândirea lucrărilor lui Octavian Goga, Sextil Pușcariu, Vasile Pârvan, Onisifor Ghibu - încă studenți în diferite centre universitare ale monarhiei. Alcătuiește numere tematice închinete unor momente istorice precum: 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare; 40 de ani de domnie carlistă; aniversarea lui Andrei Șaguna sau a unor personalități care sintetizau în cel mai înalt grad trăsăturile spiritualității românești: Mihai Eminescu, Vasile Alexandri, Ion Creangă, George Coșbuc, Ion Luca Caragiale, Alexandru Vlahuță sau ale pictorilor Nicolae Grigorescu și Ștefan Luchian. Aproape toate aceste numere sunt redactate și tipărite într-o continuă luptă cu cenzura, cu procurorii regimului, cu supraveghetorii Ministerului de Externe maghiar. Publică de asemenea culegeri de folclor, selecții, tocmai pentru a sluji scopului său de subliniere a unității etno-folclorice și lingvistice românești. Este imposibil de alcătuit în câteva pagini măcar un repertoriu tematic al "Luceafărului" și al scrierilor lui Tăslăuanu, astfel încât ne vom mărgini să-l cităm pe Vasile Avram, care, cu prilejul unei sesiuni de comunicări omagiale desfășurate în 1976 la Toplița, spunea: "Adunate la un loc, articolele semnate de el ar forma o enciclopedie de multe mii de pagini, în care cititorul ar regăsi toate problemele care au frământat opinia publică românească și internațională începând cu zorii veacului și până în anii dezlănțuirii celui de-al doilea război mondial: politică, economie, literatură și artă, filozofia culturii, educație, strategie și tactică militară, istorie, știință și tehnică, sociologie etc. de prisos să mai adăugăm că întreaga activitate publicistică și-a subordonat-o aceluiași ideal pentru care a trăit și luptat întreaga viață: propășirea neamului românesc, recucerirea poziției care de drept i se cuvine în contextul popoarelor civilizate".

"Luceafărul", care era revistă literar-artistică și, mai târziu, științifică, include în paginile sale portretele tinerilor "activiști" ai Partidului Național Român, ceea ce îl aduce în pragul suspendării. La atitudine în favoarea țăranilor răsculați în 1907, polemizează cu Semănătorul și Viața Românească, ceea ce îi atrage critici din parte unor mari scriitori, ca Iorga și Ibrăileanu. Publică un articol de nuanță cvasi-socialistă, cum este cel intitulat "Două culturi", ceea ce dovedește odată în plus caracterul său viu și independent. Pentru a se vedea până unde merge angajamentul său românesc ar fi suficient, cred, să evocăm un lucru mai puțin știut: ultimul număr din 1914 al Luceafărului, care bineînțeles nu mai ajunge în mâinile cititorilor, apare exact în ziua declanșării primului război mondial și este încasat ... armatei române. Devenit din 1906 secretar literar al "Asociațiunii pentru literatură română și cultura poporului român" - Astra, cu masivitatea sa organizatorică însuflă oarecum îmbătrânitului organism o viață nouă. Editează "biblioteci populare", care ating în momentul dezlănțuirii primului război peste 1 milion exemplare. Organizează șezători literar-artistice la care iau parte în comun oameni de litere, teatru și muzică din România și Transilvania, editează o nouă serie a organului asociației "Transilvania", diseminează și reorganizează pe principii

mult mai simple “despărțămintele” asociației, organizează după modelele cele mai bune ale timpului Muzeul “Astrei” din Sibiu și organizează o mulțime de mici muzee locale, șezători sătești, reuniuni etc.

În primăvara anului 1906, când la București aveau loc marile manifestări patriotice organizate de Nicolae Iorga, revista *Luceafărul*, prin condeiful lui Octavian Tăslăuanu, sublinia: “Și iarăși va să vie ziua învierii naționale, când toată obștea neamului nostru va serba izbândirea unui gând pribeag încă ... *Întruparea ideii mari*... Mulți din multe părți nu putem să ne mărturisim credința, dar o purtăm cu sfințenie în suflet... și vor veni... vremuri când urmașii o vor rosti și fără de nici o frică: <<A înviat *neamul întreg* și credința în trăinicia lui>>”⁷.

Mereu cu sufletul, graiul și slova tipărită la viitorul limpede al acestui neam, cu pașii grăbiți spre “ținta finală: visul unității noastre”, Tăslăuanu în 1909, la aniversarea a 50 de ani de la Unirea Principatelor, considerată ca “prima unire”, avea să afirme: “Un neam care a dat dovadă că e în stare să trăiască clipe de înălțare și întinerire sufletească, cum a fost cea a primei Uniri, are dreptul să nădăjduiască într-un viitor mare, care îi va cere întreaga lui putere de viață pentru a putea fi o *podoabă a omenirii* și a naturii ce l-a creat”⁸. Și pentru Tăslăuanu, ca și pentru Barițiu, Slavici și Iosif Vulcan, una din căile cele mai sigure pentru pregătirea Unirii era așa cum arăta mai sus, *literatura*, cunoașterea reciprocă a scriitorilor români și de pe o parte și de pe alta a Carpaților, colaborarea lor comună la revistele românești din orice parte a neamului, pătrunderea lor în sufletul românesc de retutundeni⁹.

Mobilizat în primul război în armata habsburgică, Tăslăuanu profită de primul prilej și trece munții la București, unde împreună cu ceilalți reprezentanți ai transilvănenilor de toate vârstele și formațiile intelectuale, inițiază o imensă propagandă în favoarea ieșirii României din neutralitatea, și intrarea ei împotriva asupritorilor românilor din provinciile înstrăinate. Publică două volume: “*Trei luni pe un câmp de război - ziarul unui român ofițer în armata austro-ungară ce a luat parte cu glotașii români din Ardeal la luptele din Galiția*” (1915), retipărit în franceză și engleză și “*Hora obuzelor - scene și icoane din război*” - culegere de reportaje și nuvele, considerată de unii exegeți întâia carte literară din lume inspirată de războiul mondial. Aici apare pentru prima dată motivul omului mănât să lupte contra conaționalilor săi și revolta tragică, motiv ce va rodi sub pana mai inspirată a lui Liviu Rebreanu în “Pădurea Spânzuraților”. După intrarea țării în război (la Iași militaează activ și perseverent pentru înființarea și organizarea Corpului Voluntarilor Români), Tăslăuanu îndeplinește funcția de ofițer cu informațiile pentru zona Tazlău-Trotuș, ceea ce îl situează direct în mijlocul teatrului de operațiuni care a adus o nemuritoare faimă armatei românești.

La 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, Marea Adunare a poporului român din Transilvania consfințește definitiv actul istoric al Unirii Transilvaniei cu România. Ca o recunoaștere a meritelor sale, Tăslăuanu este numit membru al Marelui Sfat Național din Ardeal, organ ales de Adunarea de la Alba Iulia. La primele alegeri parlamentare (noiembrie 1918) este desemnat în parlament ca deputat de Tulgheș. Tot în acest an este ales și vicepreședinte al Societății Scriitorilor Români. Între 13 și 16 noiembrie 1920 Tăslăuanu deține funcția de ministru al Comerțului și Industriei iar între 16 noiembrie și 31 decembrie al aceluiaș an, pe cea de ministru al Lucrărilor Publice. Va demisiona din guvern la 1 ianuarie 1921 din pricina atacurilor furibunde ale presei liberale, fiind jignit și batjocorit de politicienii vremii, în interesele cărora lovise prin reformele care le inițiasă.

Octavian C. Tăslăuanu nu va uita de prima sa “dragoste”, cea pentru revista “*Luceafărul*”, pe care o reeditează, la București începând cu 1 ianuarie 1918 ca “revistă pentru literatură și artă”. La 1 martie 1919 ia ființă Institutul de Arte Grafice “*Luceafărul*”, rea-

lizându-se astfel o veche dorință a lui Tăslăuanu. Concomitent, întemeiază la Cluj Tipografia și Institutul de Arte Grafice "Ardealul". De la 1 ianuarie 1920, "Lucașăru" va avea în redacție, pe lângă Octavian C. Tăslăuanu, și doi secretari de redacție: Al. Busuioceanu și Nichifor Crainic, ultimul fiind înlocuit peste puțin timp cu Gala Galaction. Datorită faptului că directorul revistei este antrenat tot mai mult în treburile politice, nemaivând timp efectiv pentru Lucașăru, această publicație își va încheia definitiv existența la 1 mai 1920.

"Cu Octavian Tăslăuanu se stinge (la 22 octombrie 1942 n.n.) unul dintre frunzații reprezentativi ai generației ardeleni care a pregătit și a înfăptuit unirea Transilvaniei și Banatului cu țara mamă", scria Ghiță Popp în articolul publicat cu ocazia morții lui O. C. Tăslăuanu la 24 octombrie 1942.

NOTE

1. Octavian C. Tăslăuanu, *Spovedanii*, București, 1976, ediție îngrijită de Gelu Voican și Vasile Netea, p. 17.
2. Ibidem.
3. Al. Graur, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 7. paragraful 3.
4. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 18.
5. V. Netea, *Octavian C. Tăslăuanu*, Miercurea-Ciuc, 1978, p. 20.
6. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, p. 42-44.
7. "Lucașăru", nr. 1. 1 aprilie 1907.
8. Idem, nr. 4, 16 februarie 1909.
9. V. Netea, *op. cit.*, p. 134.

A PERSONALITY FROM HARGHITA IN THE STRUGGLE FOR UNION, OCTAVIAN CODRU TĂSLĂUANU (Summary)

Born on february 1st 1876, in Bilbor village, Harghita county, Octavian C. Tăslăuanu will become one of the representative leaders of the Transylvanian leaders, who prepared and made the union of Transylvania with the mother country.

This study represents the activity of the publisher, writer and man of culture, who was Octavian C. Tăslăuanu, for the Romanian culture and the making of The Great Romania. The great moments which marked his life are presented: his activity at "Lucașăru" magazine, his managing of Astra, his struggle to render his nation complete, as well as his activity as a writer and a publicist.

Thus, the portrait of a complex personality is painted, which is worth having a special place in the glorious gallery of the men of our nation.

OCTAVIAN C. TĂSLĂUANU ȘI CORPUL VOLUNTARILOR ROMÂNI DIN RUSIA

Constantin I. Stan

Octavian C. Tăslăuanu s-a născut la 1 februarie 1876 în comuna Bilbor, județul Harghita. Mama - Anisia, născută Stan, era țărăncă din Bilbor, iar tatăl, Ioan Tăslăuanu, provenea dintr-o veche familie preotească de pe valea Tazlăului din Moldova. Octavian era al doilea dintre cei 11 copii ai preotului. A urmat clasele primare în satul natal și la *Sinclăuș*, iar gimnaziul între anii 1885-1889 la Gheorgheni. Începe să facă la Năsăud, Brașov și Blaj, încheindu-l în anul 1895. În 1896 lucrează la Bicaz ca ajutor de notar. După satisfacerea sta- giului militar în 1898 se înscrie la cursurile Facultății de Litere și Filozofie a Universității din București, încheiate în 1902, deși tatăl său dorea să urmeze cariera preotească¹.

Între anii 1902 și 1914 când este mobilizat cu gradul de sublocotenent în armata austro-ungară, Tăslăuanu activează la revistele "Lucașfăurul" și "Transilvania", precum și la Astra (ca secretar). El a luptat câteva luni pe frontul din Galiția, fiind rănit la 1 mai 1915. În același an trece granița pe la Mehadia, stabilindu-se la București. Aici publică volumul *Trei luni pe câmpul de război* iar un an mai târziu tipărește un altul: *Iora obuzelor scene și icoane de război*, inspirate din timpul luptelor de pe frontul galițian.

O dată cu intrarea României în război de partea Antantei în august 1916, Oct. C. Tăslăuanu s-a înscris ca voluntar în armata română, cu gradul de locotenent. Prin ordinul nr. 326 din 14 septembrie 1916 este numit translator informator pe lângă Centrul de Informații, condus de maiorul Gheorghe Popescu².

Paralel, O. Tăslăuanu s-a preocupat de organizarea corpului voluntarilor români pri- zionieri în Rusia, care să lupte pe frontul românesc. În acest scop, el a redactat și semnat împreună cu Vasile Lucaciu, Onisifor Ghibu, Ioan I. Nistor, Vasile C. Osvadă, Iorgu Toma și Dimitrie Marmeliuc un document intitulat *Memoriu asupra înființării Legiunii românilor subjugăți*, înaintat la începutul lunii septembrie 1916 Consiliului de Miniștri al României. Vorbind în numele zecilor de mii de refugiați din Transilvania și Bucovina, autorii declarau că "voim să luptăm parte activă la cucerirea pământului în care ne-au lăsat părinții și în care odihnesc părinții noștri". Prin aceasta, ei doreau să demonstreze urmașilor "că și românii din ținuturile subjugate au luptat alături de ostașii reatului pentru întruparea României Mari și că prin sângele lor au răscumpărat unitatea politică la care au visat veacuri întregi". Semnatarii memoriului cereau "înființarea de regimente ardeleni și bucovinene", care să se compună din foștii soldați români ai armatei austro-ungare, veniți în România în cursul războiului și din prizonierii români din Rusia. Aceste regimente s-ar putea organiza în cadrul corpurilor existente fie în corpuri noi. Autorii documentului precizau că numărul soldaților români ardeleni și bucovineni refugiați în țară este de cca 10-15 mii, iar al prizonierilor din Rusia trece de 100000, împreună ar da deci două corpuri de armată³.

Memoriul a avut o importanță deosebită în acele împrejurări, el exprimând dorința fermă a refugiaților ardeleni, bănățeni și bucovineni aflați în România și a prizonierilor români din Rusia de a lupta cu arma în mână pentru întregirea țării. Documentul avea deci o valoare morală și politică, el nu a avut însă ecou. De aceea, doi reprezentanți ai voluntarilor români din Rusia: Victor Deleu și Vasile C. Osvadă au adresat un memoriu similar generalu-

lui Prezan, în care solicitau, din nou, constituirea unităților de voluntari⁴, dar nici acest document nu a avut rezultatul scontat.

Cu toate acestea, românii refugiați din Transilvania și Bucovina aflați la Iași au continuat demersurile în vederea organizării voluntarilor români în țările aliate. Martor al acestor momente, Octavian C. Tăslăuanu consemna în amintirile sale că la începutul anului 1917, redacta și înainta autorităților române *Memoriul asupra înființării Legiunii Românilor subjugăți*. Documentul arăta că "organizarea legiunii se impune din punct de vedere politic, psihologic și se întemeiază pe principiul de dreptate (...) și de libertate dictat de voința popoarelor ce o alcătuiesc, statul austro-ungar nu este decât o sumă de nedreptăți, inegalități și asupriri, care nu constituie o necesitate istorică". Documentul sublinia, de asemenea, că "din rândurile foștilor cetățeni ai monarhiei dualiste, se constituie o clasă care se ridică cu armele în mâini pentru a o dărâma și desființa". În aceste legiuni s-ar exprima răspicat voința colectivă a foștilor cetățeni oprimați ai imperiului bicefal de a dizolva statul austro-ungar. În memoriu se fac propuneri pentru organizarea legiunii. Ea trebuie să cuprindă un birou central, care să urmărească înrolarea românilor din Transilvania, Banat și Bucovina aflați în România, Rusia, SUA și Italia. Regimentele ardeleni urmau să fie grupate mai întâi într-o divizie, apoi într-un *Corp legionar al românilor subjugăți*. Acest corp trebuia să fie comandat de un ofițer superior din armata română numit la propunerea Marșalului Cartier General Român de către regele Ferdinand. Comandamentul cuprindea: 1. Biroul Intendenței și al Personalului; 2. Biroul Recrutări; 3. Biroul Organizării și Instrucției⁵. Documentul nu a avut ecou imediat.

Atitudinea autorităților civile și militare române se explică prin faptul că desfășurarea operațiunilor militare, retragerea în Moldova, cu cortegiul ei de lipsuri și suferințe au făcut ca problema Corpului Voluntarilor români să fie amânată. Armata română nu dispunea de cantități suficiente de echipament, armament și muniție. Pierderile în acest domeniu în campania din vara și toamna anului 1916 erau enorme. De asemenea, transportarea și echiparea voluntarilor români din Rusia necesita timp, fonduri și mijloace de deplasare, care nu erau la îndemâna autorităților române.

Guvernul român și MCG au încredințat prin ordinul nr. 1192 din 23 februarie 1917 generalului Constantin Coandă misiunea de a organiza Corpul Voluntarilor români din Rusia, având ca șef de stat major pe Lt. colonelul Pietraru. Tot acum a fost elaborat, potrivit lui O. C. Tăslăuanu, un *Proiect de organizare a Corpului Voluntarilor români din Rusia*, care prevedea: 1. Constituirea unei comisii mixte româno-ruse de recrutare a voluntarilor. 2. Organizarea de câmpuri de instrucție (timpul afectat acestei activități fiind de 1 1/2 - 2 luni). 3. Folosirea majorității voluntarilor în infanterie⁶.

Voluntarii români din Rusia se concentrează în tabăra de la Darnița, lângă Kiev, unde frigul și alimentația precară le creau probleme. Cu toate acestea, mii de voluntari se deplasau spre Darnița. Sever Bocu, martor din Iași al acestor evenimente, scria: "Și fără alt ordin de mobilizare decât cuvântul său, fiii Ardealului și Banatului aleargă cete-cete și suvoaie, făcând la Kiev, armata de dezrobire a voluntarilor"⁷.

La 10/23 aprilie 1917 în cadrul adunării Corpului de Voluntari s-a hotărât elaborarea unui Manifest. La această primă adunare a fost aleasă o comisie pentru redactarea manifestului formată din dr. Victor Deleu, dr. Octavian Vasu, dr. Nicolae Nedelcu, dr. Gavril Iuga, dr. Vasile Chiroiu, dr. Trifan Ghilezan (avocat), Simion Gocan și Emanoil Isopescu (profesor). Rolul principal în redactarea manifestului l-a avut dr. Pompiliu Nistor. Acest document, intitulat *Manifest al voluntarilor români, ardeleni și bucovineni*, purta 500 de semnături și a fost aprobat de Adunarea voluntarilor români de la Darnița în 13 aprilie 1917. Apelul exprima

angajamentul voluntarilor români din Rusia de a continua lupta armată pentru înfăptuirea reîntregirii naționale “de a uni tot poporul, tot teritoriul românesc din monarhia Austro-Ungară în una și nedespărțită Românie liberă și independentă”. Semnatarii manifestului consideră insuportabilă dominația, care trebuie înlăturată. Ei își bazau acest punct de vedere pe comunitatea de limbă, viață politică, cultură: “noi care în limbă și cultură, în structura socială, în întreaga noastră ființă etnică și politică formăm un trup unic și nedespărțit cu toate celelalte părți constitutive ale națiunii române, cerem cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma cu ea un stat național românesc (...). Pentru acest ideal ne punem în cumpănă tot ce avem, viața și averea noastră, femeile și copiii noștri (...), ne oferim brațele și sângele nostru tânăr și generos pentru întruparea idealului nostru. Sângele nostru nu se va vărsa în zadar. Credem ferm că între viitoarele state fericite naționale și democratice va fi și România tuturor românilor”⁸.

Declarația de la Darnița a avut un ecou deosebit în țară și peste hotare, ea fiind tradusă în limbile rusă și franceză. Documentul a fost trimis la 23/27 aprilie 1917 guvernului provizoriu rus, comitetelor muncitorești ale soldaților din Petrograd, Moscova și Kiev, ziarelor și revistelor rusești, organizațiilor naționale cehe, sârbe, polone și rutene din Rusia.

Declarația de la Darnița a avut un puternic ecou și în rândurile voluntarilor români aflați în Rusia. O. C. Tăslăuanu consemna în memoriile sale că la 14 mai 1917, un grup dintre ei a adresat Marelui Stat Major al armatei române un memoriu în care cerea ca toți prizonierii din Rusia care sunt înscrși ca voluntari pentru arma română să fie concentrați într-un lagăr comun. Totodată, ei își reafirmă dorința nezdrușcinată de a lupta în rândurile armatei române cu scopul înfăptuirii dezideratului național, în cuvinte deosebit de expresive: “Un singur ideal ne-a condus, un singur ideal ne conduce! Victoria! Sfințenia idealului nostru pretinde ca orice fire a neamului zdrobit să-și facă datoria”⁹. În aceste împrejurări, lt. colonelul Pietraru și Constantin Diamandi ministrul României la Petrograd, au făcut noi demersuri în lunile aprilie - mai 1917 pentru crearea corpului de voluntari. S-a stabilit ca voluntarii în tabără să fie transportați treptat în țară. Aici au fost luate toate măsurile necesare. Pe lângă Ministerul român de război s-a creat “Serviciul central al voluntarilor români de peste hotare”, care avea ca atribuții organizarea și recrutarea voluntarilor aflați în Rusia. Totodată a fost elaborat și aprobat regulamentul de funcționare al Comandamentului corpului legionar al românilor subjugăți. Pe lângă Marele Stat Major al armatei române s-a creat Biroul ardeleni - bucovineni (prescurtat A.B.)¹⁰. În noile condiții s-a trecut la echiparea și pregătirea primului batalion de voluntari români din Rusia în vederea trimerii lui în țară. Această acțiune a durat zece zile, organizatorii reușind să înlătore obstacolele intervenite. Amintindu-și de aceste momente febrile, O. C. Tăslăuanu nota în amintirile sale: “Cu toată lipsa de mijloace, întrucât eram la începutul organizațiunei, cu toate greutățile ce am întâmpinat, am reușit să pornesc în sera zilei de 3 iunie sub comanda maiorului Aldescu din armata română un tren special cuprinzând 116 ofițeri și 1200 de soldați complet echipați”¹¹.

Primul batalion de voluntari a plecat din Kiev în seara zilei de 3 iunie 1917, iar a doua zi în jurul orei 17, trenul a ajuns la Chișinău, unde i s-a făcut o primire entuziastă. După trei zile de drum, în după amiaza zilei de 7 iunie 1917, voluntarii ardeleni - bucovineni au sosit la Iași într-o atmosferă sărbătorească. Erau prezenți ministrul de război Vintilă Brătianu, șeful marelui Stat Major al armatei - generalul Constantin Prezan, generali, ofițeri, poetul Octavian Goga. În numele întregii armate române, generalul Prezan a rostit un cuvânt de bun sosit¹². Consemnând această mișcătoare primire, un ziar al vremii scria: “Urale entuziaste se ridică în aer când trenul se oprește în fața peronului. Din fiecare vagon răspund glasurile călduroase ale voluntarilor. E un moment de profundă emoție. Privirile și ochii

umezi spun mai mult ca oricâte cuvinte¹³.

În dimineața zilei de 8 iunie, pe câmpul de instrucție al Brigăzii a III-a a Corpului I armată, numit "Moara de vânt", a avut loc solemnitatea depunerii jurământului în frunte cu Ion I. C. Brătianu, cu președintele Senatului - Porumbaru și al Camerei - V. Gh. Morțun, numeroși parlamentari, primarul orașului, poetul Octavian Goga, generalii Berthelot, Scherbacev, Prezan.

În după amiaza aceleiași zile, istorica Piață a Unirii a fost martora unei impunătoare manifestații. Aici au vorbit: I.I.C. Brătianu, O. Goga, I. Nistor, V. Deleu și N. Iorga. Ei au subliniat semnificația deosebită a acestui eveniment, care prefigura înfăptuirea României Mari.

Aflat pe front, O. C. Tăslăuanu a primit cu satisfacție sosirea primului batalion de voluntari transilvăneni și bucovineni în Iași. El a scris un articol intitulat *Către noii ostași ardeleni*, pe care l-a publicat în paginile ziarului *Neamul Românesc* din 22 iunie 1917. Autorul preciza că ardelenii aflați pe front au primit evenimentele ce se derulau în capitala provizorie a României cu mare satisfacție căci, "o rază de bucurie ne-a înseninat sufletele încercate, întărindu-ni-le în credința căreia ne închinăm de la începutul războiului european. Inimile noastre v-au strâns în brațe cu dragoste ca pe niște vechi și buni tovarăși de fapte de care am fost despărțiți multă vreme (...). Ochii noștri s-au înnoirat de lacrimi când am citit că ați sosit în strămoșia colțului de pământ românesc în care ne-au ghemuit nădejtile". Semnatarul articolului adresa un cuvânt de bun venit cămarazilor sosiți sub flamurile naționale, pentru a căror apărare, timp de zece luni de zile au sângerat mii de ardeleni, pentru biruința cărora mai luptă fără preget miile care au mai rămas". O. C. Tăslăuanu a reliefat apoi, că prin voluntarii sosiți la Iași a fost prezent întreg Ardealul în capitala provizorie a României. "Ceata noastră, a celor care au slujit până acum cu credință steagurile românești a fost toată la sărbătoarea mare ce ne-a încheiat într-un singur trup și suflet pentru toate vremurile". În final, autorul articolului a evidențiat semnificația primului batalion de voluntari ardeleni bănățeni și bucovineni "Venirea voastră, dragi și norocoși tovarăși de arme, a luminat cerul nădejdilor noastre ale tuturor. Ea înscrie o nouă epocă de vitejie în istoria poporului nostru, care astăzi arde de o singură dorință de a merge înainte¹⁴.

După sosirea primului batalion de voluntari au venit în Iași și alte unități. În Rusia este trimisă și misiunea militară a voluntarilor români, condusă de maiorul Victor Cădere. La sfârșitul lunii septembrie 1917, refugiații ardeleni aflați în Iași au adresat un nou memoriu referitor la organizarea Legiunii românilor subjugăți, fără a primi răspuns favorabil. De aceea, Victor Deleu și Octavian C. Tăslăuanu au luat legătura la 9 octombrie 1917 cu colonelul Stârcea, adjutant regal, care i-a informat că ideea diviziilor, a legiunilor nu a fost aprobată de Suveran, ci numai constituirea de regimente ale voluntarilor ardeleni și bucovineni. O. C. Tăslăuanu consemna peste ani în memoriile sale referitor la acest demers: "Luni dimineața (9 oct. 1917) am luat pe Deleu și ne-am dus la colonelul Stârcea. Ne-a comunicat că ideea diviziilor (a legiunilor) nu a fost aprobată de M. S. regele, dar a aprobat înființarea de regimente ale voluntarilor ardeleni și bucovineni. Ne-a rugat să ne mulțumim deocamdată cu atât și că mai târziu se vor înființa și diviziile¹⁵. În Rusia au fost înființate: Corpul voluntarilor români și serviciul prizonierilor români, condus de lt. col. Petraru. De asemenea au fost organizate trei regimente: 1. Turda, 2. Alba Iuliă, 3. Avram Iancu: la 13 oct. 1917, Marele Cartier General Român a hotărât înființarea Corpului voluntarilor cu sediul la Hîrlău, iar la 4-17 noiembrie comanda fiind încredințată colonelului Marcel Olteanu¹⁶.

Crearea Corpului voluntarilor a avut o semnificație istorică majoră. Surprinzând importanța acestui eveniment, Tăslăuanu aflat pe front, scria că ea reprezintă: "Opera sufle-

tului ardelenesc a conștiinței naționale ardelenene, care a fost trează pretutindeni unde s-a găsit. La înființarea organizației militare a ardelenilor au colaborat multe energii și nimeni nu poate pretinde exclusivitatea meritului de a-l înfăptui. Îmi revendic însă partea de merit care mi se cuvine, de colaborator la realizarea acestei opere. La 1 sept. 1916 (stil nou) am propus și eu în scris (...) și tot eu am lucrat la Onești la memoriul și regulamentul. În urma intervențiilor mele la Iași în octombrie 1917 s-a aprobat în baza memoriului prezentat de mine, înființarea de unități ardelenene. Aceasta este partea mea de colaborare la Corpul voluntarilor ardeleni și bucovineni pe care nu pot permite să o treacă sub tăcere cei ce știu acest lucru și cărora le place să se laude cu vrednicia altora¹⁷.

Lovitura de stat din Rusia, condusă de Lenin, a creat mari probleme României, deoarece armata rusă nu a continuat operațiunile militare alături de Antantă, semnând armistițiul de la Brest-Litovsk la 20 noiembrie - 3 decembrie 1917 cu Puterile Centrale. Generalul Scerbacev, comandantul forțelor ruse de pe frontul românesc a trimis o scrisoare în aceeași zi feldmareșalului Mackensen și arhiducelui Iosif, prin care propunea începerea tratativelor pentru încheierea unui armistițiu cu trupele române pe frontul românesc în orașul Focșani. A doua zi, el a informat comandamentul român în legătură cu demersurile sale. Relevând acest lucru, O. C. Tăslăuanu preciza în memoriile sale că în cursul nopții de 20/21 noiembrie 1917 (stil vechi) "rușii au întrebat comandamentul nostru dacă trimitem și noi parlamentari pentru încheierea unui armistițiu. Li se răspunde că nu avem nici un ordin. Azi 3 p.m. de la Corpul 30 Armată rusă a plecat pe Valea Uzului o delegație compusă din 20 ofițeri și 3 soldați ruși ca să predea un plic Arhiducelui Iosif și mareșalului Mackensen. Ofițerul nostru de legătură raportează că delegația rusească a fost bine primită și dusă cu automobilul până la cartierul Diviziei 70 honvezi, unde a predat plicul"¹⁹.

La 21 noiembrie 1917, Consiliul de Miniștri al României a hotărât încheierea armistițiului pentru toate trupele române și ruse care operau pe frontul cuprins între Nistru și Marea Neagră. Tot cu acest prilej a fost stabilită componența delegației române condusă de generalul Alexandru Lupescu, subșeful Marelui Stat Major al Armatei, însoțit de trei colonei, care urmau să trateze condițiile armistițiului, precizându-se că acesta are un caracter pur militar, excluzând considerațiuni politice²⁰.

În urma tratatelor la 26 noiembrie / 9 decembrie 1917 a fost semnat la Focșani armistițiul între armatele ruse și române de pe frontul românesc pe de o parte, și armatele germano-austro-ungare, bulgare și turce operând pe același front, pe de altă parte. Armistițiul avea un caracter provizoriu, ambele părți fiind reciproc obligate să anunțe reluarea ostilităților cu 72 de ore înainte de reînceperea lor, să înceteze toate operațiunile terestre și aeriene, se interzice trimiterea de patrule, consolidarea pozițiilor, slăbirea unităților pe front prin retrageri individuale sau colective. De asemenea, intrarea în zona neutră era interzisă²¹.

La 2 ianuarie 1918, la Oradea a avut loc ședința de constituire a Comitetului Național al Românilor subjugăți din Monarhia Austro-Ungară, din care făcea parte și Octavian C. Tăslăuanu. El reprezenta, alături de Victor Deleu, Sever Bocu și Mihai Popovici, corpul voluntarilor români. Președinte a fost ales George Baiulescu, fost primar al Brașovului după intrarea armatei române în Transilvania, iar secretar general a fost desemnat O. C. Tăslăuanu²².

La începutul anului 1918, situația din Rusia se deteriorează și mai mult, România trecea prin momente grele. La 29 ianuarie / 10 februarie 1918, Ion I. C. Brătianu și-a prezentat demisia iar în aceeași zi s-a constituit un guvern prezidat de generalul Alexandru Averescu. Noul cabinet a început tratativele de pace cu inamicul. Situația devenea foarte grea pentru voluntarii ardeleni și bucovineni aflați în țară, deoarece mulți dintre ei fuseseră condamnați

la moarte în contumacie pentru trădare de patrie. Relevând acest lucru, O. C. Tăslăuanu scria în memoriile sale că "Dacă România va semna pacea, și (voluntarii n.n.) vor fi pradă monarhiei austro-ungare pe care au trădat-o (...). De aceea fără nici o ezitare am luat hotărârea să ne punem sub protecția aliaților și în special a Franței și să plecăm înarmați prin Rusia pe unul din fronturile apusene"²³. Această alternativă era avută în vedere și de cabinetul condus de Al. Averescu, care potrivit lui Tăslăuanu socotea "ca întreg, corpul voluntarilor ardeleni și bucovineni să părăsească înarmat Moldova, și sub conducerea ofițerilor francezi să străbată cum va putea Rusia (...). După ce guvernul ne dăduse autorizația să plecăm, am luat contact cu misiunea militară franceză sub comanda generalului Berthelot ca să fixăm amănuntele"²⁴.

Semnarea tratatului preliminar de pace de la Bufta - București în martie 1918 a determinat Misiunea militară franceză condusă de generalul Berthelot să părăsească țara. "Guvernul român - notează șeful misiunii franceze într-un raport adresat superiorilor săi - a cerut pentru misiunile aliate un tratament de curtoazie și a solicitat ca ele să poată traversa teritoriul imperiilor centrale"²⁵. Cu toate acestea, generalul Berthelot a plecat prin Rusia spre Franța. În drum spre patrie, membrii misiunii franceze au atras prizonierii transilvăneni, bănățeni și bucovineni aflați în țara vecină. La Samara, de pildă, un grup de ofițeri din Corpul voluntarilor din Rusia, în frunte cu Voicu Nițescu, a luat legătura cu șefii misiunii militare franceze încadrându-se în armata Franței pentru a lupta pe frontul de vest²⁶.

În aceste condiții a fost desființat Corpul voluntarilor români. După desființarea acestui organism, O. C. Tăslăuanu a trecut în Basarabia unde a desfășurat o susținută activitate. De aici, el a luat legătura cu Ion Cantacuzino la Paris printr-o scrisoare expediată la 9/22 iunie 1918. Tăslăuanu l-a informat pe dr. Cantacuzino că în aceeași zi Comitetul Național al Românilor Emigrați din Austro-Ungaria s-a întrunit hotărând inaugurarea unei propagande în străinătate pentru cauza națională și în țările aliaților noștri din Occident. Autorul scrisorii a precizat, în continuare, că acest comitet își lărgeste cadrele introducând în sânul său și alți oameni a căror personalitate constituie o garanție pentru continuarea luptei naționale. De aceea, semnatul scrisorii îi propunea președenția comitetului creat la Odesa în 2 ianuarie 1918, motivându-și poziția prin cunoașterea sentimentelor patriotice ale lui I. Cantacuzino și "apreciind bunele servicii naționale ce puteți aduce neamului în Franța, spre care ne îndreptăm toate speranțele, comitetul nostru vă proclamă președinte al său, rugându-vă să binevoiți a primi expresia deosebitei stime ce vă păstrăm"²⁷.

În vara anului 1918. Antanta a organizat o ofensivă de mari proporții pe frontul de vest, soldată cu victorii fulgerătoare. Înfrângerile suferite de puterile Triplei Alianțe au făcut ca rând pe rând aceste forțe să capituleze, mai întâi Bulgaria, Turcia, apoi Austro-Ungaria iar în final Germania.

În noile condiții, Al. Marghiloman a prezentat la 24 octombrie/16 noiembrie 1918 demisia cabinetului său în fața guvernului. În aceeași zi s-a format un guvern prezidat de generalul C. Coandă. Imediat, Regele Ferdinand a decretat remobilizarea armatei române. Tot acum a fost reînființat corpul voluntarilor români. Mulți ofițeri ardeleni și bucovineni au însoțit armata română în Transilvania și Banat. Acest organism militar a avut astfel un rol important în realizarea unității naționale prin actele plebiscitare de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia.

În alegerile din noiembrie 1919, Octavian C. Tăslăuanu a fost ales deputat al corpului electoral Tulgheș în primul Parlament al României întregite, la a cărei înfăptuire a luptat cu arma, cuvântul și condeiul.

NOTE

1. O. C. Tăslăuanu, *Spovedanii*, Ediție de Gelu Voican și Vasile Netea, București, 1976, p. 76-83.
2. Octavian C. Tăslăuanu, Volum comemorativ (coord. prof. Ilie Șandru), Miercurea Ciuc, 1978, p. 10-12.
3. Biblioteca Academiei Române - Secția Manuscrise (în continuare se va cita BAR secția Mss.), Arh. O. C. Tăslăuanu, mapa VIII, acte 4. Constantin I. Stan, *Intrarea României în război de partea Antantei și atitudinea românilor aflați în străinătate*, în *Apulum* XXIV, 1987, p. 326-327.
4. B.A.R., secția Mss., Arh. O. C. Tăslăuanu, mapa IX varia 3; Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară 1917-1918. Amintiri*. Ediție de Octavian C. Ghibu, Chișinău, 1992, p. 171-172; Corneliu Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu, Leul de la Sisești 1852-1922. Viața și faptele lui*, Satu Mare, 1936, p. 121-124.
5. B.A.R., Secția Mss., O. C. Tăslăuanu, mapa IX varia 3.
6. O. C. Tăslăuanu, *Spovedanii VII Sub flamurile naționale*, vol. III, *Corpul voluntarilor români din Rusia* (manuscris aflat în posesia familiei), f. 2-16; Constantin I. Stan, Doru E. Goron, *Contribuții aduse de voluntarii români transilvăneni și bucovineni la realizarea unității naționale românești (1916-1918)*, în *ActaMP*, IX, 1987, p. 133.
7. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, (mss.), vol. III, f. 35-39.
8. "Vestul", Timișoara, nr. 233, din 6 ianuarie 1940.
9. "România", Iași. I nr. loc, din 14 mai 1917; Petru Nemoianu, *Prima Alba Iulia Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, 1922, p. 26-29; Ioan I. Șerban, *Primul corp al voluntarilor transilvăneni și bucovineni din Rusia*, (I), în *Apulum*, XXV, 1993, p. 443-446.
10. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, (mss.), vol. III, f. 50-52.
11. *Ibidem*, f. 60-61; BAR, secția Mss., Arh. O. C. Tăslăuanu, mapa IX, varia 7 b; 16 a.
12. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, (mss.), vol. III, f. 96.
13. BAR, Secția Mss., Victor Deleu *biografie Voluntarii români transilvăneni bucovineni - 8 iunie 1917*, vol. V., f. 514; O. Ghibu, *op. cit.*, p. 218; 223.
14. Evenimentul, Iași, XXV, nr. 104, din 10 iunie 1917.
15. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, vol. II, *La corpul IV Armată*, (mss.), f. 65-68.
16. *Ibidem*, f. 131.
17. *Ibidem*, f. 133-134, „Gazeta voluntarilor”, Cluj I, nr. 12, din 25 martie 1923.
18. Gelu Voican, *Contribuția lui Octavian C. Tăslăuanu la istoriografia primului război mondial*, în vol. *Octavian C. Tăslăuanu, op. cit.*, p. 99-100.
19. Comte de Saint Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Paris, 1953, p.473.
20. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, (mss.), vol. II, f. 175.
21. Arhivele Naționale, București, fond Președenția Consiliului de Miniștri-Miscelane, dos. 1 1917, f. 4; Al. Ioanițiu, *Războiul României 1916-1918*, vol. II, București, f. a., p. 363.
22. *Ibidem*.
23. O. Goga, *Ne învăță Mărășeștii* Ed. de Stelian Neagoe, Iași, 1983, p. 152-153; O. Ghibu *op. cit.*, p. 496-498; Constantin I. Stan, *Contribuții privind activitatea lui Onisifor Ghibu pentru realizarea desăvârșirii unității naționale (1916-1918)*, în "ActaMN". XXIV-XXV/1987-1988, p. 760-761.
24. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, vol. IV (mss.), *Activitatea românilor emigrați din Austro-Ungaria la Iași*, f. 5-6.
25. *Ibidem*, f.6.
26. Michel Roussin, *La mission militaire française en Roumanie pendant la premiere guerre mondiale*, vol. I, Paris, 1972, p. 99-102.
27. Constantin I. Stan, *Plecarea misiunii franceze din România*, în "Revista de istorie militară", nr. 2/1992, p. 10-11.
28. O. C. Tăslăuanu, *op. cit.*, vol. IV, (mss), f. 72-73.
29. Vezi detalii la: Constantin I. Stan, *Reluarea luptei de către armata română octombrie-noiembrie 1918*, în "Apulum", XXIII, 1986, p. 347-358.

OCTAVIAN C. TĂSLĂUANU AND THE BODY OF THE ROMANIAN VOLUNTEERS
FROM RUSSIA
(Summary)

This study deals with the presenting of some short bibliographic data, related to Octavian C. Tăslăuanu, a son of Harghita county.

The author of this study presents the activity of this personality in support of the creation of the body of Romanian volunteers from Russia. We are given here his approaches to the Romanian rulers, with a view to create this military organism.

The author of this study stops on the declaration from Darnița of March 1917, emphasizing the democratic and popular features of this document. At the same time, the role Tăslăuanu had in the mobilizing of the Romanian volunteers sent in June in the first batallion to Iași, in 1917. It is surprised the moment of the formation of the body of Romanian volunteers, with a strong accent on the role that Octavian C. Tăslăuanu had.

*To draw a conclusion, the author points out to the patriotic character of Octavian Tăslăuanu's activity, within the framework of the Body of The Romanian Volunteers from Russia, a component part of this activity during the first world war, meant to contribute to the making of Great Romania.

DOCUMENTE INEDITE DESPRE SUFERINȚELE ROMÂNILOR ÎN ANII DIKTATULUI DE LA VIENA

Virgiliu Theodorescu, Elisabeta Theodorescu

Textul sentinței,¹ adoptat de cei care s-au considerat îndreptățiți de soarta armelor să se manifeste ca "arbitri" în litigiul pe care Ungaria pretinde că îl avea în probleme teritoriale cu România, prevedea² o serie de "facilități" pentru românii care benevol ar fi optat să părăsească teritoriul Ungariei. Evenimentele ulterioare au arătat că a rămas numai o simplă prevedere. Mai mult, guvernul ungar se angaja³ să asigure persoanelor de etnie română aceleași drepturi ca și celor de etnie maghiară. Aceste prevederi au fost însă încălcate din momentul trecerii la aplicarea Diktatului de la Viena. Au fost zile, au fost ani de suferință, intoleranța manifestându-se în cele mai diverse modalități ca să impună o dezrădăcinare a românilor pentru a asigura la scurt timp o purificare etnică a noilor teritorii, care în mod samavolnic fuseseră integrate prin rapt la Ungaria. Persuasiv, mimînd deplina preocupare pentru toți locuitorii țării, s-a procedat de fapt, conform unui plan elaborat prealabil și bine pus la punct, la înlăturarea prezenței românilor, ca argumentul nu năruului să nu-i mai fie defavorabil Ungariei. Gama procedeelor folosite a inclus⁴: bătaia, tortura, schingiuirea, trimiterea sub diverse pretexte la închisoare, asasinate, maghiarizări forțate. Oprimarea s-a manifestat chiar și prin măsuri ca: interzicerea portului românesc, tăierea poalelor cămășilor, obligativitatea purtării costumului unguresc, confiscări de brevete, salarii, pensii, îndepărtarea din funcții, din locuințe, și aducerea în acestea a coloniștilor maghiari, dărâmări de biserici, profanări de cimitire, linșări, înfometări, deportări, recomandări pentru emigrare, sancționarea celor care acordau ajutoare și pomeni, intimidări prin înscenări de procese, amenințări, percheziții, rechiziții, bătaii și schingiuri la adresa celor care cântau s-au vorbeau românește ș. a.

Sute de pagini de documente sunt relevante în acest sens. Cei care au scăpat cu viață, le-au scris pentru ca să fie cunoscute și de către viitorime ca manifestare a intoleranței față de aceia care aveau vina de a se fi născut și muncit pe aceeași vatră pe care și moșii și strămoșii lor au apărut-o, transmitînd-o ca moștenire pentru urmași.

Din aceste pagini recurgem acum la citarea a numai câtorva situații care sunt edificatoare.

În nota informativă pentru perioada 1-18 septembrie 1940 sunt raportate⁵ o serie de atrocități comise de ocupanții horthyști în teritoriul Transilvaniei de nord-vest. Marele Stat Major - Biroul de Informații - a consemnat declarațiile profesorului Helga și ale câtorva țărani fugiți din Huedin. Aceștia au fost îngroziți de supliciu la care a fost supus protopopul ortodox Aurel Munteanu, judecătorul dr. Moga și popa Iosif. Ei au fost schingiuiți de unguri și, apoi, uciși. Protopopul a fost ars cu paie în piața satului.

La 28 septembrie 1940, în localitatea Mociu, cetățeanul Vasile Burzău, fost primar al comunei Mureșenii de Câmpie, făcea în fața preotului o declarație⁶, arătând motivele pentru care s-a refugiat la Mociu. Menționează asasinatele la care s-a dat armata maghiară împotriva românilor. Concretizează cu cazul familiei preotului greco-catolic Andrei Bojor, care a fost exterminată, inclusiv fiul și nora declarantului, în total 11 persoane. Precizează că nu se cunosc cauzele unei asemenea măsuri represive. Amintește că la cercetarea făcută în groapa comună unde au fost aruncate cadavrele acestora s-a putut constata că "aveau capetele

zdrobite, străpunse cu baionete, complet desfigurate și ciopârțite“.

Fapta a îngrozit satul, și “de frică, noaptea, mare parte a locuitorilor doarme în hotar, prin pădure“. Referitor la acest măcel o altă declarație⁷ oferă câteva detalii. La 28 septembrie 1940 în localitatea Mociu aducea și Iuliu Mureșan informații despre asasinatul din noaptea de 23 septembrie, petrecut în casa preotului, cumnatul său. Menționând că el își desfășura activitatea în pădurea din hotarul localității, participând la exploatarea acesteia, a auzit împușcăturile care veneau din direcția casei lui Andrei Bujor. Amintește că în zilele anterioare, această casă a fost percheziționată și că, respectiv preotului i-au fost rechiziționate produse pentru armata maghiară. A auzit despre cele petrecute a doua zi, aflându-se cu treburi la Mociu. Măcelărirea rudelor sale l-au determinat să se hotărească să nu se mai întoarcă la Mureșenii de Câmpie. Descrie valorile mobile aflate anterior în casa și gospodăria cumnatului său, și cele ale sale, ce le avea adăpostite acolo.

Cazul n-a fost o excepție, așa cum probează numeroasele rapoarte și sinteze, din zonele de activitate ale celor care le-au întocmit.

La 20 noiembrie 1940, de la Târgu Mureș era transmis, “printr-o credincioasă care merge la Cluj“, episcopului Iuliu Hossu un raport⁸ de către protopopul bisericii greco-catolice din “zona secuimei“. Această “foarte palidă icoană a ceea ce s-a întâmplat acolo a fost întocmită pe baza rapoartelor primite de la parohii pentru a releva situația creată prin acțiunea de trecere silită la religia romano-catolică sau la cele reformate“ (vezi Anexa 1). Se desfășura o complexă operă de maghiarizare a românilor, fapt dovedit și de măsura de a impune preoților să nu mai officieze slujbe în limba română. Raportul⁹, înaintat la 13 noiembrie 1940 de Iosif Pop, protopop delegat arhiepiscopesc din Târgu Mureș, ca să ajungă ie-rarhic la conducerea bisericii greco-catolice, releva situația creată de intervenția organelor militare ale armatei horthyste, care impunea preoților din zonele cu populație românească să officieze slujbe în limba maghiară (vezi Anexa 2).

Procesul de maghiarizare a inclus și zona Tulgheșului. Este oglindit într-un raport¹⁰ din 25 noiembrie 1940 de către preotul Victor Gergely de la Oficiul Parohial Greco-Catolic din Tulgheș - Ciuc (vezi Anexa 3). Au fost ani de suferințe, dar și de tenace rezistență, fiecare clipă putând fi fatală pentru tot ceea ce se constituia simțire și trăire românească.

Pentru a înțelege ansamblul acestor atrocități, petrecute sub ocupație horthistă în toamna anului 1940, sunt relevante rapoartele consulilor României de la Oradea și Cluj.

Referitor la soarta parohiilor ortodoxe române din teritoriul Transilvaniei de nord-vest este semnificativ tabloul comparativ întocmit¹¹ de Consulatul General al României de la Oradea pentru circumscripția teritorială Oradea. Sunt redată situațiile de la 31 august 1940 la 24 noiembrie 1940. Astfel, din cele 106 parohii din subordinea Episcopiei din Oradea, 46 preoți fuseseră nevoiți să se refugieze în România, iar 12 fuseseră expulzați. În județele Sălaj și Satu Mare, din cele 75 de parohii mai rămăsese la post 1 preot, ceilalți fiind expulzați. În dieceza Oradea, 40 de preoți au fost forțați să plece în România sau au fost expulzați. În Episcopia Baia Mare lipseau 8 preoți.

Tot la 24 noiembrie 1940, Ion Chinezu, consulul general al României la Cluj adresa¹² lui Gheorghe Crutzesu, reprezentantul României în capitala Ungariei, un raport prin care îi aducea la cunoștință situația bisericii ortodoxe din episcopia acestei zone. Menționează omorurile, refugiile, expulzările, detențiile de preoți, închiderile de biserici prin ordin militar, confiscarea de clopote, “transferul“ de biserici către alte culte, neplata salariilor preoților. Referindu-se la situația bisericii greco-catolice menționează și în acest caz acțiunile ostile din partea ocupanților, se sublinează faptul că se desfășoară o campanie de trecere forțată la cultul romano-catolic sau la cultele reformate. Procesul era în plină desfășurare, cu concursul

armatei, jandarneriei, mai ales în secuime. Multe din relatările care ne-au rămas mărturie din anii următori sunt laconice, dar zguduitoare prin tragismul care-l degajă.

Învățătorul Ion Butnariul din Bicazul Ardelean, județul Ciuc, raporta,¹³ la 9 ianuarie 1941, Episcopiei greco-catolice despre situația din județ unde s-au înmulțit acțiunile de forțare a populației de a renunța la religia greco-catolică în favoarea celei romano-catolice. Totodată, arăta că o serie de biserici au fost transformate în cazărmi, magazii, iar preoții au fost alungați peste graniță. Se cerea promptă intervenție care să stopeze aceste persecuții la adresa celor peste 30.000 credincioși, trimiterea de preoți și salariile cuvenite.

Nu întâmplător la 23 august 1941 Ion Chinezu propunea¹⁴ Ministerului Afacerilor Străine ca din bogata documentație pe care o deținea, precum și cu cea care se putea obține de la Consulatul din Oradea, Legația României de la Budapesta și alte surse, să fie elaborată o carte care să redea calvarul la care au fost supuși românii prin Diktatul de la Viena. El se angaja ca împreună cu juristul Aurel Negruș să întreprindă această muncă.

În județul Ciuc, la 14 aprilie 1942, în comuna Tulgheș¹⁵, armata maghiară, soldații, subofițerii și ofițerii "au năpădit în biserică în cursul slujbei Învierii. Aci au dat cu piciorul în paști și în cozonaci, spunând: numai porcii mănâncă de acestea. Au bătut oamenii, i-au fugărit din biserică și-au tras cu revolvele în biserică".

O sinteză a suferințelor populației românești o regăsim și în Memoriul întocmit de Vasile Stoica, la 12 februarie 1945. Mai mult, în acest document sunt prezentate și noile suferințe, create de organele locale ca urmare a poziției abortată de către Comandamentul Sovietic de la București, care, la 12 noiembrie 1944, a impus înlăturarea administrației românești ce se constituise după obținerea eliberării teritoriului de prezența trupelor Germaniei și Ungariei.

Lectura acestor pagini crează impresia irealului, a translării către alte făgașuri și în alte timpuri. Din păcate, aceste fapte sunt componente ale istoriei. Mai mult, coroborând evenimente ca cele de la 1848-1849, sfârșitul de veac XIX, 1918-1919, ca și cu datele mai recente, constatăm cu regret că la marea toleranță a românilor, sau, mai corect, la prea mare toleranță a predecesorilor noștri, mulți, prea mulți ne-au răspuns cu duritate, cruzime, bestialități, toate menite a ne leza ca identitate și neam. Deseori se recurge la solicitarea să nu mai privim în urmă, să nu mai readucem în atenție faptele trecute. Gravă eroare pentru cel care admite o asemenea teorie. Omul și societatea umană au ajuns la actuala etapă de dezvoltare tocmai prin recurgerea la învățămintele moștenite de la înaintași. A renunța la experiența acestora, faptul se constituie într-o mare pierdere. Acest veac cu confruntări de mare duritate ne-a dus, nu o dată, și la situații când urmașilor le-a revenit dificila, dar onorantă misiune de a prezenta scuze pentru cele înfăptuite de predecesorii lor. Gândim că o asemenea formulă i-ar onora și pe cei care astăzi ne impun să renunțăm la evocarea trecutului. Cine uită trecutul își reneagă prezentul și viitorul. Generațiile viitoare, fără trecut, s-ar construi ca ale nimănui. Avem trecut multimilenar plin de acte de demnitate, sacră moștenire pentru urmași. Nu putem ignora acest tezaur.

Lista abrevierilor:

Arhivele Naționale București=A.N.B.
 Președenția Consiliului de Miniștri=P.C.M.
 Cabinetul Ion Antonescu=C.I.A.
 Ministerul de Interne=M.I.
 Direcția Generală a Poliției=D.G.P.
 Emil Hațieganu=E.H.
 Vasile Stoica=V.S.
 Arhivele Naționale Târgu Mureș=A.N.Tg.M.
 Protopopiatul Greco-Catolic Târgu Mureș=Protopopiatul...

NOTE

1. A.S.M., *fond M.I.*, D.G.P., dosar 231/1940, f.7-8.
2. *Ibidem*, f. 7, punctul 3.
3. *Ibidem*, f. 8, punctul 5.
4. A.N.B., *fond E.H.*, dosar 20, f. 2-54; *fond P.C.M.*, C.I.A., dosar 114/1940, f. 211-212; 119/1940, f. 68-71; 121/1940, f. 27-29, 57-58; 458/1940, f. 26-27; *fond V.S.*, dosar I/163, f. 1-4, 56-59; *fond M.I.*, D.G.P., Probleme de Graniță, dosar 242/1940, f. 123-127; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Transilvania, dosar 43/1941, f. 136; Arh. St. C. a. dea, *fond Actele Prefectului*, Corespondența confidențială, dosar 4/1940, f. 1; *Clopote: Curierul Românesc*, anul VI, nr. 3, III/1994, p. 6. Clopotele de in Covasna Comolău, jud. Cv, IX/1940.
5. Marele Stat Major - Secția a II-a, *Studiu referitor la operațiunile militare ce au avut loc cu prilejul pierderii Basarabiei, Bucovinei de Nord, Ardealului de Nord și Cadrilaterului*, București, 1941, 75 p.; p. 46: Crime: protopopul A. Munteanu - Huedin, Biserici distruse: Comolău, jud. Trei Scaune, Mihăileni, Frumoasa, jud. Ciuc; Martiriul de la Huedin, în: Corneliu Albu, *Împotriva Diktatului de la Viena*, București, 1944, p. 169-173. A.N.B., *fond P.C.M.*, C.I.A.A., dosar 119/1940, f. 69.
6. *Ibidem*, dosar 121/1940, f. 68, copie; *P.C.M.*, dosar 458/1940, f. 4, copie: Raportul din 13 octombrie 1940, întocmit de Demetriu Rusu, protopop tractural în Sânnicoară, adresat episcopului greco-catolic de la Cluj, despre asasinatul de la Mureșenii de Câmpie.
7. A.N.B., *fond P.C.M.*, C.I.A., dosar 121/1940, f. 66-67, copie: 158/1940, f. 47 raportul lui Ion Chinezu, consul general al României la Cluj, din 24 noiembrie 1940.
8. A.N.B., *fond P.C.M.*, dosar 458/1940, f. 15-17.
9. *Ibidem*, f. 23; A.N.Tg.M., *Protopopiatul...*, dosar 1819/1940, f. 42, raportul din 9 decembrie 1940 referitor la refugiarea, expulzarea a 45 de preoți greco-catolici; f. 19, raportul din 13 noiembrie 1940 despre presiunile exercitate asupra preoților greco-catolici pentru a trece în subordinea Episcopiei de la Hodorog (Hajdudorogh) și oficierea slujbei în limba maghiară.
10. A.N.B., *fond P.C.M.*, dosar 458/1940, f. 47; A.N.Tg.M., *fond Protopopiatul...*, dosar 1819/1940, f. 36 scrisoarea din 10 decembrie 1940 referitoare la șicanele la adresa preotului Iosif Iacob de la Bilbor.
11. A.N.B., *fond P.C.M.*, dosar 458/1940, f. 26.
12. A.N.B., *fond P.C.M.*, C.I.A., dosar 158/1940, f. 44-49.
13. A.N.B., *fond P.C.M.*, dosar 458/1940, f. 48.
14. A.N.B., *fond V.S.*, I/126, f. 104-108.
15. A.N.B., *fond E.H.*, dosar 20, f. 5,36.

ANEXA 1

1940 noiembrie 2, Târgu Mureș. Raportul înaintat episcopului Iuliu Hossu de către protopopul bisericii greco-catolice din "zona secuimii", referitor la obligarea populației românești să treacă la religia romano-catolică sau cea reformată, acțiune inițiată chiar și în localitățile unde se vorbea românește, fapt pentru care se solicita intervențiile cuvenite pe lângă factorii responsabili.

Arh. Naț. Buc., fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 458/1940, f. 15-17.

EXCELENȚIA VOASTRĂ,

Printr-o credincioasă care merge la Cluj îndrăznesc a vă face cunoscut o foarte palidă icoană a situației din regiunea așa numită a Secuimei.

Rapoartele ce-mi sosesc cu întârzieri, sunt din calea afară de triste. Defecționează la reformați și unitari, trec la romano-catolici nu numai credincioși cari puțini la număr sunt parcă absorbiți de marea masă a celor de altă religie, nu numai cei reveniți la religia noastră în timpurile mai noi, ci credincioși vechi, care au format din vremuri vechi destul de puternice parohii greco-catolice și încă și aceia cari au vorbit între ei numai românește. Așa se raportează că au trecut cei dela Sovata (peste 600) la romano-catolici, cei de la Sântandrei câțiva la reformați, iar marea lor masă la romano-catolici. Aceștia din ambele sate vorbeau aproape numai ungurește. Stau la cumpănă gata de plecare Mereștii, cu aproximativ 600 suflete și Bolintineni cu aproximativ 300 suflete credincioși (aceștia din urmă vorbeau numai românește). Jalnică situație la Bezidul Nou și la Tălișoara.

Motivele sunt multe. Întâiul nu au preoți. În întreg județul Odorheiu sediul protop. stă Păr. Suciul celib., refugiat acolo de la Mărtiniș, unde biserica noastră a fost incendiată, la Baraolt avem pe părintele Parate, refugiat acolo de la părinți de la Aita Seacă și pe p. Husar de la Ciuc Sângeorgiu. În districtul meu protop. am doi preoți în regiunea secuiască, pe p. Petru Oltean la Sardul Nirajului, bolnav și el cu rinichii, și pe p. Roșca (trecut de 60 de ani) la Crăciunești. Cu atâtea preoți nu putem zăgăzui pornirea.

Credincioșii noștri sunt mereu huiduiți, batjocoriți, amenințați, li se sparg geamurile, țiglele de pe case, sunt bătuți, li se dărâmă bisericile. Așa frumoasele biserici din Crăciunel și Ocland se dărâmă sistematic cărămidă cu cărămidă, fără ca cineva să-i împiedice. În alte locuri sunt mereu invitați să-și dărâme ei înșiși biserica. Autoritățile, în cel mai bun caz, închid ochii.

Între astfel de împrejurări, părăsiți și înfricoșați, caută scăpare în trecerea la alte religii. În câteva locuri, ca la Bolintineni, Tălișoara, Merești și Bezidul Nou, dacă am avea preoți, s-ar putea salva o bună parte a credincioșilor. De aceea vă rog excelență, dacă puteți să ne trimiteți barem interimal, până trece nesiguranța și frica inerentă începutului, câțiva preoți necăsătorii ori călugări, cari venind până nu e prea târziu, să ne dea ajutor. La Bolintineni ar putea face ispravă unul și care nu știe bine ungurește, în celelalte locuri e nevoie de cunoștința limbii maghiare.

Dacă nu refacem moralul credincioșilor, se pierde în masă. De aproape 2 luni nu au liturghie. Avem preoți chiar și pentru nevoile satelor mari românești, fiecare administrăm mai multe parohii în care nu e încă atâtea nevoie, bătaie, frică. Și ne împușcăm mereu. Unii sunt

duși în tabără, mai nou preoții din 5 sate curat românești. Astăzi am auzit că li s-a pus în vedere să părăsească țara. Încă nu am putut controla această știre. Ar fi vorba de preoții din Sântu, Filipiș, Mura, Hodac și preotul II din Milaș. Alți preoți, nemai putând suporta vexațiunile continue cu nervii sdruncinați, pleacă dincolo. Nu știu cum va fi în alte părți, dar pe aici mai ales de-a lungul graniței, aproape toate satele au rămas fără preoți. Așa Tirimia, Ungheni (preoții din aceste sate au fost bătuți rău), Sântioana de Mureș, Herghelia, Lechincioara, Sânmartinul de Câmpie și în curând pleacă pâr. Andreșan din Băla și a.m.d.

În legătură cu defectionările credincioșilor noștri, am primit o scrisoare de la Excel. Sa Nuntiatura din Budapesta, împreună cu o adresă a Vicarului romano-catolic din Cluj, pe care vi le anexez în copie. În această scrisoare se vorbește de un singur lucru, și cel mai însemnat motiv al trecherilor, de frica nu cumva să rămână și mai departe în ritul greco-român.

Restul credincioșilor trece din motivele expuse de mine mai sus. Acum vă cer sfatul, excelență, oare să mai expun eu excelenței Nuntiatului lucrurile de mai sus? Le va aduce la cunoștința forurilor superioare conducătoare maghiare și ele în loc să se sesizeze în ascuns, vor intensifica propaganda și mă vor trage la răspundere pentru învinuiri nedrepte, vor găsi, prin mijloace proprii, oameni cât de mulți, cari să nege tot ce au spus și să afirme că totul s-a întâmplat de dragul lor și ura noastră. Lumea e așa de înfricoșată, încât toate sunt posibile. De aceea mă gândesc că în răspunsul pe care ar trebui să-l dau și pe care cred că-l trimit tot la Excelența Voastră, pentru a-l vedea și a binevoi a-l dați la traducere în limba latină, să confirm faptul trecherilor, să amintesc așa mai vag, sunt multe motive de trecere și să-l pomenesc am rugat pe frații preoți romano-catolici ca fiind ei mai mulți și neputându-i pe ei învinui că în apărarea aceasta ar avea alte interese decât salvarea credinței, nouă ni s-ar aduce învinuirea că ne opunem curentului de maghiarizare, să ne avizeze unde aud că e primejdie și să luptăm mână în mână. Eu de fapt le-am oferit acest lucru, fiindcă ei și observă ofensiva reformatilor chiar aici în Târgu Mureș, dar nu multe nădejdi leg de această colaborare, căci șoviniști cum sunt, îi cunosc, și nu-i cred gata să ne ajute să ne păstrăm credincioșii în legea noastră, ci ar fi mai aplicați să pescuiască în apa turbure în favorul lor. Așa încât nu am nădejde decât în forțele proprii, cari acum sunt așa de slabe și paralizate.

De școli confesionale nu poartă nimeni. În sate mari românești, ca Ungheni, Râciu, nu pun nici un învățător român. Puținii învățători români cari au mai rămas nu sunt numiți. Mai bine numesc oameni de-ai lor cu câteva clase de liceu. Mă gândesc la cele promise de proclamația lor și la cele întâmplate. Cer și pământ!

Mă gândesc Excelență, că pentru a completa multe parohii vacante cari sunt acum și se vor mai ivi curând, nu ar fi consult să fie lăsați teologii din anul IV să-și facă examenele din studiile absolut necesare pentru pastorație, apoi hirotonisiți și trimiși la parohii cu obligația de a-și completa examenele? Nu e ceva ideal, dar să nu rămână turma fără păstori, căci foarte ușor se va răzleți. Vă rog să-mi comunicați că numirile la parohiile vacante din regiunile noastre se fac de Excelența Voastră ori de act la Târgu Mureș? Atât această lămurire cât și alte binevoitoare îndrumări la cele de mai sus, precum și la altele ce ați crede, le-ar putea aduce chiar eleva care duce scrisoarea aceasta și care peste o zi se reîntoarce.

Mulțumim pentru toate, cerându-vă binecuvântarea și rugăciunile pentru necazurile noastre multe, vă sărut dreapta.

Marosvașarely, Tg. Mureș, la 2 noemvrie 1940.

Excelenței Sale dr. Iuliu Hossu, Episcop. Cluj.

ANEXA II

1940 noiembrie 13. Raportul lui Iosif Pop, protopop delegat arhiepiscop, înaintat ierarhic, pentru a ajunge la cunoștința conducerii bisericii greco-catolice despre situația creată de intervenția organelor militare ale armatei hortyste, care impune preoților din zonele cu populație românească să officieze slujbele în limba maghiară.

Arh. Naț. Buc., fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 458/1940, f. 2-3.

EXCELENȚA VOASTRĂ,

Încă înainte de a trimite alăturata scrisoare, astăzi am mai primit alte informațiuni referitoare la cele scrise în ea. Îmi iau îndrăzneala a le comunica Excelenței Voastre, rugându-vă mult să binevoiți a informa despre aceasta Sf. Scaun și a interveni la Comandamentul Militar superior din Cluj, ca să mai sisteze batjocura ce o fac cu bieții oameni. O doamnă preoteasă din jurul Gheorghienilor a venit să-mi spună că păr. Avisalon Costea, care ținea suflitul în bunii noștri credincioși de la Voșlăbeni, este expulzat, că apoi poporul rămas fără pastor, să mai fie întrebat încă odată, dacă vrea să iubească Hajdadorogh-ul.

Preoților noștri din regiunea curat românească din jurul Gheorghienilor, li se comanda din partea comandanților mai mici sau mai mari, ca să servească Sf. liturghie în limba maghiară. Și când unul a spus că nici carte nu are, i-a spus să traducă din cea românească. Ei amenință cu expulzarea imediat pe preoții cari se declară vor servi așa. Ei vin și mă întreabă ce să facă. Eu am spus să le răspundă că aceasta nu e chestiune care să se poată rezolva între militarii și preoții locali, ci trebuie să se aștepte ordinul de mai sus, extinderea acelei episcopii prin decret, limitarea episcopiei etc. Dar lor nu le pasă de aceasta. Deoarece vă rog foarte insistent Excelență, căci ni se imputinează preoții, binevoiți a interveni la Comandamentul militar superior de la Cluj, să dea ordin comandanților în subordine să nu mai prezinte astfel de lucruri, ci să aștepte hotărârea superiorității. Doară nu va pierde lumea dacă se va mai servi câțva românește românilor.

Eventualul răspuns al Comandamentului precum și îndrumările Excelenței Voastre, ce să facă preoții față de aceste pretențiuni, vă rog să mi le comunicați, că să pot și eu lămurii pe cei necăjiți. Răspunsul Excelenței Voastre, ce să facă preoții față de aceste pretențiuni, apasă atât de mult în cumpănă, încât cred că preoții ar fi lăsați în pace. Are alt efect chiar și pentru preoți mai confortant decât răspunsul dat de aici.

Lucrările acestea le voi comunica și Ex. Sale Mitropolitul de Blaj, căci are poate mai multă libertate să informeze Sf. Scaun.

Vă mai rog să mă lămuriți, dacă am judecat bine, când am spus celor din satele unde ne-au trecut toți credincioșii, că toată averea rămâne bisericii greco-catolice, care o poate folosi după cum crede de bine. Eu în legea cultelor din anul 1928 nu am găsit text precis, numai referitor la patronate, că ar fi așa. Dar dacă și averea dată de patron, revine bisericii, putând-o folosi spre scopurile sale generale, dacă o parohie dispare, cu atât mai mult va fi așa, cu averea care e a cultului. Vă cer aceste lămuriri, pentru că comandantul militar din Sântandrei, unde credincioșii noștri au trecut la romano-catolici, atunci când acești foști credincioși au cerut dela Comandament ca să le dea lor averea bisericii, cererea au trimis-o spre opinare subsemnatului.

La cererea mai multor preoți, am intervenit la Pretura de aici, să elibereze recolta

pusă sub păstrare la primărie, de pe locurile primite prin reforma agrară. Pretorul, om cu toată bunăvoința, a spus că aceasta s-ar putea numai dacă s-ar interveni la Comandamentul Superior de la Cluj și ar da el ordin în acest sens. Vă rog în numele lor Excelență, să binevoiți a face și această intervenție. E destul ca să iau pe viitor aceste porțiuni canonice pentru ca să se mai ia și roada de pe acest an, în care cel puțin 8 luni am fost uzufructar pe lege, făcând și însămânțări și îmbunătățiri.

Sunteți unicul nostru conducător respectat de ambele părți, de aceea Vă rog să nu luați în nume de rău, dacă în aceste zile grele, în toate necazurile ne adresăm Excelenței Voastre, punându-ne nădejdea întreagă în apărarea și intervenția Excelenței Voastre.

Sărutând sfințita dreaptă, rămân al Excelenței Voastre

Marosvasarhelyi, la 13 noemvrie 1940.

supus fiu

Iosif Pop, protopop delegat arhiepiscopesc.

ANEXA III

1940 noiembrie 25. Copia raportului Oficiului parohial greco-catolic de Tulgheș-Ciuc, adresat Episcopatului din Cluj, prin care-l informează despre acțiunea de trecere silită de la religia greco-catolică la cea romano-catolică, iar în caz de nesupunere, fie suportarea consecințelor represive, fie trecerea în România.

Arh. Naț. Buc., fond Președenția Consiliului de Miniștri, dosar 458/1940, f. 47, copie.

OFICIUL PAROHIAL GRECO-CATOLIC TULGHEȘ-CIUC. NR. 263/940

Prea venerat Ordinariat Episcopesc,

Cu fiiască supunere vă aduc la cunoștință următoarele: în parohia Ghergyotolgyes Csikmegye, din tractul protopopesc Gyergyoszentmiklos, se petrec lucruri cu adevărat jalnice pentru biserică.

Mai zilele trecute am primit dela primărie un vraf de hârtii, vreo 30 la număr, procese verbale despre trecerea mai multor familii de la religiunea gr.-cat. la cea rom.-cat. Numărul celor trecuți este de 115 suflete. Răul nu s'a curmat aici. Au mai fost chemați încă vreo 10 familii de români tot pentru a trece la rom. cat. Și oamenii sunt siliți. De frică și de teamă de a nu-și irosi ce amar au strâns o viață întreagă, trec. Li s-a spus verde în ochi: sau treceți la religia rom.cat., ori treceți în România. Deci nu se ține seama de conștiința, de libertatea oamenilor.

Eu nu am putut și nu pot protesta. Și așa n-ar avca rezultatul dorit. Mai mult, în vremurile acestea de schimbări este așa de greu. Te pot lua oricând de acasă și duce oriunde. Cazuri s-au mai întâmplat în acest sens. Nici de apăra nu te poți apăra.

Am expus realitatea adevărată Preaveneratului Ordinariat spre luare la cunoștință și

rugămintea de a binevoi a-mi comunica ce este de făcut în această privință.

Gyergyotolgyes, la 25 noemvrie 1940.

Cu fiască supunere

Preot Victor Gergely, adm. parohial.

Preaveneratului Ordinariat Episcopesc

Koloszvar - Cluj.

GENUINE DOCUMENTS ABOUT THE ROMANIAN'S SUFFERING DURING THE
YEARS OF THE DIKTATE FROM VIENNA
(Summary)

The sentence adopted at Vienna against Romania by the "coaches", in August 1940, stipulated for the Romanians who were remaining in the conceded territory, protection and equal rights with those of the Hungarians. But these stipulations were soon broken, once the Diktate from Vienna was put into practice.

The brutal ethnic "cleaning" had begun, and the cruelties and the high-handed proceedings against the Romanians, under their most horrible aspects, could be met everywhere.

Hundreds of pages and documents may be found at The General Head Office of the Archives from Bucharest or at the "Council of Ministers Presidency" Fund, which are revealing in this respect. They present the suffering of numerous priests and of other intellectuals, as well as of the common Romanians, the destruction of the Churches built in the Sachz territory and the forced Magyarization of the Romanian faithful people.

The reports belonging to some Romanian priests, entirely attached to the annexe are full of significance.

JUDEȚUL TREI SCAUNE ÎN CONTEXTUL REINSTAURĂRII ADMINISTRAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN ARDEALUL DE NORD MĂRTURII DOCUMENTARE

Dan Baicu

Lucrarea de față urmărește strict prin prisma documentelor de arhivă două perioade, respectiv cele cuprinse între 1940-1944 și 1944-1945, prezentând evenimentele din fostul județ Trei Scaune.

Pentru românii din județul Trei Scaune, Marea Unire de la 1 decembrie 1918 a constituit o adevărată renaștere națională.

Unificarea administrativă a însemnat și crearea instituțiilor statului român de drept (prefectură, primării, plăși, poliție, jandarmerie, revizorat școlar, ș. a.). Acestea au înlesnit locuitorilor români din județ accesul la viața politică, școală, cultură, viață spirituală, domenii în mare măsură inaccesibile înainte de 1918.

Documentele de epocă menționau în acest sens: *“Se împlinească în curând 10 ani de la memorabila zi de 1 decembrie, când cu toții, dintr-o frumoză pornire spontană, la Alba Iulia, am proclamat unirea Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Patria Mamă... Cu mic cu mare, tânăr și bătrân ne gândim la ziua de 1 decembrie și să depunem jurământ că vrem o epocă luminată,... o țară cu cetățeni mulțumiți în hotarele ei...”*¹; *“În orașul Tg. Secuiesc, în acest centru minoritar din inima Secuimii, ca un triumf al extensiunii influenței culturale românești, am înființat de câteva luni Despărțământul Cultural ASTRA,... care dezvoltă o frumoasă și rodnică activitate românească pe tărâm cultural și social pe aceste plaiuri, unde nici astăzi procesul de maghiarizare nu s-a oprit și ne-a înstrăinat zeci de mii de români...”*².

Perioada interbelică a însemnat așadar pentru populația românească o perioadă de emancipare social politică și cultural spirituală, o repunere în drepturile sale firești. Sub nici o formă însă nu a fost lezată demnitatea națională a populației de altă etnie și convingere religioasă.

Declanșându-se cel de-al doilea război mondial, județul Trei Scaune a constituit extremitatea sud-estică a teritoriului cedat Ungariei horthyste în urma Dictatului de la Viena, semnat prin constrângere la 30 august 1940. Prin acest spațiu s-a realizat așa numitul „întrând secuiesc”, în scopul strategic de apropiere de zona industrială a Brașovului și Văii Prahovei. “Secuimea” a fost promisă solemn de Hitler și Mussolini lui Horthy³.

Firește populația și autoritățile românești din județ au fost cuprinse de îngrijorare, anticipând ceea ce avea să se întâmple. Au urmat umilitoarele zile ale pregătirii și înfăptuirii retragerii administrației românești civile și militare.

De pildă, primăria orașului Sf. Gheorghe (în sens de administrație românească) era obligată să predea cu proces verbal toate bunurile și instituțiile din subordine, inclusiv cele militare, autorităților horthyste ce și-au făcut intrarea în județ în primele zile ale lui septembrie; *“Având în vedere comunicarea telefonică a domnului comandant al centrului de instrucție Sf. Gheorghe, col. Ștefan Bardan, conform căruia primăria orașului Sf. Gheorghe urmează să preia căzărțile, poligoanele de instrucție și celelalte instalațiuni care au aparținut centrului de instrucție... Sunt delegați pentru aceasta domnii Benedek János și*

Gödri Zoltán...⁴, foști funcționari ai primăriei apoi funcționari în autoritățile horthyste.

Brașovul a constituit primul adăpost al refugiaților români din Trei Scaune, statistica realizată fiind foarte riguroasă: *“Domnul prefect, în conformitate cu circulara dvs. nr. 510/940, avem onoarea de a vă raporta următoarele în ceea ce privește transporturile de evacuare: în ziua de 3 septembrie s-au făcut două transporturi cu camioanele de la Sf. Gheorghe la Brașov, în ziua de 4 septembrie s-a evacuat școala primară nr. 1 și primăria, la 5 septembrie s-a evacuat serviciul sanitar și funcționarii. Primar dr. N. Crăciun”*⁵.

Cu vădită îngrijorare, primarul N. Crăciun se adresa rezidentului regal al Ținutului Bucegi: *“Vă rugăm a ne comunica urgent unde sunt repartizați funcționarii primăriei Sf. Gheorghe. Ce anume acte oficiale trebuie să ridicăm și din averea imobilă ce anume trebuie să luăm? Primarul orașului Sf. Gheorghe, N. Crăciun”*⁶.

Ocupația horthystă avea să se înstăpânească așadar în primele zile ale lui septembrie 1940 și avea să dureze (sub această denumire) până la 8 septembrie 1944.

Între primele măsuri instituite s-a numărat interzicerea limbii române, respectiv ordonanța numărul 2 al comandamentului militar (horthyst) al orașului: *“Înștiințare: În termen de 8 zile toate denumirile românești din oraș să fie înlocuite cu denumiri maghiare. Colonel baron Gaudernak Emil, comandant militar al orașului Sf. Gheorghe, 14 septembrie 1940”* (text în limba maghiară)⁷.

S-au luat apoi alte măsuri, executate sistematic și meticulos, îndreptate în primul rând împotriva instituțiilor școlare și bisericești românești, intelectualilor, funcționarilor. S-a procedat până la distrugerea unui important număr de lăcașuri de cult, odată cu expulzarea preoților și învățătorilor. Statisticile întocmite de autorități sunt de altfel uimitor de exacte în acest sens. Astfel, într-una dintre acestea, referitoare la plasa Sf. Gheorghe, comuna Ozun, sunt menționate 84 de persoane expulzate, iar la “Cauza” sau “observații” este inscripționată funcția, precum preot, învățător, jurist, funcționar sau pur și simplu “mare român” (nagy oláh)⁸.

Nu numai românii au avut de suferit. Liste cuprinzând sute de persoane înregistrează efectele deportării evreilor din județ și orașul de reședință în lagărele de exterminare, la Auschwitz îndeosebi: *“Către primăria orașului Sf. Gheorghe. Subsemnata Frändrich Rozalia, domiciliată în orașul Sf. Gheorghe... cu onor vă rog să binevoiți a-mi elibera un certificat din care să rezulte că la 3 mai 1944 am fost deportată împreună cu soțul meu din motive rasiale din partea autorităților maghiare în lagărele de concentrare germane... acesta din urmă neîntorcându-se nici până în prezent... Sf. Gheorghe, 2 ian. 1947”*⁹.

Documentele au fost prezentate selectiv, spre ilustrarea situației dramatice în care s-a aflat județul Trei Scaune în perioada ocupației străine.

Cu atât mai mult era de așteptat momentul eliberării și reintrării județului în statul unitar național român.

În contextul politico-militar din vara și toamna anului 1944, armata română a trecut la eliberarea Transilvaniei de Nord, orașul, de reședință Sf. Gheorghe fiind primul oraș eliberat din teritoriul răpit prin Diktatul de la Viena.

Cu toate că în municipiu s-a ridicat prin anul 1946 monumentul ostașilor sovietici iar principalele artere au fost numite “Stalin”, “Malinovski”, “Tolbuhin”, (foste “Horthy”, “Mussolini” și Hitler între 1940-1944), documentele scot în evidență adevărații eliberatori, pe aceia care s-au jertfit pentru anulara efectelor dureroase ale dictatului de tristă amintire. Astfel, este relevant faptul că primul document emis de primăria românească reînstatată la Sf. Gheorghe (nr. 1 din 10 septembrie 1944) este un patetic mesaj adresat comandantului Diviziei 1 Munte: *“Domnule comanșant, subsemnatul Sima Ilie primarul orașului Sf. Gheorghe, vin a vă ruga să binevoiți a primi propunerea noastră și a da aprobarea ca*

(denumirea a) trei străzi din acest oraș să fie înlocuite cu: "Str. Sfânta Maria", "Strada 8 septembrie 1944", "Strada Vânătorilor". Această propunere este motivată de următoarele fapte: "În ziua de 8 septembrie 1944 (Sfânta Maria Mică), Vânătorii de Munte au eliberat orașul Sf. Gheorghe de sub ocupația străină. S-au împlinit în ziua de 8 septembrie 1944, patru ani de când s-a semnat actul de subjugare, iar la împlinirea acestor ani (deci în ziua de 8 septembrie 1944) orașul este din nou sub fâlfăirea steagului românesc - după grele zile de iobăgie - de către trupele române, vânătorii de munte care au înscris glorioase pagini în istoria Neamului Românesc"¹⁰.

Revenea deci administrația românească, așa cum a fost, încă din septembrie 1944. Prefectura și unitățile administrative din subordine încercau revenirea la firesc a vieții politico-sociale a județului, fără persecuții, fără discriminări, dar cu repunerea în drepturi a românilor. Se redeschideau școli, apărea din nou presa românească (pe lângă cea a etnicilor maghiari), se luau măsurile ce se impuneau pentru activitatea normală a spitalelor, a căilor de comunicații¹¹. Se evaluau grelele pierderi, pagubele pricinuite de anii de ocupație și război¹².

În județ s-au instalat încă la 1-2 zile după eliberare, autoritățile sovietice, în calitate de ocupant. Ca în întreaga țară, pe lângă nesocotirea autorităților administrative și militare românești, trupele sovietice au pricinuit prin jaf noi pierderi, mai grele chiar decât cele ale războiului propriu-zis¹³.

De fapt, despre administrația românească, în sensul d-plin al expresiei, în județul Trei Scaune, pe baza documentelor de arhivă, ea a durat doar între 8 septembrie - 14 noiembrie 1944. Nu a revenit nici la 6 martie 1945 și nici după aceea.

În a doua decadă a lunii noiembrie, administrația românească din Transilvania de Nord, eliberată cu atâtea sacrificii, a fost desființată în condițiile cunoscute, respectiv "nemulțumirile" create de guvernele de uniune națională Sănătescu și Rădescu, acuzate de atitudine antisovietică, sabotarea frontului antihitlerist și chiar "persecutarea minorităților naționale" (recte maghiară) în Transilvania.

Ceea ce s-a petrecut în județul Trei Scaune poate fi privit ca un element oarecum particular. Sub presiunea "aliatului" sovietic instalat în județ, cu largul concurs al unor elemente horthyste readuse în fruntea administrației locale, autoritățile românești s-au retras în localitatea Prejmer din județul Brașov. În mod paradoxal, pentru Trei Scaune funcționa o așa zisă "prefectură populară" (de fapt maghiară) și prefectură legală în "exil", în județul învecinat.

Pentru aceasta din urmă, arhiva nu ni s-a păstrat din nefericire. În schimb pentru cea "populară", din arhive rezultă că prea multe nu s-au schimbat față de 1940-1944. Documentele sunt redactate exclusiv în limba maghiară, puținele documente în limba română sunt circulare emise de autoritățile din București, inclusiv Ministerul de Interne, care de pildă solicită situația exercițiului bugetar al primăriei 1944/1945 sau atenționa asupra inactivității primăriei privind ajutorarea familiilor celor mobilizați pe front și care luptau pentru eliberarea Ungariei, Cehiei, Slovaciei și Austriei. Ele rămăneau fără răspuns, pe verso fiind înscrise mențiunea "la arhivă" (irratată, în lb. maghiară, orig.)¹⁴.

În această vreme, formațiunile militare românești, atâtea câte mai rămăseseră, erau dezarmate, jefuite și umilite.

Relatări ample referitoare la aceste stări de lucru sunt cuprinse în arhiva Legiunii de Jandarmi Trei Scaune, retrasă și aceasta la Prejmer. Astfel, un raport al acesteia cuprindea cele ce urmează: "Cu ocazia evacuării teritoriului județului... formațiunile teritoriale au fost atacate de partizani unguri... Avem alte cazuri în care subofițerii au fost dezarmați de către ruși și unguri, cum a fost postul de la Otleni"¹⁵. "Constatăm prin prezentul proces verbal, că

în ziua de 14 noiembrie 1944 când evacuum postul de jandarmi Olteni, ajunși în orașul Sf. Gheorghe, în piața orașului am fost baricadați de circa 50-60 persoane civile cu banderole roșii la mână care au început a ne arunca din căruțe bagajele și dezarmând militari¹⁶.

Informații cu acest conținut sunt abundente. De asemenea, autoritățile orășenești aduceau acuze chiar și armatei române învinuind-o de acțiuni de jaf pe raza localității Sf. Gheorghe¹⁷, în realitate comandamentul achiziționând produsele necesare trupelor române în drum spre front.

În privința tratamentului la care populația română era supusă recurgem la un document edificator în acest sens. Când un muncitor român, angajat al primăriei Sf. Gheorghe, solicita retribuția ce i se cuvenea pentru perioada septembrie-noiembrie 1944, i se răspundea (textual, autentic cu redarea ortografiei): "*vă aducem la cunoștință că salariul pretins după facerea socotelilor din partea foștilor conducători ai orașului vi-l putem achita*" (sic!)¹⁸, cunoscându-se faptul că, în sept.-nov. 1944, sub scurta administrație românească, primar fusese liberalul Eugen Sibianu, fost prefect și președinte al Despărțământului Trei Scaune - ASTRA, pus apoi sub urmărire de noile autorități "populare".

Trebuie însă subliniat că toate acestea aveau loc sub "ocrotirea" comisiei militare ruse staționate în județ, militari sovietici direct subordonați ai colonelului Sidorov, locțiitor al șefului Comisiei Aliate (sovietice) de Control al Armistițiului.

Este interesant de semnalat faptul că la condicerea județului se afla Uniunea Populară Maghiară (MÁDOSZ), parte componentă a Frontului Național Democrat, aderentă la platforma acestuia din septembrie 1944 și că în afară de comuniștii "internaționaliști" singurul colaborator politic al Uniunii era Frontul Plugarilor¹⁹. Forma de adresare în administrație era: "tovarășe" (elvtárs)!

Din documentele de arhivă ce au servit ca sursă de informare nu reiese în fond nici o diferență între situația politico-administrativă a județului Trei Scaune din preajma datei de 6 martie 1945 și de după.

Cu sprijinul autorităților sovietice, așa cum rezultă din conținutul și forma documentelor, limba oficială nu era respectă și precum s-a mai arătat, nu se respectau autoritățile centrale (formularul de Proces-verbal prin care urma să se consemneze jurământul către Țară, Rege și Constituție, nu era completat pentru luna decembrie 1944)²⁰. Se prefigura autonomizarea zonală, acceptată tacit de guvernarea instaurată la 6 martie 1945.

De fapt, evenimentele din martie 1945 din București, respectiv instaurarea guvernului Petru Groza, nu se regăsesc în mod aparte în documentele de arhivă păstrate, nici chiar cele ale prefecturii, în aparență acestea trecând aproape neobservate. În schimb abundă situațiile întocmite referitoare la "*bunurile ce urmează a fi trimise în U.R.S.S. pentru plata de război*"²¹ (textual) nu însă și participarea la întreținerea trupelor române de pe front.

Respectând realitățile, se poate afirma că în sud-estul Transilvaniei, cu referință în județul Trei Scaune, nu intră în discuție o reală "reinstaurare a administrației românești" în contextul condițiilor impuse de sovietici cu prilejul guvernării "democratice" începute la 6 martie. Dimpotrivă, începuturile "regiunii autonome" se conturează cu toată claritatea încă din noiembrie 1944, ca preluu al organizării administrative din 1951 pe baze regionale - un principiu enunțat de MÁDOSZ încă din perioada interbelică, adept al sistemului cantonal de tip elvețian²² - o construcție opusă noțiunii de stat național unitar, indivizibil și independent.

NOTE

1. Arh. St. Covasna, *Fond Astra*, Dos. I, 1928, f. 1.
2. Ibidem, Dos. 5/1932, f. 15.
3. Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, Buc., 1992, p. 200.
4. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sf. Gheorghe*, Dos. 7735/1940, f. 1.
5. Ibidem, Dos. 7722/1940, f. 1.
6. Ibidem, Dos. 7600.1940.
7. Ibidem, seria II, nr. 2/1940.
8. Arh. St. Covasna, *Fond Pretura Plășii Sf. Gheorghe*, Dos. 2/1940, f. 66-69.
9. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sfântu Gheorghe*, Dos. 24/1947, f. 5.
10. Ibidem, Seria II, Dos. 1/1944.
11. Ibidem, Dos. 3/1944, f. 1.
12. Ibidem, Dos. 25/1944.
13. Ibidem, Dos. 30/1944, f. 1.
14. Ibidem, Seria III, Dos. 726/1944.
15. Arh. St. Covasna, *Fond Legiunea de Jandarmi Trei Scaune*, Dos. 2, 1944-1945, f. 322.
16. Ibidem, f. 327.
17. Ibidem, Dos. 787/1944.
18. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sf. Gheorghe*, Dos. "Act. confidențiale", 12 sept.-31 dec. 1944, f. 14-15.
19. Arh. St. Covasna, *Fond Primăria orașului Sf. Gheorghe*, Seria III, Dos. 956.
20. Ibidem, Dos. 265.
21. Arh. St. Covasna, *Fond Prefectura județului Trei Scaune*, Dos. 35-42/1945.
22. Rácz Gy., Vincze J., *Az Erdély magyarság nemzeti kérdése (Problema națională a maghiarimii din Ardeal)*, Cluj, 1939, pp. 10-12: "Revizionismul din exterior se izbește în Ardeal de dreptul la autodeterminare a trei popoare (sic!), cari popoare trăiesc în strânsă legătură....".

THE THREE PRINCIPALITIES COUNTY UNDER THE CONTEXT OF
THE REINSTITUTION OF THE ROMANIAN ADMINISTRATION
IN THE NORTH OF TRANSYLVANIA
- DOCUMENTARY TESTIMONIES -
(Summary)

The Great Union of December 1st 1918 meant the reinstitution of The Romanian State institution in The Three Principalities.

For 22 years, this zone with a dramatic and stormy history integrated itself politically administratively, as well as from a cultural and spiritual point of view to Great Romania: this natural historical process was brutally interrupted by the consequences of the Vienna Dictate of August 30th 1940.

Although, the residence town and county were liberated by the Romanian Army, which brought the hope that the tragic consequences of the foreign occupation will be gradually erased, in fact the Romanian administration in the true sense of the word lasted only between September - November 1944. Neither the coming up of Petru Groza Government could wipe entirely the Romanian element from the country administration, practised during the Dictate and after November 1944. Since November, The Hungarian Autonomous Region of the stalinist type, creation of The Romanian Communist Party and Madosz has been foreshadowed.

The work points out significant aspects related to these historical moments, through the mirror of the documents found in the Records of Covasna State.

BISERICĂ ȘI NAȚIUNE ÎN PASTORALELE MITROPOLITULUI NICOLAE COLAN

Alexandru Moraru

Viața și activitatea mitropolitului Nicolae Colan a fost tratată sub diferite aspecte¹. Noi ne-am propus să abordăm, în acest studiu, o latură de mare actualitate și anume: *Ideea de Biserică și Națiune în pastoralele de Crăciun și de Paști*² ale ierarhului pomenit.

Trebuie să arătăm de la început că, prin pastoralele sale, vlădica Nicolae Colan s-a adresat unui cerc larg de ascultători (clerici și credincioși), de diferite stări sociale și de anumite nivele de pregătire intelectuală. În ele se vede marea artă a ierarhului amintit care se face înțeles prin limbă și învățătură de credință atât de către cei simpli, dar, în același timp, mulțumește și pretențiile învățaților vremii.

În Pastoralele sale, un loc central îl ocupă Biserica lui Hristos.

În câteva rânduri amintește, celor din eparhia pe care a condus-o, cele patru atribute ale bisericii creștine: "Biserica, cea <<Una, Sfântă, Sobornicea: că și Apostolească>> este obștea cea nouă căreia Hristos i-a făcut început prin întrupare. Sa. În sânul ei petrecem noi, credincioșii, înfrățiți prin iubire, având <<un singur suflet și o singură inimă>> (F. Ap. 4, 32), fie că mărturisim credința cea dreptmăritoare, fie că ne străduim din răspuțeri și ne rugăm cu sârg <<pentru pacea a toată lumea, pentru bunăstarea sfințelilor lui Dumnezeu Biserici și pentru întrunirea tuturor>> oamenilor în năzuința și voința de a săvârși tot lucrul bineplăcut lui Dumnezeu și nouă de folos."³.

În fraza de mai sus, vlădica Nicolae Colan pomeneste de două categorii de credincioși: credincioșii Bisericii Ortodoxe și alți credincioși creștini, care, deși nu împărtășesc învățătura Bisericii Răsăritene, fac, totuși, eforturi în direcția unității creștine și a păcii în lume. Mulți dintre aceștia își unesc eforturile în cadrul Mișcării Ecumenice.

În scrisul său pastoral, ierarhul Nicolae Colan se arată adeptul dialogului iubirii, urmând modelul iubirii divine, trăită și propovăduită de Fiul lui Dumnezeu. În acest sens arată următoarele: "Iar propovedania Bisericii, toată într-o singură poruncă se adună: <<Să iubești pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău și din tot cugetul tău..., iar pe aproapele tău ca pe tine însuși>> (Matei 27, 37-39). În această iubire se arată credința cea lucrătoare, în stare să mute munții; din ea izvorăsc în chip firesc toate faptele cele bune, plăcute lui Dumnezeu și folositoare obștii în mijlocul căreia trăim"⁴.

Iubirea este centrul și rostul întregii vieți creștine, a întregii vieți omenești. Ea este cârmaciul păcii și a bunei înțelegeri între oameni. Prin ea se nasc, trăiesc și se întăresc popoarele; ea este creatoarea culturii și civilizației întregii lumi. Iubirea este virtutea creștină care ia ființă și trăiește în Biserică și în Veșnicie.

Acesta este motivul pentru care Sfânta Biserică din... "dragoste ne poartă de grijă în toate zilele vieții noastre...; din dragoste ne ceartă, când greșim și ne dă nemăsurată mulțumire sufletească pentru faptele noastre cele bune; din dragoste ne mângâie în necazuri, ne povățuiește în rătăcirii, ne înalță din căderi și ne învie din moarte"⁵.

Ca urmașă fidelă a Bisericii lui Hristos, Biserica Ortodoxă își îndeplinește cu sârg misiunea ei mântuitoare. Ierarhul Nicolae Colan aseamănă Biserica Ortodoxă ca o cetate în care se apără tezaurul credinței creștine primare. În cadrul acestei cetăți se află și Biserica

Ortodoxă Română: "Cine-i una cu noi, în cuprinsul acestei cetăți a Bisericii Ortodoxe, el se simte tare, sporind și tăria obștei noastre românești. Cine-i în cetatea acestei sfințe frății se simte fericit că slujindu-și cu credință nefățărită patria scumpă de pe pământ, va dobândi - prin jertfa lui Hristos cel înviat - și patria de dincolo de moarte"⁶.

Ca cetățeni și credincioși avem datoria sfântă de a sluji cele două cetăți: *Patria* (cu neamul său) și *Biserica*. Drept pildă și model de slujire autentică a celor două cetăți ne este dat însuși Iisus Hristos: "În lucrarea Sa izbăvitoare Fiul lui Dumnezeu a purces de la umilirea Sa, de la milostivirea Sa, de la iertarea Sa, de la iubirea Sa, de la jertfa Sa... Așa să purcedem și noi întru strădania de a sluji fratelui, Regelui, Neamului, Țării - prin aceasta lui Hristos. Fiecare să înceapă deci cu iertarea sa, cu iubirea sa, cu jertfa sa. Ca să se pogoare în sufletele noastre și în mijlocul neamului nostru pacea și bunăînvoirea, pe care au vestit-o îngerii în noaptea sfântă" - Crăciunul⁷.

În concepția mitropolitului Nicolae Colan acțiunea de slujire cuprinde mai multe elemente: *umilire, milostivire, iertare, iubire și jertfă*. Sunt etape ce au fost parcurse de Mântuitorul nostru Iisus Hristos de la nașterea și până la jertfa Sa pe cruce, prin care a adus mântuirea tuturor neamurilor pământului.

Slujirea înseamnă identificarea noastră cu cel în necaz și nevoi, gustarea, împreună cu el, a paharului suferințelor sale de fiecare zi. Slujirea înseamnă jertfă pentru *Biserică* și *Neamul* din care facem parte.

Într-una din pastorale face un aspru rechizitoriu celor care din anumite motive sau interese se fac trădători de neam și țară. Acelora se adresează prin cuvinte ca acestea: "Sau socotește cineva că împlinește legea lui Hristos - închinându-I-se numai și trădându-și neamul din care face parte? Căci toți suntem ai neamului și neamul este al nostru, al tuturor. O singură făptură suntem. Și precum nu este mântuire veșnică în afară de Biserică, așa nu este mântuire vremelnică în afară de neamul întru care ne-am născut. Ca fii credincioși ai aceluiași Biserici dreptmăritoare ne împărtășim din același pahar al jertfei Mântuitorului, iar ca fii credincioși ai aceluiași neam ne împărtășim din paharul jertfelor acelorași înaintași, pe-al căror drum de iubitoare frăție se cuvine să umblăm"⁸.

În paragraful de mai sus, vlădica Nicolae Colan face o îndrăzneată afirmație: obligația de a ne jertfi în mod egal atât pentru *Biserică* cât și pentru *Neam*. După gândirea sa, ambele jertfe își au izvorul în Iisus Hristos, de la care a venit pentru omenire jertfa supremă și spre care trebuie să se îndrepte jertfa fiecărei ființe omenești, fie că-i pentru *Biserică*, fie că-i pentru *Națiune*.

Mitropolitul Nicolae Colan tratează în Pastoralele sale și unele evenimente istorice. Istoria neamului românesc din Transilvania a fost brăzdată de nenumărate suferințe, care au lăsat cicatrice și urme adânci în sufletul locuitorilor acestei părți de țară. Una dintre marile nedreptăți ale istoriei a fost Dictatul de la Viena (30 august 1940)⁹, când Transilvania, pământ românesc a fost rupt de la sânul Patriei Mamă. Referindu-se la acest fapt, ierarhul Nicolae Colan arată: "Judecata de la Viena a împărțit Ardealul în două. Prin ea ați fost despărțiți și voi, iubiții mei fii sufletești. Unii ați rămas în România, iar alții veți trăi de aici înainte în cuprinsul statului ungar. Jertfa acestei împărțiri s-a dus cu bunul gând de a păstra pacea măcar în acest ostrov al pământului, pe care voința lui Dumnezeu a rânduit să trăiască împreună, în pace, fiii națiunii românești și ai celei maghiare.

De aceea, dragii mei, pace și bună înțelegere să fie între voi toți; pace și încredere în purtarea de grijă a Părintelui ceresc, care ne-a certat de multe ori, dar niciodată nu ne-a părăsit"¹⁰.

Textul de mai sus face parte dintr-o scrisoare pastorală adresată de vlădica Nicolae

Colan credincioșilor săi, în 5 septembrie 1940, la câteva zile după Dictat. Îngrijorat de soarta românilor transilvăneni, după Arbitrajul de la Viena, se adresează cu această scrisoare ce avea scopul de a îndemna pe credincioși la *calm, ascultare și înțelepciune*, adevărate scuturi împotriva vrășmășiei, urii și persecuției.

În aceeași scrisoare face credincioșilor îndemnuri disperate ca acestea: "Vă îndemn, deci, iubii mei fii sufletești, să lepădați din sufletul vostru orice deznădejde, orice ură, orice dor de răzbunare. Strângeți cu bucurie curată orice mână ce vi se întinde în numele păcii... Umpleți-vă sufletul cu nădejdea în Dumnezeu, căci: <<Toată darea cea bună și tot darul desăvârșit de la El este>>".

Fiți ascultători față de stăpânirea legiuită și mai presus de toate fiți devotați ai Bisericii noastre strămoșești¹¹.

Pentru a fi cât mai sigur că povețele sale vor fi ascultate, ierarhul pomenit se adresează și conducătorilor sufletești ai credincioșilor din eparhia sa: "Preoți, frați împreună slujitori, stați cu căldură și jertfă lângă poporul vostru credincios. Fiilor credincioși stați cu ascultare lângă părinții voștri cei duhovnicești. Întăriți-vă unii pe alții cu iubire frățască. Rugați-vă pentru mine și eu mă voi ruga pentru voi cu nezdruccinată nădejde, că bunul Dumnezeu ne va ajuta să ne păstrăm și-n noua patrie curățenia și frumusețea sufletului nostru ortodox românesc"¹².

Pastorala de la Crăciunul anului 1940 îndeamnă, din nou, la ascultare, răbdare și desăvârșită iubire creștină: "Înfrățiți-vă în dragostea lui Dumnezeu și de oameni, mai ales în aceste zile de cumplită izbeliște. Cuprindeți în căldura inimii voastre creștinești și românești pe toți cei necăjiți din jurul vostru. Mângâiați pe cei deznădăjduiți, ocrotiți pe cei fără de adăpost, ajutați pe cei lipsiți, ca și Părintele cel din ceruri - văzând faptele voastre cele bune - să vă mângâie, să vă ocrotească și să vă ajute cu puterea și iubirea Sa fără de margini"¹³.

Crăciunul anului 1941 prilejuiește ierarhului Nicolae Colan să ofere povețe pentru credincioșii săi de sub stăpânire străină: "*Nu vă amăgiți! Dumnezeu nu se batjocorește; căci ce va semăna omul, aceea va și secera* (Galateni, 6, 7). Citind înțeleptele vorbe ale Apostolului neamurilor, ne gândim, câți dintre oamenii care se socotesc a fi cărmuitori de popoare, n-au semănat decât vântul trufiei lor deșarte; și acum iată că pe urma netrebniciei lor lucrări, nu numai ei înșiși, ci popoare întregi seceră furtuna pustiitoarelor izbeliști"¹⁴.

Persecuțiile și atrocitățile suferite de către populația românească din Transilvania, din partea stăpânirii horthyste¹⁵ a produs profundă mâhnire în sufletul vlădicăi Nicolae Colan. În acest sens, adresează cuvinte ca acestea: "Trufia și nedreptatea vrăjmașului să nu vă întărească spre izbândirea de voi înșivă și spre facere de rău - bine știind că *Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor amărâți le dă har* (I Petru 5,5) și nepierzând niciodată din ochii voștri cei duhovnicești făgăduința dată de Mântuitorul nostru Iisus Hristos: că cel ce va răbda până la sfârșit, acela se va mântui (Matei, 24, 13)"¹⁶.

Ca singur ierarh ortodox, pentru românii transilvăneni, de sub ocupația horthystă, în vizitele sale pastorale a avut ocazia să cunoască soarta tragică a unor clerici și credincioși de aici. Aceasta l-a făcut să descopere adevărata față a stăpânirii horthyste, prin redarea unui text biblic foarte semnificativ. Referindu-se la viața bisericească din Transilvania, vlădica Nicolae Colan arăta că: "...unii creștini au îndurat badjocuri și bălăi, ba și lanțuri și temniță. [Alții] au fost uciși cu pietre, au fost fereștruiți, au fost supuși la cazne, au murit uciși de sabie, în cojoace și în piei de capre au pribegit, răbdând lipsuri, strămtorări și tot felul de răutăți" (Evrei 11, 36-37).

Toate le-au răbdat, toate le-au suferit cu ostășească jertfelnicie, bine știind că în cetatea de strălucitoare lumină a celor izbăviți nu se intră decât în haina de nuntă a sufletului neprihănit¹⁷.

După eliberarea țării de sub stăpânirea maghiaro-horthystă (în 1945), viața bisericească românească își începe cursul normal. În pastorală de Crăciun a anului 1945, episcopul Nicolae Colan, le reamintește credincioșilor săi îndemnul ce li l-a dat în cursul anilor 1940-1944: "Vă aduceți aminte, dragii mei, că în timpul acestor patru ani întunecați n-am încetat a vă îndemna: <<Să fiți tari și neclintiți în credință>> (I Cor. 15, 58), <<să nu vă temeți de cei ceucid trupul, iar sufletul nu pot să-l ucidă, ci să vă temeți mai vârtos de cel ce poate să piarză și trupul și sufletul în Gheenă>> (Matei 10, 18).

Acum când soarta noastră ni s-a întors spre bine, vă mulțumesc că, ascultând de îndemnul meu stăruitor, toate le-ați răbdad crezând și toate le-ați crezut răbdând, zidindu-vă nădejdea pe adevărul Scriturilor Sfinte, după care *pătimirile de acum nu se pot asemăna cu slava care va să ni se descopere nouă* (Romani 8, 18)¹⁸.

În scrisorile sale personale, ierarhul Nicolae Colan n-a uitat de jertfele date de poporul român atât în cei patru ani de ocupație horthystă (1940-1944), cât și în timpul celui de-al doilea război mondial. În acest sens, vlădica pomenit, îndeamnă la recunoștință, pe ascultătorii săi: "Să cinstim amintirea fraților noștri... care cu prețul vieții lor au răscumpărat slobozenia noastră. Să ne rugăm pentru odihna sufletului lor și să nu uităm de cei rămași în urma eroilor noștri căzuți - orfani și văduve - care cu dreptate așteaptă ocrotirea și ajutorul nostru frățesc. Pe ei îi ocrotește, desigur, și Statul și Biserica."¹⁹

După încheierea celui de-al doilea război mondial, o mare secetă a bântuit pământul Moldovei (în 1946), care a secerat mii de vieți omenești. Vlădica Nicolae Colan n-a stat indiferent față de soarta fraților noștri moldoveni. Gândurile sale și le-a exprimat în Pastorală de Crăciun a anului 1946: "Sunt atâția frați care așteaptă ajutorul nostru. Cei mai mulți sunt din Moldova tuturor suferințelor și jertfelor aduse pentru neam. În războiul celălalt atâția dintre noi²⁰ am găsit un adăpost și-o găzduire de frate în Țara lui Ștefan cel Mare. Acum e rândul nostru să ne deschidem inimile pentru necazurile mari ale fraților moldoveni rămași acasă fără pâinea cea de toate zilele sau pentru dragii lor copilași, care au venit la noi, ca să scape din ghearele foametei care-i păstă lângă părinții lor. Ajutându-i să treacă peste greul acestei ierni, ne împlinim o creștinească datorie și cea dintâi poruncă ce se îndreaptă către noi din leagănul dumnezeiescului Prunc, a cărui naștere o sărbătorim"²¹.

În urma acestei scrisori-pastorale mulți credincioși din Eparhia Clujului au trimis ajutoare fraților lor din Moldova sau au găzduit, luni întregi, copii și familii moldovene în Transilvania.

În jurul anilor '60 multe popoare, îndeosebi africane și asiatice își câștigă libertatea. Mitropolitul Nicolae Colan se bucură sincer de aceste izbânzi, ca unul ce a trăit în cruntă robie (1940-1944): "Noi, românii, suntem un popor care abia am apucat să scăpăm de robie și nu o dorim nimănui. Dimpotrivă, ne bucurăm frățeste de izbânzile tuturor popoarelor care se silesc să-și dobândească și ele libertatea și dreptatea ce li se cuvin. Căci nici de libertatea și nici de dreptatea ta nu te poți bucura pe deplin decât știind că de binefacerile acestor mari bunuri se bucură și semenii tăi, de orice limbă, de orice lege și de orice culoare ar fi ei"²².

Până la sfârșitul vieții sale n-a încetat să îndemne la dragoste nețărmurită față de Biserică și Țară, cele două cetăți ce trebuie să fie apărate cu strânicie de către fiecare cetățean și credincios. Între ele trebuie să se înalțe o punte trainică, iar, prin ele, credinciosul și cetățeanul acestei lumi să poată urca cu ușurință la Cetatea cerească: "Sunt însă două legături trainice care ne țin laolaltă, în toată vremea - arată mitropolitul Nicolae Colan - alipirea de Hristos și de Biserica Sa și dragostea nețărmică față de Patria noastră. Pe cea dintâi o vădăm cinstind cu creștinească cuviință și tragere de inimă predaniile <<legii>> noastre strămoșești, dreapta credință ortodoxă răsăriteană. Pe cealaltă, o arătam nevoindu-ne să fim pildă pentru

semenii noștri în pământă în sufletească la săvârșirea a tot lucrul bun și poporului nostru de folos, să fim oameni ai păcii și ai buneivoini²³.

Statormic mărturisitor de credință răsăriteană, iubitor devotat de Țară și Neam, mitropolitul Nicolae Colan este model autentic de cleric, credincios și cetățean de la răscrucea veacurilor XIX și XX.

NOTE

1. vezi Alexandru Moraru, *La răscruce de vremi o viață de om: Nicolae Colan, Episcopul Vadului, Feleacului și Clujului (1936-1957). După documente, corespondență, însemnări, relatări, impresii*, Cluj-Napoca, 1989; Nicolae Colan, Arhiepiscop și Mitropolit al Ardealului, *Pastorale* (volum editat de Pr. Lector Dorel Man), Cluj-Napoca, 1995, *Omagiu Mitropolitului Nicolae Colan (1893-1993)* - volum îngrijit de Pr. Prof. Dr. Alexandru Moraru, Cluj-Napoca, 1995.
2. În desfășurarea lucrării se vor da citate din *Pastoralele* editate de Pr. Lector Dorel Man.
3. *Pastoralele...*, p. 116.
4. *Ibidem*, p. 63.
5. *Ibidem*, p. 164.
6. *Ibidem*, p. 227.
7. *Ibidem*, p. 19.
8. *Ibidem*, p. 18.
9. A.Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 179-236.
10. *Pastorale...*, p. 27.
11. *Ibidem*, p. 27.
12. *Ibidem*, p. 28.
13. *Ibidem*, p. 32.
14. *Ibidem*, p. 35.
15. Mihai Fătu, *Biserica Ortodoxă din nord-vestul țării sub ocupația horthystă 1940-1944*, București, 1985, p. 62-191; Nicolae Comeanu, Mitropolitul Banatului, *Biserica românească din nord-vestul țării în timpul prigoanei horthiste*, București, 1986, p. 2-138; Constantin Voicu, *Biserica strămoșească din Transilvania în lupta pentru unitatea spirituală și națională a poporului român*, Sibiu, 1989, p. 211-254.
16. *Pastorale...*, p.36.
17. *Ibidem*, p. 43.
18. *Ibidem*, p. 47.
19. *Ibidem*, p. 181.
20. În tinerețe, în anii 1917-1918 a fost refugiat în Basarabia, vezi Alexandru Moraru, *op. cit.*, p. 18-19.
21. *Pastorale...*, p. 53.
22. *Ibidem*, p. 113.
23. *Ibidem*, p. 248.

CHURCH AND NATION IN ARCHBISHOP NICOLAE COLAN'S PASTORALS (Summary)

An outstanding personality of the Orthodox Church life from Transylvania, the Archbishop Nicolae Colan (1893-1967) became popular for his intense patriotic, cultural and theological activity.

In his Pastorals: „Christmas,” and „Easter,” (from the year 1936-1967), he treated various subject matters. Among them Church and Nation, two elements that go through his entire thinking about the earthly life beyond the grave.

In his conception, The Church and The Country (with its people) are two fortresses that must be well guarded, with the life's price before the inner and outer enemies. He states that there must be

paths connecting intensely the two fortresses, which, united may tie the earthly fortress with the Heavenly Fortress, the eternal one.

In each of the two earthly fortresses there must be faithful religious citizens, devoted to them and who, by their effort, not only guard and defend fortresses, but also have the chance to conquer the Heavenly Fortress (the Heaven), gaining the eternal salvation.

In his pastoral writings the two notions and realities: citizen and Christian merge and identity in the being of our Romanian nation.

DEFILEUL MUREȘULUI - STRĂVECHE VATRĂ ETNOCULTURALĂ ROMÂNEASCĂ

Valer Pop

Prin Defileul Mureșului geografii definesc culoarul străbătut de râul Mureș printre Munții Călimani și Munții Gurghiului, între Toplița și Deda. Din punct de vedere etnografic zona depășește acest culoar, extinzându-se spre răsărit în depresiunea Giurgeului până la Remetea, cuprinzând din amonte în aval localitățile: Subcetatea Mureș, Sârmaș, Gălăuș, Toplița, Stânceni, Lunca Bradului, Răstolița cu satele aparținătoare. La acestea am putea adăuga încă trei comune: Bilbor, Corbu și Tulgheș, care au numeroase similitudini cu zona Neamțului din Moldova. Considerăm însă că mai potrivită ar fi denumirea de zona Topliței, adoptată de tot mai mulți etnografi, deoarece Toplița este localitatea centrală spre care gravitează populația din comunele amintite.

Date istorice despre localitățile menționate avem puține. Materiale arheologice din perioada antichității avem doar la Deda. Până aici ajunsese drumul roman ce urca pe Valea Mureșului dinspre castrul de la Brâncovenești¹. De altfel, aici a existat, până la mijlocul secolului nostru, un centru de ceramică neagră nesmălțuită, realizată după o tehnică străveche, dinaintea apariției roții olarului, din suluri de lut². În satul Neagra, comuna Lunca Bradului, s-a descoperit un vas de ceramică datat din secolul al XI-lea d. H.³. Probabil cercetările viitoare vor scoate la iveală și alte urme, deoarece zona a fost locuită de grupuri izolate de populație, care au constituit nucleele viitoarelor localități.

Istoricul David Prodan a redactat în 1930 o lucrare în care prezenta date statistice referitoare la structura populației, ocupațiile, starea socială, obligațiile iobăgești etc., din care ne putem forma o imagine asupra zonei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁴.

Istoricul preciza că "La 1785 Toplița era un sat iobăgesc cu 227 gospodării având 255 familii iobăgești, cu aproximativ 1275 suflete, dacă înmulțim numărul familiilor cu cifra cinci"⁵. Utilizând datele statistice ale conscripției din 1773 menționează că: "din cele 255 familii - 30 familii erau cu liberă mutare; 211 cu obligații iobăgești; restul fiind jeleri. Ei dețineau 219 iugăre, mai puțin de un iugăr de familie, arător; 392 iugăre fânețe deci 1,7 iugăre de gospodărie". Afirmă că în bună parte aceste pământuri și fânețe erau defrișate din pădure. Mai consemnează că pășunile și pădurile erau proprietate colectivă. Locuitorii dețineau 26 cai, 34 boi, 45 vaci, 213 oi. Printre ocupații mai menționează lucrul la pădure și plutăritul. Ca obligații iobăgești erau: în plute, care conțineau lemne și cherestea; în bani și mai rar în oi, pește și unt. Menționa în continuare că întreaga populație era românească, ghidându-se după numele locuitorilor. Doar câteva nume: ANTAL, MARTON, HAJDU, DEAK puteau fi luate drept maghiare - scria el - dar numele de botez din dreptul lor Toader, Ioan, Lup, Gligoraș, Gavril, Ștefan etc. demonstrează că aceștia erau tot români; celelalte familii poartă nume diferite: TRUȚA, STOIAN, DUȘA, VULCAN, BRAIC, CIOBOTĂ, TĂTARU, VODĂ, GOIA, PUIU, SBÂRCEA, BURUȘ, SBANCA, VĂGA. Cele 255 familii iobăgești aparțineau la 22 proprietari: Ioan Bornemiza deținea 52 familii; Simion Kemeny 30; Mihail Teleki 18, etc. Fărămițarea proprietății feudale poate fi luată - notează istoricul - ca un indiciu de vechime al așezării.

Datele statistice le compară cu anul 1930, când Toplița avea 8314 locuitori. Din aceștia 4552 erau români, 2617 maghiari și 744 evrei⁶.

Urmărind evoluția demografică a populației din zonă după 1785 constatăm că locuitorii erau români. Maghiarii, evreii și armenii au apărut mai târziu, abia în prima jumătate a veacului trecut, fiind legați de exploatarea forestieră, plutărit, iar apoi de transportul pe căile ferate forestiere precum și de industria lemnului⁷. În general ungurii erau meșteșugari, iar evreii și armenii comercianți și proprietari de joagăre, apoi de fabrici de cherestea.

Așezările sunt de tip agro-pastoral, specifice zonelor premontane și montane. Ele sunt structurate după forma mediului geografic în care s-au constituit. După clasificarea lui Romulus Vuia satele din zonă sunt de mai multe tipuri: *sate răsfirate* cu rețea de uliță (Subcetate Mureș, Bilbor); *de-a lungul văii* (Răstolița, Lunca Bradului, Stânceni, Valea Topliței, Călimănelul etc.); *sate de-a lungul drumului* (Sărmaș, Hodoșa) și *sate cu case izolate* (Neagra, Cioboteni, Văgani, Răchitiș, Călmăci etc.) În general satele românești din zonă au o structură neorganizată sistematic, ceea ce dovedește vechimea acestora.

Gospodăriile, în general, sunt permanente, situate în vatra satului, dar și în afara acestuia. Mai existau și locuințe temporare, pentru vară, în timpul recoltatului furajelor ori pentru iarnă în zonă fânațelor, cu grajduri pentru animale numite colibe. Stănele sunt în prezent unicele locuințe temporare de vară.

Principalele componente ale gospodăriei sunt: casa de locuit, grajdul pentru animale mari, cuprinzând și sursa pentru fân sau treierat, poiata pentru oi, cotețele pentru porci și păsări, șoaprele pentru adăpostirea uileltelor, a mijloacelor de transport și a lemnului de foc. În unele gospodării se mai găsesc găbănașe pentru depozitarea diferitelor obiecte și alimente, cuptoare pentru copt pâine și bucătării de vară. De obicei, gospodăriile sunt cu curte dublă: curtea din fața casei, cu bucătăria de vară, fântâne, grădinița de flori și legume și curtea din spatele casei sau ocolul vitelor, în care se află grajdul, poiata, cotețele, șoprul. În satele cu case izolate mai sunt și gospodării fără îngrăditură ori gospodării cu curtea deschisă în fața casei, cu construcții auxiliare, nelegate între ele. Un loc aparte îl ocupă țarcul cu căpițele de fân pentru furajarea animalelor iarna. Se remarcă, în cadrul gospodăriilor, ingeniozitatea tehnică și frumusețea ornamentală. Astfel, zăvoarele și broaștele din lemn vădesc ingeniozitatea meșterilor populari; de asemenea, porțile de intrare în curte și porțile de sură.

În domeniul arhitecturii cele mai reprezentative construcții sunt *bisericele de lemn* multe dispărute, cum a fost biserica "Sfinții Arhangheli" din Lunca Bradului, construită în 1814⁸.

Biserica de lemn "Sf. Nicolae" din Răstolnița datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Interiorul a fost pictat în anul 1812 de renumitul zugrav Pavel Dumbrăveanu, cunoscut în satele de pe Valea Mureșului. Unul dintre cele mai frumoase monumente de acest gen este Biserica mănăstirii "Sf. Ilie" din Toplița, ridicată în anul 1847 în Stânceni și adusă în Toplița la 1910. Are un plan trilobat, cu abside poligonale și partea de vest tot poligonală, formă tipologică de mare frecvență în arhitectura bisericilor de lemn moldovenești din veacul al XVIII-lea. Arhitecta Ioana Cristache Panait spunea că "*prin întreaga sa arhitectură Biserica mănăstirii Sf. Ilie constituie o mărturie elocventă a permanentelor relații existente între românii din Transilvania și frații lor de peste munți*"⁹.

Una dintre cele mai vechi biserici din zonă este Biserica mănăstirii de la Pârâul Doamnei din Moglănești, construită cel mai târziu în secolul al XVII-lea; a fost atribuită prin tradiție Doamnei Safta, soția lui Gheorghe Ștefan, voievodul Moldovei. Biserica este de plan dreptunghiular, cu absida decroșată pătrată, variantă tipologică de mare frecvență în arhitectura străveche a bisericilor de lemn¹⁰.

Biserica "Sf. Nicolae" din Bilbor datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reprezentând prin tipologie și sistem de boltire o altă mărturie a influențelor arhitecturii de lemn moldovenești¹¹.

Biserica "Sf. Arhangheli" din Tulgheș, ridicată la sfârșitul secolului al XVIII-lea, înfățișează un plan trilobat cu abside poligonale¹².

Locuințele tradiționale erau cu plan dreptunghiular, de două tipuri: cu două încăperi, cu prisă în față, ori cu tânaș și locuințe cu trei încăperi, cu filigorie, având acoperișul în patru ape iar filigoria acoperită în două ape și cu un fronton ornamentat. Considerăm că locuința arhaică era cu o singură încăpere. În comuna Stânceni, în cătunul Iliseni, a fost demolată o asemenea locuință în 1950 și cei care au participat la demolare povestesc că nu au găsit nici un cui de fier ci doar cuie din lemn de tisă.

Ioana Cristache Panait menționează, în lucrarea amintită, *cele mai vechi case din zonă*. Casele vechi ale lui Cotfas Vasile din Subcetate, datând, prima, cu patru secole în urmă, construită pe locul atunci defrișat, din bârne rotunde având două încăperi, o tindă și o odaie; cea de a doua datând din 1710 (dată înscrisă pe o grindă) de dimensiuni mai mari, tot cu două încăperi: tinda și "casa mare". Asemănătoare este și casa Pop Elisabeta construită în jurul anului 1850. La Tulgheș, menționează casa Hanganu Toader, datând din secolul al XVIII-lea, tot cu două încăperi și casa Zaiț Ilie, de la sfârșitul secolului trecut, cu trei camere. La Corbu consemnează casa Savul Goia, care datează din veacul trecut, lucrată din bârne rotunde, în chetori cu capetele lungi, având două încăperi. La Toplița menționează casa Teslovan Ioan de la sfârșitul veacului trecut, cu trei încăperi; la fel casa Farcaș Eugenia datând de la sfârșitul secolului al XIX-lea și gospodăria Marcu Ana, ridicată în anul 1816 (dată înscrisă pe grindă) și demolată în 1970¹³.

În locuința tradițională spațiul interior era compartimentat la case cu două încăperi, în tindă și camera de locuit, iar la casa cu trei încăperi apare o cameră pentru oaspeți, numită casa dinainte. Treptat tinda a devenit bucătărie, în care se mai și dormea, iar camera de locuit a devenit dormitor.

Ca *mobilier* specifice erau paturile, pe care se și sta în timpul zilei, laițele, mesele rotunde, pătrate ori dreptunghiulare, blidarele și scaunele cu spătar sau fără spătar. În casa dinainte paturile erau acoperite cu cele mai valoroase textile de interior: țoale, lipidee, perne cu fețe brodate la căpătaie. Pentru depozitarea obiectelor de îmbrăcăminte se foloseau canapele cu lădoi.

Textilele de interior, tradiționale, erau sumar ornamentate, țoalele erau învrăstate cu vrăste albe, negre ori sure.

Covoarele, nevedite sau alese, erau decorate în registre alternative cu motive geometrice ori geometrizzate; mai târziu apar motivele florale, stilizate mai ales la covoare și ștergare.

Vopselele utilizate erau cele vegetale și ulterior vopsele industriale pe bază de anilină. Remarcăm că mobilierul nu era pictat, doar furcile de tors, din lemn de brad, după ce se dădea scoarța jos erau ornamentate prin incizie și crestare cu motive geometrice, apoi erau spălate cu zemuri vegetale de culoare albastră ori verde, care evidențiau ornamentele.

Deosebit de iscusit lucrate sunt numeroasele unelte utilizate în gospodărie. Acestea sunt ornamentate doar prin forma lor din care au fost înlăturate orice durități și le dau aspecte estetice inegalabile. Se observă un simț înăscut al proporțiilor, realizând o îmbinare armonioasă între elementele componente ale diferitelor obiecte. Trebuie să evidențiem și realizarea unor instalații tehnice deosebite: mori de mână, mori de apă, oloinițe, pive pentru postav, joagăre și altele.

Ocupațiile de bază ale locuitorilor au fost *cultivarea plantelor și creșterea animalelor*. Dintre cereale cultivau orzul, ovăzul, secara și mai rar grâul. Cartoful este cea mai răspândită plantă cultivată, cât și legumele și zarzavaturile. Creșterea animalelor trecea de

multe ori pe primul loc. Animalele erau utile și la arat, caz în care se folosea plugul de lemn cu brăzdar și cuțit din fier cu cormană schimbătoare și grapa cu colți de lemn. Pentru recoltat se folosea secera și sapa iar pentru treierat îmblăciul. Se creșteau animale mari: bovine, cabaline, dar și animale mici - oi și capre. Păstoritul se practica doar de câteva familii în fiecare sat, care îngrijeau și oile celorlalți săteni. În zonă, pe pășunile alpine, exista o viață pastorală intensă, deoarece aici își vărau oile multe sate din zona culinară și de șes. Chiar și păstori bârșani și sibieni vărau cu oile în Munții Călimani și Gurghiu. Pe Valea Ilvei există un pârâu numit Pârâul Bârșanului. O altă ocupație permanentă era, și mai ales și astăzi, *munca la pădure* - păduritul precum și plutăritul - transportul lemnului cu plutele pe Mureș și pe afluenți, înainte de apariția căilor ferate. Alte ocupații erau albinăritul; uneori se practica și vânătoarea de albine.

Portul popular este specific. Cel bărbătesc era compus din ȋtari vara și cioareci iarna, strânși, ȋncręȋȋ pe picioare, asemănători cu ai dacilor de pe Columna lui Traian de la Roma și monumentul de la Adamclisi. Cămășile largi și lungi, cu poală, ornamentate la obin-zică, la mâneci și la poală cu alțișă lată; în spate purtau sumane negre ori sure, din pănură groasă de lână ori cojoace lungi din piele de oaie. Mai purtau pieptare scurte ȋnfundate, ȋncheiate sub brațul drept. Pe cap purtau vara pălării din postav și iarna căciuli din piele de miel. Interesant este costumele ciobanilor. Geograful Lăurean Someșan face o descriere elocventă a costumului ciobănesc¹⁴. Referitor la pălării el scria că: *“mulȋ ciobani poartă pălării groase din postav, special fabricate pentru ei. Ca să fie mai rezistente sunt ȋnfășurate cu cele 14-15 rânduri de lanțuri subȋiri de aramă iar pentru ca să nu le pătrundă apa de ploaie, deseori, ciobanii le ung cu un strat subȋire de rășină de brad”*. Cămășile ciobanilor erau ȋnegrite prin fierbere în jântuit. Referitor la ȋncălșăminte scria că *“opincile sunt legate de picioare cu aȋe negre și groase, răsucite și ȋmpletite din mai multe sfori din păr de cal, care, după ce trec prin cele șase noȋțe a ȋncălșămintei, sunt ȋnfășurate simetric ȋmprejurul picioarelor până din sus de gleznă”*¹⁵.

Portul femeilor este cu totă denumită prȋitoare, specific zonelor moldovene, de unde a fost preluat, iar cămășa bogat ornamentată la guler, pe umeri și pe piept.

ȋn ȋncheiere dorim să prezentăm câteva *aspecte lingvistice* din zonă, pe care le considerăm elocvente în demonstrarea vechimii și continuităȋii populaȋiei românești de aici. Toponimia reprezintă o arhivă vie, în care se reflectă, stă ȋnscris limbajul particularităȋilor socio-ocupaȋionale, al arhitecturii populare, portul popular, al meșteșugarilor și uneltelor, materiilor prime și materialelor folosite; culate cuvinte a civilizaȋiei populare.

Numeroase etnotoponime și micro-etnotoponime provin din terminologia ocupaȋi-ilor principale și complementare tradiȋionale. Din domeniul agriculturii provin termeni care definesc tehnici de defrișare a terenurilor pentru a fi redat agriculturii: curătura (lat. curare - a curăȋi) - La Curătura; runcare (lat. runcare - curăȋire) - Runc, Picioarul Runcului, Pârâul Runcului, Podul Runcului; ardere (lat. ardere) - Arsa, Arșȋa, Poiana Arșȋii, Pârâul Arșȋii. Alături de acestea ȋntălnim etnotoponime și micro-etnotoponime de altă origine, cum sunt: Părlituri, La Părlituri, Poiana Părliturii, Dealul Părliturii, provenite din bulgarul pariȋa - a pârli; La Ciungi, Pârâul Ciungeta, provenite din termenul italian cionco - a tăia crengile; La Bortă, Borta Burașenilor din ucraineanul bort - scorbură. Alte etnotoponime și micro-etnotoponime sunt legate de culturile agricole: Fânaȋe din latinescul fenacium, Cănepiște din latinescul canepa-cănepă, alături de bulgarul topila - topilă, La Topilă; ȋn ȋarină provenit din țarina - teren cultivat, probabil în consonanȋă cu țară, din latinescul terra. Există și micro-etnotoponimele: ȋn Toloace, Pe Toloacă, Pe Toloaca Ujucanilor provenite din termenul ucrainean toloca-teren necultivat, lăsat să-l pască vitele¹⁶.

Din terminologia creșterii animalelor provin de asemenea, numeroase toponime de sorginte autohtonă. De la stână provin: Stână din Deal, Stâna din Vale, Stânișoara, La Stânuța; de la strungă: La Strungă, După Strungă; de la țarc: În Țarcuri; Văcăria, Poiana Văcării, provin din latinescul vacca - vacă; La Bouărie, Fața Boilor, din latinescul bos, bovis - bou¹⁷.

Din domeniul meșteșugurilor populare și a ocupațiilor secundare provin numeroase etnotoponime și micro-etnotoponime. Astfel, din latinescul molla - moară, provin: La Moară, La Moara de Apă, Moara lui Bălan, Iazul Morii; din latinescul pila - piuă provin: La Piuă, Piuă din Vale, Piuă lui Miron; din latinescul carbo, carbonis - cărbune - La Cărbunărie¹⁸.

Alte denumiri sunt legate de casă și gospodărie: De la casă (latinescul casa) derivă: La Căsoaie, La Căsuța; de la scaun (latinescul scannum) provine Scaunul Domnului; de la autohtonul gard derivă: După Gard, Fața Gardului; de la vatra (grecescul bothros) derivă: vatra Satului; de la fântână (latinescul fontana) provin: La Fântâna, Fântânița, Fântânele, la care s-a adăugat termenul slav izvor, de la care derivă: La Izvor, Izvoaraș, Izvorul Mureșului. Tot cu sensul de izvor sau loc de pornire este termenul slav obârșie - obroiti, de la care provin: Obârșie, Pe Obârșie, Poiana Obârșiei. Din terminologia căilor de comunicație s-au păstrat: cale (latinescul calle) pentru Calea Mare, Calea Oilor; drum - termen greco-latin din care provin Drumușor, Drumeag; cărare din latinescul carraria, de la care derivă Pe Cărăruie, Pe Cărarea Oilor; punte din latinescul ponte - din care provin La Punte, Puntea Ilisenilor, Puntea Ragoazei, dublată de termenul slav pod, de la care derivă Podul Colacului, Podul Runcului¹⁹.

Desigur, lista etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor de proveniență etnografică ar putea continua. Ceea ce dorim să evidențiem este valoarea documentară a acestora în elucidarea și susținerea etnogenezei poporului român. Originea autohtonă ilirico-tracică și mai ales daco-romană a celor mai multe din etnotoponimele românești, păstrarea lor alături de terminologia etnografică de aceeași proveniență constituie un argument indubitabil în demonstrarea originii daco-romane a poporului român și a locuirii sale permanente pe aceste meleaguri până în zilele noastre.

Am încercat să prezentăm câteva aspecte care ar putea constitui repere pentru o viitoare cercetare interdisciplinară asupra zonei etnografice a Topliței, finalizată chiar într-un studiu monografic. Desigur, acesta va putea cuprinde și alte aspecte legate de obiceiuri, credințe, rituri, folclor, artă populară etc.

NOTE

1. D. Protase, A. Zrinyi, *Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș), săpăturile arheologice din anii 1970-1987*, Târgu-Mureș, 1994, p. 1.
2. Aurelia Diaconescu, *Ceramica în suluri din colecțiile Complexului Muzeal Mureș - argument al continuității în valea Mureșului*, în *Marisia*, XIII-XIV, 1983-1984, p. 417.
3. A. Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV-XIII e.n.*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 125.
4. David Prodan, *Toplița la 1785*, București, 1930.
5. David Prodan, *op. cit.*, p. 20.
6. David Prodan, *op. cit.*, p. 25.
7. David Prodan, *op. cit.*, p. 30.
8. Ioana Cristache-Panait, *Arhitectura de lemn din Transilvania*, București, 1993.
9. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
10. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
11. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.

12. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
13. Ioana Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 156-202.
14. Lăurean Someșan, *Viața pastorală în Munții Călimani*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, Tomul LII, 1934, p. 292.
15. Lăurean Someșan, *op. cit.*, p. 292.
16. Valer Pop, *Valoarea documentară a etnotoponimiei române din terminologie etnografică*, în *Marisia*, XV-XXII, 1985-1992, p. 479-482.
17. Valer Pop, *op. cit.*, p. 479-482.
18. Valer Pop, *op. cit.*, p. 479-482.
19. Valer Pop, *op. cit.*, p. 479-482.

The Mureș Defile - an Ancient Romanian Ethnocultural Home (Summary)

In this work are presented some ethnographic aspects concerning the settlements, houses, monuments of architecture (wood churches) the traditional trades, the secondary trades, handicrafts, demographic aspects linguistic aspects, toponymics; the folk art, the popular costume.

These aspects demonstrate the native Illyro-Tracic origin especially Daco-Roman of the Romanian population on this region and her's permanent inhabitation in the Mureș Valley.

All these can make up mark for a future interdisciplinary investigation about the ethnographic region of Toplița, name used of a lot of ethnographers of this country.

ASPECTE PRIVIND PĂSTORITUL TRANSHUMANT PRACTICAT ÎN ZONA BREȚCU - VOINEȘTI-COVASNA

Nicolae Șoancă

Subzona Brețcu-Voinești, delimitată de localitățile eponime, este situată în regiunea submontană din partea transilvană a Munților Nemirei și Vrancei, zonă ce ocupă în istoria județului Covasna o însemnată parte. Ambele localități sunt martori ai unor repere arheologice cu valoare deosebită în istoria poporului nostru: cetatea dacică de la Covasna și castelul roman de la Brețcu (Angustia), premise etnice esențiale în evoluția societății românești pe aceste meleaguri, în a cărei viață dezvoltarea economică îmbracă aspecte originale.

Arheologia oferă evidente dovezi privind practicarea păstoritului încă din vremuri străvechi, iar factorii fizico-geografici favorabili au determinat-o în mod hotărâtor. Întreaga subzonă este situată la contactul dintre Carpații de curbură și prelungirea spre nord-est a Depresiunii Bârsei, relieful fiind caracterizat prin forme deluroase și înălțimi montane care au favorizat existența pășunilor alpine foarte hrănitoare pentru animale. De asemenea, solurile mai sărace au determinat o predilecție a localnicilor spre creșterea animalelor. În favoarea aceleiași ocupații pledează și clima mai rece și existența unei rețele hidrografice relativ bogate. Desigur trebuie considerat și locul pe care aceste două localități îl ocupă în Transilvania, ca așezări de graniță, cu urmări asupra întregii lor evoluții. Dar, fără îndoială, creșterea oilor a fost ocupația principală atât de mult timp, datorită multiplelor avantaje economice oferite de această ocupație. În viața celor două așezări păstoritul transhumant a cunoscut o amploare deosebită, fiind practicat și astăzi în forma pendulatorie munte-șes. De aici anumite caracteristici care îl integrează și totodată îi individualizează în practicarea lui la nivel național. Trebuie arătat apoi, că deși a fost specifică pentru multă vreme numai românilor din localitățile amintite, creșterea oilor se practica în mod complementar cu cultivarea pământului, între cele două fiind un raport de intercondiționare.

Atât la Brețcu cât și la Voinești-Covasna, creșterea oilor a fost ocupația practică aproape în exclusivitate, animalele mari fiind crescute abia în zilele noastre.

Antrenarea economiei românești în dezvoltarea sa manufacturieră și apoi industrială, ca și factorii geografici specifici, au determinat practicarea păstoritului transhumant în care vâratul oilor avea loc la munte, iar iernatul la șes, la câmpie, în zone cu clima mai blândă și cu zăpadă puțină, dar cu surse de hrană abundente și mai lesne de procurat. Așezat pe o importantă arteră de legătură cu Moldova, Brețcu oferea sporite avantaje de valorificare a produselor, încât alături de pendularea oilor, înregistrăm și o continuă deplasare a mocanilor, cărăușia devenind și ea o îndeletnicire profitabilă.

Istoric, practicarea păstoritului transhumant în zona menționată, este atestată prin actele domnești emise în secolul al XVII-lea, de către Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, acte prin care se acordau locuitorilor din sud-estul Transilvaniei dreptul de-a păște oile în partea moldavă a Munților Brețcu. În 1734, domnitorul Constantin Mavrocordat atenționează ca oierii să nu fie împiedicați în a-și păște oile în Munții Brețcului, iar Alexandru Mavrocordat regelemntează durata iernatului în Moldova, între Sf. Dumitru (20 octombrie) și Sf. Gheorghe (23 aprilie). Aceste acte domnești consemnează o stare de existență, ceea ce presupune practicarea păstoritului transhumant la o dată anterioară acestor consemnări. Astăzi acest gen de păstorit și-a pierdut amploarea, fiind practicat doar sporadic, după ce anii 1946-1947 au mar-

cat o ultimă pulsație provocată și de seceta de atunci. Se impune a arăta că alături de păstoritul transhumant, atât în secolele trecute cât și astăzi, oierii din zonă au practicat și mai practică, păstoritul local desfășurat între vatra satului și munte.

Amploarea creșterii oilor în zona studiată, a determinat o precisă stratificare a mocanilor, după numărul de oi, marea lor majoritate încadrându-se în categoria proprietarilor mijlocii, ce posedau până la 700 de oi. Pentru aceștia practicarea transumanței comporta cu necesitate asocierea sau întovășirea, mărimea unei târle depășind 1000 de oi. Categoria de frunte era formată din proprietarii mocani ce aveau peste 1000 de oi, fiind unii care aveau chiar și 2-3000, și care erau organizate în două sau trei târle. A treia categorie o constituiau cei mai săraci mocani, cei care aveau până la o sută de oi. Aceștia neputând organiza singuri târle, se angajau ca ciobani la mocanii din primele categorii, în calitate de baci sau de vătăvi. Informațiile culese atestă că, în Voinești în anul 1938 existau 96.000 de oi, iar în 1950 în jur de 75.000, pe când în Brețcu în 1907 erau 70.000, toate fiind iernate peste munți. Aceste cifre vorbesc de la sine de largă răspândire a acestei îndeletniciri, și deși nu posedăm încă informații precise se presupun cifre apropiate și pentru anii anteriori.

Este interesant că și astăzi acești foști sau actuali proprietari de oi se numesc între ei tot cu termenul de mocan, autodiferențiându-se de ciobani în mod clar, deosebire ce le conferă o oarecare distanțare și chiar mândrie. Termenul de *mocan*, în accepțiunea sa, desemnează doar pe stăpânii de oi, și nu se identifică cu cel de cioban, angajatul celui dintâi. Mocanul, rareori însoțea târla și atunci o făcea doar pentru a organiza vâratul sau iernatul, pentru a aproviziona pe ciobani sau pentru a achita taxele necesare. La Brețcu, mocanul rămânea acasă ocupându-se cu cultivarea pământului sau comercializând produsele rezultate depe urma creșterii oilor.

Întreaga responsabilitate pentru bunul mers al activității de la stână revenea baciului, căruia i se subordonau toți ciobanii angajați, ierarhizați și aceștia după rolul și importanța muncii desfășurate. Astfel erau: vătavii sau șefii de cârd, ciobanii mânăzari sau sterpari, mânătorii și buliticii, cei care mănau oile din urmă. Oile erau împărțite în cârduri (mânăzari, sterpe, miei, berbeci), mărimea unui cârd determinând numărul de ciobani, revenindu-i unui cioban cam 100 de oi.

Ciobanii erau plătiți în natură și foarte rar în bani, mărimea simbriei fiind dată de importanța muncii fiecăruia. Astfel, vătavul primea cel mai mult, 9 oi anual, în timp ce buliticul îi reveneau doar 3 oi. Pe lângă ei, simbria mai consta într-un rând de haine, cuprinzând un cojoc, o pereche de cioareci albi sau de ȋțari, un rând de tureci, două perechi de opinci, un suman, o sarică pentru iarnă și o glugă pentru ploaie, folosită și la transportul hranei, toate acestea anual. La Brețcu, simbria din oi se acorda și după vechimea și continuitatea la același mocan, începându-se cu 10 oi și un rând de haine în primul an, iar în al patrulea an se ajungea la 16 oi plus hainele. Tot aici, ciobanul care avea oi proprii le includea în turma mocanului, dar nu-i reveneau decât mieii, lâna și brânza aparținând mocanului, ca recompensă pentru iernatul oilor. Este un indiciu totodată, asupra produselor care erau mai solicitate la comercializat, mai căutate pe piață. Erau preferați acei ciobani care aveau și oi, aceștia fiind cointeresați într-o cât mai bună activitate. Ciobănia se practica de la vârste fragede, de multe ori ciobani erau chiar copiii mocanului, care își făceau astfel ucenicia, și aveau astfel posibilitatea de-a deveni la rândul lor, mocani.

Stâna era organizată din trei compartimente: stâna brânzei sau brânzăria, comarnicul pentru muls oile și fierbătoarea, în latura opusă brânzăriei și unde era fiert laptele. Construcția era făcută din trunchiuri de brad cioplite, stâna brânzei fiind ermetic închisă prin căptușire și batere la îmbinări, astfel creându-se condiții cât mai bune pentru păstrarea brânzci. Partea din

spate a comarnicului era podită și curățată periodic (jumătate din strungă = coșarul erau închise oile pentru muls). De altfel la stână, în afara strungii nu a mai existat nici un coșar sau țarc pentru oi, acestea înnoptând liber, neînchise. Alături de oi la stână mai erau cai, folosiți pentru transport, și care pășteau singuri și liberi, un număr corespunzător de porci și, bineînțeles, neîlipsiții câini, atât de necesari la munte.

Văratul, atât al brețcanilor cât și al voineștilor, se practica în Munții Vrancei, aflați la distanțe relativ mici de casă, anual revenindu-se în același locuri, locul de pășunat cumpărându-se de la stat sau de la proprietarii de munți.

Creșterea efectivelor de oi, caracterul limitat și insuficient al furajelor pentru iernat, ca și avantajele păstoritului de iarnă în regiuni cu climă favorabilă și hrană abundentă, determină iernatul în alte zone decât cele de origine. În acest caz, anual, la sfârșitul lui septembrie sau începutul lui octombrie, plecau spre locurile de iernat, de unde se întorceau la începutul lui aprilie, încât de Sf. Gheorghe să fie sus la munte. Drumul dura de la două la șase săptămâni, în funcție de distanță, era făcut pe jos, străbătând șeile dealurilor și văilor apelor, cu bagajele pe spatele cailor și foarte rar cu căruța. Bagajele ciobanilor erau transportate pe spatele cailor, aceștia fiind legați unui în spatele celuilalt, sau erau folosiți măgarii.

Nici brețcanii nici voineștenii nu aveau la stână vaci pentru lapte, prezența acestora implicând reclama asupra calității brânzei. Din Voinești plecau la iernat cam 10 târle anual, iar din Brețcu în anul 1837 sunt înregistrate la Galați, pentru a trece Dunărea în Dobrogea, 17 târle. Acest număr de târle iarna doar în Dobrogea, dar numărul lor trebuie să fie mai mare, brețcanii iernând și în alte locuri. Iernatul se făcea în aer liber, într-o permanentă mișcare, singurul adăpost constituindu-l "surla" pentru ciobani și perdeaua de stuf sau pâlcurile de arbori pentru oi.

Se plătea taxa proprietarului (particular sau statul) de moșie, de la cel particular cumpărându-se uneori și nutreț. De asemenea se plătea, după învoială, și pentru adăpostirea oilor fătătoare. În general, hrana oilor o constituiau cocenii de porumb, resturile câmpului arabil, iarba pășunilor și a luncilor.

Trecerea graniței înainte de 1918 se făcea pe bază de pașaport, eliberat pentru o târlă, cu oi și ciobani cu tot, obligație expresă pentru ca numărul de oi ieșite peste graniță să fie identic cu cel care intra în Ardeal.

Mocanii din Brețcu și cei din Voinești iernau în toate zonele țării, deplasările lor localizând: Jimbolia, Rubănești (Oltenia), zona Iașilor, Dorohoiului, Botoșanilor sau Târgul Frumos, Moldova de Sud, Balta Brăilei și Bărăganul, dar și Dobrogea și chiar Delta Dunării. Alte regiuni erau Podișul Transilvaniei, Târnavele, zone oarecum mai apropiate, dar și regiuni mult mai îndepărtate ca Basarabia și chiar Crimeea. Se înregistrează o permanentizare a locurilor de iernat, mocanii revenind anual în același loc, între ei și acesta realizându-se adevărate legături. Așa, mulți se stabileau în aceste locuri definitiv, ce de exemplu la Podul Iloaiei, Iași, Însurăței - Brăila, Măcin - Dobrogea de Nord, Garoafa - Focșani, Cobadin - Dobrogea de Sud.

Desigur, adevăratul scop al practicării oieritului în aceste centre mocănești îl constituia avantajul material pe care îl obțineau proprietarii prin valorificarea principalelor produse: brânză, carne, lână. Brânza era făcută, frământată și introdusă în burduf din piele de oaie, special pregătit prin răzuire, și se vindea pe piețele din satele și orașele mai apropiate sau mai îndepărtate: Brașov, Onești, Focșani, Târgu Secuiesc, ș.a. Brânza era de o calitate deosebită fiind foarte apreciată, și căutată chiar și în străinătate, la Budapesta exista, după 1940, un magazin, acesta desfășurând brânza de Voinești, alături de stofă de lână, lucrată și ea în aceeași localitate. Lâna era vândută neprelucrată, fie transformată în stofă și postav, în ve-

derea obținerii cărora în cele două localități a existat o adevărată rețea de ateliere pentru dărâcit, tors, țesut și bătut. Tradiția calității brânzei și lânii produse în Voinești s-a păstrat și astăzi, ele fiind la fel de apreciate.

Mocanii din Brețcu valorificau și pieile de miei pentru căciuli, în care scop creșteau oi de rasă turcană neagră.

Lâna sau produsele obținute prin prelucrarea ei era comercializată la târgurile din zonă sau pe piețele orașelor Brașov, Buzău, Focșani, Adjud, Panciu și Onești. Carnea era vândută la Brașov, Iași, Galați sau era achiziționată direct de la stână. Cu valorificarea produselor se ocupa însăși mocanul sau soția acestuia.

Interesul major pentru păstorit reiese și din inițiativa a zece mocani din Voinești, care au pus bazele unei mici fabrici de prelucrat lână, ale cărui utilaje au fost procurate prin contribuție colectivă.

Locul major pe care creșterea oilor l-a ocupat în viața acestor așezări, reiese și din participarea în 1928, a reprezentanților mocanilor din Voinești, împreună cu brănenii, la o reuniune organizată la Pitești, o "Uniune mocănească", faptul însemnând recunoașterea importanței transhumanței în viața economică a țării, dar și aprecierea mocanilor din secuime.

Practicarea timp îndelungat a transhumanței și permanentizarea legăturilor cu populația românească din Moldova, Muntenia, Dobrogea și Baranov și a păstrat mereu vie conștiința unității de neam, atât de importantă trăsătură pentru românii din sud-estul Transilvaniei.

Păstoritul transhumant practicat în aceste două localități s-a transformat într-o adevărată tradiție, practicarea lui presupunând și generând note și aspecte deosebite, de natura economică, socială, cultural-artistică și folclorică. Practicarea lui a generat un port specific, tradiții și obiceiuri pe care generația de astăzi le-a preluat într-o oarecare măsură, păstrând transhumanța ca pe o îndeletnicire trecută, plină de farmec și de înțelepciune populară.

Izvorâtă primordial din considerente de natură economică, transhumanța reflectă totodată, capacitatea creatoare a țaranului român, care și-a aliat natura, și-a subordonat mediul fizico-geografic, colaborând ca o coordonată majoră a existenței poporului român.

BIBLIOGRAFIE

1. Butură V. - *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978.
2. Dunăre N. și colab. - *Țara Birsei*, vol. I, București, 1972, p. 107-242.
3. Iordache Ghe. - *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. II, Craiova, 1986.
4. Meteș Șt. - *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, Cluj.
5. Morariu T. - *Cîteva contribuții la migrațiile pastorale actuale din R. P. R.*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959-1961*, Cluj, 1963, p. 39-49.
6. Oțetea A. - *Istoria României*, vol. II, București, 1960.
7. Popescu C. - *Aspecte ale păstoritului din centrele Covasna și Brețcu*, în *Aluta*, vol. I, Sf. Gheorghe, 1970, p. 309-318.
8. Vuia R. - *Păstoritul brănenilor, covășnenilor și al brețcanilor*, în *Studii de etnografie și folclor*, vol. II, București, 1980, p. 314-318. ●
9. Informații culese de la următoarele persoane:
 Furtună Constantin - Voinești - Covasna, 91 ani
 Leu Constantin - Voinești - Covasna, 80 ani
 Hudilean Gheorghe - Brețcu, 85 ani
 Iacob Gheorghe - Brețcu, 84 ani.

ASPECTS CONCERNING THE GRAZING ON THE ALPINE PASTURES PRACTISED IN BREȚCU - VOINEȘTI-COVASNA AREA (Summary)

The Brețcu - Voinești subarea, lying in the submountain area of the Transylvanian side of Nemirei and Vrancei Mountains contains archeological landmarks, with a special value, as well as a balneological rich potential.

The main occupation of its inhabitants of the two localities was the animal breeding. The grazing of the Alpine pastures practised in the area, met along the decades a special development, becoming a real tradition with special aspects of economic - social - cultural artistic and folk origin.

The long term practising of the grazing of the Alpine pastures and the perpetuation of the relationships with the Romanian population from Moldavia Dobrogea, Banat and the Wallachian Counties kept alive the consciousness of the unity of the nation, a vital feature for the Romanians who lived in the South-East of Transylvania.

COVASNA-VOINEȘTI, LEAGĂN DE ROMÂNITATE ÎN ARCUL INTRACARPATIC

Dumitru Furtună

Încă de la finele secolului trecut, publicistul brașovean Silvestru Moldoveanu atrăgea atenția asupra situației românilor din secuime. "În Trei Scaune românii sunt în minoritate. O parte din aceștia, copleșiți de mulțimea secuilor, sunt secuizați, pe când altă parte și-au păstrat neatinsă întru toate naționalitatea. Românii de prin poalele munților de la graniță, începând de la Poiana Sărată până la Budila, anume cei de la Poiana Sărată, Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Zăbala, Covasna, Zagon, Boroșneul Mic, Buzaiela, Dobârlău, Marcoș, Telu și Budila și-au păstrat limba, obiceiurile și portul românesc, fiind în contact cu România, parte ca oieri. Portul lor este, cu mici variațiuni, cel mocănesc (Săcele) păstrându-și cei mai bătrâni și chica. Asemenea și-au păstrat naționalitatea românii din jurul Vâlcelor, precum și cei din Vâlcele, Arpătec, Hăghic, Arini etc. Secuizii sunt românii aflați în comunele din lăuntrul, din partea apuseană și de miazănoapte a Trei Scaunelor, care și-au pierdut aproape tot ce e românesc: obiceiurile românești, portul și odorul cel mai de preț al unui popor, limba: numai religiunea strămoșească și-au păstrat-o și prin aceasta conștiința că sunt români..."¹.

Din păcate astăzi situația s-a înrăutățit, în Ojdula la ultimul recensământ au fost înregistrați doar 80 de români (din 3579 locuitori ai localității), în Boroșneul Mic doar 7.²

Recent, un coleg, profesor de filozofie la liceul din Covasna, publica un fel de ghid-monografic a Covasnei și împrejurimilor³, fostul scaun Orbai - în care românii - afirma cu convingere domnia sa - apar pe aceste meleaguri începând cu secolul al XVIII-lea, imigrând din ținuturile Vrancei - se admit și alte zone -, "la venirea lor neavând nimic, nici păduri, nici terenuri". Este negată prezența dacilor, a căror cetate străjuia în partea de est a localității și, ca toți roesslerienii, considera perioada stăpânirii romane cam scurtă pentru romanizare, iar după retragerea aureliană, bineînțeles, n-a mai rămas nimeni pe aici, decât spațiu liber pentru migratori, printre care bineînțeles unguri, care, după noile teorii ar fi venit aici dinspre Moldova - deci maghiarimea de aici ar fi mai veche decât cea din Ungaria.

Lucrarea, înainte de a fi distribuită pe plan local, a fost distribuită prin alte țări - Germania, probabil Olanda (cu care orașul Covasna are legături directe prin orașul Elburg, dar numai partea maghiară) - pentru ca viitorii turiști să știe în ce mediu vin, să confirme, dacă vor fi abili dirijați la fața locului, asupra unui fals grosolan. Vechimea românilor în Covasna, ca din toată zona de altfel, este atestată de dovezi, documente arheologice, toponimice, onomastice de tradiție colectivă (obiceiuri strămoșești, port, creații populare etc.)

Vorbind de românii din Covasna - Voinești, obârșia lor ne duce cu peste două milenii în urmă. Aici, în imediata vecinătate, în partea estică a așezării, străjuind frumoasa Vale a Zânelor, pe un deal numit de localnici "Dealul Cetății", dăinuie ruinele unei puternice cetăți dacice. În întreaga zonă abundă așezările dacice (Zăbala, Brateș, Surcea etc.).

Cu ocazia cercetărilor efectuate în perimetrul cetății au fost găsite seceri, cuțite de fier, vârfuri de săgeată, ceramică specific dacică. Cu ocazia săpăturilor din 1974, conduse de dr. Szekely Zoltan, de la fostul muzeu județean, s-au descoperit șase monede (denari) de argint și două monede imperiale romane: una din prima terasă a cetății, din timpul împăratului Vespasian (70 c.n.) iar pe acropola cetății o monedă de bronz reprezentându-l pe împăra-

tul Hadrian (anul 110)⁴. Cele trei rânduri de ziduri construite după modelul specific dacilor și obiectele găsite i-au făcut pe arheologi, printre care și pe regretatul Constantin Daicoviciu, să încadreze cetatea în rândul fortificațiilor dacice.

Nu este exclusă și existența unei alte cetăți (castru) romane în Covasna, cum sugerează dr. V. Stroescu într-o lucrare despre Covasna, editată în perioada dinaintea celui de-al doilea război mondial, cetate care n-a fost cercetată și care s-ar afla pe platoul din Valea Porumbeilor din Voinești, "Cetatea de pe dâmbul sărat". În jurul cetății, ca și la Brețcu sau în jurul altor castre, s-a putut crea așezarea care a căpătat mai târziu numele de Voinești - "Cetatea de pe dâmbul sărat"⁵.

În onomastica românilor din zonă exista până astăzi atât numele de Cosneanu cât și de Voinea (maghiarizat Vajna). Doi dintre Cosneni, Ioan Cosnean Manea și Ioan cel tânăr Cosnean, sunt ctitori, alături de alți români voineșteni, ai bisericii din piatră, a cărei temelie s-a pus la 17 iulie 1794 și a fost terminată la 1800. Noua biserică se ridica în vecinătatea unei biserici din lemn al cărei altar este indicat și acum printr-o troiță aflată în curtea bisericii la intrare. Vechimea bisericii din lemn este greu de precizat. Biserica ortodoxă este mai veche decât bisericile reformate și decât cea catolică din localitate.

Ridicarea bisericii la 1794 s-a făcut pe o proprietate a unui Vajna (Voinea) Andrei. Un anume Olosz Mózes (Moise), făgăduia preotului Ioan Jrid, la 1836, că pe tot anul, până va muri, va da o groșiță bisericii ortodoxe "fiindcă aude în toate zilele clopotele noastre", dând deja două groșițe pe doi ani înainte⁶.

Dintre vechile familii românești maghiarizate din Covasna fac parte și Bogdan, Albu, Raduly, astăzi destul de răspândite ca familii maghiare.

Pe lângă familiile autohtone, apar începând cu secolul trecut, dar mai ales după Marea Unire din 1918 și familii al căror nume indică venirea lor de peste munți (Vrânceanu, Bâsceanu și altele). De fapt, mulți români din vecinătatea extracarpatică erau originari chiar din zona noastră. Mult timp între actualul județ Buzău și Prahova a fost județul Săcuieni, ce indica proveniența multor români de aici din "secuime". Aceștia, asemeni românilor numiți ceangăi, ce au trecut munții în Moldova, au părăsit ținutul strămoșesc în fața pătrunderii secuilor și a nedreptăților la care au fost supuși.

Apariția unor români de peste munți poate fi urmărită clar în registrele de căsătorie ale parohiei. Practicând de veacuri păstoritul transhumant, voineștenii ajungeau cu turmele departe peste munți⁷. Românii de peste munți erau angajați păstori, iar dacă se dovedeau vrednici, de multe ori proprietarii mocani îi făceau gineri. Sunt și cazuri, de trecere peste munți din alte motive, dar acestea sunt cazuri izolate.

Descriind Voineștiul la mijlocul secolului trecut, etnograful ungar Orbán Balazs, în lucrarea "Descrierea ținuturilor secuiești" aduce mărturie în legătură cu vechimea și autohtonitatea românilor de aici⁸.

Ei aveau portul specific ardelenilor din partea sudică a Transilvaniei (mocănesc) și obiceiuri bine încheiate, santilia fiind și una din sărbătorile păstorești (nedei) întâlnite în toate zonele transilvane. O fotografie cu formația de "călușeri" din 1924 din Voinești arată nu numai bărbații care până azi au păstrat curat portul tradițional dar și fetele au port ardelenesc, cu cătrînțe țesute în casă, din lână, iar nu fote.

Rolul voineștenilor, ca factor de păstrare a românității în localitate și în zonă este relevant de prezența în toate momentele importante prin care țara a trecut în ultimul secol, când s-a decis soarta patriei celei mari.

Ei au participat la înălțuirea Marii Uniri din 1918. În 1916 un grup de 20 de voluntari voineșteni treceau munții pentru a-și aduce contribuția la victoriile de la Mărășești,

Mărăști sau Oituz. Trei dintre aceștia și-au lăsat osemintele pe acele meleaguri: Gheorghe Maior, Constantin Ioan Ștefan și Dumitru Dobros⁹.

Părintele Gheorghe Furtună, alături de alți români din zonă, înfunda închisorile ungurești pentru atitudinea sa patriotică.

464 de români voineșteni (majoritate capi de familie) au semnat adeziunea pentru Marea Unire, la adunarea de la Alba Iulia, fiind reprezentați de patru fruntași ai lor: Al. Ciucan, Alexe Teculescu, Ioan Sârbescu și Nicolae Jurebita¹⁰.

Cel mai reprezentativ fiu al obștii, Ioan Teculescu, de enit protopop de Alba Iulia, are cinstea de a fi ales președinte al Consiliului Național Alba, care a organizat marea adunare a românilor de la 1 Decembrie 1918. După unirea cea mare este ales senator de Alba în primul Parlament al României Mari, iar apoi, devenind episcop, senator de drept. În 1923, sub numele de Justinian Teculescu, devine primul episcop al armatei române, iar din 1924 și până la trecerea la cele veșnice, ocupa postul de episcop al eparhiei Cetății Albe - Izmail¹¹.

A l doilea război mondial i-a încercat din nou pe voineșteni. Dictatul de la Viena din 30 august 1940, a deschis drumul unor grele suferințe: peste 310 persoane adulte și copii sunt izgoniți din vatra străbună peste granițele vremelnice. Doi voineșteni cad victime bestialității hortiste: Dumitru Gavrilă și Ion Cimpoi.

Din zecile de voineșteni ce au luptat pe câmpurile de luptă din est și vest, 14 nu s-au mai întors niciodată.

După război, în perioada odioasei Regiuni Autonome Maghiare, prigoana contra românilor a continuat. Fostii horthyști travestiți în comuniști, în numele noii democrații aduse din răsărit, condamna la ani grei de temniță mulți români din Voinești, pentru pricini de ei inventate (legionari, maniști, dușmani ai poporului, de fapt doar români).

În anii comunismului, cei discriminați au fost de fapt românii. Ei n-au fost decât în mica măsură reprezentați în conducerea obștii sau în funcții mai înalte pe plan local. Nici în prezent situația nu este mai bună. Deși românii reprezintă o pondere numerică importantă (la recensământul din 1992 - 3.928, față de 8.001 maghiari) între salariații primăriei în număr de peste 30 de persoane, doar 6 sunt români.

La școlile din oraș, îndeosebi la liceu, și la Secția română predau majoritate maghiari (mulți absolvenți ai studiilor superioare în limba maghiră), care blochează ocuparea catedrelor respective de către români. Exemplele pot continua. Și totuși unii se plâng de discriminarea națională...

NOTE

1. Silvestru Moldovan, *Țara nopastră, Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și V. Mureșului*, Sibiu, 1894, p. 262-263.
2. Recensământul din 1992.
3. Dr. Benkő Gyula, Fabian Ernő, *Kovaszna, Kovaszna Varosi Muvelôdesi Ház*, Trisedes Press, 1995.
4. Benedek Geza, Rosner Herman, *Covasna. Mic îndreptar turistic*, București, 1978, p. 12-13.
5. Societatea de Hidrologie și Climatologie medicală și dr. V. Stroescu, *Covasna ilustrată*, tipografia Cultura, nedatată.
6. Însemnarea părintelui Ioan Grid pe coperta interioară a Protocolului poruncilor împărătești pe anii 1795-1829, ale bisericii din Covasna.
7. Constantin Popescu, *Aspecte ale păstoritului în Covasna*, în "Aluta", 1970, p. 309.
8. Balazs Orban, *Țara secuilor în scris și imagini*, în traducerea lui Deac Marius, în "Cuvântul Nou" din 4 august 1972.
9. Direcția Arhivelor Statului din R.S.R., *Filiata Arhivelor Statului, Jud. Covasna*, București, 1984, p. 33.

10. *1918 la români, Documentele unirii*, vol. IX, p. 409-412.

11. "Buletinul Episcopiei Cetății Alba-Izmail", anul 1932, nr. 8.

COVASNA-VOINEȘTI, A CENTRE OF ROMANITY
IN THE INTRACARPATHIAN CIRCLE
(Summary)

Covasna locality, which gave the name to the present county, as compared to many other localities from the South-Eastern Transylvania, in which the Romanians lost their nationality, constituted along the Intracarpathian Circle.

About the old age of the Romanians and of their ancestors in the area, there speak firmly the ruins of the Dacian fortress from Dealul Cetățuii, the many toponyms and anthroponyms, either Romanian, or of Romanian origin.

Lying in an area of cultural interference among the three Romanian historic provinces with its famous shepards, Covasna brought its contribution to the making of the union of December 1st 1918 and was present to all the important moments of the national history.

The Romanians from the locality went through dramatic moments during the Horthyist Oppression (1940-1944), but also during the years of The Autonomous Magyar County, even in some moments, which followed the Revolution of December 1989.

DIN VECHILE LEGĂTURI CULTURALE ALE BUZĂULUI CU TRANSILVANIA

Alexandru Gaiță

Odată cu ultimul deceniu al secolului al XVII-lea Buzăul se va integra în planul politico-cultural al domnitorului Constantin Brâncoveanu relativ la românii transilvăneni, aflați atunci sub o puternică presiune din partea autorităților habsburgice, plan a cărui secvență culturală cădea, în principal, asupra strălucitei personalități care a fost episcopul Mitrofan. Pe bună dreptate s-a afirmat că:

“Stăpânirea habsburgică a reprezentat îndeosebi pentru români o primejdie acută atât din punct de vedere național cât și religios. Pe plan național, fiindcă va urmări să împiedice legăturile dintre românii din Transilvania și cei de peste Carpați, iar pe plan religios, pentru că va urmări să convertească la catolicism pe ortodocși”¹.

Înscăunarea lui Mitrofan, în iunie 1691, la Buzău, nu a fost întâmplătoare și în calculele domnitorului, ce dorea să-i ajute pe românii transilvăneni prin tipăriturile ce vor ieși de aici în limba română, a intrat și aplanarea conflictului major dintre reprezentanții noului curent românesc, pe de o parte, și reprezentanții curții culturale grecizante ce aflaseră către noul Mecena al Orientului, vârfurile bisericii epocii obediente Răsăritului și temătoare asupra capacității limbii noastre de a cuprinde dogma, pe de altă parte.

Eforturile depuse în tipărirea principalelor cărți de cult în românește, de cel ce nu fără o oarecare nostalgie mai semnase “Proin Huski”, au fost notabile, “că și noaptea o am făcut-o în unele vremi în loc de zi”.

Fără a minimaliza perioadele petrecute la Roma la “De Propaganda Fide” trebuie amintit că “Activitatea tipografică de la sudul Carpaților a constituit temeiul studiilor lingvistice a corifeilor Școlii Ardelene, în cărțile românești aflând ei argumentele cu ajutorul cărora și-au întemeiat cea de a doua armă de luptă pentru obținerea drepturilor poporului român asupra, originea romană a limbii”².

Dacă multă vreme s-a crezut, în baza unor cercetări parțiale și conjuncturale, că numărul tipăriturilor buzoiene pe arealul transilvan este redus, realitatea ivită în urma cercetărilor din deceniul opt este alta și trebuie să subliniem că suntem încă departe de a avea imaginea integrală.

Preocupările pentru păstrarea acestor nestemate ale culturii noastre vechi, care sunt cărțile, au venit în primul rând din partea celor care le-au achiziționat prin eforturi de cele mai multe ori colective, dat fiind prețul prohibitiv, și care au căutat prin diverse mijloace să le protejeze și să le transmită viitorimii în nădejdea credinței și limbii - cei doi stâlpi pe care ne-am sprijinit mereu.

Lor li se vor adăuga și marii ierarhi ai bisericii ardelene, ca Andrei Șaguna, care la 1855, prin ordinul 288, cerea preoților ca: “Atât cărțile vechi ce nu se întrebuințează pentru slujirea bisericilor cât și acele care cuprind numai învățături mântuitoare pentru preoți și creștini necesită îngrijirea mai conștiincioasă din mai multe privințe. Stricăciunea, pierderea și răpunerea lor este călcare de cele sfinte și o vătămare neiertată a averii bisericii, care în toată vremea trebuie păstrată întreagă și neatinsă de mâini rele. Niște asemenea cărți vechi fac literatura noastră bisericească și pe lângă această să privesc ca niște izvoare și visterii prețioase chiar și pentru cultura limbii noastre. Se poate zice că desprețuirea, ne băgarea

*în seamă și prăpădirea lor nu este numai un păcat mare către Biserica și către lucrurile ei, ci totodată este și o pagubă așa zicând chiar națională*³.

Urmărind circulația vechilor tipărituri buzoiene în spațiul transilvan nu putem trece cu vederea că între primii donatori, către românii de aici, a fost chiar domnitorul Constantin Brâncoveanu, care la 22 februarie 1699 dona bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului faimoasele *Minee* ale lui Mitrofan, tipărite cu foarte puțin timp în urmă.

Gestul repetat va fi către mănăstirea Sâmbăta de Sus cu alte tipărituri buzoiene cum ar fi Triodul și Octoihul de la 1700, iar mai târziu Penticostarul de la 1701 va lua și el calea bisericii din Schei⁴.

Mănăstirea Toplița un "*Negul vel căpitan za cazaci*" din Țara Românească îi dona tot Mineele de la 1698⁵, iar în renumita bibliotecă Bathyanem, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, ajungea prima tipăritură de la Buzău, *Pravoslavnică mărturisire*, de la 1691, în urma preluării bibliotecii cardinalului C. Migazzi de la Viena⁶. Aceași tipăritură va ajunge în muzeul din Sebeș după ce va circula în zona Trâmboaele. Mama domnitorului, Stanca, și ea o Cantacuzină, va dona o *Pravoslavnică mărturisire*, la 1699 familiei negustorului transilvăncan Șandru⁷.

Molitvelnicul buzoiian din 1699 de la Drăguș după ce va ajunge în Șchei va lua calea Sibiului la Mitropolie, la fila 200, recto, aflându-se rugăciunea de pomenire a achizitorilor săi în număr de 15, rezultând efortul comunitar⁸.

Învățătura preoților pe scurt de șapte taine - de la 1702, Ion fiul lui Pas Gavril din Boziș, lângă Târnăveni, o dona bisericii satului, aducând-o din Țara Românească⁹.

În protopopiatul Făgărașului, la parohiile Beclean și Râușor se aflau *Trioadele* buzoiene din 1700, care mai târziu vor ajunge la Mitropolia din Sibiu¹⁰.

Un Stan Păun și fratele său din Sibiel achiziționau și ei un *Triod* de la 1700, la 77 de ani de la tipărirea sa pentru biserica satului lor¹¹.

Probabil după 1948 vor lua drumul Clujului o *Pravoslavnică mărturisire* și *Mineele* din 1698 care până atunci se aflaseră în Gimnaziul greco-catolic de la Blaj¹².

Intens folosite, *Mineele*, cu o limbă românească clară, vor fi dorite și cerute în parohiile și mănăstirile Transilvaniei, un set complet va fi prezent în mănăstirea Blajului de unde vor ajunge la biblioteca documentară "T. Cipariu"¹².

Aminteam mai sus de *Mineele* donate de Constantin Brâncoveanu bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului și după însemnarea de pe unul dintre ele aflăm că: "*ostenitor în aducerea cărților au fost sluga Măriei Sale credincioase, dumnealui Jupân Stan Șoanu... și am scris eu protopop Văsii Hobanovici*"¹⁴. Intensa lor folosire rezultă și din faptul că între ianuarie-noiembrie 1727 Radu, fiul protopopului Radu Tempea, le va lega: "*acum a doua oară prin puțină osteneală a mult păcătosului rob, al stăpânului Hristos... pentru pomenirea noastră și a părinților*"¹⁵.

Gestul domnitorului pentru cei din Șchei va fi consemnat pe filele *Mineelor* de la Buzău din luna februarie:

"*S-au milostivit (Constantin Brâncoveanu) după alalte mile ce au făcut curată sfânta casă ce se află la Șcheii lângă cetatea Brașov... s-au milostivit înduratul domn cu aceste... sfinte 12 Minee ce împlă pre 12 luni în sfânta biserică, care pomână mare ca asta să o primească Dumnezeu întru împărăția cerului, pre Măria Sa să trăiască în pace, cu bună sănătate, întru întărit și încornorat și blagoslovit scaunul Măriei Sale în mulți ani până la bătrânețe, cu toți ai Măriei Sale*"¹⁶.

Un *Minei* al lunii septembrie va pleca de la Făgăraș în Șchei într-un interval de timp

neprecizat ajungând apoi la Sibiu, același itinerar parcurgându-l și cele din lunile mai și iunie. Pe exemplarul din lunile mai-iunie apare semnătura marelui cărturar și protopop Radu Tempea de la Brașov¹⁷.

O *Liturghie* buzoiană din 1702 va circula, din 1717 și până la 1760, în cele trei țări românești, ajungând, în final, în Transilvania, la Cluj¹⁸.

În zona Sătmărulei, în comunele Pomi, Someșu și Acina este prezentă o altă tipăritură buzoiană - *Apostolul* de la 1743¹⁹, în Maramureș, la 1768, Timotei Bora din Vișeu de Jos aducea *Catavasierul* buzoian pe care-l achiziționează în Moldova la Hârlău²⁰.

Spre 1700, în părțile Crișanei vine diacul buzoian Stănilă, aducând cu el și *Îndreptarea legii*, lui comandându-i-se manuscise după principalele cărți de cult²¹.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, în jurul lui 1761, dona bisericii din satul Recea-Brașov un *Penticostar* din 1701, iar celei din Berevoiu Mic - Brașov un *Triod*²².

Și fratele stolnicului, spătarul Mihail Cantacuzino, nu a rămas mai prejos în gândul și fața dedicată românilor ardeleni, astfel o *Pravoslavnică mărturisire* la 1692 lua drumul Transilvaniei spre valea Gurghiului, la Hodac:

*“Această carte ce se numește mărturisirea împotriva credinței a pravoslavnicilor creștini, care este dată de dumnealui Mihail Cantacuzino vel spătar părintelui popii lui Petru din Hudac, ca să fie pentru îndreptarea credincioșilor și dumnealui de pomenire, aprilie 5 din leat 7230 (1692)”*²³.

Drumul acestui volum va continua, în 1746, la Solovăstru, tot pe valea Gurghiului, apoi la Sânger, lângă Luduș, de unde la 1760 este vândut ajungând pe la 1791 lângă Sighișoara, la Sidiriș²⁴.

În afara celor apropiați domnului care au făcut danii, în bani sau cărți, pentru bisericile din Transilvania, s-au aflat și unii dregători, ca vel stolnicul Radu Izvoranu, care la 3 ianuarie 1700 dona un *Molitvenic* de la 1699 bisericii Drăguș din Făgăraș. Și în sate izolate din Humedoara, în Sălaj și în Mureș cartea buzoiană a pătruns în ciuda unor acte de prohibiție date de curtea de la Viena și trebuie amintit că între acțiuni împotriva afluirii de carte românească, în Transilvania, s-a aflat și ordinul dat de guvernatorul Sigismund Kornis la 1728²⁵.

Au urmat decretele thereziene din anii 1746 și 1768²⁶, dar marea tragedie a intervenit în urma acțiunii generalului Bucow.

Apostolul de la 1742 este prezent și el în zeci de exemplare, deși în același an și tiparnița bucureșteană scosese și ea unul. În 1755 sătenii din Someșul Rece - Cluj îl vor cumpăra, iar satele mureșene Răstolnița și Ațintiș vor intra în posesia unei rare tipărituri buzoiene, *Paraclitichi*, din 1749²⁷.

Prin eforturile și clarviziunea politică a unui mare domnitor, dublate de un ierarh cu “nume nemuritor în cultura românească”²⁸ vechea carte buzoiană și-a îndeplinit menirea, alături fiind și “produsele” celorlalte tiparnițe muntene și moldovene.

Relativ la aceste bijuterii și la importanța lor pentru cei din Transilvania se afirmă pe drept că:

*“Oriunde a ajuns una din aceste cărți, și în mâinile oricui ar fi căzut-cărturar, preot, dascăl sau țăran - ea a aprins năzuința românească, a învățat românește, a făcut să tresalte de bucurie și de speranță pe toți cei care i-au citit slovele și i-au ascultat interpretările”*²⁹.

NOTE

1. V. Netea, *Conștiința originii și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1980, p. 72.
2. Fl. Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 192.
3. D. Braicu, V. Bunea, *Cartea veche românească din secolele XVI-XVII în colecțiile Arhiepiscopiei Sibiului*, Sibiu, 1980, p. 7.
4. C. Schian, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, p. 88.
5. Ibidem.
6. E. Mârza, D. Drăghiciu, *Cartea românească veche în județul Alba, secolele XVI-XVII, Catalog*, Alba Iulia, 1989, p. 154-155.
7. I. Cristache-Panait, *Circulația cărții de Buzău în Transilvania*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, vol. II, București, 1983, p. 380.
8. D. Braicu, V. Bunea, *op. cit.*, p. 149.
9. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 381.
10. D. Braicu, V. Bunea, *op. cit.*, p. 149.
11. Idem, p. 150.
12. E. Mârza, D. Drăghiciu, *op. cit.*, p. 227.
13. Idem, p. 227.
14. D. Braicu, V. Bunea, *op. cit.*, p. 131.
15. Idem, p. 130.
16. Idem, p. 130-131.
17. Idem, p. 132.
18. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 381.
19. V. Netea, *op. cit.*, p. 174.
20. Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 217.
21. Idem, p. 209.
22. Ibidem.
23. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 380.
24. Ibidem.
25. St. Meteș, *Relațiile bisericii române ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1982, p. 17.
26. C. Tatai, *Gravorii din lemn de la Blaj, (1750-1830)*, în "Apulum", XII, 1974, p. 629.
27. E. Mihai, *Relațiile culturale dintre Țările Române oglindite în circulația cărții vechi din județul Mureș*, în "Îndrumător pastoral", III, 1979, p. 127 - (cf. I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 383).
28. A. Plămădeală, *Episcopi ai Buzăului în cultura română*, în "Spiritualitate și cultură la întorsura Carpaților", vol. II, Buzău, 1983, p. 55.
29. V. Netea, *op. cit.*, p. 73.

FROM THE OLD CULTURAL RELATIONSHIPS
BETWEEN BUZĂU AND TRANSYLVANIA
(Summary)

The birth of the printing house of Buzău, dated 1691 and its being managed by the great man of culture who was Mitrofan, the Bishop, was part of the politic cultural design which the ruler Constantin Brâncoveanu had, in order to support the Romanian element in Transylvania.

The circulation of the religious books from Buzău are found in the Transylvania area, facilitated by the maintainance of the ancestors' language and creed, strengthened the consciousness of the people. The role of the printed books can nether be ignored, not limited, their vast majority having survived the vicissitudes of history, up to our time, being righteously considered as jewels of our cultural patrimony.

EVOLUȚIA STRUCTURII ETNICE ȘI CONFESIONALE A POPULAȚIEI JUDEȚULUI COVASNA, ÎNTRE 1850 ȘI 1992

Traian Rotariu, Maria Semeniuc, Mezei Elemér

Lucrarea de față este una dintre primele încercări de a valorifica, într-un studiu, rezultatele ce încep să fie disponibile, pe măsură ce se derulează programul, inaugurat cu câțiva ani în urmă, de către un colectiv de cercetători de la Catedra și Laboratorul de Sociologie ale Universității "Babeș-Bolyai", program ale cărui obiective principale pot fi rezumate astfel:

a) publicarea în limba română a datelor recensămintelor efectuate în Transilvania de la mijlocul secolului trecut, pe localități grupate după actuala structură administrativ-teritorială;
b) constituirea unei baze de date cu informațiile respective, care, odată stocate pe calculator, vor permite cele mai variate tipuri de analize, inclusiv reconstituirea aspectelor demografice ale oricărei arii teritoriale dorite și analiza schimbărilor de-a lungul timpului pe aceste arii.

În momentul când redactăm textul de față este finalizată operația de reconstituire a datelor recensământului (conscripției) din 1850, date care au fost deja așezate într-un volum predat spre editare. Informația a fost preluată dintr-o lucrare, apărută în 1983, sub formă dactilografiată, într-un număr de 30 de exemplare - cum se specifică pe copertă -, grație eforturilor unui colectiv de cercetători de la Institutul Central de Statistică din Budapesta, sub conducerea doctorului Dávid Zoltán, colectiv care a valorificat materialul original, cu date pe localități, descoperit în 1974 în arhiva respectivei instituții. Între timp, volumul în cauză a fost și editat sub titlul: Az 1850. Evi. Erdélyi népszámlálás, Központi Statisztikai Hivatal Budapesta, 1994.

Dat fiind faptul că în comunitatea istoricilor activitatea noastră este puțin cunoscută iar pentru mulți ar putea părea ciudată și oricum lipsită de consistența conferită de cunoașterea detaliată a epocii în care s-au făcut înregistrările și a problemelor legate de aceste conscripții și recensăminte, cunoaștere care este apanajul istoricului credem că sunt necesare câteva cuvinte explicative spre a motiva acțiunea noastră, demersurile pe care le facem și finalitatea lor.

Mai, întâi să specificăm că activitatea întreprinsă de noi este una prin excelență demografico-statistică și nu istorică. Nu ne propunem să reconstituim informații prin cercetări de arhive sau de altă natură, ci să preluăm o informație existentă și s-o reproducem într-o formulă nouă, accesibilă publicului larg, inclusiv din punctul de vedere al limbii. De asemenea, nu ne interesează orice informație statistică, ci numai cea care acoperă integral cel puțin vechiul Principat al Transilvaniei și care provine din înregistrări ce pot fi asimilate cu recensămintele și oferă date la nivel de localități. Această ultimă cerință este esențială, fiindcă numai în felul acesta se poate asigura comparabilitatea informațiilor în timp, căci toate celelalte unități administrative au fost atât de variabile încât practic nu se regăsesc două recensăminte consecutive care să nu fie diferite din acest punct de vedere.

Strategia adoptată de noi se poate rezuma, pe scurt, în felul următor. Pornim, așa cum am spus, de la localități ca elemente primare de înregistrare. Firește, nici mulțimea localităților nu este constantă, chiar pe un același areal geografic; unele localități apar, altele dispar - fizic, dar, de cele mai multe ori, prin decizii administrative - unele se contopesc, altele se despart, dar aceste modificări nu ridică probleme insurmontabile în comparații, dacă se iau,

în astfel de cazuri, în considerare populațiile reunite, pentru momentele când localitățile au fost (sunt) separate. Oricum, pentru a aduce la același numitor diversitatea situațiilor, a fost nevoie să alegem un punct de reper, respectiv o structură menținută fixă, pe care să reproducem toate datele, indiferent de modul de organizare a rețelei de localități la vremea fiecărui recensământ. Am optat pentru actualele localități, grupate în comune (orașe) și județe, adică pentru structura administrativ-teritorială existentă la ultimul recensământ, în 1992. Desigur că nici această structură nu va rămâne nemodificată - unele schimbări petrecându-se chiar din 1992 până azi - dar ea este totuși mai familiară omului din zilele noastre și dată fiind stocarea informației sub formă de bază de date, pe localități, orice schimbare de arondare a localităților se poate opera foarte ușor.

Este, credem, limpede că activitatea legată de preluarea datelor fiecărui recensământ este destul de dificilă; ea nu se reduce, nici pe departe la o simplă traducere în limba română a rubricilor tabelelor sau a numelor localităților (pentru o perioadă de până la primul război mondial, când informația e în limba maghiară) ori la o copiere de cifre (pentru cea ulterioară). De fiecare dată e nevoie de realizarea corespondenței între cele două rețele de localități - corespondență ce nu este biunivocă - iar această operație nu devine automată după parcurgerea unui recensământ, ci trebuie practic mereu reluată de la capăt atunci când se trece la recensământul următor.

În ceea ce privește forma de prezentare a datelor, ni s-a părut necesar să evidențiem nu numai localitățile actualmente existente deci cele ce constituie scheletul permanent pe care vor fi structurate toate informațiile ulterioare, ci să reluăm și situația fiecărei localități așa cum era la momentul recensământului. Pentru a satisface ambele cerințe am ales o soluție relativ simplă. Am pornit de la constatarea că lucrăm cu patru tipuri de localități:

a) Cele care există azi, existau și în momentul recensământului și nu s-au modificat prin diviziuni sau contopiri.

b) Cele care există azi și sunt rezultatul contopirii a două sau mai multe unități recensate distinct (pe care le vom numi, pe scurt, localități compuse). Aici apar, mai cu seamă legat de identificare, două posibilități:

b1) numele noii localități este cel al uneia dintre cele vechi (lucru ce se întâmplă când o localitate e "absorbită" de alta - cazul satelor din apropierea orașelor fiind tipic în acest sens);

b2) noua localitate a primit o denumire ce nu coincide cu a nici uneia din cele existente.

c) Cele care au dispărut (ca localități).

d) Cele care există azi dar nu existau (ca localități distincte) în momentul recensământului.

Prima și ultima categorie nu ridică nici un fel de probleme în privința reproducerii informației; singura grijă a constat în identificarea corectă a așezărilor existente la ambele momente și în verificarea faptului că ultimele au apărut efectiv după data recensământului respectiv, deci că nu e vorba de omisiuni sau de greșeli de identificare. Localitățile existente astăzi dar lipsă la momentul recensământului nu vor fi trecute în volumele ce vor fi publicate, căci numărul lor este foarte mare și ar ocupa, de prisos, mult spațiu. E vorba, în principal de acele minuscule cătune întâlnite în Transilvania în număr mare, mai ales în Munții Apuseni dar și în Câmpia Transilvaniei, așezări care, după 1950, au primit statutul de localitate și apar cu populație prima dată în recensământul din 1956.

Pentru celelalte două categorii care sunt - de regulă, dar nu întotdeauna - complementare, căci orice contopire presupune dispariția ca entitate a cel puțin uneia din localități, dar nu orice dispariție este rezultatul contopirii), am trecut pe o linie datele corespunzătoare

localității compuse (deci suma componentelor ei) și pe alte linii - distincte prin fondul caracterelor și prin modul de scriere - cifrele corespunzătoare localităților așa cum au apărut ele în recensământ, inclusiv pentru cea care poartă același nume (dacă e cazul) ca și localitatea compusă.

Iată câteva exemple, preluate din județul Covasna.

Comuna Cernat

1. Cernat
- Cernatu de Jos
- Cernatu de Sus

2. Albiș

3. Icafalău

Total

Comuna Ghidfalău

1. Ghidfalău

2. Angheluș

3. Fotoș

Fotoș

Mărtinuș

4. Zoltan

Zoltan

Etfalău

Total

Comuna Ozun

1. Ozun

2. Bicfalău

3. Lisnău

4. Măgheruș

5. Sântionlunca

Lunca

Sântion

Total

Pentru comuna Cernat, înseamnă că, la 1850, aveam patru localități iar actualmente numai trei (cele marcate cu bold și numerotate). Populația localității Cernat de azi se reconstituie, pentru 1850, însumând pe cea a satelor Cernatu de Jos și Cernatu de Sus, care nu mai apar acum ca atare, dar situația lor de atunci este și ea transcrisă în volumul nostru. Pentru comuna Ghidfalău, lucrurile sunt similare, doar că aici avem două cazuri de localități compuse - Fotoș și Zoltan - ale căror denumiri apăreau și la 1850, actualele localități formându-se prin contopirea cu așezări cu nume diferit, nume care azi nu mai apare. La Ozun, în afară de faptul că evidențiem actuala localitate compusă Sântionlunca, se observă că lista cuprinde doar cinci sate ale comunei din cele șapte existente azi, două - Lisnău Vale și Valea Ozunului - nefiind menționate ca atare în 1850. Toate localitățile de acest din urmă tip, de categoria d), din clasificarea de mai sus, lipsesc din volumul cu datele unui recensământ, dar ele figurează în baza de date și atunci când vor apare recensate separat, populația le va fi atașată imediat.

Se mai cuvine menționat că distincția între cele patru tipuri de localități este specifică fiecărui moment de recensământ, adică, de fiecare dată lucrurile se schimbă, singurul element ce rămâne constant fiind rețeaua actuală de localități din rândul căreia vor fi evidențiate

sub formă tipărită doar cele cărora li se alocă populație (celelalte rămân în memoria calculatorului cu efective nule). Această schimbare continuă face ca, pe măsura derulării cercetării noastre, să producem și un soi de dicționar al localităților, în dinamica lor.

Schema de stocare a datelor adoptată ne va permite ca, după ce sunt introduse pe calculator informațiile din mai multe recensăminte, acestea să poată fi analizate în "curgerea" lor, lucru ce ne ajută la depistarea și corectarea eventualelor erori. De altfel, ideea de a aduce datele dinspre trecut spre prezent am îmbrățișat-o și pentru motivul că parcurgerea drumului pe această direcție înseamnă practic verificarea destinului fiecărei localități deci eliminarea multor posibile erori ce ar fi fost comise dacă s-ar fi pornit învers, de la localitățile actuale spre cele din trecut. Pentru că vom lua ca reper de comparație cifrele recensământului din 1850, să mai subliniem că datele acestuia au fost, înainte de a fi considerate definitive, coroborate cu cele ale recensămintelor din 1857 și 1880, volume ce sunt și ele în curs de pregătire.

Să spunem două-trei cuvinte despre această conscripție din 1850, mai puțin cunoscută decât altele, preluând din informațiile și aprecierile celor care s-au ocupat cu adunarea datelor într-un volum.

Recensământul din 1850 se înscrie în rândul primelor acțiuni ale guvernării militare austriece asupra teritoriului transilvan, după înăbușirea revoluției de la 1848-49, fiind parte organică a unui complex de acțiuni similare desfășurat și în restul provinciilor. Pentru Transilvania, Guvernul a emis ordinul de efectuare a recensământului la 2 aprilie 1850, lucrările efective de înregistrare începând în vara aceluiași an și terminându-se, în general, până la finele lui. Totalurile finale, înaintate autorităților datează din 10 mai 1851. Munca de culegere a datelor a fost efectuată în comun de către autoritățile militare (un ofițer și un grăfier) și cele civile (primarul și doi consilieri), acestora adăugându-li-se și un membru al poliției și preotul. Informațiile despre fiecare familie, casă și persoană s-au înregistrat la primărie, pe baza declarațiilor capului de familie.

În 1850, împărțirea administrativă a teritoriului Transilvaniei diferă foarte mult de împărțirile anterioare și ulterioare. Comitatele și scaunele au fost înlocuite cu cinci districte militare, și anume cele de la Alba Iulia, Cluj, Sibiu, Reteag și Odorhei. Separat de aceste districte, în recensământ mai figurează și teritoriile celor două regimente românești de graniță: regimentul I cuprinde localitățile din zonele Făgărașului și Hunedoarei, iar regimentul II, localitățile din zona Năsăudului. Aici în aceste zone, spre deosebire de teritoriile celor două regimente secuiești unde nu apare o astfel de distincție, populația militară și cea civilă a fost înregistrată separat, în sensul că o localitate se poate afla, în recensământ, în două locuri, o dată cu populația militară și altă dată cu cea civilă. De aceea, în volumul nostru, pe lângă faptul că am precizat, în paranteză, de câte ori a fost cazul, că e vorba de populație militară, localitățile cu ambele tipuri de populație sunt prezentate, formal, ca și localitățile compuse, menționate mai sus. Astfel ca să luăm un caz concret, pentru localitatea Hațeg, județul Hunedoara, în textul redactat de noi se vor găsi trei linii de cifre: una de total, una pentru populația civilă și alta pentru cea militară, așezate astfel:

I. Hațeg

Hațeg

Hațeg (populație militară)

În ceea ce privește rubricile pe care le conține recensământul din 1850 nu vom face prea multe comentarii, căci le vom evidenția imediat pe toate, așezând în ele populația actualului județ Covasna. Să menționăm doar că, spre deosebire de recensămintele maghiare ulte-

rioare, când populația apare doar după limba maternă, aici avem distribuția locuitorilor Transilvaniei simultan după etnie și confesiunea religioasă, informații pe care le considerăm extrem de importante și care ne vor ajuta să evaluăm cifrele și din alte recensăminte de mai târziu. Firește că nu putem privi cu o încredere deplină nici datele acestei conșcripții. În situația tulbură de după revoluție au putut interveni multe distorsiuni de înregistrare în unele localități. De altfel și specialiștii maghiari recunosc existența unor posibile surse de erori, dar apreciază că acestea - erorile - nu depășesc 5%, la nivelul populației totale, ceea ce, dacă e adevărat, înseamnă că, pentru acele timpuri, s-a realizat totuși o bună înregistrare. Noi nu îndrăznim să facem astfel de estimări. În ceea ce ne privește, am realizat comparații - deocamdată numai prin inspecție vizuală - cu datele recensămintelor din 1857 și 1880 și am descoperit unele cifre îndoielnice, asupra cărora, în volumul nostru, am atras atenția.

*
* *

Transpunerea informației pe localități ne-a permis să realizăm fără probleme reconstituirea, pentru 1850, a configurației județului Covasna de astăzi. Profitând și de ocazia că Direcția Județeană de Statistică Covasna a editat în 1994 un volum cu datele recensământului din 1992 (multe din ele la nivel de localități), am încercat o foarte sumară și nepretențioasă analiză a schimbărilor în structura etnică de pe acest teritoriu, petrecute între cele două momente separate de o distanță de aproape un secol și jumătate. Firește, e vorba numai de capetele unui lung parcurs și pentru a înțelege mai bine schimbările, va fi nevoie să vedem ce s-a întâmplat și de-a lungul respectivului interval. Aceasta o vom putea face când seria de date va fi completă.

Înainte de a vorbi despre schimbări să prezentăm, așa cum am promis, datele, însumate la nivel de județ, pentru toate rubricile recensământului din 1850:

Case	23.610
Locuințe	27.462
Populația de drept	114.390
Plecați	1.379
Străini	629
Populația prezentă	113.640
Bărbați - Total	56.934
- Necăsătoriți	32.996
- Căsătoriți	22.536
- Văduvi	1.402
Număr de bărbați incorporabili, 16-26 ani	7.213
Femei - Total	57.456
- Necăsătorite	30.167
- Căsătorite	22.605
- Văduve	4.684

Populația după naționalitate:

Români	16.139
Maghiari	36.972
Secui	57.725
Sași	88
Germani	64
Țigani	3.038
Armeni	127
Evrei	69
Alte naționalități	168

Populația după religie:

Ortodocși	12.236
Greco-catolici	5.392
Romano-catolici	37.311
Reformați	52.992
Evangelici	100
Unitarieni	6.291
Izraeliți	68

Animale:

Cai	5.313
Bovine	20.310

După cum se observă, nici la 1850 și nici astăzi, în zona județului Covasna nu trăiau, în afară de secui, unguri și români alte etnii semnificative numeric, lăsând la o parte țiganii, pentru care, mai ales la ultimul recensământ, cifrele sunt îndoielnice. Prin urmare, dacă reunim secuii cu mahiarii - și le spunem, simplu, maghiari -, problema esențială a comparației, din punctul de vedere al compoziției etnice, la 1850 și 1992, se reduce la a vedea cum au evoluat localitățile din punctul de vedere al ponderii populației românești și maghiare. Tabelul 1 prezintă în sinteză situația de ansamblu și pe mediile (actuale) urban și rural.

După cum se observă, între 1850 și 1992, populația județului Covasna s-a dublat, trecând de la circa 114 mii la 233 de mii. Componenta românească a populației a cunoscut o dinamică mai accentuată decât cea maghiaro-secuiască, amplificându-se de 3,38 ori față de 1,85 ori aceasta din urmă. Așa cum era de așteptat, cea mai importantă creștere generală s-a înregistrat în mediul urban (spor de 6,14 ori față de doar 1,17 ori în mediul rural). Tot cum era de așteptat, a crescut, în orașe, proporțional mai mult populația românească: de 11,40 ori față de 5,46 ori cea maghiară. Faptul este explicabil dacă se ia în considerare cifra foarte redusă a românilor, la mijlocul secolului trecut, din localitățile ce formează orașele actuale: doar 2.695, ceea ce explică și de ce, paralel cu acest spor relativ mai mare al românilor, sporul absolut de populație urbană este net în favoarea maghiarilor: circa 74 de mii față de 28 de mii de români. Ceea ce probabil era mai puțin de așteptat e faptul că și în rural sporul - relativ și absolut - al populației românești a fost mai intens. În vreme ce populația maghiară a crescut

Tabelul 1. Populația județului Covasna la 1850 și 1992, pe medii și pe principalele naționalități

	<i>Total</i>	<i>Români</i>	<i>Maghiari</i>
<i>Populația totală</i>			
1850	114.390	16.139	94.697
1992	233.256	54.586	175.502
Creștere absolută	+118.866	+38.447	+80.805
Creștere relativă	2,04 ori	3,38 ori	1,85 ori
<i>Populația rurală</i>			
1850	94.363	13.444	78.080
1992	110.351	23.872	84.803
Creștere absolută	+15.988	+10.428	+6.723
Creștere relativă	1,17 ori	1,78 ori	1,09 ori
<i>Populația urbană</i>			
1850	20.027	2.695	16.617
1992	122.905	30.714	90.699
Creștere absolută	+102.878	+28.019	+74.082
Creștere relativă	6,14 ori	11,40 ori	5,46 ori

doar cu 9% (respectiv 6,7 mii de persoane), românii din rural au crescut cu 78% (10,4 mii, deci ceva mai mult și în cifre absolute). Urmare a acestor evoluții, ponderea populației românești și maghiare din județul Covasna s-a modificat în sensul evidențiat în tabelul 2.

Tabelul 2. Modificarea ponderii populației românești și maghiare a județului Covasna, între 1850 și 1992, pe total județ și pe medii (%)

	Recensământul 1850			Recensământul 1992		
	<i>Români</i>	<i>Maghiari</i>	<i>Alții</i>	<i>Români</i>	<i>Maghiari</i>	<i>Alții</i>
Populația totală	14,1	82,8	3,1	23,4	75,2	1,4
Populația rurală	14,2	82,7	3,1	21,6	76,8	1,6
Populația urbană	13,5	83,0	3,5	25,0	73,8	1,2

Se observă că avem de a face cu o creștere a ponderii populației românești, de la 14,1% la 23,4%, pe ansamblul populației, creșterea fiind cu ceva mai mare în mediul urban. Totuși sporul procentului de români în orașe nu este nici pe departe atât de mare cum s-ar bănuia în lipsa acestor date exacte. În adevăr, ținând seama de intervalul lung de timp dintre cele două recensăminte și de faptul că aproximativ jumătate din acest interval (și tocmai în perioada recentă) teritoriul s-a aflat în cadrul României, ceea ce, prin forța lucrurilor a condus la un influx de populație românească în urban, reclamată de sectorul administrativ, dar și de dezvoltarea industrială ce a atras populație din toate zonele țării, nu ar fi fost deloc de neașteptat o creștere mai serioasă a volumului și procentului de români. Notabil este faptul că elementul românesc și-a sporit ponderea și în mediul rural, în ciuda faptului că, așa cum se va vedea există situații clare de “dispariție” a românilor din anumite localități.

Detaliind situația la nivelul actualelor unități administrative ale județului (5 orașe și 33 de comune rurale), se obțin, pentru români și maghiari, procentele din tabelul 3, cu specificarea că diferența până la 100% o reprezintă celelalte etnii. De asemenea vom observa că, în vederea unei corecte comparații, trebuie reunite populațiile a trei comune: Barcani, Comandău și Zagon, căci trei din satele primei comune și singura localitate a celei de a doua nu existau la 1850 ca unități distincte, ele desprinzându-se ulterior din cele două sate ale ultimei comune (Zagon și Păpăuți). De altfel, situația concretă a tuturor satelor apărute după 1850 se va vedea în tabelul ce încheie textul de față; celelalte cazuri de sate nou apărute nu modifică situația comunelor sau orașelor în ansamblu.

Tabelul 3. Modificarea ponderii populației românești și maghiare în orașele și comunele județului Covasna, între 1850 și 1992

	Recensământul 1850			Recensământul 1992	
	Români	Maghiari		Români	Maghiari
<i>Orașe</i>					
1. Sfântu Gheorghe	12,6	82,6		23,5	74,7
2. Baraolt	7,2	89,3		3,2	96,2
3. Covasna	16,8	80,8		31,3	67,5
4. Întors.Buzăului	99,5	0,2		98,9	1,0
5. Târgu Secuiesc	0,4	95,4		7,9	91,6

În linii mari, se observă că modificarea ponderii uneia din cele două componente etnice conduce la modificarea, în sens invers, a ponderii celeilalte. Nu întotdeauna se întâmplă exact așa, căci mai există - e drept, în volume și proporții mici - și alte naționalități, dintre care țiganii - respectiv înregistrarea țiganilor - ar merita un studiu aparte. Acceptând că o variație a procentelor de maghiari și români de până la 2,5 puncte, în sus sau în jos, indică practic o stabilitate a ponderii etniei în cauză, am realizat, în tabelul 4, o sinteză a situației, la nivelul unităților administrative de astăzi (comune și orașe actuale, cu toate localitățile componente și aparținătoare).

Fără a intra în detalii, care se pot percepe ușor privind tabelele 3 și 4, să observăm că, din cele 5 orașe, doar în două - Sfântu Gheorghe și Covasna - populația românească a crescut ceva mai serios ca pondere; în unul (Târgu Secuiesc) creșterea a fost mică, în altul (Întorsura Buzăului) e o stagnare căci el era și a rămas pur românesc, iar în Baraolt se constată o scădere a ponderii - care era, e drept, mică - a românilor și o creștere a celei - deja mari - a maghiarilor.

Pentru comune lucrurile stau astfel:

- ponderea românilor a crescut în 10 (între care și cele 3 reunite), a rămas constantă în 10 și a scăzut în 13;
- ponderea maghiarilor a crescut în 15, a rămas aceeași în 9 și a scăzut în 9 (inclusiv cele 3 reunite).

Numeric deci, în termeni de comune, "avantajul" este de partea maghiarilor, dar, în cifre de populație, sporul este, cum s-a văzut, mai mare la români. Dar iată care sunt cele mai însemnate creșteri de procente (comunele în care ponderile au sporit cu cel puțin 10 puncte procentuale):

Tabelul 3 (continuare)

Comune	Recensământ 1850		Recensământ 1992	
	Români	Maghiari	Români	Maghiari
1. Aita Mare	12,5	82,2	8,7	91,1
2. Bățani	8,8	89,9	4,2	92,6
3. Belin	25,2	68,3	47,2	51,1
4. Bodoc	1,5	96,9	2,4	97,6
5. Boroșneu Mare	1,5	95,7	3,5	90,9
6. Brateș	*	98,7	0,4	99,6
7. Brăduț	3,3	92,9	7,5	92,3
8. Brețcu	39,0	59,5	25,2	69,6
9. Cătălina	0,2	97,2	1,0	98,2
10. Cernat	8,3	88,7	1,1	98,9
11. Chichiș	36,1	61,4	45,1	54,6
12. Dobârlău	91,4	3,7	99,5	0,5
13. Ghelinta	1,9	93,5	1,3	98,7
14. Ghidfalău	2,0	96,3	0,7	99,3
15. Hăghig	38,0	53,2	50,9	38,8
16. Ilieni	22,9	73,5	11,7	87,9
17. Lemnia	4,1	94,8	0,5	99,4
18. Malnaș	44,4	49,2	1,7	98,2
19. Moacșa	0,2	97,0	1,3	97,4
20. Ojdula	4,9	93,8	5,0	93,0
21. Ozun	22,8	74,0	11,4	88,1
22. Poian	3,1	95,5	0,4	99,6
23. Reci	5,7	92,0	1,1	98,6
24. Sânzieni	0,2	99,3	0,1	99,6
25. Sita Buzăului	98,5	1,5	99,8	0,2
26. Turia	3,4	94,2	0,5	99,5
27. Valea Crișului	4,6	92,1	1,3	98,6
28. Vâlcele	59,6	34,1	66,4	21,4
29. Vârghiș	10,6	81,4	1,8	97,1
30. Zăbala	4,0	93,6	19,1	75,8
31-33. Zagon+ Barcani+Comandău	21,9	74,9	64,9	34,6

Notă: *) - sub 0,1%

Pentru români:

Belin (25 % la 47 %)

Hăghig (38 % la 51 %)

Zăbala (4 % la 19 %)

Zagon+Barcani+Comandău (22 % la 65 %)

Pentru maghiari:

Brețcu (60 % la 70 %)

Cernat (89 % la 99 %)

Ilieni (74 % la 88 %)

Malnaș (49 % la 98 %)

Ozun (74 % la 88 %)

Vârghiș (81 % la 97 %)

Și cele în care s-au redus în aceeași măsură:

Pentru români:

Brețcu (39% la 25 %)

Ilieni (23% la 12 %)

Malnaș (44% la 2 %)

Ozun (23% la 11 %)

Pentru maghiari:

Belin (68 % la 51 %)

Hăghig (53 % la 39 %)

Vâlcele (34 % la 21 %)

Zăbala (94 % la 76 %)

Zagon+Barcani+Comandău

(75 % la 35 %)

Se vede deci că, în cele mai multe cazuri de creșteri și scăderi de ponderi, variațiile nu sunt foarte mari; doar 4-6 comune au cunoscut asemenea schimbări structurale mai însemnate. În majoritatea cazurilor evidențiate în tabelul 3, sporirea ponderii populației maghiare s-a făcut prin creșteri de la valori aflate spre 90% la valori ce se găsesc acum aproape de 99%, deci și prin diminuarea până spre dispariție a mai multor comunități românești, care, la 1850, numărau un efectiv mic de membri.

Tabelul 4. Sinteza evoluției procentuale a ponderii românilor și maghiarilor, în orașele și comunele județului Covasna, între 1850-1992

<i>Procentul de români</i>			<i>Procentul de maghiari</i>		
în creștere	staționar	în scădere	în creștere	staționar	în scădere
Sf.Gheorghe	Înt.Buzăului	Baraolt	Baraolt	Înt.Buzăului	Sf.Gheorghe
Covasna					Covasna
Tg.Secuiesc					Tg. Secuiesc
	Bodoc	Aita Mare	Aita Mare	Bodoc	
Belin		Băjani	Băjani		Belin
Brăduț	Boroșneu M.			Brăduț	Boroșneu M.
	Brateș	Brețcu	Brețcu	Brateș	
Chichiș	Cătălina	Cernat	Cernat	Cătălina	Chichiș
Dobârlău	Ghelința		Ghelința	Dobârlău	
Hăghig	Ghidfalău		Ghidfalău		Hăghig
		Ilieni	Ilieni		
		Lemnia	Lemnia		
	Moacșa	Malnaș	Malnaș	Moacșa	
	Ojdula	Ozun	Ozun	Ojdula	
		Poian	Poian		
	Sânzieni	Reci	Reci	Sânzieni	
Vâlcele	Sita Buz.	Turia	Turia	Sita Buz.	Vâlcele
Zăbala		Vi. Crișului	Vi. Crișului		Zăbala
Zagon+ Barcani+ Comandău		Vârghiș	Vârghiș		Zagon+ Barcani+ Comandău

Dar asemenea situații mai relevante trebuie căutate la nivel de localități, fiindcă proporțiile pe comune pot deriva - și, în multe cazuri, efectiv derivă - din situații foarte diferite la nivel de sate. În scopul evidențierii intensității reducerii populației românești din localitățile covășnene - problemă mult vehiculată în presa noastră, în ultima vreme - am întocmit o listă a acelor așezări (indicând în paranteză orașul sau comuna) în care populația românească a scăzut cu mai mult de 20 de persoane, listă care cuprinde 6 clase, în funcție de nivelul efectivelor ce s-au modificat și de intensitatea declinului (prima cifră indicând populația românească, în 1850, iar a doua, în 1992):

A. Localități cu până la 50 de români, în 1850, în care aceștia practic au dispărut:

1. Bodoș (Baraolt) - 26; 3
2. Micloșoara (Baraolt) - 37; 9
3. Boroșneu Mic (Boroșneu Mare) - 40; 7
4. Filia (Brăduț) - 28; 4
5. Ghidfalău (Ghidfalău) - 29; 7
6. Măgheruș (Ozun) - 45; 0.

B. Localități cu 51 - 100 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial (cu peste 30 persoane):

1. Chilieni (Sfântu Gheorghe) - 56; 25
2. Căpeni (Baraolt) - 93; 22

C. Localități cu 51 - 100 români, în care aceștia practic au dispărut:

1. Racoșul de Sus (Baraolt) - 85; 5
2. Bățanii Mici (Bățani) - 62; 1
3. Icfalău (Cernat) - 62; 0
4. Poian (Poian) - 99; 1

D. Localități cu 101 - 200 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial (cu peste 30 persoane):

1. Aita Mare (Aita Mare) - 122; 76
2. Aita Medie (Aita Mare) - 209; 83
3. Bățanii Mari (Bățani) - 148; 69
4. Aita Seacă (Bățani) - 158; 47
5. Vârghiș (Vârghiș) - 156; 35
6. Arcuș (Vl. Crișului) - 108; 26

E. Localități cu 101-200 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Ilieni (Ilieni) - 109; 17
2. Lemnia (Lemnia) - 172; 14
3. Vl. Zălanului (Malnaș) - 135; 6
4. Bicfalău (Ozun) - 164; 18
5. Sâmbionlunca (Ozun) - 184; 7
6. Reci (Reci) - 128; 17
7. Turia (Turia) - 141; 18

F. Localități cu peste 200 români, în care numărul acestora s-a redus substanțial:

1. Brețcu (Brețcu) - 1181; 747 (în %: 40; 26)
2. Mărtănuș (Brețcu) - 360; 205 (în %: 44; 24)
3. Dobolii de Jos (Ilieni) - 530; 192 (în %: 53; 34)

G. Localități cu peste 200 români, în care aceștia aproape au dispărut:

1. Cernat (Cernat) - 340; 43
2. Micfalău (Malnaș) - 674; 23

3. Bixad (Malnaş) -378; 11

4. Lisnău+Lisnău Vale (Ozun) - 469; 8 în Lisnău și 53 în Lisnău Vale,

Sunt deci peste 30 de localități în care elementul românesc a pierdut teren, în cifre absolute de populație, în favoarea celui maghiar, însă, firește, mai semnificative sunt cazurile de la coada listei, dat fiind că aici sunt evidențiate situațiile unde comunitatea românească respectivă avea, la mijlocul secolului trecut, o consistență serioasă, ceea ce înseamnă că stingerea ei nu poate fi pusă pe seama unui fenomen "natural" de asimilare, specific minorităților reduse și izolate în masa de majoritari.

O privire aruncată asupra localităților județului Covasna, la 1850 și 1992, din perspectiva compoziției etnice, ne arată că în această zonă au predominat și predomină localitățile monoetnice, respectiv acelea în care o etnie deține o majoritate covârșitoare din populație, de pildă, peste 90%. În afara acestei etnii dominante numeric - maghiară, de cele mai multe ori, sau română - există aproape peste tot și persoane din cealaltă etnie precum și din altele, țigani, de regulă, așa cum am mai spus, dar numărul persoanelor de altă naționalitate decât română sau maghiară a fost și în 1850 și este și azi relativ mic. Mai mult chiar, se observă, pentru o gamă foarte largă de cazuri, o tendință de - să-i zicem - "organizare etnică", în sensul că procentele etniei dominante sunt, în 1992, mult mai aproape de 100% decât erau în 1850.

În loc de comentarii, reproducem, în final, lista tuturor localităților județului Covasna, așa cum apar în structura administrativă în 1992, cu procentele de români și maghiari, alăturând aceeași structură etnică la 1850. Să mai menționăm că din cele 128 de localități, la ultimul recensământ s-a înregistrat una fără populație Merișor (Sita Buzăului) și una doar cu 4 locuitori, Cărpineni (Poian), motiv pentru care acestea apar în tabel fără procente (semnele distinctive fiind ** și respectiv *). De asemenea, un număr de 23 de sate nu existau (ca localități de sine stătătoare la 1850), situație care va fi marcată prin semnul ##. Dacă pentru localitățile existente atunci și inexistente astăzi (situații pe care nu le mai menționăm aici) nu apar probleme întrucât populația lor, a fost inclusă, prin procedura de lucru explicată la început, în populația localităților de azi, cele 23 de sate nou apărute afectează comparațiile pentru localitățile din care ele s-au desprins și în care era cuprinsă populația lor la 1850 (firește, când nu este vorba de localități absolut noi). De aceea, unele dintre schimbările procentuale din tabelul 5 sunt influențate și de modificarea elementelor ce se compară. Pentru o deplină corectitudine a demersului comparativ, populația celor 23 de sate a fost adăugată celei a localităților din care s-au desprins, evidențiindu-se în tabel, la sfârșitul comunei și cu alte caractere, structura etnică a acestor localități reunificate.

Tabelul 5. Ponderea populației românești și maghiare în localitățile județului Covasna, la 1850 și 1992 (în %)

Recensământul 1850				Recensământul 1992	
Localitatea	Oraș/comună	Români	Maghiari	Români	Maghiari
Municipii și orașe					
1.Sf. Gheorghe	Sf. Gh.	14,8	79,6	23,8	74,3
2.Chilieni	"	10,3	86,8	3,9	96,1
3.Coșeni	"	1,2	98,1	3,6	96,4
4.Baraolt	Baraolt	7,8	89,0	4,6	94,6
5.Biborțeni	"	2,6	97,0	0,4	99,5
6.Bodoș	"	5,7	94,3	0,7	100,3
7.Căpeni	"	10,4	88,4	1,8	98,1
8.Micloșoara	"	4,8	98,3	1,7	97,9
9.Racoșul de Sus	"	9,7	84,7	0,5	99,4
10.Covasna	Covasna	20,1	77,0	32,6	66,3
11.Chiuruș	"	0	100	0,2	99,7
12.Înt. Buzăului	Înt. Buz.	99,1	0,2	98,7	1,2
13.Brădet	"	##	##	100	0
14.Floroaia	"	##	##	99,8	0,2
15.Scădoasa	"	##	##	98,4	1,6
Înt. Buz. + Brădet + Floroaia + Scădoasa		99,1	0,2	98,9	1,0
16.Tg.Secuiesc	Tg.Sec.	0,6	94,4	8,5	91,1
17.Lunga	"	0	97,7	0,5	99,5
Comune					
18.Aita Mare	Aita Mare	9,7	82,8	7,9	91,9
19.Aita Medie	"	14,9	81,7	9,6	81,7
20.Barcani	Barcani	##	##	98,9	1,0
21.Lădăuți	"	##	##	100	0
22.Sărămaș	"	##	##	99,9	1
23.Valea Mare	"	78,1	7,9	96,3	1,2
24.Bățanii Mari	Bățani	10,0	89,9	3,7	94,3
25.Aita Seacă	"	10,6	86,6	5,3	94,7
26.Bățanii Mici	"	11,5	86,8	0,2	99,8
27.Herculan	"	2,1	97,7	6,7	83,8
28.Ozunca-Băi	"	##	##	0	100
Bățanii Mari + Ozunca Băi		10,0	89,9	3,6	91,9

29. Belin	Belin	25,2	68,3	13,4	85,6
30. Belin Vale	"	##	##	96,6	0,6
<i>Belin + Belin Vale</i>		<i>25,2</i>	<i>68,3</i>	<i>47,2</i>	<i>51,1</i>
31. Bodoc	Bodoc	1,2	98,4	4,3	95,7
32. Olteni	"	1,3	96,5	0,3	99,7
33. Zălan	"	2,1	95,6	0,3	99,7
34. Boroșneu Mare	Boroș. M.	0	95,5	2,4	90,2
35. Boroșneu Mic	"	8,0	91,6	1,8	92,8
36. Dobolii de Sus	"	0,9	97,7	1,9	82,0
37. Leț	"	0,5	97,7	7,6	92,4
38. Tufalău	"	0,6	93,2	3,5	96,0
39. Valea Mică	"	##	##	0	100
<i>Boroșneu Mic</i>		<i>8,0</i>	<i>91,6</i>	<i>1,7</i>	<i>93,3</i>
<i>+ VI Mică</i>					
40. Brateș	Brateș	0	98,9	0,9	99,1
41. Pachia	"	0,1	98,3	0	100
42. Telechia	"	0	98,8	0,2	99,8
43. Brăduț	Brăduț	1,4	98,6	0,2	99,8
44. Doboseni	"	4,8	86,3	22,9	76,5
45. Filia	"	3,4	92,7	0,3	99,7
46. Tălișoara	"	4,0	93,0	1,2	98,8
47. Brețcu	Brețcu	39,7	58,2	26,3	73,6
48. Mărtănuș	"	43,8	54,5	24,2	55,5
49. Oituz	"	2,5	89,1	19,0	71,2
50. Cătălina	Cătălina	0	98,7	1,1	97,8
51. Hătiuca	"	0	100	0,2	99,3
52. Imeni	"	0	94,6	1,0	98,3
53. Mărcușa	"	0,5	94,6	0,2	96,8
54. Mărtineni	"	0,2	98,9	0,3	99,7
55. Cernat	Cernat	10,3	85,3	1,3	98,7
56. Albiș	"	0	100	0,5	99,5
57. Icafalău	"	8,7	90,6	0	100
58. Chichiș	Chichiș	36,1	61,4	11,7	87,9
59. Băcel	"	##	##	99,1	0,8
<i>Chichiș + Băcel</i>		<i>36,1</i>	<i>61,4</i>	<i>45,1</i>	<i>54,6</i>
60. Comandău	Comandău	##	##	6,7	91,8
61. Dobârlău	Dobârlău	86,7	5,3	99,5	0,4
62. Lunca Mărcușului	"	##	##	100	0
63. Mărcuș	"	97,5	1,6	100	0
64. VI. Dobârlăului	"	##	##	98,0	2,0
<i>Dobârlău +</i>		<i>86,7</i>	<i>5,3</i>	<i>99,2</i>	<i>0,8</i>
<i>VI Dobâr.</i>					
<i>Mărcuș +</i>		<i>97,5</i>	<i>1,6</i>	<i>100</i>	<i>0</i>
<i>Lunca Mărc.</i>					

65. Ghelintă	Ghelintă	2,3	92,5	1,3	98,6
66. Harale	"	0	99,3	0,7	99,3
67. Ghidfalău	Ghidfalău	3,7	94,0	0,6	99,4
68. Angheluș	"	1,6	96,2	0,9	99,1
69. Fotoș	"	0,8	98,8	0	100
70. Zoltan	"	1,1	97,5	1,3	98,7
71. Hăghig	Hăghig	38,0	53,2	42,7	50,0
72. Iarăș	"	##	##	78,8	0,8
<i>Hăghig + Iarăș</i>		<i>38,0</i>	<i>53,2</i>	<i>50,9</i>	<i>38,8</i>
73. Ilieni	Ilieni	8,3	86,6	1,7	98,2
74. Dobolii de Jos	"	53,0	43,8	33,5	65,8
75. Sâncrăieni	"	2,8	96,3	2,9	96,8
76. Lemnia	Lemnia	0,6	91,5	0,7	99,3
77. Lutoasa	"	0	100	0,2	99,6
78. Mereni	"	0	100	0,4	99,5
79. Micfalău	Malnaș	64,9	22,3	1,2	98,8
80. Bixad	"	46,5	49,6	0,6	99,3
81. Malnaș	"	1,6	97,6	1,8	97,7
82. Malnaș-Băi	"	##	##	7,6	92,4
83. Vl. Zălanului	"	50,2	48,3	3,2	96,8
<i>Malnaș + Malnaș Băi</i>		<i>1,6</i>	<i>97,6</i>	<i>4,4</i>	<i>95,3</i>
84. Moacșa	Moacșa	0,2	96,6	1,3	95,9
85. Dălnic	"	0	100	1,7	98,3
86. Pădureni	"	0,6	97,8	0	98,8
87. Ojdula	Ojdula	6,0	92,7	5,5	92,4
88. Hilib	"	1,2	97,5	0	100
89. Ozun	Ozun	19,1	77,0	9,8	89,6
90. Bicfalău	"	14,7	81,1	4,2	95,8
91. Lisnău	"	48,1	49,9	1,7	98,3
92. Lisnău Vale	"	##	##	54,6	44,3
93. Lunca Ozun.	"	##	##	98,0	2,0
94. Măgheruș	"	8,0	87,0	0	100
95. Sântionlunca	"	21,2	78,4	0,9	98,8
<i>Ozun + Lunca Ozun</i>		<i>19,1</i>	<i>77,0</i>	<i>16,0</i>	<i>83,4</i>
<i>Lisnău + Lisnău Vale</i>		<i>48,1</i>	<i>49,9</i>	<i>10,7</i>	<i>89,1</i>
96. Poian	Poian	6,7	90,0	0,1	99,9
97. Belani	"	0	100	0,2	99,8
98. Cărpineni	"	##	##	*	*
99. Estelnic	"	0,7	98,5	0,4	99,6
100. Valea Scurtă	"	1,9	98,5	1,5	98,5
<i>Estelnic + Cărpineni</i>		<i>0,7</i>	<i>98,5</i>	<i>0,7</i>	<i>99,3</i>

101. Reci	Reci	11,4	85,9	1,2	98,2
102. Aninoasa	"	0	99,1	1,7	98,3
103. Bita	"	0	98,0	0	100
104. Saciova	"	5,4	90,3	0	100
105. Sânzieni	Sânzieni	0,2	98,9	0,1	99,4
106. Cașinul Mic	"	##	##	0,3	99,7
107. Petriceni	"	0	100	0	100
108. Valea Seacă	"	0,8	99,2	0,1	99,9
<i>Sânzieni +</i>		<i>0,2</i>	<i>98,9</i>	<i>0,2</i>	<i>99,4</i>
<i>Cașinu Mic</i>					
109. Sita Buzăului	Sita Buz.	98,5	1,5	99,9	0,1
110. Crasna	"	##	##	99,8	0,2
111. Merișor	"	##	##	**	**
112. Zăbrătău	"	##	##	99,2	0,6
<i>Sita Buzăului +</i>		<i>98,5</i>	<i>1,5</i>	<i>99,8</i>	<i>0,2</i>
<i>Crasna +</i>					
<i>Merișor + Zăbrătău</i>					
113. Turia	Turia	4,2	93,4	0,5	99,5
114. Alungeni	"	0,4	97,0	0,8	99,2
115. Valea Crișului	Vi. Criș.	2,6	91,5	0,9	99,1
116. Arcuș	"	7,5	89,3	2,1	97,9
117. Calnic	"	0,8	99,2	0,6	99,0
118. Araci	Vâlcele	47,0	46,7	70,2	29,6
119. Arieșd	"	54,0	44,6	63,3	34,5
120. Hetea	"	##	##	94,6	5,4
121. Vâlcele	"	89,0	1,7	58,0	6,3
<i>Araci + Hetea</i>		<i>47,0</i>	<i>46,7</i>	<i>72,9</i>	<i>26,9</i>
122. Vârghiș	Vârghiș	10,5	81,4	1,8	97,1
123. Zăbala	Zăbala	5,7	91,5	26,1	68,3
124. Peteni	"	0	100	0	100
125. Surcea	"	0,2	98,6	0,8	98,9
126. Tamașfalău	"	0,9	95,5	0,2	99,8
127. Zagon	Zagon	15,4	81,6	45,2	54,7
128. Păpăuți	"	18,4	80,3	49,1	50,9
<i>Zagon + Barcani +</i>		<i>15,4</i>	<i>81,6</i>	<i>71,3</i>	<i>28,6</i>
<i>Lădăuți + Sărămaș</i>					
<i>Păpăuți + Comandău</i>		<i>18,4</i>	<i>80,3</i>	<i>29,7</i>	<i>69,6</i>

THE EVOLUTION OF THE ETHNIC AND CONFESSIONAL STRUCTURE OF THE POPULATION OF COVASNA COUNTY BETWEEN 1850 AND 1992 (Summary)

The present paper is one of the first attempts to materialize in a study, the results which begin to be available together with the programme inaugurated a few years ago, by a teams of researchers from the Department and Laboratory of Sociology of „Babeș-Bolyai„ University, a programme whose main objectives might be summarized as follows:

- a) the publication in Romanian of the data of the censi made in Transylvania since the middle of the last century, on localities, grouped according to the present administrative-territorial structure;
- b) The making of a data basic with the information which, once stocked on a computer, will allow the most various types of analyses, inclusively the reconstitution of the demographic aspects of any territorial area wanted and the analysis of the changes along the time into these areas;

At the moment when we write the present paper, we make final the operation of reconstituting the information the census of 1850, information to be already found in a volume on the way to be printed. The transfer of this information on areas allowed us to achieve the reconstituting, without problems the image of today Covasna county, for the year 1850. Taking an advantage by the fact that The County Head Office of statistics of Covasna County edited in 1994 a volume with the information of the census of 1992, we have tried a quite short and modest presentation of the changes in the ethnic structure from this territory, passed between the two moments separated by a period of almost a century and a half.

Essentially, between 1850 and 1992, the population by Covasna County doubled, passing from 114 thousand to 223 thousand people. The Romanian component met a stronger dynamics than the Hungarian one, magnifying of 3.38 times, as compared with 1.85 (the latter component). As one could expect, the most important general raise was registered in the urban milieu (a raise of 6.14 times, as compared to 1.17 times in the rural milieu). The same, the Romanian population grew in the cities, namely of 11.40 times as compared to 5.46 the Hungarian population. The fact is quite explicable, if we take into account the reduced figures for the Romanians at the middle of the last century, in the localities which make the present cities: only 2,695, which explains why, parallelly with this, a relatively greater increase of the Romanian population, the absolute raise of the urban population is plainly in favour of the Hungarian population: about 74 thousand, as compared to the 28 thousand of Romanians, which was less to be expected is that in the rural milieu - relative and absolute - the raise was definitely greater for the Romanian population. While the Hungarian population grew with only 9% (namely 6.7 thousand of persons), the Romanians of the rural milieu raised with 78 % (10.4 thousand, which is a little more in absolute figures). As a result of this evolution, the proportion of the Romanian and Hungarian population in Covasna County changed as follows:

	The Census of 1850			The Census of 1992		
	Rom.	Hung.	Others	Rom.	Hung.	Others
Total	14,1	82,8	3,1	23,4	75,2	1,4
Rural	14,2	82,7	3,1	21,6	76,8	1,6
Urban	13,5	83,0	3,5	25,0	73,8	1,2

Population

Our study reveals the changes in the ethnic population at the level of the administrative units (cities and villages, as well as at the level of localities). A few categories of localities are brought to light among the 30 villages, in which the Romanian component of the population diminished obviously or it has almost disappeared.

The most revealing cases in this respect are the villages: Ilienii (with 109 Romanians in 1850 and only 17 in 1992), Lemnia (172 and respectively 14), Valea Zălanului (135 and 6), Bicfalău (164 and 18), Cernat (340 and 43), Micfalău (674 and 23), Bixad (378 and 11), as well as two present villages Lisnău and Lisnău Vale, at about 1850 indistinct, in which the number of the Romanians was reduced from 469. totally to 8 in Lisnău and 53 at Lisnău Vale.

MODIFICĂRILE PRODUSE ÎN STRUCTURA DEMOGRAFICĂ A JUDEȚELOR CIUC, ODORHEI ȘI TREI SCAUNE ÎN PERIOADA ANILOR 1930-1948

Vasile T. Ciubăncan

Studiul nostru, primul de acest fel din perioada postbelică, consacrat populației din această zonă, se referă la o perioadă scurtă de timp istoric, dar densă în evenimente politice interne și externe, de mare amploare și intensitate, care au avut efecte foarte diferite și grave asupra factorului uman, ce se cer a fi analizate științific și cunoscute, întrucât au rămas și ca probleme de actualitate.

În acest scop am utilizat câteva metode și tehnici specifice demografiei istorice, sprijinindu-ne pe date statistice oficiale românești și ungare, provenite de la trei recensămînturi generale ale populației, în care a fost cuprinsă și populația acestor județe.

În contextul analizei, apreciem ca pe un moment de bilanț pozitiv, prin rezultatele sale de ansamblu, recensămîntul general al populației României din 29 XII 1930. Cu acel prilej, recenzierea populației s-a făcut după trei criterii principale, utilizate pe plan internațional, al naționalității, limbii materne și religiei, pe baza declarației libere a fiecărei persoane recensate.

Pentru populația din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș unite cu țara la 1 decembrie 1918, recensarea după criteriul naționalității, în primul rând, a constituit un moment de referință pe linia afirmării identității sale etnice, întrucât la recensămîntul anterior, din anul 1910, în cadrul statului austro-ungar, acest criteriu a fost eludat. Recenzarea s-a făcut atunci numai după limba maternă și religie, care nu oglindeau veridic realitățile privind structura etnică a populației.

Bilanțul recensămîntului din anul 1930 este oglindit de datele însumate în tabelele sinoptice pe care le prezentăm în continuare.

Tabelul nr. 1 A. Populația stabilă după naționalitate la 29 XII 1930¹

Nr. crt.	Județul	Total populație	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1.	Ciuc	145.806	20.976	120.627	439	2.383	1.381
		100	14,1	82,7	0,3	1,6	1,0
2.	Odorhei	130.282	6.382	119.381	464	1.289	2.792
		100	4,9	91,6	0,4	1,0	2,2
3.	Trei Scaune	136.122	21.759	109.381	781	714	3.477
		100	16,0	84,7	0,6	0,5	2,5
	Total	412.210	49.177	349.393	1.621	4.386	6.603
		100	16,0	84,7	0,6	0,5	2,5

Tabelul nr. 1 B. Populația stabilă după limba maternă la 29.XII. 1930²

Nr. crt.	Județ	Total populație	Română	Maghiară	Germană	Idiș	Alții
1.	Ciuc	145.806	18.455	124.971	503	1.413	460
		100	12,7	85,7	0,3	1,0	0,2
2.	Odorhei	130.282	4.888	123.885	404	619	486
		100	3,0	95,1	0,3	0,5	0,4
3.	Trei Scaune	136.122	16.748	117.868	625	175	120
		100	12,3	86,6	0,5	0,1	0,9
	Total	412.210	40.091	366.728	1.532	2.207	1.652
		100	9,7	89,0	0,3	0,5	0,3
(+/-) față de A.			-8.648	+17.335	-89	-2.178	-4.951

Tabelul nr. 1 C. Populație stabilă după religie la 29.XII.1930³

Nr. crt	Județ	Total populație	Ortodoxă	Greco catolică	Romano catolică	Reformată	Unitariană	Mozaici	Alții
1.	Ciuc	145.806	1.879	20.072	118.535	1.947	85	2.525	763
		100	1,3	13,8	81,3	1,3	x	1,7	0,4
2.	Odorhei	130.282	4.777	1.443	45.035	48.759	26.882	1.401	1.982
		100	3,7	1,1	34,6	37,4	20,6	1,1	1,5
3.	Trei Scaune	136.122	19.911	3.119	49.139	55.250	6.277	949	1.477
		100	14,6	2,3	36,0	40,6	4,5	0,7	1,3
	Total	412.210	26.567	24.634	212.709	105.956	33.244	4.878	4.222
		100	6,4	6,0	51,5	25,7	8,0	1,1	1,0

Datele recensământului din 29 XII 1930 au fost publicate oficial de Institutul Central de Statistică al României. Ele evidențiază veridic realitățile demografice din această zonă geografică a țării, existente la acea dată și particularitățile lor. Prin înregistrarea populației după naționalitate și prin datele obținute s-a oglindit în mod real existența grupelor etnice în structura generală a populației, cu numărul și ponderea deținută de fiecare în parte.

O particularitate specifică în structura etnică a acestei zone a fost aceea că, populația de etnie maghiară, deținea majoritatea absolută în totalul populației și în raport cu celelalte grupe etnice existente. Situația a fost și este singulară sub acest raport pe întregul teritoriu unit cu țara în anul 1918, întrucât în nici un alt județ această etnie nu deținea majoritatea absolută ca pondere în totalul populației.

În cadrul acestei structuri, populația de naționalitate română autohtonă și băștinașă în această vatră de țară românească, unde s-a format și definit ca etnie de sine stătătoare și apoi a viețuit împreună cu secuii stabiliți mai târziu pe aceste locuri, se situa pe locul al doilea ca număr și pondere.

Populația românească existentă și răspândită în această parte de țară, trăia în orașe și sate și se îndeletnicea cu agricultura și cu păstoritul, iar în unele orașe ocupa chiar străzi întregi sau părți însemnate ale acestora.

În caz de primejdie, aproape tot timpul împreună, românii și secuii apărau trecătorile Carpaților⁴.

Tot istoricește, această populație, timp de mai multe veacuri, a fost supusă de atâtea ori, prin forță, unui proces continuu de secuizare iar, în evoluție, de maghiarizare și pierdere treptată a identității sale etnice, a limbii materne, a religiei, proces ce a condus la o scădere continuă a numărului și a ponderei sale în totalul populației din această zonă. Anul 1930, în condițiile de libertate națională statală, a fost un moment unic de acest fel pe linia afirmării libere a naționalității, limbii materne și a religiei proprii, precum și a prezenței mai semnificative, când, față de situația înregistrată la recensământul din anul 1910, numărul ei aproape s-a dublat.

Celelalte grupuri etnice erau formate din germani, evrei, țigani, ruși, ruteni și alții, mai puțin numeroase, dar prin libera opțiune s-au înregistrat și evidențiat fiecare în parte în tabloul demografic general.

Din datele privind limba maternă a populației recensate, rezultă că limba maghiară a cuprins întreaga populație ce s-a declarat de naționalitate maghiară din cele trei județe, la care s-au mai adăugat în plus 17.335 de locuitori, adică 4,9 %, ce erau de altă origine etnică, însă de limbă maternă maghiară. Rezultă faptul că limba maghiară nu a fost afectată de fenomenul asimilării ei din partea altor limbi materne ale celorlalte etnii ci, dimpotrivă, că ea a asimilat limba maternă a altor cetățeni de origine etnică nemaghiară, dintre care români 8.648, evrei 2.170, germani și alții 5.040. Ca proces și tendință fenomenul s-a păstrat și manifestat în toată perioada cuprinsă în analiza noastră iar, în unele împrejurări, cu o intensitate

relevantă. În schimb, după limba maternă, toate grupurile etnice nemaghiare au înregistrat un deficit de populație pe seama celei dintâi menționate, în raport cu numărul lor după naționalitate.

Tabloul populației înregistrată după criteriul religiei a fost la fel de important și care, într-un anumit fel, a evidențiat și pe această cale, mai aproape de realitate, existența distinctă a unora din grupurile etnice. Aceasta, mai ales la populația de naționalitate română, care sub raport numeric a fost cuprinsă integral în cadrul celor două confesiuni tradiționale ei, cea ortodoxă și greco-catolică, față de care cele două confesiuni au mai înregistrat în plus circa 2.462 enoriași de alte etnii, slave și probabil și din rândurile unor români care pe plan etnic și lingvistic erau deja maghiarizați.

Prezența celor două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică, după aria lor de răspândire în teritoriu, luând în calcul numai colectivitățile care aveau de la 20 de enoriași în sus, se înscriau astfel: în 38 de localități din cele 57 ale județului Ciuc, în 27 din cele 128 localități ale județului Odorhei și 56 localități din 92 aparținătoare județului Trei Scaune (Anexa 1.)

Populația înregistrată ca membră a cultului mozaic era mai mare cu 402 suflete în raport cu numărul celor care s-au declarat de naționalitate evrei și cu 2.671 în plus față de numărul celor declarați de limbă maternă idiș. A fost criteriu! după care s-a evidențiat în modul cel mai complet numărul populației evreiești din această zonă, în raport cu celelalte două criterii - naționalitate și limbă maternă - afectate de asimilarea maghiară.

Populația de naționalitate maghiară, precum și cea de naționalitate germană și-au declarat apartenența la confesiunile lor tradiționale - romano-catolică, reformată-calvină, unitariană - numărul enoriașilor acestor confesiuni fiind în principiu egal cu cel al locuitorilor declarați de naționalitate maghiară și germană, existând o diferență în plus de numai câteva sute de persoane provenită de la alte etnii.

În perioada scursă de la acest recensământ din anul 1930, calendaristic - de la 1 ianuarie 1931 și până la 31 iulie 1940 - cu o lună mai înainte de evenimentele decalșate prin Dictatul de la Viena, evoluția populației în toate cele trei județe a fost pozitivă în ansamblul ei. S-au înregistrat născuți vii 109.425 suflete, au decedat 71.875 suflete și s-au obținut astfel un excedent natural pozitiv de 37.550 suflete. Acest excedent natural, conform metodologiei oficiale de calcul, adăugat la populația de bază înregistrată la recensământul din 29 decembrie 1930, ne dă populația previzibilă la sfârșitul perioadei analizate, respectiv la 31 iulie 1940. Sporul natural s-a obținut în toate cele trei județe de către toate grupurile etnice principale, dar în proporții parțial diferite. Acest spor de populație a fost înregistrat și dat publicității pe întreaga țară numai după criteriul naționalității, în cadrul mișcării generale a populației, pe baza datelor înregistrate la primării a născuților vii și a deceselor și centralizate și publicate de către Institutul Central de Statistică în revistele sale de specialitate.

Mutațiile produse pe linia creșterii de ansamblu a populației și cele din structura etnică a celor trei județe, o redăm în tabelele sinoptice centralizate de noi. Populația stabilă după naționalitate la 29 XII 1930, plus excedentul natural în intervalul de la 1.I.1931- 31.VII.1940.

Tabel nr.2

Nr. crt.	Județ și data Ciuc	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1.	29.XII.1930	145.806	20.975	120.627	439	2.383	1.381
	excedentul ⁵ natural la	15.788	4.235	11.125	82	197	149
	31.VII.1940	15,8	20,1	9,2	18,6	1,2	10,7
	Total general	161.594	25.211	131.752	521	2.580	1.530
		100	16,0	82,0	0,3	1,6	1,0
2.	Odorhei						
	29.XII.1930	130.282	6.382	119.385	464	1.289	2.762
	excedentul ⁶ natural la	11.041	847	9.373	34	51	736
	31.VII.1940	8,4	13,2	7,8	7,3	3,9	26,6
	Total general	141.323	7.229	128.758	498	1.340	3.498
		100	5,0	91,0	0,4	1,0	2,5
3.	Trei Scaune						
	29.XII.1930	136.114	21.759	109.381	781	714	3.479
		(-) 8					(-) 8
	excedentul ⁷ natural la	10.771	3.243	7.117	9	25	517
	31.VII.1940	7,8	14,9	6,5	1,1	3,5	9,1
	Total general	146.825	25.002	116.498	790	739	3.796
		100	7,0	79,0	0,5	0,5	2,5

Schimbările produse și cumulate la cele trei județe

29.XII.1930	412.202	49.117	349.593	1.684	4.386	7.622
	(-) 8					(-) 8
	100	11,9	84,8	0,3	1,0	1,9
excedentul natural la	37.540	8.325	27.615	125	273	1.202
31.VII.1940	8,3	17,0	7,9	0,7	6,2	3,2
Total general	449.742	57.442	377.208	1.809	4.459	8.824
	100	12,7	83,8	0,4	1,0	2,0

Indicele de creștere a excedentului natural pe intervalul de timp analizat, se calculează prin raportarea lui numerică la populația de bază, la recensământul din anul 1930, de la care a rezultat și mărimea lui în procente. Indicele mediu de 8,3% raportat la totalul populației celor trei județe luate aparte, a fost apropiat de cel mediu de 8,5%, înregistrat la totalul populației județelor din Transilvania și superior față de cel din județele Crișana-Maramureș de 6,8%, al celor din Banat de numai 0,2%. Comparativ cu indicele mediu obținut la întreaga populație a României, care a fost de 11,4%, cel al acestor trei județe a fost inferior cu 3,1%.

În ce privește indicii de creștere, obținut de principalele grupuri etnice din cadrul populației acestor județe, ei au fost parțial diferiți. Indicele la populația de etnie română a fost superior cu 4,1% celui obținut pe întreaga țară de populație românească, 12,9%, precum și celui din județele Transilvaniei, de 9,7%. Indicele mediu de creștere a etnicii maghiare, de 7,9%, a fost superior celui înregistrat pe întreaga țară de această etnie, care a fost de 5,7%,

totodată a fost superior indicelui mediu de 6,9% înregistrat în județele Transilvaniei, precum și celui din județele Banatului, de 3,7%, și din Crișana și Maramureș, de 3,0%. Populația de etnie evreiască a înregistrat un indice mediu de creștere de 6,2%, fiind superior celui înregistrat pe întreaga țară de 4,9%, de această etnie și apropiat de indicele mediu de 6,7% pe întreaga Transilvanie. A mai fost superior și față de indicele de 4,2 obținut în județele din Crișana și Maramureș și celui de 3,1 % din județele în Banat.

Pe ansamblul populației și a grupurilor etnice luate aparte, s-a obținut o creștere demografică destul de substanțială, cu indici pozitivi față de cei obținuți la recensământul din anul 1930.

După cum este cunoscut, la 30 august 1940 a avut loc acel eveniment tragic pentru România - Dictatul de la Viena - care a afectat 11 județe din nord-vestul și estul Transilvaniei, între care și județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune⁸.

Pe baza sentinței acestui dictat, în perioada 1-13 septembrie 1940, armata română și administrația statului român s-au retras din teritoriul județelor afectate. În același timp, în intervalul de la 5-13 septembrie 1940, pe baza aceleiași sentințe, armata ugară a ocupat întregul teritoriu ce i-a fost atribuit Ungariei, între care și județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune.

În teritoriul ocupat de armata ugară a fost instaurat un regim politic de administrația militară, a fost decretată și aplicată legea marțială, regim care a fost menținut până la 23 noiembrie 1940, când s-a introdus administrația civilă ugară, dar în cadrul ei și-a păstrat prerogative mari și rol de decizie politică în toate problemele de interes general, factorul militar de ocupație⁹.

Evenimentele grave la care ne referim și altele similare, ce s-au mai derulat până în toamna anului 1944, au afectat puternic și populația acestor trei județe, care în majoritatea ei absolută a trecut de sub suveranitatea statului român, sub aceea a statului ugar. În plus, județele Odorhei și Trei Scaune au fost dezmembrate teritorial - cea mai mare parte a trecut sub stăpânirea Ungariei, iar cealaltă parte a rămas în continuare în România.

Pe baza datelor statistice și demografice pentru populația existentă la 31 iulie 1940 după criteriul naționalității, am putut determina cu aproximație, dar foarte aproape de realitățile sociale și etnice, populația previzibilă, care prin sentința Dictatului de la Viena, a trecut sub stăpânirea statului ugar, precum și acea parte mică din populația județelor Odorhei și Trei Scaune, care pe baza aceleiași sentințe, a rămas în continuare sub suveranitatea statului român, prin dezmembrarea teritoriului celor trei județe.

Datele pe care le prezentăm nu le absolutizăm, întrucât populația evaluată la data de 31 iulie 1940 după naționalitate, nu a fost rezultatul unui recensământ general al populației, ci numai rezultatul cumulării datelor rezultate din mișcarea generală a populației după recensământul din anul 1930, din care însă lipsesc date despre factorul migrator, care la rândul său a existat, dar nu a fost urmărit și înregistrat în perioada de după anul 1930. Cu toate aceste insuficiențe de informații, apreciem că datele prezentate de noi pe bază de statistică oficială românească, înregistrate independent de acele evenimente politice ce s-au declanșat în anul 1940, constituie o bază sigură de analiză și cunoaștere a factorului demografic sub impactul evenimentelor de atunci. Concluziile le prezentăm în tabelele sinoptice ce urmează.

Populația după naționalitate a județelor Ciuc, Odorhei și Trei Scaune existentă la 31 iulie 1940, care prin sentința Dictatului de la Viena a fost trecută sub suveranitatea statală a Ungariei.

Tabelul nr. 3 A¹⁰

Nr. crt.	Județul	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1.	Ciuc	161.594	25.271	131.952	521	2.580	1.530
2.	Odorhei	133.608	6.159	122.308	491	1.300	3.350
3.	Trei Scaune	137.884	20.421	112.731	765	733	3.234
	Total	433.086	51.791	366.791	1777	4.613	8.114
		100	12,0	85,0	0,4	1,0	1,8

Populația, după naționalitate existentă la 31 iulie 1940 în județele Odorhei și Trei Scaune, care prin sentința Dictatului de la Viena din 30 august 1940 a rămas pe mai departe în România și nu a trecut sub suveranitatea Ungariei

Tabelul nr. 3 B¹¹ (vezi și anexa 2)

Nr. crt.	Județul	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1.	Odorhei	7.715	1.070	6.450	7	40	148
2.	Trei Scaune	8.941	4.581	3.761	25	6	562
	Total	16.656	5.651	10.217	32	46	710
		100	34,0	61,0	x	x	4,0

Populația stabilă, după religie existentă la 29 XII 1930 în județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune, care prin sentința Dictatului de la Viena a trecut sub suveranitatea statală a Ungariei.

Tabelul nr. 3 C¹²

Nr. crt.	Județul	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	refor.	unitariană	mozaică	alții
1.	Ciuc	145.806	1.879	20.072	118.535	1.947	85	2.525	763
		100	1,3	13,8	81,3	1,3	x	1,7	0,4
2.	Odorhei	123.087	3.797	1.422	44.658	45.942	24.068	1.362	1.838
		100	3,0	1,0	37,0	37,3	19,5	1,0	1,5
3.	Trei Scaune	127.769	15.299	3.105	48.850	52.768	5.365	942	1.440
		100	12,0	2,4	38,2	41,2	4,0	0,7	1,2
	Total	396.662	20.977	24.599	212.043	100.657	29.518	4.829	4.041
		100	5,2	6,2	53,4	25,0	7,4	1,0	1,0

Populația stabilă după religie existentă la 29 XII 1930 în județele Odorhei și Trei Scaune care prin sentința Dictatului de la Viena a rămas pe mai departe în România.

Tabelul nr. 3D¹³ (vezi și anexa 3)

Nr. crt.	Județul	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	refor.	unitariană	mozaică	alții
1.	Odorhei	7.195	980	21	377	2.817	2.814	42	144
		100	13,6	x	5,0	39,0	39,0	x	2,0
2.	Trei Scaune	8.353	4.612	14	289	2.482	912	7	37
		100	55,2	x	3,4	29,7	1,0	x	x
	Total	15.648	5.592	35	666	5.299	3.725	49	181
		100	35,7	x	4,0	33,8	23,8	x	1,0

După ocuparea teritoriului și a acestor trei județe în luna septembrie 1940, guvernul Ungariei a adus modificări administrativ teritoriale în componența județelor Ciuc și Odorhei.

Din județul Odorhei au fost dezarondate 13 localități și arondate la județul Mureș, care aveau la recensământul din 29 XII 1930, 13.363 locuitori de etnii și confesiuni diferite, măsură prin care s-a înregistrat un deficit de populație la nivelul județului față de situația avută în luna iulie 1940.

Din județul Mureș au fost dezarondate 6 localități din zona Toplița, Borsec și arondate la județul Ciuc, cu o populație de 11.367 locuitori, de etnii și confesiuni diferite, existentă la 29 XII 1930. Prin aceasta la județul Ciuc s-a înregistrat un plus de populație față de situația avută în luna iulie 1940 (Anexa nr 4-5).

Alături de populația românească refugiată ori expulzată trebuie să ținem seama și de mișcările de ordin administrativ în examinarea evoluției populației celor trei județe, în timpul stăpânirii ungare.

La 1 februarie 1941 guvernul Ungariei a organizat efectuarea unui recensământ general al populației de pe întregul teritoriu stăpânit atunci, între care și în județele din nord-vestul și estul Transilvaniei. Dar în perioada de la 5 septembrie 1940 la 1 februarie 1941 de stăpânire a statului ungar, în structura demografică a acestor trei județe de care ne ocupăm, s-au produs modificări rapide, de fond. Din aceste județe s-au refugiat ori au fost expulzați în România un număr mare de cetățeni de naționalitate română, prin care s-a creat un deficit mare de populație, atât la etnia română, cât și pe totalul ei, față de situația din iulie 1940. În aceeași perioadă, din Ungaria, pe cale oficială a fost adusă și stabilită o populație numeroasă de etnie maghiară în administrație, poliție, jandarmerie, armată, în domeniul economic și social, precum și prin imigrări pe cale particulară. Tot atunci, din România, s-a refugiat în teritoriul celor trei județe un număr însemnat de cetățeni de etnie maghiară sau chiar de alte etnii. Toate aceste mișcări rapide de populație ce au avut loc, se vor oglindi în datele statistice oficiale înregistrate la recensământul ungar din luna februarie 1941, care, parțial, au fost publicate de către Oficiul Central de Statistică Ungară prin revista sa de specialitate. Pentru o evaluare corectă a datelor rezultate de la acest recensământ, socotim util să le comparăm cu populația de bază existentă la 31 iulie 1940 după naționalitate ori cu cele de la 29 XII 1930 după religie, readuse la situația teritorial administrativă a județelor după data de 5 IX 1940 la care ne-am referit mai înainte. Apoi, să mai luăm în considerare toate mișcările principale de populație, menționate, ce au avut loc sub impactul evenimentelor pe care le prezentăm în tabelele sinoptice reconstituite de noi.

Populația, după naționalitate, a județului Ciuc, existentă la 31 XII 1940, plus cea atașată de la județul Mureș, care a trecut sub stăpânirea Ungariei în septembrie 1940, comparativ cu situația înregistrată la recensământul ungar de la 1 februarie 1941.

Tabelul nr. 4 A. Județul Ciuc

Data	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
31 VII 1940	172.951	32.589	134.263	1.250	2.580	2.259
	100	18,8	77,6	0,7	1,4	1,3
1 II 1941 ¹⁴	172.246	19.663	150.932	587	389	675
	100	11,6	87,6	0,3	0,2	0,4
+/- față de 1940	-705	-12.953	+16.669	-663	-2.191	-2.259

Populația județului Odorhei, după naționalitate, trecută sub stăpânirea Ungariei, minus populația din localitățile desprinse și arondate la județul Mureș, comparativ cu situația înregistrată la 1 II 1941 după naționalitate.

Tabelul nr. 4 B Județul Odorhei

Data	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
31. VII. 1940	120.246	4.939	11.055	491	1.300	2.481
	100	4,1	91,5	x	1,0	2,0
1. II. 1941 ¹⁵	117.657	759	114.544	955	133	1.260
	100	0,6	97,3	0,8	x	1,0
+/- față de 1940	-2.589	-4.180	+3.489	+464	-1.136	-1.221

Populația județului Trei Scaune, după naționalitate, trecută sub stăpânirea Ungariei (minus populația care a rămas în România în 1940), comparativ cu situația înregistrată la 1 II 1941, după naționalitate.

Tabelul nr. 4 C Județul Trei Scaune

Data	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
31. VII. 1940	137.886	20.421	112.731	765	733	3.236
	100	14,8	81,7	0,5	0,5	2,3
1. II. 1941 ¹⁶	142.401	5.411	133.744	448	108	2.690
	100	3,7	94,0	x	x	1,8
+/- față de	+4.515	-15.010	+21.013	-317	-625	-546

Populația, după naționalitate, cumulată pe cele trei județe existentă la 31 iulie 1940 și trecută sub stăpânirea Ungariei, comparativ cu situația înregistrată la 1. II. 1941, după naționalitate.

Tabelul nr. 4 D

Data	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1. VII. 1940	431.081	45.023	374.718	2.506	4.613	6.392
	100	10,4	87,0	0,6	1,0	1,5
1. II. 1941	432.304	25.833	399.220	1.990	630	4.631
	100	5,9	92,0	0,4	x	1,0
+/- față de 1940	+1.223 +2,8	-19.190 -42,6	+24.502 +6,5	-516 -20,5	-3.983 -86,3	-1.761 -27,5

Populația stabilă după limba maternă la 1. II. 1941¹⁷

Tabelul nr. 5

Nr. crt.	Județul	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1.	Ciuc	172.246	21.029	150.143	318	266	490
		100	12,2	87,1	x	x	x
2.	Odorhei	117.657	751	115.577	960	47	355
		100	x	98,2	x	x	x
3.	Trei Scaune	142.401	5.972	135.195	552	15	667
		100	4,1	94,9	x	x	x
	Total general	433.304	27.752	400.915	1.820	328	1.479
		100	6,4	92,5	0,4	x	0,3
	+/- față de naționalitate	+1.919		+1.695	-170	-3.683	-3.152

Populația stabilă, după religie, la 29 XII 1930 a județului Ciuc (plus populația atașată de la județul Mureș), comparativ cu populația înregistrată la 1 februarie 1941, după religie.

Tabelul nr. 6 A Județul Ciuc

Data	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	reformață	unitariană	mozaică	alții
29 XII 1930	172.951	2.167	27.179	121.764	2.140	91	2.474	860
	100	1,2	15,7	70,4	1,2	x	1,4	0,5
1 II 1941 ¹⁸	172.246	415	23.819	141.064	3.657	434	2.082	775
	100	0,2	13,8	81,9	2,1	0,3	1,8	0,4
+/- față de 1930	-705	-1.752	-3.360	+19.300	+1.517	+343	-392	-85
	x	-80,8	-12,2	+15,8	+70,8	+3,7	-15,9	-9,8

Populația stabilă, după religie, la 29 XII 1930 a județului Odorhei (- populația rămasă în România în august 1940, minus populația arondată la județul Mureș) comparativ cu populația înregistrată la 1 II 1941, după religie.

Tabel nr. 6 B Județul Odorhei

Data	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	reformață	unitariană	mozaică	alții
29 XII 1930	109.728	2.775	1.333	42.442	37.675	22.798	1.074	1.668
	100	2,5	1,2	38,6	34,3	20,7	0,9	0,6
1 II 1941 ¹⁹	117.657	975	422	49.240	37.704	26.132	823	2.361
	100	0,8	0,4	41,9	32,0	22,6	0,6	1,4
+/- față de 1930	+7.929	-1.800	-911	+6.798	+29	+4.334	-251	+693
	7,2	64,8	-68,3	+16,0	x	+19,0	-2,3	+41,5

Populația stabilă a județului Trei Scaune, după religie, la 29 XII 1930, care a trecut sub stăpânirea Ungariei, minus populația județului care a rămas pe mai departe în România, comparativ cu populația înregistrată la 1 februarie 1941 după religie.

Tabel nr. 6 C Județul Trei Scaune

Data	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	reformață	unitariană	mozaică	alții
29 XII 1930	127.769	15.299	3.105	48.850	52.768	5.365	949	1.440
	100	12,0	2,4	38,2	41,2	4,1	0,7	1,2
1 II 1941 ²⁰	142.401	5.901	739	61.954	65.205	6.221	793	1.588
	100	4,1	0,5	43,5	45,8	4,4	0,6	1,1
+/- față de 1930	+14.332	-9.398	-2.366	+13.104	+12.437	+856	-156	+148
	+11,2	-64,0	-76,1	+26,8	+23,5	+16,0	-16,6	+10,0

Populația, după religie, la 29 XII 1930, comparativ cu populația după religie la 1.II.1941, date cumulate pe cele trei județe.

Tabel nr. 6 D

Data	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	reformață	unitariană	mozaică	alții
29 XII 1930	410.448	20.241	31.617	213.056	92.583	28.354	4.495	3.968
	100	4,9	7,7	52,0	22,5	6,8	1,0	0,9
1 II 1941	432.310	7.921	24.980	248.258	106.566	32.787	3.698	4.724
	100	1,6	5,7	58,3	24,6	7,5	0,8	1,0
+/- față de 1930	+21.856	-12.320	-6.637	+35.202	+13.983	+4.533	-797	+756
	+5,8	-60,8	-21,0	+16,5	+15,1	+16,0	-17,7	+19,0

Datele rezultate din Recensământul General al Populației de la 1 februarie 1941, realizat de către statul ungar, ce a avut loc după un interval de 5 luni de la ocuparea terito-

riului din nord-vestul și estul Transilvaniei, ce i-a fost atribuit prin sentința Dictatului de la Viena, reliefează cu pregnanță modificările de fond ce s-au produs în structura demografică în asamblul ei, a celei etnice și confesionale în mod special. Modificările au fost determinate de condițiile de forță majoră ce au decurs din sentința Dictatului de la Viena, prin care s-a impus retragerea din teritoriu a autorităților statului român, însoțite și de exod de refugieri de populație, dar totuși limitat în această primă fază. Ele au continuat apoi cu o intensitate crescândă după ocuparea teritoriului de către armata ungară, ca urmare a măsurilor de forță și constrângere utilizate de către autoritățile militare, polițienești și ale jandarmeriei statului ungar pe plan generalizat. Prin arestări, maltratări, terorizări și expulzări forțate de populație, însoțite și de măsuri forțate de convertire și trecere de la religia ortodoxă și greco-catolică a unei părți din populația românească, la alte confesiuni agreeate din punct de vedere politic de statul ungar și mai grav, de determinarea renunțării la naționalitatea și limba română și adoptarea celei maghiare. Nu ne-am propus nominalizarea lor aici, fiind în mare parte cunoscute și publicate.

Acestea au fost cauzele și condițiile speciale care au determinat și condus la astfel de modificări pe plan demografic și etnic, care nu-și au echivalent de comparație în ce privește ritmul și timpul scurt în care au avut loc. Consecințele au fost imediate și evidente. Datele statistice oficiale ungare atestă o scădere bruscă a populației de naționalitate română cu peste 19.000 de locuitori, adică cu 42,6 % față de situația existentă la 31 iulie 1940. Pe plan confesional, biserica ortodoxă și cea greco-catolică a înregistrat o pierdere de enoriași români de aproape 19.000 de suflete, adică 36,5 % din total.

Este apoi de consemnat faptul în plus, că s-au refugiat, dar mai ales că au fost expulzați prin forță majoritatea conducătorilor spirituali ai populației românești - învățători, profesori, preoți, juriști, medici și alții - aducându-se și pe această cale prejudicii grave intereselor individuale și colective ale acestei etnii, ceea care a supraviețuit tuturor măsurilor de forță și discriminare și nu au părăsit teritoriul.

Dar pierderile de populație românească ce s-au înregistrat la recensământul din luna februarie 1941 nu au fost singurele, întrucât ele au continuat sub impactul aceluiași cauze și măsuri de forță, până la eliberarea teritoriului din toamna anului 1944. Formele și mijloacele de constrângere pe toate planurile vieții sociale și de discriminare politică s-au multiplicat în toată această perioadă. Este de consemnat și faptul că, până la data de 31 martie 1943, în România s-au înregistrat pe plan statistic un număr de 14.221 de locuitori români, adică 27,5%, care erau originari din aceste trei județe și au fost siliți să se refugieze. Dintre aceștia, din județul Ciuc 5.279, adică 21 %, din județul Odorhei 2.100, adică 34 %, iar din județul Trei Scaune 6.842, adică 33,5 %²¹. Aceste date mai atestă că, deficitul de populație românească, ce s-a creat în această zonă în perioada respectivă, a provenit în majoritate absolută din populație băștinașă și nu așa cum se mai afirmă uneori, fără suport documentar, că ar fi fost din populație care s-a stabilit în această zonă după anul 1918, calificată pe nedrept cu epitetul de "colonști". Datele statistice oficiale românești de la Recensământul General al Populației celor trei județe din anul 1930, atestă faptul că numărul cetățenilor stabiliți la acea dată acolo, și care erau născuți în alte județe ale României (din Bucovina, Basarabia, Muntenia și Oltenia) sau din afara teritoriilor unite cu țara la 1 Decembrie 1918, au fost de 6.637 persoane, adică 1,6 % din totalul populației. Și dacă i-am considera pe toți aceștia români, ponderea lor din totalul populației românești era de numai 13,5 %. Faptul în sine este oglindit în principiu și prin diferența dintre numărul românilor înregistrați în minus la recensământul din februarie 1941, de peste 19.000 și numărul celor originari refugiați din aceste județe. Tot în anul 1930, populația celor trei județe care era născută în localitatea ori în județul unde a fost

recensată, era de 378.421, adică 92,0 %, date care atestă că nu a fost vorba de preținse colonizări masive de populație românească în scopuri politice, ci de mișcări normale de populație pe teritoriul României unite integral la 1 decembrie 1918.

Celelalte grupe etnice, nemaghiare, de populație, alături de români, au suferit la rândul lor pierderi însemnate, mai ales pe calea asimilărilor forțate, atât prin pierderea etniei, cât și a limbii materne, în favoarea celei maghiare. În termeni reali, statistici, pierderile au fost de 6.280 de suflete după naționalitate și de peste 7.000 după limba maternă și de la aceste etnii.

A căzut apoi victimă politicii oficiale rasiale ungare întreaga populație de etnie evreiască de circa 4.137 suflete, care în lunile mai-iunie 1944 a fost deportată în lagărele de exterminare naziste Auschwitz - Birkenau, din care au supraviețuit și s-au mai întors în aceste județe numai circa 260-270 de persoane²².

Tot în luna mai 1944 prin Ministerul Ungar al Apărării, Marele Stat Major, Secția a-3-a²³, au fost elaborate planuri și măsuri de deportare în mod similar cu populația evreiască și populație de etnie rusă, ruteni-ucraineni și țigani. Ordinul a fost transmis în teritoriu la comandamentele militare și ale administrației de stat ungare la 6 mai 1944, când evreii erau deja adunați în lagăre și ghetouri. Din aceste județe numărul celor care urmau să fie deportați era circa 7.400 persoane, după situația existentă la 31 iulie 1940 și de 4.656 persoane, pe baza recensământului de la 1 februarie 1941. Eliberarea teritoriului în 1944 a împiedicat însă realizarea și a acestor planuri antiumane cu caracter rasial²⁴.

În ce privește populația de naționalitate și limbă maghiară ea a fost ferită de astfel de măsuri și represiuni în perioada respectivă. S-a dezvoltat pe plan social și a înregistrat creșteri sensibile, care în cea mai mare parte s-a datorat nu proceselor naturale demografice, care au fost mult depășite numeric, ci în mod special prin mișcări dirijate de populație de etnie maghiară din interiorul Ungariei spre această zonă, odată cu instalarea forțelor militare, ale populației și jandarmeriei, ale administrației, precum și prin imigrări voluntare ori printr-un număr de refugiați etnici maghiari din România, care s-au stabilit în aceste trei județe și unele convertiri. Datele statistice oficiale ungare de la recensământul din luna februarie 1941, atestă o creștere a populației de etnie maghiară față de situația de la 31 iulie 1940, de 24.500 de locuitori de naționalitate maghiară, adică cu 6,5%, într-o perioadă de numai 5 luni. Acest spor forțat de creștere a reprezentat în procente 88% din întregul excedent natural obținut de etnia maghiară din aceste județe în ultimii 10 ani sau egal cu 65% din întregul excedent natural obținut de la întreaga populație a celor trei județe în aceeași perioadă de timp. Pe astfel de căi, ponderea populației de naționalitate maghiară, în totalul populației trecute în stăpânirea Ungariei, a crescut de la 85% la 31 iulie 1940, la 92% până în luna februarie 1941. Pe plan lingvistic, ponderea populației de limbă maternă maghiară a crescut de la 89% în anul 1930, la 92,5% în anul 1941, aproape de cea din anul 1910 de 93%.

Pe plan confesional, în aceeași perioadă scurtă de timp, cultele romano-catolică, reformată-calvină și unitariană, din care făcea parte populația maghiară, a crescut numeric față de anul 1930 cu 53.718 enoriași, cu indice mediu cu 16%, depășindu-se și în acest domeniu cu 143% întregul excedent natural al populației județelor din ultimii 10 ani și cu 194% întregul excent de 27.615 locuitori dat de etnia maghiară tot în aceeași perioadă. Cea mai mare parte din această creștere i-a revenit confesiunii romano-catolice de 35.202 enoriași, creștere de 16,5%, apoi celei reformată-calvină de 13.983 suflete, 15,1% creștere și unitariene în plus cu 4.533 enoriași, plus 19,0%.

Un bilanț final al întregii evoluții a populației celor trei județe de la recensământul din 29 XII 1930, cu momentul de involuție marcat de Dictatul de la Viena din 30 august 1940

și ansamblul consecințelor ce i-au urmat, inclusiv cele cauzate de cel de-al doilea război mondial și primii ani postbelici, sunt dați de datele Recensământului General al Populației României din 25 ianuarie 1948, care s-a efectuat însă numai după criteriul limbii materne, fără înregistrarea populației și după naționalitate și religie. Datele rămân semnificative și în mod principal, fără a le absolutiza, pot fi comparate și cu cele după naționalitate de la 31 iulie 1940, întrucât la data efectuării acestui recensământ cele trei județe au revenit la forma lor de organizare administrativ-teritorială pe care au avut-o la 31 iulie 1940.

Populația după limba maternă la 25 ianuarie 1948 a județelor Ciuc, Odorhei și Trei Scaune, comparativ cu situația populației după naționalitate la 31 iulie 1940.

Tablelul nr. 7

Nr. crt.	Județul	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții	Pop. peste 7 ani
1.	Ciuc							
	25.I.1948 ²⁵	146.685	18.851	127.481	44	189	181	124.555
		100	12,8	87,0	x	0,1	0,1	
	31.VII.1940	161.594	20.976	131.752	439	2.383	1.381	
	+/-față de 1940	-14.909	-2.125	-4.271	-395	-2.194	-1.200	-22.130
		-9,2	-10,1	-3,3	-90,0	-92,0	-86,8	-13,7
2.	Odorhei							
	25.I.1948 ²⁶	127.330	3.113	123.959	41	18	199	107.310
		100	2,4	97,3	x	x	0,1	
	31.VII.1940	141.323	7.229	128.758	498	1.340	3.498	
	+/-față de 1940	-13.993	-4.116	-4.799	-457	-1.322	-3.299	-20.020
		-9,9	-57,0	-3,7	-91,7	-98,6	-94,3	-14,0
3.	Trei Scaune							
	25.I.1948 ²⁷	138.441	16.578	121.491	134	56	182	119.002
		100	12,0	87,7	0,9	x	0,1	
	31.VII.1940	146.827	25.002	116.498	790	739	3.798	
	+/-față de 1940	-8.386	-8.424	+4.993	-656	-683	-3.616	-19.439
		-5,7	-50,8	+4,2	-83,0	-92,4	-95,2	-13,2

Total general cumulat cu cele trei județe

25.I.1948	412.456	38.542	372.931	219	263	562	350.867
	100	9,3	90,4	0,5	0,6	1,3	85,0
31.VII.1940	449.750	57.064	377.008	1.747	4.659	7.805	
+/-față de 1940	-37.294	-18.522	-4.077	-1.528	-4.396	-7.243	-61.589
	-8,3	-32,4	-1,0	-87,4	-94,3	-92,7	-15,0

Din situațiile statistice rezultă un deficit total de populație de 37.294 locuitori, față de situația existentă la 31 iulie 1940. Dacă populația de vârstă până la 7 ani împliniți, adică cea născută în perioada 1 ianuarie 1941 - 31 decembrie 1947, de 61.589 locuitori, așa cum a fost recențată în luna ianuarie 1948, o scădem din totalul populației și raportăm deficitul la cea existentă la 31 iulie 1940 de 449.742 locuitori, rezultă că din generațiile aflate în viață la data respectivă, pierderile de populație au fost de 99.883 de persoane. Ele au fost mai mari de 2,63 ori decât întregul excedent natural obținut în perioada anilor 1931 - 1940 și de 1,38% mai mare decât numărul persoanelor decedate, înregistrate în perioada ianuarie 1931 - iulie 1940.

În interiorul populației recențate la 21.01.1948, rezultă că toate grupele etnice au suferit pierderi, dar în proporții mult diferite. Sub raport numeric din totalul pierderilor înregistrate, populația de etnie română a suferit cea mai mare cotă parte de 18.522 de locuitori,

adică 50 % din totalul deficitului înregistrat pe ansamblul populației și 32,4 % din totalul populației românești. Pierderile mari ce au fost cauzate prin Dictatul de la Viena, multiplicat în timpul ocupației satului ungar, nu au fost nici pe departe recuperate și se mențineau ca o realitate evidentă.

Din totalul populației mai lipsea la acest recensământ, aproape integral, populația de etnie evreiască, urmare a deportării sale în lagărele de exterminare naziste în lunile mai - iunie 1944, de către statul ungar. În termeni reali pierderea suferită a fost de 4.396 suflete, adică 94 % din etnie.

Din grupa de populație germană au mai rămas în mod simbolic numai 219 locuitori. Pierderea efectivă a fost de circa 1.528 suflete, adică 88 %. Acestea s-au produs în prima fază de ocupație, prin asimilări, apoi prin participarea ei la război, iar după eliberare prin deportarea ei în masă la muncă în URSS.

Populația aparținătoare celorlalte etnii pe care nu le-am nominalizat individual în studiu, au avut aceeași soartă, înregistrând o pierdere de 8.173 suflete, adică 93 %.

Totalitatea grupelor etnice nemaghiare, inclusiv cea românească, au înregistrat împreună o pierdere de 33.217 locuitori, adică 89 % din deficitul total de 37.294 locuitori. Aceasta în timp ce în anul 1940 ele reprezentau 16 % din totalul populației, ca urmare, în ianuarie 1948 ponderea lor s-a redus la 11,7 %.

Populația de etnie maghiară a înregistrat și ea o pierdere de 4.077 de locuitori, reprezentând 1 % din totalul acestei etnii.

Analizată populația după limba maternă înregistrată la acest recensământ, rezultă că a avut loc o diminuare a ponderii acesteia la toate grupele etnice nemaghiare, fără excepție, proporțională în linii mari cu pierderile efective de populație pe grupele respective. Excepție a făcut numai limba maghiară, care a atins cota superioară de 90,41 % față de 84,8 % în anul 1930. Rezultă astfel că limba maternă a populației maghiare din această zonă specifică pentru ea, în toată perioada de la 1 decembrie 1918 până la 25 ianuarie 1948, adică timp de aproape 3 decenii, nu a fost afectată sub nici o formă de un pretins proces de asimilare de către limba română, așa după cum se mai afirmă pe plan politic destul de frecvent, dar fără suport documentar, iar datele privind realitățile demografice contrazic astfel de afirmații.

Studiul nostru, prin care am analizat populația din această zonă existentă la 3 recensăminte diferite, apreciem că aduce precizări și contribuții modeste de ordin științific la cunoașterea obiectivă a realităților demografice, care, datorită multitudinii evenimentelor, a schimbărilor politice și al impactului lor asupra factorului uman, își așteptau o asemenea investigație și evaluare.

Anexa 1

Localitățile din județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune cu populație de religie ortodoxă și grecò-catolică de la 20 de enoriași în sus, recenzați la 29 XII 1930.

Județul Ciuc

1. Cârța	28
2. Ciceu	76
3. Dănești	78
4. Mădăraș	73
5. Sâncrăieni	101
6. Sântdominic	328
7. Siculeni	159
8. Șumuleu	44
9. Tomești	287
10. Toplița-Ciuc	60
11. Frumoasa	987
12. Ghimeș Făget	3023
13. Lunca de Jos	282
14. Lunca de Sus	81
15. Mihăileni	493
16. Biczul Ardelean	1420
17. Ciumani	57
18. Ditrău	159
19. Hodoșa de Ciuc	706
20. Joseni	439
21. Lăzarea	50
22. Poiana Mărului	3790
23. Remetea	104
24. Suseni	70
25. Tulgheș	47
26. Voșlobeni	1464
27. Armășeni	97
28. Bancu	61
29. Cașinul Nou	155
30. Ciucani	36
31. Ciucsângiorgiu	368
32. Iacobeni	228
33. Imper	226
34. Plăieșii de Jos	83
35. Păieșii de Sus	162
36. Sânmartin	143
37. Sânsimion	44
38. Tușnad	88

R.G.P.R. 29 XII 1930, vol II partea 2-a.p. 586-587

Județul Odorhei

1. Bezidul-Nou	118
2. Cristur	330
3. Eliseni	32
4. Feleag	523
5. Mureni	34
6. Porumbenii Mari	90
7. Săcel	406
8. Vidacut	644
9. Bățanii Mici	67
10. Brăduț	26
11. Comănești	29
12. Crăciunel	80
13. Doboșeni	163
14. Filia	52
15. Herculian	69
16. Lueta	37
17. Mărtiniș	29
18. Merești	293
19. Ocland	47
20. Racoșul de Sus	26
21. Tălișoara	51
22. Vârghiș	187
23. Beclean	23
24. Mugeni	24
25. Satu Mare	103
26. Praid	91
27. Sângeorgiul de Pădure	1010
R.G.P.R. 29 12 1930, vol II partea 2-a, p. 679-681	

Județul Trei Scaune

1. Aita-Mare	208
2. Aita-Medie	161
3. Aita Seacă	284
4. Baraolt	138
5. Bățanii-Mari	265
6. Belin	736
7. Bodoș	57
8. Chepeți	94
9. Micloșoara	34
10. Ormeniș	710
11. Valea Zălanului	186
12. Boroșneul Mare	52
13. Brateș	26

14. Comandău	600
15. Covasna	1487
16. Ghelița	361
17. Pava	60
18. Păpăuți	346
19. Valea Mare	931
20. Zagon	1183
21. Zăbala	534
22. Araci	821
23. Arcuș	64
24. Arini	480
25. Ariujd	274
26. Băcel	659
27. Bicfalău	113
28. Bicsad	624
29. Kikiș	252
30. Chilieni	38
31. Comalău	98
32. Coșani	21
33. Dobolii de Jos	407
34. Ghidfalău	35
35. Hoghig	429
36. Iarăși	401
37. Ilieni	117
38. Lisnău	443
39. Lunca Călnicului	618
40. Malnaș	63
41. Măgheruș	55
42. Micfalău	948
43. Ozun	344
44. Sântion-Lunca	96
45. Valea-Crișului	28
46. Vâlcele	658
47. Zoltan	21
48. Belani	27
49. Brețcu	1123
50. Cernatul de Jos	120
51. Hilib	35
52. Lemnia	177
53. Mărtănuș	456
54. Ojdula	276
55. Poiana-Sărată	1134
56. Turia	261

R.G.P.R. 29 XII 1930, vol. II partea 2-a, p. 759-760.

Anexa 2

Populația, după naționalitate, desfășurată pe localitățile din județele Odorhei și Trei Scaune care a rămas pe mai departe în România, prin sentința Dictatului de la Viena din 30 august 1940, înregistrată la recensământurile generale ale populației României din 29 XII 1930 și la recensământul din 6 aprilie 1941.

Tabelul nr.4 C

Nr. crt.	Județul Localit.	Anul	Total pop.	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
Odorhei								
1.	Bodogaia	1930	706	4	640	3	11	4
		1941	662	15	584	1	-	62
2.	Dargiu	1930	1496	7	1486	-	2	1
		1941	1341	19	1262	-	-	60
3.	Feleag	1930	524	523	1	-	-	-
		1941	512	509	-	-	-	3
4.	Mujna	1930	1087	-	1087	-	-	-
		1941	944	220	693	3	-	28
5.	Mureni	1930	628	34	579	6	9	-
		1941	608	85	509	2	-	12
6.	Petecu	1930	816	6	810	-	-	-
		1941	788	34	747	-	-	7
7.	Săcel	1930	415	329	7	-	-	79
		1941	433	433	-	-	-	-
8.	Săcuieni	1930	777	8	731	-	6	32
		1941	755	23	668	1	-	63
9.	Jacodul	1930	746	15	720	-	10	1
		1941	784	32	749	-	-	3
Total		1930	7195	926	6105	9	38	117
		1941	6827	1370	5212	7	-	238

Trei Scaune

1.	Araci	1930	1528	658	698	2	-	170
		1941	1426	655	769	1	-	1
2.	Ariujd	1930	584	276	308	-	-	-
		1941	639	283	353	3	-	-
3.	Arini	1930	509	454	28	1	-	26
		1941	507	438	12	14	-	43
4.	Băcel	1930	665	659	6	-	-	-
		1941	745	735	10	-	-	-
5.	Dobolii de J.	1930	918	479	418	6	1	14
		1941	758	463	290	3	-	2
6.	Hăghig	1930	1517	421	1403	11	2	40
		1941	1445	454	922	13	-	56

7. Iarăș	1930	403	401	1	-	-	1
	1941	549	539	9	-	-	1
8. Ormeniș	1930	1610	296	1044	1	4	265
	1941	1604	387	864	2	-	351
9. Lunca							
Câlnicului	1930	619	618	1	-	-	-
	1941	1109	1076	10	15	-	8
Total	1930	8353	4262	3547	21	7	516
	1941	8782	5030	3239	51	-	462

Anexa 3

Populația stabilă la 29 XII 1930, după religie, din localitățile județelor Odorhei și Trei Scaune rămasă pe mai departe în România prin sentința Dictatului de la Viena din 30 august 1940.

Județul Odorhei

Nr. crt.	Localit.	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	refor.	unita.	mozaică	alții
1.	Bodogaia	760	4	-	8	292	385	14	3
2.	Dârju	1495	3	4	18	42	1399	3	27
3.	Feleag	524	520	3	-	1	-	-	-
4.	Mujna	1087	-	-	4	826	239	-	18
5.	Mureni	628	33	1	14	540	22	9	9
6.	Petecu	816	6	-	10	782	18	-	-
7.	Săcel	415	406	-	7	1	1	-	-
8.	Săcuieni	777	5	3	26	318	331	6	31
9.	Jacodul	746	3	10	296	15	412	10	6
	Total	7195	980	21	377	2817	2814	42	144

Județul Trei Scaune

1.	Arini	509	480	-	16	6	5	-	2
2.	Araci	1528	819	3	11	686	6	-	3
3.	Ariușd	584	274	-	2	305	-	-	3
4.	Băcel	665	659	-	-	6	-	-	-
5.	Doboli								
	de Jos	918	406	1	58	441	5	1	6
6.	Hăghig	1517	422	7	48	997	27	2	14
7.	Iarăși	403	400	1	1	1	-	-	-
8.	Ormeniș	1610	540	2	153	39	869	4	9
9.	Lunca								
	Câlnicului	619	618	-	-	1	-	-	-
	Total	8353	4612	14	289	2482	912	7	37

R.G.P.R. 1930 vol. II partea a2-a, p. 679-681, 759-760

Anexa nr. 4

Populația, după naționalitate, din județul Odorhei care a fost arondată la județul Mureș, după ocuparea teritoriului de către Ungaria în luna septembrie 1940.

Tabelul nr. 5 A

Data 29 XII 1930						1.II.1941
Nr.	Localitatea	Total pop.	Români	Maghiari	Alții	Total pop.
1.	Bordoșiu	487	1	451	28	587
2.	Călimănești	742	9	699	34	777
3.	Chibed	2558	6	2443	109	2787
4.	Cioc	796	4	764	28	825
5.	Cibu	385	-	374	11	446
6.	Ghindari	1723	13	1694	16	1944
7.	Hotești	413	1	412	-	428
8.	Roua	725	104	612	9	870
9.	Sălașuri	314	-	314	-	371
10.	Sângeorzul de Pădure	2935	1074	1301	560	3514
11.	Ștefănești	561	5	533	23	540
12.	Vețca	852	4	837	11	1069
13.	Viforoasa	871	19	812	40	943
	Total	13362	1240	11253	869	15201
						+1839
						față de 1930

Populația după naționalitate la 29 XII 1930 din județul Mureș arondată la județul Ciuc în anul 1940, de către guvernul ungar.

Tabelul nr. 5 B

1.	Bilbor	1670	1409	186	75	2139
2.	Borsec	2166	286	1688	192	2247
3.	Corbu	1571	1033	457	81	1658
4.	Gălăuțaș	1597	829	490	278	1656
5.	Sărmaș	2066	1666	356	44	2291
6.	Subcetate	2297	2104	134	59	2607
	Total	11367	7327	3311	729	12598
						(+1231)

Anexa 5

Localitățile, din județul Odorhei cu populație după religie, la 29 XII 1930, arondate la județul Mureș în perioada septembrie 1940 - octombrie 1944.

Nr. crt.	Localit.	Total pop.	ortod.	greco catolică	romano catolică	refor.	unita.	mozaică	alții
1.	Bordoșiu	487	2	3	363	19	85	14	-
2.	Călimănești	742	1	9	56	656	6	1	13
3.	Chibed	2558	4	3	34	2502	4	1	10
4.	Cioc	796	-	4	66	329	395	1	1
5.	Cibu	385	-	-	355	4	15	6	-
6.	Ghindari	1723	5	7	90	1583	9	3	26
7.	Hotești	413	1	-	19	365	28	-	-
8.	Roua	725	-	-	22	14	677	5	7
9.	Sălașuri	314	-	-	312	-	-	2	-
10.	Sângiorzul de Pădure	2935	1006	40	77	1469	27	227	89
11.	Ștefănești	561	3	7	12	528	8	2	1
12.	Vețca	852	-	10	816	12	5	2	7
13.	Viforoasa	871	9	1	24	786	11	24	16
	Total	13362	1032	89	2246	8267	1270	288	170

Localitățile și populația lor la 29 XII 1930 arondate de la județul Mureș la județul Ciuc în perioada septembrie 1940 - octombrie 1944.

1.	Bilbor	1670	12	1398	197	11	-	52	-
2.	Borsec	2166	47	240	1695	27	2	151	4
3.	Corbu	1571	26	1010	464	7	2	40	22
4.	Gălăuțași	1591	137	745	369	141	2	183	14
5.	Sârmaș	2066	38	1600	358	4	-	23	43
6.	Subcetate	2297	28	2112	146	3	-	-	8
	Total	11357	288	7105	3229	193	6	449	97

R.G.P.R. 1930 vol. II partea a 2-a, p. 679-681, 669.

NOTE

1. *Recensământul General al populației României din 29 XII 1930* (în continuare R.G.P.R. 1930), vol. 2, partea I, p. 130-133, 316-321, 476-479.
2. *Ibidem*, p. 131, 133, 317, 319, 477, 479.
3. *Ibidem*, vol. 2, partea II, p. 586-587, 679-681, 759-760.
4. Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții, Scaunul Mureș*, vol. I, www.cimec.ro / www.mncr.ro

1699-1821, Cluj-Napoca, 1995, p. 10

5. Institutul Central de Statistică, *Mișcarea Generală a populației României*, anul 1931, p. 55, Idem, 1932, p. 5, Idem, 1933, p. 83, Idem, 1934, p. 5, Idem, 1935, p. 7, Idem, 1936, p. 7, Buletinul Statistic al României, nr. 5-6, 1938, p. 113-120, Idem, nr. 7-8, 1938, p. 186-193, Idem, nr. 9, 1938, p. 256, Idem, nr. 10, 1938, p. 318, Idem, nr. 11-12, 1938, p. 383-390, Idem, nr. 1-2, 1939, p. 714, Idem, nr. 3-4, 1939, p. 145-152, Buletinul Demografic al României, nr. 5, 1940, p. 203-204, Idem, nr. 6, 1940, p. 253-254, Idem, nr. 8, 1940, p. 321-322, Idem, nr. 9, 1940, p. 359-360, Idem, nr. 10, 1940, p. 393-394, Idem, nr. 11, 1940, p. 431-432, Sabin Mănuilă, *Studiu Etnografic (Demografic n.n.) asupra populației României*, București, 1940, p. 96-103, Vasile T. Ciubăncan, *Populația României din provinciile istorice Transilvania, Crișana și Maramureș, sub impactul Dictatului de la Viena*, în *Revista Cele Trei Crișuri*, anul IV, nr. 5-6, mai-iunie 1993, p. 2,9.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*.

8. Mihai Manoilescu, *Dictatul de la Viena*, București, 1991, p. 13-347, Valer Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, București, 1992, p. 9-248, Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, Dr. Traian Bunesco, *Lupta poporului român împotriva Dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, București, 1971.

9. Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suciuc, Ilie T. Pușcaș, *Administrația militară horthystă în nord-vestul României*, Cluj-Napoca, 1988.

10. Vasile T. Ciubăncan, *op. cit.*, p. 5-6. *R.G.P.R. 1930*, vol. 2, partea II, p. 130-133, 316-321, 476-479. Várody Károly, *Ksonka Magyarország Közigazgatási Helységnévtárát* (Ungaria ciuită și părțile revenite), Budapeșt, 1941, p. 263-275.

11. *Recensământul General al României, 6 aprilie 1941*, București, 1944, p. 53-54, 245-246, 249-252.

12. *R.G.P.R. 1930*, vol. 2, partea II, p. 586-587, 679-681, 759-760.

13. *Ibidem*, p. 679-681, 759-760 (vezi și anexa)

14. Dr. Fogarasi Zoltán, *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941 - ben*, (Rezultatele recensământului populației din 1941 după limba maternă, naționalitate și religie), în *Magyar Sztatisztikay Szemle*, 1-3 szam, 1944, Budapeșt, 1944 (Cronică Statistică Ungară, nr. 1-3 1944), p. 10-11.

15. *Ibidem*.

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*, p. 6.

18. *Ibidem*, p. 16-17

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*.

21. Arh. Stat. Mureș, *Fond Comisariatul guvernamental pentru Transilvania de nord*, Secția militară, tabelele 1-13.

22. Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, Ioan V. Ranca, *Drumul Holocaustului. Calvarul evreilor din nord-vestul Transilvaniei sub ocupația Ungariei 5 IX 1940 - 25.X.1944*, Cluj-Napoca, 1995, p. 13, 71-82, 160.

23. Arh. Stat. Cluj, *Fond prefectura Județului Cluj*, dosar nr. 136/1944, f. 60, 61, 63.

24. *Ibidem* vezi și Dr. Fogarasi Zoltán, *op. cit.*, p. 6, 10-11.

25. *Recensământul General al Populației României din 25 ianuarie 1948*, în *Probleme economice*, nr. 2/1948, p. 44.

26. *Ibidem*.

27. *Ibidem*.

THE CHANGES MADE IN THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE COUNTIES
CIUC, ODORHEI AND TREI SCAUNE DURING THE YEARS 1930-1948
(Summary)

The author analyzes the evolution of the population of three counties and the changes made within the general demographic structure, as well as of those which took place within the ethnic groups inside.

In the evaluations performed he has used certain methods and techniques of historical demography and processed the statistical data used officially at the time of three censi, those of December 29th 1930, followed by the second of February 1st 1941, organized by the Government of Hungary and the third of January 21st 1948.

In the context, he has pointed out the serious consequences of the Dictate of Vienna of August 30th 1940, on the population of the three counties that has fallen under the Hungarian rule for years. There are brought to light the big losses of population undergone especially by all the ethnic groups, which were not by Hungarian extract. Among them the first ethnic was the Romanian one, followed by the Jewish one, the German one and others, as a result of a hostile policy lead by the Hungarian state for an almost entire Magyarization of the population from this area and the elimination from its background of the non-Magyar ethnical groups.

In order to support the above stated, the author used the Official Romanian and Ungarian statistical data, which he has examined critically and synthetized in a few synoptical tabels, in which the population is emphasized according to the criteria of nationality, of the mother tongue, of religion and the changes which took place. It is the first study performed on a scientific basis, coming from the post-war time on this subject-matter, refering to the population of the three counties for a period of almost three decades.

NOTE ȘI DISCUȚII

BISERICA MĂNĂSTIRII DOAMNEI DIN TOPLIȚA

Ilie Șandru

După toate datele cunoscute până în prezent, biserica Mănăstirii Doamnei din Toplița, Cartierul Moglănești, este cea mai veche construcție bisericească a românilor din zona geografică a Mureșului de Sus. După tradiție, ea a fost înălțată, *“pe cheltuiala doamnei Safta, soția voievodului Ștefan (Gheorghe Ștefan n.n.) al Moldovei, în anul 1658”* după cum reiese din Pisania aflată pe peretele din dreapta naosului, și după cum scrie și istoricul Ștefan Meteș¹. Fostul stareț al Mănăstirii Sf. Proroc Ilie, din Toplița, Dumitru (Emilian) Antal, nu exclude o altă variantă privitoare la ctitoria acesteia, anume că ea ar fi fost ridicată prin dorința *“unei boieroaice din vremea lui Mihai Viteazul”*².

Cea mai veche inscripție se află pe ușorul din dreapta intrării în biserică, pe care s-a putut descifra însemnarea *“aprilie 20 vălea: 7219”*, adică 1710, când, după toate probabilitățile, s-au executat importante lucrări de reparații și refacere a vechii construcții din lemn.

Valoarea acestei biserici constă nu numai în vechimea ei, ci și în faptul că este cea mai timpurie formă poligonală din arhitectura din lemn a românilor transilvăneni, formă întâlnită și la construcțiile din lemn de peste munți, dovadă a legăturilor permanente ale românilor de pe cele două versante ale Carpaților.

Biserica este o construcție modestă, de dimensiuni reduse, (de 8,05x4,70 m) cu un plan dreptunghiular, cu absida altarului decorată, pătrată, plan care este specific arhitecturii timpurii a vechilor biserici românești din Transilvania. Acest tip de biserică avea deasupra o boltă semicirculară, peste care s-a adăugat, mai târziu un miniturn (miniclopotniță), așa cum este cazul și la biserica Mănăstirii Doamnei.

Urmele importantelor reparații din 1710 sunt vizibile pe peretele nordic al bisericii, unde se găsește o inscripție ce păstrează numele unui oarecare *“Misail monahul”*, nume ce se află și pe vechea stradă cu spatează și brațe cioplite, într-un text mult mai clar: *“Să se știe de cine s-a făcut această stradă, de Voaidăș Misail”*. Unii cercetători sunt de părere că numele *“Voaidăș”* ar deriva din *“vodă”*. Cert este că în zona Topliței, mai ales în satul Voșlobeni, de lângă Gheorgheni, numele de Voaidăș este foarte răspândit.

Încă de la începuturile sale, așezarea monahală de la Pârâul Doamnei, din Toplița, n-a fost doar o simplă construcție de cult, ci și locul în care s-a statornicit o puternică viață spirituală, de credință străbună, de unde au plecat dascăli importanți, meșteri lemnari și cărturari patrioți. Unul dintre aceștia a fost și Varlaam Toplița, egumen al Mănăstirii Prislop, alături de Nichita Ieromonahul, ambii implicați în răscoala condusă de călugărul Sofronie de la Cioara (1760-1761), care s-a întins în întreg Ardealul, din câmpie până pe Mureșul superior. Răscoala era îndreptată împotriva catolicismului, dar a fost înăbușită, după cum se știe, de armata generalului Bukow, care a dărâmat și ars, cu această ocazie, peste 150 de biserici și mănăstiri ortodoxe³.

Cu toate acestea, credința străbună ortodoxă a românilor transilvăneni nu a putut fi distrusă, așa cum credeau inițiatorii campaniei de catolicizare și de distrugere a lăcașurilor de cult ortodoxe. De altfel, despre eșecul acestei campanii vorbește și o inscripție descoperită în podul bisericii Mănăstirii Doamnei, în care se spune: *“Să se știe când a căzut uniația în Ardeal, 1762”*.

Istoricul clujean David Prodan, în lucrarea "Toplița la 1785", fără să facă vreo referire precisă la vechimea acestei așezări, precizează totuși că fenomenul fărâmițării feudale a marilor domenii funciare din jurul Topliței, care aparțineau la peste 20 de mari feudali, era o dovadă a vechimii acestei așezări, fiindcă "*trebuie să fi trecut foarte mult timp*"⁴, până să se ajungă la o astfel de situație.

O altă sursă demnă de luat în seamă este lucrarea istoricului și etnografului secu Orban Balazs⁵, care se referă și la zona Topliței și chiar la Mănăstirea Doamnei, afirmând că la data ridicării actualei biserici se mai puteau vedea încă ruinele unei alte construcții monahale, mai vechi. De altfel, tradiția locală vorbește de existența chiar a două biserici mai vechi, din lemn, pe locul actualei mănăstiri.

Istoria construcției monahale de la Pârâul Doamnei, ca și a localității Toplița, vine să ne dovedească atât continuitatea elementului autohton românesc, cât și continuitatea creștinței noastre străbune pe meleagurile Mureșului superior.

NOTE

1. St. Meteș, *Mănăstiri românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p.136.
2. Dumitru E. Antal, *Schituri și mănăstiri din protopopiatul Reghinului*, în *Revista Teologică*, XVI/4, 1925, p.93.
3. IPS Nicolae, *Biserica ortodoxă română, una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968.
4. D. Prodan, *Toplița la 1785*, Cluj. 1947, p.10.
5. Orban Balazs, *A. Szekegyfold léirása*, I, Buda, 1868.

MĂNĂSTIREA DOAMNEI CHURCH FROM TOPLIȚA, A LIVING PROOF OF THE ROMANIAN CONTINUITY ON THE PARTS OF SUPERIOR MUREȘ RIVER

According to all the information, Mănăstirea Doamnei Church from Toplița Town, Harghita county is the oldest building made of wood, belonging to the Romanian population lying on Mureșul Superior. According to the tradition, it would have been built „on the entire expenses of Doamna Safta“ the wife of the Moldavian prince, Gheorghe Stefan, in the year 1658, as we may find in the written Pisanian, on the right wall of the naos and as Ștefan Meteș, the historian from Cluj put it.

Since the very beginning, here it has been developed a powerful spiritual life, where from many masters and teachers, artisans of wood carving artists started an artistic life, such as Varlaam Toplița and Nichita Ieromonahul, both involved in the rebellion lead by Sofronie from Cioara, a monk, a rebellion which expanded all through Ardeal area (1760-1761).

PAROHIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ-MIERCUREA CIUC II FRAGMENT DE MONOGRAFIE

Emil Pop

În municipiul Miercurea Ciuc, județul Harghita, pe strada Mihail Sadoveanu, la numărul șase, se înalță turnul Bisericii "Sfinții Apostoli Petru, Pavel și Andrei". Construcția atrage atenția prin înfățișarea ei neobișnuită pentru o biserică ortodoxă, deși zidurile ei din cărămidă stau pe o solidă fundație de piatră în formă de cruce bizantină. Are un singur turn și o cupolă circulară cu multe ferestre ceea ce face ca interiorul să fie inundat de lumină. Credincioșii sunt mândri că biserica lor este considerată un monument de arhitectură.

Ctitorul ei este preotul Isidor Vlad, o personalitate deosebită, de neuitat pentru urmașii săi, trăitori pe aceste meleaguri harghitene. Datorită lui Mihail Sadoveanu, figura sa a fost imortalizată în volumul "Istorisiri din Ardeal" în povestirea "Mădăraș". Părintele Isidor, adevărat păstor de suflete, avea multe și minunate însușiri. Una dintre ele i-a conferit numele de bun îmblânzitor al sălbăticiunilor. De faima aceasta ne încredințează atât povestitorul Mihail Sadoveanu, cât și amintirile localnicilor. În curtea casei sale trăiau în cea mai plăcută tovărășie ursul, mistrețul, oaia, lupul, bufnița, cocoșii care cântă la comandă, precum și găinile, care sunt "trecute de la starea de persecuție și sclavie la o stare mai veselă și mai nobilă de tovărășie ale omului" (M.Sadoveanu, Mădăraș, în Istorisiri din Ardeal).

Cu sufletul său plin de iubire de semeni și de orice fel de viețuitoare, părintele Isidor Vlad a păstorit până în anul 1965, când s-a săvârșit întru Domnul.

În anul 1936 a construit biserica. Aceasta a fost profanată între anii 1940-1944, neavând parte de statornică iubire, așa cum a dorit sufletul părintelui. După ce a fost pradă profanării timp de patru ani, în timpul ocupației străine, sfântul locaș și-a reluat viața duhovnicească până în anul morții preotului-ctitor, după care a fost sortită singurătății, părăsirii ... După abandonare Sfânta Biserică a fost văduvită de clopote, nemaiinvestindu-se astfel prezența vie a lui Dumnezeu între zidurile sale. Apoi a dipărut catapetesma Sfântului Altar, icoanele, candelabrele, scaunele, dușumeaua, ferestrele. Interiorul a fost devastat și profanat. S-au deteriorat pereții interiori și cei exteriori în mare măsură.

Abandonată de oameni, biserica a început să intre sub imperiul vegetației, natura părând a-i fi singura soră. Pe acoperișul ei au crescut mușchiul, iarba, doi mesteceni, iar pe turnul ei berzele au găsit locul liniștit pentru cuib. Iată că Domnul este permanent slăvit, fie de oameni- coroana creaturii sale- fie de alte viețuitoare. Dar unii oameni n-au înțeles că, deși aparent părăsit, un sfânt lăcaș nu este niciodată părăsit de Dumnezeu, căruia îi este închinat, și, cu multă înconștiență, au dus profanarea lui dincolo de orice limite logice: astfel, biserica a devenit ceea ce e greu să numim. Zadarnic au încercat, de nenumărate ori, credincioșii cu inima îndurerată să curețe și să închidă sfântul locaș. Încercările părintelui Protopop Ioan Boian, ale cântărețului bisericesc de la Bălan, Maica Maria, din anul 1979 au fost înlăturate violent.

Demne de menționat sunt stăruințele P.S. Episcop Emilian Bîrdaș, în acea vreme întâi stătător în scaunul episcopal Alba Iulia, ca și ale poeților Ioan Alexandru și Adrian Păunescu, precum și ale preoților din județ, ale P.F. Părinte Patriarh, ale altor personalități și chiar ale președintelui de atunci al țării, de a opri tentativele de demolare din jurul anului 1980, în perioada de resistemizare a orașului. La aceasta se adaugă acțiunea P.S. Emilian Bîrdaș de a reactiva Sfânta Biserică în anii 1981-1983, dar întreprinderea s-a dovedit fără

sorti de izbândă. În anul 1984, înaintea Sfințelor Paști propria mea acțiune de curățire a urmelor profanării s-a soldat cu "extemporale" și acuze, cerându-mi-se declarații scrise impuse de către inspectorul Departamentului Cultelor, Boer Ilie.

A fost nevoie de un decembrie 1989 incredibil de fierbinte, ca să topească toate ghețurile, și porțile Sfântului lăcaș s-au deschis de data aceasta și celor care cu multă dragoste au început o operă de reconstrucție, de scoatere din ruină. Prin purtarea de grijă a PreaSfințitului Episcop Andrei al Alba Iuliei, Sfânta Biserică a reintrat în drepturile ei prin înființarea parohiei Il Miercurea Ciuc, iar preotul Pop Emil, fiu al acestor melcaguri, a cerut să fie numit preot paroh pentru a scoate de sub profanare Biserica și spre chibzuită păstorire.

După Statutul de Organizare și Funcționare a Bisericii s-au ales un Consiliu și un Comitet Parohial care s-au dovedit atașate de Sfânta Biserică, ca și ceilalți credincioși doriți de a participa, după puterea lor, la reînsuflețirea acestei biserici îndurerate, ca și sufletele noastre, supuse timp de 40 de ani gerului propagandei ateiste. Astfel biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel a început să-și schimbe fața, pe care multă vreme a fost întipărită tristețea și durerea, devenind un simbol al renașterii sufletești a nemurii noastre.

În sprijinul acestei renașteri spirituale se săvârșesc zilnic slujbe religioase: dimineața, seara, spre cinstirea lui Dumnezeu și ajutorul credincioșilor. O mare grijă se acordă copiilor fascinați de mirajul cântecelor bisericesti. Prin strădania preotului și a cântărețului, precum și al unor copii îndrăgostiți de muzică, s-a realizat un cor de tineri și copii ale căror glasuri tinere fac să răsunе în gherăștr Sfânta Liturghie, privesnele, vecernia, colindele, doxologia. Dar se insistă și asupra învățării de credință, a elementelor de cultură religioasă și laică, spre armonizarea lor. S-au organizat excursii la mănăstiri și alte parohii, programe religioase s.a.

Cu consecvență și iubire pentru valorile spirituale existente în deplinătatea lor în cântarea bisericească, membrii corului bisericii au fost impresionați mai întâi de frumusețea colindelor, pe care le-au împărtășit credincioșilor prin concertele date în biserica parohială, în cadrul unor manifestări școlare sau în bisericile mai multor parohii: Toplița I, Sărmașu, Livezi, Făgețel, Plăiești, Tușnad. Puritya sufletelor lor a primit colindele ca pe poveștile lor adevărate, prin care an de an transmit învățătura Fiului lui Dumnezeu de care se apropie tot mai mult.

Din Sfânta Liturghie ei fac o cântare îngerească în fiecare duminică în biserică din Miercurea Ciuc sau în localitățile spre care s-au îndreptat în pelerinaje: în parohia Bârsana, răspunzând la slujba arhierescă ținută de P.S. Episcop Justinian Maramureșanul, la schitul Sfântului Ioan Botezătorul din Alba Iulia cu Prea Sfințitul Episcop Andrei, ca și la parohiile Sărmașu, Sărmașel-Sat și Rușii Munți din județul Mureș.

Însuflați de aceeași dorință de a fi mai aproape de Dumnezeu, copiii, alături de părinți au vizitat și vestitele mănăstiri ale Moldovei: Bistrița, Neamțu, Sihăstria ș.a. și din Ardeal: Recea, Sfântul Ilie din Toplița ș.a.

Copiii din corul numit de auditori "Heruvim" au trăit și alte experiențe de neuitat, unice prin înălțarea sufletească a cântării religioase și a binecuvântărilor înalților ierarhi care au patronat marea manifestare organizată la palatul Șutu din Capitală sub genericul "Valori creștine ale românilor din Harghita (iunie 1992)", sub coordonarea Prof. Mircea Sfârlea, P. C. Prot. Gane Constantin și cu înaltele binecuvântări ale P. r. Patriarh Teoctist și ale P.S. Episcop Andrei Mureșanul.

În iunie 1994, glasurile lor au avut bucuria de a face să răsunе cântecele Învierii în Palatul Culturii din Tg. Mureș, în cadrul unui concert de binefacere susținut de marele violonist român Șerban Lupu, profesor de vioară la catedra lui George Enescu din Chiago.

Nevinovați și descinzând dintr-un univers de pace și lumină eterne, ei i-au convins, uneori, și pe părinți să-i urmeze, spunându-le să vină să vadă cum este la „biserica lor“.

Elevii mai mari și-au exprimat cinstirea față de Dumnezeu și credința strămoșească prin punerea în scenă, în biserică, de hramul bisericii (29 iunie), a piesei „Convertirea lui Saul“, poate ca simbol al faptului că au fost îndepărtați de biserică- „mama poporului român“- la o vârstă când și atunci aveau nevoie de ocrotirea Tatălui Ceresc. Au prezentat de asemenea, piesa „Irozii“, „A căzut o stea“ acompaniați de cântecul corului de copii, ca și „Simbolul crucii“ în prezența P.S. Episcop al Romanului și Hușilor.

Vocile copiilor, pline de candidă dragoste pentru ceea ce-i înalță - iubirea Mântuitorului și Dumnezeului nostru - răsună în biserică cu ziduri albe ca o rugă de mulțumire, transmisă ca un ecou, de toate creaturile din univers.

Urmând sfatul Sfântului Apostol Pavel: „Faceți-vă tuturor toate“, am căutat să lărgim aria preocupărilor spirituale ale tinerilor prin tradiționala pictură a icoanelor pe sticlă și sculptură în lemn. În acest sens, am participat la expoziții, obținând un premiu (al treilea) la „Târgul copiilor meșteșugari din România“, Sibiu, 2-4 iunie 1995.

Pe lângă învățătura de credință ne-au stat în atenție și lucrările de renovare a sfântului lăcaș. Ne-am bucurat din plin de sprijin, fie prin muncă voluntară, fie prin contribuție bănească. S-au înlăturat urmele profanării, s-a rezidit Sfântul Altar, s-a realizat iconostasul, mobilierul din lemn de stejar sculptat, s-a instalat un clopot primit de la parohia Bălan, s-au executat și alte lucrări cum ar fi: repararea pereților interiori, a pardoselii, a scărilor de intrare, s-au realizat împrejmuiri, reparații exterioare, s-a introdus gazul metan s.a.

Din darul lui Dumnezeu, după împlinirea nesperatei șanse de a transforma depreșiunea Ciucului- veche așezare dacică- în cupă cerească primind harul dumnezeiesc prin înființarea episcopiei Covasnei și Harghitei, cu inima în Miercurea Ciuc (sept., 24, anul 1994), și micuța noastră biserică a fost îmbogățită „prin primirea în ea“ a Sfântului Apostol Andrei, „întâiul chemat“ al Mântuitorului, care permanent ne amintește bucuria de a-l fi găsit pe Mântuitorul, îndemnându-ne astfel a-l căuta neîncetat: „Am găsit pe Mesia care se tâlcuiește Hristos“ (Ioan,1,41). Întâiul chemat, Sfântul Apostol al strămoșilor românilor, a revenit în casa sa, așa cum casa fraților Petru și Andrei a devenit prima Biserică în care Mântuitorul s-a rugat pentru toți.

Înființarea Episcopiei Covasna și Harghita și mai ales alegerea și instalarea Prea Sfințitului Ioan Selejan a adus un suflu duhovnicesc proaspăt și curat, jertfelnic, similar celui din Ierusalimul Sfinților Spostoli.

În atmosfera nouă de refacere a bisericilor dărăpănate, de regăsire a credincioșilor îndepărtați de biserică mamă sub vitregiile vremurilor și mai ales de întărire a personalității credinței ortodoxe în sufletul tuturor credincioșilor, P.S.Episcop Ioan Selejan a ajutat și parohia noastră în lucrările de refacere a acoperișului bisericii, lucrări aflate în desfășurare.

Rugăm pe bunul Dumnezeu să ne ajute să ducem mai departe munca de renovare a acestei biserici și mai ales să umple de har inimile și mințile credincioșilor noștri, pentru a duce mai departe candela vie a credinței și a neamului.

BIBLIOGRAFIE

1. Mihail Sadoveanu, *Istorisiri din Ardeal*, București, 1972.
2. Arhivele Parohiei Ortodoxe Române Miercurea Ciuc II.
3. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași, 1994.
4. Petru Diaconu David, *Din istoria sfinților poporului român*, București, 1992.
5. Mihai Fătu, *Biserica românească din nord-vestul țării sub ocupație horthystă 1940-1944*, p.215 s.q., București, 1985.

MONOGRAPHIC FRAGMENTS
-THE ROMANIAN ORTHODOX PARISH-
(Summary)

In the centre of Miercurea Ciuc Municipality, residence of Harghita county, there is "Sts. Peter, Paul and Andrei Church". Built in the year 1936, as a Greco-Catholic Church, the church has a unique architectonic style, a reason why it was suggested to become a monument of architecture.

The builder, Priest Isidor Vlad, a personality of this area was immortalized by Mihail Sadoveanu in the short story "Mădăraș" of the volume „Histories from Ardeal“ as a father confessor devoted to the faithful people and aslo a skillful animals tamer.

In the year 1948, Father Isidor together with the faithful follows the road of the national and religious unity, reintegrating in our ancient Orthodox Church.

After Fathers Isidors death, in 1965, the church was left deserted, exposed to the Atheist oppression, sacrileges and attempts of demolition.

After 25 years of silence, in 1990 the church was again opened, by the blessing of Andrei, Archbishop of Alba Iulia, and Father Pop Emil, as a son of this region who asked that he should be appointed a parisher, in order to take the church out of its degrading and profaned condition.

At the present moment the church is repaired at a great extent. Here, daily prayers are made, in the morning and in the evening, on Sundays and during feast days and during Saturday nighth. A youth chorus is aslo singing, having religious and artistic preoccupations. They sing during the Holy Liturgy and during other services, perform and act religious plays, paint tradition icons on glass, make pilgrimages at different churches and monasteries.

In 1990, on November 30th, the Church also honours our Lords First Conjured brother of Peter, the Apostle, who reenters through us in His Hause, as the Apostle of the entire Romanian people, as a new testimony, that, through St. Andrew the entire Romanian people drink from the prime waters of Christian spirituality.

The Church of St. Peter, Paul and Andew, The Apostles remains a symbol of the souls renaissance of our nation, of the unity of religious faith and Romanian destiny.

BRETCU- VATRĂ DE ISTORIE ȘI CREDINȚĂ STRĂMOȘEASCĂ

Ioan Bercu

Veche așezare românească, comuna Brețcu este situată la poalele munților Nemira și Brețcului, în fața importantei trecători transcarpatice Pasul Oituz. Despre vechimea așezării vorbește castrul roman ale cărui valuri, ce marcau antica Angustie, pot fi văzute și astăzi. Castrul de la Angustia s-a construit în epoca Traian-Hadrian. Fortificațiile măsoară 141x178 m și vădesc interesante elemente defensive. La 100 de metri depărtare de posturi se găseau termele, alimentate cu apă prin conducte. Cohortele care au trecut prin acest castru și-au lăsat ștampilele, astfel că s-au putut identifica existența unor detașamente din legiunea a IV-a Flavia, Cohora I Bracar Augusta, Cohors I Riponaum din v. l. cima legiune cu sediul la Apulum, a XIII-a Gemina.

Prezența unui mare număr de unități în aceste locuri arată importanța militară a castrului mai ales că în vecinătate se aflau carpii care de nenumărate ori întovărășiți cu pecenegii atacau Imperiul Roman.

După construirea castrului roman se pare că așezarea se dezvoltă devenind înfloritoare prin atragerea negustorilor și veteranilor dornici de câștig. În acest sens vorbește și fragmentul dintr-o diplomă militară romană, datată la 14 iunie 192 d.Hr. Documentul menționează pe un fost marinăr din Olasis-Moesica-Flavia (pe Dunăre), care părăsise de mai multe ori serviciul din marină venind în Augustia imediat după cucerirea Daciei atras de posibilitățile locale de îmbogățire.

După retragerea administrației romane satul a continuat să existe fiind cunoscut mai târziu sub numele de „cetatea Veneturne“ (Veneturne var) după numele unui viteaz Benetur sau Venetur care și-a ridicat cetatea pe ruinele vechiului castru roman. Mai târziu localitatea era cunoscută sub numele de Villa Valacholis și Apidus Canmpon. În 1241 prin Pasul Oituz au trecut mongolii, partea nordică a localității Brețcu fiind atunci distrusă. După venirea secuilor în Ardeal românii și secuii din Brețcu au alcătuit un corp de gardă permanent la intrarea în Pasul Oituz.

În secolul al XV-lea localitatea Brețcu era condusă de cnejii români Ioan și Radu fiul lui Tacu ajutați poate de către secuii fruntași în judecarea conflictelor și neînțelegerilor ivite între locuitorii așezării. La rugămintea cnejilor Ioan Chinezul numit și Ungurul și a lui Radu fiul lui Tacu din Brețcu, regele Sigismund al Ungariei, aflat la Brașov, acordă, în 27 decembrie 1426, dreptul comunei Brețcu de a avea magistrat și de a fi ridicată la rangul de oraș. Regele mai dispunea ca de aici înainte românii din comună să fie supuși numai jurisdicției cneazului lor și să păzească și pe viitor frontiera Transilvaniei dinspre Moldova, precum au păzit-o și până atunci.

Principală ocupație a locuitorilor comunei a constituit-o creșterea animalelor, Brețcu afirmându-se ca un puternic centru al păstoritului transhumant. Vestii bărsani brețcani pășunau cu turmele lor în ținuturile Moldovei, Țării Românești, în Balta Brăilei și Dobrogei dar și în Basarabia, Crimeea și Caucaz. O parte dintre ei s-au scobilit peste munți, întemeind noi așezări (Brețcani) lângă Râmnicul Sărat, în secolul al XVIII-lea, Poiana Sărată în 1823,s.a.

Punct final transilvan și loc de vamă a drumului Oituzului, principală cale de legătură a negustorilor brașoveni cu Moldova, orașul Brețcu cu cel vecin, Tg. Secuiesc, au avut

un rol însemnat la dezvoltarea comerțului dintre Transilvania, Moldova și Muntenia. Luptând pentru menținerea unor privilegii în asigurarea cărașiei mărfurilor, brețcanii erau organizați într-o breslă a cărușăilor. Păduritul a fost practicat din vechime de o parte a locuitorilor zonei la fel ca și ocupațiile legate de prelucrarea lemnului, a lânii și a laptei de oaie.

Numele localității Brețcu este asociat cu principalele evenimente istorice ce au marcat relațiile dintre Transilvania și Moldova. Din Brețcu s-a ridicat revoluționarul pașoptist Gabor Aron dar și protopopul Petru Pop "luptător pentru supraviețuirea românilor din fostul județ Treiscaune".

În timpul primului război mondial aproape jumătate din comună a fost distrusă, localitatea având de suferit și în timpul celui de-al doilea război mondial.

Desele emigrări în România împreună cu depopulările cauzate de luptele mari desfășurate în preajma comunei în timpul celor două războaie mondiale și expulzării în masă ce au urmat Diktatului de la Viena au dus la scăderea ponderii populației românești în totalul populației localității de la 39% în 1850 la 25% în 1992.

Cu toate vitregiile vremurilor românii din Brețcu au rămas fideli credinței ortodoxe și bisericii strămoșești. Pe baza documentelor ce au rezistat numeroaselor încercări și a tradiției locale, sunt menționate locașurile de cult ortodox cu mult înainte de secolul al XV-lea. Prima biserică ortodoxă, aflată în vechea vatră a satului, și care a ars odată cu întregul sat, ar fi avut hramul Sf. Nicolae și după tradiție avea în antimis moaște ale Sf. Bricinius, un mucenic al Sf. Nicolae, de la care ar deriva și numele de Brețcu. A doua biserică a avut hramul "Buna Vestire" și a fost distrusă în timpul unei năvăliri dinspre Moldova prin Pasul Oituz. Noua biserică de lemn a fost construită pe deal, pe un loc mai ferit din fața năvălitorilor. Această biserică cu hramul "Adormirea Maicii Domnului" menționată în documente în 1464 a fost distrusă sau grav avariata în timpul „uniației”. Conscripția din 1760-1762, menționează existența la Brețcu a unui lăcaș de cult ortodox.

După așa numitul "edict de toleranță" emis de împăratul Iosif al II-lea în 1781, românii ortodocși din Brețcu și-au unit eforturile și la 20 octombrie 1783 au pus temelia bisericii din piatră și cărămidă, care există și astăzi. Biserica este zidită în stil moldovenesc și pictată în interior cu scene biblice în stil bizantin.

Timp de peste un secol (până la Unirea cea Mare) localitatea Brețcu a fost cu mici întreruperi sediul protopopiatului ortodox al Treiscaunelor, având un rol important în păstrarea și afirmarea identității naționale, culturale și religioase a românilor din această parte de țară.

Din Brețcu sunt originari protopopii Spiridon Dimian (1827-1902), Dimitrie Coltofeanu (1859-1903), Constantin Dimian (1854-1920), învățătorii din familiile Teacă, Pușcăriu, Tărlungeanu, profesorul universitar și publicistul Aurel Gociman Oituz, iar din Poiana Sărată, localitate vecină ce a aparținut până în 1940 de județul Treiscaune, omul politic și publicistul Ghiță Pop.

La formarea acestor personalități cât și a unor întregi generații de tineri și-au adus contribuția școala confesională ortodoxă, una dintre cele mai vechi unități școlare din zonă. Edificiul școlii, clădit în 1858 din lemn și acoperit cu șindrilă după ce a devenit neîncăpător, a fost înlocuit cu un nou local în anul 1898. Construcția s-a realizat pe baza unei colecte în localitățile din jur cu contribuția și a fraților de peste munți.

Brețcanii, trăind într-o zonă de interferență a toiclorului moldovean, muntean și ardelean, grație și ocupațiilor practicate de ei - păstoritul, negoțul și cărașia - au creat numeroase doine de ciobănie, de haiducie, de călătorie, precum și frumoase cântece de dragoste, dor și jale. De remarcat intrarea frumoasei capodopere populare, Miorița, în repertoriul folcloric maghiar (ciangăiesc și secuiesc), variantele în limba maghiară fiind culese din

localitățile Poiana Sărată și Lemnia, învecinate Brețcului.

Obiceiurile păstrate încă, transmise din generație în generație, sunt legate de ocupațiile și evenimentele principale din viața locuitorilor. Recent a fost reînnoțită obișnuința de a sărbători Sântilia, veche tradiție a ciobanilor localnici.

Întreaga istorie a localității Brețcu dovedește vechimea și continuitatea românilor pe aceste meleaguri, statornicia lor în credința strămoșească, numită în popor atât de frumos „lege românească“, legăturile neîntrerupte cu frații din Moldova, Țara Românească cât și conviețuirea cu cetățenii maghiari și secui.

BIBLIOGRAFIE

1. Sabin Opreanu, *Ținutul Săcuilor*, Cluj, 1927.
2. Sabin Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927.
3. Ștefan Meteș, *Istoria bisericească și a vieții religioase a românilor din A deal și Ungaria*, Sibiu, 1935.
4. Ștefan Meteș, *Emigrările românilor din Transilvania în sec. XIII-XX*, București, 1971.
5. Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915.
6. Constantin Giurescu, *Transilvania în istoria popoului român*, București, 1967.
7. Ioan Hercu, *Viața bisericească a românilor din depresiunea Brețcului (sau a Țirgului Secuiesc)*, teză de licență în teologie, Sibiu, 1976.

BRETCU- HEARTH OF HISTOTY AND ANCIENT BELIEF (Summary)

An Ancient Romanian settlement, Brețcu village lies at the feet of Nemira and Brețcu mountains, just in front of the important transcarpathian passing called Oituz.

About the age of the locality we are told by the traces left by The Roman Camp - Angustia - as well as the documents which mention the Romanian princes, Ioan and Radu in the XVth century and those referring to the Orthodox Church and the confessional school.

During history, Brețcu became a strong centre of the grazing and as a trading spot, having an important commercial role at the crossroads among Transylvania, Moldavia and Wallachia.

The entire history of the village proves the ancient origin and continuity of the Romanians in this country, their faithfulness towards the ancestors belief, called so beautifully by the people „the Romanian law“ and the continuous relationships with their brothers from Moldavia and Wallachia, as well as their cohabitation with the Magyars and the Szecklers.

CARPAȚII DE CURBURĂ- FUNCȚIE ECONOMICĂ ȘI AX ETNOISTORIC ȘI ETNOCULTURAL

Doina David

Faptul că s-au descoperit documente scrise încă din secolul al XIII-lea, prin care se dezvăluie un neîntrerupt schimb de produse în tot cursul evului mediu între zonele etnografice, "țările", voievodatele și principatele transcarpatice, constituie o dovadă neîndoieală al caracterului necesar al acestor legături multiple între cele două versante, deopotrivă pentru toate zonele și pentru cele trei țări românești.

Prin amploarea și forța lor, aceste legături pot fi cuprinse printre factorii care au legat permanent în decursul veacurilor pe românii aflați de o parte și de alta a Carpaților, deși s-au dezvoltat în condiții istorice deosebite. Între Țara Românească, Moldova și Transilvania, circulația oamenilor a fost în evul mediu aproape nestingherită, odată cu ei neîndoieală și circulația elementelor de cultură și artă populară. Una dintre consecințele nemijlocite ale tuturor acestor împrejurări va fi și o continuă schimbare demografică, în desfășurarea căreia odată cu purtătorii și creatorii obiectelor de artă populară, s-au vehiculat și produsele artei populare însăși, în primul rând piese de port, textile, de uz casnic.

Astfel circulația populației de o parte și de alta a Carpaților poate fi considerată ca străveche, fiind chiar naturală dacă ne gândim la funcția economică a acestui lanț muntos, la atracția pe care a exercitat-o din considerente de ordin economic. Versantul sudic era folosit pentru păstorit, atât pentru pastoriul pendulator practicat pe ambele versante, cât și pentru cel transhumant.

De aici putem conchide faptul că, încercările de corelare a elementelor de cultură populară în timp și spațiu cu anumite fenomene sociale care au avut răsunet istoric, relațiile economice interstatale, migrațiile demografice, au lăsat urme documentare care dovedesc influențele reciproce de pe ambele versante ale Carpaților.

Trăinicia și amploarea fenomenului comunicațional a fost susținut și de natura sectorului ocupațiilor tradiționale, desfășurate pe fondul oferit de agricultură ca ocupație de bază, completată într-un mod fericit cu păstoritul, celelalte ocupații dobândind un statut complementar. Treptat vom asista în zona Carpaților de curbură la diversificarea activităților productive, punând în valoare mediul natural.

Apariția, vechimea și larga răspândire a păstoritului va avea o importanță etnologică și etnosociologică cu totul deosebită. Arcul carpatic va favoriza o strânsă împletire între ocupațiile sedentare și tradiționale: agricultură, pădurit, lemnărit, albinărit. Din aceste circumstanțe reușim definirea statutului păstoritului cât și a rolului său în continuitatea și stabilirea unor forme tradiționale specifice de circulație și cultură populară.

Considerând contextul morfologic și structural sau modelul etnocultural, obștea rurală românească tradițională din arcul carpatic, se va constitui ca un cadru propice pentru desfășurarea tuturor categoriilor ocupaționale tradiționale, inclusiv păstoritul. Larga arie în care se desfășoară mișcarea turmelor, caracterul ocupațional complex al activităților economice întreprinse de o parte și de alta a arcului carpatic, vor consolida statutul vieții sociale, economice și culturale al comunităților românești din arcul carpatic.

În această zonă a Carpaților, păstoritul va pune în evidență și legăturile sale strânse cu agricultura, cu păduritul, meșteșugurile, călăușitul și chiar comerțul. Acest fenomen de

interferență și intercondiționare va avea nu doar o deosebită importanță economică, dar va pune în evidență și faptul că desfășurarea sa a fost posibilă numai în condițiile unor așezări omenești stabile legate durabil de zona fânețelor de sub pădure, de pădure și de munte ca și zona pășunilor din vecinătatea satului. Desfășurarea acestor procese interocupaționale în acest spațiu a determinat transformarea așezărilor sezoniere și temporare, înjghebate în zonele de fânețe, în noi așezări cu caracter permanent.

În acest context poate fi surprins și un alt aspect, cel referitor la faptul că pe lângă rolul evident important al relațiilor de ordin pastoral, comercial și demografic, s-a evidențiat și rolul specific ce a revenit schimburilor de produse meșteșugărești. Putem acredita ipoteza după care păstorii din această regiune a curbării au format o categorie foarte dinamică iar prin însăși natura ocupațiilor lor s-au constituit ca un liant al culturii populare, spre deosebire de celelalte ocupații tradiționale mai statice, deci mai puțin implicate în procesul de schimburi pe o arie mai largă.

Tot ceea ce s-a realizat în comunitățile autarhice din curbura treptată va fi valorificat la târguri; acestea constituindu-se ca un mijloc de valorificare a ceea ce s-a creat în gospodărie, dar și ca o modalitate specifică de participare la o vie circulație economică și culturală, contribuind efectiv la asigurarea coeziunii etnice, culturale și economice.

Ca dovadă a existenței unor comunități agro-pastorale puternice în zona centrală, târgurile se vor constitui ca un obicei local complex, asigurând valorificarea produselor economiei tradiționale în forme îndătinăte chiar dacă mai târziu vor căpăta o formă instituționalizată, demonstrând încă o dată existența și circulația populației comunităților românești din arcul carpatic și chiar dincolo.

Față de considerarea unilaterală a interferențelor etnoculturale din zonele carpatice limitrofe, explicate aproape doar prin rolul păstoritului transhumant, în păstrarea și dezvoltarea unității lingvistice, etnolingvistice și folclorice din cuprinsul Curburii Carpatice s-au pus în lumină și alți factori care au contribuit la adâncirea acestei unități. Pe lângă păstoritul transhumant și pendulator, în domeniul relațiilor dintre zonele carpatice limitrofe, ca și între acestea și cele situate mai departe de lanțul muntos, au acționat și alte îndeletniciri: comerțul cu produse meșteșugărești, căraușitul comercial la trecătorile montane.

Importantă este constatarea acestor variate deprinderi meșteșugărești, mai cu seamă în cuprinsul așezărilor submontane și montane din întreaga zonă nord-estică și nord-vestică, cunoscute printr-o economie pastorală mai intensă și printr-o agricultură montană bine reprezentată. Aceasta evidențiază faptul că românii locuitori ai zonelor intracarpătice au avut un rol important nu numai în dezvoltarea civilizației și culturii pastorale, dar deopotrivă și în sectorul meșteșugurilor pentru prelucrarea resurselor forestiere, a industriei casnice, a țesăturilor groase pentru piață. În acest context, în raza Curburii Carpatice au ființat un număr important de vetre etno-culturale de origine prestatală, caracterizate prin stabilitate și continuitate etnoistorică.

Astfel vechile târguri, nedei montane, au fost cele care au înlesnit continuitatea și dezvoltarea schimburilor cu profunde implicații etnoculturale și etnolingvistice nu numai în raza teritoriilor care alcătuiesc curbura sud-vestică, curbura centrală și cea nordică, dar și în raza întregului arc carpatic românesc.

Circulația pe o parte și alta a acestui ax etnoistoric și etnocultural este străveche, explicată prin funcția economică complexă a întregului ax muntos, atracție pe care o exercită pentru păstor, păstoritul pendulator îndeosebi sub forma pendulării duble caracterizat prin toamnă, iarnă, primăvară în zonele de fânețe de sub pădure, de pădure și de munte, practicate pe ambele versante, sau transhumația pastorală de pe un versant pe altul.

Acestea pun în evidență nu doar schimbul între zonele de pe ambele versante ale Carpaților dar și faptul că însăși mediul geografic, caracteristicile lanțului muntos, au fost corespunzătoare desfășurării acestor contacte.

Dimitrie Gusti a definit deosebit de plastic această funcție: "Românii sunt un popor carpatic, iar Carpații reprezintă o lume românească".

În acest context privit ca un fenomen geografic, antropogeografic, economic, social și etnocultural se poate desprinde funcția naturală de bază a arcului carpatic situat ca o coloană vertebrală, propice pentru dezvoltarea legăturilor neîntrerupte istorice.

Desfacerea produselor economiei rurale, indiferent că era vorba de produse agropastorale, casnice sau gospodărești presupune deplasarea în afara satului, în zone și centre în care produsele sale aveau căutare. În felul acesta s-a născut necesitatea unor deplasări periodice sau ocazionale care de obicei se făceau de-a lungul unor drumuri tradiționale, problemă deosebit de importantă în ceea ce privește nu numai economia tradițională ci și geneza unor anumite tradiții sociale și de muncă. Natura economică a Carpaților de Curbură a făcut posibil dezvoltarea păstoritului, ducând la apariția unei categorii din nice - păstorii, cei care dincolo de o importantă activitate economică au fost purtătorii dintr-o regiune în alta a influențelor folclorice, un liant al culturii populare românești.

BIBLIOGRAFIE

1. Dunăre Nicolae, *Statutul și rolul păstoritului*, București, 1975.
2. Dunăre Nicolae, *Civilizația tradițională românească în Curbura Carpaților Nordici*, București, 1984.
3. Bucur Cornelia, *Invarianță și variabilitate în păstoritul tradițional*, București, 1981.
4. Paul Petrescu, Georgeta Stoica, *Arta populară românească*, București, 1981, pag. 43.

THE CURVE CARPATHIANS- ECONOMIC FUNCTION AND ETHNOHISTORIC AND ETHNO-CULTURAL AXIS (Summary)

The fact that written documents have been discovered since the XIIIth century, by which a continuous exchange of products is revealing all through the Middle Ages, among the ethnographic area, „the countries“, voivodeships and the Cinscarpathic and the principalities, represent an undoubted testimony of the necessary character of this multilateral relationships between the two sides, both for all the areas and for the three Romanian principalities.

By their amplitude and force, these relationships may be contained among the factors, which have permanently connected along the centuries The Romanians living on both sides of the Carpathians, even if they went living under different historical circumstances.

The peoples circulation among Wallachia, Moldavia and Transylvania was almost free during The Middle Ages, and undoubtedly together with them, the circulation of all the cultural and folk art factors.

One of the direct consequence of these circumstances will also be a continuous demographic change, in which there are displayed, together with bearers and the creators of the folk art objects, the products of the art itself spread, first of all, household objects, textiles and national costumes.

STAȚIUNEA VÂLCELE ȘI PERSONALITĂȚILE ROMÂNEȘTI DE SEAMĂ CARE AU POPOSIT AICI ÎN SECOLUL XIX-XX

Nicolae Moldovan

Stațiunea balneo-climaterică Vâlcele este așezată în depresiunea estică a Munților Baraolt.

În anul 1861 revista pariziană "L'Illustration" prezenta o gravură în lemn, realizată de francezul Chaillou, cuprinzând o vedere panoramică a "cele mai renumite stațiuni balneo-climaterice ce se află în Transilvania ce are un trecut de peste un secol". Este vorba de stațiunea Vâlcele.

Analizele chimice asupra apelor minerale ale Vâlcelelor făcute în 1761 situau calitățile lor curative la nivelul celor mai renumite stațiuni ale vremii: Pyrmount, Kissingen, Franzbad.

Renumele elegantei stațiuni, cât și așezarea geografică în apropiere de Țara Românească și Moldova, au atras numeroși pacienți. Călătoria de la București la Vâlcele se făcea cu atelaje hipo în cupeu secondat de chervan în care era încărcat bagajul și personalul de serviciu.

După 1882, când s-a făcut joncțiunea căii ferate de la Predeal, deplasarea a devenit mai comodă, sporind afluența de pacienți. O astfel de călătorie, de la București la Vâlcele, din anul 1853 a fost consemnată de generalul Ștefan Stoica.

Interesantă este și descrierea unei călătorii spre Vâlcele a lui Gh. Barițiu în jurul anului 1836. Era împreună cu Timotei Cipariu în iulie 1863. "Ne pregăteam să tocim la Tâmoiu o căruță la Arpătac unde români cu bani se găseau la borviz" nota el. "Acolo se afla și Rudolf Orghidan cu care, și cu Jipa și luga cel bătrân multe am grăit" (Biblioteca Academiei Cluj-Napoca). Subiectele abordate au fost destule. S-a vorbit despre școala nou înființată la Brașov (1834) unde Barițiu fusese chemat să predea, despre inițiativa de a înființa o foaie de literatură "poporală în limba noastră, căci la o publicațiune de cuprins politic nu putează nimeni, nici un român" (Gh. Barițiu "Foi comemorative", pag.9, Sibiu, 1892).

Din aceste discuții s-a născut "Foaia Duminecii", apărută la 2 ianuarie 1837, fiind prima publicație în limba română din Transilvania. Scopul acesteia: „Spre înmulțirea cunoștințelor celor de obște folositoare“.

Interesantă este și scrisoarea lui Barițiu către Iacob Mureșanu din 18 iulie 1840, referitoare tot la "ieșire" la Vâlcele: "Frate și prietene, Noi/ G. Barițiu și Andrei Mureșanu/ hotărâsem mai înainte ca după examen/ cei doi fiind profesori la Brașov/ să ieșim la aer slobod până la Arpătac ... Zău, nu mergem noi de flori de măr la Arpătac; Beizadeaua Ghica este acolo - mă înțelegi. Al D-tale sincer prieten G. Barițiu“.

Este evident substratul întâlnirii dintre fruntași politici brașoveni cu Beizadeaua Ghica, venit de peste munți la Vâlcele. Asemenea întâlniri au fost numeroase.

O susținută activitate a desfășurat ASTRA, care prin intermediul tinerilor elevi din Brașov au răspândit ziare, broșuri, calendare, cărți de cultură populară și bibliotecă pentru biserică.

Activitatea ASTREI a avut o mare înrăurire în rândul populației locale, contribuind la dezvoltarea conștiinței de neam, a propășirii lor culturale.

Eleganta sală de spectacole era folosită în timpul iernii pentru petreceri, serbări, prezentarea de spectacole. Astfel în anul 1912, de Crăciun, a fost prezentată cu mare succes piesa "Baba Anghelușă", de către un grup de localnici. Acuzați fiind că spectacolul a avut un pronunțat caracter naționalist, echipa a avut de suferit din partea autorităților vremii.

În doua jumătate a secolului trecut folcloristul I.C.Bibicescu a cules și publicat, în volumul "Poezii populare din Ardeal", adevărate comori de folclor din Vâlcele, ceea ce dovedește o veche tradiție folclorică păstrată din generație în generație.

Și în perioada secolului nostru, la Vâlcele s-a perpetuat o remarcabilă activitate pe tărâm cultural-artistic datorată și contactului cu populația care s-a perindat an de an pe aceste meleaguri.

Bălcescu a venit în Transilvania pentru prima dată în 1844, însoțit de Luxița Florescu. Venind la Brașov, i-a înmănat lui George Barițiu o scrisoare de recomandare de la Nicolae Bălășescu, profesor ardelean stabilit la București. Acesta îl recomanda astfel: "Frate, aici vine un amic al nostru, Domnul Nicolae Bălcescu. Tânăr dravăn, care n-are altul asemenea între românii de aici; este un geniu. Îl vei cunoaște mai bine conversând cu el. De la el poți auzi multe ... politice și diplomatice. Este un istoric mare, cu cunoștiință lată". Scrisoarea este datată 15 iunie 1844. Bălcescu a stat la Vâlcele până la 4/16 august 1844. Este cel mai îndelungat popas al revoluționarului și cărturarului Bălcescu într-o localitate din Transilvania.

A locuit probabil într-una din vilele stațiunii - dar ce mare păcat că nimeni nu a născut acel loc unde s-ar cuveni să se afle o placă comemorativă - așa cum există în Italia la Palermo. În timpul șederii sale la Vâlcele este posibil ca să fi vizitat și alte locuri din împrejurimi.

A.D.Xenopol în călătoria sa din anul 1909 în Transilvania, trecând prin Vâlcele, s-a urcat pe dealul semet ce stăjuiește stațiunea. Impresiile le va consemna mai apoi în notele sale de călătorie. Istoricul scrie ca pe un lucru ipotetic, dar plauzibil, că din priveliștea care "se oferă privirilor omului de pe această înălțime" s-a inspirat Bălcescu atunci când a scris admirabilul tablou al Ardealului din cunoscuta operă *Istoria românilor supă Mihai Vodă Viteazul*.

Constantin Daicoviciu în ale sale "Foi comemorative" (Sibiu 1892, pag.15) amintește că în vara anului 1844 George Barițiu se întâlnește în frumoasa stațiune Vâlcele cu I. Heliade Rădulescu dar și cu Dimitrie Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, Cezar Boliac și alții. De atunci Heliade va reveni deseori la Vâlcele cu familia sa. Soția sa, Maria, aflată la Vâlcele atunci când trupele Rusiei imperiale se pregăteau să înăbușe revoluția, scria la Brașov lui Barițiu că "Transilvania să sprijine revoluția din Țara Românească prin trimiterea de formațiuni de luptă". La 16 iulie un grup de negustori brașoveni în frunte cu capelmaistrul Federic Aloisi vine în fața casei în care locuia soția lui Heliade la Vâlcele. S-au cântat arii naționale și s-a strigat "Să trăiască Constituția fraților români! Să trăiască fondatorul ei!"

Mitropolitul Neofit a poposit la Vâlcele între ani 1838-41.

El venea însoțit de medicul său curant și cu secretarul său, Iordache Zosima. Locuia în vila lui Maurer. Tot acolo a locuit și prințul Miloș Obrenovici. (conform însemnărilor lui Kovacs Istvan din 1842).

Mitropolitul Neofit a întocmit o scrisoare în limba română înmănată proprietarului său (Maurer), pentru a-și exprima reținerința către autoritățile locale care asigurau administrarea și ordinea publică și pentru beneficul tratament asupra sănătății sale.

În timpul șederii la Vâlcele mitropolitul s-a bucurat de multă cinstire.

La Vâlcele au mai sosit personalități românești ca Anton Pann (1794-1854) și Andrei Șaguna (1809-1873).

Principele *Miloș Obrenovici* al Serbiei a urmat tratament la Vâlcele între anii 1839-1842. Drept mulțumire și recunoștință a finanțat construcția unei cochete biserici din cărămidă pentru că vechea construcție din lemn devenise neîncăpătoare.

Această biserică poartă hramul Sf. Mucenic Teodor Stratilat.

La loc de cinste, în biserică, se află portretul ctitorului, executat de că. re Henric Trenk, un renumit pictor elvețian, care împreună cu Nicolae Grigorescu au imortalizat scene din Războiul de independență de la 1877-1878. Biserica este declarată monument istoric.

Deosebit de interesantă este ctitoria de la Vâlcele a unui boier român, pe nume Ion Bitzcovan "pitar la domnie". El a captat și modernizat un izvor cu ape minerale, consemnând acest fapt pe o placă de marmură cu inscripția: "LA ACEST IZVOR DUPĂ ORICĂȚI TREC SĂ SE ADAPE DE OPRIRE SAU PLATĂ, FIIND DE DUMNEZEU DATĂ ȘI DE MINE ION PITARUL DIN BITZKOVAN, DE ORAȘ BUCUREȘTEAN, CU TRUDĂ ȘI OSTENEALĂ FĂCUTĂ ȘI CHELTUIALĂ. AN 1834". Din păcate placa astăzi nu mai există.

Domnitorul Carol al României a urmat o cură balneară la Vâlcele mai înainte de a construi palatul Peleş de la Sinaia. Pentru cinstirea sa administrația stațiunii a dat numele "Carol" unei băi calde. Deocamdată nu se cunceaște anul în care domnitorul a fost oaspetele acestei stațiuni.

Arhiducele Iosif de Habsburg a inaugurat în vara anului 1883 izvorul de apă minerală ce-i poartă numele și în prezent.

Principele Ferdinand de Hohenzolern al României a efectuat un sejur la Vâlcele în vara anului 1912. Cu această ocazie a luat cunoștință de existența Muzeului din Sf. Gheorghe, pe care apoi l-a protejat în 1916 cu o pază militară. A trimis pe consilierul său cultural Alexandru Tzigara Samurcaș să organizeze protecția instituției.

Samurcaș, al cărui nume se leagă de organizarea Muzeului Satului din București, în Memoriile sale (vol. I 1872-1910) descrie un sejur la Vâlcele, preferate în locul unei excursii la Versailles, consemnând că nu a regretat acest schimb.

Și regii Carol al II-lea și Mihai I au trecut prin stațiune fără însă a poposi timp mai îndelungat.

Au mai poposit la Vâlcele prințul Ghica, în 1841, fost domn al Țării Românești, prințul Sturza (tot în 1841), prințul George Cantacuzino, descendent al unei vechi familii de boieri de origine greacă, din care a provenit Constantin Cantacuzino Stolnicul, prințul George Bibescu (în 1843), domn al Țării Românești între 1842-1848 (cu această ocazie l-a invitat la curtea lui pe Carol Pop de Szathmary- pictor și fotograf); mitropolitul Șuluțiu (în 1866 când a convocat acolo pentru convorbiri și pe Barițiu și pe Mureșianu), Titu Maiorescu în 1857, (unchiul său Popazu, invita în mod obișnuit oaspeți din Muntenia; aici se aflau și familiile Lecca; Maiorescu are ocazia să cunoască pe frumoasa fată a pictorului - Cleopatra Poenaru-muza inspiratoare a poeziei eminesciene "Pe lângă plopii fără soț"), Mișu Pop (pictor, participant la revoluția din 1848, cel care a pictat și multe biserici ortodoxe din Secuime).

Au mai fost la Vâlcele, pentru tratament, și generalul Emanuel Florescu (fost ministru de război în timpul Războiului pentru independență, fost prim ministru) și generalii Sococ, Strătilescu și Teodorescu (acesta fiu al satului, participant la campania din 1919 din Ungaria).

Nicolae Iorga a poposit la Vâlcele doar câteva ore în vara anului 1934. La fel a vizitat stațiunea Alexandru Vaida Voievod.

Dorin Pavel, considerat cel mai de seamă hidrolog (autorul proiectului barajului de la Porțile de Fier, a hidrocentralei de la Bicaz) venea vara la Vâlcele în 1930-1940 unde și-a amenajat o casă de odihnă.

Mitropolitul Nicolae Colan înfruntând autoritățile timpului, a venit la Vâlcele în 1942, oficiind o slujbă pentru îmbărbătarea sătenilor aflați la marginea vremelnice frontiere.

Astăzi din înfloritoarea stațiune a mai rămas doar paragina, începută în anul 1940 și continuată ca urmare a trecerii frontului în 1944 peste localitate.

S-a fondat apoi aici o colonie de copii și mai târziu Colonia greacă.

Trecutul Vâlcelelor încărcat de prezența unor nume glorioase ale istoriei românilor, îndeamnă azi la rezolvarea atitudinii noastre față de o localitate lăsată acum în fața valurilor de dezinteres și lipsă de investiție morală și materială.

BIBLIOGRAFIE

1. Szava Gerő, *Előpatak gyógyfürdő* (Stațiunea balneoclimaterică Vâlcele), Sf. Gheorghe, 1955
2. Szabo Vazul, *Előpatak gyógyfürdő* (Stațiunea balneoclimaterică Vâlcele), 1876.
3. Nagy Gusztav, *Előpatak gyógyhely* (Vâlcele loc de vindecare), Sf. Gheorghe, 1877.
4. Albe și pliante editate anual în limba maghiară și germană, anii 1885-1903.
5. Potsa Jozsef, *Haromszek varmegye Emlék könyve*, (Descrierea jud. Trei scaune), Sf. Gheorghe, 1899.
6. Orban Blas, *Székelyföld leírása* (Descrierea ținutului secuilor), vol.III, Buda, 1869.
7. Moldovan Nicolae, *Însemnări personale din perioada anilor 1930-40*, ms.
8. Colecția ziarului *Cuvântul nou*, cotidian al județului Covasna, Cercetări de arhivă efectuate de către publicistul Ioan Negulici.
9. Alexandru Tzigara Samurcaș, *Memorii*, vol. I, pag. 60-62, 1991.
10. Gen. Ștefan Stoica, *Jurnal personal*, în *Magazin Istoric*, nr. 4, pag. 57-58.

VÂLCELE RESORT AND ROMANIAN OUTSTANDING PERSONALITIES WHO HAVE MADE A HALT HERE IN THE XIXth-XXth CENTURIE (Summary)

Vâlcele resort, lying in the Eastern depression of Baraolt Mountains has been from the middle of the XVIIIth century up to the breaking out of second world war of the most familiar resorts from Transylvania.

By its geographic position, as well as by its rich balneological resources, the resort attracted many tourists, among who many outstanding personalities, out of whom we mention: George Barițiu, Timotei Cipariu, Iacob Mureșan, Nicolae Bălcescu, Andrei Șaguna, A.D. Xenopol, I.G. Bibicescu, Cezar Boliac, Dimitrie Bolintineanu, Anton Pann, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, King Ferdinand, Carol the IInd, and Mihai the First, Prince Sturza, Cantacuzino, Bibescu and many others.

Its past, filled with the presence of some glorious names of the Romanian history urges to a present reevaluation of our attitude towards a locality left at the mercy of the waves of disinterest.

UN SCRITOR COVĂSNEAN MAI PUȚIN CUNOSCUT ROMULUS CIOFLEC (1882-1955)

Luminița Graure-Cornea

Născut în satul Araci, jud. Covasna în anul 1882, la 25 martie (1 aprilie după ultimele descoperiri, ale domnului Ioan Lăcătușu, în Arhivele statului din Sfântu Gheorghe). Romulus Cioflec urnează școala primară în satul natal, apoi școala normală din Câmpulung Muscel, absolvită în 1901, fiind coleg cu Ion Mihalache, cel care avea să fie conducătorul Partidului Național-Țărănesc, mare luptător pentru democrație și libertate. Aspecte din anii de școală normală, specifice acelei perioade de sfârșit de veac, le-a prezentat în comedia inedită *Moarte cu bucluc*. După absolvirea acestei școli, puțin timp este învățător în comuna Chiojdeanca (Prahova), cunoscând și realitățile țărănești din Muntenia. Se va înscrie apoi și va termina Facultatea de Litere din București. Va fi profesor de română și germană la Pomârla (Botoșani), la Chișinău (Liceul "Alec Russo"), Timișoara (Liceul "Loga") și din 1936 la Liceul "Gheorghe Lazăr" din București. S-a dedicat cu pasiune activității didactice, rămânând până la sfârșitul vieții un profesor model, stimat și apreciat de elevii și colegii săi.

Dar scriitorul nostru a fost pasionat și de publicistică. Astfel în 1911, Vasile Goldiș îl cheamă la Arad pentru a fi prim redactor al ziarului *Românul* (unde V. Goldiș era director). Între anii 1916-1920 se află la Chișinău, împreună cu alți transilvăneni (ex. prietenul său Onisifor Ghibu, consăteanul său, mai tânăr, Nicolae Colan), în anturajul figurii impunătoare a lui Pantelimon Halippa, ajungând la editarea (atunci, ca și acum, era trecerea la alfabetul latin) cunoscutei gazete *Cuvânt moldovenesc*. Va colabora apoi la *Semănătorul* (unde și debutase în 1905 cu schița *Un gând*), *Luceafărul*, *Viața Românească*.

Opera literară a lui Romulus Cioflec este alcătuită din nuvele și schițe, romane, volume de călătorie, traduceri, publicistică, două piese de teatru nepublicate încă.

Volumul de debut *Doamne ajută-ne!* (1907) cuprinde nuvele și schițe și apare la recomandarea lui Nicolae Iorga și a lui Ilarie Chendi, care-l cunoșteau pe scriitor de la *Semănătorul*. Referindu-se la acest volum, în monumentală sa *Istorie a literaturii*, George Călinescu afirma că R. Cioflec se interesează de oameni ce luptă "pentru pâine", de "suflete fără noroc" în mediul rural. Volumul "*Lacrimi călătoare*" (1920, editura "Viața Românească") apare, față de volumul din 1907, ca fiind rodul "unei evoluții spectaculoase". Următorul volum de nuvele, *Români din secuime* (1942, editura "Casa școalelor") este tipărit la cererea insistentă a directorului literar de atunci a editurii, Emanoil Bucuța, care ținea să aibă în biblioteca "Cartea satului" și "icoane" din viața satelor românești din secuime, după cum avusese de la Liviu Rebreanu, imagini din nordul românesc al Transilvaniei în vol. "Pe Someș". În 1970 editura Minerva publică postum, folosind materialul aflat în posesia soției scriitorului, Ana Cioflec, volumul de nuvele și schițe *Trei aldămașe*, constituit și prefațat de autor cu o "cronologie" de Aurora Pârvu. De menționat că nuvelele *Divorț*, devenită *Trei aldămașe* a fost apreciată de Panait Istrati, într-o scrisoare din '932, drept "o mică capodoperă" reprezentând "o mare revelație a epocii românești".

Menționăm în continuare romanele scrise de Romulus Cioflec. În 1937 apare romanul *Vârtejul* la Editura "Adevărul", București, roman "cu iureșul caracteristic vieții hoților de cai și războiului" (Perpessicius). "Romanul este dens, destinul tragic al personajului acoperind, în regimul semnificațiilor sale (...) sfera mai largă a valorilor comunității rurale

tradiționale constrânsă la a intra într-un alt timp". În anul următor acest roman este distins de Academia Română cu premiul „Ion Heliade Rădulescu”, la propunerea lui Mihail Sadoveanu. Acest fapt constituie afirmarea definitivă a lui Romulus Cioflec ca important prozator.

Anul 1943 constituie pentru Romulus Cioflec anul apariției celui de-al doilea roman, de data aceaste în două volume, *Pe urmele destinului. O goană în jur de sine însuși*, la Editura Remus Cioflec (vărul scriitorului). Apărut în condițiile vitrege ale războiului, romanul nu a fost primit așa cum merita de critica literară. Rezumând sensul romanului, Perpessicius nota: „Carte de aventuri, în măsura în care însăși viața este o continuă și inepuizabilă aventură, *Pe urmele destinului* este însă un roman de mai vaste perspective și de mai instinctive grații artistice. Tribulațiile unei familii ardelene, în decursul refugului (din 1916 n.n.) și adaptarea ei la canoanele unei vieți în comun, dimpreună cu viața însăși a acestui mare grup migratoriu, și totul urmărit cu ochi de romancier și de sociolog, în mariile linii, ca și în mici detalii, iată ce este, în ciuda subtitlului mai mult sau mai puțin piradelliar, romanul domnului Romulus Cioflec”.

Romanul *Boierul* apare postum, în 1957 la E.S.P.L.A., înfățișând “o bogată galerie de tipuri, fie din lumea satelor, fie din aceea a barourilor și a târgoveților politicieni, și felul cum subliniază ridicolul, infatuarea sau venalitatea justiției, umorul rafinat cu care-și prezintă protagoniștii îl apropie de marele său dascăl în etică, Ioan Slavici”.

Cărțile de călătorie ocupă un loc deosebit în creația scriitorului. În primul rând lui Romulus Cioflec i-a plăcut mult să călătorească. Așa se explică faptul că toate cărțile sale de călătorie sunt parcă scrise cu sufletul, cu prosepțime și naturalețe, relizându-se permanent legătura cu țara.

O asemenea carte scrisă cu sufletul, dar care nu a putut fi nici măcar amintită în regimul de curând trecut este *Pe urmele Basarabiei ... Note și impresii din revoluția rusească*, apărută la Institutul de editură și artă grafică “Cultura Românească”, București. Volumul nu este dat, însă anul apariției este 1927. Ca specie literară *Pe urmele Basarabiei* este o carte greu de încadrat. Debutează cu descrierea călătoriei scriitorului, în toamna anului 1916, spre Petersburg, plecând din Moldova, prin Iași și Chișinău. Continuă cu prezentarea capitalelor țărilor în perioada tulbure a începutului anului 1917, a revoluției din martie 1917. Autorul a fost martor direct al evenimentelor din februarie-martie 1917 din Petersburg, “cetatea răzvrătită a negurilor”. Urmează descrierea călătoriei cu trenul, prin stepa rusească, la sfârșitul lunii martie 1917, la Chișinău. Din îndelungul drum “prin larga străinătate a oceanului rusec”, Romulus Cioflec pășește “pe pământul Basarabiei revoluționare”, unde atmosfera era încordată. Ajută la editarea cunoscutei gazete “Cuvânt moldovenesc”, ce era condusă de Pantelimon Halippa. Paginile ce evocă întâlnirile de suflet ale intelectualității românești de la Chișinău în jurul acestei reviste se pot defini ca adevărate pagini-document. Unul ar fi spre exemplu întâlnirea în ziua de Florii a anului 1917, la care a participat și “părintele Alexe Mateevici, poetul cel mai prețuit și iubit al basarabenilor”, căruia R. Cioflec îi realizează un deosebit de sugestiv portret - se pare singurul portret al poetului realizat în timpul vieții.

După ce în anul 1927 călătorește cu trenul, prin nordul Italiei, în Spania (participă la cursurile de vară ale Centrului de Studii Istorice din Madrid, conduse de Menendez Pidal), Romulus Cioflec publică în anul 1928 volumul *Călătoria în Spania. Impresii de călătorie*, Editura “Adevărul”, Biblioteca “Dimineața”, numerele 114-115. „Lectură captivantă, de neomis în cadrul literaturii românești de călătorie, *Cutreierând Spania*, atestă vocația de călător modern a lui Romulus Cioflec”. În prefața la ediția a doua, editorul Nicolae Iulă afirmă că această carte “îmbogățește literatura românească de călătorie exprimând un punct de vedere propriu, original și lipsit de complexe față de o temă - Spania - ce a preocupat mințile

cele mai luminate ale lumii antice, medievale și contemporane“.

În anul 1928 scriitorul născut la Araci a efectuat o călătorie la Polul Nord pe nava „Monte Cerventes“ a unei companii din Hamburg, iar în anul 1930 își tipărește impresiile de călătorie în volumul *Sub soarele polar. Impresii și peripeții din voiajul unor salvați de la naufragiu de pe spărgătorul Krasin*, Editura Națională, S. Ciornei. Despre acest volum criticul Perpessicius scria: „Interesantă prin evenimentul de mondială însemnătate la care a fost martor, călătoria domnului Romulus Cioflec interesează mai ales prin tonul în care se desfășoară. Nu este o călătorie fără de rezultate, și aceea a domnului Romulus Cioflec, de sub soarele polar, aduce, oricând, informații suficiente (...) și mai ales o mărturie desăvârșită de ce înseamnă un voiaj înamorat de peregrinare și deliciile ei“.

Dacă la toate aceste volume adăugăm traducerea romanului *Camarazii* de Erich Maria Remarque și comedia *Moarte cu bucluc* (jucată în premieră absolută în martie 1995 la Sf. Gheorghe), vom avea o imagine de ansamblu asupra operei și activității scriitorului născut în județul Covasna. Printre cărturarii covăsneni Romulus Cioflec ocupă un loc deosebit. El s-a ridicat dintr-o familie și o localitate ce a dat țării mulți cărturari.

ROMULUS CIOFLEC (1882-1955) A WRITER LESS AND LESS FORGOTTEN (Summary)

Born in Araci village, Covasna county in 1882, Romulus Cioflec graduated The Faculty of Letters from Bucharest, dedicating himself intensely to the didactic activities, up to the end of his life. Fond of literature and writing, he has cooperated to many publications of his time from all over the country and from Chișinău (The Moldavian Word).

Romulus Cioflec's literary work is made up of short stories and sketches, noveles and traveling books, translations, journalism and unpublished plays.

Through the republications of the last years, Romulus Cioflec becomes a writer, less and less forgotten, gaining by his work, a special place among the scholars of Covasna.

FACTORI DE CONSERVARE A IDENTITĂȚII ETNICE ROMÂNEȘTI ÎN JUDEȚELE COVASNA ȘI HARGHITA

Maria Ciobanu Băcanu

Sfârșitul de secol și mileniu pe care îl parcurgem a pus și pune mai acut decât oricând problema etniilor și a relațiilor interetnice, nu atât din perspectiva teoretică ci, mai ales, practică, politică, ce vizează conservarea sau pierderea identității etnice, cu ample consecințe pe plan social, istoric și geo-strategic. Grupurile etnice, fie ele majoritare sau minoritare, își afirmă identitatea sau personalitatea distinctivă mai ales în conviețuirea în comunități mixte. Dar afirmarea identității etnice sau a specificului etnic se pare că nu e un proces natural, firesc, interuman, dacă avem în vedere exodurile umane ce se produc când un grup etnic "cucereste" un teritoriu multiethnic. Sârbii exilați cu bocceaua în spate din zilele noastre sau românii refugiați din Ardeal în timpul Diktatului de la Viena, în perioada 1940-1944 - să luăm numai două exemple la îndemâna tuturor - reflectă că menținerea sau pierderea identității etnice este o chestiune de a fi sau a nu fi în istorie.

Dar, ce este identitatea etnică, la care indivizii sau grupurile umane țin cu prețul vieții? Care este deosebirea dintre identitatea etnică și identitatea națională?

Identitatea etnică este rezultatul identificării etnice ca proces istoric, sistem deschis ce sugerează interacțiunea permanentă dintre individ și grupul etnic, pe de o parte, și dintre grupul etnic și comunitatea largă, pe de altă parte. Este un proces psihosocial în cadrul căruia, prin contactul permanent cu grupurile externe, individul conservă trăsăturile esențiale grupului său etnic și se definește prin ele. Identitatea individuală, ca și cea de grup sau comunitară, este o sinteză sui-generis a imaginii de sine și a imaginii celuilalt despre acel "sine". Este o chestiune migăloasă și complexă a istoriei grupului în general și a istoriei de viață individuală, în special.

Identificarea individului cu un grup etnic semnifică însușirea, interiorizarea de valori, cutume, așteptări sau norme sociale specifice acestui grup în propriul comportament și în conștiința de sine; în procesul de identificare etnică individul se modelează după ofertele valorice, normative, ale grupului etnic în care se naște și se dezvoltă, își structurează reacțiile corespunzător cu interesele și standardele acestuia. În acest caz, grupul etnic devine grup de referință, grup la care se raportează pentru a-și defini credințele, atitudinile și valorile în baza cărora gândește și acționează în societate.

Prin identificarea etnică se formează și conștiința apartenenței la un grup etnic, sentimentul identității etnice - forme superioare de trăire a identității. Investigațiile concrete privind relațiile interetnice au relevat ideea că *sentimentul identității etnice* ca grup distinct cu o tradiție culturală comună, cu limbă și tradiție proprie, cu obiceiuri specifice, este cea mai puternică trăsătură a grupului etnic, care-i conferă tărie și coeziune.

Pornind de la premisa potrivit căreia etnia sau etnicitatea are o formă de expresie culturală, grupul etnic este, totodată, și un grup cultural, după cum identitatea sa etnică implică și o identitate culturală în sensul că definirea și aprecierea lui se realizează funcție de valorile și standardele la care aderă și pe care își întemeiază comportamentul în societate.

Identitatea culturală semnifică structura de valori și de modele culturale ce disting o etnie de alta din comunitatea umană mixtă. Corelată cu identitatea etnică și culturală este identitatea națională.

Identitatea națională are în centrul său națiunea și sentimentul național constituite pe matricea de valori și modele culturale formate de-a lungul istoriei. Teoreticienii problemei disting între identitatea națională bazată pe principiul etnicității și identitatea națională bazată pe principiul cetățeniei, ultima vizând acele trăsături umane comune tuturor cetățenilor dintr-un stat-națiune. Prin identitatea națională membrii unei societăți se unesc spre realizarea unor scopuri comune de pace, înțelegere, realizarea unei bunăstări generale. Ea pune în prim plan interesul național, scara de valori care consolidează viața în comun și buna prezentare a comunității naționale între granițe și peste granițe.

Dacă, legat de identitatea națională majoritarii trăiesc puternic sentimentul național, atunci minoritarii exprimă, cel puțin loialitate față de normele și legile instituite în stat și societate.

Conservarea identității individului înseamnă capacitatea eului de a rămâne el-însuși psihic, moral, intelectual, cultural - în fața schimbărilor complexe din conștiința internă sau externă. Identitatea nu o concepem ca o imagine fixă, statică, despre individ sau grup. Identitatea este ea însăși un proces, un proces evolutiv. Dar, în întreagă această evoluție a individului sau grupului, rămân niște repere fundamentale după care individul sau grupul pot fi recunoscuți, apreciați sau caracterizați. În virtutea lor - a acestor repere- comportamentul individului sau grupului poate fi previzibil sau anticipat.

Pierderea identității trece prin fenomenul de *criză de identitate*. În consecință, pierderea identității etnice se manifestă - ca fază intermediară - prin criza de identitate etnică, în sensul că individul, de pildă, se declară român dar nu mai știe limba română și nu mai cunoaște decât rudele apropiate române. În rest, întreaga viață de familie, de comunitate, se desfășoară în limba maghiară, sub semnul culturii maghiare. În școală învață limba maghiară. Religia este ultimul bastion al românității. Chiar cei care nu mai știu să vorbească românește merg la biserică ortodoxă, ascultă slujba în limba română și respectă ritualurile strămoșești.

Consecința crizei de identitate este alienarea, adică ruperea sau desprinderea de propria identitate etnică ce nu este ușoară și fără traume, uneori chinuri sau chiar suferințe. Pierderea identității etnice poate duce la șocul cultural ca stare de neadecvare a comportamentului individual la schimbările de mediu.

Problemele identității etnice se formulează simplu prin trei întrebări: *Cine sunt? Cui aparțin sau de unde vin? Și încotro merg?* Răspunsurile la aceste întrebări descifrează personalitatea etnică a oricărui individ sau grup etnic.

Identificarea etnică este un proces individual complex care suferă modificări, influențe, într-o societate extrem de dinamică sau în perioade de profunde răsturnări sociale, politice sau economice, ca și cea pe care o trăim. Este un act de conștiință, de simțire și trăire. De pildă, asumarea identității etnice române sau abandonarea ei din rațiuni personale, de ordin social, psihic, moral, este o chestiune de opțiune, este un drept sau o libertate a individului. Ea devine o problemă dacă are loc în condiții de stress, de presiuni morale, sociale, psihice. Legat de acest fenomen, al identificării etnice, subiecții cercetării români au vorbit despre un climat și o atmosferă propice maghiarizării populației române, secuiești și de țigani în ambele județe: Covasna și Harghita, mai ales în localitățile cu pondere majoritară maghiară.

Studiul prin metode calitative al fenomenului etnic românesc în județele Covasna și Harghita realizat în 1994 și 1995 ne-a dus la concluzia că la menținerea sau pierderea identității etnice românești concurează un complex de factori : obiectivi și subiectivi, interni și externi, istorici, sociali, economici și culturali, instituționali și organizaționali. Inventarierea și clasificarea lor ar constitui un prim pas în elaborarea unei strategii coerente pe termen

scurt, mediu și lung, privind starea actuală și evoluția viitoare a românității în aceste două județe în care românii aveau statut de minoritari.

Printre factorii obiectivi putem enumera în primul rând prezența masivă a maghiarilor în aceste două județe și extrem de meticuloasa lor organizare etnică și socioculturală. Ca factori subiectivi trebuie avute în vedere *organizațiile politice maghiare cu caracter etnic răspândite în toate localitățile* cu o puternică forță propagandistică și de îndoctrinare, *ponderea majoritară maghiară în consiliile locale* și capacitatea lor de decizie în toate problemele administrative locale ca și formarea și dezvoltarea unei intelectualități maghiare a cărui menire afirmată este de susținere și promovare a identității etnice maghiare prin toate mijloacele, inclusiv falsul și denigrarea istoriei românilor.

Comparativ cu maghiarii, românii, cu o pondere de 23-25 % în Covasna și 13-15 % în Harghita, se caracterizează printr-o relativ slabă organizare locală pe criterii etnice. O slabă reprezentare în consiliile locale cu numai un număr care este proporțional cu populația, dar mai ales *ca mod de a pune problemele specifice românilor*, ca și de apărare a intereselor românilor. *Lipsa unei intelectualități puternice românești în localitățile cu preponderență maghiară* este unul dintre cei mai puternici factori de pierdere a terenului în competiția pentru păstrarea românității, la care se adaugă căsătoriile mixte dintre români și maghiari.

Ca factori interni, din investigațiile realizate, rezultă slaba implicare a organelor centrale ale puterii în apărarea și conservarea specificului etnic românesc în această zonă în contracararea acțiunilor de maghiarizare a românilor, de falsificare a istoriei prin propagandă antiromânească.

Fiind așezați la răscruce de drumuri, între Occident și Orient în jocul de interese al marilor puteri, românii au fost adesea defavorizați. Deși în atitudinea față de naționalități statul român a adoptat o politică democratică de largă afirmare a identității lor etnice în afara granițelor și datorită propagandei și lobby-ului maghiar antiromânesc, imaginea României este adesea nefavorabilă. În afară de acestea trebuie luat în considerare masivul suport material, organizațional, ideatic, și propagandistic al Ungariei acordat U.D.M.R.-ului și mai ales infuzia fantasmei imperiului ungar sau a Ungariei mari în sistemul educațional și cultural al maghiarilor din Transilvania.

Pentru conservarea și dezvoltarea identității etnice a românilor din județele Covasna și Harghita se impune un complex integrat, de măsuri de natură economică, socială și politică, culturală, religioasă, coordonat de la centru, prin sistemul organelor și instituțiilor statului și cu o multiplă și competentă participare științifică și culturală locală și zonală.

Planurilor de ofensivă ale maghiarilor din 1918 mai mult sau mai puțin adaptate în 1949 sau în 1989 trebuie să li să răspundă cu o *puternică și competitivă contraofensivă* cu argumente științifice temeinice de către organele puterii centrale și institutele de cercetare. Trebuie să se difuzeze în toate mediile școlare, culturale, lucrări științifice privind Istoria Transilvaniei, specificul românesc, starea românilor și românității în zona Harghita-Covasna de la 1918 și până în prezent, evoluția fenomenului maghiarizării în localitățile cu preponderență maghiară, presiunile de ordin social, psihic, moral exercitate asupra românilor cu statut de minoritari în propria țară.

Dezvoltarea economică a zonei, creșterea volumului investițiilor prin crearea unor noi obiective industriale, edilitare, tehnice, ar constitui o primă cale de scoatere din inerție și dezvoltare a populației românești ce speră în schimbarea actualei stări de lucruri și în creșterea bunăstării materiale. În plus, bunăstarea economică ar reduce și tăișul problemelor etnice. Revigorarea industrială ar avea consecințe pozitive pe plan social, ar soluționa problema șomajului, ar atrage oameni și din alte zone, ar schimba centrul de greutate de pe pro-

bleme etnice pe cele social umane generale. Mai mult, se deschide câmp larg inițiativei în afaceri, inclusiv celui social cultural.

Preluând și valorificând practic ideea președintelui țării, Ion Iliescu, de reconciliere istorică între România și Ungaria, așa cum a arătat un subiect al cercetării noastre, "românii și maghiarii din Transilvania trebuie să constituie liantul dintre România și Ungaria, iar dacă economia se va pune pe picioare, prăvălia îi va atrage pe toți". Reconcilierea nu poate avea loc însă prin enclavarea și separarea în interiorul țării a maghiarilor, ci, dimpotrivă, prin deschiderea largă spre comunitatea românească. Lupta maghiarilor pentru instituțiile școlare și culturale proprii, școli, grădinițe, universități complet separate de români este nu numai în detrimentul lor, pentru că îi sărăcește de contactul cu o altă cultură, cultura română, pe cât de veche pe atât de bogată, dar jignește și demnitatea românilor, față de care se adoptă atitudinea de apartheid. Separarea sau segregarea este știut - induce implicit complexul de inferioritate la cei respinși, starea de disconfort și inechitate respinsă de istorie.

Având în vedere aceste stări de lucruri, am apreciat că *modelul cultural interetnic din Covasna și Harghita este cel piramidal*, cu vârful format din structuri de conducere politice, etnice, administrative maghiare bătute de aspirații și acte separatiste, cu repercusiuni nefaste asupra climatului de viață a românilor aflați în permanentă presiune de a fi maghiarizați.

Perioada de tranziție din țara noastră a operat schimbări fundamentale în starea de spirit și în relațiile dintre români și maghiari mai ales în județele cu pondere maghiară majoritară. Acțiunile antiromânești din 1989-1990 au tensionat într-atât atmosfera dintre români și maghiari că au produs un exod masiv al populației române din județele Covasna și Harghita. Au plecat în primul rând intelectuali, cadre didactice, medici, ingineri, cadre tehnice.

Exodul intelectualității române a avantajat implicit majoritatea maghiară și a frustrat explicit minoritatea română într-o măsură considerabilă lipsind-o de vârfurile culturale care-i dădeau conștiința de sine. Dacă la această situație adăugăm lipsa de școli în limba română în zeci de localități în Covasna și Harghita, problema menținerii românității în aceste județe devine destul de dificilă. În vederea promovării românilor cu statut de minoritari și a păstrării identității etnice românești în Covasna și Harghita, cercetarea sociologică relevă următorii factori:

- Întărirea instituțiilor de cultură, învățământ și cercetare din zonă ca și a instituțiilor statului de drept;

- Creșterea rolului școlii și bisericii în formarea unui climat armonios interetnic, a unei morale bazate pe respect reciproc, înțelegere și demnitate;

- Lărgirea audienței românilor la mass-media locală în scopul formării conștiinței etnice românești la tânăra generație aflată sub influența puternică a culturii maghiare prin înființarea unor posturi TV locale în limba română;

- Răspândirea cărții românești la sate și orașe pentru ca apartenența etnică să dobândească un amplu conținut cultural;

- Conservarea elementului românesc din cultura populară și îmbogățirea lui cu aspecte din alte zone românești din țară - dans, cântec, port;

- Revigorarea vieții științifice românești pe problemele românilor și a românității;

- Impunerea și utilizarea limbii române de către români în relațiile dintre ei, formale și informale, ca și cu maghiarii;

- Întărirea ponderii și a calității umane și profesionale a organelor de stat și de ordine românești. Cointeresarea lor materială și crearea de condiții de viață, de școală, normale, care să asigure stabilirea lor în zonă;

-Creșterea potențialului de organizare a românilor minoritari știut fiind că o comunitate mică și neorganizată nu are sorți de dezvoltare și nici de conservare;

-Încurajarea prin măsuri de la centrul țării a formării și dezvoltării unei intelectualități românești atașată idealului național și creării unei atmosfere interetnice armonioase (Ioan Hagiș din Zăbala: "Cu vioara în mână le-am ținut trează conștiința de români");

-Subliniind ideea că românitatea se păstrează prin cultură, școală, biserică, tradiții și obiceiuri, se impune intensificarea acțiunilor culturale păstrate de formații artistice, teatrele românești de mare prestigiu care să vină cu intenția clar formulată de a trezi interesul cultural al românilor din Covasna și Harghita și mai puțin din interese pecuniare;

-Asigurarea în toate școlile cu predare în limbă română a profesorilor români de limba română, istorie și geografie pentru a se evita învățarea greșită a limbii române sau distorsionarea voită a istoriei naționale și a istoriei Transilvaniei;

-Înființarea bibliotecii satești cu carte românească în toate satele cu români și finanțarea bibliotecilor de la bugetele locale;

-Afirmarea deschisă cu argumente științifice a continuității românilor pe aceste meleaguri prin cartea de largă popularizare, radio TV pentru a da ripostă imediată celor ce falsifică istoria poporului român;

-Să se interzică de către Ministerul Învățământului predarea unei istorii paralele. În loc de Istoria României am aflat că se predă Istoria Ungariei, a Transilvaniei;

-Biserica românească să fie ajutată de Guvern pentru a contribui mai mult la menținerea credinței strămoșești, ultimul stâlp de rezistență a românismului după ce limba a fost uitată, numele a fost schimbat și înrudirea cu maghiarii s-a realizat;

-Să facem o biserică militantă, ofensivă în fața valului de secte care invadează țara și atrag pe cei aflați la nevoie;

-Să se insufle copiilor, tinerilor români nevoia de școală și cultură pentru promovarea și cultivarea românității ca stare valorică și culturală distinctivă a poporului nostru;

-Să se răspundă ferm, deschis și cu demnitate la ofensiva și presiunile politice ale U.D.M.R., începând cu Președenția, Guvernul și Parlamentul României și sfârșind cu ultimul cetățean român;

-Să se supravegheze modul de privatizare al întreprinderilor din Harghita și Covasna. Multe sunt duse la faliment pentru a fi luate apoi gratis de către maghiari. La cele profitabile românii nu sunt acceptați;

-Să se aibă în vedere că multe ligi, fundații, asociații maghiare sunt agenturi ale străinătății și centre de spionaj străine pe teritoriul nostru. În ele se pompează bani mulți și tehnică de calcul modernă dar nu servesc interesele țării;

-Formarea unor colective de cercetare științifică istorică, sociologică specializate pe zona Harghita-Covasna ale căror rezultate să fie publicate în toate limbile;

-Constituirea unui aparat românesc de propagandă să se contracareze acțiunile de falsificare a datelor istorice, demografice;

-Să se investească fonduri în cercetările arheologice din județele Harghita și Covasna care atestă prezența românilor pe aceste locuri. Să se revigoreze activitatea muzeistică;

-Să se facă o mai intensă propagandă despre România în lume.

Aceste idei reieșite din discuțiile cu locuitorii și cadrele de conducere române din satele și orașele cercetate în Covasna și Harghita se pot constitui într-un început de formulare a unui Proiect de Program privind conservarea românității în această zonă.

FACTORS OF PRESERVING OR LOSING OF THE ROMANIAN ETHNIC IDENTITY IN COVASNA AND HARGHITA COUNTIES (Summary)

The ethnic identity is a summun of fundamental attributes which define an individual, a group or a community and distinguish one from the others. It is a sui-generis synthesis, of the self image and of the other, made up along history, by the permanent contact with the external factors. The preserving or the losing of essential features - language, religion, customs, traditions, culture and way of living, consciousness and the feeling of ethnic belonging - all this is a matter of being or not being in history.

The Romanians from Covasna and Harghita find themselves at this critic point, of losing the ethnic identity, if the government, the parliament or the presidential institution, together with the intellectual forces and the administrative ones from the area all over the country dont resort to a complex strategy for a long term, of renewal and promoting the Romanians as a minority ethnic group.

DATE PRIVIND MAGHIARIZAREA ROMÂNILOR DIN LOCALITĂȚI HARGHITENE

Constantin Gane

Odată cu alipirea forțată a Transilvaniei la Ungaria, în 1867, procesul de maghiarizare a elementului românesc s-a intensificat din ce în ce mai mult, așa cum atestă documentele epocii. Semnificative dintre acestea sunt¹:

1. Documentul nr. 30207/1905 intitulat - în traducere românească - Situația schimbărilor de nume aprobate în semestrul II al anului 1904, original, tipărit în limba maghiară, având 47 de pagini, și

2. Documentul nr. 87169/1905, intitulat - Situația schimbărilor de nume aprobat în semestrul I a anului 1905, în original, tipărit în limba maghiară, cuprinzând 55 de pagini.

Cele două documente sunt de fapt tabele alfabetice cu cei care și-au schimbat numele anterior (de la naștere) cu noul nume maghiar (inclusiv domiciliul, locul de naștere și religia sunt înscrise în tabele).

Majoritatea celor care și-au schimbat numele sunt de origine evreiască, însă sunt 1841 de cazuri de români. Deci ei și-au schimbat numele doar într-o perioadă de un an; semestrul al II-lea al anului 1904 și semestrul I al anului 1905. Dar aceste documente nu sunt singulare.

Un caz tipic de maghiarizare forțată a românilor pe baza măsurilor prevăzute în planul fostului prim-ministru al Ungariei, Bethlen Istvan, este satul Ghiduț, aparținător comunei Lazărea, în care existau 68 de familii de români în perioada primului război mondial. În jurul datei de 7 august 1918, fostul episcop romano-catolic de Alba Iulia, Mailath Gustav Karoly (al cărui nume îl poartă azi piața din centrul orașului Miercurea Ciuc), prin ordinul 5669/1918 adresat oficiului parohial romano-catolic din Lazărea, pune sub jurisdicția "pro-extrema necesitate" pe credincioșii români din localitatea amintită. Redăm câteva fragmente din scrisoarea episcopului: "În puterea dreptului meu - pro extrema necesitate - primit de la Prea Sfântul Scaun, iau pe seama ritului latin romano-catolic pe credincioșii români care vorbesc limba maghiară din satul Ghiduț și-i trec sub jurisdicția preotului romano-catolic din Lazărea ... Ofițerul stării civile, Eugen Zakarias, să legifereze ordinul ..." Acesta, cu un fari-seism de iezeit, menționează în procesul verbal că ani în șir românii din Ghiduț cer să li se înscrie noii născuți în legea romano-catolică. Evident, în baza ordinului dat de episcop, notarul a înscris copiii în religia romano-catolică drept maghiari pe motiv că și "părinții au cerut acest lucru de fapt".

În urma Dictatului de la Viena, în satul Ghiduț s-a desfășurat o prigoană și mai înverșunată pentru maghiarizarea elementului românesc. Toți românii au fost maghiarizați, iar biserica românească trecută în proprietatea cultului romano-catolic, în a cărei proprietate se află și astăzi. În biserică se află un iconostas românesc vechi, care poate mai există și în prezent în cafasul bisericii. Tot în această localitate se află un cimitir care la început a fost bine întreținut, situat nu departe de biserică, lângă pâraul care traversează întregul sat și care acum se află în totală paragină. Pe pietrele funerare se mai disting nume românești ca: Moga, Petcu, Mureșan etc.

Până la începutul secolului al XX-lea în satul Lazărești, populația preponderentă era de naționalitate română. Credincioșii români au construit, prin donații, o biserică în anul 1711; ea

există și în prezent, fiind restaurată și de noul episcop al Covasnei și Harghitei, P.S. Ioan, în 1995.

Recensământul maghiar din anul 1910 atestă în Lăzărești, existența celor 264 de suflete de naționalitate română. La data de 21 martie 1912, prim pretorul plășii Sânmartin, de atunci, pe nume Augustin Bartaliș, și primarul satului, Abraham Mihai, aduc în mod abuziv pe capii de familie în localul primăriei și, după amenințări, le-a luat în bloc declarații de renunțare la religia greco-catolică și aderarea lor la cultul romano-catolic. Ei au fost deznaționalizați, numele fiindu-le transformate în nume maghiare².

După unirea Transilvaniei cu patria mamă, parte din populația care a fost maghiarizată a revenit, recunoscându-și originea etnică română. În 1920 erau înregistrate 99 de familii de români, care sub administrația de ocupație maghiară (1940-1944) au fost trecuți din nou cu forța la confesiunea romano-catolică și deznaționalizați. În prezent în satul Lăzărești există un număr de 3 familii care-și recunosc etnia română; copiii lor învață încă în limba maghiară. Mai există și un cimitir cu pietre funerare pe care sunt trecute nume românești.

În 1910 comuna Ditrău avea în jur de 6.560 de locuitori de naționalitate maghiară și 556 de români. Românii din localitate au construit între cele două războaie o biserică și o casă parohială. După Dictatul de la Viena, din dispoziția protopopului romano-catolic Lorincz Jozsef, biserica românească a fost demolată, iar preotul a fost expulzat în România. În casa parohială au fost cazați muncitorii care lucrau la fabrica de mobilă din localitate. Populația de naționalitate română care nu a vrut să renunțe la credința strămoșească a fost expulzată pe ste frontiere, iar cei rămași au fost trecuți cu forța la cultul romano-catolic, transformându-l-se numele românesc în nume maghiar. Protopopul a dat dispoziții să fie demolate alte două biserici românești, una din orașul Borsec și alta de la Poiana veche-Tulgheș, care a fost distrusă prin incendiere de către locotenentul de grăniceri maghiar Lukacs. În prezent, pe locul unde se află biserica s-a construit școala elementară, iar lângă ea acum se află o nouă biserică în construcție. În ceea ce privește bunurile bisericii din Borsec, catapeteasma a fost aruncată în sinagoga din localitate, care nici ea nu a avut o soartă mai bună. Catapeteasma totuși a fost recuperată de mai mulți credincioși din satul Capu Corbului, în frunte cu Valer Pinteș; s-au mai recuperat două scaune arhieriești instalate în aceeași biserică; cele patru cruci au fost găsite lângă casa parohială romano-catolică, două dintre ele fiind instalate pe actuala biserică din stațiunea Borsec, iar două pe biserica nou construită din satul Ciccu, comuna Siculeni. Din materialul rezultat prin demolarea bisericii românești din Borsec, protopopul Lorincz Jozsef a construit o capelă romano-catolică.

De existența populației de naționalitate română în localitatea Ocland vorbesc documentele bisericești din Blaj, din anul 1733. În anul 1780 existau 53 de etnici români, în anul 1910 - 39, pentru ca în anul 1937 să fie 49 de români. Biserica românească a fost demolată în toamna anului 1940, la fel ca și cea din localitatea Satul Nou.

În jurul anului 1733, în Crăciunel se afla consemnat în conscripția episcopului Micu Clain existența unui număr de 40 de credincioși, iar în 1900, în Șematismul anului respectiv, sunt cuprinși un număr de 80 credincioși români. Românii și-au construit în anul 1877 o biserică din lemn, iar pe tocul ușii de la intrare se poate citi inscripția din 1876. Biserica există și în prezent într-o stare avansată de deteriorare.

Alte două cazuri asemănătoare în ceea ce privește demolarea bisericii sunt cele din comuna Mărtiniș și satul Aldea. În anul 1900 în Mărtiniș erau 2000 de locuitori, din care 70 români. În 1937 românii și-au construit o biserică și o casă parohială, parohia având filiale în localitățile: Orășeni, Petreni, Rareș, Sânpaul și Vlăhița. Biserica a fost demolată în toamna anului 1940, rămânând doar casa parohială.

Biserica ortodoxă din Aldea, construită în anul 1787, avea hramul "Sf. Nicolae"; a fost construită casa parohială din piatră în anul 1835; ea a fost renovată în anul 1871. În anul 1900 existau 71 de copii români la școala primară: 39 băieți și 39 fete, dar nu aveau școală în limba română. Tot în jurul acestui an s-a construit și o biserică nouă, mai mare și mai spațioasă, deoarece biserica veche din lemn era mică. Nici biserica cea nouă și nici casa nu au avut o viață prea lungă, ele fiind demolate în 1940. De parohia din satul Aldea depindeau și filialele: Călugăreni, cu 47 de credincioși, Comănești cu 45 de credincioși și Ghipeș; acești credincioși mergeau la biserica din Aldea, satele fiind apropiate; în prezent nu mai avem români întrucât au fost trecuți cu forța la celelalte culte secuiești. Enumerăm câteva nume de preoți slujitori și anii în care aceștia au slujit la această parohie: Alexandru Boer (1800-1809); Ioan Boer (1809-1815); Ștefan Boer (1818-1821); Ștefan Boer (1857-1900); Gheorghe Tudoran (1937-1940). Astăzi doar cimitirul ortodox mai amintește existența românilor. De altă dată, el aflându-se în administrația Parohiei Odorheiu-Secuiesc.

În anul 1899 exista în Merești un număr de 360 de credincioși români, care și-au construit o biserică din piatră și o casă parohială. În 1937 sunt consemnați 673 credincioși, preot fiind Dumitru Tomceanu. De această parohie aparținea și filiala Lucta, cu un număr de 193 de credincioși români. În timpul ocupației ortyste biserica a fost demolată și populația maghiarizată și trecută la celelalte culte. Casa parohială există și astăzi și este închiriată postului de poliție. Cimitirul românesc este luat de cultul romano-catolic.

În decursul timpului, s-au făcut presiuni asupra românilor pentru a renunța la religia lor strămoșească, trecându-i cu forța la confesiunile romano-catolică, reformată sau unitariană. Dacă unele biserici au avut șansa să scape de furia devastatoare, cum sunt bisericile din localitățile Lăzărești, Ciucsângeorgiu, Sâncrăieni, Sândominic, Frumoasa, Joseni, Crăciunel, Petecu, Porumbenii Mari, Bodogaia, Uilac, Eliseni, Praid, credincioșii n-au fost scutiți de acest privilegiu și au fost trecuți cu sila la alte confesiuni.

Desigur că datele și aspectele procesului de maghiarizare a românilor în Harghita și a bisericii strămoșești de-a lungul timpului, cele despre calvarul unor numeroși mucenici anonimi, sunt mult mai numeroase și ele își așteaptă cercetătorii pentru a cunoaște cu adevărat o istorie și mesajul ei pentru viitor.

NOTE

1. Arhivele Naționale - Harghita, cota 3613/1905.

2. *Ibidem*, cota 1746/1912; vezi și Robu Roman, *Probe de maghiarizare forțată a românilor din Lăzărești, Ciuc în "Ținuturi secuizate"*, an IV, nr. 60, 19 februarie 1939.

INFORMATION CONCERNING THE MAGYARIZATION OF THE ROMANIANS FROM THE LOCALITIES OF HARGHITA COUNTY (Summary)

Once Transylvania was annexed to Hungary, in 1867, the proces of Magyarization of the Romanian element grew more and more intense, as the documents of the age do attest.

Only in one year (the second term of the year 1904 and the first term of the year 1905) in the former Ciuc county, 1841 turned their Romanian names into Magyar names. In certain cases (Ghiduț, Lăzărești) the faithful Romanian people (the Greco-Catholic ones, were turned together with their Church to the Roman Catholic religion (in the years 1912 and 1918).

During the Hortyste occupation (1940-1944) the Romanian Churches from Ditrău, Borsec, Poiana Veche (Tulgheș), Ocland, Mărtiniș, Aldea and Merești were savagely demolished and the faithful people were passed by force to the confession of Magyar expression.

If some of the churches had the chance to get ride of the devastating fury (Ciuc-Sângeorgiu, Sâncrăieni, Sândominic, Frumoasa, Joseni, Crăciunel, Petecu, Porumbenii Mari, Bodogaia, Eliseni, Praid etc.) the faithful were passed by force to other confession.

Of curse, the dimensions of the process of Magyarization of the Romanians in Harghita along times and the ordeal of many anonymous and of the ancestors' church are much more numerous and they wait for their reserchers, in order to truly find out a history and its message for the future.

MUZEUL SPIRITUALITĂȚII ROMÂNEȘTI DIN SF. GHEORGHE

- Sensuri și semnificații -

Gheorghe Rădulea

În năzuința de a cuprinde întreg complexul vieții, Înalț Prea Sfințitul Mitropolit al Ardealului, Dr. Antonie Plămădeală, a îmbrățișat denumirea: "spiritualitatea românească", propusă de conducerea Ligii cultural-creștine "Andrei Șaguna" din Sf. Gheorghe. Ea a fost însoțită, fără nici o rezervă, de participanții la o ședință de lucru privitoare la problemele bisericesti curente și de perspectivă.

1. Cuvântul "SPIRITUALITATE" include aspecte ale civilizației, toată cultura, raportul omului cu Dumnezeu și cu semenii. Potrivit creștinismului cuvântul "spiritual" trimite la Duhul Sfânt. Spiritualitatea adevărată este o manifestare a Sfântului Duh coborât în sufletul omenesc. Ea înseamnă *subordonarea existenței omenești, spiritului*. Căci spiritul domină totul. A acorda spiritului întâietate înăuntrul existenței, înseamnă viața spirituală.

El dezvoltă, oricărei ființe umane, originea cerească a întregii existențe și trasează itinerariul și scopul vieții spirituale. Omul este chemat să iasă din izolarea egoistă și să realizeze raporturi de respect desăvârșit cu toți oamenii.

2. *ELEMENTELE CONSTITUTIVE* ale vieții spirituale depășesc, așadar, umanul. Omul poate respinge chemarea lui Dumnezeu ori să adere, în mod liber, la voința Sa. *Subordonarea conștiinței a spiritului nostru suveranității infinite a lui Dumnezeu înseamnă să trăim, noi înșine, propria noastră spiritualitate*. "Dacă cineva aude glasul Meu Eu voi intra și voi cina cu el și el cu Mine" /Apoc.3,20/.

Viața spirituală, deci, vine de sus. Ea este inaugurată de Dumnezeu însuși prin darul prezenței Sale și se dezvoltă în interiorul duhului. Spiritualitatea este urcuș lăuntric către Dumnezeu prin credință și Sfintele Taine, prin rugăciune liturgică și personală.

Văzută din exterior, viața spirituală s-a pretat, în istorie, la erori, în filozofie, cultură și experiență religioasă. Fapt este, totuși, că națiunile lumii au realizat valori spirituale specifice cu o particularitate anume.

3. Astfel, putem vorbi de spiritualitatea popoarelor occidentale (de ex. latine) și a celor răsăritene (slave). Din primul moment al existenței sale, omul transmite și calitatea națională. Ea face parte din destinul omului. O remarcăm și în modul în care participă la momentele de bucurie, tristețe ori durere.

Între manifestările omenești și notele naționale nu trebuie să fie un antagonism. Unele deosebiri temperamentale se află în adâncul firii voite de Dumnezeu. Un român, de exemplu, iubește pe semenii ce aparțin unui alt neam, rămânând ceea ce este de la începutul etnogenezei sale: român. Tot astfel și un german, francez, maghiar ș.a.m.d. Fiecare poate să aibă, față de celălalt, de altă naționalitate, o atitudine iubitoare, izvorâtă din concepția că toți suntem fii ai aceluiași Părinte.

4. *SPIRITUALITATEA ROMÂNEASCĂ* se caracterizează prin unele trăsături pe care încercăm să le punctăm succint:

a/ *Conștiința etnogenezei din daci și romani*. Prin sânge și limbă suntem legați de latinitate. În aria geografică, însă, ne-am dezvoltat spiritualitatea învecinați, îndeosebi, de popoare slave. De aici o particularitate specială: suntem singurul popor latin învecinat cu popoare slave. În această particularitate putem crea, ceea ce nici unui alt neam nu-i este dat

să realizeze în domeniul solidarității umane.

b/ Neamurile sunt lăsate de Dumnezeu ca forme unitare și distincte. Fiecare neam duce în eternitate și modul în care a dezvoltat spiritualitatea proprie.

c/ În evoluția istorică, românii știu că au fost, dintotdeauna, stăpâni de drept ai acestui pământ. Drumul nostru în istorie a fost un drum al crucii, al jertfei.

d/ Pentru români legea strămoșească (credința ortodoxă), a fost un permanent izvor de trăire religios-morală. Taina sfintei spovedanii, menită să ardă, ca un fier roșu, mândria, umple golul spiritual la care ajungem uneori, prin exagerata iubire de sine și plăceri vinovate.

e/ În lupta pentru apărarea credinței și a unității naționale, românii au știut să evite extremele, excesele, fanatismul. Martirii brâncoveni și ardeleni rămân o convingătoare dovadă de ardere lăuntrică întru păstrarea credinței strămoșești. Nemul nostru a înfruntat timpul, a dus și duce, în nemurire, sufletul său ospitalier, primitiv și bun.

5. *Între personalitățile care au avut o legătură strânsă cu meleagurile și oamenii județului Covasna*, amintim unele chipuri vrednice de pomenire. Ele s-au remarcat prin deschidere conștientă, liberă și inteligentă, spre comuniune cu Dumnezeu. În urcușul spiritual s-au străduit să-și dezvolte spiritualitatea spre nepătimire lăuntrică.

Cu tot respectul, precizăm că, ierarhul Nicolae Colan, născut în Araciul Covasnei (1893-1967), rămâne, în istoria Bisericii, un păstor fiilor neamului. A stat, alături de ei, în anii ocupației hortyste (1940-1944). Patru ani cât patru veacuri! Deși a fost amenințat, n-a cedat amenințărilor. A trimis preoți misionari în parohiile din secuime. Marea lor majoritate veniau din Maramureș, ca de exemplu părintele Toma Sămărtean din Brețcu.

În 1942, vlădica Nicolae Colan tipărește Noul Testament. Realizează vizite pastorale în toate localitățile din Transilvania obidită. A zăbovit, îndelung, cu credincioșii din Racoșu de Jos, Ormeniș, Ariușd. A îmbogățit limba și a avut contribuții de seamă la păstrarea ființei naționale.

În același duh au acționat și episcopii Iustinian Teculescu, Veniamin Nistor. Ei au luptat, din răputeri, să supraviețuiască împreună cu neamul lor și să nu fie înghițiți de valurile de tot felul care s-au ridicat, amenințătoare, pe aceste meleaguri.

În condiții vitrege au păstorit protopopii Petru Pop, Constantin Damian, Aurel Nistor, Ioan Rafiroiu. Au avut preocupări deosebite întru păstrarea limbii, răspândirea culturii și au rămas, neclintiți, în negurile dense ale istoriei. În răspunderea lor au desfășurat o activitate plină de zel, în vederea întăririi vieții religioase și a emancipării naționale. Părintele Ioan Rafiroiu a ajutat și îndrumat pe preoți să păstreze documentele parohiale după criterii științifice. În aceeași ordine de idei menționăm și pe părintele Pamfil Dumbravă. Curajos și demn, a depășit obstacole, a biruit greutatea și a dus la bun sfârșit zidirea catedralei din Sf. Gheorghe.

Scriitorul publicist Romulus Cioflec (1882-1955) și-a dezvoltat personalitatea hrănindu-și sufletul din aceeași sevă din care s-a hrănit și mitropolitul Nicolae Colan. A prețuit munca țaranului din sud-estul Transilvaniei, solidarizându-se, cu înaintașii, în păstrarea și apărarea credinței străbune.

6. *MUZEUL SPIRITUALITĂȚII ROMÂNEȘTI* este un adevărat locaș al gândirii și simțirii strămoșilor. Este situat la subsolul catedralei. Aceasta, *deși monumentală, este înconjurată de blocuri, din porunca fostului regim ateist.*

Consecvent cu o logică fără logică, cu premise false, ateismul conduce la concluzii împotriva năzuințelor profunde ale sufletului. Se bazează pe *negarea oricărui raport cu Dumnezeu*. Existența unei spiritualități dezvoltate în atmosfera de har a rânduielilor Bisericii, va constitui un ghimpe pentru doctrina ateistă. Obiectele de cult sunt fără sens sacru și fără semnificații tainice.

Din perspectiva spiritualității românești, ateismul însemnează *abatere de la făgașul firesc al creșterii neamului, o stălcire a sufletului românesc*.

Documentele și fotografiile muzeului orientează spre adevăr. Unifică! Puterea de cimentare unificatoare este, în esență, religioasă. Aceasta se constituie într-un tot organic și reflectă semnificațiile lumii și ale sensului vieții. Prin vechile cărți bisericești, vasele de cult, icoanele pe lemn, pe sticlă ori pe pânză, ne verificăm și legătura cu înaintașii în aceeași limbă și credință.

Iată câteva exemple:

O cădelniță de argint din 1827 dovedește faptul că în comuna Chichiș exista, la data menționată, o bogată participare a credincioșilor la sfintele slujbe

Un potir cu capac din 1897, de la parohia Dobârlău, atestă respectul pe care slujitorii îl acordau ofierii Sfintei Liturgii. Un felon galben de la parohia Brețcu, un alui roșu, de la parohia Baraolt, arată bunul gust al credincioșilor, prin care și au exprimat simțămintele religioase. Un felon de culoare neagră, de la parohia Vârghiș, sugerează aspectul, atât de variat, al cultului divin pe parcursul anului bisericesc.

7. CĂRȚILE VECHE BISERICEȘTI și românești se constituie și în documente. Odată cu actele de arhivă ele au promovat o limbă românească clară, au luat în considerare o serie de realități ale zilei: domnitorul care stăpânea, vlădica aflat în fruntea Bisericii, tipografia unde și-a tipărit cartea, cursul anilor etc.

Întrucât cărțile reprezintă, odată cu bogata informare teologică și date și fapte istorice din trecutul neamului și al Bisericii, ele întăresc conștiința apartenenței la credința ortodoxă.

Un Octoih Mic din 1712, arată că, la acea dată, parohia ortodoxă Micfalău era puternică. Credincioșii ei aveau legături strânse cu rânduielile cultului divin din duminici și sărbători.

Un grup aparte îl constituie însemnările marginale întâlnite pe cărțile de cult. Prin ele ne dăm seama și de gradul de pregătire al preoților. Sunt notate, uneori, informații privitoare la evenimente, catastrofe naturale (seisme, revărsări de ape, secetă etc.).

8. O ÎNSEMĂTATE EXCEPȚIONALĂ O AU ICOANELE. Icoana nu este doar un ornament. Prin ea se comunică, vizual, realități invizibile.

Temeiul icoanei se află în adevărul Întrupării Fiului lui Dumnezeu. "Și Cuvântul trup S-a făcut" /In.1,14/. El este Chipul lui Dumnezeu, cel nevăzut. Ultima justificare a icoanelor, a Maicii Domnului și a sfinților, este implicată tocmai în temeiul icoanei lui Hristos.

Sub aspectul artei, surprind icoanele pe sticlă. Desenul simplu, naiv, ne este specific. Remarcăm echilibrul în compoziție în raport cu centrul icoanei, cu motivele florale raportate la subiectul religios.

Icoanele întăresc convingerea că Iisus Hristos a venit să făurească o nouă ordine spirituală în om. Ele invită la adâncirea comuniunii lui Iisus Hristos: "Cel ce are pe fiul are viață. Cel ce nu are pe fiul nu are viață" /In.5,11-12/.

Încheind, accentuăm faptul că, Biserica străbună promovează o spiritualitate armonioasă. Ea este bine încadrată în îndatoririle prezente și viitoare din perspectiva Împărăției lui Dumnezeu. Pentru Ortodoxie, sufletul și trupul aparțin aceluiași organism. Marta și Maria sunt și ele două trăsături specifice ale sufletului românesc. Prin simbolismul lor ne invită să actualizăm, să adâncim, neconținut, comuniunea de viață în Sfânta Treime: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt.

În Biserica străbună puterile spirituale se întăresc în conștiința de fiu a lui Dumnezeu prin har și de frate în Hristos. Din această fermă convingere a izvorât noblețea

înaintașilor, atât de grăitoare în toate manifestările vieții. Ea aduce, sufletului românesc, o bună, edificatoare și neconținut creatoare slujbă în direcția perfecționării personale și prestigiului neamului nostru în lume.

THE MUSEUM OF ROMANIAN SPIRITUALITY OF SF. GHEORGHE - SENSE AND MEANING - (Summary)

The concept of spirituality includes aspects of the civilization, culture, the relationship -god and men.

The Romanian spirituality subordinates the consciousness of the ethnogenesis of the Romanians, of the fact that they have been and they still are the right masters of this land; it also shows that the ancestors law (the orthodox cult) has been a permanent spring of religious moral feelings, that they have always known to avoid the extremes, the excesses, the fanatic side of things, as a way of living etc.

In this respect the denomination of Museum of the Romanian Spirituality of Sf. Gheorghe was assigned, as a symbol of the national feelings.

The patrimony of the museum is made up of an important fund of books, ancient ones, religious ones, an important collection of icons and precious Church objects, documents of archives and photoes concernig the Orthodox Church, the confessional schools the press of the Romanian language, the great Romanian personalities or these played an important role on this land.

By its exhibits, the museum goes towards the truth, unity and love.

MUZEUL SPIRITUALITĂȚII ROMÂNEȘTI “MITROPOLIT NICOLAE COLAN” DIN SF. GHEORGHE CRONICA ACTIVITĂȚII PE ANII 1993-1995

Ioan Lăcătușu

I PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRILE ȘTIINȚIFICE

1993

Sesiunea de comunicări “*Centenarul nașterii Mitropolitului Nicolae Colan 1893-1993*”, organizată de Liga cultural-creștină “Andrei Șaguna”, Inspectoratul pentru cultură al județului Covasna și Muzeul Spiritualității Românești:

I.P.S. ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, Mitropolitul Nicolae Colan și limba română;
Pr. MIRCEA PĂCURARIU, Activitatea didactică a Mitropolitului Nicolae Colan;
Pr. ALEXANDRU MORARU, Nicolae Colan -episcop al Vadului Feleacului și Clujului;
ALEXANDRU PORȚEANU, Personalitatea Mitropolitului Nicolae Colan;
DORIN GOȚIA, ASTRA și Nicolae Colan;
EUGENIA CRUȘAN, Nicolae Colan - corespondență inedită;
LUMINIȚA CORNEA, Scriitorul Nicolae Colan;
IOAN LĂCĂTUȘU, Legăturile mitropolitului Nicolae Colan cu satul natal Araci;
Pr. GHEORGHE RĂȚULEA, Nicolae Colan și educația morală a tineretului;
HORIA COLAN, Amintiri despre Nicolae Colan.

1994

-Simpozionul “*100 de ani de la procesul Memorandului*”, organizat de Inspectoratul pentru Cultură Cluj, Biblioteca județeană “Octavian Goga” și Uniunea culturală “Vatra Românească”, Cluj Napoca, 24 mai 1994:

• IOAN LĂCĂTUȘU, Petiții și memorii ale românilor din județul Covasna (sec. XIX-XX);

-Simpozionul “*Școala în trecut și prezent, flacără a spiritualității românești pe meleaguri covășnene*”, organizat de Fundația culturală “Mihai Viteazul” Sf. Gheorghe și Inspectoratul școlar județean Covasna, Sf. Gheorghe, 3 iunie 1994:

IOAN LĂCĂTUȘU, Contribuții documentare privind începuturile școlii românești în sud-estul Transilvaniei

-Simpozionul “*Biserica strămoșească în viața comunităților din sud-estul Transilvaniei*”, organizat de Liga cultural-creștină “Andrei Șaguna” și Muzeul Spiritualității Românești, Sf. Gheorghe, 2 iulie 1994

Pr. GHEORGHE RĂȚULEA, Premise teologice, istorice și juridice ale conviețuirii;
Pr. CONSTANTIN GANE, Evoluția în timp a fostei biserici greco-catolice din județul Harghita;

DAN BAICU, Unele considerații privind fondurile parohiale deținute de Arhivele Statului Covasna;

IOAN LĂCĂTUȘU, Necesitatea cunoașterii rolului bisericii ortodoxe din sud-estul

Transilvaniei în păstrarea și afirmarea valorilor naționale;

Pr. EMIL POP, Aspecte cu privire la biserica și legea strămoșească din zona Harghitei;

Pr. CORNELIU-FLORIAN BUJOREANU, Datoriile noastre față de biserica strămoșească;

Pr. GHEORGHE RADU, Aspecte privind istoricul vieții bisericești a românilor din ținutul Buzaelor Transilvane;

Pr. IOAN TĂMAȘ, Boieri munteni, ctitori ai bisericii ortodoxe din Vâlcele
GHEORGHE LAZAROVICI, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și cercetarea arheologică din secuime.

-Simpozionul "50 de ani de la luptele de eliberare a primului oraș din Transilvania de Nord, Sf. Gheorghe, de sub sub ocupația horthyto-fascistă", organizat de Prefectura județului Covasna, Garnizoana militară Sf. Gheorghe, Asociația națională a veteranilor de război, Uniunea națională a cadrelor militare în rezervă și retragere, Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", Uniunea națională "Vatra Românească"-filiala Covasna și Muzeul Spiritualității Românești, Sf. Gheorghe, 7 septembrie 1994:

Gen. maior SILVESTER HANGANU, Condițiile istorice care au determinat lupta de eliberare a Transilvaniei de Nord;

Lt. col. ALEXANDRU DUȚU, Contextul politico-militar în care s-au desfășurat acțiunile militare în Transilvania de Nord;

DUMITRU FURTUNĂ, Mărturii despre ocupația horthyistă în perioada 1940-1944, în fostul județ Treiscaune;

Col. (r) IOAN ONISCU, Eroi ai ostirii române căzuți pentru eliberarea orașului Sf. Gheorghe;

Gen.Lt. MARIN DRAGNEA, Amintiri ale unui participant la luptele de eliberare a orașului Sf. Gheorghe;

Gen. mr. (r) CONSTANTIN LIȚU, Vânătorii de munte - deschizătorii luptei de eliberare a Transilvaniei de Nord;

Lt.col. (r) MARDARE MATEESCU, Evocarea luptelor de eliberare a orașului Sf. Gheorghe în presa vremii;

IOAN LĂCĂTUȘU, Documentele locale privind eliberarea orașului Sf. Gheorghe și a fostului județ Treiscaune;

PETRE ȚURLEA, Mărturii tragice despre situația românilor din județele Covasna și Harghita în perioada decembrie 1989-martie 1990.

-Sesiunea națională de comunicări științifice "Patrimoniul religios - patrimoniu cultural", organizată de Secretariatul de stat pentru Culte, Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, Inspectoratul pentru cultură al județului Covasna, Prefectura județului Covasna și Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", Sf. Gheorghe (Arcuș), 24-25 noiembrie 1994:

P.S. IOAN SELEJAN, Știință și religie;

VIRGIL CÂNDEA, Ortodoxie și românism;

ZOLTAN SZEKELY, Cultul religios în diferite epoci ale istoriei, pe baza cercetărilor arheologice în județul Covasna;

GHEORGHE LAZAROVICI, Aspecte particulare din arheologia creștină transilvăneană;

BOTOND BARTOK, Construcția unei biserici, cercetări arheologice la biserica gotică de la Vârghiș;

VASILE OLTEAN, Primul paramier românesc;

TEREZIA SINIGALIA, Biserica Evanghelică din Atel-date noi, istorice și artistice;
CRISTINA ANTON MANEA, Ferecături de tetraevanghelieri din colecția
Muzeului Național de Istorie;

VICTOR SIMION, Dialoguri culturale între Transilvania și Țara Românească:
argintari transilvăneni la curtea lui Constantin Brâncoveanu;

ANA DOBJANSCHI, Icoane inedite din Transilvania în colecția Muzeului Național
de Artă;

ELENA CERNEA, Probleme de conservare a patrimoniului cultural-religios în
județul Brașov;

CRISTIAN MOISESCU, Din nou despre biserica din Densuș;

FLOREA COSTEA, Un lăcaș de cult românesc din sec. XII-XIII la Râșnov;

CORNEL MIRESCU, Biserici de lemn din Țara Lăpușului;

IOAN GAȘPAR, FLORIN ȘERBĂNESCU, MIRCEA SFÂRLEA,

Muzeul Spiritualității Românești din Sf. Gheorghe;

IOAN LĂCĂTUȘU, Mitropolitul Nicolae Colan și biserica ortodoxă din sud-estul
Transilvaniei;

ANA GRAMA, Comunități românești din arcul carpatic în arhivele Mitropoliei
Ardealului din Sibiu;

VASILE LECHINȚAN, Contribuții documentare privind românii din sud-estul
Transilvaniei;

ANA MARIA BAUMAN, Câteva date despre mormântul principelui Mircea din
Castelul Bran;

ALEXANDRU MORARU, Activitatea publicistică a Mitropolitului Nicolae Colan;

AUGUSTIN SZABO, Rolul administrației în ocrotirea monumentelor;

NICOLETA RATA, Tendința actuală în proiectarea lăcașurilor
de cult în Transilvania;

ADRIANA ZECK, Asimilarea concepției agiornării de către arhitectura ortodoxă;

DORIN ALICU, Elemente creștine la Sarmisegetuza;

NICOLAE MOLDOVAN, Legăturile lui Mișu Pop cu localitatea Araci;

EMILIAN BOTA, Obiecte creștine pe limes-ul de est al Daciei;

GABRIELA OLOSZ, Despre unele probleme de ocrotire a monumentelor în
județul Covasna;

CRIȘAN POPESCU, PETRUȚA OLARESCU, Necesitatea unui studiu de
fundamentare în vederea intervențiilor și gestiunii în zonele protejate.

- A 90-a Adunare generală "ASTRA", Arad, 14-16 octombrie 1994:

IOAN SOLOMON, Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna"- continuatoarea
activității ASTREI în ținutul județului Covasna;

IOAN LĂCĂTUȘU, Aspecte din activitatea Astrei în Secuime.

- Sesiunea națională XV "Vechi tipărituri și manuscrise"- Sub semnul primei cărți tipărite în
limba română (Sibiu, 1544); organizată de Ministerul Culturii - Direcția Muzeelor și
Colecțiilor, Inspectoratul pentru Cultură Sibiu, Muzeul Brukenthal, Biblioteca ASTRA și
Filiala Arhivelor Statului Sibiu, Sibiu, 9-11 decembrie 1994

IOAN LĂCĂTUȘU, Circulația cărții religioase în localitățile din județul Covasna,
conform inventarelor bisericilor ortodoxe.

1995

- Simpozionul *"Biserica strămoșească și idealul unirii"*, organizat de Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna" și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 23 ianuarie 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Biserica strămoșească-apărătoare a identității naționale a românilor din Arcul Carpat; VASILE LECHINȚAN, Un document deosebit de important al istoriei românilor din secuime: conștiința nominală a românilor din scaunul Odorhei din 1761;

MIRCEA SFÎRLEA, Transilvania-istorie și dăinuire românească. Documentele oficiale ungare confirmă. (Prezentarea lucrării cu același titlu);

MIRCEA SFÎRLEA, Transilvania-istorie și dăinuire românească. Documentele oficiale ungare confirmă. (Prezentarea lucrării cu același titlu);

-Simpozionul *"Unire-n cuget și simțiri"*, organizat de Prefectura județului Covasna și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 24 ianuarie 1995*:

VIRGILIU Z. TEODORESCU, Semnificația istorică a actului de la 24 ianuarie 1859;

MIRCEA SFÎRLEA, Arta religioasă ortodoxă ca argument al unității românilor;

VASILE LECHINȚAN, Problema autonomiei secuiești, infirmată de istorie;

MIHAI RACOVIȚAN, Românii din Ardeal și Unirea Principatelor;

P.S. IOAN SELEJAN, Biserica și Unirea.

-Simpozionul omagial *"100 de ani de la nașterea dr. VALERIU BIDU"*, organizat de Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna" și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 28 februarie 1995*:

P.S. IOAN SELEJAN, Necesitatea cinstirii înaintașilor;

IOAN LĂCĂTUȘU, Valeriu Bidu - personalitate proeminentă a vieții culturale, politice și administrative a fostului județ Treiscaune din perioada interbelică;

Dr. OVIDIU ADRIAN ȘERBAN, Medicul Valeriu Bidu;

IOAN SOLOMON, Valeriu Bidu și activitatea ASTREI;

VASILE OLTEAN, Relațiile lui Valeriu Bidu cu cărturarul brașovean A.P. Bănuț;

ADRIAN CĂȘUNEAN VLAD, Valeriu Bidu - prefect al județului Treiscaune în perioada 1933 - 1937;

OCTAVIAN VASILESCU, Valeriu Bidu - fruntaș al Partidului Național Liberal;

Pr. GHEORGHE RĂȚULEA, Continuarea în spirit a activității prefectului Valeriu Bidu în raporturile actuale dintre biserică și stat.

-Masa rotundă *"Basarabia - memento istoric și contemporan"*, cu participarea lui IOAN UNGUREANU și ILIE TRAIAN, organizată de Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", Inspectoratul pentru Cultură a județului Covasna și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 28 martie 1995*.

-Dezbaterea *"Aspecte actuale ale păstrării identității culturale și religioase a românilor din comunitățile împușinate prin deznaționalizarea din Arcul Carpat"*, organizat de Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", Protopopiatul ortodox Sf. Gheorghe și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 30 martie 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Păstrarea identității naționale, culturale și religioase a românilor din județele Covasna și Harghita.

-Simpozionul *"Cinci decenii de la terminarea celui de-al doilea război mondial-moment de reflecție pentru statele Europei și ale lumii"*, organizat de Prefectura județului Covasna, Garnizoana militară Sf. Gheorghe și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 8 mai 1995*.

IOAN ONISCU, Situația politico-militară a României înainte și pe timpul celui de-al doilea război mondial;

IOAN LĂCĂTUȘU, Frământările de acum 50 de ani din județul Covasna, oglindite în documentele Bisericii Ortodoxe;

DAN BAICU, Unele aspecte privitoare la județul Trei-Scaune în preajma și după eliberarea sa de trupele române. Mărturii documentare;

NICOLAE MOLDOVAN, Amintiri de pe front - "Munții Tatra 1945".

-Simpozionul "Muzele mănăstirești - dovezi ale trecutului nostru creștin și românesc", organizat de Primăria orașului Toplița, Fundația cultural-creștină "dr. Miron Cristea" și Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, *Toplița, 30 mai 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Punctul în valoare a personalităților românești din sud-estul Transilvaniei în Muzeul Spiritualității Românești de la Catedrala Ortodoxă din Sf. Gheorghe.

-Simpozionul "Contribuția creștinismului la păstrarea și dezvoltarea valorilor naționale", organizat de Muzeul civilizației dacice și romane - Deva, Inspectoratul pentru Cultură al județului Hunedoara și Protopopiatul ortodox Deva, *Deva, 9-10 iunie 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Biserica strămoșească în viața comunităților românești din sud-estul Transilvaniei.

-Sesiunea științifică "Memoria arhivelor", organizată de Filiala Arhivelor Statului Harghita, *Miercurea Ciuc, 22 iunie 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Personalități românești din zona Harghitei.

-Sesiunea științifică "Lupta naționalităților din Imperiul Austro-Ungar pentru emanciparea și unitatea națională", organizat de Muzeul civilizației dacice și romane Deva, *Deva, 16-19 august 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Contribuția învățământului confesional la păstrarea identității naționale a românilor din sud-estul Transilvaniei.

-Simpozionul "55 de ani de la Diktatul de la Viena", organizat de Prefectura județului Covasna, Filiala Arhivelor Statului Covasna și Muzeul Spiritualității Românești, *Sf. Gheorghe, 29 august 1995*:

ADRIAN CĂȘUNEAN - VLAD, Datoria de a nu uita învățămintele istoriei;

NICOLAE N. CIACHIR, Contextul internațional în care a avut loc DIKTATUL de la Viena;

DAN VASILE BAICU, Documente locale privind evenimentele din perioada 1940 - 1944 din fostul județ Trei-Scaune;

VASILE LECHINȚAN, Crime de război colective comise în Secuime contra românilor în septembrie 1940;

IOAN LĂCĂTUȘU, Necesitatea reconcilierii cu trecutul și a bunei conviețuirii în localitățile județelor Covasna și Harghita.

-Simpozionul "România în vara anului 1940 sub impactul politicii de forță", organizat de Prefectura județului Harghita, Inspectoratul județean pentru cultură Harghita și Comenduirea Garnizoanei Miercurea Ciuc, *Miercurea Ciuc, 31 august 1995*:

IOAN LĂCĂTUȘU, Necesitatea luării măsurilor pentru eliminarea efectelor Diktatului de la Viena în localitățile județelor Covasna și Harghita.

-Sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului Spiritualității Românești, cu tema: "Românii din Sud-Estul Transilvaniei - istorie, cultură, civilizație -", organizată cu sprijinul Ministerului Culturii, Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Prefecturii județului Covasna, al Inspectoratului pentru Cultură a județului Covasna și Ligii cultural-creștine "Andrei Șaguna", *Sf. Gheorghe (Arcuș), 22-23 septembrie 1995*

GHEORGHE LAZAROVICI, Contribuții la istoria străveche a populațiilor din zona

Carpaților Răsăriteni;
 SZEKELY ZOLTAN, Sud-estul Transilvaniei sub stăpânire romană;
 DAN BODEA, Nevoia de universalitate la români, Creștinismul;
 IOANA CRISTACHE-PANAIT, Realitatea istorică românească în sud-estul Transilvaniei;
 IOAN LĂCĂTUȘU, Bibliografia românească referitoare la sud-estul Transilvaniei;
 MARIA COBIANU-BĂCANU, Dinamica conservării sau pierderii identității românești în județele Covasna și Harghita;
 TRAIAN ROTARIU, VASILE DÎNCU, HORVATH ISTVAN, Dimensiuni ale interculturalității în județul Covasna;
 GHEORGHE RĂȚULEA, Muzeul Spiritualității Românești din Sf. Gheorghe. Sensuri și semnificații;
 VIRGILIU Z. TEODORESCU, Intoleranța, generatorul zilelor de durere;
 MARIA PRAHOVEANU, Considerații istorice privind populația și așezările din zona Întorsurii Buzăului;
 ANA GRAMA, "Dinastii" românești în sate transilvane;
 AUREL MARC, Localități românești în scaunul CIUC în documentele secolului al XVIII-lea;
 VALERIA SOROȘTINEAN, Sate românești din sud-estul Transilvaniei în vremea mitropolitului Ioan Meșianu (documente arhivistice);
 ILIE ȘANDRU, Biserica mănăstirii Doamnei din Toplița - mărturie vie a continuității românești pe meleaguri harghitene;
 MARIANA MUCEA, Biserica românească din Scheii Brașovului în secolul al XVIII-lea;
 CONSTANTIN GANE, File din viața bisericii românești din zona Harghitei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX;
 IOAN BERCU, Brețcu - vatră de istorie și credință strămoșească;
 MIHAI BUCUR, Făgetel - încercare monografică;
 DUMITRU FURTUNĂ, Covasna - Voinești, leagăn de românism în arcu intracarpatic;
 ZOE MAXIM, Prototracii în Carpații Răsăriteni;
 VALERIU CAVRUC, Originea culturii "NOUA" în lumina cercetărilor din sud-estul Transilvaniei;
 VIORICA CRIȘAN, Tracii și dacii în Carpații Răsăriteni;
 DUMITRU GHERMAN, Teorii și documente ce atestă așezarea secuilor în Transilvania;
 BARTOK BOTOND, Biserica gotică târzie - Vârghiș II;
 IOSIF MORAR, Secuii și Transilvania în vremuri tulburi;
 IOAN RANCA, Răverberațiile răscoalei lui Horea în rândul locuitorilor din scaunele secuiești;
 IOAN OPREA, Din activitatea regimentelor grănicerești din Transilvania (1764-1851);
 VASILE T. CIUBĂNCAN, Evoluția demografică în județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune în perioada 1930-1941;
 TEODOR GROZEA, Aspecte din istoria zbuciumată a comunității românești din Aita Seacă;
 OVIDIU MUNTEANU, Despre problema școlii în comitatul Trei Scaune la sfârșitul

secolului al XX-lea;

DAN VASILE BAICU, Județul Trei Scaune în contextul restaurării administrației românești în Ardealul de Nord. Mărturii documentare;

ELENA MIHU, Cartea veche românească în ținuturile secuizate;

ALEXANDRU GAIȚĂ, Vechi tipărituri buzoiene pe meleaguri transilvane;

VASILE LECHINȚAN, Plângeri ale românilor din Scaunul Odorhei în secolul al XVIII-lea;

CONSTANTIN ITTU, Stema Mitropolitului ANDREI, Baron de Șaguna - element de inspirație pentru heraldica sibiană actuală;

IOANA BURLĂCU, CRISTINA DINU, Valoarea documentar-istorică a fondului arhivistic "Miron Cristea";

CONSTANTIN COSTEA, Pagini regăsite - Recenzia lucrării "Contribuții la istoria românilor din Giurgeul Ciucului" de Teodor Chindea;

NICOLAE VLEJA, Pagini de publicistică românească interbelică, revista învățătorilor din Trei Scaune "Era Nouă" (1932-1940);

IOACHIM LAZAR, Din corespondența lui Aron Densușianu cu Ioan Micu Moldovan privind înființarea ziarului "Orientul Latin" de la Brașov (1874);

EMIL BURLACU, Neiertător început al unui destin ce nu poate ierta (Drumurile de tinerețe ale lui Mihai Eminescu);

LUMINIȚA CORNEA, Un "scriitor uitat" pentru literatura română, dar un scriitor deosebit pentru cărturarii covășneni: Romulus Cioflec;

ILIE ȘANDRU, Noi elemente cu privire la originea est-transilvană a familiei lui David Creangă;

NICOLAE MOLDOVAN, Personalități de seamă ale vieții culturale științifice și politice românești, oaspeți ai stațiunii Vâlcele în secolele XIX-XX;

MARIANA BOBES, Personalități din istoria învățământului românesc în zona Întorsurii Buzăului;

CONSTANTIN I. ȘTAN, Octavian C. Tăslăuanu și corpul voluntarilor români din Rusia în anii primului război mondial;

NICOLAE BUCUR, Mențiuni istorico-onomastice privind numele Tăslăuanu;

MIHAI SOFRONIE, Date noi privind activitatea lui Octavian C. Tăslăuanu;

CONSTANTIN BRĂTESCU, Activitatea episcopului Miron Cristea între 1910-1918 pentru apărarea ființei neamului și făurirea României Mari.

EMILIA POPESCU, Iconari mureșeni din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea

-Simpozionul internațional "*Identitatea culturală a românilor*", organizat de Asociația culturală "ASTRA ROMÂNĂ" pentru Banat și Porțile de Fier și Universitatea Timișoara, Timișoara, 29 septembrie - 1 octombrie 1995:

IOAN LĂCĂTUȘU, Identitate și cultură la români din secuime (prezentarea lucrării cu același titlu).

-Sesiunea de comunicări "*Rolul societăților culturale neguvernamentale în contemporaneitate și în viitor*", în cadrul celei de a 91-a adunări generale ASTRA, Sibiu, 21-22 octombrie 1995:

IOAN SOLOMON, Aspecte generale și specifice în activitatea asociațiilor culturale în județul Covasna;

IOAN LĂCĂTUȘU, Societăți culturale românești din județul Covasna - trecut prezent și perspectivă.

-Simpozionul comemorativ "*130 de ani de la nașterea episcopului Justinian Teulescu*",

organizat de Prefectura județului Covasna, Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei - Muzeul Spiritualității Românești "Mitropolit Nicolae Colan" și Comitetul de inițiativă privind înființarea fundației "Justinian Teculescu":

DUMITRU FURTUNĂ, Covasna - Voinești - oază de românism în Arcul intracarpatic;

LUMINIȚA GRAURE - CORNEA, Personalitatea ierarhului-cărturar Justinian Teculescu între cărturarii din ținutul Covasnei;

IOAN LĂCĂTUȘU, Activitatea episcopului Justinian Teculescu în Basarabia;

pr. IOAN ILINCA, Reintroducerea asistenței religioase în Armata Română;

MATEI BASARAB, MIRCEA ZICE, ADRIAN CĂȘUNEAN VLAD, Legăturile episcopului Justinian Teculescu cu meleagurile covășnene.

-Simpozionul "160 de ani de la înființarea primei biblioteci publice la Brașov, 1835-1995", organizat de Biblioteca "G. Barițiu", Brașov, 17-18 noiembrie 1995:

IOAN LĂCĂTUȘU, Legăturile brașovenilor cu românii din ținutul Covasnei.

-Sesiunea de comunicări științifice "Etnografia românească în localitățile din Arcul Carpatic", organizat de Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", Inspectoratul pentru Cultură al județului Covasna, Comisia de Etnologie și Folclor a Academiei Române și Muzeul Spiritualității Românești, Sf. Gheorghe, 25 noiembrie 1995:

ALEXANDRU DOBRE, Primul document etno-folcloric românesc consemnat în scris în limba română;

GHEORGHE LAZAROVICI, Cercetări etno-arheologice româno-engleze în zonele înalte;

VALER POP, Defileul Mureșului - Străveche vatră etno-culturală românească;

ANA GRAMA, Instituții specializate în stocarea informațiilor în cercetarea interdisciplinară;

FELICIA DICULESCU, Repere etno-folclorice din județul Covasna prezente în arhiva Institutului de Etnografie și Folclor;

MARIA BÂTCA, Câteva observații asupra costumului popular românesc

CORNELIA GANGOLEA, Probele ale cercetării obiceiurilor și sărbătorilor la români;

FELICIA CĂRĂUȘ, Asociații culturale neguvernamentale în slujba cercetării zonale;

MIRCEA SFÂRLEA, Biserici de lemn din sec. al XVIII-lea în județele Covasna și Harghita;

DOINA DAVID, Carpații de Curbură - funcție economică și ax etnoistoric și etno cultural;

NICOLAE BUCUR, Flora în folclorul românesc din zona Harghitei;

NICOLAE ȘOANCĂ, Aspecte ale păstoritului în zona Brețcu-Covasna;

IULIU MUȘAT, NICOLAE MOLDOVAN, Colinde din Vâlcele - județul Covasna;

LUMINIȚA CORNEA, Dumitru Cioflec și culegerea sa de folclor din Araci;

NICOLAE MOLDOVAN, Repertoriul icoanelor neticlate din comunitățile românești ale județului Covasna;

IOAN LĂCĂTUȘU, Preocupări ale preoților și ierarhilor pentru culegerea și valorificarea folclorului românesc din sud-estul Transilvaniei.

-Simpozionul "Aspecte din istoricul învățământului românesc din județul Covasna", organizat de Liceul Teoretic "Mihai Viteazul" Sf. Gheorghe, Sf. Gheorghe, 8 decembrie 1995:

IOAN LĂCĂTUȘU, File din istoria învățământului primar în limba română în localitățile Arcului Carpatic.

II. EXPOZIȚII TEMPORARE

1994

- Sfântu Gheorghe în iconografia românească.
- Expoziția de icoane pe sticlă a preotului NICOLAE CĂLUGĂR din Odorheiul Secuiesc.
- Aspecte din istoria bisericească a românilor din sud-estul Transilvaniei.
- Monumente religioase ortodoxe din Episcopia Covasnei și Harghitei.
- 50 de ani de la eliberarea primului oraș din Transilvania de Nord, Sf. Gheorghe, de sub ocupația horthysto-fascistă.

1995

- dr. VALERIU BIDU - omul și făpta (cu ocazia centenarului nașterii medicului și omului de cultură, fost prefect al județului Treiscaune și președinte al Despărțământului ASTRA Tg. Secuiesc).
- Expoziție de icoane pe sticlă a pictorului MATEI SOFONEA din Făgăraș.
- Expoziție de sculptură în lemn și pictură pe sticlă. Lucrări de inspirație religioasă în creația unor artiști din județul Covasna (Gheorghe Smădu, Nicolae Moldovan, Gheorghe Avram, Iacob Borzos, Petre Găitan și Florin Opaț).
- Din noile achiziții ale Muzeului Spiritualității Românești.
- Biserica strămoșească în viața comunităților românești din arcu intracarpatic.

III. ALTE ACTIVITĂȚI

- Albumul "Patrimoniul bisericesc și cultural al Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei", împreună cu Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna" - multiplicat prin xerografiere, 1994;
- Filmul documentar "Monumente de artă bisericească din Eparhia Covasnei și Harghitei", împreună cu Liga cultural-creștină "Andrei Șaguna", 1994;
- Evocări istorice și manifestări prilejuite de împlinirea a 240 de ani de la zidirea actualei biserici ortodoxe din Tg. Secuiesc, 200 de ani de la ridicarea bisericii din Dobârlău, 180 de ani a bisericii ortodoxe din Zagon, 130 de ani a celei din Mărcuș și 100 de ani de la rezidirea bisericii ortodoxe din Dobolii de Jos;
- Concursuri pe teme de istorie națională și locală, cu participarea elevilor din școlile județului, organizate în colaborare cu Inspectoratul Școlar Județean - 7;
- Lansări și prezentări de cărți - 10;
- Articole de popularizare - 105;
- Conferințe de popularizare - 16;
- Interviuri la radio și televiziune - 12;
- Studii și articole în reviste de specialitate - 9.

MOMENTE DIN ISTORIA MUZEULUI DIN SF. GHEORGHE

Ioan Lăcătușu

De-a lungul celor peste 115 ani de existență, Muzeul din Sfântu Gheorghe, județul Covasna, a devenit una din cele mai de seamă instituții muzeale din Transilvania, impunându-se în peisajul științific al țării prin valoarea exponatelor sale și prin activitatea de cercetare desfășurată îndeosebi de László Ferenc, Csutak Vilmos și Székely Zoltán.

În momentele cruciale ale existenței sale, muzeul a avut conducători pe măsură și a beneficiat de atenția și sprijinul unor personalități marcante ale României. La câteva asemenea momente ne propunem să stăruim în continuare.

Aflat în cunoscuta stațiune balneară Vâlcele (situată la 10 km de Sf. Gheorghe), prințul moștenitor al Tronului României, Ferdinand de Hohenzolern, vizitează în 1912 Muzeul din Sf. Gheorghe, rămânând plăcut impresionat de bogăția și valoarea colecțiilor muzeale.

Peste patru ani, când trupele române au eliberat sud-estul Transilvaniei, Ferdinand, devenit între timp rege, a trimis pe unul din sfetnicii săi apropiați - Alexandru Tzigara Samurcaș - cu împuternicirea de a instala o gardă militară care să ocrotească colecțiile care începuseră a fi descoperite. După retragere trupelor române, guvernul maghiar a trimis pe căi diplomatice, suveranului român, o scrisoare de mulțumire, în care se exprimă recunoștința pentru salvarea patrimoniuului muzeal, scrisoare ce se păstrează în arhiva Muzeului din Sf. Gheorghe¹. După înființarea României Mari, regele Ferdinand, a vizitat din nou Muzeul din Sf. Gheorghe, la începutul lunii august 1920, de data aceasta în noul său sediu - clădire monumentală proiectată de arhitectul scriitor Koos Karoly, care deși fusese terminată în 1913, nu a putut fi amenajată pentru public, deoarece în timpul primului război mondial a funcționat ca spital militar.

În soluționarea multiplelor probleme și depășirea numeroaselor greutăți impuse de organizarea și amenajarea muzeului, în perioada ce a urmat încheierii primului război mondial, Muzeul din Sf. Gheorghe a fost nemijlocit și eficient sprijinit de Alexandru Tzigara Samurcaș. În memoriul adresat Tribunalului Județean Trei Scaune, aflat la dosarul de recunoaștere ca persoană juridică a instituției din august 1924, făcându-se referiri la acest sprijin se menționează: "Națiunea secuiască și muzeul mulțumește înaintea de toate d-lui inspector general al muzeelor Tzigara - Samurcaș care în timpurile cele mai critice a supravegheat asupra muzeului cu îngrijirea unui savant adânc și cu iubirea unui om de cultură europeană"². La rândul său, inspectorul general al muzeelor Al. Teigara Samurcaș, participând la manifestările organizate în 1929 cu ocazia semicentenarului muzeului, adresa cuvinte de laudă conducătorilor acestei instituții, care "îmbărbătați de înalta apreciere a colecțiilor lor, au știut de la început, să se adapteze vremurilor noi. Sfaturile ce li s-au dat cu prilejul inspecțiunilor au fost totdeauna urmate, iar subvențiile acordate, minime, din cauza numeroaselor instituții similare, ce trebuiau deopotrivă ajutate, punându-se colecțiile cât mai larg în serviciul vizitatorilor prin eticheta trilingus"³.

De o atenție cu totul deosebită și de un sprijin constant, de o mare valoare a beneficiat Muzeul din Sf. Gheorghe din partea lui Vasile Pârvan. Cunoscutul arheolog Ferenc László, care timp de un sfert de veac (1901-1925) a fost custode al muzeului, a efectuat între anii 1907-1913, cercetările arheologice, de la Ariușd, publicând renumitele sale descoperiri.

În situația grea de după primul război mondial, "nu numai reluarea săpăturilor îi părea lui László de nerealizat, dar - din lipsa unei reviste de specialitate - chiar și continuarea publicării, în condiții corespunzătoare, a descoperirilor din campaniile anterioare"⁴. Atât continuarea cât și publicarea rezultatelor acestora au fost posibile însă datorită intervențiilor lui Vasile Pârvan. S-a reușit astfel ca "din fondurile încă foarte modeste, puse la dispoziția cercetărilor arheologice din România, ... ministrul cultelor și artelor. Al. Lapedatu - care în vara anului 1924 a făcut o inspecție oficială la Muzeul din Sf. Gheorghe - să repartizeze suma de 50.000 lei pentru săpăturile din anul 1925"⁵.

Atunci, când Vasile Pârvan a început să pregătească editarea revistei "Dacia", a solicitat și colaborarea cu Ferenc László la realizarea primului volum.

În scrisoarea de condoleanță adresată din București la 20 septembrie 1925 de Vasile Pârvan, secretar general al Academiei Române și director al Muzeului Național din București, se arată: "Cu adâncă durere de rău de abia astăzi, Duminică, am luat cunoștință de pierderea ireparabilă a eminentului profesor și arheolog care a fost prea stimatul nostru colaborator Dr. Francisc László. Chiar alaltăieri, când László nu mai era printre noi, eu am făcut elogiul operei sale în Academia Română ... Din partea noastră, - ținea să precizeze marele savant V. Pârvan - noi vom publica studiul ce mult regretatul ni-l trimisese pentru revista Dacia, despre vasele de la Ariușd, la loc de onoare, dar vom scrie și necrologul pe care defunctul l-a meritat prin frumoasa sa activitate pe terenul arheologiei preistorice și-i va păstra o amintire neștearsă"⁶.

De fapt, participarea la circuitul vieții culturale și științifice a României interbelice caracterizează întreaga activitate a Muzeului din Sf. Gheorghe. Instituția se bucura de o bine-meritată apreciere din parte publicului larg și a specialiștilor.

Vizitând muzeul, Grigore Antipa consemnează: "Aici am găsit un foarte bogat material asupra etnografiei secuilor - care tocmai dovedește o mare asemănare și deci o veche comunitate de viață cu românii - și o serie de cercetări arheologice de primă ordine"⁷.

Începând cu 1 iulie 1949, muzeul a devenit instituție de stat. Prin grija organelor tutelare, muzeul a primit fonduri însemnate pentru reparații capitale, iar în 1979, cu ocazia sărbătoririi centenarului, a fost construit - din fondurile centralizate ale statului - un nou corp de clădire, cu respectarea arhitecturii originale. Continuând tradiția înaintașilor, valorosul arheolog și istoric dr. Székely Zoltán, aflat la conducerea muzeului aproape o jumătate de veac (1945-1990), a întreprins numeroase cercetări arheologice prin extinderea temelor și problematicei cercetărilor, de la neolitic la secolele V-VI și VII-X și evidențierea unor importante aspecte ale populației băștinașe din așezările sud-estului Transilvaniei. Referindu-se la această activitate, academicianul Ion Nestor, în 1969, regreta că nu putea fi prezent la sărbătorirea a 90 de ani de existență a Muzeului din Sf. Gheorghe și ruga să fie "socotit totuși prezent cu cât nu numai fac parte din școala arheologică creată de Vasile Pârvan a cărui colaborare cu fostul director al Muzeului din Sf. Gheorghe și inițiator al săpăturilor de la Ariușd, László Ferenc, reprezintă una din cele mai importante momente din istoria arheologiei românești, dar mi-a fost deasupra hărăzit să reiau eu însumi această prețioasă tradiție și să stabilesc de un număr apreciabil de ani o strânsă colaborare cu actualul director al acestui muzeu. Valorosul arheolog și istoric - și prieten - dr. Székely Zoltán"⁸. Cu aceeași ocazie prof. dr. doc. M. Petrescu-Dâmbovița, din partea Filialei Iași a Academiei și Institutului de Istorie și Arheologie "A.D. Xenopol" din marele centru universitar ieșean, aprecia în termeni elogioși "rezultatele cercetărilor arheologice obținute în ultimii douzeci de ani de către prietenul și colegul nostru Székely Zoltán, privitoare la istoria veche a acestei regiuni, din neolitic și până în perioada prefeudală inclusiv"⁹.

Bineînțeles că, la fel ca și celelalte instituții de profil din țară, și Muzeul din Sf. Gheorghe a organizat expoziții privind "epoca de aur" și a fost supus unor ingerințe politice în activitatea sa științifică. Dar care justifică toate acestea evoluția Muzeului din Sf. Gheorghe după decembrie 1989?

Preocuparea pentru reînnoirea unor tradiții, revenirea la denumirea pe care instituția a purtat-o între anii 1882-1949 - Muzeul Național Secuiesc - perioadă în care funcționarea instituției nu a fost susținută de la bugetul statului, nu pot justifica atitudinea de indiferență față de interesele și aspirațiile firești ale populației românești din județ. Strădaniile pentru punerea în valoare a istoriei și culturii a 75% din populația județului nu trebuie să se facă în dauna și cu lezarea demnității celorlalți locuitori ai săi și în fond a tuturor românilor. De fapt nu numai istoria, cultura, civilizația și tradițiile populației maghiare (secuiești) din județul Covasna au fost afectate în regimul trecut, ci și ale românilor din această parte de țară. Poate că mai mult ca în alte județe, unele aspecte de fond ale evoluției comunităților românești din sud-estul Transilvaniei, considerate probleme "gingașe", au fost tratate cu "discreție" sau pur și simplu nu au făcut obiectul cercetărilor științifice. În susținerea acestei afirmații există nenumărate argumente.

Să amintim doar numeroasele lucrări și studii apărute la editura "Kriterion" și în publicațiile științifice și culturale din țară, având ca tematică cele mai diverse aspecte ale populației secuiești și maghiare din sud-estul Transilvaniei și numărul extrem de redus al celor referitoare la românii din "Secuime".

În județ au funcționat înainte de 1989, Muzeul breslelor din Tg. Secuiesc, cel sătesc din Cernat, casa memorială Benedek Elek din Bățanii Mici, dar nici o unitate muzeală în cunoscutele zone etnografice românești din localitățile situate în curbura interioară a Carpaților și depresiunea "Buzăului Ardelean" (de la Brețcu și Covasna până la Întorsura Buzăului) sau dedicată vreuneia dintre personalitățile românești locale.

Într-o zonă atât de bogată în vestigii preistorice, dacice, romane și medievale și în care comunitățile românești au avut nu de puține ori o evoluție sinuoasă, sunt necesare - odată cu continuarea cercetărilor arheologice - efectuarea de noi cercetări istorice, etnografice, filologice, demografice, sociologice ș.a. Savantul clujan Ion I. Russu, în cunoscuta sa lucrare "Românii și Secuii", tratează un program al cercetărilor viitoare din sud-estul Transilvaniei care să ofere "adevărată istorie a așezărilor și a populației din zonă", pledând în acest sens pentru "o amplă cercetare monografică, ce să fie precedată de alte anchete amănunțite locale. Pentru realizarea obiectivelor enunțate se recomandă cercetarea pe localități a informațiilor mai vechi documentare și statistice, a indicațiilor din sematisme bisericești, a cărților vechi și a manuscriselor, a bisericilor, clopotnițelor, porților, caselor, cimitirelor, a antroponimiei și toponimiei (pe baza urbariilor, conscripțiilor, statutelor și protocoalelor sătești, matricolelor, corespondenței, epitafelor, literaturii, presei), a cuvintelor, expresiilor, formulelor, calcurilor locale, a obiceiurilor, practicilor, portului"¹⁰.

Un program de cercetare trebuie să cuprindă studii și lucrări despre biserica ortodoxă și greco-catolică din județ, despre școlile confesionale românești, asociațiile culturale și obștești, presa românească, etnografia și folclorul specifici zonei, meșteșugurile și oierii din localitățile Arcului Carpat, personalitățile românești de aici. Sunt necesare, de asemenea organizarea unor expoziții permanente referitoare la românii din județ.

Este de la sine înțeles că toate acestea, cât și celelalte priorități ce stau în fața instituțiilor de profil din țară, nu se pot realiza numai de către actualul obiectiv al autodeclaratului "Muzeul Național Secuiesc" ci și de organele locale și județene și în primul rând de către Ministerul Culturii.

Deoarece perpetuarea actualei stări de lucruri confuză și generatoare de neîncredere și suspiciuni, dăunează atât românilor cât și secuilor și maghiarilor, este timpul ca înțelpciunea să ne însoțească gândul și fapta de astăzi, spre pilda urmașilor.

NOTE

1. Moldovan Nicolae, *Monografia comunei Vâlcele*, Sf. Gheorghe, 1990, manuscris, p. 50.
2. F. A. S. Covasna - *Fond nr. 47* - Tribunalul Județului Trei Scaune, dos. nr. 120/1924, p. 42.
3. Al. Tzigara Samurcaș - "*Emlékk Könyv 1929*", p. 34, - în A. László, *Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923-1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan. Studii și comunicări*, Sf. Gheorghe, 1973, p.184.
4. A. László, *Op. cit.*, p. 179.
5. *Ibidem*, p. 186.
6. A. László, *Scrisoarea de condoleanță a lui Vasile Pârvan la moartea lui Ferenc László*, în *Aluta*, 1970, p. 264.
7. Dr. Székely Zoltán, *Cuvântare la sărbători-ea a celei de a 90-a aniversare a Muzeului din Sf. Gheorghe*, în *Aluta*, 1970, p. 23.
8. Ion Nestor, *Scrisoarea adresată Muzeului din Sf. Gheorghe cu ocazia sărbătoririi a 90 de ani de existență*, în *Aluta*, 1970, p. 21.
9. M. Petrescu Dâmbovița, *Scrisoare adresată Muzeului din Sf. Gheorghe cu ocazia sărbătoririi a 90 de ani de existență*, în *Aluta*, 1970, p. 25.
10. Ladislau Gyémánt, *Cuvânt înainte*, în Ion I. Russu "*Românii și secuiri*", București, 1990, p. 13-14.

MOMENTS FROM THE HISTORY OF THE MUSEUM OF SF. GHEORGHE (Summary)

Along the 115 years of existence, The Museum of Sf. Gheorghe Covasna county has become one of the most outstanding and valuable institution from Transylvania.

In its most important moments of existence, the museum had builders, who enjoyed fame and prestige (Laszlo Ferenc, Csutak Vilmos, Szekely Zoltan) and was supported by such personalities as king Ferdinand, Alexandru Tzigara Samurcaș, Vasile Pârvan, Ion Nestor etc.

After December 1989, it was reorganized by the Local decisions, which turned the county museum into "The Szekler National Muscum".

It is anyway necessary to adapt this museum to the requirements of the time and to find the adequate structures which will allow the research, the preserving, restoring and revaluation of the entire cultural patrimony of Covasna county, not only of an ethny who lived in an area characterized by ethnic and confessional pluralism.

ANGVSTIA - ÎNTRE DEZIDERATE ȘI REALITĂȚI (POSTFAȚĂ)

Iustinian Petrescu

Nepăsarea guvernaților din perioada interbelică - prinși ca și astăzi în anihilante dispute politice - prelungită într-un internaționalism demolator în timpul dictaturii comuniste, au concurat la continuarea procesului de deznaționalizare a românilor autohtoni din ținuturile Covasna-Harghita. Spiritul intolerant al secuilor și ungurilor, care a mers până la suprimarea fizică a românilor în perioada Dictatului de la Viena, a măcinat comunitățile în tot ce aveau mai de preț: biserică, școală, tradiții. Am spus *continuare*, căci înainte de Marea Unire, legi diabolice ce amintesc de întunecimea Evului Mediu, ieșite din cancelariile budapestane, au uzurpat, după 1867, puținele drepturi ale populației românești autohtone și majoritară din Transilvania. Iată câteva exemple privind dinamica populației: Ozun-jud. Covasna, 5.888 locuitori români (în 1905) și 266 locuitori români (în 1992); Măgheruș - jud. Harghita, 1.111 locuitori români (în 1871) și 8 locuitori români (în 1992), Merești - jud. Harghita, 414 locuitori români (în 1868) și 1 locuitor român (în 1992) ș.a.m.d. Ultimele barbarii le-am trăit în perioada imediat următoare după evenimentele din decembrie '89, când români nevinovați au fost alungați din cele două județe, iar unii au fost omorâți bestial - și toate aceste atrocități sub patronajul tacit al unor reprezentanți aparținând autorităților locale și centrale. Redăm câteva spicuie din cartea lui Z. Dragoș: "*Mărturii tragice*", Edit. RAI, București 1995, p. 63: "La 5 mai 1990 plecaseră din Odorhei 167 de români, la care se mai adaugă peste 200 de elevi de la liceul din municipiu. În diverse localități, ca Tg. Secuiesc, Ozun, Baraolt s-au organizat bande de tineri secui și maghiari, care tulburau ordinea și liniștea publică, amenințând cetățenii români și dându-se la acte de vandalism... La Combinatul de prelucrare a lemnului din Sf. Gheorghe sute de români au fost nevoiți să plece în alte județe, spunându-li-se că nu mai au de lucru. Bineînțeles, ca și în alte cazuri, au fost obligați să semneze hîrtii prin care afirmau că pleacă în urma inițiativei personale. La un moment dat plecaseră din Harghita 543 de persoane, din care 444 datorită presiunilor la care fuseseră supuse. Printre acestea se aflau: 156 profesori, 5 juriști, 4 preoți, 20 ingineri, 8 economiști, 54 cadre MI, 10 cadre MAN, 52 muncitori. La aceeași dată plecaseră din Covasna 911 persoane, dintre care 760 datorită presiunilor. Printre acestea erau: 258 profesori, 17 actori, 8 juriști, 89 ingineri, 10 economiști, 68 cadre MI, 49 cadre MAN".

În aceste condiții era de așteptat ca tot ce înseamnă școală și cultură românească să ajungă în suferință. De aceea ne-am propus să sprijinim înființarea Muzeului Spiritualității Românești și Secția de Istorie a Carpaților Răsăriteni (Sf. Gheorghe), preluând o parte din efortul tipăririi anuarului ANGVSTIA. Se cuvin mulțumiri Uniunii Culturale Vatra Românească - Cluj și Asociației Culturale Dacia - România (Cluj-Napoca) pentru sprijinul oferit. Sperăm să reușim în această inițiativă, făcându-ne datoria față de spiritualitatea românească din ținuturile Covasna - Harghita, la care aparțin personalități de primă mărime din panteonul culturii naționale.

Pe de altă parte, gestul cultural la care ne facem și noi părtași, îl dorim concertat în atitudinea generală a concetățenilor noștri din diverse județe ale țării, care solidari și responsabili, urmăresc cu îngrijorare subminarea frauduloasă a autorității statului românesc în cele două județe - proces regizat de unii lideri politici udcmeriști, iresponsabili și străini de spiritul cooperant european.

Suntem conștienți că o reală conciliere poate surveni numai printr-un tratament de stimă reciprocă, de respectare a valorilor seculare a celor două ctnii, sortite să trăiască în același spațiu geografic și - dorim noi - într-o comunitate culturală, economică și politică demnă de sfârșitul de mileniu pe care-l traversăm. Să dăm, deci, cu toții dovadă de înțelepciune, toleranță și încredere; - numai împreună vom putea culege roadele unei reale democrații într-o Românie a Europei unite.

ANGVISTIA - BETWEEN DESIRES AND REALITY (POSTFACE)

(Abstract)

The author notices the lack of concern of the former and actual authorities for the cultural destiny of the Romanians of the counties Covasna and Harghita. To this is the brutal intolerance of the Secui and Hungarians (who are in majority in this region), who after December '89 have decided suppressing some Romanian schools and other institutions (schools, museums, etc.) from the counties Covasna and Harghita. In this context comes the need of a particular intercession for supporting the year book ANGVISTIA - in which is intended the publishing of some materials relating to Romanian spirituality from the mentioned area. The author expresses his hope that the two ethnic groups (Romanian and Secui - Hungarian), by mutual understanding and tolerance, can give their help in bringing about a cultural, economical and political system worthy of the historical period we are living, at this millennium end. Only together, by mutual respect, will we be able to gather the fruits of a real democracy, in a Romania of the united Europe.

RECENZII - BOOK REVIEWS

IOANA CRISTACHE - PANAIT, *ARHITECTURA
DE LEMN DIN TRANSILVANIA*,
Editura Museion, București, 1993

Volumul (distins cu premiul "George Oprescu" al Academiei Române pe anul 1995) înmănușiază un număr de 208 pagini care conțin peste 100 de desene și 32 de file cu 66 de fotografii alb-negru (la sfârșitul volumului).

Lucrarea prezintă arhitectura de lemn din județele Alba (46 de localități), Mureș (41 localități) și Harghita (37 de localități). Valoroasa lucrare reprezintă continuarea unor preocupări mai vechi, pe aceeași problematică și arie geografică, finalizate printre altele în monografia "Biserici de lemn, monumente istorice în Episcopia Alba Iulia, mărturii de continuitate și credință strămoșească", Alba Iulia 1981 și studiul "Alte mărturii ale originii etnice românești a așezărilor din sud-estul Transilvaniei", din cuprinsul lucrării lui Ion I. Russu "Românii și secuii", București 1990.

Cercetarea de teren și bogata bibliografie i-a permis autoarei, o reputată specialistă în materie, să prezinte numeroase obiective - biserici; case reprezentând toate tipurile știute și anexele gospodărești aferente - toate tezurizând "Mărturii de o excepțională valoare a milenarei culturi materiale și spirituale autohtone".

Pentru localitățile din sud-estul Transilvaniei, casele și anexele gospodărești, în afara valorii lor arhitecturale, constituie în același timp documente istorice ale originii etnice a autohtonilor, "iar bisericile mărturii ale legăturilor permanente cu frații întru credință și neam de peste Carpați".

Valoarea de document istoric a casei din zona secuizată, relevată de mult de Nicolae Iorga (care remarcase analogia casei secuiești cu a celei românești) și aprofundată în studiile lui Sabin Opreanu și Simion Mehedinți, capătă noi și convingătoare dimensiuni în volumul Ioanei Cristache-Panait.

Lucrarea se înscrie în contextul mai larg al reluării studiilor interdisciplinare referitoare la istoria românilor din sud-estul Transilvaniei prin abordarea aspectelor privind toponimia zonei, antroponimele românești, interferențele din domeniul etnografiei și folclorului și a mutațiilor demografice și socio-culturale, fiind indispensabilă cunoașterii, istoriei reale a localităților din arcul carpatic.

În perspectiva elaborării unei cuprinzătoare lucrări monografice a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, extinderea studiului și asupra arhitecturii de lemn laice și biserești din județul Covasna, reprezintă un demers de mare actualitate și oportunitate pe care suntem convinși că Ioana Cristache-Panait îl va întreprinde cât de curând.

Marian Comșa

IOAN RANCA, *ROMÂNII DIN SCAUNELE SECUIEȘTI ÎN
ANTROPONIMELE DIN CONSCRIPTII, I, SCAUNUL MUREȘ, 1699-1821,*
Cluj-Napoca, 1995

Pentru cercetătorul vieții istorice românești din scaunul Mureș de odinioară, o lucrare - recent apărută - a unui arhivist de o viață, dr. Ioan Ranca din Târgu Mureș (*Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții I. Scaunul Mureș, 1699-1821, Cluj-Napoca, 1995*), deschide, iată, o perspectivă extraordinară de bogată și coerentă asupra surselor istorice care au marcat prezența românilor în această unitate administrativ teritorială a Transilvaniei epocii cercetate și, oferă, cu acuratețe și seriozitate științifică, dar și sub o formă atractivă și limpede, datele principale despre numărul, confesiunea, viața cultural-religioasă și școlară, precum și numele capilor de familie români pe fiecare localitate în parte.

Rezultatul acestui demers inedit al autorului - făcut, după cum ne mărturisește în *Cuvânt înainte*, la sugestia marelui și regretatului I. I. Russu - este de-a dreptul impunător, constituind-se deja într-o lucrare de referință, într-un instrument valoros de cercetare istorică. Intuim însă uriașa muncă de cercetare a autorului, pasiunea extraordinară cu care a pornit la drum, sublima întâlnire în planul "nemuritoarei științe" cu adevărul istoric național.

Prin ce se impune deci această lucrare în istoriografia românească? Problema studierii istoriei românilor din secuime își așteaptă de multă vreme cercetătorii. Istoria națională trebuie cunoscută în integralitatea ei, sub toate aspectele și pe toată întinderea spațiului locuit de români. Ideologii totalitariste au impus restricții unei cercetări începute în mod strălucit în perioada interbelică. Soarta manuscrisului lucrării lui I. I. Russu, *Românii și Secuii*, terminată încă din 1965 și apărută sub lumina tiparului abia în 1990, este semnificativă. Dr. I. Ranca se impune astfel pe tărâmul acestei cercetări, de astă dată printr-o lucrare de mare amploare și importanță, atât de necesară și așteptată. Stilul lucrării este oarecum asemănător celui consacrat de Coriolan Suciuc în valorosul *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, dar aici nu se urmărește evoluția denumirii localității, ci prezența și atestarea documentară a românilor în diferite trepte istorice, pe perioada 1699-1821. De altfel și la Coriolan Suciuc prezența și atestarea documentară a românilor este semnalată în chiar denumirile localității sau în menționarea cnezilor, a românilor din cele mai vechi timpuri. Scaunul Mureș are astfel un valoros "Dicționar istoric" al antroponimelor românești, dar și al numărului românilor, al confesiunii lor, oglindite în diferite conscripții și alte surse documentare și bibliografice, din perioada propusă.

În "Introducere" autorul face o incursiune în istoricul scaunelor secuiești, a vieții românilor în aceste unități administrativ-teritoriale istorice, o prezentare a organizării scaunale cu instituțiile și dregătorii ei, a structurilor sociale din epoca cercetată și a surselor de antroponimie istorică. Lucrarea este deci deosebit de valoroasă și prin acest studiu, care ne introduce în viața istorică reală din aceste scaune, cu trimeri la "arhivele vremii", la marile evenimente și etape istorice: răscoala din 1514, Tripartitul, Approbatele, mișcarea lui Sofronie, Horea, epoca lui Iosif al II-lea, Supplexul etc.

Din sursele mai importante ale lucrării menționăm documentele din 1699 privind românii ortodocși din scaunul Mureș, conscripțiile fiscale din 1722, 1777, 1819, conscripțiile confesionale greco-catolice din 1733 (a lui Inocențiu Micu Klein), 1750 (a lui Petru Pavel Aron) și ortodoxă din 1805, conscripția românilor din 1762 (ordonată de generalul Buccow), conscripția urbarială din 1819-1820 etc. Din păcate, conscripția din 1614, deși este

citată din surse edite, care nu au analizat aspectul ei etnic, este prezentată doar din perspectiva structurii sociale, documentul, păstrat la Arhivele Naționale - Filiala județeană Cluj - relevă însă o importantă prezență românească în scaunul Mureș, unde am identificat peste 155 de nume de familie Olah (românul), nume de capi de familie menționați ca români și numeroase alte antroponime românești: *Njegre, Roman, Dusa, Dan, Vonchia, Sorban, Kosta, Bokor* etc. Firește că o nouă ediție a lucrării va cuprinde și această valoroasă sursă istorică, mutând astfel mai jos în timp aria de cuprindere a atestării românilor din scaunul Mureș. De fapt anul 1699, menționat în titlu ca an de început al cuprinderii lucrării despre românii din scaunul Mureș, nu este tocmai bine ales, de vreme ce, pentru Bărdești, de exemplu, autorul redă conscripția de la 1648 cu numeroase antroponime românești.

Tot astfel, în secolul al XVI-lea, în Bandu de Câmpie (și în jur) aveau moșii nobilii români Draculea (Ladislau Drakulya din 1549 este pomenit de autor în Introducere, la pag. XXXI), care nu apar din păcate menționați în cronologie la localitatea respectivă.

Remarcabile sunt însă acuratețea și bogăția informațiilor lor despre românii din scaunul Mureș, după conscripțiile din perioada 1699-1821, care se constituie în veritabile micromonografii pentru cele 128 de localități prezentate. Valoroasă atât pentru istoria demografică și propriu-zisă, cât și pentru antroponimie, lucrarea se încheie cu tabele, ilustrații (facsimile ale unor documente din 1783, vechi biserici de lemn din fostul scaun Mureș), un glosar de arhaisme și termeni tehnici, o bibliografie abreviată, un sumar în limba engleză și un deosebit de bogat indice antroponimic și toponimic.

P.S. O observație asupra traducerii unor termeni tehnici: în loc de “domnul terestru”, cum apare uncori, ar fi fost mai exact, desigur, să se reia peste tot termenul *de stăpân de pământ / de moșie*; în loc de “iobagul posterității lui...” - *iobagul urmașilor lui*; în loc de “extranei” - *străini*; în loc de “vag” - *instabil*; în loc de “curie” - *curte*; în loc de “pixidari” - *pușcași*; în loc de “imposesionați” - *fără moșie*.

Vasile Lechințan

PETRE ȚURLEA, *FALȘI MARTIRI MAGHIARI PE PĂMÂNTUL ROMÂNESC*, Editura Bravo Press, București, 1996

Cartea cu acest titlu, elaborată de profesorul PETRE ȚURLEA și apărută la Bravo Press, București 1996 (235 pag.) este, în parte, o culegere de documente privind monumente existente pe teritoriul României și care sfidează adevărul istoric, înjosind demnitatea poporului nostru (niște "*monumente non grata*", cum le numește autorul).

DI. Petre Țurlea precizează: "Cartea de față se vrea doar o punere în temă asupra unei probleme creată de forțele revizioniste maghiare, și care, în ultimii ani tinde să atragă atenția unor cercuri internaționale. Ceea ce s-a prezentat reprezintă doar o exemplificare a felului în care se acționează. În ansamblu, monumentele ce pot intra în categoria celor non grata pe pământul românesc sunt foarte multe. Mesajul pe care îl transmit - îndemnul la luptă pentru refacerea Ungariei Mari - este prezentat în forme foarte diversificate; doar cea mai directă formă de transmitere a acestui mesaj este constituită din monumentele glorificând niște falși martiri maghiari, cel mai adesea asasini ai unor români..."

Și autorul continuă, arătând că în zilele noastre "se amplasează, tot mai des, plăci comemorative pentru diverși intelectuali maghiari - unii de o valoare îndoieală sau chiar inexistentă, având un singur "merit" originea etnică maghiară. Inventarea de personalități este o manie mai veche a ungarilor, care dorind să demonstreze ideea că ar fi un popor de cultură mult mai înaltă decât popoarele vecine, au ajuns să îi proclame personalități și pe unii căroara anonimatul le este singura postură normală..."

P. Țurlea conchide: "românii și maghiarii pot trăi în pace împreună, că cei ce ațîță spiritele sunt doar o parte din maghiarii din România; marea majoritate a populației de origine maghiară se simt bine în cadrul Statului român, unde are toate drepturile pe care le au și ceilalți cetățeni... Mulți români trăiesc în iluzia raportului de forțe bilateral român-ungar, care ar fi favorabil celor dintâi pentru că ei sunt mai numeroși. Această iluzie este chiar cultivată intens de diverse organizații internaționale aflate în slujba Budapestei. Paralel, organizații românești cu tentă declarată social-culturală, în realitate vizînd politicul cu preponderență - formate din elitiști ce strîmbă din nas în fața valorilor și intereselor naționale - cazul cel mai elocvent fiind GDS - și-au făcut un punct de glorie din lupta pentru a demonstra lipsa oricărui pericol dinspre Ungaria... Fără a dramatiza situația, reacția adecvată este aceea a răspunsului calm, a prezentării sobre a realității românești, de către instituții serioase, credibile..."

I. P.

GELU NEAMȚU, *REVOLUȚIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA (1848-1849)*, EDITURA CARPATICĂ, Cluj-Napoca, 1996

Istoricul clujean Gelu Neamțu - autorul cărții recenzate - lucrează de multă vreme într-un colectiv care a dat la iveală cinci volume din corpul de izvoare *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, seria *Transilvania*. În această situație i-a trecut prin mână un imens material documentar care este fructificat într-o lucrare de sinteză privitoare la revoluția de la 1848 din Transilvania, unul dintre momentele cele mai spectaculoase ale afirmării românești pe plan național și internațional. Cartea pe care o prezentăm (200 pag.), a apărut de curând (iulie 1996), la Editura Carpatica din Cluj-Napoca și constituie o continuare a excelentului demers mai vechi al profesorului Silviu Dragomir de a lumina cât mai exact cu putință această complexă și pilduitoare izbucnire de energie românească.

Gelu Neamțu își concentrează atenția asupra unor aspecte mai puțin relevate până acum, cum ar fi programul cu adevărat european al revoluției românești, cele două adunări de la Blaj care au marcat punctul de vedere românesc asupra revoluției, prin chiar cuvintele lui S. Bămuțiu care a afirmat că nu poate exista libertate socială fără libertate națională. Autorul pune alături cele două programe, ale revoluției maghiare și ale revoluției române, conchizând că prevederile cuprinse de programul românesc au fost cu mult mai înaintate. Anexarea părților de vest ale Transilvaniei la Ungaria, cât și ideea sub care s-a mărșăluit la Cluj "Uniune sau moarte!" au dus la separarea celor două revoluții, prin incapacitatea revoluționarilor unguri de a înțelege dorința de emancipare românească. A urmat măcelul de la Mihalt și dezlănțuirea terorii împotriva românilor, căreia i-au căzut victime nevinovate mulți săteni (bărbați, femei și copii). În afara câmpului de luptă au fost omorâți 4.449 de români și numai 165 de maghiari, numărul total al victimelor românești ale revoluției ridicându-se la 40.000. Foarte documentată este partea a II-a a cărții, privind evenimentele de după constituirea Comitetului permanent de la Sibiu, a luptelor purtate de lăncu de după a 3-a adunare de la Blaj, declanșarea războiului civil și nenumăratele atrocități suferite de satele românești. Pe baza unor documente noi sunt prezentate cu lux de amănunte toate aceste confruntări, numeroasele silnicii și atrocități, aduse pentru prima oară în discuție cu documente autentice și de mare relevanță.

Expunerea atrăgătoare, cursivă, recomandă cartea de față ca pe o contribuție de seamă la lămurirea unuia dintre momentele de înălțare spirituală ale neamului, când s-a pus cu tărie problema unității naționale și a realizării Dacoromâniei.

Mircea Popa

**VASILE LECHINȚAN, ȚARA SILVANIEI,
EDITURA CARPATICA, Cluj-Napoca, 1996**

Editura Carpatica (Cluj-Napoca, 1996) a luat inițiativa publicării unei culegeri de articole semnate de reprezentanți iluștri ai culturii sălăjene, editată de V. LECHINȚAN sub titlul Țara Silvaniei (136 pag.). Între colaboratorii pe diferite teme menționăm pe prof. univ. Pompei Cocean, prof. univ. Ioan Pușcaș, prof. Aurelia Petrule ș.a.

Dintre cele peste 30 de capitole ale cărții reținem câteva mai sugestive: Porollisum - cea mai puternică cetate militară a Daciei Porolissensis, N-avem voie să uităm!, Mănăstiri sălăjene, Gânduri la o icoană a Țării Silvaniei, Ajutoare pentru românii răniți în Războiul de Independență (1877), Astra sălăjeană invită pe Vasile Alecsandri la Adunarea Generală de la Șimleu (1878), Testamentul lui Bărnuțiu, Avram Iancu și Simion Bărnuțiu, Datinele poporului român etc.

Încheiem succinta prezentare cu câteva gânduri din *Postfașa* cărții: “prin Țara Silvaniei ni se restituie personalități și evenimente tăvălugite sub zodii neprielnice de istorie. Puține ținuturi transilvane au fost vămuite de evenimente smintite și pustiitoare ca Sălajul. Când frinți, când hărțuiți, sălăjenii au rămas peste vremuri oameni vrednici, destoinici și doritori de zidire liniștită. În veșnicia acestui pământ au văzut lumina bărbați iluștri, creatori de istorie și cultură națională: Simion Bărnuțiu, George Pop de Băsești, Iuliu Maniu, Corneliu Coposu ș.a. Acești Aștri ai Neamului Românesc își trag lumina din clocotul vetrelor silvane, cu matricea lor specifică, dar încheată în unitatea străveche a spațiului românesc dintre Nistru și Tisa, din Maramureșul istoric către Dunăre și Marea cea mare.

Avem convingerea că truda de editor a d-lui Vasile Lechințan va fi răsplătită de bucuria cititorului de a avea în mână o carte de autentică valoare și reușită restituire culturală”.

Iustinian Petrescu

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE - ABRÉVATIONS

- ACMIT - Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj, I (1926-1928), II (1929), III (1930-1931), IV (1932-1938).
- ActaArhSz. - Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
- ActaMN - Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca I (1964) și urm.
- ActaMP - Acta Musei Porolissensis, Zalău, I (1977) și urm.
- Adriatica - Adriatica Prehistorica, Zagreb.
- AIM - Arheologičeskie issledovanja v Moldavii, Chișinău.
- AJA - American Journal of Archaeology, New York, I (1885) și urm.
- Alba Regia - Alba Regia, Az István Király Múzeum Közleményei. Székesfehérvár, I (1960) și urm.
- Aluta - Aluta. Studii și comunicări, Sfântu Gheorghe, I (1969) și urm.
- Apulum - Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia, I (1939-1942), II (1943-1945), III (1947-1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis, Apulensis, 1961), V (1965) și urm.
- ArchJug - Archeologia Yugoslavica, Beograd, I (1954) și urm.
- ASGE - Arheologičeski Sbornik Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad.
- ATTI - Atti del II CISPP, Florența, 1965.
- Banatica - Banatica, Muzeul Județean Caraș-Severin, Reșița, I (1971) și urm.
- BMN - Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
- BSNR - Buletinul Societății Numismatice Român, București, I (1904) - XXXVI (1942).
- Carpica - Carpica. Muzeul de Istorie și Artă "Iulian Antonescu", Bacău, I (1968) și urm.
- CISPP - Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques.
- CN - Cercetări Numismatice, București.
- CSC - Culegere de studii și cercetări. Muzeul Regional Brașov, Brașov, I (1967), în continuare vezi Cumidava.
- Crisia - Crisia, Culegere de materiale și studii, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, I (1971) și urm.
- Cumidava - Cumidava. Culegere de studii și cercetări. Muzeul județean Brașov, Brașov, I (1967) și urm.
- Dacia - Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) - XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I (1957) și urm.
- Dolg - Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Éremés Régisegtárából, Kolozvár (Cluj), I (1910) - X (1916) (=DolgCluj).
- EMKE - EMKE uti Kalauz, Budapest, 1899.
- EISZ - Erdélyi Irodalmi Szemle, Cluj I (1924) - VI (1949).
- FMT - Féyér magye története, Szekesfehérvár.
- GazTrans - Gazeta Transilvanici, Brașov.
- Godišnjak - Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
- GZM - Glasnik Zemaljskog Muzeja, Sarajevo.
- Istros - Istros, Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila, (1980) și urm.
- KözCluj - Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-es-Régisegtárából. Kolozvar (Cluj), I (1940) - IV (1944).
- KSIA - KSIA, ANUSSR. Kratkie Soobščenia Instituta arheologii ANUSSR.

- Marisia - Marisia. Studii și materiale. Arheologie, istorie, etnografie. Muzeul Județean Târgu-Mureș, Târgu-Mureș, I (1971) și urm.
- Materiale - Materiale și cercetări arheologice. București, I (1953) și urm. (=MCA, începând cu Sesiunile Anuale de Rapoarte Arheologice, XIII, Oradea, 1979).
- MIA - Materiali i issledovania po arheologii, Moscova.
- Musaios- Musaios, Buzău.
- PZ - Prachistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) și urm.
- RE - Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa-Kroll), Stuttgart, I (1893) și urm.
- SA - Sovetskaja Arheologija, Moskva.
- Sargeția - Sargeția. Buletinul Muzeului Regional Hunedoara. Deva, I (1937), II (1941), III (=Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966) și urm.
- SCIV - Studii și cercetări de istorie veche. București, I (1950) - 23 (1973). Vezi și SCIVA.
- SCIVA - Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București, 25 (1974) și urm.
- SCN - Studii și cercetări de numismatică. București, I (1957) și urm.
- Studia - Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Cluj.
- SympThr - Symposia Thracologica. Bucur :ști.
- ZborNM - Zbornik Radova Narodno Muzeja. Beograd, I (1956-1957) și urm.

Tehnoredactare computerizată și tipar:

DASAT INVEST
Cluj-Napoca